HAZÁNK

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY

310

SZERKESZTIK

ABAFI LAJOS és SZOKOLY VIKTOR

II. KÖTET

BUDAPEST
AIGNER LAJOS
1884

302405

M. ACADÉMIA KÖNYVTÁRA

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

TARTALOM.

Oldal

Abafi Lajos. A magyar emigratió történetéhez ... 385
—a—r: Kossuth, a szónok és író (arcképpel) ... 83, 166, 261
Borbély Sámuel: Egy gúnyvers a Hora-világból ... 390
Gelich Rikhárd: István főherceg életéből ... 61, 186
— A világosi fegyverletétel (Görgey Arthur arcképével) 296
Iványi István: A tiszai határőrvidék ... 71, 144, 192, 246, 350
Jancsó Benedek: Kölcsey Ferenc megyei tisztviselősége ... 323
Melczer István: Deák Ferenc békekövetsége (arcképpel) ... 163
— Az 1836-ki országgyűlés történetéhez ... 343
Szilágyi Sándor: A forradalom végnapjaiból ... 241
Id. Szinnyei József: Komárom 1848—49-ben ... 23, 127, 209, 284, 354
Szokoly Viktor; Kossuth családi intézkedése Világos után (arcképpel) 340
Torma Károly: Rettegi György emlékiratai ... 54, 226, 315, 373
Zsilinszky Mihály: Horvát Isván (arcképpel) ... 1, 106
—?— A Mack-féle forradalmi mozgalomról ... 206
Tárca:
Gróf Sándor Móric és hg. Metternich leánya esküvőjéhez *(Sz. V.)* 78
Két könyv függetlenségi harcunk történetéről *(Sz. V.)* ... 158
Szalay László levele Szemere Bertalanhoz *(Abafi Lajos)* ... 239
A magyar divatról ... 391
Zsidók és görögök Borsodban ... 392
Egy magyar pap üdvözlete a török Szultán követéhez *(Sz. V.)* 392
Magyarország földrajza 158 év előtt *(Szokoly Viktor)* ... 392
Milyen volt iskoláztatásunk a mult század vége táján *(Szokoly Viktor)* ... 395
Történeti repertórium 1884 *(Id. Sinnyei József)* ... 79, 159, 397

II. kötet. 1. füzet. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTIK

ABAFI LAJOS

ÉS

SZOKOLY VIKTOR.

1884. JUNIUS.

TARTALOM:

Zsilinszky Mihály: Horvát István. — **Id. Szinnyei József**: Komárom 1848—49-ben. — **Torma Károly**: Rettegi György emlékiratai 1761-ből. — **Gelich Rikhárd**: István főherceg életéből. — **Iványi István**: A tiszai határőrvidék. — **Tárca**: Gróf Sándor Móric és hg. Metternich leánya esküvője. — Történeti repertórium 1884.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

A „Hazánk“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).

Előfizetési ára: egész évre 6 frt., félévre 3 frt.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV. Váci-utca 1. sz.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. Első kötet két színnyomattal. Ára füzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A „Vasárnapi Ujság“ pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: „Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, ugy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelitő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsü, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállitotta. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.“

Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Nach archivalischen Quelle dargestellt von Dr. J. H. Schwicker. Preis 4 fl.

Die Kritik hat dieses Werk mit ungetheiltem Beifalle aufgenommen. „Der Verfasser“ (so urtheilt der Akademiker Fr. Pesty in den „Századok“) „hat auf dieses Werk sechs Jahre Arbeit verwendet; er verdient unser volles Vertrauen, denn sein Werk beruht zum überwiegensten Theil auf archivalischen Original-Daten, wo er unsere Kenntnisse sehr bereichert; ebenso wird die Ruhe und Objektivität, welche das Werk kennzeichnen, demselben einen bleibenden Einfluss sichern.“ Die „Wiener Abendpost“ erklärt, dass dieses Buch „thatsächlich eine literarische Lücke in würdigster Weise ausfüllt“; dasselbe biete „eine pragmatische und erschöpfende Darstellung aller an inneren Schwierigkeiten so reichen Phasen, welche das Verfassungsleben der Serben in Ungarn bis heute durchgemacht.“ Und die „Augsburger Allgemeine Zeitung“ begrüsst in einer längern Besprechung dieses Werk „mit reinem Behagen“ da es „zwei wesentliche Vorzüge verbinde: gründliche Sachkenntnis und viel umfassenden, unbefangenen Blick.“ In derselben anerkennenden Weise sprachen sich noch zahlreiche andere Stimmen des In- und Auslandes über obiges Buch aus.

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

„Ily cím alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.“ (Alföld.)

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata. Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr. „Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szoritott vázlatát adja a művelődéstörténetnek: de ez a vázlat oly kitünő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmü, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.“ (Prot. egyházi és iskolai lap.)

(Lásd folytatását a boritók 3-ik old.)

A. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

HORVÁT ISTVÁN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Minél anyagiasabbá válik a kor; minél ritkábbá lesz az ideális célok utáni nemes törekvés: annál érthetetlenebbé válik az önfeláldozó munkásság, a magasztos eszmék iránti lelkesülés, a szépnek, jónak önzetlen szeretete, és a jövőnek dicsőségéért való kitartó küzdelem.

A mily mértékben terjed a létért való küzdelem elvének anyagias magyarázta és alkalmazása, — oly mértékben ritkulnak az önzetlen férfiak, kik a közjó iránti szeretetből és lelkesedésből veszik fel az élet harcát, s küzdenek meg az eléjök gördülő akadályokkal. Kevesen értik meg, még kevesebben követik őket. Lassankint magokra maradnak, mint a kivágott erdő fenmaradt vén tölgyei, melyek százados viharoktól megtépve, megviselve szomorúan tekintenek alá az aljukban emelkedő új fejlődésre. Az új eszmekörben felnevelt nemzedék szánó mosolylyal tekint a régi erények bajnokaira, kik anyagi jutalom reménye és várása nélkül küzdöttek a nemzeti haladás előmozdítása dicsőségének koszorújáért. Ezek előtt azoknak küzdelme haszontalan erőpazarlás, erényök együgyűség, okosságuk bolondság.

Valóban érdekes volna e tekintetben a nézetek átváltozásának okait és nyomait kutatni. Kimutatni különösen azt, miként fejlődött ki az anyagias hajlam a tudomány embereinél; miként igyekeztek annak tudományos alapot teremteni; miként igazolták azt a természettudományokban, a bölcsészetben és a költészet mezején; miként nyertek több és több hívőt, míg végre eredményes támadást intézhettek az ideális célok után „ábrándozók“ ellen. A kutatás folyamán bizonyára rájönnénk az emberi természetnek ősi hajlamaira, melyek a multban is mozgatták a társadalmakat — az elérendő cél kitűzésénél, és az eszközök alkalmazásánál egyiránt. Az anyagi jólét, az élvezet és hatalom utáni törekvés, úgy egyeseknél, mint tömegeknél örökké megvolt. Ezzel szemben állottak mindig a magasabb és ideálisabb eszmék, melyeknek képviselői kemény tusákat vívtak ellenfeleikkel a valódi haladás érdekében.

A történelemnek bizonyára azon korszakai mutatnak fel legdicsőbb tetteket, melyekben a magasabb eszmék emelkedtek uralomra, melyekben győzött az ész és igaság az erőszak felett, győzött a szeretet és testvériség az előjog felett, győzött a törvény előtti egyenlőség és szabadság a zsarnokság felett.

Nincs magasztosabb látvány egyes nemzetek fejlődésében, mint a melyet egy elnyomott, elsatnyult nép öntudatra ébredése nyújt. Mikor egy nép eszmél, mikor érezni kezdi magasabb hivatását, mikor szégyelve elmaradását nemes tettek vágyának lángjától ragodtatik meg: akkor egyszerre oly hatalommá válik, mely előtt semmi sem látszik lehetetlennek. A nemzet tagjai különböző téren, de egy célra, t. i. a nemzeti haladás előmozdítására törekednek. Azt kutatja a tudós, azt énekli a költő, azt valósítja az államférfi — mindenik lelkesen van a nemzeti dicsőség varázsától elragadtatva. A fiatalság egy nagy jövő küszöbén látja magát; s oly pályát igyekszik elfoglalni, melyen hazáját a legelső nemzetek közé emelni leginkább reméli. Lelkesedik a jövőért — melyet sejt, és rajong multjának azon korszakaiért, melyekre büszkeséggel hivatkozhatik. Hogy e lelkesedés közé olykor ábránd is vegyül, ki venné azt rosz néven?

Horvát István, kinek emlékezetét ezuttal felújítani kívánom, ilyen magasztosan ébredő korszakban élt, s e kor szellemi áramlatának egyik leglelkesebb, mondhatnám legábrándosabb kifejezője volt. Élete minden tekintetben érdekes, tanulságos — még tévedéseiben is.

I.

Horvát születése, iskoláztatása; — 1803-ban nevelővé az Ürményiháznál; — 1808-ban egyetemi elnöki jegyzővé lesz. — Tudományos törekvései.

Épen száz éve annak, hogy a derék hazafi 1784. május 3-án született Székesfehérvárott. Atyja nemes Horvát János és anyja Tompos Emma az iparos osztályhoz tartoztak s nem csekély gondot okozott nekik a kilenc gyermekből álló családnak tisztességes ellátása. István, ki testvérei között a negyedik szülött volt, érezte a gondos szülék szeretetét; s erre nézve később maga is azt jegyezte fel naplójában, hogy anyjában a tökéletes anyának mintaképét nyerte a természettől; atyja pedig, ha Mirabeau és Kant műveit tanulmányozta volna, sem töltheti vala be jobban családapai tisztét, mint a hogy valósággal betöltötte.

A történeti szép multtal dicsekvő város, mely tanúja volt nagy nemzeti mozgalmaknak, melynek falai között sok koronás fő megfordult, földjében pedig nem egy királyunk nyert végnyugvó helyet, okvetlenül csak ébresztő hatással lehetett az élénk felfogású gyermekre.

István már gyermekkorában kitünt vasszorgaloma és olthatatlan tudvágya által; csakhogy akkor még csak szüleinek és tanítóinak dicséretét és szeretét kívánta elnyerni. Minél inkább fejlődtek lelki-testi erői, minél szélesebb látkör nyilott szemei előtt, annál nagyobb igényei voltak elismerés tekintetében is. Mert dacára annak, hogy ő teljes életében szerényen visszavonulni szerető ember volt, mégis észrevehető lelkének azon büszke igénye, hogy az ő érdemei

kellőleg méltányoltassanak. Érezte, hogy igyekezete nem hiú, hanem örökké nemes célok felé van irányozva, s kívánta, hogy azt minden magyar méltányolja.

A népiskolát és a gymnasiális tanfolyamot szülővárosában végezte; 16 éves volt, mikor az egyetemi tanulmányokra Pestre ment át, hogy a bölcsészeti és jogi tanulmányoknak szentelje életét. Szegény szülék gyermeke lévén, arra volt utalva, hogy saját munkásságával és szorgalomával tartsa fenn magát; s ez annál inkább lehetővé vált, mivel a középiskolában tanúsított szorgalma és jeles erkölcsi magaviselete következtében, Pethő Jakab kir. tanácsos közbenjárására még Székesfehérvárott elnyerte az úgynevezett királyi ösztöndíjat.

Horvátnak az egyetemi tanpálya nem az volt, a mit sok más fiatal embernél legtöbbször tapasztalunk. Ő nem kényszerűségből, se nem mulatni vágyásból sietett fel a fővárosba, — hanem, hogy a kínálkozó tudományos intézetek felhasználása mellett tudvágyát kielégítse, ismereteit gyarapítsa; és pedig már akkor azon tiszta öntudatos célból, hogy ez által a hazának szolgálatokat tehessen. A bölcsészeti tudományokat három, a jogtant négy évig hallgatta; sőt, hogy az életbevágó egyéb tanszakokban se maradjon hátra, szorgalmasan eljárt a mezőgazdasági és orvosi tanórákra is.

Iskolai pályáját 1806-ban, vagyis 23 éves korában fejezte be. De nem fejezte be tudományos képeztetését. Tulajdonképen csak ezután mélyedt el és — mondhatjuk — tévedt el a tudomány kincsbányáinak végtelen aknáiban, honnét alig bírt többé visszatérni a tudás tiszta levegőjére, hol a kibányászott anyagból a nemes és egyedül értékes ércet a salaktól elválaszthatta volna. Még az egyetem polgára volt, midőn 1803-ban, mint nevelő, Ürményi József akkori országbíró házához került, kinek két jeles fiát, Vincét és Imrét hat éven át oktatta a bölcsészeti és jogtudományi szakokban. Ez nemcsak a tanítványoknak, hanem a tanítónak is nagy hasznára vált. Mert így egyrészről elsajátíthatá a finomabb ízlés és művelt társalgás előnyös tulajdonait, másrészről pedig ismételten át kellett tanulmányoznia az egyetem kiválóbb tantárgyait, hogy minél nagyobb önállósággal és biztossággal vezethesse tanítványait. Az Ürményi-ház kétségtelenül nagy hatással volt Horvátunk fejlődésére. A magyar főurak hazafias nemes hivatása; az annak teljesíthetésére alkotmányilag biztosított nagy előnyök, az ebből eredő sajátos gondolkodásmód, érzés, törekvés, jellem, — mind oly dolgok, melyek egy mélyen gondolkodó fiatal emberre nagy benyomást gyakorolhattak; melyek arra ösztönözhették őt, hogy ennek gyökerét kutassa, hogy összehasonlítsa más európai népek intézményeivel, törekvéseivel és jellemeivel. Ő maga mondja, hogy Ürményiéknél olvasta végig legelőször a híresebb magyar írókat; ott ismerkedett meg a nagyobb szabású történelmi művekkel; ott barátkozott meg a szárazföldi és tengeri útirajzokkal, idegen nemzetek szokásaival

a görögök és rómaiak régiségeivel; ott ismerkedett meg Plutarch életrajzaival és Barthélmy Anacharsisával, a nélkül, hogy csak gyaníthatta volna, miszerint ez valaha a „lófejű székelyekhez, igazságszerető édes magyar rokonaihoz“ fogja őt vezetni. Kétségtelenül igaz, hogy ezen olvasmányok hasznos előkészületei voltak később kifejtett nyelvészeti és történelmi irodalmi munkásságának.

Fiatal heve, lelkesedése, szorgalma és pontos lelkiismeretessége okozá, hogy még be sem fejezte az ifjú Ürményiek nevelését, midőn 1805-ben Reviczky József királyi tanácsos felhívta, hogy vállalná el a Pozsonyban október hóban megkezdendő országgyűlés magyar naplójának szerkesztését. Három év mulva gr. Rhédey Lajos, Biharmegyének újonkinevezett főispánja titkári állással és jó fizetéssel kinálta meg. De ő nem tudott elválni az őt méltán kegyelt család környezetéből. Tudta, hogy ennek pártfogása mellett bármikor könnyen jut neki megfelelő álláshoz. Ugy is lett. A nagyműveltségű és nemeslelkű országbíró teljes elismeréssel viseltetett azon benső ragaszkodás iránt, melyet Horvát az ő családjához nem egyszer mutatott. Mihelyest a fiúk nevelése be volt fejezve, és Horvátnak szüksége volt állásra, Ürményi, mint az egyetem elnöke 1808. nov. 15-kén kinevezte őt egyetemi elnöki jegyzővé, 500 frt évidíjjal; később 1809. febr. 17-kén pedig kinevezte országbírói titkárjának, mely hivatalát Horvát teljes odaadással és híven viselte egész 1820. jun. 1-ig.

Eközben minden üres idejét a tudományoknak szentelte. Kiváló örömmel szemlélte a nemzeti cultura előmozdítására célzó mozgalmat; az irodalmi vállalatok sikerét — és gr. Széchenyi Ferencnek nagyszerű adományát — a nemzeti muzeum megalapítását. Mindez arra ösztönözte, hogy ő is a nemzet napszámosaként gyűjtse össze mindazt, a mi a nemzeti nyelv, a hazai történelem és tudományosság előmozdításához járul. Hogy nyoma legyen ebbeli törekvésének, és hogy egy nap se muljék el feje felett a nélkül, hogy valami jót tegyen, 1805-től fogva 1809-ig rendes naplót vitt, ezen cím alatt: „Horvát István Mindennapija.“ Ezen napló hű tükrét képezi az ifjú ember gondolkodásának és törekvéseinek. Mesterkéletlen alakban közvetlen bensőséggel — s olykor naivsággal is — papirra vetette az ő figyelmét megragadó eseményeket, jeleneteket, elmélkedéseket, ötleteket és hangulatokat. S ez a közvetlenség és őszinteség teszi azt végtelenül becsessé. Természetesen a magyar történet, nyelvészet, jog, a magyar és római régészet itt is főszerepet játszanak. Semmi sem tükrözheti vissza tisztábban Horvát István belvilágát, mint ez a napló, melynek célja, mint ő maga mondja bevezetésében, az, hogy mind az, a mit ő a magyar ügyekre vonatkozólag érdekeset összeír, a késő utódok számára fentartassék és a feledékenységtől megóvassék. Az 1806-iki napló első kötetének mottója így hangzik: „Kurta az ember életének ideje. Alig lépünk

hazánkba, és csak szaporán kiszólíttatunk. Sokkal tartozunk azonban ennek, mely minket keblébe fogadván, a csekély élet ideje alatt nevel, táplál és boldogít. Munkálkodnunk kell, hogy adónknak legalább valami részét lefizethessük." Hasonló gondolatokat fejez ki az 1809. febr. 19-iki feljegyzése, melyben Magyarország elmaradása és fejletlensége feletti fájdalmát nyilvánítja. „A nemzete méltóságát érző — úgymond — s boldogságát igazán óhajtó hazafinak fáradoznia kell; mert csak az állandó munka képes nagy dolgokat szülni. Nálunk a nagy elmék még sokára fognak születni és több század el fog talán addig folyni, míg országunk főurai Pitt-ek, Sully-k, Fox-ok, Fortbonnais-ek és Canning-ek leendenek: pedig szintén ily későn erednek nálunk Linné-k, Laland-ok, Lavoisier-ek, Kant-ok, Gatterer-ek, Schlötzer-ek, Siéyes-ek stb. Olyan az állapotunk mindenben, mint az idétlen gyermeké. Élünk, de csak alig élünk, s úgy élünk majdnem, mint a fák és csemeték, melyeknek eszök nincsen. Az evés, ivás, alvás egyik legfőbb, legkedvesebb foglalatosságunk, s nem sokat gondolunk azzal, mi a konyhát keveset szaporítja."

Ilyen szellem mozgatta Horvát István szívét és agyát, mikor még alig volt 24—25 éves ifjú.

II.

Horvát mint a nemzeti muzeum tisztviselője. — A nádor pártolja törekvéseit. — A muzeum gyűjteményeit többször állítja fel; — A könyvtárt s a muzeumot a nemzet elsőrendű intézetévé teszi.

Hogy mi volt a nemzeti muzeum Horvát István korában, és micsoda ma, azt érdekes volna összehasonlítva kimutatni. Bizonyára egy minden tekintetben örvendetes haladás képét tüntethetné fel az, ki az összehasonlítás munkájára vállalkoznék.

Az alapítás kezdetlegességét, a kezdet nehézségeit nem szabad szem elől tévesztenünk. Gróf Széchenyi Ferencnek azon nemes ténye, hogy ő a nagy gonddal és költséggel összegyűjtött tudományos és művészeti kincseit, ritkaságait és régiségeit a nemzetnek adományozta, forduló pontot képez hazánk szellemi fejlődésében. Hogy e halhatatlan érdemű grófnak nagyszerű adománya használható közkincscsé vált, az a nemzet lelkes áldozatkészsége mellett első sorban azon jeles tudós férfiak érdeme, a kik a nemzeti muzeum gyűjteményeit szorgalommal, tudománynyal és hazafias lelkesedéssel rendezték, gyarapították és igazgatták.

S ezek között Horvát István a legelső helyet foglalja el.

Azon naptól fogva, melyen a Széchenyi-féle országos könyvtár őrévé kineveztetett (t. i. 1812. nov. 12.-én)[1]), illetőleg a nádor

[1]) Kazinczy Kis Jánosnak e szavakkal adta tudtára: Bibliothekáriussá lett a regnicoláris Bibliothecában Horvát István barátunk, hála! hála!! hála!!! II. kötet 48. l.

által ez állásban megerősíttetett (1815. dec. 7.), holta napjáig, egyik főfeladatát képezte ezen nemzeti intézet felvirágoztatása. Dacára annak, hogy csak 400 frtnyi fizetése volt; dacára annak, hogy időközben a 2000 frtot jövedelmező mosonmegyei főjegyzőséggel kínálták meg, ő megmaradt ezen állásában, — s miután első neje elhalálozása után 1815-ben elvette nőül Szepessy Karolinát, családi tűzhelyénél egyedül a hazai nyelv és tudományosság emelésére szentelte életét.

A nélkül, hogy a mellette és utána működő tudós könyvtárnokok érdemeiből csak egy hajszálnyit is levonni akarnánk, mondhatjuk, hogy ő volt a könyvtár, sőt a tulajdonképeni muzeum megalapítója; ő volt azon irány megteremtője, melynek követése mellett a szerencsésebb utódok a nemzeti muzeumot a nemzet elsőrangú tudományos intézetévé tették. Valóban Horvát István tehetségeinek, törekvéseinek, tudományos szomjának és hazafias lelkületének sehol sem lehetett méltóbb működési tere, mint a muzeum könyvtára. De viszont ezen intézet nagyfontosságú feladatának megoldására, keresve sem lehetett volna találni önfeláldozóbb és rátermettebb embert, mint a minő Horvát István volt. Kutatás, gyűjtés, rendezés volt az ő eleme. Ha az ország bármily részében régiséget, kincset, kézirati okmányokat vagy könyveket vett észre, nem nyugodott, míg azok birtokosait rá nem bírta, hogy a nemzeti muzeumnak ajándékozzák. E részben nagy segítségére volt a nádor, a ki e törekvést teljes mértékben tudta nála méltányolni és ápolni. A nádor volt az, a ki őt 1812. nov. 29-én Pozsonyba küldé, hogy az ottani káptalantól a muzeumnak nagylelkűen átengedett okmányokat és régi nyomtatványokat átvegye. A nádor volt az, a ki őt a következő 1813. évi május 4-én a fehérmegyei Ujfalu pusztájára küldötte, hogy az ott talált régi római síremlékekből az értékesebb tárgyakat gr. Zichy Ferenc szívessége folytán kiválogassa és Pestre a muzeum számára áthozza. Hasonló kiküldetésben volt Horvát még a következő években is az ország több vidékein; mindenütt oly buzgalmat tanúsítva és támasztva, hogy ez által a nádornak külön leiratban nyilatkozó elismerését és dicséretét is kivívta magának.

Igy például 1818-ban Sopronban járt, hogy onnét gr. Széchenyi Ferencnek újabb nagybecsű adományát, mely mintegy kilencezer válogatott külföldi könyvekből, földabroszokból és képekből állott, Pestre szállítsa. 1825-ben Bécsbe kellett mennie a Kéler-féle könyvtár átvételére; 1824-ben a Vuchetich Mátyás-féle könyvtárt; 1832-ben a Jankovics-féle nagybecsű gyűjteményt; 1835-ben a gr. Illésházy István-féle dubnicai könyvtárt; 1841-ben pedig Vezerle József pénzgyűjteményét vette át és kebelezte be a nemzeti muzeum gyűjteményes kincsei közé. És mindezt azon páratlan szenvedélylyel és kitartással cselekedte, mely őt működésének minden terén vezérelte. Mert ő nem volt egyszerű hivatalnok, a ki szorongva lesi a hivatalos

órák lefolyását; hanem volt a nemzeti tudományos érdekek fölkent bajnoka, a ki hivatalos óráin kívül is éjjel-nappal lelke szent eszményének megvalósítására törekedett.

Hiszen még alig hozták el Cenkről gr. Széchenyi Ferencnek legelső adományát; alig helyezték el az első könyvek, kéziratok, képek és földabroszok gyűjteményeit az úgynevezett seminarium épületében; — már az ifjú Horvát István ott sürgött-forgott a foliansok között. Segédkezet nyújtott a rendezésben, hogy utóbb annál kényelmesebben bányászhassa a ki a szellemi kincset. De a politikai viszonyok egyáltalában nem voltak kedvezők tudományos kutatásokra. A francia forradalom végtelen háborúkba keverte Európát, s ezzel a mi szegény hazánkat is. E század elején Napoleon sasai hazánk földére is átszállottak veszedelmet hirdetve a béke után sóvárkozó nemzetnek. Senki sem volt biztos a felől, mit hoz a legközelebbi jövő. A földműves reménytelenül szántotta földjét; a földesúr önvédelmi harcra készült; — a tudós nem talált foglalkozásának megfelelő nyugodalmas helyet. Félni lehetett, hogy a zsenge nemzeti muzeum kincsei is a pusztító ellenség kezébe kerülnek. Mikor 1805 őszén elterjedt a hír, hogy az ellenség Árpád hona határaihoz közeledik, az alig felállított nemzeti könyvtár halomra rakatott, és Temesvárra, mint nagyobb biztonsági helyre hurcoltatott. A következő évben ugyan visszakerült Pestre; fel is állíttatott előbbeni helyén. De alig volt befejezve a fáradságos fellállítás munkája, a könyvtári helyiséget az ujonnan fellállított papnevelő intézetnek kellett átengedni. Újra költözni — és újra rendezni kellett mindent. Alig történt meg ez is, új veszély híre zaklatta fel a hazafiak nyugalmát. 1809. máj. 24-én a francia sereg elől Nagyváradra menekült a könyvtár. Egy év mulva visszakerült; de véglegesen akkor sem volt elhelyezhető. Horvát István gondossága és erélye kellett ahoz, hogy a könyvtár állandó helyiségben állíttathassék fel. De az is sok bajjal, nehézséggel sikerült csak. 1817-ben a mostani muzeum épület telkén állott gr. Batthyány Antal-féle épületbe hozatott. Onnét az 1838-ki nagy vízáradás miatt a Ludoviceum épületbe kellett menekülni, míg végre 1846-ban, Horvát István halála évében elhelyeztethetett azon épületbe, hol teljes biztonságban szolgálhatja a nemzet tudományos érdekeit.

A kinek fogalma van egy folyton gyarapodó könyvtár és más gyűjtemények rendezésével járó nehézségekről, csak az tudja kéllőleg méltányolni azt a fáradságot, melyet Horvát István a nemzeti muzeum gyakori költözése miatt kénytelen volt kifejteni.

Pedig mindez inkább csak mechanikus fáradság volt. Sokkal nagyobb volt az, mely a nagy tudós szellemi munkásságának egész erejét igényelte.

Már eddig is láttuk, hogy Horvát István tudományos munkássága leginkább két nagy körben mozgott, t. i. a nyelvészeti és történelmi téren. Mint könyvtárnok is leginkább e körül fáradozott,

de a mellett kiterjesztette figyelmét mindarra, a mi a magyarságra vonatkozott. Állásánál fogva hozzáfért oly segédkönyvekhez is, melyeket más alig tudott volna felhasználni. A hazai irodalomtörténeti művek egész tömegét, köz- és magán-könyvtáraink katalogusát, főuraink és saját gazdag gyűjtemenyeit átvizsgálván, a külföldi irodalmak idevágó műveit átnézvén, s azokból mindazt, a mi jó, a mi használhető, gondosan kijegyezgetve, oly becses anyaghalmazt gyűjtött össze, mely sok időn át bámulattárgya és bő kútforrása lesz a magyar irodalom művelőinek. Csak a „Lexicon Eruditorum Regni Hungariae“ című életrajzi ádatgyűjteményét kell említenünk, és azt csak futólagosan átnéznünk, hogy meggyőződhessünk azon óriási arányokról, melyekben Horvát munkája mozgott. Az első része 21 nagyrétü kötetből áll, s a legrégibb időktől a XVI-ik századig élt írókat foglalja magában. A második rész 113 kötetben a XVII-ik század elejétől egész 1844-ig terjedő korszakot öleli fel. Mikor ezen 134 kötetnyi kéziratra nézünk, szinte megdöbbenve kérdezzük magunktól: honnan vette e bámulatra méltó férfiú az időt e nagy munkához? honnan azt a bátorságot és önbizalmat, hogy mindazon tudósok, írók és irodalompártolók névsorát, életrajzát, műveik jegyzékét összefogja állítani, a kik valaha magyarul írtak, vagy más nyelvű, de magyar hazára vonatkozó műveket hoztak létre akár közvetve, akár közvetlenül? Ilyen óriási, egy ember erejét túlhaladó vállalat gondolata csak oly szorgalmú, oly munkaerejű és oly kitartású ember fejében fogamzhatott meg, mint a minő Horvát István volt! A mit ő maga kezdett, de be nem fejezett, azt még a mai kor egész tudós társaságai sem birták végrehajtani. Pedig a jó akarat és törekvés nem hiányzik.

Abban is Horvát volt az úttörő, a mit a nemzeti muzeum könyvtárában ma oly örömmel szemlél minden tudós és nemtudós hazafi egyaránt. Az ő eszméje volt az, hogy mindazon kéziratok és nyomtatványok, melyek hazánk bármely részében, nemzetünk történelmének bármely ágára vonatkoznak, minél teljesebben felkutattassanak. Az ő törekvése volt az is, hogy a hazában és a külföldön lévő magán- és közkönyvtárak magyar vonatkozású okmányai és nevezetességei megszereztessenek vagy legalább lemásoltassanak; szóval: hogy az ő keze alatt lévő könyvtár a világon lévő összes hungarikák raktára, a szó valódi értelmében nemzeti könyvtár, nemzetünk szellemi kincseinek valódi tárházává legyen. Ezen cél elérése szempontjából ő maga is nagy kiterjedésü kutatásokat kezdett. A mit az akkori bibliographiai irodalom nyujthatott, azt ő mind felhasználta. Nagy figyelemmel és mohósággal vizsgálta át az összes hazai és a nevezetesebb külföldi könyvtárak és kéziratgyűjtemények katalogusait. Az azokban foglalt hazai vonatkozású kéziratokat jegyzékbe vette, s könyvtárak szerint csoportosítva rendszeres gyűjteménybe foglalta össze ily cím alatt: „Codices manuscripti potissimum ad illustrandam Historiam

Hungariae pertinentes.“ Számtalan nyomok vannak még ma is a nemzeti muzeum könyvtárában, melyek Horvát István kezére emlékeztetnek.

Ha e nemzet jövő dicsőségéért oly nemesen lángoló férfiú, a sír öléből felemelkedve, széttekinthetne a nemzeti muzeum könyvtárának megszaporított gyűjteményei között, s ott látná az ő nyomdokain haladó ifjabb nemzedék munkájának szép eredményét; látná, hogy a kiváló magyar családok mint sietnek megnyitni, vagy a nemzeti könyvtárban elhelyezni levéltáraikat; látná, mily hangyaszorgalommal gyűjtetnek össze a régi magyar nyomtatványok, kerestetnek össze európaszerte a Corvinák, ismertetnek meg külön szakközlönyben az eddig ismeretlen könyvtári és levéltári kincsek; bizonyára örömtől dobogna fel szíve, és megelégedéssel hajtaná le fejét ismét örök nyugalomra, — mert az a nemzeti szellem, melyért ő oly szent hevülettel rajongott, él az utódok lelkében is, mert az a nagy munka, melyet ő kezdett meg, s melynek súlya alatt összeroskadott, sok munkás kéz között megosztva örvendetes eredménynyel folytattatik és az általa még hibáiban is szeretett nemzet szellemi egéről, nemcsak a hajnal derengő pirja, hanem a felemelkedett nap éltető sugarai ragyognak szét e haza földére.

III.

Horvát mint egyetemi tanár. — Panaszkodik a magyar nyelv tanítóira. — Révait védelmezi. — Ez utódjául szemeli ki az egyetemi magyar nyelvi tanszékre. — A tanszéket csak később nyeri el. — Eötvös itélete tanárságáról.

A nemzeti muzeum mellett a magyar tudományegyetem volt azon legmagasabb intézet, mely Horvát gondjainak főtárgyát képezte. Nem volt megelégedve azon szellemmel, mely ott e század elején a tudós tanárok között uralkodott. Különösen a történelmi és magyar nyelvi szak nem volt kellőleg képviselve, míg Révai fel nem lépett.

Horvát István már 1805-ben adott kifejezést keserűségének a felett, hogy a magyar nyelv oktatása, idegen szellemű tanítók miatt nem halad. „Tudjuk és nyilván mondjuk — írja ő — kik választatnak magyar nyelv tanítóknak. Nem áll-e ezeknek nagyobb részök tótokból, horvátokból, németekből, kik magok is csak imígy-amúgy vakogják nemzeti nyelvünket? Hát ha sokszor a bor, búza, s egyéb kereskedés, hozzájárul az ilyen csekély magyar tudományhoz! Innen történik, hogy a magyar tanítóktól oly kevés magyar könyveket, oly kevés tiszta magyarsággal élő ifjakat lát, s oly kevés hasznot veszen a gondos haza: noha őket jó reménység fejében fertályonkint szorgalmatosan fizeti. A mi időnkben szokássá lett már, hogy akármi ifjak, ha a könnyű élésre egyéb módot nem találnak, magyar tanítószékért esedeznek, akár legyenek arra alkalmatosak, akár

nem. Rosz hazafiak az ilyenek, mert hiába fizettetik magokat a hazától: rosz ezeknek az erkölcsük, mert eleget nem tévén kötelességüknek, azért fizettetik magokat a mit meg nem cselekesznek.“ [1])

Ilyen tanitóknak természetesen nem lehetett se hatásuk, se tekintélyük. Maga Révai, az egyetem nagynevű magyar nyelvtanára, is panaszkodik, hogy az egyetemi tanárok többnyire olyanok, a kik a magyar nyelvet gyűlölik — s ő mint e nyelvnek tanítója „az utolsó professor.“ Tanítványainak kevés száma is mutatta, mily kevésre becsülték őt.

S ezen nem kell igen csodálkoznunk. Hogyan lehetett volna a magyar nyelv mestereinek becsök, mikor maga a magyar nyelv is detronizálva volt! Hiszen századok óta ki volt zárva a törvényhozás termeiből, ki volt zárva a magasabb körök társaséletéből, az iskolákból és a tudományból. Most elérkezettnek látszott az idő, hogy a nemzetiség érzetének fellángolásával, magát a nyelvet, mint a nemzetiség leghatalmasabb factorát is, műveljék, fejleszszék, újítsák és bővítsék. Ismeretesek a nyelvujítók harcai, s azokban Verseghynek, Kazinczynak és Révainak szereplése. Ez utóbbi mondá egyetemi beköszöntő beszédében az újítókkal szemben azon nevezetes szavakat: „nem nyelvünk hiányos, hanem mi voltunk és vagyunk hiányosak, vallják meg az illetők, hogy ők a mit magyarul kifejezni kivánnak, saját hanyagságuk miatt nem tudják magyarul kifejezni, ne pedig a nyelvnek róják fel hibául.“ Hazafias örömmel iparkodik a „nyelvrontókkal“ szemben bizonyítani az élő magyar nyelv szépségét, helyességét; sürgetvén, hogy necsak írjunk, hanem gondolkozzunk és érezzünk is magyarul. Vitatkozásaiban hév és lelkesedés, irataiban mély tudomány és lángoló hazafiság nyilatkozott. S ezt tanítványaiban is sikerrel tudta ápolni.

Senki sem tudta őt tisztábban felfogni és lelkesebben utánozni tanítványai közül, mint Horvát István. Mikor Révait, a magyar nyelv rendszerét történeti alapra állító nagy műve miatt Verseghy megtámadta, Horvát sietett mesterének védelmére. Boldogréti Vig László név alatt ezen cím alatt keveredett a nyelvharcba: „Verseghy Ferencnek megfogyatkozása a tiszta magyarságban. Melyet a józan okoskodásnak törvényeiből kihozatott igaz okokkal megbizonyít Révai Miklósnak hív tanítványa és szerető barátja.“

Az előljáró beszédben elmondja fellépésének célját, hogy t. i. tanítójának védelmén kívül kimutassa a tudós vetekedésnek hasznos voltát, az igaz velős nyelvtanulásra vágyódóknak kedvökért.

A pesti magyar tanuló-társaság Verseghynek „kisebbítő, kicsúfoló és megvető mocskolódásait“ utasította vissza. Azon cikket, melyet Horvát, Révai tanítványainak, tehát önmagának is védelmére írt, (153—157. l.) ezen szavakkal végzi: „Mi a jó könyveket örö-

[1]) Boldogréti 51. l.

mest és szorgalmatosan olvasgatjuk, hogy idővel a hazai literaturának oszlopai lehessünk. Úgy igyekezünk valahára a hazafi és tudós nevet méltán megérdemelnünk, valamint iparkodunk a hazai nyelvet tiszta épségében megőriznünk." Ha ezen utóbbi buzgódásuk nem tetszik ellenségeinek, azzal vigasztalja magát, hogy az őtet cáfoló munkák alacsony lelkektől s ostoba juhoktól irattak, kiknek az igazmondást — bár keményebb hanggal ejtsék is — vétkül és hibául nem lehet tulajdonítani az imputatió rendszabásai szerint. Ne nehezteljen ezután Verseghy, hogy mi Révai tanításához ragaszkodván, őtet nem követhetjük; mert bennünk idegen hibaimádókban, psendophilosophiája úgy is nyomorult védőket talált volna, kik tudományunkkal sohasem tudunk szántszándékkal visszaélni. Megelégszünk mi Boltos tanítónkkal; tanítónk is megelégszik velünk, kitől dicséretet nyernünk nekünk ugyan soha el nem hervadható tisztelet és dicsőség. Cicerónak alacsony példájaként, inkább akarunk mi Révaival hibázni, hogysem Verseghyvel igazat tartani."

Ugyanazon iratban Horvát erősen kikél a debreceni grammatika ellen is. Értekezése végén kimondja, hogy „az egész dicső haza előtt, legjobb okon, teljes meggyőződésből, főkincsünknek épsége mellett buzgódó hazafiúi nemes bátorsággal nyilván ellene mond a debreceni nyelvrontásnak a Révai iskolája."

Verseghy ellen sokszor kiméletlen, goromba és gúnyolódó; e részben akaratlanul utánozza Verseghy modorát és úgy állítja szembe Révaival, hogy ennek tudománya, szelid jelleme éles színben legyen kitüntetve. Intéseket ad neki „a bujtogató álnok fogásokról" a szánakodásindításnak ürügyével patvarkodó hazugságokról, az ékesszószeretésnek s hazafisággal és erkölcsösséggel való kapcsolatáról, — továbbá arról, hogy Révai nem építi nyelvtanát a latinra, hanem a régi, történetileg kifejlett magyar nyelvre stb. stb. Kimutatja, hogy miből áll, Révai szerint a magyar nyelv alkotmánya Verseghy éktelen hibáival és tudatlanságával szemben.

Mindezen vitáiból, valamint más önálló nyelvészeti cikkeiből is azon lángoló lelkesedés melege sugárzik, mely még hibáit is oly vonzókká teszi. Ő azt szerette volna, hogy a magyar nyelv legtökéletesebb nyelv legyen, hogy azt mindenki tanulja, használja és bámulja. Ahhoz képest idomította elméletét is, melyet a finom érzékű Kazinczy sem mindig helyeselt.

„Tartok tőle, úgymond, hogy Xenocratesi sanyarúságra vetemedel s messzebb mégy, mint kellene. Hol az a nyelv, melynek törvényei mellett kifogások nem volnának? s várhatjuk-e, hogy a miénk eltérhet e részben a más nyelvek természetétől? . . . Nekem úgy tetszik, hogy meg kellene s meg lehetne elégelnünk, ha nyelvünket azon úton tehetjük széppé, a melyen a régiek és újak lettek azok. Jól emlékeztet Szemerénk Quintiliánnak egy tanítására: Recte greci praecipiunt, non tentanda . . . Magadra nézve elhárít

tőlem minden rettegést az, hogy Te oly szépen, oly csinnal, oly szabad lebegéssel írsz, s azt hagyja reméllenem, hogy metaphysikád nem ártani, de használni fog. Ám alkosd metaphysikád systemáját, csak példába ne hozd. Mutasd ki, taníts bennünket, hogy mint kellene írnunk, de emlékezzél, hogy sok változást merni nem szabad . . . Foltozni kell a rosz épületet, nem egészen újra alkotni."

De Horvát e tekintetben is tökélyre törekedett. Szerette volna helyrepótolni mindazon mulasztásokat, melyeket a régibb írók elkövettek a magyarság ápolásában. „Nem tehetek róla — írja egy bizalmas levelében Kazinczynak — ha mélyen érzem nemzeti tudatlanságunkat; nem tehetek róla, ha egész erővel emelni kívánom azon nemzet dicsőségét, melynek életemet, értékemet, eszemet, szóval mindenemet örömest áldozom. Magyarnak születtem; magyarnak neveltettem; magyar lelket nyervén Révaitól, az én feledhetlen tanítóm és barátomtól; magyar intézet gondviselőjévé neveztettem; magyar király alatt, magyar hazában élek; — mindezek hatalmas ösztönök a magyar név tiszteletére, fentartására és terjesztésére előttem, ki igen jól tudom, hogy nem annyira magunknak, mint a hazának élni tartozunk.[1])

És valóban, Horvátnál ez nem üres beszéd. Ő erősen meg volt győződve arról, hogy nyelvében él a nemzet. Ő minden alkalommal kifejezést adott annak, hogy a nemzeti nyelvnek ápolása és tökéletesítése egyik legfőbb hazafias kötelesség. Ezt a nagy kötelességet — mint maga mondja — Révai, a magyar tudomány-egyetem nagynevű nyelvtanára oltotta és ápolta keblében. Ennek érzete oly erős volt nála, oly élénken nyilatkozott műveiben és szavaiban, hogy Révai, utolsó éveiben, midőn aggódó szemmel nézett szét a magyar nyelvtudomány művelőinek során, valósággal lelki örömmel és atyai büszkeséggel Horvátot szemelte ki utódjául az egyetemi tanszékre. Meg volt győződve, hogy azon tudományos eszméknek, melyeket az egyetemen ő képviselt, és azon hazafias érzelmeknek, melyeket tanítványaiban ébreszteni törekedett, senkisem lesz buzgóbb, alaposabb és kitartóbb védelmezője és ápolója, mint Horvát István.[2]) Azért kevéssel halála előtt egyenesen felhívta, hogy majd ha ő nem lesz többé, folyamodjék az egyetemi magyar nyelvi tanszék elnyeréséért, és mint tanár vigye át lelkét és szeretetét a fiatalság fogékony keblébe, hogy a nemzeti nyelv tudományos művelése ne idegen napszámosok, hanem hazafias lelkű utódok kezébe tétethessék le.

„Horvát Pistám az — mondá Révai halálos ágyán — a ki

---

[1]) Horvát Kazinczyhoz 1820. okt. 28-án.

[2]) Mert — úgymond — csak az lehet tanításom védője és fentartója az Universitáson.

mint tanítványom többet tanult, mint akár ki más . . . Én és ő, Horvátom, tudjuk, értjük a magyar nyelvet; nem engedem, hogy más vagy suppleáljon, vagy tanítson utánam.“ Egyúttal folyamodványt nyújtott be Ürményihez, mint az egyetem elnökéhez, hogy halála után Horvátot nevezze ki utódjául.

Horvát nagyravette Révai nyilatkozatát és midőn a nagymester elhúnyt, csakugyan benyújtá folyamodását a tanszék elnyeréséért 1807-ben. Folyamodását azonban csak Révai barátai pártolták, a kik pedig nem voltak sokan. A tanárok nagyobbrésze ellenezte kinevezetését; nem annyira tudományos irányát, mint inkább fiatalságát hozván fel ellene. Ugyanis ő ekkor még alig volt 23 éves fiatal ember. Ennélfogva a korra nézve nálánál sokkal idősebb, de tudományos képzettség tekintetében igen gyenge Czinke Ferenc lett kinevezve, a mit a magyar irodalom emberei nem csekély megbotránkozással fogadtak.[1])

Horvátnak, ki időközben Révai tanítványait maga köré gyűjtötte és a magyar nyelvben oktatta, s ki a mellett a nemzeti muzeum rendezésével is el volt foglalva, még 23 évig kellett várakoznia, míg az egyetemi tanszéket a nagytudományú gr. Cziráky Antal országbíró és egyetemi elnök ajánlása következtében, minden folyamodás nélkül elnyerte. Ez nagy elégtétel volt neki az előbbeni mellőztetés után. Kettős buzgalommal fogott a munkához, azon büszke önérzettel, hogy ő Révainak utódja, a kinek feladatául jutott a szerencse, a magyar egyetembe új szellemet hozni be, a kinek most már hivatalos kötelességévé lett a magyar ifjakban éleszteni azt a lángot, mely az ő keblét is hevíté, s mely nélkül a nemzetet nagygyá és dicsővé tenni nem lehet.

Előbb csak magyar nyelvi, utóbb rendszerének megfelelőleg történelmi, diplomatikai előadásokat tartott. A nyelvészettel akkor már csak annyiban foglalkozott, a mennyiben az etymologia alkalmas eszközül kínálkozott történeti ábrándjainak támogatására.

Előadásai a legérdekesebbek közé tartoztak, úgy hogy még olyanok is gyakran meghallgatták, kik nem tartoztak tanítványai közé. Midőn a magyar nyelv természetéről, régiségéről és szépségéről beszélt, szemei ragyogtak, hangja ünnepélyesen felemelkedett

---

[1]) Igen érdekes, a mit Kazinczy Ferenc Horvátnak ír Czinkéről 1810. máj. 2-káról. „ . . . Izetlenebb buffót nem ismerek íróink között, mint ezt a nyavalyás tanítót s tudós társaságok membrum pudendumát. És mely bátor, mely elhitt a mellett! Krippel will immer voran. Elhitette magával, hogy ő is v a l a m i, minthogy valamely Kabala és furfangság őtet is olyformán juttatta a professori székbe, mint Vályit. Saul elindult felkeresni az apja elveszett szamarait, s az úr prófétája felkente — k i r á l y l y á ! Szegény Révai, te olyan vagy mint a Krisztus a keresztfán; jobbod felől is, balod felől is egy lator! Minekelőtte ily professorai legyenek a nyelvnek — talán jobb volna, ha nem volna. De csak hadd legyen, bár még eszeveszettebb; addig kell korbácsolnunk, míg szégyenletében Lycambesként kötelet hozat. ,“

és büszkeség szállt ki homlokára. Ilyenkor a lényén elömlő lelkesedés ellenállhatlan hatalommal ragadta meg a fiatalságot, mely kész lett volna tanítójának szavára szembe szállani az egész világgal. Az a fiatalság, mely 1848-ban csodákat művelt, Horvát szellemét örökölte. Attól tanulta a hazát szeretni, és annak dicsőségéért küzdeni. Ha volt is közte olyan, a ki a merész és kétségtelenül túlzott állítások igazságát el nem ismerte; de a tiszteletet és bámulatot nem tudta tőle megtagadni senki sem. Meg volt benne a merészségnek azon neme, mely tiszteletet parancsol, mert erős meggyőződésen alapult. Sokan nem tudták felfogni, hogy ő, a nyájas és szerény tanár, követelő volt a tisztelet dolgában. Pedig ez is az ő lényéből következett, a ki az ügynek, melyet szolgált, valóságos apostola volt, s azt akarta, hogy tanítványai is azok legyenek. De nem szerette a tiszteletnek külső fényét. Lelkes tanítványai több ízben fáklyás zenével akarták megtisztelni, de ő azt mindannyiszor betiltotta. A dekánság mellett csak egy kitüntetésnek örvendett, t. i. annak, melyben tanítványai részesítették, midőn 1846. január 3-kán ünnepi szónaklatok kiséretében aranytollal ajándékozták meg. Mert tudnivaló, hogy Horvát a maga irodalmi érdemeire igen büszke volt, és az e tekintetben nyilatkozó elismerést mindig szívesen fogadta.

Tanári érdemeit legszebben jellemezte egyik legilletékesebb ismerője, lelke melegét méltányolni tudó lánglelkű tanítványa b. Eötvös József e szavakkal: „Néha vizsgálódásai között talán magyarokat talált oly helyen s oly századokban is, hol soha magyarok nem voltak: ez meglehet; de hogy *még többször teremtett magyar érzeményeket* oly tanítványai keblében, hol azoknak előbb nyomai sem voltak s nála nélkül nem is lettek volna soha: az bizonyos. Ki őt egyszer hallá, ha tanítói székén férfias szavával, Árpád s a hét vezér dicső tetteiről szólt, vagy roppant tudományának fegyvereivel azoknak állítását, kik a magyart a szegény finn néptől származottnak hiszik, leveré, s fajunkat az erényes scytha s a legyőzhetlen párth nemzetekkel egybeköté, vagy tovább haladván philologiai vizsgálataiban, az etymologia tekervényes ösvényein, mindig messzebb s messzebb vonult, míg mindent, mi nagy és dicső volt e világon, fajunkhoz tartozónak, magyarok által elkövetettnek állítá, — az kételkedhetett mestere állításain, de azon óriási honszeretet hatalma, mely a tudóst elragadta, elragadta tanítványait is, s elvonatkozva egészen tudományos érdemeitől, ha munkásságának ezen oldalát tekintjük, a haza Horvátnak érdemeit soha nem hálálhatja meg eléggé. Nem volt tanítóink között, kitől annyian tanulták volna szeretni a hazát.“

Ily nemes és melegkeblű tanárnak ki ne bocsátaná meg szívesen némi botlásait és szegletességeit is, melyek ellenfeleinek annyi gáncsra, sőt olykor gúnyolódásra is adtak alkalma?

IV.

Horvát külső körülményei, az ország helyzete és hangulata; — Horvát barátainak hatása. — Munkásságának célja.

Horvát István tevékenységének eddigi rajza, úgy hiszem, eléggé kitüntette azon szellemet, mely e bámulatra méltó férfiú lelkét hevítette. De nem tüntette fel a szellemi tevékenységnek azt a roppant terjedelmét, melyre csak oly ember vállalkozik, a ki óriási nehézségek legyőzése mellett lelkesedésében odáig jutott, hogy már a lehetetlent is lehetőnek tartja.

Horvát István a huszas években tanulmányai folytán emberfeletti vállalatba fogott. Ezért sokan józan eszét is kétségbe vonták, és kiméletlenül megtámadták. Pedig mind ez természetszerű következménye volt azon, rajongásig menő fajszeretetének, melyet fentebbi vázlatunkban ecseteltünk, s melyet az általa annyira imádott haza külső körülményei csak elősegítettek. Horvát István történelmi tanulmányainak túlzásait csak úgy lehet megérteni, ha azokat az ő korának világítása mellett vizsgáljuk.

Mi volt a magyar nemzet e század elején? Rút sybarita váz — mondá Berzsenyi — mely megunván nyelvét, rút idegent cserélt; mely letépte fényes nemzeti bélyegét, s hazája feldúlt védfalából rak palotát h e v e r ő helyének!

A francia háborúkban kimerült és alkotmányos szabadságát majdnem elvesztett nemzet kételkedni kezdett jövőjében. De az általános sülyedés közepette, mint máskor, úgy most is a multba tekintett vissza; ott keresett vigaszt, abból merített erőt, önbizodalmat. Midőn a nemzet, mely hajdanában „Európa homlokán tombolt“ szép multját a jelennel hasonlította össze, szívét fájdalom töltötte el. Lehetetlen volt nem éreznie, hogy régi dicsősége rettenetes módon alászállott, hogy mindenben hátramaradt, a mi a nemzeti lét biztosítékát képezi. A baj kutatóinak azt is érezniök kellett, hogy a hátramaradásnak, olykor sülyedésnek okai nemcsak a nemzetellenes kormányban, hanem fájdalom a nemzet mulasztásában is keresendő. Államférfiak, írók és tudósok ostorozni kezdték a nemzetiségéből kivetkezett s hazájától elidegenedett főurakat, — és a tétlenségbe sülyedt köznemességet. A nemzetben általános önvád érzete támadt; s el lehet mondani, hogy „a mi tettre ébreszté, az nem annyira a hazafias r e m é n y, mint inkább hazafiúi s z é g y e n vala.“

Ezt az érzést fejezte ki általában az akkori irodalom.

Berzsenyi harsány hangon dörgé a nemzet fülébe, hogy „romlásnak indult hajdan erős magyar, hogy Árpád vére fajul. A régi magyart nem ronthatta meg a vad tatár chán xerxesi tábora, sem a török napkeletet leverő hatalma, sem a Zápolyák öldöklő századja; mert akkor még a régi erköles és spartai férfi kar küzdött

s vezérlett a fergeteg között! Most — úgymond — lassú méreg, lassú halál emészti! Oh! más magyar kar mennyköve villogott egykor! De jaj, minden így jár az ég alatt; ez a történelem rendes folyama. Hatalmasabb nemzetek is így vesztek el: a nemes Ilion, a büszke Karthagó, a nagy Róma, az erős Babylon!

A melancholikus Kölcsey fájdalommal éneklé, hogy a régi magyarok helyébe *más* faj állott elő, mely gyenge eszű, romlott szívtelen. Hiába keresi Árpád honját, mely nevével hív szerelmet gyújtana; hiába keresi a bérci várakat, melyeket Szondyak védtek, és hiába a népet, mely pályát izzadni, s izzadás közt hősi bért aratni ősz atyáknak nyomdokin tanult! Elhamvadt a magzat hő szerelme; nincs magasra vívó szenvedelme; jég kebelben fásult szívet zár. A dicső nép, mely tanult izzadni, s izzadás közt hősi bért aratni, *névben* él csak, többé nincs jelen.

Vörösmarty is ily hangból indul ki, midőn a multból merített első nagyobb eposzát kezdé írni:

> Régi dicsőségünk, hol késel az éjjeli homályban.
> Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző.
> Fénynyel jársz egyedül. Rajtad sűrű fellegek és a
> Bús feledékenység koszorútlan alakja lebegnek.

Ilyen hangok, tele szemrehányással, búval, fájdalommal, mélyen megrázták az ifjabb nemzedéket. El lehet képzelni, minő hatással voltak Horvátunkra, a ki különben is rajongott nemzetéért, és még tanuló korában adott kifejezést nemzeti hátramaradásunk feletti fájdalmának. Fogékonysággal bírván a költészet iránt, ő maga is pengette a lantot, de csakhamar a nemzet multja foglalta el lelkét:[1]) azt kezdte tanulmányozni, hogy felrázza a közönyében megdermedt nemzetet.

Túlzásra és rajongásra hajlandó természetét, hazafias tüzét és tevékenységét nem kis mértékben fokozták irodalommal foglalkozó barátai. Igaz, hogy ekkor még nem volt a magyar irodalomnak egy gyúpontja, melyből a szellemi cultura sugarai kiáradhattak volna a haza minden vidékére. Mindazáltal az a kis kör, melyhez Horvát tartozott, képezte a pesti írók, és a Pesten átutazó irodalmi emberek központját. Azt lehet mondani, hogy csak is ezen ébredő

---

[1]) 1810-ben *Virághoz* írt levelében írja: hogy én nem vagyok nagyobb kedvellője mégis a kellemes szűznek (t. i. a költészetnek), mint a haza viszontagságairól való tudós elmélkedésnek, bizonyítja a szobámban fekvő negyvenegy részből álló Historia Critica. Ez már az enyim és így vele akadály nélkül élhetünk." . . . Könyvünk elég vagyon, csak dolgozhassunk csendesen a nemzet tanításán. De kell dolgozhatnunk, akárki gátoljon bennünket. Én ugyan most is éjfél után két órát látok órámon, de azért még tüstént olvasni fogok, ha reggel hét órakor hozzá kell is kezdeni a patvarkodáshoz. — Horvátot Kazinczy azon jó magyar költők között említi, kiket érdemes lenne felszólítani, hogy b. Wesselényi Miklósra dicsverset írjanak. (I. 328. l.)

korban lett Pest a magyar irodalom főhelyévé, honnét az ország különböző vidékein lakó írók és tudósok irányt és ösztönt kaptak a további munkálkodáshoz. Kulcsár és Vitkovics nyilt házat tartottak, hol szívesen látott vendég volt minden magyar író és művész. Horvát mindennapi vendég volt e baráti körben. Nélküle semmiféle nemzeti intézet vagy irodalmi vállalat nem volt képzelhető. A Marczibányi-féle intézet pályadíjaira is ő tűzte ki a pályakérdéseket, ő bírálta rendesen a dolgozatokat, és ő hirdette ki a hirlapokban. Főcél ebben is a magyar nyelv művelése és a nemzeti szellem ébresztése volt.

Irodalmunk legelső tudományos színezetű vállalata, t. i. a Tudományos Gyűjtemény, továbbá a Hazai és külföldi Tudósítások, az Aurora, Hebe, mind Horvát közreműködésével, sokszor indítványára jöttek létre. Ő volt a kovász, mely élesztőleg hatott környezetére. De viszont e környezet is roppant hatással volt lelkére. E kör a legnagyobb tisztelettel, sőt magasztalással halmozta el, valahányszor egy-egy jelesebb értekezése vagy önálló műve jelent meg. Ez történt például 1810-ben, mikor Pest német Ofen nevéről írt. [1])

Ez történt 1815-ben, mikor „Nagy Lajos és Hunyady Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetése a nemzeti nyelv ügyében" című munkája jelent meg, melyben egykori tanára Schwartner ellen kel ki azért, mert e királyokról azt merte írni, hogy a magyar nyelvvel mit sem törődtek. [2]) Nagy hatást tett „Verbőczy emlékezete" 1819-ben és „Magyarország gyökeres nemzetségeiről" figyelemgerjesztésül 1820-ban kiadott munkája.

---

[1]) „Horvát István, secretáriusa Ürményinek, és Révainak mind legkedvesebb, mind legérdemesebb tanítványa, és az, a kit Révai maga helyébe ajánlott magyar nyelv professornak az universitásnál, küldé meg ezen munkáját: „Pest városnak Ofen német nevéről." Tökéletesen megmutatta, hogy Pest és Ofen eleintén azonegy várost, a mostani Pestet jelentették. A mostani vár Pest városnak filiája volt, s valamint egy ideig Kis-Pest és pesti hegy nevét viselte, úgy viselte az Ofen nevet is. Végre az Ofen tulajdona maradt Budának. Sok historiai tudomány van benne. S ez egészen új decouverte, és reá én adtam alkalmatosságot Sylvestert kiadván, és hozzá egy, ezen materiára tartozó scholiont tévén..." Gr. Dessewffy József levelezése Kazinczy Ferenccel. I. 151.

[2]) 1815. jun. 17-én Horvát I. Lajosát Schwartner előtt védve ezt mondá: „Azt tudom, hogy H. malam causam bene defendit, s hogy non est demonstratum, quod erat demonstrandum. Azonban örülök, hogy tette, a mit tett, mert a munkában a nyelv historiájára sok szép dátumok vannak. Schwartner ekkor harsogá három vagy négy ízben a „der junge Mann, vagy talán Mensch titulusokat Horvátra." Én mindamellett, hogy nagyon phlogisticus vagyok, az éles bántásokért nem tudnék haragudni. De való, Schwartnernek sem az élesség, hanem inkább a szemrelobbantások fájhatnak." Kazinczy Kishez. II. 158. l.

Nem lehet csodálni, hogy az alapjában szerény és visszavonuló természetű férfiú, azon dicsérő szavak által, melyeket közellévő barátaitól hallott, a távollévőktől pedig olvasott, lassanként észrevétlenül önérzetessé, sőt követelővé is lett. Oly férfiak dicsérete, minő volt egykori tanára Révai, legfőbb pártfogója a Nádor, továbbá a nemzeti genius által ihletett gr. Széchenyi Ferenc, a magyar nemzeti muzeum alapítója, s ennek nagynevű fia István, az ő rendkívüli tehetségeivel és fajszeretetével, továbbá Kazinczy Ferenc, a magyar irodalom átteremtője, gr. Dessewffy József, a tudományosan képzett államférfiú, Virág Benedek, a nemzeti szellem tüzes ébresztője, Kisfaludy Sándor, Kulcsár István, Vitkovics Mihály, Berzsenyi Dániel, Kiss János, Horvát Endre, Sztrókay Antal, Szemere Pál, Reseta János, Walther László, Károlyi István stb. stb. szóval az írók és államférfiak egész sora, s azoknak lelkes munkálkodása és biztatása csak emelőleg hathatott lelkére. Hogy milyen benső viszony volt ezen ébredő korban a magyar irodalom művelői között, mily önzetlenséggel, hazafisággal buzdították egymást a haza dicsőségének emelésére, azt csak az tudhatja, ki ismeri azon bizodalmas magánleveleket, melyeket azok, nem a nyilvánosságnak szánva írtak egymáshoz. Horvát levelezésben állott az ország minden kitünőbb írójával. E levelekben van leghívebben lefestve az ő hazafias gondolkodása, nyugtalan lelke és óriási tettvágya. Azokból tudjuk meg minden titkos gondolatát, tetteinek rugóját és terveinek végcélját. A mostani kor fiatalabb írói alig képesek felfogni azt az őszinte tiszteletet, azt a benső szeretetet, azt a kifogyhatatlan munkakedvet, mely azokat az írókat a haza fényének előmozdítására ösztönözte. Boldogok voltak, ha egy új tehetséget felfedeztek és azt körükbe vonhatták. Kifogyhatlanok a szivességben, tiszteletben, lelkesítésben és hizelgő nyilatkozatokban. Nem maradt el a jóindulatú tanács és szelid kritika sem. Horvát, ily lelkes barátok körében jól érezte magát. itéleteiket, osztatlan dicséreteiket szívesen vette. Egy varázskör volt ez, mely megbűvölte őt, melynek hizelgő nyilatkozatai elragadták őt.

Kazinczy barátságát mindenek felett nagyrabecsülte. Midőn ez 1810 elején barátságát felajánlotta, s kölcsönös levelezésre felhívta, Horvát nem tudott eléggé örvendő szavakot találni hálájának kifejezésére. Jan. 28-án irt levelében szerényen veszi Kazinczy „leereszkedésének nagyságát“ az ő kicsinységéhez, elragadtatással csókolta sorait. Ha — úgymond — a barátság csak egyenlőkhöz illik, úgy én, ki Veled a dicsőség pályáján futni soha képes nem leszek, Irántad csak tisztelettel s hálával, nem pedig barátsággal viseltethetem. Lelkem lángot kapott nagy lelkedtől: Nevedet a dicsőség szárnyain tudtam hordoztatni már akkor, mikor csak tanuló ifjú valék. Mint merhetném azt Tőled elfogadni, a mire hazámnak csak

legérdemesebb fiai tarthatnak számot? Szeretni foglak minden tartalék nélkül, iparkodni fogok viszontag tőled kedveltetni, tanulok tudós levelezéseidből; mesteremmé választalak a hazafiúság és finomabb ízlés ügyében; méltóvá tenni igyekszem magamat idővel barátságodra is: de én mindamellett tovább is tisztelőd lenni óhajtok, hogy által ne lépjem az illendőségnek azon határát, melyet az érdemek igtattak a korosbak és ifjak közé a nagyságnak és kicsinységnek megkülönböztetéséül. Szívességedet azonban ösztönül fogom tekinteni és kétszeres szorgalommal arra törekszem: hogy egészen megfelelvén várakozásodnak, érdemes legyek Tőled szerettetni és azok közé számláltatni, kikbe életed egyik gyönyörűségét helyheztetni szokod. E szándékomban bizonyosan erősíteni fog nagy mesteremnek Révainak emlékezete is; mert ő Tégedet végső pihenéséig nemcsak szeretten szeretett, hanem azon kevés számú nagy hazafiak között is becsülten becsült, kik a nemzet kimüveltetésében bajnoki lélekkel s ennek megfelelő sikerrel foglalatoskodtak. Vedd jó néven feltételemet s szünjél meg többé kérni akármit: Nálam akaratod parancs gyanánt szolgál stb.“ [1])

[1]) Kazinczyval való megismerkedését Horvát maga ekképen irja le ugyanazon levélében:

„Már akkor, midőn tanulás kedvéért szülőimtől Pestre küldettem, Gessner magyar idylliumi és Bácsmegyei levelei — ezek és Révai költeményes gyüjteményei válának magyar bibliothecámnak akkor legnagyobb ékességei — a legforróbb tiszteletet gerjesztették bennem személyed iránt, s mivel értésemre esett szomorú történeted, még inkább imádtalak, mint előbb, elmémben forogván Révainak ime versei: Dicsőség a dolga egy oly férfiúnak, kit inség mutatott jó hazafiúnak . . . Boldogabb napjaid felvirradtokkal Virágnak és Révainak magasztalásai, s leveleid, melyeket e két nagy férfiúhoz szoktál küldözgetni, annyira táplálták előbbi érzeményeim, hogy kevesebbé kivánnám hazám országlóját, mint személyedet ösmérni. Láttalak szerencsémre Pesten 1803-ban, és miként láttalak!! Szemeim érezték társaságodban azon nagy lelket, humanitást, finomságot és buzgó nemzetiséget, melyet előbb egyedül munkáidban szemléltem, s mint olvadott szivem midőn a vacsora alatt, melyre Vitkovics Mihály barátommal meghivtál, az eszelős Kubinyi úr kigúnyoltatásán szánakodó érzékeny könnyekre fakadtál az emberiségnek tapodtatása miatt! Elgondolhatod, mi tartós nyomokat okozott légyen e látás keblemben, s úgy tetszik, hogy illetődésemet már akkor sejdítetted, mivel társaid közül engemet választottál, kivel az éjszakát töltenéd. Elevenen eszembejutnak nekem mindenek: de Te, ki oly számos imádóidnak arcokon olvastad a tisztelet és háladatosság jeleit, látogatásom történeteiről többé nehezen emlékezhetel. Hazameneteled után, bár itten kegyes nyájassággal fogadtál, nem bírhattam annyi bátorsággal, hogy levelemmel alkalmatlankodni merészlettem volna. Ez a gondolat: ő országunknak egyik leghíresebb tudósa, én csak tanuló ifjú vagyok, mindenkor elakasztotta tökéléseimet. Napfényt látott utóbb Válban laktom alatt egyezésem nélkül Boldogréti Vig László nevet viselő könyvemben némely barátságos leveled. Te a váratlan történettől megbántatván letetted a nemzet előtt vigyázatlan tettem ellen *u t ó i r á s o d b a n* panaszaidat, kétszer *i r t ó z t a t ó* nak nevezvén könyvem cimlapját is. Fájt nekem ezen ízetlenség, a melynek oka nem valék, s örömest védelmeztem volna leveleim által ártatlanságomat, ha attól nem kellett volna tartanom, hogy hitelt nem adván szavaimnak védelmemet könnyen szemtelenségnek magyarázhatnád. Irtóztam egyik botlás

S valóban Kazinczy holta napjáig hű barátja maradt Horvátnak, s Szemere és Vitkovics mellett „lánglelke és nagy tudománya miatt“ legjobban szerette. [1]) Vele közölte kéziratait rendesen, mielőtt kinyomatta. Dicsőíti magasztalja minden barátja előtt és boldognak érzi magát, ha egy-egy nagy hazafival megismerteti. [2])

Ily környezetben, oly fogékony lélek, mint az övé volt, nem maradhatott nyugodtan. Ha ő benne magában egy csep hajlandóság sem lett volna a nemzeti dicsőség emelése iránt, ily barátok képesek lettek volna őt felgyújtani. Ez az egész kör az ébredő Magyarországot jelképezé. A mit Nagy Pál az országgyűlés alsó házában, és gr. Széchenyi István a felsőházban sürgettek, azt sürgették az irodalom terén e férfiak is. A nemzetet a sülyedésből tehetségük szerint kiemelni, s annak régi dicsőségét visszahozni, ez volt a legfőbb feladat. Nemcsak az ősi alkotmány fentartása, hanem annak sáncain belül a nemzeti tulajdonok kifejtése, anyagi és szellemi fejlődésünk és haladásunk biztosítása volt a jelszó mindenütt. Egy öntudatos orvos biztosságával, de egyúttal kiméletlenséggel is fejtegették a nemzeti hátramaradás okait. Ez nem volt kellemes, de mindenesetre hasznos foglalkozás. Széchenyinek sokan rosz néven vették azon

gyanujából a másikba eshetni, és azért a hallgatást sokkal tanácsosbnak tartottam mind addig, mig Szemere és Vitkovics barátaim leveleiből felvidámítottak. Ekkor már eltökéllettem magamban, hogy némely könyvemet ajánlással nyilván fogok először tiszteletet küldeni; de ezt Te lassuságom mellett megmegesni nem hagytad. Kegyességedel nagy gyönyörűségemtől megakadályoztattál ugyan, azonban nagyobb mégis örömöm, hogy régi óhajtásomat sokkal előbb felszabaditottad. Köszönöm jótéteményedet, s legyen szabad nekem is veled szívem belsejéből mondanom: bár ez a nap lehetne utolsó, melyben a gyanú hozzánk férhetett!“

[1]) 1811. jan. 19-ki levelében az ő kedves pesti Triaszát így dicsőíti: „Szeretem mindenikét és anélkül, hogy egyike miatt a másika iránt igaztalan legyek. Szemerét ízlésének hasonlósága miatt és talán leginkább. De ismét Horvátnak lánglelke s nagy tudománya jut eszembe, akkor Horváté a koszorú . . . Vitkovics oly könnyű, oly víg, oly tiszta, oly jó lélekkel bír, hogy e miatt minden érdem nélkül is szerethetném; pedig ő benne érdem is van.“ Kazinczyi lev. Kis Jánoshoz. II. 15. l.

[2]) Kazinczy Desewffyhez 40. születésnapján 1812. február 13-ikán ezt írja:

„Horvát, a ki neked levelem benyújtja, hogy őtet
Nálad ajánljam, ugyan nem kéri, de mégis ajánlom.
Mem mivel anélkül hozzád nem juthat; hanem hogy
Mind neki kedves az én karomon fellépni elődbe,
Mind nekem az, titeket, szeretett Nagyok! összecsatolni,
S e munkát másnak, s a történetnek irígylem.
Néked, néki, nekem azon oltár langja lobog fényt
Pályánk szép koszorúja felé, de különbözik útunk.
És az határ, melyen túl hágni nem enged Apollo. . .
— — — — — — — — — — — — — —
Ám ha szeretsz, s ha barátodnak kérésire hajlasz,
Nyelvünk Varróját te se késs kebeledbe fogadni,
S hogy lelkes, hogy erős, hogy nyájas társat ölelsz, hidd

állitását, hogy Magyarország voltaképen addig nem is volt, csak ezután lesz.

De a fiatalság, és különösen Horvát erősen hitte a Széchenyi szavaiban nyilatkozó jóslat teljesédését, ámbár a multra nézve nem osztotta Széchenyi véleményét. Szerinte a nemzet csak az újabb időben sülyedt le; — a régibb időkben nagy és hatalmas volt a magyar. Csak az a baj, hogy az újabb nemzedék nem ismeri fajának legrégibb őstörténelmét. A tudatlanság és léhaság legfőbb bűne a jelen kornak. Abból kivánta ő is kiemelni nemzetét rámutatván a régi multnak ismeretlen bár, de fényesen ragyogó dicsőségére. Tudományának egész tárházát, vas szorgalmának minden erejét, sőt vagyonának legnagyobb részét is annak kimutatására fordította, hogy a magyar faj hajdanában a világ legelső nemzete volt, mit csak az idegenek irigysége tagadhatott el. A magyarok őstörténete a legdicsőbb történet. Az azt boritó homály eloszlatása, a régi magyarok hatalmának és szélesen elterjedt uralmának tiszta fénybe helyezése képezi szerinte a magyar történettudománynak legfőbb feladatát.

Erre vállalkozott ő, mint historikus.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

KOMÁROM 1848—49-ben.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A februári párisi események lázas izgatottságba hozták az egész világot; még azt a kis várost is, melyben én akkor az akadémián jogot hallgattam, fölrázták polgárias nyugalmából. Győr utcáin tömegesen járt a nép és egymástól kért felvilágositást az eseményekről. Az olvasókörben, hol az ifjúság a müveltebb polgársággal vegyülten, szellemi élvezetet nyert a hirlapokból és a csinos könyvtárból, szokottnál többen gyültek össze, várva-lesve a bécsi lapokat, de különösen az augsburgi Allgemeine Zeitungot, a külföldi politikának ezen hirhedt organumát. Még akkor kevés külföldi lap járt az országba, de a censura se volt oly kegyelmes, hogy válogathattunk volna bennük. Gróf Zichy Ottó volt rendesen a felolvasó, igy legalább egyszerre többen tudhattuk meg az érdekes híreket, melyeket aztán városszerte terjesztettünk.

Gazdám Unschuld Ede, ki nürnbergi árúkkal kereskedett, jónak látta kirakatából belga fegyvereit beszedni és kamrájában elrejteni; e helyett selyem szallagokból és zseniliákból nemzeti kokárdákat gyártott az egész család, ezeket aztánk keblünkre tűztük és úgy jártunk az utcán föl-alá hatan tizen összefogódzva, lármázva,

danolva, botokkal fenyegetődzve, azt sem tudva mirevaló ezen nagy izgatottság.

Sűrűn jöttek a boltba pénzt váltani minden csekélységért; öt forintos volt akkor a legkisebb bankjegy és így az ezüst készlet csakhamar kifogyott; gazdám is remegve nézett a jövő elé; én pedig, hogy még jobban mégrémítsem, profétai szellemben előre megjósoltam neki, hogy ne féljen, mert nemsokára segítve lesz a bajon magyar bankjegyek kibocsátása által. Ezt sehogy sem akarta még akkor elhinni, de miután később profeciám beteljesedett, nem győzte eléggé csodálni látnoki tehetségemet, melyet később is többször fölemlegetett.

Mikor a bécsi, pozsonyi és pesti márciusi napok híre hozzánk is eljutott, ez már készen találta az anyagot, melyből egy kisvárosi forradalmat lehetett rögtönözni. El is készült a győri tanuló ifjúság kívánataival, melyeket 12 pontban kinyomattunk és ijesztgettük vele tanárainkat. Azok fűhöz-fához kapkodtak és conferenciáztak; mi azalatt tovább folytattuk a zenebonát az utcán, hol hemzsegett a nép, este pedig a várost kivilágitották, hogy jobban lássuk egymást és be ne dobáljuk a békeszerető és remegő polgárok ablakait; de azért mi még fáklyákat is gyújtottunk és úgy özönlöttünk utcáról utcára, meg-megállva olykor, ha valakit a beszédvágy utólért. Ekkor az illetőt vállainkra emeltük és végig hallgattuk dictióját, ha hosszú nem volt. Lukács Sándor tudta ezt legjobban, de Keresztesy Ambrus, a nemzeti színház volt sugója, kissé rekedtes hangjával, szintén hatásos beszédeket tartott, Vas Gereben pedig kifogyhatatlan volt a lázító szónoklatokban, csakhogy ő inkább az ifjúságra akart hatni, s azért az akadémia nagytermében tartotta beszédeit.

Tanulásról természetesen szó sem volt. A rend és fegyelem fentartását előbb a városi egyenruhás polgárokra bízták, kik jóllehet csaknem naponként fegyverben gyakorolták magokat, a nappali és éjjeli őrködést, meg a cirkálást máris terhesnek mondták. Azért segítségül hívták az akadémiai ifjúságot, mely már maga is ajánlkozott erre a szolgálatra, annyira, hogy csaknem erővel akarta őrhelyeikről kitólni a polgárokat. Ehhez azonban ha puska nem is volt, kard kellett, de sok; szereztünk tehát Bécsből, Pestről eleget. Ezután lett rend, mert nem volt, a ki megzavarja.

A hadi gyakorlatok egyre-másra tartottak. Századokba osztottak bennünket is; fővezérünkké választottuk Karvassy Ágoston tanárunkat, a ki is állig begombolt átillában, kalpaggal a fején és kivont karddal, de nem eléggé harcias állásban és gyenge hangon commandirozott bennünket: „Jobbra nézz, balra nézz, indulj!“

Az akadémiai előadásokat is szakadatlan tüntetések zavarták. Igy történt, hogy némelyek bold. Konek Sándor tanárunk politikai hitvallását hozván szóba, őt pecsovicsnak állították; többen meg akarván győződni a dolog mibenlétéről, lecke előtt a kathedra

asztalára egy nagy nemzeti kokárdát helyeztünk. Midőn a jeles tanár helyét elfoglalván, megpillantotta a nemzeti jelvényt, meghajtotta magát és minden habozás nélkül mellére tűzte. Az éljenzésnek ekkor aztán nem volt se vége, se hossza, de a nagy izgatottság miatt az előadást se tarthatta meg. Ily körülmények közt nem csoda, ha a tanárok az ifjúság közóhajtásának szívesen tettek eleget, midőn a húsvéti szünidőt egész április hóra kiterjesztették és az iskolai évet junius elején befejezték.

Elszéledt tehát a győri fiatalság a szélrózsa minden irányában, telítve hazafias szelemmel; terjesztve és nevelve a már úgy is itt-ott lángra kapott szikrát. Én szülőföldemre a szomszéd Komáromba mentem haza. Itt is minden úgy történt, mint Győrött; később a magyar egyenruhás polgárság föloszlott és beosztatta magát a nemzetőrök közé; ide sorozták be a fegyverfogható és önként ajánlkozó tisztességes városi lakosokat, ide álltam be én is. A megyeház udvarán tartottuk fegyvergyakorlatainkat Ladányi Dániel nyugdíjazott cs. kir. hadnagy vezénylete alatt. Tarka had volt biz ez, használható fegyvere, a miből lőni is lehetett, vajmi kevésnek volt; mert a magyar kormány meghagyásából, a várparancsnok útján, kaptunk ugyan puskákat, de nem volt bennük köszönet, oly régi nehéz 25 fontos fegyverek voltak, melyeknek gyökeres javításra lett volna szükségük, ehhez azonban hiányzott az idő és a pénz. A fegyvergyakorlás elemeihez mégis csak jó szolgálatot tettek ezen Alvinczyféle puskák, és az őrjáratoknál gondoskodtunk arról, hogy legalább az őrvezetőnek használható fegyvere legyen; a kinek puskája nem volt, az bottal exercirozott; egyenruháról pedig még akkor szó sem volt, hanem kiki saját polgári öltönyét használta; volt aztán mándli mellett kaput; blouse mellett pitykés dolmány, sapka mellett cilinder és pörge kalap. Ezen tarka hadból kerültek ki később legjobb honvédeink és tüzéreink; így a reá következő télen, a szigeti hídfőnél, egy komáromi korcsmáros, Mátyus János volt az, ki jól irányzott ágyúlövéseivel nem csekély kárt okozott a szőnyi oldalon száguldozó chevaux-legersekben.

Komáromból május elején Győrbe utaztam és tanulmányaimat bevégezvén, junius hóban Beőthy Zsigmond sógoromhoz költöztem Budára a várba, hol három hónapot töltve szemlélője voltam az itteni harcias életnek, hogyan készültek önkénteseink az altáborba a rácok ellen. A népgyűlések szónokai a felizgult kedélyeknek máris túlfeszült húrjait, még jobban, csaknem az elpattanásig feszítették. Ekkor történt, hogy az olasz katonák a Károlykaszárnyában a nemzeti kormánynak megtagadták az engedelmességet, föllázadtak és lődöztek az ablakokból; mi pedig a szemközti utcákban farkasszemet néztünk velük és vártuk, mikor sütik már el azt az ágyút, melyet az országúton a kaszárnya ellen irányoztak; végre láttuk, a mint fegyvertelenül, katonai fődözet mellett kisérték őket a hajókra

és tovább Komáromba. Pesten a magyar parlamentben hallottam Kossuth gyújtó beszédeit. Ki állhatott volna akkor ellent a hatásnak, melyet azok minden honfi kebelben támasztottak? S hogyan állhattam volna ellent én, ki már a szabadságharc utáni vágyat magammal hoztam Győrből és siettem Komáromba, hogy azt szülőföldem védelmében érvényesítsem. Honvéd akartam lenni, de ezen szándékomban előbb a nagy tűzvész hátráltatott, majd gyenge testalkatom volt az akadály a felvételnél, mígnem Meszlényi ezredes és komáromi térparancsnok irodájában jutottam óhajtott célomhoz.

A naplóirást októberig nem végeztem rendszeresen, hanem a márciusi napok után történteket, melyeknek részben magam is szemtanuja voltam, levelekből, meg az egykorú iratok- és könyvekből állítottam össze. Október közepén azonban már mindennap jegyezgettem, nem ugyan nagy fontosságú, de mindenesetre a közvetlenségből merített egyszerű élményeimet. Becsessé teszi ezen naplójegyzeteket az is, hogy egy napot sem mulasztva el, az eseményeket ugyan aznap tettem papirszeletekre, tenta és toll hiányában, olykor irónnal, mikor azok megtörténtek. Ezen naplójegyzetek eredetiségén most sem változtatok, hanem bevezetésül és a tulajdonképeni naplóhoz mintegy áthidalásul közlöm a komáromi eseményeket 1848. októberig; a naplójegyzeteket pedig, a hol szükségesnek látom, magyarázó jegyzetekkel kisérem.

I.

Hogyan került Komárom vára 1848-ban a magyarok kezére?

Komárom vára, — mely a Dunán uralkodik, egy nagy hadsereg működését a folyó mindkét partján biztositja, szerencsétlen hadviselés esetében a megvert seregnek biztos menedéket nyújt és az ellenség előhaladását gátolja, — mindenkor fontos hely volt hadászati szempontból. Azért ezen várra, mint a birodalom legnevezetesb erősségére, az osztrák kormány főfigyelmet fordított.

Az ó, vagy „belső várat“ I. Ferdinánd épittette 1550-ben a modern hadviselésnek is megfelő széles és erős kősáncaival, bástyáival és kazamátáival. Ennek mintegy kiegészitéséül épittetett a külső vár; alapköve 1645-ben letétetvén, a földbástyákat 1663-ban emelték és 1673-ban készültek el azon régibb kőbástyák, melyek most is megkülönböztethetők az újabbaktól. II. József császár a földrengések által megviselt várat elárvereztette, városi lakósok költöztek bele, sáncaiban kukoricát termeltek, benn a várban salétromot főztek. 1808-ban emelték a külső vár újabb bástyáit, ugyanekkor sajátitották ki a vár alatti házakat és telkeket, hogy a vár előtt szabad síktér nyiljék. A vár középpontján épittetett 1810-ben az óriási laktanya és 1815-ben a tiszti „pavillon.“ Hogy az ellenség a vártól távol tartassék, mintegy

elővédül külső sáncok is emeltettek, milyenek a Duna jobb partján a „Csillagsánc“ és a „vágdunai erődítések“. 1844—47-ben építtetett a „nádorvonal“ a Duna és Vág-Duna összekötésére, mely utóbbi két folyó itt egy mederben folyik; és ezen erődítési vonallal a város Csallóköz felől is sáncokkal lett körülövezve.

Mindezen erődítések védelmére 10,000 katona okvetlenül szükséges, míg 10 ezer ember a kaszárnyákban, és másik 10 ezer a kazamátákban könnyen elhelyezhető. Sőt már 1826-ban a komáromi vár védelmi tervrajzában 14 ezer gyalog, 12000 lovas, 1800 tüzér, 400 nehéz lövegű ágyúval és bombamozsarakkal, végül 160 mérnökkari egyén vétetett fel.

Komáromi várkormányzókul csak oly harcedzett egyének neveztettek ki, kiknek hűségéről és loyalitásáról az osztrák kormány tökéletesen meg volt győződve. Ezért csaknem kizárólag idegenek nyerték el ezen főtisztséget, s innen eredt azután a számtalan panasz, melyre a német várparancsnokok s a velük jött idegen zsoldosok kihágásaik és törvényszegéseik által okot szolgáltattak.

Mint örvendetes eseményt üdvözölték azért a komáromiak báró Bakonyi Imre tábornok kinevezését, ki a várat a kormány és lakosok közmegelégedésére harminc évnél tovább kormányozta; mert igen ügyesen tudta magát a körülményekhez alkalmazni, katonái közt a rendet és fegyelmet fentartani, s a magyar nyelvet illetőleg a megye és várkormány között surlodásra nem adott alkalmat.

Ennek 1845. jan. 24-én történt halálával, komáromi várkormányzóvá Mertz Frigyes Vilmos osztrák altábornagy s a Vilmos főhercegről nevezett 12-ik gyalogezred tulajdonosa, — ki 1777. dec. 28-án Hanauban született s 1796. óta szolgált a császári hadseregben, — neveztetett ki.

Alig foglalta el állását azon év április 19-én, a surlódás a megye alispáni és várkormányzói hivatal közt kezdetét vette.

A várkormányzó, ki nem tudott magyarul, egy királyi parancshoz tartván magát, mely azt rendelte, hogy ha a várkormányzó magyar születésű, a megyei s egyéb hatóságokkal magyar nyelven tartozik levelezni, ellenkező esetben németül, első hivatalos iratát Ghyczy Kálmánhoz, az akkori alispánhoz, németül intézé. Erre ez személyesen, felbontatlanul vitte vissza az iratot a nevezett várparancsnokhoz, ama kérdést intézvén hozzá: vajon a német címiratú levél tartalma német nyelven van-e írva? Midőn igenlő választ kapott, visszaadta a levelet oly megjegyzéssel, hogy ő német nyelven szerkesztett levelet nem fogadhat el, nem akarván a megye előtt a felelősséget magára vállalni. Minthogy a német várparancsnok ezentúl a megyével többé nem levelezett, Ghyczy és utóda Pázmándy Dénes, pedig nem akarták a dolgot végletekig vinni, azért udvariasan szóval intézték el ügyeiket, is így a békés egyetértés a megye és várkormány közt lehetőleg fentartatott.

Az 1848. márciusi napokban a komáromi várőrséget egy zászlóalj Sándor-, egy zászlóalj Ferdinand Este-, egy gyenge zászlóalj Turszky-gyalogság, s ezenkívül 50 német és cseh származású tüzér képezte.

Mertz haladéktalanul erősítést kért Lederer tábornoktól, az ország katonai főparancsnokától, kérelmét különösen azzal indokolván, hogy a vár inkább féltheto belső, mint külső ellenségtől; továbbá kiemelte, hogy nagy szüksége van utász- és hidász-csapatra a szükséges anyagszerekkel együtt, mivel a vár, mely a Duna és Vág vize közt fekszik, minden hídkészlet nélkül van, pedig csak ezzel tartható fenn a másfelől netalán megszakasztott közlekedés; egy hadi szertár felállítását is kérelmezé, hogy a váron kívül elhelyezett tüzérkészletet magában a várban őriztethesse; azután a tüzérség szaporítását sürgetőleg kérte, mert a vár szolgálatában álló régi tüzérek többnyire rokkantak s nem is elégségesek az őrizetre és a tüzértelepek rendben tartására; végül kiemelte, mennyire szükségeltetnék a várban néhány szekerész-fogat, hogy sürgős esetben a váron kívül lévő tüzérkészletek gyorsan a várba szállíttathassanak. Budán azonban jobban el voltak ekkor foglalva, hogy sem a várparancsnok kívánatait teljesíthették volna.

Bécsből ezalatt gabonát kértek a komáromi várparancsnoktól és Mertz négy teherszállító hajót megrakatott a várban lévő gabonából. Ezt megtudván a városi tanács, küldöttséget menesztett hozzá, Merényi György tanácsos és K. Z. ügyvéd személyében, hogy a szállítás indokáról kérdést intézzenek hozzá; s miután Mertz a kérdésre kitérő gúnyos feleletet adott, a hídbérlőnek meghagyták, hogy a teherszállító-hajókat át ne bocsássa, egyúttal felírtak a magyar ministeriumhoz a szükséges utasítás végett. A ministerelnök távollétében Deák igazságügyminister a következő választ küldötte a városhoz: „A budai várkormányzó, báró Lederer, felvilágosítására azon hajók 4800 mérő gabonával átbocsátandók". — Ilyetén módon sikerült Mertznek négy gabonával terhelt hajót Bécsbe szállíttatni.

Elvittek ezenkívül a várból április hó végén 380 katonát. Éjnek idején a vár kis kapuján szedte fel őket a „Johann" gőzös. Néhány lelkesebb honfi sürgette a városbírót e csempészés meggátlására, mire ez azt felelte: hogy ő semmit sem tehet, mert a vár curia.

Báró Lederer Ignác lovassági tábornokot és budai főhadi kormányzót, mivel a nemzetőrök felfegyverzésére szükségelt fegyverek kiadását a budai fegyvertárból megtagadta, május 10-én estve 10 órakor macskazenével lepték meg. Lederer a tüntetőket lovassággal és gránátosokkal verette szét; ezért őt a magyar kormány, e célra polgári és katonai egyénekből alkotott törvényszék elé idézte; ő azonban István főhercegnek az ország nádorának tanácsára futásban keresett menedéket. Május 11-én esti 9 órakor, magánosan, segédtiszt vagy szolga kisérete és podgyász nélkül, polgári öltönyben

érkezett a komáromi várba s egészen váratlanul a következő szavakkal lépett a várkormányzó szobájába: „Itt van az én menhelyem, a nádor felszólítására haladéktalanul elhagytam Budát bérkocsin, hogy a magyarok által felállított törvénytelen bíróság ítéletét kikerüljem.“

Lederer másnap írt a nádorhoz és az ideiglenes főparancsnokhoz báró Boyneburg Mór tábornokhoz, azt tanácsolván nekik, hogy a budai és pesti helyőrséget vonják össze és szükség esetében vonuljanak vissza Komáromba.

Az erre következő napon már az egész város tudta, hogy báró Lederer a várban van s a város bírájától követelték, hogy tegyen lépést kiadatása végett. Ez azonban nem következett be.

Jóllehet a nép látszólag lecsendesedett, azért mégis a várból kivezető minden útat szemmel tartottak, nehogy az ex-főparancsnokot elszalaszszák.

Lederer tábornok kocsin akart eltávozni a várból, de Mertz ajánlatára más szökési tervet fogadott el, mely ekkép hajtatott végre: A déli órákban, midőn a lakosság ebédelt, egy csónak kötött ki két evező emberrel a vár alatt; a Vág-Dunának a győri Dunába való ömlésénél bokroktól fedve, a várból észrevétlenül jött ki Lederer Schauroth alezredes kíséretében, mindketten a csolnakba ültek és áteveztek a szőnyi oldalon lévő csillagsáncba. Ezalatt a várkormányzó neje nyitott hintóban egy szolga kíséretében áthajtatott a hídon, miként ez többször megtörtént, s azért nem is tünt fel; s az új-szőnyi korcsmában hagyván saját lovait, hintaja elé parasztlovakat fogatott, s így hajtatott Ledererhez a csillagsáncba, ki is ezen alkalmatossággal a szolga kíséretében utazott tovább Bécsig; Mertz neje pedig csolnakon tért vissza a várba.

Mertz a báró Ledererrel töltött napokat arra használta fel, hogy lelkére kötötte ennek a komáromi vár jövendőbeli sorsát és elhanyagolt állapotát; megigértette vele, hogy Bécsben mindent el fog követni, miszerint a szükségesek megtétessenek és a hiányokon segítve legyen. Sőt a várkormányzó nem elégedett meg szóbeli utasítással, hanem a főbb pontokat írásba is foglalta ekképen:

Elkerülhetlenül szükségesek a komáromi vár megtartásához: 1. Egy osztály utász hídkészlettel. 2. Fegyvertár a várban. 3. A tüzérség szaporítása. 4. Szekerészet. 5. A várőrségnek néhány hónapra való élelme. 6. A nehéz lövegek felállításához szükséges fakészlet. 7. Bizonyos mennyiségű facölöp az erődítéshez. 8. A Vágon és Dunán a várból átszolgáló híd, minthogy a jelenlegi a város birtokában van s távol esik a vártól. 9. A nehéz lövegű ágyúkhoz megkívántató lőszer szaporítása. 10. A nádorvonal felszereléséhez ágyúk.

Mertz várparancsnok által a vár védelmére szükségeseknek tartottak kieszközlését báró Lederer megigérte, és bizonyossá tette Mertzet a felől, hogy a bécsi hadügyministeriumnál mindent el fog

követni, hogy a kivánt erősítés és készlet haladéktalanul leküldessék Komáromba.

Azonban az osztrák kormány részéről ezután sem történt a várat illetőleg semmi.

Mészáros Lázár, magy. kir. hadügyminisztérré való kinevezetése után elfoglalván helyét, a katonaság elhelyezéséről gondoskodott.

Komáromból a Sándor- és Este-gyalogság Magyarország alvidékére küldetett, ezek helyébe a Schwarzenbergek 3-dik zászlóalja jött a várba; ezek azonban pár heti ittlétök után szintén leküldettek a szerbek ellen.

Pesten junius 11-én történt az olasz Ceccopieri katonák lázadása; kik is a nádor parancsára lefegyvereztettek és másnap (összesen négy század) gőzösökön Komáromba szállíttattak, hová 13-án éjféltájban érkeztek meg. Pár nap mulva fegyverük is utánuk küldetvén, fegyveresen folytatták útjukat.

Ezek helyett a magyar kormány két zászlóalj Lipót főhercegről nevezett horvát gyalogságot küldött várőrségül Komáromba. Ezekben aztán Mertz altábornagy is megbízhatott. Az alig 150 emberből álló Turszky-zászlóalj pedig az ujonalakult honvédségből nyert erősítést, és számuk 500-ra lett kiegészítve.

Ezalatt kelt a következő királyi magánlevél (Hand-billet), mely Mertznek is megküldetett:

„Az ideiglenes parancsnok, báró Boyneburg altábornagyhoz.

Miután az általam szentesített törvények értelmében az én rokonomat István főherceget, ország nádorát, távollétem alatt Magyarországom, úgy a hozzá tartozó királyságok (a Határőrvidéket is ideértve) és Erdély teljhatalmú kormányzóját, azon hatalommal ruháztam fel, hogy az én magyar ministeriumommal egyetértve, a nevezett királyságokban és a Határőrvidéken állomásozó hadtestek, tábornokok, várparancsnokok, minden rangú tisztek és csapatok fölött rendelkezzék, és a jelen körülmények sürgetősen megkivánják, hogy parancsai, valamint hadügyministerem rendeletei a legpontosabb engedelmességgel hajtassanak végre; azért ezennel tudtára adom minden, a nevezett tartományokban állomásozó tábornokoknak, várparancsnokoknak, tiszteknek és csapatoknak, hogy az én rokonom István főherceg, ország nádora, királyi helytartó, úgy az én magyar hadügyministerem azon hatalommal ruháztattak fel és általam különösen is rendelvék, hogy minden tábornok, ezred- és várparancsnok, úgy más tábornok és tiszt áthelyezése s egyéb rendelkezés alá tétele fölött kivétel nélkül, a körülményekhez képest, belátásuk szerint rendelkezzenek.

Ezen okból küldöm legfelsőbb királyi és császári parancsomat minden a nevezett tartományokban állomásozó parancsnokokhoz, tisztekhez és csapatokhoz, hogy az én királyi helytartómnak és

magyar hadügyministeremnek minden rendeletét, egyenként és összesen, minden ellenmondás nélkül pontos engedelmességgel kövessék, mozgósítási, áthelyezési és küldetési rendeleteiknek gyorsan engedelmeskedjenek és az én rokonom István főherceg, ország nádora és királyi helytartóm parancsait és rendeleteit hódolatteljesen fogadják.

Ezen akaratom saját napi parancsban közzététessék, különösen a várparancsnokokkal közöltessék és erről magyar hadügyministerem haladéktalanul értesíttessék.

Kelt császári hadiszállásomon Innsbruckban, junius 13-án 1848.

Ferdinánd, m. k."

Ezután Mertz altábornagynak nem maradt más választása, mint a magyar királyi helytartónak s a hadügyministernek, habár meggyőződése és akarata ellenére, föltétlenül engedelmeskedni.

Napról-napra nehezebb lőn a német várparancsnok állása, mert a honvéd-zászlóaljak és nemzetőrség felállításával az irányában tett követelések is szaporodtak; így a magyar kormány elsőben is lőszert és fegyvereket kért tőle, erre ő 270 puskát küldött le Budára azon nyilatkozattal, hogy a mivel rendelkezhetett, azt ezennel mind átszolgáltatja. Azonban ezalatt titkon a Vágon túl fekvő raktárokból az ágyúkészletet és lőszert behordatta lassankint a várba, jóllehet a nép és hatóság a várparancsnok ezen eljárását, minthogy arra a magyar kormánytól semmiféle megbízást nem tudott felmutatni, nemcsak kárhoztatta, sőt nehézségeket is gördített eléje.

Ő azonban alattomos fondorkodásaival fel nem hagyott, az ágyúkat a bástyákra vonatta s a város ellen kiszegesztette; az őrségen lévő horvát katonáknak pedig a legnagyobb éberséget parancsolta meg.

A várkormányzó részéről ezen éberség már régebben is és folyton gyakoroltatott. A komáromi nemzetőrök ugyanis ápril hó elején megalakulván, Ladányi Dániel nyugalmazott cs. kir. hadnagy gyakorolta őket fegyverben a megyeház udvarán; ezenkívül ők a polgári őrhad azon részével, mely különválva fenmaradt, kezökbe vették a városi rendőrséget és a közbiztonságra való felügyeletet. A városházánál volt a nemzetőrök őrtanyája, a polgári őrhad pedig, Buday László akkori kapitányának lakása előtt állított fel őrhelyet, míg a katonaság főőrhelye a váron kívül mindkettőhöz közel volt. Egy éjjel azon véletlen eset történt, hogy a városháza előtt őrt álló nemzetőr puskája elsült; a lövésre nagy zaj támadt s a katonai főőrtanyáról azonnal fegyveres csapat jelent meg a helyszínén s akkor távozott csak el, midőn a zavar okáról s a félreértésről tökéletesen meggyőződött.

Már bizonyosnak hitte Mertz a diadalt, midőn számításaban

különös véletlen által csalatott meg, mert a helyett hogy folytonos sürgetéseire a bécsi hadügyministeriumtól újabb erősítést nyert volna, megbízható katonáit is elveszté.

Julius hó folytán ugyanis takarodó alkalmával, az ezredi zenekart, mely horvát nemzeti dalt játszott, nagy tömeg katonaság kisérte a városban lévő főőrtanyáig, és torkaszakadtából zsiviózott. Ezen magyarellenes demonstratió feljelentetett, s a horvát katonák felsőbb rendelet folytán 48 óra alatt eltávolittattak Komáromból s gőzhajókon Bécsbe vitettek. Itt kész örömmel fogadták s azonnal az olasz hadsereg szaporítására küldötték őket.

Ugyanezen hóban a magyar kormány meghagyta a hadügyérnek, hogy a komáromi várkormányzótól a szükséges felszereléshez megkivántató tervet bekövetelje — és pedig, mi kivántatik:

1 egy 15 ezer emberből álló várőrség védelmi és élelmezési szükségletéhez;

2. az erődítési munkálatok befejezéséhez;

3. tökéletes felszerelésre mennyi fegyver és lőszer szerzendő be.

A beadott terv szerint az 1-ső pontra az élelem-kezelő-hivatal 934,000 frt.; a 2-dikra a helybeli erődítési mérnöki kar által 1,200,000 frt.; a 3-dikra a tüzérségi parancsnokló tábornok báró Dietrich által 100,000 frt. igényeltetett.

Minderről az osztrák hadügyministerium is hűségesen értesíttetett; de nem hogy a vár bővebb élelemmel láttatott volna el onnan fölülről, hanem még a liszt készletből julius hóban 2000 mázsa vitetett fel vizen.

A várkormányzó ismételt feljelentésére, hogy a várat a gyenge, kiegészítés alatt lévő Turszky-zászlóaljjal nem képes őriztetni, miután a 115 sáncfogságra itélt fegyenc őrzése szigorú felügyeletet kiván, augusztus 1. és 2-án a Ceccopieri olasz zászlóalj négy százada Passarich kapitány alatt érkezett a várba.

„Batthyány belpolitikájával ellenkezett — írja Horvát Mihály — Mertz tábornok eltétele által bizalmatlanságot tanusítani a katonaság ellen, melyre, miután a magyar hadsereg nagyobb része külföldön létezett, a rác lázadás elnyomása végett szüksége volt az országnak. Mertz tehát Komáromban maradt, ámbár többfelől értesíttetett a ministerium, hogy e német tábornok parancsa alatt, ki a ministeriumnak engedelmeskedni épen nem hajlandó, a vár nincsen biztosítva a nemzet birtokában. Utóbb az országgyűlésen is interpelláltatott a ministerium, hogy gondoskodjék e fontos vár biztosságáról. Batthyány tehát Besze János nemzetőri őrnagy és képviselő vezérlete alatt az esztergomi nemzetőrök egy osztályát, — újabb sürgetésekre pedig Kosztolányi őrnagy alatt a Komárom megyei nemzetőrséget küldé a vár őrizetére.“

Besze János 1200 esztergomi nemzetőrrel augusztus 10-én érkezett Komáromba és vonult be a várba. Ezek bebocsáttatásának,

minthogy a magyar kormány rendeletéből történt, Mertz nem mert ellenszegülni, hanem azért a vár fölötti hatalmat sem akarván még kezéből kibocsátani, ezen nemzetőröket a nádorvonalon helyezte el s a külső szolgálatot, ezekkel és a komáromi nemzetőrökkel, — kiknek száma 1200 főre rúgott — teljesíttette.

A tulajdonképeni várőrizet s a 115 fegyenc fölötti őrködés a Turszky-zászlóalj és a csekély tüzérségre bizatott; úgy hogy ezen gyér katonaság minden 24 órában váltakozva pihent.

Az így meggyengült várőrségről és saját eljárásáról Mertz altábornagy báró Bauer von Eiseneck mérnökkari tábornok által tudósítást küldött a bécsi ministeriumhoz. Gróf Latour a várkormányzó minden tettét helyeselte, azonban a kivánt segély onnan fölülről még ezután is mindig késett.

A mindinkább zajosabbá vált megyei gyülések s a fegyveres nép forrongása a városban, Mertz várparancsnokot kétségbe ejték a siker fölött, úgy hogy augusztus 17-én várkormányzóságtól való felmentését kérte a magyar hadügyérségtől, kérelmét leginkább azzal indokolván, hogy a magyar nyelvet, mely a jelen időben elkerülhetetlenül szükséges, nem bírja. Egy időben értesíté ezen lépéséről az osztrák hadügyministeriumot is, és folyamodásának támogatását kérte.

Mertz úrnak a várkormányzóságtól való felmentése ügyében egyik részről sem történt semmi, s így Mertz akaratán kívül megmaradt sajátságos helyzetében.

Augusztus 20-án a városnak hat századból álló nemzetőrsége túl a Vágon, az első század kapitányának vezénylete alatt kiállittatván, előtte ki lőn hirdetve azon ministeri rendelet, melynél fogva őrnagyul Csepy János neveztetett ki, a ki is e zászlóaljat felsőbbsége iránti engedelmességre és az alkotmány iránti hűségre buzditván, magát a harc idejére is nem csüggedő vezetőül szívesen ajánlá; felolvastatott továbbá a ministerelnök rendelete, melyben a Duna és Dráva közti törvényhatóságok a táborba-indulásra önkéntesen ajánlkozó nemzetőrök számbavételére szólíttattak fel.

Ugyane napon a vár őrizetét a városba augusztus 10-én érkezett nemzetőrség vette át.

Augusztus hóban Budapesten oly feszültek, izgatottak voltak a kedélyek, hogy, különösen a nádor, egy újabb forradalom kitörésétől és a köztársaság kikiáltásától tartott; ezt hitte légalább akkor Mertz, midőn a magyar katonai főparacsnokságtól augusztus 31-én rendeletet vett, mely szerint a várban lévő katonaságot minden percben indulásra készen tartsa, hogy az első felhivásra Pestre küldhesse.

Mertz ez ellen felterjesztést tőn, hogy a várat őrizet nélkül nem lehet hagyni; azonban ennek dacára 8-án parancsot kapott, hogy a Turszky-zászlóaljat és a négy század Ceccopieri-gyalogságot Pestre szállitsa és a várbeli szolgálatot a komáromi nemzetőrök lássák el.

A német várparancsnok ezen rendeletet ki akarván játszani, szeptember 9-én reggeli 8 órakor a magyar érzelmű Turszky-zászlóaljat, összesen 500 embert, Pestre szállította, a négy század Ceccopieri-gyalogságot pedig magánál tartotta a várban, nehogy ezt a komáromi nemzetőrségnek kényteleníttessék átengedni.

A város, a hídfők és a külerődök hónapok óta a komáromi és esztergomi nemzetőrök őrizete alatt állottak.

Hogy a várbeli olasz katonaság együtt tartassék, szigorúan eltiltatott neki a várból való távozás és csavargás; de ezen rendelet dacára mint valamely fegyelmezetlen csapat, gyakori kihágásokat követtek el.

Miként a gróf Latour osztrák hadügyministernek Tausenau Károly tanár által közzétett levelezéseiből kitünik, gróf Lamberg altábornagy sem volt tétlen Komárom várának osztrák kézre való játszása ügyében; ugyanis szeptember 10-én a következő két levelet menesztè Bécsbe a nevezett hadügyérhez:

Excád! Mikép tegnap jelenteni szerencsem volt, a Vilmos-zászlóalj elindult már Gönyőre és hihetőleg Budára is, s azért fájdalom, ezen oly szükséges rendaszabály kivihetetlen, de mégis maradt egy reményem. Tegnap estve 4 század Ceccopieri volt még Komáromban, és én Mertzet biztos alkalom által értesítettem, s vele Exád. akaratát tudattam; egyébiránt Komárom már hosszabb idő óta nemzetőrök által, csakhogy csekély számban, megszállva van. Tegnap 11 órakor Batthyány minister hozzám jött, és nekem azon rendeletet adta, hogy minden rendelkezés alatt álló zászlóaljakat, az erdélyi oláh zászlóaljon kívül, Pestre vagy Budára rendeljem. Az oláhok mindazáltal, kik különben is nem mehetnének oly gyorsan, itten lesznek tartandók, de mégis azon leghatározottabb parancs mellett, hogy Komáromba senki se küldessék!

A küldöttség egy része a leglázitóbb beszédeket tartotta; bárha németül beszéltek, mindazonáltal bizonyos osztálynál hatásukat nem tévesztették el.

Batthyány hiszi, hogy a republikánus mozgalmakon uralkodhatik. Új ministeriumról beszélnek, melynek Nyáry tagja leend, Kossuth belőle kilépend. Pozsony, szeptember 10-én 5 órakor reggel.

Lamberg, m. k.

Excád! Az oláhokat Komáromba küldeni, mikép előbb véltem, a nélkül, hogy tudná az ember, Pesten mi történend, nem lenne tanácsos. A zászlóalj a szerbekkel és Jellachichcsal egyetértése következtében törvényes vizsgálat alatt áll, s a hangulat itt is ellenök van. Tegnapelőtt, az ide egy állomásra eső Sempcen, egy őrmesterre, ki egy szállítmányt vezetett, rálőttek. Egyébiránt örülök, hogy legroszabb esetben ők itt vannak, mert minden a legközelebbi pesti eseményektől függ. Pozsony, szeptember 10-én 7 órakor reggel.

Lamberg, m. k.

U. i. Épen most indult el a 4. század, s nekem egy kikötve lévő hajót — noha Batthyánytól parancs volt kezemben s azt elő is mutattam — mégis katonai erővel kellett lefoglalnom és indulásra kényszerítnem, csupán a pesti veres tollas párttól való félelem miatt.

Szeptember 10-én a délelőtti órákban egyszerre két gőzhajó kötött ki a szokott kiszálló helyen, a szigeten; az egyik Bécsből jött s fedélzetén gróf Batthyány Lajos ministerelnök volt, az onnan visszaérkezett küldöttséggel, míg a másikon, mely alulról jött, báró Majthényi István alezredes érkezett meg az esztergomi önkéntesekkel.

Batthyány és Majthényi a parton találkoztak, s miután egymással értekeztek, az első a küldöttséggel együtt tovább utazott Pest felé, az önkéntesek pedig kiszállíttattak. Mertz, ki a vár fokáról látcsövön nézte ezt a jelenetet, azonnal megparancsolta, hogy a különben is zárt főkaput az előtte fekvő híd felvonása által is védjék, és a kis közlekedési ajtót bezáratta. A szolgálaton nem lévő katonaság tartalékul a várkapuhoz rendeltetett, a bástyákra pedig az ágyúk mellé tüzérek vezényeltettek égő kanóccal.

A várparancsnok a várkapu fölötti bástyán maradt, hogy mindent átláthasson.

Ekkor Majthényi alezredes, Amtman Jenő polgármester s egy nemzetőrtiszt kíséretében megjelent a várkapunál s bebocsátatást kért.

Mertz kinyittatá a kis ajtót s Fischer ezredes és térparancsnok jelenlétében fogadá a nevezett három egyént.

Majthényi kijelenté, hogy őt a magyar ministerium küldé, hogy a Komáromban és környékén összpontosított nemzetőrök fölött a parancsnokságot átvegye; egyúttal egy nyiltparancsot mutatott elő és kérte a várkormányzót, hogy az esztergomi önkénteseket bocsássa be a várba. Minthogy azonban ezen nyiltparancs egyedül Szemere belügyministertől volt aláírva, Mertz vonakodott engedelmeskedni; erre Majthényi még két más iratot vett elő oldal-tarsolyából, melyeket gróf Batthyány Lajos ministerelnök intézett a várparancsnokhoz. Tartalmuk következő volt:

A tek. várparancsnokságnak Komáromban.

A tekintetes várparancsnokságnak ezennel hivatalosan meghagyatik, hogy a komáromi várba egyáltalában semminemű sereget, sem rendes katonaságot, sem önkénteseket vagy nemzetőrséget, a magyar kir. hadügyministerium vagy alólírottnak, mint ez időszerinti helyettesének határozott rendelete nélkül, személyes szigorú felelősség terhe alatt, be ne bocsásson. Komárom, szeptember 10-én 1848.

Batthyány,
m. k. ministerelnök s a hadügyminister helyettese.

A tek. várparancsnokságnak Komáromban.

A várparancsnokság ezennel hivatalosan oda utasíttatik, hogy

a Majthényi István úr parancsnoksága alatt álló körülbelül 200 önkéntest a komáromi várba bocsássa. Komárom, szeptember 10-én 1848.

Batthyány, m. k. ministerelnök.

Miután a két írás egy s ugyanezen napról volt keltezve az óra meghatározása nélkül s Mertz összeütközést látott a két rendeletben, nem tudván melyik adatott ki a kettő közül korábban, oda nyilatkozott, hogy míg határozottabb parancsot nem kap, az esztergomi önkénteseket nem bocsátja a várba.

E tárgyban még azon órában írt a magyar katonai főparancsnoksághoz, s ettől másnap a következő határozatot vette:

A cs. kir. várparancsnoksághoz Komáromban.

Gróf Batthyány Lajos ministerelnök rendeletei folytán, minden kétségen kívül áll az, hogy a Majthényi parancsnoksága alatt álló mintegy kétszász önkéntes a várba bocsátandó. Budapest, szeptember 11-én 1848.

Hrabovszky, m. k. tábornok.

Minthogy az osztrák hadügyministeriummal való minden hivatalos érintkezés megtiltatott, Mertz szeptember 10-én titkos útakon két kimerítő tudósítást küldött a történtekről, az egyiket Bauer tábornok által egyenesen gróf Latour osztrák hadügyérhez Bécsbe, a másikat gróf Lamberg altábornagyhoz Pozsonyba; ki ezen iratot másnap át is küldé Latournak, a következő sorok kiséretében.

Excád! Szerencsém van Mertz altábornagy iratát felterjeszteni. Pestről még semmi tudósítás, itt a hangulat tegnap óta nagyon ingerült volt, még pedig a polgárságnál, mely különben jól volt hangolva. Pestről sok emissarius van itten. Pozsony, szept. 11-én 1848.

Lamberg, m. k.

Szeptember 11-én gőzhajókon érkeztek meg a bécsi önkéntesek, összesen 400-an s a városba beszállásoltattak, s itt tartózkodtak még a következő nap is.

Szeptember 13-án a várparancsnok bezáratta a kapukat, s a várba való bemenetelt, még egyeseknek is eltiltá. „Erre leginkább az adott okot, — úgymond Mertz vallomásaiban — hogy az esztergomi nemzetőrök parancsnoka a városháztéren egy heves szónoklatban lelkesítvén a népet, egyszersmind kikelt a német várparancsnok fondorkodásai ellen, őt és az idegen őrizetet fenyegeté, hogy előbbutóbb leöletnek stb.

Mertznek többszörös felterjesztésére, de leginkább Bauer és gróf Lamberg által előterjesztett folyamodványára, a bécsi hadügyministerium figyelmessé tétetvén, leküldte Komáromba Pidoll mérnökkari kapitányt, hogy az itteni viszonyokról s a vár szükség-

leteiről személyesen győződjék meg. Megérkezett szeptember 13-án délelőtt s akkép vigasztalta Mertzet, hogy a vár Bécsből fog élelemmel elláttatni, katonaságot pedig Pozsonyból fognak leküldeni.

A várparancsnok Schauroth mérnökkari alezredes jelenlétében a legrészletesb felvilágosítást adta, melynek főbb pontjait Pidoll tárcájába jegyzé, különösen kiemelte Mertz azt is, hogy a vár a jelen körülmények közt, elégséges erőhatalommal kifejtendő nyilt fellepés nélkül, tovább fenn nem tartható. Ezt a következőleg indokolta:

1. A várőrség kevert, minthogy négy gyenge század Ceccopieri gyalogságból és az esztergomi önkéntesekből áll.

2. A nádorvonal, város és külső erődök már julius óta, egyéb katonai csapatok hiányában, esztergomi és komáromi nemzetőrök által foglaltattak el.

3. A vár élelemmel nincsen ellátva, sőt a legszükségesebbet is nélkülözi.

4. Csak igen kevés kemény töltény létezik a várban s a külső lőporraktárból és ágyúszertárból semmit se lehet a várba behozni.

5. Valamint hídkészlet, úgy az ahhoz szükséges személyzet és szekerészet hiányában szenved a vár, s így minden közlekedéstől el van az zárva.

Pidoll még aznap délután visszautazott Bécsbe.

Mindjárt azután 4 órakor Majthényi alezredes a várban és a nádor-vonalon riadót veretett, mire az összes nemzetőrök fegyverbe állottak s a hídakhoz s kikötőkhöz siettek, hogy a Pozsonyból ide várt katonaságot a kiszállásban megakadályozzák. Pidoll megérkezte s gyors elutazására azon hír terjedt el t. i. a városban, hogy a várőrség szaporítására katonaság van útban Komárom felé.

Azon nap a várparancsnok szemrehányással illette Majthényit az önhatalmú riasztásért, s ez alkalommal az utóbbi tudtára adá Mertznek, hogy épen most kapott a magyar ministeriumtól parancsot, mely szerint az innen 9-én elszállított Turszky-zászlóalj Pestről visszamegy a várba s ezek helyett a négy zászlóalj Ceccopieri-gyalogság Pozsonyba küldendő.

A parancs előmutatása alkalmából észrevette Mertz, hogy az Majthényihez mint várparancsnokhoz van intézve; azért vele minden további érintkezést megszüntetett, s egyúttal panaszt emelt e miatt a magyar kormánynál, melyre a magyar ministerelnöktől kiállított s a katonai főparancsnokság útján kézbesített következő leiratott vett:

614. sz. F. hó 15-én kelt tudósítására vonatkozólag tisztelettel válaszolom, hogy sajnálattal értesültem, miszerint egy címirat miatt, mely bizonyosan irodai tévedésből történt, egy oly érdemdús és vitéz katona, mint Mertz altábornagy oly kellemetlen helyzetbe

jött. Én tehát ezzel nyilvánítván, hogy Mertz altábornagy urat stb. Buda, szeptember 15-én. 1848. *Batthyány*, m. k.

Miként előbb már említve volt, az olasz katonaság a vár biztonsága végett szigorúan a vár bástyáin belül tartatott. Ennek következtében elégedetlenségöket nyilvánították, zajongtak s a rendet felforgatták, egyúttal ideiglenes parancsnokuk Passarich kijelenté, hogy a katonaság demoralizált s egyáltalában nem megbízható.

Szeptember 14-én délután $4^1/_2$ órakor a szolgálatban nem lévő Ceccopieri katonaság lármázva a főkapuhoz csődült s kibocsátást követelt, mert, úgymond, a városban jobb és olcsóbb bort akarnak inni. Csak a várparancsnok azon fenyegetésére, hogy a zavargók ellen a haditörvény szigorát alkalmazandja, állott helyre ideiglenesen a csend és béke.

Azon nap esti 11 órakor érkezett vissza a Turszky-zászlóalj. Parancsnokuk Wiedenhoffer beszélte Mertznek, hogy öt napi Pesten létök alatt a zászlóaljból 80-an léptek át a honvédekhez, hogy a katonaságot a pesti nép lázítá és elmenetelük alkalmával a következő szavakat intézé hozzájok: „Ha tisztjeitekkel nem vagytok megelégedve, üssétek őket agyon és dobjátok a Dunába.“

Képzelni lehet, ilyes hírekre Mertznek magyarellenes érzelmei mily fokozatban nevekedtek.

Szeptember 15-én 10 órakor délelőtt a várparancsnok értesíttetett, hogy egy gőzhajó uszály-hajókkal, melyeken katonaság szállíttatik felfelé, azonnal a komáromi vár alá érkezik.

A vízikapuhoz ment tehát ő maga, s onnan látta, a mint az említett hajók a parttól 80—90 lépésnyire horgonyt vetettek. Húsz Ceccopieri katona, kik Pesten betegen hátra maradtak, a várban lévő társaikhoz csatlakozandók, partra szállíttattak.

A hajókon voltak a Wilhelm főhercegről nevezett ezred — melynek Mertz másod-tulajdonosa volt — 2-ik zászlóalja és négy század Ceccopieri gyalogság; az elsők Győrré, az utóbbiak Pozsonyba voltak szállítandók. Ezen katonaság megérkezte váratlan volt Mertz előtt, ki azok rendeltetéséről is csak Hofmeister kapitánytól — ki nejének testvére volt s egy napra rokonlátogatás végett partra szállott — értesült.

Csaknem egy időben Bécsből másod ízben érkezett a várba Pidoll kapitány polgári öltözetben s egyúttal az osztrák hadügyministerium szeptember 14-én kelt parancsát nyújtá át a Dunaparton időző várparancsnoknak, melynek tartalma következő volt:

1. Lamberg altábornagy Pozsonyban azon rendeletet kapta, hogy 3 vagy 4 század erdélyi oláh katonaságot küldjön Komáromba, kik a várba felveendők lesznek és a várkormányzó felelőssé tétetik, hogy a várat az osztrák birodalom számára megtartsa.

2. Hogy egy bizonyos időre lássa el magát a vár kenyér, bor, hús, só s más élelemi szerekkel.

3. Miután a magyar ministerium feloszlattatott, annak többé nem kell engedelmeskednie.

'Minthogy ezen fontos rendelet legkevésbbé sem volt megegyeztethető a vár állapotáról szeptember 11-én és 13-án tett jelentéssel; Mertz azt hitte, hogy Pidoll nem értesíté hűségesen az osztrák kormányt az itteni viszonyokról, vagy pedig készakarva nem vesznek róluk tudomást, hogy így oly rendeletet adjanak ki, mely hatáskörükhöz nem tartozik. De különben is annak szerkesztésénél már meg lehettek győződve, hogy az egyáltalában kivihetetlen.

Mertz tehetetlenségét e következőkkel palástolá önvallomásában: Lambergnek az osztrák hadügyérséghez szeptember 10. és 11-én intézett jelentéséből kitűnik, hogy ő Pozsonyból katonaságot nem küldhetett, sőt küldenie nem is volt szabad, miről Latournak a fentebb idézett levelekből tudomása volt. Hogy a vár élelemhiányban szenved, arról is meggyőződhetett a bécsi kormány Mertznek még juliusban tett jelentéséből. A várnak élelemmel ellátásához minden lehetőség hiányzott, minthogy a bécsi kormány pénzt nem küldött, sőt Pidoll útiköltségét sem tudta fedezni, mert ő Mertztől kért a visszautazásra előleget. Az élelem beszerzésénél erőszakot használni egyáltalában nem lett volna tanácsos, mert ehez a szükséges katonai erő és hatalom hiányzott. Később ugyanazon szemrehányást is tették Mertznek, mért nem fenyegette a várost bombázással, holott ezzel bizonyosan célt ért volna; de minden hadi jelentés nélkül, ő ilyes vakmerő fellépést már csak azért sem kockáztathatott volna, minthogy a vár nemcsak katonasággal volt gyengén ellátva, hanem még lőszer és a bombázáshoz szükséges nehéz lövegekben is hiányt szenvedett, mert a Vágon túl lévő raktárakból hónapok óta semmit sem szállíttathatott be a várba. Mertz még május hóban tudósította az osztrák kormányt a vár élelemmel való ellátásának szüksége felől, s akkor ez még kivihető lett volna, de most szeptember 15-én, midőn a ministeri kibocsátvány kézbesítője is csak polgári öltözetben közelíthetett a várkormányzóhoz, ettől ilyesmit követelni a józan észszel ellenkezett, annál inkább, mert ahoz a szükséges pénzt sem küldték meg. A harmadik pontra nézve sem tájékozhatta magát helyesen a német várkormányzó, miután Lamberg küldetése csak később jutott tudomására, addig pedig a junius 13-án kibocsátott legfelsőbb kézirat szerint a magyar király által szentesített törvényeknek és azok végrehajtóinak tartozott engedelmeskedni.

Igy védte ugyan magát később Mertz, de míg a várban volt, minden törekvése oda irányult, hogy a várat az osztrák császár részére megtartsa.

Ezen körülmények közt elgondolható a várkormányzó nehéz helyzete és levertsége, midőn a fentebbi parancsot Pidolltól átvette, ki egyúttal unszolta őt, hogy a Komárom alá véletlenül megérkezett katonaságot partra szállíttassa és fogadja be a várba. Erre

a várparancsnok azon nyomós okot hozta fel, hogy a kiszállásnál szükséges fedezetet és védelmet nem bízhatja a várbeli olasz katonákra, mert azoktól inkább ellentállást várhat, s különben a katonaság már is élelemhiányban szenved, ágyúlőszerrel pedig csak igen gyéren van a vár ellátva; ezenkívül, ha sikerülne is a kiszállás, a városban lévő katonai kórházat 400 beteggel, a főtisztek családjait, raktárakat, élelmezési, erődítési irodát stb. a nemzetőrök és nép önkényére kellene hagyni, midőn a vár különben is alig tarthatná fenn magát két napig a szükséges élelmi szerek hiánya miatt; végre ehez járult még az egyedül törvényes magyar ministeriumnak szeptember 10-én kelt parancsa, mely meghagyta, hogy határozott engedelme nélkül semmiféle csapatot sem lehet a várba bebocsátani.

A komáromi várkormányzónak nem volt sem ereje, sem bátorsága az ellenségeskedést megkezdeni akkor, midőn még nem tudhatta Jellachich bánnak a határokon szeptember 11-én történt betörését; Lamberg pedig csak azon hó 27-én küldetett le a magyarok és horvátok közt kitört viszály kiegyenlítésére, vagyis inkább az országgyűlés feloszlatására.

Mertz jónak látta tehát a fontosabb eseteknél, szabály szerint is előírt együttes tanácskozást megtartani, s e célból a várban lévő főtiszteket összehivatta, hogy velök értekezzék a teendők felől. Ez alkalommal Schauroth alezredes is oda nyilatkozott, hogy a katonaság kiszállitását fegyveres összeütközés nélkül nem lehetne eszközölni. Azonban mégis kisérletet akartak tenni, de már késő volt, mert míg a Duna-partra kimentek, a hajók oly messze távoztak volt, hogy azok visszahívása teljes lehetetlenség lett volna.

A főtiszti tanácskozást folytatták és elhatározták, hogy más úton kisértik meg az elhajózott katonaságnak várba való becsempészését, mely valóban több sikert is igért. Abban egyeztek meg t. i. hogy az egyedül megbízható Vilmosokat visszarendelik, a Ceccopieriket pedig engedik tovább utazni. A parancs Hofmeister kapitány által küldetett a zászlóalj parancsnokához Gönyőre, Pidoll kiséretében, ki Bécsbe visszautazott. A parancsban meghagyatott a Vilmos-zászlóaljnak, hogy az éji órákban a legnagyobb csendben jőjjenek vissza Komáromba Hofmeister kalauzolása mellett, ki az utat jól ismeré.

Ez utóbbi Pidollal még idejében érkezett Gönyőre, s a parancsot átadta.

Miként előre látható volt, a hajóskapitány, a magyar ministerium parancsa nélkül, vonakodott a csapatot vizen visszaszállítani; a zászlóaljnak tehát gyalog kellett az utat megtenni.

A Vilmos-gyalogság, mely este Gönyőn kiszállt, beszállásoltatott és sötét éjig csendesen maradt. Éjjel rögtön sem dobszó, sem egyéb nyilvános jeladás, hanem altisztek személyes s óvatos látogatása által talpra állittatott s útra indíttatott. Az osztály parancsnoksága három

fuvart kiparancsolt, azokat őrizet alá tette s minden zajgástól elannyira tiltotta, hogy még lovaikat sem volt szabad hanggal, vagy ostorszóval nógatniok. Indultak pedig lefelé, kerülvén még, a mennyire lehetett, az országutat is.

A várparancsnok Kirsch kapitányt küldé esti 8 órakor eléjök, hogy őket Szőnynél a hídon átvezesse s a Duna balpartján a nélkül, hogy a várost érintenék, minden feltünést kerülve a vízi kapun bekalauzolja a várba.

Midőn a katonaság Új-Szőnyhez ért, a hajóhíd egy része ki volt kötve, s a már csaknem sikerült csel ezzel ki lőn játszva.

Miként tudódott ki a csel, a következőkből részletesen megtudjuk.

A komáromi önkéntesek közül Kollár Lajos és Kesztler Ede fegyvereket szállítottak Gönyőre s ott a vendéglőben a mitsem gyanító tiszteket s a kiindulandó legénységnek az éjszakai kettős státió elleni zúgolódását — mikép vigasztaltaték ugyanez reménnyel jó szállások iránt Komáromban — kihallgatván, még azon este kocsin visszautaztak Komáromba, a polgármestert értesítették a németek terve felől, ki még azon este gyűlést tartott és a hídat kiköttette. A hatósági jegyzőkönyv ezen gyűlésről így szól:

„1848. szeptember 15-én esti 9 órakor. Tudomására esvén a város hatóságának, hogy Vilmos-ezredből egy zászlóalj, mely ministeri rendelet következtében Gönyőre utasíttatott, Komárom várát a nemzetellenies érzelmű Mertz tábornok parancsára ma éjjel megszállani kivánja, rögtön gyűlést hirdetvén, legelsőbben is, miután az érkezett tudósítás szerint ezen katonaság gyalog indult el, a híd kinyitását a hajók s ladikoknak a túlsó partról leendő áthozását határozá, — és miután a várnak, mint honunk legfőbb kincsének, megőrzését a haza érdeke kivánná — várkormányzó Mertz tábornok az iránt, vajon a katonaságnak éjjeli beszállásolása, magyar ministeri rendelet következtében, és a várkormány tudtával történik-e? hivatalosan megkerestetni, és választmány által is nyilatkozat-adásra felszólíttatni rendeltetett, — és miután Mertz tábornok azt, hogy a Vilmos-zászlóalj tulajdon rendeletére érkezik a várba, bevallotta, és azt, hogy becsületszavát adta volna a képviselői ház előtt nyilvánított miniterelnöki jelentés szerint arra, miszerint a magyar kormánynak engedelmeskedend — tagadta, a vár kapuit alattomos fortélylyal csukva tartja, senkit, Schauroth mérnöki alezredes nemzetellenies és káros tanácsával élve, be nem bocsát, — ez bennünk méltó aggodalmat szült, és miután a kinyitott hídon a Vilmos-katonaság be nem jöhete, az ó-szőnyi partoni erősséghez rendeltetett, — miután a gyűlés a becsületszavát megszegő Mertz tábornokban hazaárulást lát, a hon érdekében tartozó kötelességének ismeri, ezen eseményt feljelentve, mind a fenséges nádort, mind ministerelnök urat, mind pedig a képviselői ház elnökét futár által megkeresni, hogy nádori aláírással és ministeri ellenjegyzéssel ellátott szigorú parancs által

Mertz tábornoknak a várkapu megnyitása s a vár átadása hagyassék meg.“

Eddig a jegyzőkönyv, melybe a később, de ugyanazon éjjel történtek is felvétettek.

A várparancsnok a történtekről még azon este 10 órakor küldöttség által — melynek tagjai Amtman Jenő polgármester, Molnár Lajos város kapitánya és Csepy a komáromi nemzetőrök parancsnoka, voltak — értesíttetett, hogy miután a Komárom felé közelgő katonaságról hírt vettek, a hídat kiszedették, hogy így azokat az átjövetelben megakadályozzák.

Miután a hídveréshez szükséges hajók hiányoztak, Mertz meghagyta a zászlóaljnak, hogy további parancsig foglalják el a csillagsáncot. Hauschild térparancsnoki hadnagynak a csillagsánc üresen álló helyiségeinek kulcsai átadatván, a Vilmos-zászlóaljat oda vezeté. Belmond hadnagy az előcsapattal az ott őrségen álló esztergomi nemzetőröket megtámadta és lefegyverezvén őket, megszállotta ezen hídfői erősséget, az úgynevezett csillagsáncot. Ezen váracs a szokott közlekedési hajóhídtól 2000 lépésnyire volt, s más összekötő híd az ó vár és csillagsánc közt nem létezett. A lefegyverzést csupán Mertz említi, a nemzetőrök mélyen hallgattak róla.

Hauschild a zászlóalj megérkeztéről tevén jelentést, tudatta egyszersmind, hogy a katonák 36 óra óta semmi élelmet sem kaptak.

Éjféltájban érkezett meg ezen jelentés, a várkormányzó 750 darab kenyeret és saját pincéjéből 4 akó bort rendelt ki, s ennek szállításával Schroeffel kapitányt bízta meg. Ezalatt Dósa mérnök-kapitány két csónakot adott rendelkezése alá, Passarich kapitány pedig a hajózáshoz értő egyénekről gondoskodott. A nagyobbik hajóra rakatott a kenyér és borkészlet, s meghagyatott egyúttal, hogy mindakét hajón átevezvén, az élelmi szert rakják ki a partra, s annyi katonát szállítsanak vissza a várba, mennyit a két hajó megbír.

Azonban a kenyérrel és borral megterhelt hajó alig hagyta el a partot, midőn észrevették, hogy abba roncsolt állapota miatt víz szivárog be s elmerüléssel fenyeget; azonnal visszaeveztek, tehát s a másik hajóra rakták az élelmi szereket, de ez sem volt alkalmas az átszállításra s a hajósok nyilvánították, hogy ily rosz hajókkal nem evezhetnek át. Több hajó nem volt a várkormányzó hatalmában, a városi hajók pedig a nemzetőrség által őriztettek.

Szeptember 16-án a reggeli órákban ismét küldöttség jelent meg a várparancsnoknál Majthényi alezredes, Szathmáry másod alispán és Amtman polgármester személyében, kik azon kérdést intézték Mertzhez, hogy kinek a parancsára s mily jognál fogva akarta a várost meglepni és sereget csempészni a várba? Ő kitérő felelettel utasítá vissza a küldöttség kérdéseit s egyúttal, miután a

csel kivihetetlenségéről meg volt már győződve, felhivá ezen urak figyelmét a csillagsáncban éhséggel küzdő katonaság élelemmel való ellátására s egyszersmind megigérte, hogy ha azok élelmi szerek átszállitására hajót adnak rendelkezésére, továbbutazásukra kiadja a rendeletet. Ezen ajánlat elfogadtatván, az élelem átszállitása megtörtént.

Mertz a történtekről tudósítá a főparancsnokságot s tudósítását másolatban megküldé az osztrák ministeriumnak is. A jelentés, mely a Tausenau által kiadott Latour-féle levelek közt található, következő tartalmú:

„A budai magyar főparancsnoksági elnökségéhez.

Egy várparancsnok sokszor jó azon helyzetbe, hogy neki nem lehet és nem szabad magát mindig a fennálló parancsok- és rendeletekhez szabnia, hanem saját meggyőződése és a pillanatonkint fejlődő viszonyokhoz képest kell cselekednie, hogy aztán ne kellessék meglepetve mondania: „már késő.“

Ily értelemben, a körülmények által szorongatva, oly lépéshez is nyúlni kénytelenitettem, mely nem csupán jóindulatú elnézést, hanem helybenhagyást is követelhet. Gr. Batthyány ministerelnök úr azt méltóztatott a 3598. n. v. ministeri parancsban rendelni, hogy az igen népes sz. k. város katonasággal elengedőleg láttassék el, s azért 6 század Turszky ide rendeltetett, ellenben a 4 század Ceccopieri Pozsonyba fog visszamenni.

A Turszky-zászlóalj, mely ide beszállt, egyáltalában nem felelt meg a célnak, mert elsőben is 350 ujoncból áll, kik többnyire fegyverben gyakorlatlanok, de a mi még roszabb, a biztonságot veszélyeztető rosz szellemtől vannak áthatva, és a tiszt uraknak egyhangú nyilatkozata szerint, egyáltalában nem lehet rájuk támaszkodni, mivel, a mint tudva van, azon kevés napok alatt, míg Pesten voltak, soraikból 80 embert vesztettek el, és rosz emberek rábeszélései által szinte felhivattak, hogy ha tiszteikkel megelégedve nincsenek, üssék agyon őket.

A 4 század Ceccopieri, — így folytatja Mertz tudósítását a főparancsnoksághoz — kiknek ma el kellett volna indulniok, szintén rosz kedvűek, a várbani tartózkodásuk és az ezred többi részeitől való elszakasztásuk miatt, s nagyon elégetlenek, még pedig annyira, hogy köztök a csendet és rendet csak nagy fáradsággal lehet fentartani, s így semmi biztosságot nem nyújtanak. Aztán az esztergomi nemzetőrség parancsnoka nyilvános nyilatkozatokat tett, melyek nemcsak lázitók, hanem a helyőrségre nézve fenyegetőleg és a hely biztosságára nézve veszélyeztetőleg hangzanak, miért is, hogy semmi összeütközés ne történhessék, a várossáli szükséges szabad közlekedést ámitás- és a kapuknak időszakonkénti bezárása által eszközölhettem.

Minthogy ekkép a helyőrség a helyet épen nem biztosítja,

sőt inkább veszélylyel fenyegeti, még pedig annyival inkább, mert a várban 240 elitélt is van, ennélfogva azon percben, hogy a 4 század Ceccopieri és a Vilmos-zászlóalj gőzösön a vár mellett elmenve, egy percig horgonyt vetett, felébredt bennem a gondolat, hogy a Vilmos-zászlóaljtól lehet remélni, miszerint benne egy fegyelmezett, előttem, mint tulajdonos előtt igen jól ismert csapat hozatnék a várba, s így készen lenne az ember bármily veszélylyel való találkozásra; hogy tehát, miután sehol másonnan segitséget várni nem lehet, ez itten letartóztassék, hogy legalább pillanatra a bajon segítve legyen, mit is én több törzs- és főtiszt urakkal azonnal tanácskozás alá vettem. De mégis a gőzös menetét akadályozni nem akartam, részint minden lárma és feltünés kikerülése végett, részint, hogy a 4 század Ceccopierit, kik szintén a gőzösön voltak, menetükben fel ne tartóztassam. Én azután a Vilmos-zászlóalj parancsnoka után egy parancsot küldtem Gönyőre, hogy, ha szárazra kiszállottak, visszainduljanak Komáromba, mi felett felsőbb helyen jelentés tétetendik. A dolgot teljesen kivinni nem lehetett, mert Komárom városa azt kitudván, elővigyázati szabályokhoz nyúlt. Midőn ez tudtomra esett, azonnal rendelést tettem, hogy a zászlóalj a Dunántúli hídfőhöz menjen és ott egész csendesen tartózkodjék további parancsig, mely a magas ministeri elnökségtől fog kéretni, hogy vajon a zászlóaljnak rendeltetése leend-e a várba be vagy nem menni? Épen most jönn az alispán, polgármester és Majtényi alezredes úr és nékem sürgetőleg előterjesztik, hogy még ma indítsam útnak a zászlóaljat, mert különben általános veszély fenyeget. Hogy ez kikerültessék és összeütközésre semmi ok ne adassék, a zászlóaljat még ma Ács felé megindíttattam s így azon sürgetős veszély áll elő, hogy a vár csak 350 Turszky ezredbelire bízatik; azért egy vagy két zászlóalj ide küldése sürgetőleg kivánatos volna."

A magyar ministerium az eseményekről még előtte való nap értesíttetvén, a katonai főkormányzóság következő parancsát küldé meg Mertznek.

Buda, szeptember 16-án 1848.

A császári fenség Magyarország nádora által ellenjegyzett s a magas magyar ministerelnökség által kibocsátott rendelet értelmében, meghagyatik altábornagy úrnak, hogy a Pozsonyba s onnan tovább Bécsbe indított Vilmos-gyalogság 2-ik zászlóalját tovább utazásában személyes felelősség terhe alatt ne akadályozza, sem őket, miként a ministerelnök tudomására jutott, Komáromban vissza ne tartóztassa, miután a nevezett zászlóalj a császár és király ő felsége legmagasabb rendeleténél fogva, másutt lesz alkalmazva.

Hrabovszky magy. kir. altábornagy.

Hasonló parancs érkezett gróf Batthyány ministerelnöktől Mertzhez azon meghagyással, hogy igazolja magát.

Szeptember 16-án reggel tartott közgyűlésen a polgármester bejelentvén az ekként történteket, még hozzáadá, hogy Mertz tábornok újabb rendeletet adott az ide hítt Vilmos zászlóaljnak, hogy Gönyőre visszainduljon, később pedig Majthényi alezredes a gyűlésben személyesen megjelenvén, előadá, mikép az érintett zászlóalj ebéd után el fog távozni, ezeknek következtében 4 óra után e zászlóalj útnak is indult, s a híd beköttetvén, a közlekedés helyre lőn állítva.

Ugyanezen napon a várkormányzó a magyar ministeriumnál hivatalosan kérte a várparancsnokságtól való felmentését s egyúttal szabadságidőt kért, hogy megromlott egészsége helyreállítása végett a gleichenbergi fürdőt használhassa.

E lépéséről értesíté az osztrák ministeriumot is.

Szeptember 17-én 1 óra körül, midőn a vasárnapi, istennek szentelt délelőtt órái után a lakosok családi asztaluknál nyugodtan étkezének, asztaluk mellől a félrevert harangoknak borzalmas hangjai riasztá fel őket. Iszonyú szélvész dühöngött. S azon percben, midőn a lakosok az utcákra szaladának, a város nagy részét már lángtenger borítá.

A közönséget az általános ijedtség szokatlan zavara lepte meg, melyben a leghidegebb ész sem bírá magát tájékozni.

Különös segélyről, fecskendők iránti rendelkezésről, oltásról s egyéb eszközök használásáról szó sem lehetett.

A láng egy pillanat sebes röpte alatt oly házak födeléből harapódzott föl, melyek még a vésztől távol voltak, de már a következő percben ugyanazon házaknak egész környéke fölött lángok és füstoszlopok gomolyogtak.

Menteni semmit sem lehetett. Csak a menekülő anyák s gyermekek jajhangjai hallatszottak.

Segély, vigasztalás sehol; kétségbeesés mindenütt.

A megközelíthetlen, s így menthetetlen házak lángjai irtózatos szabadsággal s féktelen dühhel emésztének mindent, a merre azokat az ordító szélvihar korbácsolá.

Szabadon égett minden, s keresztül és porig csaknem minden épület, melyet útjába vőn a szél, mely átmelegülve, forró s égető orkánná változott.

S az emberek, kénytelen áldozatul hagyva minden vagyonukat — csak könyeikkel öntözheték a szél által lábaikhoz szórt füstölgő üszköket.

Sokan a szigetbe menekültek, legalább hogy az emésztő s villámgyorsan terjeszkedő láng elől életöket megmenthessék.

S mily kínos vala csakhamar égni látniok a hídat, mely még őket pár perccel előbb menhelyökbe átvezeté.

És itt sem volt biztos maradásuk.

A híd lángjai csakhamar a sziget partján lévő szurkozott tölgyfahajókba haraptak, s a sziget ez alsó végén lévő élőfák hosszú és sűrű erdeje gyuladt meg.

A felülről jövő gőzhajó épen ekkor haladott el Komárom mellett.

E hajó utasai beszélték, hogy sütött a lég, mintha lánggá vált volna.

Rimánkodva kérék a kapitányt, ne közelednék hajóval a parthoz, mert meggyulad.

Messziről hallák ezek a szegény lakosok jajgatásait; és sírtak és zokogtak mind, mint sír és zokog minden jó ember, ki felebarátainak ily rémes pusztulását látja.

Ilyen volt sorsa s képe az ősmagyar városnak, melynek lakosai, midőn a leégett házak romjai közé visszatértek, csak alig tudák megismerni az utcákat s házhelyeket, melyek fekete széntömeg s hamu alá temettettek.

Hat óra lefolyta alatt a födelek teljesen leégtek; s a belső tűz, mely belül a ház bútorait emészté, napokig tartott még. Igy történt, hogy egy fűszerárús pincéjében a tűz után csak harmadnapra lobbant fel a puskapor iszonyú robajjal, mely az egész várost félelembe ejté.

Hiteles összeírás szerint e rendkívüli tűzvésznek, mely számtalan embernek tette minden vagyonát nehány perc alatt semmivé, 389 számjegyes ház esett áldozatul. Leégett azokon kivül 5 templom, u. m. a sz. András-, sz. János-templomok, sz. Anna- és József-kórházak templomai, a görög nem egyesültek temploma és a zsidók imaháza. Leégett a megye két emeletes és a város egyemeletes háza tornyával együtt; a szigeti parton kikötve volt 19 kereskedőhajó, a kincstári hajó-épitő-szín s végre a fáskertben 256 ölnyi tűzifa.

A templomok tornyai is lángok martalékává lévén, ezekből minden harang leolvadott, mik közül különös becsűek s figyelmet érdemlők valának sz. András két tornyának harangjai, melyek a hangok legszebb harmoniájának búskomoly s ünnepies kifejezésével bírtak.

A tűz az úgynevezett megyercsi utcában, hol leginkább földmüvelők laknak, egy szegény asszony kéménye mellett ütött ki. Azonban a tűznek valóságos oka ki nem derült. A lakosság nagyobb részét a féktelen katonaság által azon időben többször megkisérlett gyújtógatások is támogatták abbeli vélekedésében, hogy a gyújtást a várkormányzó eszközölte boszúból. Ezért a nép dühétől rettegő altábornagy napokig nem távozott a bezárt várból.

Szeptember 20-án megyei bizottsági ülés tartatott. Ennek tárgyát képezé először a ministerelnöknek, e megyébe kormánybiztosul, Halassy Ede első alispánnak és országgyülési képviselőnek teljes hatalommal lett kineveztetéséről értesítő rendelete; mi 10 órakor a kormánybiztos elnöklete alatt kezdett gyülésben fel is olvastatott.

Ő magát a megye bizalmába ajánlván, előadá: hogy az ujoncállítási toborzásra teljes hatalommal lévén kiküldve, mindent el fog követni, hogy a benne helyzett bizalomnak illően megfelelhessen, s hazájáért kész életét és minden vagyonát feláldozni; egyszersmind felhivá a tisztikart erélyes eljárásra s a bizottsági tagokat bizalmukkal s tanácsukkal való támogatásra. Ezután b. Majthényi alezredes adá elő, hogy jelen körülmények közt a komáromi várnak megőrzése s tartása legnagyobb részben honunknak is megtartása, és bár az ármány működését itt is próbálgatja, jelenleg pedig a várban nem több, mint 260 esztergomi önkéntes s Komárom megyének csallóközi járásából 144 szintén önkéntes és a Turszky-gyalogság van, annálfogva felkérte már gróf Eszterházy őrnagyot, hogy az önkéntesekből alakult zászlóalját mielőbb szállítsa be, mit ez azzal, hogy folyó hó 21-én beszállítandja, meg is ajánlott, egyszersmind a kormánybiztost felkéré, hogy fizetésökről a rendelést mielőbb megtenni sziveskedjék, — a kenyérről ő már a rendeléseket megtette, és becsületét s életét lekötötte, hogy ő, bár a komáromi várnak nem parancsnoka, hanem abban csak mint egyes tag lakik, mégis ő azt megvédeni és a benn lévő kormányzó parancsnokot ellenőrizni fogja.

„B. Majthényi alezredesnek sokat köszönhet e hon, — folytatá a kormánybiztos — mert ő volt, ki a cselszövény ellenében e hó 14-én a komáromi várat a hazának megmentette; ő volt, ki a várkormányzónak, a reactionalis szellemű és a camarilla egyik szolgájának, Merztnek, kinyilatkoztatá, hogy az általa ide rendelt Vilmos gyalogkatonákat, kik a várba, sőt a városba is be nem bocsáttattak, Komárom vidékéről elparancsolta. Köszönet ezen ébersége, de különösen erélyes hazafiúságáért Majthényinak, találja önkeblében legszebb jutalmát. Sok ily lelkes és hű magyart e hazának, és veszve leend ennek ellensége.“

A gyűlés további tárgyát Komárommal lelketrázó s a kebel fájdalmát felhivó, folyó hó 17-én történt szerencsétlensége tevé. E várost, miként a kormánybiztos előadá, melyre e hazának jelenben legnagyobb szüksége van, épen akkor érte a legkérlelhetlenebb szerencsétlenség. De vajon véletlenség szülte-e? sokan gyanakszanak, és talán nem alaptalanul; mert már az előtti napokban, mint mondatik, háromszor kisértetett meg a felgyújtás, s így ezt is ármány művének gyanítják. Ha valaha ért várost szerencsétlenség, ha valaha részvétet gerjesztő volt szerencsétlen felebarátunk sorsa, úgy Komárom városa s annak lakói méltán megérdemlik részvétünket; bár tudjuk, hogy a hazának jelen percek közt minden fillérre van szüksége, s a honfi, ki hazáját legkevésbbé is szereti, bizonyára annak oltárára teszi le áldozatul utolsó fillérét is, mindazáltal szabad reménylenünk, hogy azon várostól, mely nem egyszer tanusitá felebaráti iránt szerencsétlenségben a segítséget, nem vonandja meg jótétét senki, mely városnak, lehet mondani, több mint fele részét, s hozzá-

véve, hogy a vagyonos részt, a pusztító tűzvész egy délután egészen porrá égeté; hozzá, hogy még mintha a természeti elem is elősegítette volna, a szél a tüzet egyik város végéről egyszerre a másikra csapván, számtalanon még legszükségesebb holmijokat, sem tudták megmenteni s több ezeren csaknem földönfutó s éhenhalókká lettek!! mely elem, semmit nem kimélve, a Szt.-András imaházat többekkel együtt és a sóházat is végkép elpusztítá, a megyeház tetejét is semmivé tevén. A fő- és alszolgabírák segedelemszedésre utasittattak; egyszersmind a megyék ajánlatok szedésére felszólittatnak. Nem hagyhatjuk még említés nélkül gróf Eszterházy nemes tettét, ki felebaráti nemes ösztönétől búzdíttatva, házról-házra járt, a károsodottak közt segélyt osztandó, és kinek-kinek aránylag, hogy legalább a rögtöni éhhalálról többeket megmentsen, tetemes összeget osztogatott ki, úgyszintén gróf Zichy István másnap azonnal búzát küldött kiosztásra.

Ily szomorú s leverő körülmények közt a leégett családok nagyobb részét véginség fenyegetvén önerejéből fölemelkedni nem bírt: kénytelen volt a város az összes haza segélyéhez folyamodni. Minek következtében a város akkori képviselője, Tóth Lőrinc a budapesti képviselőház szeptember 21-iki ülésében Komárom városának következő kérvényét olvasá fel:

„Felséges haza! Rév-Komárom, ezen ősmagyar város, a magyar nemzetiségnek hazánk ezen részében egyik erős védfala, folyó évi szeptember 17-én lángok martalékává lett. Kereskedőink, iparosaink, a városi lakosok legvagyonosb, legműveltebb s a haza védelmére legalkalmasb része, ha rögtön segítség nem érkezik, földön futóvá lesz. Városunk egy nagy puszta sír, melynek romjai közt síró halvány alakok tántorognak. Folyamodunk tehát fiúi bizalommal a haza atyjainak gyülekezetéhez, hogy számunkra országos segedelmet megszavazni méltóztassék. Kárunk nagyobb, mintsem annak teljes pótlását várhatnók. Csak annyi segélyt kérünk, mely a szükség első perceiben megmentend a kétségbeeséstől. Jól tudjuk ugyan, hogy a hazának szükségei végtelenül nagyok; de még biztat a remény, hogy ezen ős magyar s nemzeti érzelmű városnak a végelpusztúlástól megmentése a szükségek során oly előkelő helyet foglal el, mely a haza atyáinak figyelmét s részvétét ki nem kerülheti. Mély tisztelettel maradván stb.“

Ennek végeztével Tóth Lőrinc így szólott a képviselőházhoz:

„Képviselő urak! Bocsássanak megy önök, hogy figyelmüket egy szomorú, egy tragikus képre hívjam fel. Komárom, e derék ős magyar város, folyó hó 17-én porrá égett, e 20 ezer magyar lakosú, iparos, kereskedő, vagyonos és mi legfőbb, nemzeti érzelmű város alig van többé. Országgyűlés kezdetén úgy hagytam el, mint virágzó helyet, s most úgy láttam viszont, mint egy nagy sírt, mint vég-

telen rom- és hamutömeget, hol a leégett legalább 800, talán 1000 háznak földönfutóvá lett lakosa kormosan, halványan, zokogva áztatja a hamut könyűivel. Mert az 1000 kiégett ház közt alig van 20, melynek plafondja be nem égett, s nem csak a padlások és a padlásokon, udvarokon, raktárakban lévő takarmány s élelmiszerek és kereskedelmi cikkek, hanem ruha, bútor, készpénz, papirok, mindmind semmivé lettek. Legtöbb lakosnak nincs egyebe azon félégett gúnyán kívül, mely tagjait roszul takarja s a még egy pár nap előtt vagyonos családapák egy karéj kenyérért rimánkodnak a városházán, hogy éhező és fázó gyermekeiket az éhhaláltól megmentsék. De nem akarom tovább rajzolni a szomorú képet; s nem is akarom kutatni e szörnyű veszélynek okát. S a népben azon hit él, mely ha megerősödik, iszonyú boszúval fenyegeti az átkos nevű hatalmat, mely a magyar faj kiirtására esküdött, s ezen átkos nevű hatalom nyomorú, becstelen zsoldos eszközeit. Hiteles documentumok nem feküsznek előttem; ha feküdni fognak, mint vádló lépek fel, s az egész haza itéljen, mint szigorú bíró. Annyi igaz, hogy a nagy tűz előtti napon már két kisérlet tétetett gyújtogatásra, s az eresz alá dugott, tüzes taplóval ellátott szalmatömeg lehullott és megtaláltatott, mielőtt a tűz erőt vehetett volna, az is igaz, hogy a tűz datuma összeesik a Vilmos nevű katonaság esetével, melyet önök ismernek, melyet t. i. a ministerium Bécsbe küldött, a komáromi várparancsnok Mertz pedig éj idején, tehát árulólag, a ministerium által kitűzött útról elvonva, a komáromi várba be akart lopni, mit azonban a komáromi éber nemzetőrség s hatóság észrevevén, a hajóhidat kiszedetvén, meggátolt, s így a várat a nemzetnek megmentette, miért a haza méltánylását érdemli.

Most azonban nem a harag és boszú, hanem inkább a könyör szelid érzelmét óhajtanám felébreszteni önökben. Komárom, a derék ős, magyar, nemzeti érzelmű város országos segélyért kiált; Komárom, a magyar nemzetiség asyluma az ország azon pontján, hol a tótság s németség a magyarsággal érintkezik, Komárom, melynek magyar lakossága egy hazához hű, biztos elemet képez, a komáromi vár mellett, melynek fontosságát önök ismerik. Nem csupán helybeli, de országos szempontból is, nem csupán a könyör érzelménél, de politikai tekinteteknél fogva is kérem önöket, méltóztassanak e derék hű városnak országos segedelmet szavazni meg oly formában, hogy az ország közpénztárától legalább 300,000 forintot kaphasson kamatnélküli kölcsönül bizonyos számú évekre. Az égés által okozott kár milliókra megy ugyan, de Komárom iparos és szorgalmas népe fel fogja magát emelni, ha a reconvalescentia első lehetőségét a hazától megnyeri, ha a magyar haza kezet nyújtva azt mondja hű fiaihoz, mint Krisztus a beteghez: „Kelj fel és járj!“ Erre nézve tehát inditványozom, hogy a pénzügyminister a ház által az emlitett kamatnélküli kölcsönadásra utasittassék.

És ezzel ebbeli kötelességemnek eleget tévén, leszállanék a szószékről, de Komárom várat illetőleg van még némely mondani valóm. (Halljuk!) E várnak roppant fontosságát ismerik önök, uraim! a minap eléggé kiemelé azt, gondolom, Veszprém főispánja a főrendiházban, elmondván, hogy e várat 5000 emberrel 100,000 ellen lehet sikerrel védeni évekig. E vár ügyét ajánlom önöknek, s istenre kérem, méltóztassanak azt jobban szívükre venni, mint az utóbbi interpellatió alkalmával. E várban most is Mertz a parancsnok, kiről a ministerelnök nehány nap előtt értesítést igért a háznak; azon hannoverai születésű német Mertz, kire nézve, ha más okok nem volnának is, elég ok volna, hogy elmozdíttassék, a még fenlévő és el nem törlött corpus jurisbeli törvény, mely szerint magyar várakat idegen parancsnokra bízni nem szabad; azon Mertz, ki ha szinleg, s egyes esetekben engedelmességet mutat is a magyar ministerium iránt, tetteinek összeségével ellenkezőt bizonyít, ki a komáromi városi hatóság előtt nyiltan kimondta, hogy a magyar ministeriumnak engedelmeskedni nem akar; ki a nemzetőrséget a várba bocsátani nem akará; ki a Vilmos gyalogságot, melyet a ministerium Bécsbe küldött, éj idején titkon, s igy áruló módon a várba akarta lopni. Jelenleg még a nemzet kezében van annyira-mennyire a komáromi vár, mert a bennlévő sorkatonaság kevés és jószellemű is, kivévén a tisztek nagy részét; de nehány nap mulva talán nem lesz a nemzeté többé; én legalább ez iránt sem Mertz parancsnok személyiségében, sem azon esztergomi nemzetőrségben, mely a várból a poloskák miatt vonult ki, elegendő garantiát nem látok, Komárom városa pedig, mely a vár kapui előtt a nemzeti érdekeknek hű őre volt, romokban fekszik s a lakosoknak természetesen kedvük s erejük veszett. — A hely színéről jövök uraim! s a ministerelnök urat, ha jelen volna, megkérdeném: vajon a mostani rendelkezések mellett jótáll-e arról, hogy a komáromi vár nemzeti kezekben marad? mert, ha a ministerium e részben kellő gyorsasággal és erélylyel nem intézkedik, a háznak kell intézkednie. Komárom várának elveszni nem szabad; ez maga képes a nemzeti szabadságot szükség esetében biztosítani.

A mi pedig e vár jövendőjét illeti, annak teljes tökélyére stratégiai, katonai szempontból szintén vannak némi teendők, miket elmulasztani nem lehet; ilyen mit már az osztrák kormány is akart, de akkorában a nagy költség miatt, mely reá szükséges lett volna, végre nem hajtott, a város egy részének, mely a lövési vonal körébe esik, kisajátítása. És ezen eszmét összefüggésbe hozva a tűzvészszel, alig lehetne valami célszerűbbet tenni úgy a komáromi megkárosult lakosokra, mint a várra nézve, mint a szükséges városi telkek kisajátítását most, midőn azok leégtek s a házak romokká lévén, a puszta telek árán kívül alig kellene egyebet fizetni. Így a telekbirtokos károsodott lakosok nagy részén is segítve lenne, kik máshová épít-

kezhetnének, s a vár jövendőjére, a mely katonai tekintetbeni tökélletességének kiegészítésre is megtörténnék a szükséges teendő, és pedig a közkincstárnak tetemes gazdálkodásával.

Ezek — végzé Tóth Lőrinc — miket Komáromot illetőleg elmondani kötelességem volt. A vár fontossága s a város nemzeti szelleme együtt véve oly erős motivumot képeznek ez elpusztult magyar város megmentésére, hogy én önöknek nemcsak nemes szívűségétől, hanem hazafiságától s politikai bölcseségétől is bizton reménylem, hogy az országos segélyt a tűz áldozataitól meg nem tagadják, mely tűznek színe mint szemtanuk mondják, annyira schwarzgelb volt, mintha csak a camarilla örömtüze lett volna. Én láttam e vészt, láttam e romokra hulló könyeket. A szegény áldozatok könyűi nem olthaták el az emésztő elemet, de égni fognak azok lelkén, végórájukban, kik gaz céljaik kivitelére nem irtóznak testvért testvér ellen bőszíteni s tűzvészszel pusztítni e szép országot. — De a nép fel fog végre ébredni, megismerni ellenségeit, kétségbeesni, és gyökerestől kiirtani e mérges patkányfajt — mi hogy mielőbb megtörténjék, a komáromi tűz lángjainál koldussá lett ezerek zokogásai közt imádkoztam érte, uraim! — Ajánlom szerencsétlen küldőim ügyét önök nagylelkűségébe.“ (Éljen!)

Nyáry Pál: Azt tartom, hogy Tóth Lőrinc képviselőtársunk előterjesztésének mind a három pontját el kell fogadnunk, és pedig nem csak szánakodásból e szerencsétlenek iránt, hanem eszélyességből és kiszámításból. Mintegy a szerencsétlenség adott kezünkbe hatalmat, azt ne ereszszük ki kezünkből, s hatalmazzuk fel a ministeriumot: hogy 300,000 frtnyi — nem tudom a képviselő úr meg volt-e bízva ennyi sommának kérésére — kamatlan kölcsönt adjon azon szegény kárvallott szerencsétlenek fölségélésére; más részről pedig tegye meg a rendelést azonnal, hogy Komárom vára a nemzet kezében legyen, és a várból mindazok, kikhez legkisebb gyanu fér, eltávolíttattván, adja át oly egyénnek a vár parancsnokságát, kiben a nemzetnek tökéletes bizalma van; s harmadszor, hogy a ministerium azonnal hozzáértőket kiküldvén, terjeszszen tervet a ház elibe; hogy mibe kerül azon épületek kisajátítása, hogy azokat meg lehessen szerezni. (Közfölkiáltás: pártoljuk, formulázza!)

Tóth Lőrinc: Formulázni fogom. Egyébiránt magam személyesen beszéltem az illetőkkel, kik úgy hiszik, hogy 300.000 frtnyi kölcsön elég lesz.

Elnök: Azt vélem, hogy mindenesetre a háznak el kell határozni a sommát, mely Komárom városa polgárainak visszatérítés mellett kölcsön adassék, és csak a módot kell a pénzügyi ministerre bízni. A háznak hatalmában, sőt kötelességében áll a megajánlásnál az összeget meghatározni, a kivitel a ministeriumot illeti. A másodikra nézve: kimondhatna a ház határozatot, azt a jegyző a könyvbe be fogja igtatni s holnap felolvasni, mely határozattal a ministerium oda

utasíttatik: hogy Komárom várát iparkodjék azonnal a törvény értelmében is, született magyar parancsnoknak kezébe adni. (Helyes!) És szükséges volna, hogy ezen határozat mindjárt most a házból Záborszky jegyző által a ministerelnöknek tudtára adassék. Mi a harmadikat illeti, t. i. hogy a várnak stratégiai szempontból szükséges némely telkeket kibecsültetni, erre nézve a ház kimondván az elvet, oda utasítsa a ministeriumot, hogy a hely színére küldjön ki szakértőket, és az eredményt s tervet — még ez évi ülés folyama alatt a ház elibe terjeszsze. Komáromra nézve, mint értesítve vagyok, azt lehet mondani: hogy volt, de nincsen többé, különösen azon része, melyet leginkább lehetne városnak mondani, teljesen romokban van úgy, hogy milliókra megy a kár. — Két óra folyása alatt az egész város tűzben lévén, semmit sem lehetett megmenteni. Ha tehát 300ezer frtot szavaz meg a ház, mindenesetre segélyt nyújt a károsodottaknak; de az nem azon összeg, mely a szenvedett kárt kipótolná. (Közfelkiáltás: 300,000 frtot határozunk!) Tehát 300,000 frtot határoz a ház, nem ajándék-, hanem csak kölcsönkép, de kamat nélkül. (Közlöny 106. sz.)

Szeptember 20-án esti 8 órakor érkezett Mertzhez Budáról a következő parancs.

Ministerelnök úr határozott rendeletére, megkérdezendők a komáromi várőrség tisztjei, vajon becsületszavukra készek-e a magyar ministerium parancsára, az ország alkotmányának védelmére, bárki ellen, nevezetesen Jellachich bán serege ellen is harcolni, vagy nem. Ezen minden egyes tiszttől nyert írásbeli nyilatkozat beszedendő és haladéktalanul külön postával átküldendő az elnökséghez.

Hrabovszky, altábornagy.

Szeptember 21-én Mertz egybehivá a tisztikart s a rendeletet előttök felolvasá, kik 48 órai gondolkozási időt kértek, mely megadatott nekik, s erről a kormány értesíttetett.

Ezen időt arra használá fel a várparancsnok, hogy Queshl árkászkapitányt Bécsbe küldé a szükséges utasítás kérése végett, ki is szeptember 22-én visszaérkezett. Utasítása szóbeli volt s következőleg hangzott: „A katonatisztek mindaddig, míg a magyar ministerium törvényes, annak tartoznak engedelmeskedni.“

Ezen értelemben szerkesztettek és küldettek el a nyilatkozatok a várparancsnok következő jelentése mellett:

Minthogy alólirott a kért szabadságidőt a budai katonai főparancsnokságnak Budán 1848 szeptember 22-én kelt kibocsátványával megkapta s a gleichenbergi fürdőben fogja végleges nyugalmaztatását bevárni, nyilatkozatát nem tartja szükségesnek beküldeni.

Mertz m. k. altábornagy.

A szabadságolási okmány így hangzik:

Folyó hó 16-án kelt folyamodványra, a magyar hadügyministeriumnak 19-én kelt leiratával, megengedtetik, hogy Mertz altábornagy és várkormányzó egészsége helyreállítása céljából és a kért nyugdíjaztatása fölötti határozat leérkeztéig, fizetésének folyóvátétele mellett, Gleichenbergbe utazhassék, miről is a várkormányzóság ezennel értesíttetik.

Buda, 1848. szeptember 22-én.

Hrabovszky, m. k. altábornagy.

Szeptember 28-án a várkormányzó őrdíszletet rendelt a várpiacon, hol az összes törzs- és főtisztikar jelenlétében a várparancsnokságot átadta Török mérnökkari alezredesnek, ki három nappal ezelőtt küldetett le a bécsi ministeriumtól, hogy az erődítési igazgatóságot Schauroth ezredestől átvegye, miután azzal pár nappal előbb Fischer ezredest megkinálta, de az szintén betegséget hozván fel ürügyül, s egyúttal szabadságot kérvén a Pozsonyba utazhatásra, nem fogadta el.

Szeptember 29-én a Turszky zászlóaljbeli katonák, a tisztek, altisztek s nehány közember kivételével, a vár udvarán, Meszlényi felhívására, Mertznek szemeláttára tépték le a sárgafekete zsinórt ruháikról s osztatták be magukat a honvédek közé.

Kevéssel azután, ugyancsak szeptember 29-én utazott el Mertz végkép Komáromból. Akkor még fekete-sárga zászló lengett a várkapu fölött.

A várparancsnoki tisztségben báró Majthényi István, egykor osztrák őrnagy, ki a magyaroknál alezredes, később ezredessé léptetett elő, követte Mertzet.

Október 5-én Latour bécsi hadügyminister Majthényi ezredest, Komárom vára parancsnokát, feszólítja, hogy a vár kapuit Jellachich katonai előtt felnyitni kötelességének ismerje. A felszólítás így szól:

Komárom cs. kir. várparancsnoka báró Majthényi alezredes úrnak. Bécs, október 5-én 1848. Hallomás szerint az alezredes úr a magyar kir. ministeriumtól Komáromvár parancsnokságával bizatott meg. Átküldöm azért önnek mellékletben ő felségének folyó hó 3-án kiadott manifestumát, melynek célja felett ön, mint fejedelme iránti kötelességeit tudó tiszt, önnek további magaviseletét illetőleg, egy pillanatig sem leend kétségben.

Felhivom ennélfogva önt, hogy a vár kapuit minden vonogatás nélkül ő excellentiája a horvátországi bán b. Jellachich hadvezérnek, vagy az általa Komáromba küldött csapatoknak nyissa meg, és magát kötelességszabta engedelmességgel ő felsége akaratának, az egész őrséggel egyetemben aláadja. Ha pedig alezredes úr csak legkevésbbé is kétkednék ezen önálló felhivásnak azonnal engedel-

meskedni, az esetben önmaga teendi ki magát a legterhesebb felelősségnek, és az abból eredő következményeket magának tulajdonítsa.

Gr. Latour, m. k. tábornagy.

E levelet Jellachich Óvárról október 6-ról küldé lepecsételten Majthényinek. Majthényi azt október 9-én a honvédelmi bizottmányhoz küldte.

Ennek következtében Majthényi kineveztetett tábornokká a következő okmány által:

1342. E. Az országos honvédelmi bizottmány báró Majthényi István ezredest és a komáromi vár parancsnokát, azon érdemeinél fogva, melyeket a haza iránt a nagy fontosságú komáromi várnak megmentése és biztosítása által tanusított, tábornokká kinevezte. Pest, október 20-án 1848. Az országos honvéd-bizottmány.

Nyáry Pál, helyettes-elnök.

Igy került a magyarok kezére Komárom vára, mely később ujolag igazolta bástyakövére vésett jelmondatát:

NEC ARTE
NEC MARTE.

Idősb Szinnyei József.

RETTEGI GYÖRGY EMLÉKIRATAI 1761-BŐL.

18-va Februarii holt meg a szegény aszszony, Barcsai Jánosné, Toroczkai Kata aszszony ő nagysága Marosvásárhelyt. E nekem igen jó aszszonyom volt, másként is derék, okos, értelmes, szép termetű, szép személyű aszszonyság vala s csak 45 esztendős, az anyja pedig 83 esztendős korában holt meg. Ennek szegénynek épen nem vala része e világban, mert csak nevedékeny korában adták vala a szegény Barcsai Jánosnak, ki is egyébaránt mind familiájára, mind jószágira nézve meglehetett volna, de természete igen csudálatos, sok gyermeki cselekedeti, melyért unalomba ment volt a szegény aszszony előtt s csak imígy-amúgy éltek, igaz, hogy nem veszekedtek, de ne adjon Isten egy emberséges embernek is oly házassági életet; deáksága s esze is lett volna, de hijába való embernek a jó hat hámos ló, ha kocsissa nincs hozzája való; annak utánna minden jószágából kipusztitá magát s végtére valami akkor fennálló nationalis militiában, a ki többire mind tolvajokból állott, kapitányságot kapott volt, pedig épen nem vala katonának való ember; utólyára oly nagy szegénységre jutott, hogy fejér [ez utolsó szó felülírva] cérnával volt megfoldozva az uniform(j)a; az asszony sem vette számba,

nem is volt miért; mikor megholt Szebenben, a sem volt, mibe takarják, hanem a régi gazdaaszszonyunk, Sebastiánné adott egy lepedőt, melybe takarták. Nyugossa meg Isten ezen istenfélő, kegyes aszszonyt s adjon boldog feltámadást néki.

Úgy hallám tegnap, hogy a szegény báró Naláczi István úr is megholt, ki is derék, jóféle magyar úriember volt, a felesége pedig nagy r . . . gyó, [későbbi kézzel:] kapitány is volt a Gyulai regimentiben.

1-ma Marty indúltam Désre generalis-székre, usque ad 5-tum ott kellett lennem alig kapván csak egy kis protocol(l)atióra való seriest is a főispántól, pedig repulsio mellett lévén a rettegi portió iránt való causám, egyszer ugyancsak a főispán interpositiójára differáltam, most is differáltam, de oly conditióval, hogy a jövő széken okvetetlen elővétetődjék.

Most érkezém, id est 6-ta Mar(tii), haza. Ezen útamban láttam vadgalambot, hallottam, hogy a rigó is szépen szóll vala a Kendi-farkban.

Esett olyan dolog most az hómenéskor, hogy Parajdnál valami régi sóaknába szakadván a Kis-Küküllő, annyira inficiálta a vizet, hogy kényszerittettek a halak mind megrészegedni valamint a maszlagtól; elhihetetlen dolog pedig, mely nagy sokasága volt az halnak azon vízben, igen sokat fogdostak mindenütt kivált a magyarok, de az olá(h)ság az ő superstitiositása mia csak nézte, azt gondolván, hogy az Istennek valamely különös nagy itéleti következett; mihelyt pedig a Nagy-Küküllőbe érkeztek, mindjár(t) éledni kezdettek, a Marosba menvén pedig mind megelevenedtek, a melyeket ki nem fogtak.

Igen csudálatosan kezd változni a világ úgy, hogy majd észre sem veheti ember, mi formában lészen az világnak faciese nemsokára. A catholicus atyafiak koránt sem úgy vélekednek felőllünk, mint eddig, sőt sokan veszegetik észre, hogy van s mint van a világ állapotja. Egynéhánytól hallottam (de csak alattomban) mondani: „Ezek a mi papjaink nemcsak lelkünkön, hanem testünkön is uralkodni akarnak"; azt is mondá most Désen a v(ice)ispán Nemes György, midőn holmi dolgokról beszélgettünk volna: „Mert kegyelmeteknek nem vetette a jármot a papság nyakába, mint nekünk". De a mi nagyobb, Spanyolország, Portugallia, Sardinia s más tartományok is az evangyeliomnak tiszta igazságát megesmérték s az reformatiót amplectálták, a papokat, kivált a jesuitákat kihajtották, melyet nemcsak titkolnak, hanem szégyenlenek is a pápisták. Adjad Uramisten! kinek-kinek a te szent lelkednek világositó erejét, hogy a te igéd tisztaságát vegyék eszekre mindenek, de kiváltképen azok, az kik magok felől nagyokat állítanak és a te anyaszentegyházadat elnyomni igyekeznek, hogy légyen annak e földön is békessége, és zengjen mindenütt az te szent igédnek praedicallása. Adjad érnem

nekem is oh én Istenem! ez kivánatos és gyönyörűséges időnek bárcsak kezdetit, hogy több alázatos híveiddel egyetemben örvendezhessek én is a te dicsőségednek elterjedésén, sz(e)nt fiad előtted nyugovó drága érdemeért. Amen.

[Átvonva: „Meghala a szegény Miske Imre is idős, koros állapotjában. Ez elsőbben reformatus volt, azután catholicussá lett a tordavármegyei v(ice)ispánságért, azután tabulae assessor lett, abban is holt meg, utozásában a hintójában csak félredőlt; felesége Tordai leány, igen szép asszony volt mikor én láttam, avagy csak az én szememnek, de másként nyelves e. c. t.; egy leányát vette g(róf) Nemes János, az itélőmester fia, maga is pápista lett érette e. c. t.“ Későbbi kézzel: „Nem holt, csak az gutta járt közel hozzá.“ S még később: „Még in anno 1765 meg nem holt volt“.]

Amaz mostani Prussussal való hadakozásban leghíresebb commendirozó generalis, Heinrick Daun is megholt Bécsben a minap vett sebben; holt meg más generalis is, de nem tudák megmondani nevét, hacsak ezután meg nem hallom.

Úgy mondják, hogy az békesség derekasint tractáltatik; alkalmasint meg is forrott volna eddig, de ő felsége azt kivánja, hogy a muszka is complectáltassék azon pacificatióban, melyet a Pruss(us) semmiképen nem akar, mely nem is csuda, mivel szükségtelenül, contra omne jus, elegyítette magát ezen hadakozásba a muszka, melyért, úgy hiszem, meg is igyekezik fizetni neki Fridericus.

Holt meg a méltóságos Tabulae Regiae Praeses, méltóságos l(iber) báró Losonczi idősb Bánffi Farkas úr ő nagysága Bonchidán, életének 60-ik, házasságának 40-dik esztendejében. Tétetett koporsóba 16-ta Apr(ilis) igen nagy solen(n)itással; ott voltam magam is feleségestől s gazdává tétettem; leszen temetése 21-a Juny, ugyan Bonc(h)idán megyen végbe az ceremonia, de B(ánffi)-Hunyadra viszik a testet. Ez derék úriember vala kivált míg Tabulae Praesességet nem ért, az igazat bátran ki szokta vala mondani, de azután csendesebben viselte magát; nemesembert szerető s azokkal conversálódni nem szégyenlő úriember, nekem is jó méltóságos uram vala. Isten nyugossa meg ő nagyságát! Három fia maradott, Farkas, Mihály és György, ki is kapitány a Bethlen regimentiben; felesége Bagosi Ersébet, fő-nemesember gyermeke, de nagy flegmájú aszszonyság, úgy hiszem ezután kén(y)telen is alább hágy benne.

A szegény Bíró Zsigmond is mához egy hét temettetik Kolosvárt.

21-ma mensis Juny temettetett méltóságos [kihúzva „gróf“] báró Bánffi Farkas úr ő nagysága. Bonchidán ment végbe a temetési pompa, de felvitetett Bánffi-Hunyadra. Praedikált Verestői György püspök és kolosvári theo(logiae) professor ur(am) ő kegyelme, oratiót tett magyarul tiszteletes Incze Mihály ur(am), m(aros-)vásárhelyi professor igen hatalmas szép móddal. Voltak ott: a gubernátor

Kemény László, praesidens gróf Lázár János, gróf Haller Pál csíki fő-királybíró, báró Korda György kolosvármegyei főispán urak ő excellentiájok, item gróf Teleki László gubernialis consiliarius, gróf Teleki Károly, tabulae as(ses)sor Miske Imre, Kemény Pál supernumerarius tab(ulae) as(ses)sor, Szentkereszti Sámuel tab(ulae) as(ses)sor, Bánffi Ferencz Kraszna vármegyének főispánja, Domokos Antal ítélőmester, Bethlen Lajos, Jósika Imre, Bethlen János, gróf Gyulai József kővárvidéki főkapitány, Bánffi Boldizsár, László és Sándor, Imre, József, Elekkel együtt, Kemény Zsigmond és György, nem igen eminens s csak uracskák, b(áró) Jósinczi József gubernialis secretarius, az öcsese Jósinczi Mihály, kinek is felesége Diószegi Ágnes, kinek atyja az én első feleségem anyjával egy testvér volt, ez elsőbben ment volt férjhez egy Ránta nevű abrugbányai olá(h) nemesemberhez, de nem éltek jól, ottan-ottan odahagyta az urát, ki is osztán megboszszankodván katonának ment s odamaradott, ő osztán vetődött Jósinczi Mihályhoz Alvinczre, holott is négy esztendeig belső s ágybeli szolgálatot tévén már most elvette, mivel szép és okos személy, de nem szolgált becsületire Jósinczi Mihálynak, quidquid sit csak báróné ő; ott volt gróf Bethlen Ádámné is, kit némelyek Isten gyanánt imádnak s nagy nyereségnek tartják, ha kezit megcsókolhatják, melyre maga is igen reávágy, de én bizony soha nem csókoltam, nem is csókolom; gróf Kornis Mihály tab(ulae) as(ses)sor super(nu)mer(arius) és Bornemisza Pál fejérvármegyei főispán is ott voltak. A nemesi renden voltak: Bíró Móses —, n. b. gróf Rhédei Pál is ott volt, báró Révai Imre, más Révai is volt még —, Mara László, Szucsáki Ferenc, Daniel Gábor, Bagosi László, ki is atyafi az aszszonyhoz Bánffi Farkasné asszonyomhoz, Kabós László, Sándor, Ferenc és Farkas, Sombori Farkas, János és Gergely, Bölöni Sándor és László, ez Kraszna-, amaz K(özép-)Szolnok vármegye v(ice)ispánja, Dobai Sándor, Gencsi Zsigmond, Keczeli János, György és Sándor, Retteghi István bátyám, Zámbó Ferenc és Dániel, Egri János, Almádi András, Székely Sámuel, ki is erdélyi fi, de Telegdre házasodott, s ennek testvérbátyja, Székely András, a ki is kapitány volt, friss legény, de maga felől igen nagyot állító kevély ember [felülírva: „volt“], de most úgy megaláztatott, hogy csaknem utolsó extremitásra jutott dolga, melyet magamagának okozott részszerént akkor, mikor Korda Zsigmondnéval a levet öszveszűrte, ki is sokáig tartván maga mellett utolyára arra igérte magát, hogy hozzámegyen, de megcsalta, mely miá nagy confustóba esett annyira, hogy anyaszűltmezitelen is járt, már most valamennyire eszire tért, Décsei Zsigmond és László a sógor, Hodor József kolosi kamaraispán, Maxai Gábor, Baranyi Gábor n(eme)s biharvármegyei v(ice)isp(án) fia, Keczeli István, Somai Sándor, Halmágyi Ferenc k(özép-)szolnokvármegyei notarius, Szarvadi Ferenc és József, Viski Gábor és József, Mohaiak is vagy hárman, Sombori László, ki is praefectussa

Bánffi Dienesnének. Főgazda volt gróf Székely László, b(áró) Sz(en)t-kereszti urak; Egri János, Keczeli János, Sándor s magam subalternusok; én keserves-fogó voltam Décsei László urammal, fogtuk a nagyaszszonyt. Kisértük a testet a Bánffi Dienesné csűrin túl, ott szekérre tették s kisérték Bánffi-Hunyadra a cancellistái a kik voltak mindnyájan, Décsei Zsigmond, a veje, Daniel Gábor s mások is, item Gencsi Zsigmond, Dúl József, Szegedi Ferenc, Kállai István, Somlyai Mezei István a k(özép-)szolnok vármegyei fiscalis procurator, papi ember fia, büszke, s egy Váradi nevű, ki is hunyad-, a többi pedig kraszna- és középszolnok vármegyeiek; ezzel az Váradival úgy jártam, hogy midőn Bethlen Ádámné asszonyom ő excellentiája érkezett, kérdi tőlem, ha nem megyek-e ki eleibe, melyre felelék: „Nem megyek méltóságos úr" (mivel nem ismértem, sőt azt gondoltam, hogy valamelyik a Daniel urak közzül), arra mondá, hogy igen sok titulust adék, én arra azt felelém: „Ha sok, mindjárt levészek benne", melyet hallván a körülállók, nagy nevetséget indítának egymás között. Ezeken kívül még sokan voltak, de ki győzné renddel leírni. Özvegy úriaszszonyok voltak: gróf Kornis Antalné Petki Anna, b(áró) Kemény Jánosné Mária Wilhelmina Brügyier francia dáma, gróf Rhédei Józsefné Bíró Kata, b(áró) Alvinczi Gáborné Gyulai Kata, gróf Teleki Lajosné Bethlen Kata, iktári Bethlen Sámuel leánya, ki is gazdaaszszony volt, kit is leánykorától fogva nem láttam, akkor pedig igen szép volt, most sem rút, csakhogy a viselés ártott neki.

Ezen temetés alkalmatosságával bizonyosan beszéllék, hogy tabulae assessor Székely Elek, táblai procurator Siménfalvi, a ki elsőbben csak egy hitván unitarius mester volt, de most már sokra ment volt, item Nemes János az ítélőmester [befirkálva: „fia, ki is a Miske Imre leányáért pápistává lett volt, meghaláloztak; Székely"] Elek is elsőbben református volt, mit használ neki a promotióért lett pápistaság. [Széljegyzet: „Ezeknek halála nem volt igaz, de a gubernator pénze ellopása úgy volt".]

Azt is beszéllék, hogy a gubernátor úrnak 180 forintját ellopták.

Azt is bizonyosan beszélték, hogy az anglus telyességgel kiverte a franciát Americának minden részeiből; Konstancinápolyban török typographiát állított s a bibliát s egyéb hasznos könyveket török nyelven nyomtattat.

Azt is beszéllék, hogy a Prussus minden bizonnyal confederált a törökkel, a török pedig nagy erővel készül a máltai ordóra a tengeren e. c. t.

Azt is hallám hazajövet Lónán (mivel betértem volt gróf Teleki Ádám úrhoz), hogy Portugalliában az inquisitió haereticae pravitatis megszűnt, sőt egy universalis academiát állított fel, az hová szabad minden religiójú embernek menni tanulni.

In mense Junio holt meg ítélőmester Endes Miklós úr is, a ki is nem volt amaz cifra, piperés, taszlis ember mint más ítélőmester, hanem a mostani világhoz képest mondani parasztos, de értelmes, okos, jó törvénytudó s a mellett emberséges ember.

29-na Juny holt meg a Somai Sándor úr leánya Therésia, kit is vett volt el tavaly octóberben Inczédi Sámuel ifjú főember, gyermekágyban holt meg szegény, nagy nyomorúsága vagyon szegény szüleinek, mivel csak egyetlenegy gyermekek vala; most épen 17 esztendeje, hogy megkereszteltük vala, sokan voltunk s igen jó kedvünk volt akkor; ezt is feljegyzem, hogy ez az Somai Sándor úr mindeddig igen nagy szerencséjű ember volt, jóllehet az apja haszontalan, semmirekellő, vesztegető, részeges, korhel ember, ma is él, de volt az édesanyjának egy testvérnénje Veszprémi Orsolya, ki is nevelte, tanította és minthogy jó tanuló volt, miólta hazaszállott mind tisztségeket viselt; házassága is szerencsés volt, mivel istenfélő, kegyes, szép, pénzes, jószágos leányt, Keszei Borbárát (kinek is nagyatyja ifjú Apaffi Mihály fejedelemnek praeceptora lévén, nemcsak megnemesítette, hanem sok szép jószágokkal is megajándékozta), ki is már utolsó deficiens, vette el s azólta naponként minden dolgaiban szerencsés, boldog előmenetele volt, maga is igen, sőt mondani felettébb világonkapó ember, de mit használ már vele, odavan az, kire maradott volna; nincs azért miért ragaszkodni oly felette igen ehez a rosz világhoz, mert nincs benne állandó boldogság.

Méltónak ítéltem lenni, hogy ide írjam minemű factumok történtek a róm(ai) catholica religióban két esztendő alatt, püspök lévén Sztojka Zsigmond nevű, máramarosi nemes familiából való, ki is reformatus volt elsőbben (még sokszor beszélte a szegény Váradi Zsigmond bátyám, hogy vele együtt tanult), de azután catholicussá lévén két testvér-atyafiak gyermekit az én tanuló-gyermek koromban kilopta a collegiomból e. c. t.; ez osztán, a mint írám, igen nagy uraságra, erdélyi püspökségre ment volt, kinek konyhájáról meggyúlván Fejérvárt a püspöki residentia a nagy toronnyal s szép templommal, (mely azelőtt miénk volt) elégett; maga is a püspökséget letette, melynek okát azt hallottam, hogy suspectus pápista volt, mivel három esztendeig sem mondott misét, egyszer sem nem communicált.

Azután csakhamar a besztercei piaristák clastroma porig égett; azelőtt nem sok idővel hasonlóképen járt a medgyesi ugyan piaristák clastroma is; még nincs esztendeje, hogy a kolosvári jesuiták residentiája typographiával együtt [az ige kimaradt]; ugyan tavaly közönséges hírből hallottam, hogy Marosvásárhelyt épen mikor a pap az ostyát, melyet az Úrnak szoktak mondani, felemelte volna, akkor ütötte meg az istennyila.

Aug(usti) 16-ta [korábban: „21-ma“ állt] temettük a szegény Somai Thresia Inczédi Sámuel úr házastársát Fodorházán; igen szép halotti frequentia volt, actor volt tiszteletes Sós Ferenc úr kolosvári

pap, text(us): solt(ár) 90. v. 12 [korábban: „11“ állt], más praedicatiót tett az babóczi pap Németi N., de csak szalmázott. Csak 17 esztendős volt s 24 napi, igen nagy keserűségben voltak szegény szülei, úgy tudniillik, mint a ki egyetlenegyétől megfosztatott.

21-ma mentem volt Désre, hogy a conclusum szerént Kászoniné asszonyommal arbitrativán véget érjek, de az időnek szorgos volta miá elmulék, magam sem igen urgeáltam.

Diószegi István úrhoz betértem vala; sok szép aranyat mutata, mely most ment részébe a felesége anyja, Komáromi Györgyné Rhédei Kata halála után lett osztozáskor, ott láttam Apaffi Mihály erdélyi fejedelem 8-szegeletű hármas aranyát, item Ferdinandus imperator 100 forintos aranyát.

Míg ottmulattam érkezék Haller regimentjebéli fourier, ki is azt mondá, hogy három compagnia érkezőleg van, a mint hogy 9 órakor a vizen által takarodván Kozárvárra mentek, ottan valami 40 számból álló személyeket elfogdostak, kik közzül egyet a kolosvári commendans úgymint a falusi-bíró fiát ugyan a magok házok eleibe felemelt fára felakasztatott, a másikat szinte felköttette, csak azzal volt szerencséje, hogy hét apró gyermekeinek sirását — rivását megszánta a commendáns Engelshausen úr s néki megkegyelmezett, a többit, a kik ifjabbak voltak, katonának öltöztették, az öregeket pedig ad perpetuos labores Fejérvárra damnalták; ennek pedig oka a volt, hogy az uniót rejicialván az oláhok, a templomokat a nem unitusoktól el akarták foglalni s nem engedték, annak utánna 16 katonát küldött a szamosújvári com(m)end(ans) Ekehardt úr s azokat a falusiak megtámadták s a templomot oda nem engedték; már nem az unió ellen való rugódozás az principális [felülírva: „ok“], hanem a mi abból következett, a katonákra való támadás; de mindenekfelett roszszabbul járt a szegény Petki György, ki is odaházasodván ugyanott lakott s midőn examináltattak az elfogatott emberek, azt mondották, hogy mind a renitentiára ő tanácsolta őket, mind pedig most, mikor a militia reájok akart menni, ő adott hírt nékiek, mely szerént sokan elszöktenek s meg nem kaphatták, mely is ha úgy talál lenni, semmi remén(y)ség nincs életéhez, úgyis reformatus nyavalyás. [Későbbi kézzel: „Megszabadult“.] Nagyon fellármázták magokat a köblösiek is, mivel a minap, midőn a templomok elfoglalására jártak a tisztek, a templomjokat elfoglalni ők sem engedték, a nagy félelemnek miatta kevés ember hált a faluban, mind kimentek az erdőkre.

A többi között gróf Teleki Ádám úrhoz érkezett ilyen Novella: Franciaországban publicáltatott ily decretum a jesuiták ellen (kiknek is 24 darabból álló könyveket, melyek a catholica igaz ecclaesianak (így) és az politicus statusnak nagyon praejudicáltanak s arra nézve hóhér által öszveszaggattatván elégettettenek), hogy a 1-ma Octobris Párisban a jesuitáknak minden clastromok, scholájok bepecsételtes-

sék, senkit magok közzé jesuitának be ne vegyenek, senki nállok ne tanuljon sub poena exclusionis ab omni civili per totam Galliam servitio.

Gróf Teleki Mihály úr G(y)éresen midőn valami boltozatot vagyis oszlopot megmozgattatott volna a végre, hogy valami inscriptiós követ beletétessen, vette észre egy deák, hogy nem jó ott állani, mondotta, hogy: „Menjünk ki nagyságos úr, mert bizony leszakad a bolt", de nem hitte, sőt félénknek mondotta a deákot, azonban veszi észre maga is, hogy omlani akar s azzal ki akarván szaladni a sarkantyújában megakad s elesik, azzal úgy odaüti a boltozás, hogy semmi csont épségben nem maradott szegénynek testében. Ez igen szép személyű s termetű úriember vala, ifjú, csak valami 30 esztendős, de igen világon kapó s a mellett fösvény is, pedig gyermektelen volt; felesége, Kendeffi Ágnes, úgy mondják, miólta ezen szerencsétlenségből halála következett a szegény úrnak, szüntelen töri a nyavalya.

Közli: TORMA KÁROLY.

ISTVÁN FŐHERCEG ÉLETÉBŐL.

III.

István főherceg kinevezése Csehország helytartójául és a házassági terv. — Kinevezése Magyarország helytartójának. — Fogadtatása Budapesten. — Körútja. — Főispáni beigtatása. — Udvartartása.

István főherceg tanulmányi útja bevégeztével Csehország helytartójául neveztetett ki. Ez állásban kezdődött nyilvános működése, mely Csehországra nézve áldásos és mint Magyarország nádoráé az 1848. évi vívmányok által hazánkra nézve nagyhatású sikerek által vált rendkívüli horderejűvé.

Csehországi helytartóul történt kinevezésével házassági terv is kezdeményeztetett, mely úgy kiindulási pontjánál mint a róla való lemondás indokainál fogva nagy érdekkel bírt. A házassági terv ugyanis így támadt: Miklós cár, ki akkor családi összeköttetést kívánt az osztrák és orosz udvar közt, indítványozta a házasságot Olga leánya és István főherceg közt. De Metternich herceg, a császári ház ministere, kinek ezt az ügyet keresztül kellett volna vinnie, semleges maradt, mert nézete az volt, hogy ez a házasság nem áll az osztrák udvar érdekében, és pedig azért, mert midőn e tervezett házasság híre Pozsonyba érkezett, hol épen együtt ült az országgyűlés, az egész országban az a hír volt elterjedve, hogy az esetre, ha József nádor főherceg aggkora következtében az ügyek vezetésétől visszavonulna vagy nádori állása halála által megürülne, a ren-

dek István főherceget nem választanák meg nádornak, ha orosz nagyhercegnővel kelne házasságra.

Minthogy pedig az udvar ép úgy mint a két minister Metternich és Kolowrat mind a két esetben István főherceget szemelték ki a nádori állásra, ennélfogva a házassági terv visszautasításánál egyedül annak a magyar országgyűlés részéről nyilvánult kedvezőtlen fogadtatása volt mérvadó.

Midőn látta Miklós cár, hogy az osztrák udvar határozatlan maradt, megsokalván a hosszas várakozást, a württembergi trónörökös házassági ajánlatát fogadta el, mely házasság meg is köttetett. E házasság meghiúsulása nagyon bántotta a büszke cárt érzékenységében és az orsz cárnő férje érzékenységének még 1846-ban is nagyon félreérthetlen kifejezést adott. A cárnő akkor ugyanis Csehországon utazott át és István főherceg mint az ország feje tisztelgett előtte és az ország határáig kisérte. A cárnő eleinte hideg és tartózkodó volt a főherceg előtt. Azonban a főherceg rendkívül tapintatos és előzékeny magaviseletének nemsokára sikerült a cárnő jéghidegségének megtörése. Sőt nemsokára szavakat is talált a cárnő hálás elismerése kifejezésére és sajnálatát is értésére adta a fölött, hogy őt előbb nem ismerte s megjegyezte, hogy: „sok másképen történt volna akkor". A véletlen úgy hozta magával, hogy Olga nagyhercegnő kisérje a cárnőt. Nevezetes ezen házassági tervnél az is, hogy Miklós cár vejeit, kiket, miután azokkal megismerkedett, maga választotta, Olga nagyhercegnő számára István főherget jelölte ki, kit nem is ismert. Azonban igen valószínű, hogy Sándor nagyherceg bírta rá apját erre a választásra. Sándor nagyherceg ugyanis nem csak megismerkedett István főherceggel az osztrák udvarnál 1838-ban tett látogatása alkalmával, hanem nagyon meg is szerette őt és meglehet, hogy a főherceg szép tulajdonságait a cár előtt különösen kiemelte.

Midőn István főherceg élete ezen epizódját befejezzük, meg kell még említenünk, hogy Sándor nagyherceg később is mint császár megtartotta jó indulatát és barátságát iránta. Midőn István főherceg 1864-ben Schaumburgból Kissingbe ment, hogy Sándor cárnál tisztelegjen, ez őt bizalmasan „te"-nek szólíttotta és azt akarta, hogy István főherceg is ugyanazt tegye. S alig érkezett vissza István főherceg a vendéglőbe, midőn a katonai Szent György lovagrendjel kivételével, valamennyi rendjelét megküldötte neki a cár. Bármi céljai is voltak Miklós cárnak az Olga nagyhercegnő és István főherceg közt tervezett házassággal, minden esetre jellemző marad, hogy választása azon osztrák főhercegre esett, kiről tudta, hogy a magyar nádori méltóság örököse, melybe feledhetetlen atyjának 1847-ben történt halála után csakugyan lépett.

István főherceg Magyarország helytartójává kineveztetése által, mit a törvények értelmében nádorrá történt megválasztatása követett,

egészen új kormányzási körbe és viszonyba lépett. A mit kormányzási ujonckodása alatt Csehországban eltulajdonított, az a március előtti régi állammesterséghez tartozott és azt nem lehetett az előkészítés eredményének tekinteni, hogy vele olyan országot, minő Magyarország kormányozhasson, hol a szabad alkotmányos élet arra a pontra jutott, hogy erélyesen és hatalmasan érvényesüljön. De a főherceg, mint élete és működése tanusítják, szabad gondolkodású férfiú volt, egészen más nézetei voltak az állam- és népéletről, mint azon kormányrendszer képviselőinek, melynek Csehországban kellett szolgálnia. Őt tehát az új eszmék és elvek viharos előretörése Ausztriában épen nem lepte meg, de első működéseit nem zavarták oly tünetek, melyek lélekjelenlétet, bátorságot és elhatározást követeltek, hogy oly nagymérvű mozgalmat mint a magyar volt, a maga rendes medrébe vissza vezessen és abban megtartson. Azonban a reactionárius párt minden lehetőt megtett, hogy ezt szándékosan előidézett zavarok által meghiúsítsa.

De az ország méltán látta István főhercegben dicső apja méltó utódát, és szép országunk minden vidékén nagy volt az öröm, midőn helytartóvá kinevezésének híre járt. De kivált a főváros adott kifejezést az egész ország örömének ez örvendetes esemény alkalmával. Legelőbb is a hirlapirodalom volt az, mely a különböző álláspontoktól, melyeket képviselt, eltekintve, azon egy pontra nézve egyértelműleg nyilatkozott, hogy t. i. István főherceg meghivatása az ország igazgatására nézve örvendetes esemény. A conservativ „Budapesti Hiradó“ cikkéből közlünk itt nehány sort, hogy kimutassuk, hogy nemzetünk céljait illetőleg nem forogtak fenn eltérő nézetek. A nevezett lap 1847. január 21-én számában István főherceg kinevezéséről ugyanis következőleg irt: „Hagyjuk most a dicsőt, az áldottat halálálmában nyugodni és forduljunk rája való visszaemlékezésünkben szeretve tisztelt helytartónkhoz, a boldogult fiához, vigyük meg neki tisztelettelteljes hódolatunkat szerény szavakban, igérjük, sőt fogadjuk meg neki, hogy készséggel fogjuk az országban teendő lépéseit követni, kivált, mivel tudják, és bizonyosan tapasztalni is fogjuk, hogy ő csak a nagy nemzeti épület befejezésére hivathatott meg, melynek talpkövén dicső apja félszázadnál tovább sikeresen működött. Az út egyengetve van és a fiatal erő előrehaladhat. Ott a határon túl megkondult az elválás órája és a szorgalmas cseh mélyen megindulva vesz búcsút országa tevékeny főnökétől. Csehország benne, ki lereszkedése által általános bizalmat volt képes kelteni, büszkeséggel látta a részrehajlatlan igazságszeretetet ritka szellemi tevékenységgel párosulva. És a haza most bírja azt a férfiút.“

A sajtó jóakaratú nyilatkozazataival karöltve jártak a nagyszerű előkészületek a főherceg fogadtatására. Az új nádor azonban mind ezeket a hódolati tüntetéseket, ha elfogadásuk nem volt épen el-

kerülhetetlen, illő módon igyekezett kikerülni. Igy jelesül Bécsből, Pestre utazása alkalmával a császári zászlót, mely az általa használt magángőzhajón ki volt tűzve, levétette és szeptember 28-án esti fél nyolcra egészen ismeretlenül érkezett Budára. De alig jött meg a királyi várba, megérkezése nem volt többé titok. A hír csakhamar elterjedt a két testvérvárosban és a királyi vár előtt a nép azonnal csoportosult, látni akarván a főherceget, Pest és Buda polgárai másnap nagyszerű fáklyásmenetet rendeztek tiszteletére, s ebben a polgári őrségből 500 embernél több vett mint fáklyavivő egész díszes egyenruhában részt. A fáklyásmenetet, melyben két zenekar játszott, roppant néptömeg kisérte és a várpalota udvarában sorakozott. Alig mutatta magát a főherceg az erkélyen, a nép egetverő éljenkiáltásokba tört ki, melyek többszörösen ismétlődtek. Midőn a nádor környézetéből valaki kérdé, mit mond e hódoló tüntetésre, a nádor így nyilatkozott: „Nem sokat tartok efféle néphódolatokról, melyek pillanatnyi érzelmek nyilvánításai, és igen könynyen átcsaphatnak az ellentétbe.“

Szeptember 30-án a katonaságot és a helytartó tanácsot fogadta a nádor; az utóbbi élén a hercegprímás állott. Ez a főherceget magyar nyelven üdvözölte, ki ugyanazon nyelven válaszolt, mi a jelenlévők tetszés kitörését idézte föl. A helytartó tanács tagjainak bemutatása után a helytartó tanács épületébe ment a főherceg, hol az ülésen elnökölt, miután a prímás elnökül hívta föl őt. Ebben az ülésben aztán az országban teendő körútja tartamára a tárnokmesterre ruházta át az elnökösködést. Másnap a főitélőszékeket fogadta a primás elnöksége alatt, utóbb a többi hivatalokat és testületeket.

A tisztelgések és hódolatok bevégzése után mintegy üdítésül fényes lakoma következett, melyet ő fensége az országházban adott. Ezen 230 vendég volt jelen és a menu 96 ételből állott. A vendégek itt az inyenckedés terén szép tanulmányokat tehettek, mert mindnyájan kedvenc étkeiket látták feltálalva.

A felköszöntések sorát a hercegprímás nyitotta meg, az új helytartóra ürítvén poharát, ez pedig a magyar nemzetet és a prímást éltette. Este a két testvérváros még sokkal fényesebben ki volt világítva mint a meghalt József főherceg nádor ötvenéves jubilaeuma alkalmával. A főherceg az ünnepélyeket a magyar színház látogatásával rekesztette be. Fogadtatása itt és a zsufolva telt utcákban, melyeken átkocsizott, a közönség részéről valóban nagyon lelkesült volt, úgyszintén a királyi várba visszatértekor is. Ezen örömnap és a kölcsönös szívömlengések után az országban tervezett körútra került a sor.

István főherceg körútját október 1-én kezdette meg. Az pestszolnoki vasút indóházáig a polgári őrség dísz egyenruhában volt fölállítva, míg két gyalog a kocsit kisérte. A körútban résztvevő belés külföldi vendégek száma 700 volt. Említésre méltó, hogy a Szolnokra

rendelt külön készült szalonkocsi, mely nagyon fényesen volt berendezve, belföldi gyártmány volt és 10,000 ezüst forintba került.

A kisérők közt volt ő fenségének fivére József főherceg, az országbíró, Lederer báró lovassági tábornok, Magyarország főhadparancsnoka, báró Vay Miklós országos biztos, gróf Széchenyi István, gróf Batthyány hétszemélyes táblai bíró, gróf Széchen a magyar udvari kamara elnöke, gróf Keglevich Gábor tárnokmester, gróf Károlyi Lajos, a főherceg főudvarmestere és kamarása. Az utolsó, ki a szalonkocsiba szállott, Rothschild az európai pénzkirály volt. István főherceg a következő szavakkal szólitá fel a fölsállásra: „Jőjjön be, Rothschild báró, hogy ha légbe röpülök, ön is velünk röpüljön és ne maradjon e földön.“

A Szolnok felé tett úton, mely a gyakori megállások dacára, igen hamar történt, a főherceg Czegléden és még egy helyen kiszállott, hogy fogadja azon helységek lelkészei beszédeit, melyekre a szónokok és a falusi nép nagy örömére magyar nyelven válaszolt. Szolnokon nem kevesebb mint négy szónoklatra kellett válaszolnia. Ezután meglátogatta a Tisza partján horgonyzó „Tisza“ gőzhajót és ünnepélyes villásreggeliben vett részt, melyet a vasúti igazgatóság tiszteletére 600 terítékkel adott, és a melynél gróf Zichy udvari tanácsos hosszú beszédet tartott, melyet a főherceg viszonzott.

A villásreggeli alatt Kossuth Lajos a pestmegyei ellenzék vezérférfia tartott beszédet egy rögtönzött emelvényről. Ezt az emelvényt egy rendelkezésre álló ócska asztalból és egy székből alkották össze, melyen a nagy szónok állott. De a hallgatók nem látszottak jó kedélyben lenni, mert csakhamar elunták beszédét és oly nyugtalanok voltak, hogy a beszédből mitsem lehetett hallani. Azon férfiú, ki egy évvel később oly nagy szerepet játszott és az országot kormányozta, indíttatva érezte magát mint az ellenzék feje beszédét e szavakkal megszakítani: „A közönség hallgatást parancsol, a szónok tiszteli parancsát,“ mire a szószéket elhagyta.

A villásreggeli után a főherceg folytatta útját Jászberénybe, s három nap alatt 26 szónoklatot hallgatott meg és ugyanannyira válaszolt. Érezhette ekkor, mit tesz egy alkotmányos ország kormányfejének, jelesül Magyarország helytartójának lenni. Hogy a magyar nagyon szeret szónokolni és a szónoklat hatalmának másoknál is hódol, hogy a szót, hogy szívébe hasson szabadon kell kimondani, tudta a főherceg, valamint a nép jellemé általánvéve helyesen fogta volt föl, ezért is legnagyobb súlyt fektetet kedélyes előadásra: arckifejezése és mozdulatai sokszor többet mondottak mint szavai. A főherceg kellemesen hangzó, férfias és hajlékony hanggal bírt, és mindenkor kész szónoknak tekintettetett, ki soha sem jött zavarba, ha helyes húrt kellett a körülményekhez képest megpendíteni.

Körútja 14 napig tartott az országban és a szó szoros értelmében valóságos diadalmenet volt. Mindenütt nagy örömkitörésekkel fogadtatott és zajos hódolatokkal árasztatott el. E körút érdekes mozzanata gyanánt meg kell említenünk, hogy a főherceg ezen 14 nap alatt kénytelen volt 504 szónoklatot és fölköszöntőt meghallgatni és azokra válaszolni. A költségek, melyekbe ezen körút került az országnak, 1,200,000 forintra rúgtak, ezt mind az ünnepélyek és útkijavításoknál szükségelt kényszerrendszabályok emésztették föl. E két adatból lehet következtetést vonni a lelkesültség nagyságára, melyet a főherceg egyénisége idézett elő. Azon eredeti fölköszöntések közt, melyek e körút alkalmából mondattak, volt egy, melyet egy mágnás tartott, ki Sárospatakon a főherceg tisztelétére rendezett díszlakomán azt a reményt fejezte ki, hogy a főherceg nemsokára megnősül; mert, úgymond, nőtlen ember csak fél ember. Éljenzése tehát azon reménynek szólott, hogy a főherceget nemsokára mint egész embert fogja láthatni.

Október 15-én a főherceg körútjából ismét visszaérkezett Budára. A fogadtatás, melyben az országban részesült, Bécsben a legjobb benyomást idézte elő, a király, a nádor magatartásával annyira meg volt elégedve, hogy őt a Szent István lovagrend nagykeresztje adományozásával tüntette ki. A főhercegnek a fárasztó út után egy üdülési napja sem maradt, mert már a legközelebbi napon, október 16-án tartatott meg beigtatása Pestmegye főispáni székébe a királyi biztosul kinevezett fiatal főherceg Ferenc József, jelenlegi szeretett királyunk által. E végből a gyűlési teremben az ország főméltóságai, t. i. a hercegprímás, az országbíró, Horvátország bánja, a koronaőrök, a tárnokmester és a magyar testőrség vezére, gyűltek össze. Azonfölül ezen ünnepélyes eseménynél a főpapság, a legmagasb nemesség, a szomszéd megyék és Pest és Buda városa, valamint a két város legtekintélyesebb polgárainak küldöttségei is jelen voltak.

Báró Prónay Albert főispáni helyettes nyitotta meg az ülést a nemzeti színű posztóval bevont teremben az ünnepélyhez alkalmazott beszéddel, mire az ország főméltóságaiból és tisztviselőiből álló két küldöttség indíttatott a két császári herceghez és Ferenc József főherceget fölhívta a beigtatás megtételére, miáltal István főherceg a megyében átvette elnökségét. Alig végezték be jelentésüket a küldöttség szónokai, midőn kívülről erős éljenzés jelezte a két főherceg megjelenését. Ferenc József főherceg a császár-huszárezred ezredesének egyenruháját viselte, István főherceg pedig magyar tábornoki egyenruhát. Miután a kívülről behangzó éljenzések lecsillapodtak, Balla, megyei jegyző fölolvasta a beigtatásra vonatkozó kir. leiratot, mely Ferenc József főherceget kir. biztosul nevezte ki. A fiatal főherceg erre magyar nyelven tartott beszédet, melyben mindenek előtt örömtelt érzeteit fejezte ki a fölött, hogy a király őt bízta

meg e küldetéssel, mert ez által alkalom nyújtatott neki első nyilvános hivatalos működésére a szívének annyira drága Magyarországon és kedves rokonát illetőleg, oly időpontban, melyben az ország újjá születésének néz elébe. E beszéd után mindnyájan, kivévén a kir. biztost, fölkeltek, hogy meghallgassák a beigtatási okmányt, Ferenc József főherceg fejére tette a csákóját és István főherceghez a következő szavakat intézte: „A király nevében téged Pestmegye minden méltóságaiba, előnyeibe és jogaiba főispánul igtatlak be és ezen megye rendeinek kötelességévé teszem a te főispáni jogaid iránti engedelmességet és ezek elismerését". A beszéd, a melyet szent István koronájának örököse legtisztább magyar kiejtéssel tartott, valóságos tapsvihart keltett.

Az éljenzés megszüntével István főherceg emelt szót a kir. biztosnak válaszolván. A mit mondott, nemes gondolkodásmódját tanusította. A királyi helytartó beszédére mindenekelőtt legélénkebb örömét fejezte ki a főherceg megjelenése fölött a nemzet körében, valamint a fölött is, hogy kedves anyanyelvét hallja Magyarország jövendő királyának ajkairól, ebből kifolyólag hangsúlyozta páratlan szeretetét és ragaszkodást, melylyel a magyar nemzet az uralkodó ház iránt viseltetik. Ezzel összeköttetésben hálás elismeréssel emlékezett meg a helytartó és főispán unokafivérének iránta tanusított jóakaratáról, melyet beigtatása tanusít és azt a kérést intézte hozzá, emlékezzék vissza szeretettel e napra, ha majd hivatása Ausztria népei boldogítására fogja őt szólítani. Ezután a rendekhez fordult a főherceg és lelkesült beszéde által általános tetszést aratott, melynek végén kijelentette, hogy kész hazájáért élni halni.

Staniszló püspök a magyar kir. helytartótanács tanácsosa Pestmegye nevében tartott ezután beszédet a két főherceghez. Majd ősi szokás szerint a beigtatott helytartót és főispánt a négy járásbeli főszolgabíró háromszor vállaira emelte, és hangos éljenzés üdvözölte őt. Hivatalos működésének jeléül az új helytartó és főispán elnöklete alatt nehány folyóügyet intéztek aztán el, melyek befejezése után a megye pecsétjét az elnökséggel együtt az első alispánnak adta át. Ezután távozott a két főherceg és útjukban egész a királyi várpalotáig lelkesült éljenkiáltások kisérték őket. Mivel nálunk ünnepélyességeknél a díszlakomák nem hiányozhatnak, még aznap délután fényes banket adatott a budai országház termében 200 személyre, kik sok majd unalmas, majd szellemes felköszöntőt mondottak.

A november 11-én ő felsége V. Ferdinánd király által megnyitott pozsonyi országgyűlésen István főherceg helytartó Magyarország nádorává választatott, még pedig, mint ez 1795-ben dicső atyja választásánál történt, a legrövidebb módon. Említésre méltó, hogy ezt a módot Kossuth Lajos indítványozta. A királyi javaslatok

első pontját képezte a nádor megválasztatása. Miután a vegyes ülésben az országbíró mint elnök a rendeket a nádor választásra fölszólította, Kossuth javaslata értelmében István főherceg a kir. jelöltségi okmány fölbontása nélkül egyszerű fölkiáltással választatott meg. Az összes rendek erre az ujonnan választotthoz mentek, hogy őt a királyi választási megerősítés tényéhez kisérjék eskületételre. A főherceg a sokaság örömrivalgásai közt a főrendek termébe ment, hová maga a király is eljött és a trónon foglalt helyt. Az országbíró és az ujonnan választott nádor megjelentek ő felsége előtt és elsőbbi a választás kegyes megerősítését kérte. Ezt a király, mint szándékaival és óhajtásaival egyezőt jelezte és meg is erősítette. Erre a nádor leghőbb köszönetét fejezte ki a kir. bizalom e tanusításáért és lelkesülten emlékezett meg a hűségről és hódolatról királya iránt. Az ország kancellárja ezután az ország által elfogadott esküformát magyar nyelven olvasta föl — hajdan az latin nyelven volt — melyre a nádor letette az esküt. A letett eskü után a király magyar nyelven intette a nádort, viselje hivatalát elődje, istenben boldogult atyja szellemében és annak buzgóságával. A király e rövid és lélekemelő beszédével az ünnepély be volt fejezve.

István főherceg november 15-én elnökölt első ízben vegyes ülésben: a Pozsonyban időző összes főhercegek jelen voltak. Az új nádor, midőn az elnöki széket elfoglalta, viharos „éljen" kiáltásokkal fogadtatott, és ősi szokás szerint négy főispán háromszor emelte őt vállaira. Erre megnyitóbeszédét tartotta, melyet e szavakkal, „addig éljek, míg honomnak élek" rekesztett be. A nádornak a főrendi tábla nevében Hám szatmári püspök válaszolt hosszas, halk hanggal mondott beszédben, melyet az akkor igen szabad fiatalság, a főhercegek jelenléte dacára e kiálltásokkal „már elég" ismételve félbeszakított. A királyi tábla főjegyzője a nádort a rendek táblája nevében üdvözölte. Erre a nádor Sárközy Kázmér királyi táblai bírót alnádornak nevezte ki, Ghyczy Kálmán királyi személynöki főjegyzőt pedig nádori főjegyzőnek. Ezekkel a kinevezésekkel az ülés berekesztetett.

Ő felsége a nádorválasztás megejtése és az országgyűlés megnyitása alkalmából a rendeknek lakomát adott, melyen 800 személy vett részt. A város kétízben fényesen kivilágittatott, azután a színházban díszelőadás volt és az ünnepély táncvigalommal végződött, hová 800 személy, még pedig a magas aristokratia, valamennyi országgyűlési követ, a tábornokok, a helyőrségi tisztikar és a legfőbb hivatalnokok nejeik nélkül voltak meghíva. A magas aristokratia számos nő tagjának távolléte nagyon is feltünt ez alkalommal. Este 9 órakor ő felsége a bált jelenlétével szerencséltette. A nádor, ki huszár ezrede egyenruháját viselte, mindig a király oldalánál volt, és a királynak valamennyi főméltóságú vendégét bemutatta, úgyszintén több előkelőket az aristokratiából, püspököket, tábornokokat,

kiket neki főudvarmestere mint valami főszállító nyakára küldött. A király 10 óra után távozott, a bál reggeli 3 óráig tartott. A társaság s kivált az úrhölgyek nagyon meg voltak elégedve, miután iránt ok az udvarias nádor sok előzékenységgel viseltetett és számukra külön öltöző-szobát rendeztetett be, hol nem csak hajékeiket vagy öltözeteiket hozhatták rendbe a szolgálatukra rendelt komornák segítségével, hanem találtak ott finom illatszereket, virág-bokrétákat, új báli keztyűket, cipőket és selyem harisnyákat is. Mindennemű pipere tárgyakról gondoskodva volt. A valóban elegáns kiállítást gróf A . . . titkos tanácsos, egy az ilyen ügyekben igen jártas férfiú rendezte.

November 15-étől 19-éig a két tábla tagjai, valamint a különben nagyon zajongó fiatalság is rendkívüli tapintatosságot tanusított, míg az elsők szorgosan kerülték a parlamenti szónoklatokban a pártszellem hangoztatását és az ország ügyeiről csak általánosságban szólottak, azalatt a fiatalság ama napok örömteli izgalma dacára is tökéletesen csendes maradt. A táncvigalommal a nádorság mézes napjai azonban véget értek.

November 19-én a király és a királynő elhagyták Pozsonyt; a nádor az ország határáig kisérte őket. Csak ő felségeik távoztával kezdődött az országgyűlés tevékenysége, mely 1847. évi november 22-étől 1848. április 22-éig tartott és alkotmányos új korszakunkat alapitá meg.

Minthogy nem azon nevezetes idők történetét, hanem jellemző töredékeket közlünk a boldogult utolsó nádor életéből, legelőbb is fölemlítjük a főrendi tábla egyik ülését, melyen a nádor a zajos ünnepélyek után észrevehette, hogy a parlamenti élettel meg kell barátkoznia. Mint a főrendi tábla elnöke legnagyobb részrehajlatlansággal és engesztelékeny szellemben igyekezett kezelni hivatalát. De a fölirati vita első óráiban már oly nehézségekre akadt és ép úgy az ellenzéket mint a conservativeket kénytelen volt rendre utasitani nem-parlamentaris nyilatkozataikért, nemkülönben a hallgatóságot a karzatokon is. A fiatalság ugyanis a nádor állása által nem korlátoltatta magát tetszés vagy nem tetszésnyilvánításaiban, éljenzéseiben és piszegéseiben. Egy ily félbeszakítás alkalmával a nádor a csendzavarókhoz igy szóllott: „Magaviseletök annál inkább megrovandó, mert a karzaton lételök csak azért engedtetik meg, hogy tanuljanak, hogy egykor mint hazájok törvénykezői méltóképen foglalják el helyüket a gyülésben. Ha most megváltoztatnák a szerepeket és a bírálgató hallgatóság foglalná el a mágnások helyét, ezt pedig helyettök a karzatra küldenék, az előbbieknek ép úgy meggyűlnék a baja, mint az országnak. A jelenlegi tábla közönyös ép úgy a dicséret mint a megrovás iránt.“ E rendreutasításra az szolgált okul, hogy midőn két szónok, egy ellenzéki és egy conservativ kért szót egyszerre, azt jelentette ki, hogy valóban nem tudja

melyikének adja az elsőséget. A karzatról ez hangzott: „P . . . úrnak, az ellenzék szónokának.“ És midőn őket magaviseletökért megrótta, több táblai jegyző minden tartózkodás nélkül így szólott: „Ha a nádor nem tud határozni, nekünk kell azt tennünk.“ Ez eset következtében beállott izgalom a nádort több napig gyengélkedővé tette.

De forduljunk most a nádornak magán életéhez, melynél nem annyira a herceg mint az ember lép előtérbe. Azon föltételek közt, melyekkel István főherceg a nádorság átvételét kötötte, egy nagyobb dotátió adása is tartozott. Atyáé csak 150,000 frtra rúgott, ő állása méltó képviselése okából 3—400ezer forintnyit kivánt. A nádor ezt a magyar nemzeti jellem különlegessége és a kül-méltóságra vonatkozó egyéb körülmények miatt követelte. Kivánsága teljesült, de az adományozás korántsem volt elégséges, hogy udvartartása minden költségeit fedezze. Annak berendezését főudvarmestere vette magára, kinek a főherceg erre nézve teljes szabadságot engedett. Jobb kezekre nem is bízhatta azt, mert főudvarmestere igen finom ízlésű férfiú volt.

Elve abból állott, hogy a főherceg születése és állami állása által Magyarország első mágnása, és így más mágnás által az élet külsőségeire nézve nem szorítható háttérbe, sőt neki kell a többieken túl tennie. Ezzel mágnásaink akkori gazdagsága és fényűzési hajlama következtében sok volt mondva még egy főhercegre nézve is. Igen jellemzően szól a főherceg életírója a nádori udvar- és háztartásra vonatkozólag. Azt mondja ugyanis, hogy az elhalt nádoré abban az arányban állott fiához, mint egy ó-divatú vendéghaj a legújabb divat szerint fodrozott hajhoz. Az apa udvarát tehát finomítani, újítani és divatszerűvé kellett tenni. Ez minden irányban megtörtént az udvarmester által. Oly szolgák, kik nem tudtak megbarátkozni az újításokkal, fiatalabbak által helyettesíttettek, kiknek megválasztásánál figyelem fordíttatott a magas termetre és szépségre. Az udvari személyzet és cselédség ruházata egészen megfelelt a főhercegi udvar rendezője szépségérzékének. Még nagyobb mérvben volt ez így a főhercegi fogatok és lovakra nézve. A kocsik tündököltek aranyban, ezüstben és ritka jó ízlésűek voltak, a lovak igen nemes fajúak. Az udvari konyha és pince is részesült a főudvarmester reformáló gondoskodásában.

Noha a főherceg atyja házánál ily fényűzéshez nem volt szokva, mégis osztani látszott főudvarmestere nézeteit a pompa kifejtésének szükségességére nézve és teljes szabadságot engedett neki. Noha a főherceg nagy barátja volt a társaséletnek, mégis kevés emberrel való társalgásra szorítkozott. Csak díszlakomáknál és táncvigalmaknál történt kivétel, hol, kivált a hölgyek iránt igen szeretetreméltónak mutatkozott. Társas estélyei hetenkint voltak, melyekre valamennyi

pártból voltak mágnások meghíva. Ezeknél az estélyeknél a főherceg nagyon leereszkedő volt, játék is volt nála, valamint sokat dohányoztak, mi némely nagyméltóságú mágnásnak nem volt ínye szerint. A magyar udvari kancellár fel is kérte őt, hagyna föl az utóbbi szokással, de hosszasb idő folyt le, mielőtt elhatározta magát, hogy az úgynevezett dohányzási estélyektől elálljon. A főhercegről írt följegyzésekben egy fejezet külön cikket képez, ezzel a pikáns föliratással: „A dohányfüst által népszerűséggé változtatott familiaritás.“

GELICH RIKHÁRD.

A TISZAI HATÁRŐRVIDÉK.

III. A SZERVEZÉSI MUNKÁLATOK. 1699—1702.

A karlovici békekötés után, a mely a rácok hazáját továbbra is a török kezében hagyta, komolyan azon volt a bécsi kormány, hogy az eddigi vendégeket az alattvalók keretébe igtassa. A rácok maguk is aggodalommal néztek ez elkerülhetetlen szükség elé, mert szabadalmaik mind hevesebben támadtattak meg. E miatt 1699. jun. 2-án a szerémmegyei rácoknak, és jul. 21-én az összes rác nép számára újra adatott ki védőlevél, melyben hadi érdemeik felsorolása után (az orthodox, azaz róm. kath. egyház kiváltságainak épségben tartása mellett) az ő személyi és dologi szabadalmaik fentartásáról biztosítja őket a császár, és igéri, hogy lakóhelyeiknek már elkezdett megállapítása is be fog végeztetni.[1])

Mindenekelőtt ezen utóbbi ígéret valósítása volt a bécsi kormány főfeladata. A békekötés által véglegesen átvett terület biztosítására szükséges volt a határokra éber és állandó őrséget helyezni; s e célra a rácokat szemelték ki, mint a kiknek már természete is jobban fért össze a fegyverforgatás kiméletlen mesterségével, mint a polgári élet szelidebb foglalkozásaival. Másrészt pedig azért is vihették által őket könnyebben az illető helyekre mint az országlakosokat, mert úgysem véglegesen telepedtek volt le eddigi helyeiken.

1698-ban hagyta volt meg a császár az udvari haditanácsnak, hogy az oláh és rác határmilitia állandó berendezésére s ennek következtében az ország belsejében lévő határőrség áthelyezése ügyében tervet készítsen. (Hofkrath 1698. évi protoc. regist. fol. 270 és 271.)

---

[1]) Czörnig III. köt. végén 96. l.

(Első terv.) Erre az udv. haditanács kebelében külön bizottság alakult, a mely a rácok telepítése és katonai szervezése fölött tanácskozott és oly tervet készített, mely szerint az akkori erdélyi határtól Solymostól, a Maros és a Tisza, a Duna és a Száva mentében Horvátországig az Unna folyóig srervezendő határőrvidék számára e folyamok mellett az innenső partokon egy órányi széles területet indítványozott elfoglalni. A militiának függetlensége a vármegyéktől, szabad vallásgyakorlás, a földnek háborítatlan birtoklása voltak az alapelvek, melyekre az új szervezetet alapíták.

Az országos hatóságok és a vármegyék ellenkezése, a munkálattal megbízott biztosok személyeskedései, még inkább pedig pénzszükség és helyszíni nehézségek a tervezet azonnali életbeléptetését megakasztották és többszöri átdolgozását s részbeni megváltoztatását tették szükségessé; úgy hogy a Tisza- és Maros-menti határőrség szervezése tulajdonképen csak 1702-ben vétetett ténylegesen munkába.

Az udv. haditanács a legfelső rendeletre készített első tervezeti munkálatát gróf Starhemberg Guidó aláírásával 1699. évi aug. 29-én terjesztette a császár elé. Az eredeti példány megvan Bécsben a közös hadügyministerium levéltárában a haditanácsi osztályban (Hofkriegsrath 1701. évi jun. havi 302. számú expedit.), a melyet mint alapvető munkálatot részletesen be kell mutatnunk.

Ezen terv szerint A) a katonai helységek és az illető őrség állománya a következő:

1. A Maros mellett (Arad főhelylyel): Solymos 50 hajdú vagy gyalog határőrrel = 50; Lippával szemben valamely helység 50 hajdúval és 50 huszárral vagy lovassal = 100; Arad 100 hajdúval és 100 huszárral = 200; Nagylak 50 hajdúval és 25 huszárral = 75; Fenlak 50 hajdúval és 25 huszárral = 75; Szt.-Miklós 50 hajdúval és 25 huszárral = 75; Csanáddal szemben valamely helység 100 hajdúval és 100 huszárral = 200. Tehát a Maros mellé összesen 450 hajdú és 325 husszár = 775 fej volna teendő.

2. A Tisza mellé (Szeged főhelylyel) teendő: Szegedre 150 hajdú és 200 huszár = 350; Martonosra 50 hajdú és 25 huszár = 75; Kis-Kanizsára 100 hajdú és 100 huszár = 200; Zentára 100 hajdú és 100 huszár = 200; Becsére 50 hajdú és 50 huszár = 100; Sabliára 100 hajdú és 100 huszár = 200. Tehát Ada, Mohol, Petrovoszelo, Földvár, Csúrog, Szt.-Tamás, de még Zombor és Szabadka is nem vétettek fel a tervbe. A fentemlített tiszai helyekre 550 hajdú és 575 huszár, összesen 1125 fej volt tervezve. Azonkívül a Bácskát még közelről érdeklőleg meg kell említenünk, hogy

3. a Duna melletti helyiségekből a következő három már a szlavonia generalatusba soroztatott: Titel 200 hajdúval és 50 huszárral = 250; Szalánkamén 100 hajdúval és 100 huszárral = 200; Pétervárad 100 hajdúval és 100 huszárral = 200. E három helyen volt 400 hajdú és 250 huszár, összesen 650 fej.

Ezekenkívül a szlavoniai ezredbe még a Száva mellett is tiz helység tartozott összesen 1700 katonával. E szerint a tervezett két határvidéki ezred összesen 4250 fejből állott volna, t. i.: a) Tisza-Maros mellett 1000 hajdú és 900 huszár = 1900; b) Szlavoniában 1400 hajdú és 950 huszár = 2350.

B) A tisza-marosi ezred felosztatnék 10 gyalog zászlóaljra egyenkint 100 legénynyel és 18 zászlóáljra 50—50 legénynyel. A marosi vidék Solymostól a Tiszáig egy fő- és 3 alkapitány alatt legyen; a tiszai vidék legénysége pedig Szegedtől Sabliáig szintén 1 főkapitány és 3 kapitány alatt álljon.

Ezenkívül a 10 gyalog zászlóaljhoz kell egy-egy hadnagy, zászlótartó (Fendrich), őrmester és 4—4 tizedes (decurio), s így összesen 10 hadnagy, 10 zászlótartó, 10 őrmester és 40 tizedes.

Hasonlóan a 18 lovas zászlóaljhoz 18 hadnagy, 18 zászlótartó, 18 őrmester és (két—két) 36 tizedes kell.

A Titeltől a Duna és a Száva mentében elterülő határezred 14 gyalog és 19 lovas zászlóaljra felosztva 3 főkapitány, 8 kapitány stb. alatt álljon hasonló szervezette!.

A zenészek (Spielleut) mindenütt a közlegénységből veendők.

C) Ezen új határőri katonaság javadalmazását illetőleg azt javasolták, hogy ez földekben és készpénzben történjék; mert az eddigi divat t. i. kenyér- és posztórészletek kiosztása, nem bizonyult be célszerűnek. Sok kellemetlenséggel és bajjal járt a szétküldés is, s végre mégis többször roszat kaptak; azért ezen fizetési mód megszüntetendő.

A készpénzbeli fizetés következőkép történhetnék: főkapitány kapjon havonkint 50 frtot; kapitány 25 frt.; lovas hadnagy 15 frt.; gyalog hadnagy 12 frt.; lovas zászlótartó 9 frt.; gyalog zászlótartó 8 frt.; lovas őrmester 6 frt.; gyalog őrmester 4 frt; lovas tizedes 4 frt.; gyalog tizedes 3 frt.; lovas közlegény 3 frt.; gyalog közlegény 2 frtot.

E szerint a két generalatusban az összes készpénzbeli fizetés 147.948 frtot tenne; minthogy azonban hadbíró (Auditor), tábori irnok vagy titkár, hadi biztos stb. eltartására is kell még számítani, tehát ezen összeg kerek számban 150.000 forintra rúgna.

Ezen militia az egyik ezred területéről a másikra is vitethetik által, csak hogy ily esetben kenyeret is kell nekik adni; s ha még az ország határain is túl alkalmaztatnak, másféle napi zsold is illeti őket.

Az udv. haditanács az új határőrvidékre szükséges pénzösszeg előteremtésére legcélszerűbbnek véli a régibb határőrvidéki militiát megszüntetni és az annak fentartására szolgált alapot ezen új militia ellátására fordítani. Ha ezen terv a császárnak nem tetszenék, lehetne az új militia számára az ország határfolyóitól befelé egy órányira tervezett földterülethez még egy órányi területet adni

és ennek kamarai jövedelmeit, sőt az illető területen lakó katonaság után járó kamarai jövedelmet is e célra fordítani. S ha még az sem volna elég, idővel talán még jobb és gazdagabb alapot is lehetne találni.

Hogy a gyakorlatlan és féktelen rác militia jobb fegyelemhez szokjék és némi ügyességet is sajátíthasson el; azért a közeli várakból *német* gyakorlott katonákat lehetne közéjök beosztani.

A határőri rác katonák és a földműveléssel foglalkozók *külön választva* telepíttessenek le. A mely rác jövevények a határőri militia számára kitűzött területre nem férnének el, vagy a kik maguk sem akarnának oda menni, de azért még másutt sem telepedtek le állandóan: azokat ama vonalon innen lehetne mint parasztokat vagy kereskedőket letelepíteni a Duna-Tisza-Kőrösközbe, a Kúnságba és a Dráva-Szávaközbe, a hol még sok oly üres föld van, melynek magánbirtokosa nincsen, a mi az elfoglalást és a telepítést igen megkönnyíti. A hol ezen militia és a parasztok valamely ujonnan igazolt és elismert földesúr területére esnek, ott azon vármegyének törvénye és joghatósága alatt legyenek, valamint az illető földesúrnak is jobbágyai gyanánt tekintessenek. A hol azonban sem földesúr nincsen, és a vármegyének joghatósága is már régen elenyészett vagy elpusztult; ott a rácok mint közvetetlen királyi alattvalók (peculium regium) rendeztethetnek be. Az elosztás, rendezés és szervezés összes munkálatára külön biztosok küldendők ki.

A földnek kiosztásánál először is azon kapitányokat és előkelőbb rácokat kell tekintetbe venni, a kik nem jutnak a kitűzött vonalba; azoknak elégtételül honosságot, nemességet lehetne adni vagy őket más előnyökben részesíteni. S ez az országnak is javára lehet, mert azoknak rendesen több alattvalójok is van, s azok különben is nagy tekintélynek és befolyásnak örvendenek a többi rácok között.

Ezekből a nekik adandó földek és jobbágyok fejében valami elismerő bért (census recognitionis) vagy beírási díjat lehet követelni, és azt a militia fizetésére felhasználni.

Ezen díjak nagysága a biztosok belátásától és helyi viszonyoktól függ; de semmi esetre ne legyenek akkorák, hogy az illetők mindjárt kezdetben elijesztessenek. Ezen előkelőbb és tekintélyesebb rácokat célszerű lesz azzal is megtisztelni s édesgetni, hogy vármegyei tisztségekre is beválasztassanak. A többivel pedig szintén nem kell roszabbul bánni mint más vármegyei alattvalókkal; sőt mint új lakosokat 2—3 évi teljes adómentességben is kell részesíteni. Meg kell még gondolni, vajon nem lesz-e célszerű és hasznos, ha a rác telepek közé egyes német telepek is tétetnek?

Az adószedés módja mindig az illető vármegye vagy vidék szokása szerint történjék, csakhogy ne *portió* nevén említtessék;

mert a rác nép nagyon szereti a szabadságot és képes volna az adózás elől ismét megszökni.

A hol e rácok beosztatnak, akár a vonalon innen, akár túl: mindig arra kell őket szorítani, hogy lakásukat a föld fölött építsék; mert az így egészségesebb, ők is rendesebb életmódhoz szoknak, és még az átvonuló rendes császári katonaság számára is tisztességesebb pihenőhely lesz.

Az országra talán célszerűbb volna, ha ezen ujonnan visszaszerzett területeken csupa falvak épülnének, kivévén a hol már régebben is városok voltak, a melyeket szintén fel kellene elevenïteni. De ezen területek felosztására, betelepítésére és rendezésére vonatkozó intézkedések a polgári és a gazdasági törvények értelmében szintén ama bizottság teendői lesznek.

Ezen bizottság az új lakosoktól a szabad évek alatt is kivánhatna talán némi ingyen-munkákat is. Igy például a Kőrös folyót kellene kitisztíttatni, hogy fát lehessen azon úsztatni, mert Tokajról csak rosz fajta fát kaphatni. Némi igéretek mellett talán faültetésre is reá lehetne őket bírni. Az udvari kamara felszólítandó volna, hogy a Tisza, a Maros, a Duna és a Száva folyókban engedett halászásért is kis díjat szedjen.

Végre a rác papságnak ismeretes nagy befolyása a műveletlen tömegre szintén nagyon figyelembe veendő; mert könnyen veszedelmes is lehet. Az egész rác nép az érsek vagy patriarcha alatt áll, a ki önként és függetlenül rendelkezik a püspökökkel és a papokkal; ez pedig polgári és gazdasági tekintetben csak zavart idézhet elő. Azért tapasztalt és ügyes világi és papi egyénekből álló bizottságot kell kinevezni, a mely ezen ügyet is tűrhető állapotba hozza; nehogy a dézsma és más fizetések beszedése megakadályoztassék, vagy ezen jövedelmek ily haszontalan emberek által (unnütze Leut) felemésztessenek. A rác püspökök számát nem ártana megszorítani, és a kivetett, számfölöttieket szintén ezen még puszta földekre utasítani és földbirtokokkal megvigasztalni; de csak mint magánembereket, minden papi vagy egyházi hatáskör nélkül.

Ez volt az udvari haditanács általános terve, melyet a császár elé terjesztett, s melynek lehetőleg gyors végrehajtását sürgette; mert veszedelmet látott az ügy elintézésének halogatásában. A rác népet nem vélte továbbra is függőben tartandónak, s nagyon szerette volna, ha még őszszel jelöltetnének ki számukra az új lakóhelyek és szántóföldek, hogy a tél már biztonságban találhassa őket; különben bizony attól lehetne tartani, hogy reménytelenség s kétségbeesés az ellenség karjaiba fogja hajtani.

A terv egészben véve Lipót tetszését megnyerte ugyan; minthogy azonban a határról kihasítandó két órányi terület kérdése miatt ezen ügyet csak az udvari kincstárral vagy kamarával egyetértőleg lehetett eldönteni, és a császár a törvényes eljárást meg-

akarta tartani, hogy elhatározása kifogástalan alapra támaszkodhassék: előbb a kamara nézeteit is meg kellett hallgatni. Azonkívül a rác püspökök és papok ügyét is olyképen szerette volna elintézni, nehogy ez az annyiszor biztosított vallási függetlenségökre féltékeny rácok előtt hitújítás színében tünjék fel. S ily értelemben a császár sajátkezűleg írta a tervre észrevételeit, illetőleg beleegyezését.[1])

(Újabb terv.) A haditanács terve véleményadás végett az udv. kamara elé is terjesztetett (ennek válaszát nem ismerem); mire az udv. haditanács és az udv. kamara közös megállapodása következtében 1700. jul. 9-én titkos tanácskozásban a terv megváltoztatott és az udv. haditanács által ezen új alakban ismét a császár elé terjesztetett.[2])

Ezen új terv megtartotta az előbbiből a felvett katonai helységek sorát és az ott részletezett beosztást (A. és B. alatt), felvette a fizetési javaslatot is (C. alatt) és a militia eltartására kerekószszegben a fentemlített 150,000 frtot. — A szervezet keretébe azonban a hatodik, Kolonics-féle huszárezred magyar legénységét is felveendőnek tartotta és még nehány nevezetes változást hozott javaslatba.

A rác militia állománya az egész rác nép tömegéből veendő, a mely még nem telepedett le végképen, és két osztályból álljon: 1. a ténylegesen szolgáló katonák és 2. a kiérdemesültek (emeriti vagy veterani.) Mindkét osztálybeliek némi pénzbeli fizetésen kivül földbirtokot is kapjanak, a mely földek katonai joghatóság alá tartozzanak és minden közteher alól szabadok legyenek. Ezen katonai telkek mindig a szolgálathoz legyenek kötve, úgy hogy a ténylegesen katonáskodó határőr halálával annak földjeit ne családja örökölje, hanem a ki annak helyébe szolgálatba lép. Ha pedig valamely emeritus hal meg, annak földjei az ő örököseinél maradjanak ugyan, de már nem adó- és tehermentesen, hanem az illető vármegye joghatósága alá kerüljenek.

A kik eme katonai állományhoz nem tartoznak, azok a szükséghez képest a határtól távolabbra eső s néptelenebb helyekre telepíttessenek le mint földmüvelők, s így a katonáktól elkülönítessenek. Ezek az illető vármegyék joghatósága alá tartoznak, de három évig a közterhek viselése alól (mint contributio, katonaszállásolás, robot munkák, fuvarozások s más kivetett közterhek) fel-

[1]) Nem lesz érdektelen a császár sajátkezűleg aláírt szavaival is megismerkednünk: Dieses Gutachten finde ich gar wohl ausgearbeitet; indem es aber meistens in das Camerale einlauftet, absonderlich wegen des Districts von Land der 2 Stund, also wird es wohl der Hofkammer müssen communicirt werden, damit selbige auch in allen Hauptsachlich und mit gut Fundament resolviren könne. Vorderist aber wird wegen der Razischen Bischofen und Geistlichen es also müssen eingerichtet werden, damit es nicht ein speciem reformationis habe. Leopold.

[2]) Kofkr. 1702. évi május havi 133. számú exped.

szabadíttassanak ; azonban mégis egy csekély capitatiot vagy fejadót már ezen idő alatt is fizessenek (a mint ezt már a török járom alatt is megszokták volt) ; s ezen pénz is a határőrvidéki nemzetökbeli militia fentartására fordíttassék. „Ha a magyar törvényhatóság iránti természeti ellenszenvök miatt" nem szívesen vetnék alá maguknak a polgári hatóságnak, rá kell őket beszélni és értésökre adni, hogy a császárnak több katonára nincsen szüksége, mindnyájan nem lehetnek katonák. — Különben a vármegyék kiméletesen bánjának velök, hogy panaszra okuk ne legyen, sőt inkább még másokat is ide édesgessenek az országba. A három szabadság-év elteltével a többi vármegyei alattvalókkal egyenlő bánásmódban részesíttessenek, a jogosnál és méltányosnál súlyosabban ne terheltessenek, nehogy elkeseredve inkább a török területre szökjenek át. Mind erről a rácok tudósítandók, és a magy. udv. kancellária útján a vármegyéknek egyenesen megparancsoltassék a kiméletes bánásmód. — Azonban katonai előnyök igéretével nem szabad az adózó népet más uradalmakból elcsábítani, s így azokat meggyengíteni. Figyelembe veendő ama magyar törvény is, mely szerint a szökevény jobbágyok erőszakkal is visszahozhatók.

A határőrvidéki tábornokok is készpénzben kapják majd fizetésöket, hogy mindennemű és című pénzzsarolásuknak (mint: asztal-, konyha-, vám-, só-, védpénzek stb.) eleje vétessék.

Az udv. haditanács még elég mérsékletet tanusított és más törvényhatóság rovására nem akart hatáskörén túl terjeszkedni ; sem az udv. kamara oekonomiai, sem a magyar udv. kancellária polgári teendőibe nem kivánt — mint mondá — avatkozni. Csakhogy a magy. udv. kancellariának, a mely pedig nem kis részben volt érdekelve, véleményét eddig még meg sem kérdezték ! — A haditanács törekvése oda irányult, hogy a határőrvidéket céljainak megfelelően szervezze és rendszeresítse, a melyhez a kamara a földeket és a pénzt adja, míg a kancellária a lakosság békés és csöndes összeféréséről gondoskodik.

Az udvari haditanács és a kamara ezen munkálatában végre amaz óhaját fejezi ki, hogy ezen szervezés még a nyár folyamában történjék, hogy a rác nép őszszel földjeit már művelhesse.

A császár ezen újabb tervezetet nem tartotta ugyan kimerítőnek ; minthogy azonban mégis egy pontban el kellett kezdeni, a tervet egészben elfogadta és helyeselte és e határozatáról a magyar udvari kancelláriát is — utólagosan — tudósíttatta. Az udvari haditanács e szerint még az napon, 1700 julius 9-én a magyar kancelláriát a legfelső határozatról értesítvén, egyúttal felszólítá, hogy maga részéről is tegyen intézkedéseket, és a különben nagyfontosságú és sürgős ügyet maga tekintélyével is segítse a császár határozatának értelmében valósítani. S minthogy még több nevezetes kérdés az udvari haditanács, kamara és a magyar kancellária részéről tüzetesebb

megbeszélést igényel: a kancellária is küldje megbizottjait, hogy ama kérdésekben közös megállapodás szerint haladhasson a munka. (Hofkrath 1700. évi julius Nr. 53. regist.)

A magyar kancellariának előleges mellőzése igen megnehezítette helyzetét, s kénytelen volt ellenkezésbe tenni magát a másik két kormányszékkel; azonban az irány már meg volt állapítva, a kancellária ellenérveire nem igen sokat hallgattak. — S ez még sok kellemetlenséget okozott.

IVÁNYI ISTVÁNTÓL.

TÁRCA.

Gróf Sándor Móric és hg. Metternich leánya esküvőjéhez érdekes korrajzi adalékul szolgál azon magyarnyelvű, nyomtatott, kis negyedrét ívű jelentés, melyet annak idejében a Bajna környékbeli (esztergommegyei) uraknak is megküldöttek. Míg nem sokkal előbb a hatalmas Ürményi-nemzetség egyik tagjának, Ürményi N. Jánosnak a nyitrai iskolában letett vizsgáiról német nyelvű jelentést küldöznek szét, addig a világhírű sportsman: Sándor Móric gróf, a mindenható osztrák államkancellár, Metternich veje, esküvőjét magyar nyelven tudatja. A jelentés szerkesztője, az alul jelzett „házi tiszt" alkalmasint Eőri Hegedüs Ferenc volt, a grófnak akkoron jogi- és jószágigazgatója s tinnyei, pestmegyei közbirtokos. A jelentés így hangzik:

„Szlavnicai gróf Sándor Móric, cs. k. aranykulcsos, Bajna, Bia, Both és Ráró uradalmak örökös ura jelenti főméltóságú Metternich-Winneburg Leontina Etelka Mária Paulina hercegkisasszonynyal, főméltóságú herceg Metternich-Winneburg Kelemen Wenzel Lothár herceg, portellai fejedelem, königswarti gróf, Plasz, Kraschow, Kacerow, Biela, Amon és Marcus-Grün, Miltigau, Johannisberg, Hersberg, Brzesovitz stb., stb. ura; elsőrendű spanyol grand, aranygyapjas vitéz, sz. István királyi magyar rend s a polgári érdemjel, úgy más külföldi rendek nagykeresztese és lovagja; ő cs. kir. apostoli felsége valóságos belső titkos tanácsosa és kamarása, a felséges császári ház udvar- és státus-cancellárja, státus- és conferencia-ministere, a Mária Theresia katonarend cancellárja és a képzőművészetek akademiája curátorának; s néhai főméltóságú Metternich-Winneburg Mária Eleonóra hercegasszony, született Kaunitz-Rietberg grófné, csillagkeresztes és a császárné ő felsége palota-dámájának leányával házasságra kelését. — Az esketés a folyó 1835. esztendő február 8-án Bécsben menend véghez. — (Kiadatott): Egy házi tiszt által."

Megjegyzem még, hogy gróf Sándor Móric kedvenc székhelyéről, Bajnáról gyakran átlovagolt az oda nem messzire eső Tinnyére, jog- és jószágigazgatójához, Hegedüs Ferenchez, szokása szerint a becsukott kapun csak úgy átugratva paripájával. Ez időtájban nagy hazánkfia, Kossuth Lajos, Metternich legnagyobb politikai ellenfele, mint tinnyei közbirtokos, szintén Tinnyén lakott, kit itt országunk távol külföldi vendégei is sűrűn látogattak. Hogy Metternich, az európai titkos rendőrség feltalálója, úgy a szerepét nem is sejtő veje, gr. Sándor Móric által hatalmas ellenfelének tinnyei minden mozdulatáról könnyen értesülhetett, azt a psycholog természetesnek fogja találni.

Gr. Sándor Móric nehány év előtt fiörökös nélkül halt meg s így benne egy nem hosszúéletű főúri családunk halt ki. Egyetlen leányát, Paula grófnét Metternich hg. fia, az ötvenes években párisi követ, híres keringőszerző s nagy táncos vette el. III. Napoleon udvarában Metternich hgné, Sándor grófnő, mint a divat királynéja s a mindenható császár kitüntettje szerepelt. Most, a házassági jelentésben felsorolt magyar uradalmaknak ő a tulajdonosnéja.

(Sz. V.)

Történeti repertórium 1884.

(Második közlemény).

Abel Jenő után Z. S. A magyar könyvkereskedelem kezdetei. Corvina 12—14. sz.

Antal Géza. A jó „Váli bácsi"-ról. Pápai Lapok 15. sz.

Arnóthi. Honvéd-szórakozás (1848—49-ki emlékeimből). Bud. Hirlap 105. szám.

Bem tábornok levele. Drezda 1831. dec. 26. Egyetértés 151. sz.

Cziráky Béla gróf életrajza. Ország Világ 20. sz.

Cziráky János gróf életrajza. P. Napló 39. sz. Nemzet 39. sz. Budapest 40. sz. arck. Kitartás 40. sz. arck. M. Állam 40. sz. Fővr. L. 35. sz. (T.) Független. 40. sz. P. Hirlap 40. sz. Bud. Hirlap 40. sz. Egyetértés 40. sz.

Deák Ferenc levele Falk Miksához. Bp. 1874. nov. 2. P. Napló 97. szám.

Edelmann Mihály, lovasberényi plebános gyászbeszéde id. gróf Cziráky János felett. M. Állam 86. sz.

Egerváry P. Ödön. Apróságok Ujfalusyné Sáska Biriről. Budapesti Hirlap 108. sz. A magyar színészet úttörői. 1. Czelesztin. 2. Sámson és az oroszlán. 3. Balog István és Gál Minya. 4. Posgai János és a „Lumpácius Vagabundus" csizmadiája" Miskolcon. Vasárn. Ujság 13. sz.

Ferdinánd (V.) és Mária Anna menyegzője 1831-ben. Egykorú leírás. Vasárn. Ujs. 19. sz.

Fesztori József. Emlékek az 1848. évből. (Tótpápay sárospataki ügyvéd epigrammjai). Vasárn. Ujság 11. sz.

Hegedüs László, orsz. képviselő. Nekr. P. Napló 59. sz. Fővr. L 51. sz. Egyetértés 59. sz.

Honvédek (Az 1848/9-ki) segélyezése. Nemzet 76. sz.

Horváth Boldizsár minister, atyja áldását kéri és nyeri. Délm. L. 88. sz.

Hőke Lajos. Száz éves német telepítvények. Fővr. L. 33. sz. A balázsfalvi román népgyűlés 1848-ban. Fővr. L. 120. sz.

Illésy Sándor. A cibaki ütközet. Bud. Hirlap 97. sz.

Irányi Dániel. Adalékok a márciusi napok történetéhez. Ország Világ 11. sz.

Jakab Elek. Az 1848—49-ki román népfölkelés szervezete és viselt dolgai. Magy. és a Nagyv. 17. 18. sz.

Kacziány Géza. Emlékezés Puskás Ferencre. Bud. Hirlap 89. sz.

Károlyi Sándor gróf, a Sz.-István társulat elnöke. Bud. Hirlap 80. szám.

Keglevich István gróf életrajza. Vasárn. Ujság 3. sz. arck.

Kerékgyártó Elek dr. Szemere Bertalan emlékirataiból. Borsodm. Lapok 25. sz.

Kossuth Irataiból. (Egy kimaradt fejezet). P. Napló 67. sz. Nemzet 67. szám.

Kosztolányi Mór 1848—49-ki honvédezredes. Függetl. 138. sz. P. Hirlap 138. sz.

Kovács Pál dr. pápai praelatus félszázados jubilaeuma. Főv. L. 83. sz.

Madarász József emlékiratai. Ism. Egyetértés 9. sz.

Március 15-ke. A mi ünnepünk. Talpra Magyar 11. sz. Kossuth arck. és Petőfi-szobor rajzával.

Mária Anna királyné. Főv. L. 108. sz. Magy. és a Nagyv. 19. sz. arck. — Halála P. Napló 125. sz. Egyet. 125. sz. — Temetése P. Napló 128. sz. Nemzet 128. sz. Bud. Hirl. 128. sz. M. Állam 128. sz. Egyetértés 128. sz. — Életéből Függetl. 132. sz.

Márki Sándor dr. Magyarok orosz állami hivatalban. Aradi Hirlap 113. szám.

Miskolczi photographiák III. Kun Bertalan. Borsodm. L. 31. sz.

Örmény nevek eredete felől ***-nak. Egy örmény. Ellenzék 39. sz.

Paczolay János országos képviselő életrajza. P. Napló 59., 61. sz. x. y. z.

Peitler, váci püspök (Ornatusban és pongyolában). Bud. Hirlap 68., 69. szám.

Pekár Gyula. Vallásfelekezetek az Egyesült Államokban. Vasárn. Ujs. 8—11. sz.

Podmaniczky Frigyes. Mint lett belőlem honvéd. Ország Világ 11. szám.

Prónay József, belügyi államtitkár életrajza. 1821—1884. Magy. és Nagyv. 21. arck. Ország Világ 21. sz. arck. P. Napló 136. sz. Budap. Hirlap 136. sz. P. Hirl. 136. sz. Fügtl. 136. sz. Egyetért. 136. sz. Főv. L. 117. sz. (K.)

Puskás Ferenc, a telefonhálózat létesítője fővárosunkban. Életrajz. Bud. Hirlap 82. sz.

Ráday Pál gróf. Egy színházi este 1848. március 15-én. Ország Világ 11. sz.

Réthi Lajos. Kászoni István. (Magyarországnak egy mintapolgára). Meghalt 1883. március 13. Vasárn. Ujság 17. sz.

Rónay János. A budai vár-rés bevétele és Hentzi tábornok halála. Nemzet 140. sz.

Szabó József püspök 1805—1884. Életrajz. M. Állam 118. sz.

Szőllősy Károly. Az aradi gymnasiumnál a nemzetiségek és Aradmegye községeinek képviselete 1765—1795-ig. Arad és Vidéke 87. sz.

Takács Ádám. Még néhány szó Székelynéről. Színészek Lapja 11. sz. A színművészet vonzereje vagy első hadjáratom a színi pályán. Színészek Lapja 17. sz.

Török apróságok. II. Abd-ul-Medsidről. III. Abd-ul-Azizról. Vasárn. Ujs. 13. sz.

Újfalusyné-Sáska Biri. Egy úttörő színésznő. Főv. L. 90. sz. N. — Életrajz. Vasárn. Ujság 16. sz.

Vámbéry Ármin előadása Csákován. A török állam bomlásának okai. X. X. Nemzet 72. sz.

Victoria új könyve. „More leaves from the journal of life in the Highlands from 1862 to 1882. London 1884.“ Ism. Darvai Móric. Főv. Lapok 57., 58. sz.

Wächter Frigyes. Élet és jellemrajz. P. Napló 118. sz. Nemzet 117. sz. P. Hirlap 118. Bud. Hirlap 118.

„Wertheimer Ede. Ausztria és Magyarország a XIX-ik század első tizedében. I. kötet 1. fele. Bp. 1884.“ Ism. Szilágyi Sándor. Nemzet 141. sz. Főv. L. 127. sz. (Sz—ó.)

Wiski György, volt Középszolnokmegye nyugalm. főispáni helytartója. Életrajz. Szilágy 16. sz.

Zarándmegye multjából. M. Polgár 32—36. sz.

Id. Szinnyei József.

MADÁCH KÖNYVTÁR

AIGNER LAJOS kiadványai.

Anglia művelődésének története. Irta *Buckle H. Tamás.* Fordítják többen. 10 kötet. Ára füzve 13 frt 20 kr., félbőrkötésben 20 frt.

Ezen korszakot alkotó műről, mely többet ád mint a mit címe igér, — mely nem angol, hanem általános művelődés-történet; a „Figyelő" (magyar kiadását örömmel üdvözölve) következőleg nyilatkozik: „Fölöslegesnek tartjuk e kitünő munkát bővebben ajánlani a művelt magyar közönségnek. Buckle műve uj rendszert teremtett s a történetirók számára egészen uj, a XIX. század fölvilágosodott eszméihez mért irányt jelöl ki; mindent felölel, mi az emberiség szellemi fejlődésére bármi hatással van s mit az eddigi történészek, kik több ízben politikai krónikává tették a historiát, egykedvüleg mellőztek s fölöslegesnek tartottak Egy biztos rendszeresen épült, s minden részben összefüggő egyetemes történet ez, mely gazdag ismeretei, mély kutatásai s megdönthetlen igazságai folytán méltán tartatik századunk egyik legjelesebb tudományos művének. A fordítás, mely több fiatal iró tollából került ki, megfelel a mű becsének."

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta *Áldor Imre.* 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, Turn Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrende. Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengeren. Angol előkészületek Kossuth fogadására. Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A new-yorki sajtó banquetteje. Kossuth toasztja. Menekülteink és a művelt külföld. London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf. Amerika. Halottak és sírkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mű érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

Párisból. Irta *Asbóth János.* Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérèse. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir.) Füzve 80 kr., angol vászonkötésben 1 frt 40 kr.

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kutfők után irta *Lukáscy Kristóf.* Ára 4 frt.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta *Halász Károly.* 80 kr.

Geschichte des Temeser Banats. Von Professor *J. H. Schwicker.* Zweite Ausgabe. Preis 2 fl.

„In diesem Buche wird es wohl recht klar, dass die Geschichte Oesterreichs das Spiegelbild jeder seiner einzelnen Theile sei und umgekehrt überall dieselben Strömungen und in Folge derselben Ablagerungen verschiedenen Erdreichs, darauf dann mannigfaltige Frucht emporspriest. Das anschaulichste und verständlichste Bild hievon liefert das „Temeser Banat"; das anschaulichste, weil hier auf kleinem Flecke das Nebeneinander ausserordentlich heterogener Sprache und Kulturelemente am ausgeprägtesten ist. Und das Verständlichste, weil die Bildung dieser zehnerlei Nachbarschaft uns zeitlich am nächsten liegt. Der Hr. Verf. schildert den Boden seiner Geschichtsdarstellung ebenso flüssig, wie auch die historische Erzählung des Ganzen recht angenehm, ja schwungvoll ist." (Allg. Literatur-Zeitung.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leirása. *Zsilinszky Mihály* által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányu törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

A Helyszinrajz és Földképkészités történelme, elmélete és jelen állása. Utazási eredmény. Irta felsőszopori *Tóth Agoston Rafael.* 2. kiadás 2 ft.

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi minister ur megbizásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyujtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

(Lásd folytatását a borítók 4-ik old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

Archaeologiai értesítő. A m. tud. akadémia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti *Rómer Flóris* stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy 3 frt.

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta *Rómer Flóris*. Második kiadás 1 frt 50 kr.

Arpás és a mórichidai szt. Jakabról címzett prépostság története Irta *Rómer Flóris*. Füzve 1 frt.

A fentebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelem mel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Rómer neve rajtuk áll; azon férfiu neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönhető, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd míveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kívánnak, Rómer művei (ideértve „Archaeologiai értesítőjét") nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasításssl vidéki muzeumok berendezésére. *Hampel József* által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze. „Az érdekes röpiratban található rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becsesel is birnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlök közelebbi ismerettel birna, ezek nyomán meghatározhatja azokat." („Marmaros".)

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta *Jakab Elek*, a m. t. akadémia l. tagja. A vaskos kötet ára füzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapíró szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth-huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vívott két napi harc után 1849 febr. 12-én lett hadnagy, a sorban, ágyufedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzeti kormányutól dicsérő oklevele van. Csak azon csatákat írja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz írásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. főkormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bír, a miket soha senki nem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harci eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állítni elé, ama dicső korszaknak oly hű és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyű, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a műven átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kimélő és méltóságos, az ítéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi hű arcképe diszíti: *Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó Vetter Antal, Gábor Áron és Csányi Ferenc.*

Államismerettan. Irta Dr. *Pisztóry Mór*. 2. kiadás 1 frt.

„Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik. — Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett művel hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát." („Jogtud. közlöny".) „Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány ujabb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!" (Pesti Napló.)

Budapest. Nyomatott Khór és Wein-nál.

II. kötet. 2. füzet. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTIK

ABAFI LAJOS

ÉS

SZOKOLY VIKTOR.

1884. SZEPTEMBER.

TARTALOM:

—h —r: Kossuth, a szónok és író. — **Zsilinszky Mihály:** Horvát István. — **Id. Szinnyei József:** Komárom 1848—49-ben. — **Iványi István:** A tiszai határőrvidék. — **Tárca:** Két könyv függetlenségi harcunk történetéről. — Történeti repertórium 1884.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).

Előfizetési ára: egész évre 6 frt., félévre 3 frt.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV. Váci-utca 1. sz.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. Első kötet két színnyomattal. Ára füzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A „Vasárnapi Ujság“ pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: „Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylagl csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, ugy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelitő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsű, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállitotta. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.“

Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Nach archivalischen Quelle dargestellt von Dr. J. H. Schwicker. Preis 4 fl.

Die Kritik hat dieses Werk mit ungetheiltem Beifalle aufgenommen. „Der Verfasser“ (so urtheilt der Akademiker Fr. Pesty in den „Századok“) „hat auf dieses Werk sechs Jahre Arbeit verwendet; er verdient unser volles Vertrauen, denn sein Werk beruht zum überwiegensten Theil auf archivalischen Original-Daten, wo er unsere Kenntnisse sehr bereichert; ebenso wird die Ruhe und Objektivität, welche das Werk kennzeichnen, demselben einen bleibenden Einfluss sichern.“ Die „Wiener Abendpost“ erklärt, dass dieses Buch „thatsächlich eine literarische Lücke in würdigster Weise ausfüllt“; dasselbe biete „eine pragmatische und erschöpfende Darstellung aller an inneren Schwierigkeiten so reichen Phasen, welche das Verfassungsleben der Serben in Ungarn bis heute durchgemacht.“ Und die „Augsburger Allgemeine Zeitung“ begrüsst in einer längern Besprechung dieses Werk „mit reinem Behagen“ da es „zwei wesentliche Vorzüge verbinde: gründliche Sachkenntnis und viel umfassenden, unbefangenen Blick.“ In derselben anerkennenden Weise sprachen sich noch zahlreiche andere Stimmen des In- und Auslandes über obiges Buch aus.

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

„Ily cim alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.“ (Alföld.)

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata. Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr. „Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szoritott vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitünő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmű, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempoból netalán készülendő munkának.“ (Prot. egyházi és iskolai lap.)

(Lásd folytatását a boriték 3-ik old.)

Kossuth Lajos

KOSSUTH, A SZÓNOK ÉS ÍRÓ.

I.

Kossuth nem kimerítő élet- vagy jellemrajzát akarjuk megírni a következő sorokban. A születésére vonatkozó nevezetesebb adatokat, továbbá gyermek- és ifjúkori emlékeit megírta ő maga, különböző egyénekhez intézett remek leveleiben.[1]) Nem célunk, írói, szónoki és államférfiúi pályájának részletes bírálatába bocsátkozni; de megkisérleni kivánjuk — a mire mások hivatottabbak lennének — eloszlatni azt a bizonyos ködös félhomályt, melybe némelyek a nagy férfiú alakját burkolni szeretnék.

Merészség, ha csekély emberek a nagyok felett itéletet mondanak, azonban mentségünkre azt hozhatjuk fel, hogy nem elbizakodottság, de kegyelet ragadtat velünk tollat.

A nagy embereket kortársaik ritkán értik meg, csak a némileg hozzájuk hasonlók képesek arra.

Általában az ember eszével csak azt foghatja fel, a mi némileg alatta van, a magánál magasabbat legfeljebb sejtheti, de teljesen

---

[1]) 1802-ben született Monokon, Zemplénmegyében, a mint ő maga mondja: „nem a légmérséki változékonyság hónapjában, nem áprilban születtem, hanem hogy mikor? azt biz' én teljes bizonyossággal meg nem mondhatom. Úgy rémlik előttem, hogy szeptemberben 16-ika s 19-ike közt, alkalmasint 19-én; de nem merném reá szavamat adni, ámbár gyanítom, hogy az eseménynél, mely számomra bút sokat, örömet vajmi keveset hozott, alkalmasint jelen voltam; bárha talán burkoltan is, mert burokban születtem." (V. ö. 1874. május 4-én Hajász Pál tályai lelkészhez írt levelét.) Ősrégi családból származott ugyan, még árpádházi királyok erősíték meg a kossuthfalvi birtokot új adományképen, de az az ág, melyből ő származott, már nem volt földbirtokos. Atyja, kossuthi és udvardi Kossuth László, még a család ősi fészkében, Túrócmegyében Kossuthon született, ifjúkorában az Andrássy-család uradalmi ügyvédje volt, hamvai Dabason nyugszanak. Anyja Weber Sarolta, tyrlingi Weber Andrásnak (a XVII. századbeli vallási üldözések egyik vértanuja utódjának) leánya. Kossuth a négy alsó gymn. osztályt a kegyesrendiek sátoraljaújhelyi gymnasiumában, a bölcsészetet az ev. lyceumban Eperjesen végezte, hol Greguss Mihály tanárnál (Ágost és Gyula atyjánál) volt szálláson, e kitünő tanár szellemi fejlődésére nagy hatással volt. A jogot a sárospataki ref. collegiumban tanulta; Kövy azt jósolta róla, hogy országháborító lesz belőle! (V. ö. Iratai IV. kötetéből ama mutatványt, melyet 1883. juniusában közöltek a lapok.) 1824-ben ügyvéddé lett. Már ekkor kitünt megyéjében mint szónok. Több főrangú család, többek közt Andrássy Gyula nagyanyjának, özvegy Szapáry grófnénak is ügyvédje lett. Az 1832—36-iki országgyülésen „absentium ablegatus".

nem értheti. Embertársainkat csak azon fokig méltányolhatjuk, mely fokig magunk is felemelkedtünk, és úgy látszik, hogy megbírálni valakit nem egyéb, mint őt magunkhoz mérni és hasonlítani, mondja Labruyère.

Ezért másokban sokkal könnyebben veszszük észre a hibákat, mintsem az erényeket; ezért az embereket rendesen magunknál tökéletlenebbeknek, vagy legfeljebb magunkhoz hasonlóknak tartjuk.

A nagy férfiak mindig újítók egyben vagy másban; épen ezért előítéletek és meggyökerezett visszaélések kiirtásával kell küzdeniök; hogy útjokon a kitűzött cél felé haladhassanak, az eléjök gördülő akadályokat el kell háritaniok. Kortársaik érdekeit megtámadva, szükségkép ellenkezésbe jönek velök. Csoda-e, ha azután az újítók kitünő tulajdonait sem hajlandók elismerni? Csoda-e, ha az újítók gyakran a legkegyetlenebb üldözés tárgyai?

De nem lehet ez másképen. A haladás csak igy lehetséges. Az eszmék a küzdelemben tisztulnak, megedződnek, és ha üdvösek és életrevalók, végre érvényesülnek.

A csendes tanulmányokba mélyedt emberek, a négy fal között élő tudósok rendesen igen kevésre becsülik, sőt kicsinylik a politikai életben, leginkább csak ékesszólásukkal csillogó és hódító államférfiakat; megvetéssel fordulnak el azoktól, kik — nézetük szerint — a világ figyelmét és bámulatát csak bitorolják.

Különben senki sem lehet teljesen részrehajlatlan kortársaival szemben. Az irók megitélésében sem járnak el pártatlanul a kortársak, de különösen akkor nem, ha politikai írót, ki egyszermind államférfiú, kell megitélniök; politikai és vallási meggyőződés, vagy elfogultság, sőt irigység, hizelgés, magánérdek, pártszenvedély okozzák, hogy a kortárs tisztán nem láthat és tárgyilagos itéletet nem hozhat.

Igy történt, hogy eddig Kossuthot csak a napi szenvedélyek mulékony áramlata szerint magasztalták vagy ócsárolták; hogy azok, kik róla irtak, — kevés kivétellel, — nem voltak elég igazságosak személye és működése megitélésében.[2])

Még ma is nehéz a kiváló férfiúról, — kinek hazája történetében oly nevezetes szerep jutott, — tárgyilagos itéletet mondani; mindazonáltal Csengery jónak látta azonnal, mihelyt az 1848/9-iki események lezajlottak, birálatot irni Kossuthról.

Meglehet, hogy Csengery maga sem tulajdonított Kossuthra

[2]) Hallgatással mellőzve a jelentéktelenebb írók számos esetlen támadással telt bírálatocskáit, csak Széchenyi, Szemere B., Kemény Zs., Görgei, Salamon, Gyulai stb. Kossuthra vonatkozó nézeteit hozzuk fel állításunk igazolásául. — Horváth Mihály, Pulszky Ferenc, Irányi Dániel stb. törekedtek leginkább tárgyilagos itéletet mondani Kossuth személyéről és működéséről.

vonatkozó jegyzeteinek valami különös fontosságot, mi annál valószínűbb, mert 1867 után sem adta ki azokat.

Hogy Csengery még akkoriban írta meg Kossuthról szóló sorait, annak egyebek közt írói és bírálói viszketeg is lehet oka; de hogy a „Budapesti Szemle“ [3]) azokat kiadta — és pedig minden helyreigazító megjegyzés nélkül — holott Csengery összegyűjtött művei között amúgy is meg fognak jelenni, annak okát nehéz megérteni.

Azt elérte, hogy nem vádolható Horác „nonum prematur in annum“ elvének meg nem tartásával; mert Csengery említett tanulmányának megírása óta háromszor kilenc és még kétszer három év telt el, de a szóban lévő tanulmányra nézve nyomtalanul.

Egy oly nagy tekintélynek örvendő író neve alatt, oly előkelő magyar tudományos folyóirat hasábjain megjelent cikk, ha felelet nélkül marad, nagyon káros hatást gyakorol a közvéleményre, azért nem hagyhatjuk szó nélkül Csengery némely nézetét.

Csengery Kossuthot népszónoknak nevezi. Sokkal több rejlik e leplezett vád alatt, mintsem azt első pillanatra hinnők. Csengery azt érti alatta, hogy Kossuth kevés államtudományi ismeretekkel bírt, hogy az ékesszólás művészi feltételeinek nem tett minden tekintetben eleget, és hogy csak a tudatlan tömeg felizgatására volt képes.

A hazai történelmet és törvényeket oly alaposan mint Kossuth kevesen ismerték, jobban alig valaki, ezen ismereteket pedig a haza érdekében Kossuthnál helyesebben felhasználni és érvényesíteni soha senki sem tudta. Már jogászkorában annyira ismerte a magyar jogot, hogy Kövy, a híres sárospataki jogtanár — ki igen tudós, de nyers ember volt — egy vizsgálat alkalmával róla meg Dercsényi nevű tanulótársáról, miután még abból is faggatta őket, a mit még elő sem adott, de ők már könyvéből megtanultak, a jelen volt felügyelő hatósághoz fordulva, ilyformán nyilatkozott: ez a két fiatal ember itt jobban tudja a törvényt, mint az egész királyi tábla, melyet holmi tudatlan praelatusokból, bárókból, viceispánokból szednek össze a nélkül, hogy megexaminálnák, mindakettő stante pede bizvást elmehetne Personalisnak.[4])

Nemzete erejébe vetett hitét megerősíté a hazai történelem tanulmányozása; ő maga írja: „Előttem állott a magyar hon történetkönyve; én láttam lapjain a sokat hányatott szegény nemzetet, mint marcangolá árva kebelét a viszálykodás; láttam egymással vetélkedő bűnt, mely a hon — mint zsákmány — fölött kockázott; láttam gyöngének a törvényt, láttam erősnek az erőszakot; szaka-

[3]) Az 1883. évf. decemberi számában.

[4]) V. ö. Iratai IV-ik kötetéből ama mutatványt, melyet 1883-ban közöltek a lapok.

dás és igaztalanság, dölyf és gyávaság, külső erőszak és belső árulás váltak fel egymást történetében; nem egyszer közel a feloszláshoz, Istennek átka feküdt vállain, s ennyi gyászlevél tengerkötegében egy rózsás lapot alig találtam. S mégis század mult más század után s

„Megfogyva bár de törve nem,
Élt nemzet e hazán".

Mi isten okozta ezt? Én a csoda kulcsát abban találom, hogy nem volt multunknak oly szomorú perce, melyben e nemzet valamely eszme iránt nem volt volna képes lelkesülni. . . . A mely nemzet legalább egy eszmét bír, melyért lelkesedésre képes hevülni, azt külső erőszak elnyomhatja, de dicsőségtelenül öngyilkos sorvadásban nem fog meghalni.[5])

Századunk első negyedében politikusaink közül még nagyon kevesen dicsekedhettek magasabb tudományos képzettséggel, a legtöbbnek összes tudománya a Corpus Juris és Verbőczy Hármaskönyvének ismeretéből állott; Kölcsey országgyűlési naplójában 1833. jan. 6-án mint rendkívüli tapasztalatot jegyzi fel, hogy Borsiczky, a jeles trencséni követ könyvei között külföldi államtudományi munkákat is látott.

A nagy Széchenyiben pedig az ellenkező túlságot vehetjük észre, úgy hogy nem egészen alaptalanul mondogatták kortársai, hogy készületlenül lépett a politikai pályára, a mint azt ő maga is többször mondá, azaz közjogunk és viszonyaink oly alapos és részletes ismeretével, milyen magyar politikusnál elengedhetlen, — legalább pályája kezdetén — csakugyan nem bírt; de a külföldi államok viszonyainak ismeretében nálunk senki sem multa felül, gyakorlatias tapintata pedig páratlan volt.

Deák Ferenc, a haza bölcse képzettsége felett is kételkedtek; egy alkalommal József nádor Széchenyi előtt úgy nyilatkozott, hogy bár nagyon becsüli Deákot, de sajnálja, hogy nincs elég nevelése és elég publicistai képzettsége.[6])

Akkoriban Kossuthnál senki sem fogta fel világosabban az ország anyagi és szellemi érdekeit. Azonban nemcsak a hazai viszonyokat, de a művelt államok történelmét és jogviszonyait is ismerte. Ezenkívül a tudományok egyéb ágaiban is, különösen az irodalmakban — és főleg a hazaiban — oly jártassággal bírt, a milyenre pályáján szüksége volt. Az európai művelt nyelveket ismerte. Épen oly könnyüséggel szónokolt németül a márciusi napokban Bécsben, mint angolul Angolországban és Amerikában. Szellemét szakadatlan tanulás, gyakorlati tapasztalás és elmélkedés termékenyíték. Bizonyára tudományos műveltség dolgában csak igen kevesen mérköz-

[5]) V. ö. P. Hirlap 1843. évf. 306. sz.
[6]) V. ö. Széchenyi I. Naplói, összeáll. Zichy A. 297. lap.

hettek volna vele kortársai közül, akár a hazában, akár a művelt külföldön. Tudtunkkal meneküléséig külföldön nem volt; ismereteit nem szaporíthatá az utazás kellemei között, de fáradhatlan szorgalommal folytatott tanulmányozás által szerzé azokat.

Politikai hirlapirodalmunknak ő volt megalapítója.

Az 1832—36-iki országgyűlés ideje alatt megindított, és hírnevét megalapító Országgyűlési tudósításai, melyeket a nálunk még szokatlan, élénk és fesztelen hírlapírói modorban szerkesztett[7]), a reformok utáni vágynak lendületet adva, nagy szolgálatot tettek a nemzeti haladás ügyének.

Kossuth oly erőteljesen és oly kedvező világításban fejtegette a szabadelvű szónokok érveit, hogy lapjában minden beszéd kivonatának sokkal nagyobb hatása volt a tényleg elmondott beszédnél. Lapjában nemcsak a beszédek kivonatát közlé, de egyszersmind jellemzé az egyes kiválóbb szónokokat is. Széchenyit, a szónokot ő jellemezte nálunk először találóan; 1833. jan. 19-én a főrendeknél a magyar nyelv ügye volt napirenden, Széchenyi ez alkalommal mondott beszédéről így írt: „Wesselényi mázsás sententiákkal teljes beszéde után Széchenyi szólott. Beszédjét a szép gondolatok és szívrázó képletek tömött massájának nevezem. Szólott mint az alkalom, nemes lelkének felhevülése és keblének istene készteté; azért gyakran eltért hevében a tárgytól, s ily beszédet, hacsak ő maga le nem írja, extractive sem lehet jegyezni. Beszéde a maga nemében hasonlíthatlanul gyönyörű volt; de nem tartozik azon osztályba, melyen a Wesselényié első helyen díszlik, vagyis a tömött, élénk, logikai rendszerű beszédek osztályába. . . . Beszédjén szembetünően látszott a discursivus parlamentaris angol szokás; hasonlít előadása Nagy Páléhoz, csakhogy gesticulatiója hevesebb, néha hangosan is összecsapja kezét. . . .“ nehány nappal később (jan. 25.) mondott beszédét „oly drága ritkaságok gyűjteményéhez hasonlítja, mely össze-vissza hányva hever egy teremben, de így elszórtan is nagy értéket képvisel.“[8]) Mikor Szatmármegye Kölcseyt és követtársát visszahívta, Kossuth lapjának ama száma, mely Kölcsey búcsúbeszédét tartalmazza, fekete kerettel jelent meg. „Hű

---

[7]) Ujabb történelmünk e becses forrásának első száma 1832. dec. 17-én jelent meg.

[8]) Később a Kelet Népére írt Feleletében (Pest, 1841.) jellemzi Széchenyi államférfiúi pályáját. E művében többek közt különösen figyelemre méltó ama hely, hol Széchenyit és Wesselényit párhuzamba állítja. 22—25. l. Deákot is ő jellemezte akkor leghelyesebben, kiről — mikor az ifjuság őt Pesten fáklyászenével tisztelte meg — így ír: „Csoda-e, ha a népbizalmat, népszeretetet, népszenvet leginkább Deákban látjuk központosulni? Nem igazolja-e polgártársunk minden lépése ama hallatlan közbizodalmat, melylyel őt, mint Washington előtt és után senkit, egy ezer osztályból és érdekárnyalatból álló nemzet fölkarolta és haladásának fölkent vezérévé szentelte. . . .“ (V. ö. P Hirlap, 1841.)

védjeid sorában — írá Kossuth — csorbát szenvedél, oh hazám! csorbát és tetemest, mert Kölcseyt és Ötvöst képviselőid között többé nem szemlélheted.“

Mikor lapja megindult, Orosz József társaságában szerkeszté[9]), utóbb egyedül; kezdetben kéziratban jelent meg, azonban csakhamar annyira szaporodtak előfizetői, hogy 1834-ben kőnyomás által sokszorosítá a lapot; mikor pedig a kormány elvéteté tőle a kőnyomdát, ismét kéziratban adta ki. Ekkor a kormány a postán lefoglalta a lapokat, de ezzel sem ért célt; mert a megyék hajduik által szállíttatták azokat rendeltetésök helyére. 1835-ben már annyi előfizetője volt, hogy körülbelül száz irnokot foglalkoztatott. Kajdácsy, az országgyűlés utolsó kerületi ülésének egyik elnöke megemlíté Kossuth érdemeit, „a ki nem tekintve az ádáz irigység és bosszúálló hatalom ellene szegzett nyilait, hazánknak ama közóhajtását, a nyilvánosságot férfias állhatatossággal terjesztvén, az előítéleteken oly rést tört, melyet a haladó kor sietséggel fog tágítani, de egy önkényes hatalom elzárni már nem lesz képes; ez legyen — úgymond — törekvéseinek legszebb jutalma.“ Álljanak itt lapja befejező cikkének sorai:

„ . . . Ime zárvák az ország termének ajtai, s az ország szava az országban elnémult. . . . Név, ismeret, pártfogás nélkül jöttem Pozsonyba, porszemként elveszve a fövény tengerében, én oly semmi, annyi jeles közt. Nem hoztam semmi egyebet magammal, mint tiszta honszeretetet, erős akaratot és meleg érzetet a tennivaló szüksége felől. S így nyujtottam ki reszkető kezemet egy kis pislogó mécset gyújtani, mely a távolság titkainak homályán keresztül egy-két jó barátomnak egy szikra világot gyujtana. De annyi nemes barátságra, annyi gyámolító szívességre, annyi kegyes bizalomra találtam váratlanul, reménytelenül, hogy a pislogó mécs egy kis szövétnekké változék. Köszönet érette, mély köszönet. Én igenis érzem hibáimat, érzem fogyatkozásaimat, gyakran ütöttem véresre homlokomat a töretlen ösvény göröngyein bukdácsolva; de hazám szent nevére esküszöm, lelkemet a kétes harcból tisztán hoztam ki. Ezen kijelentéssel önmagamban az embernek tartoztam, s csak az szomorít, csak az volna képes a sors ellen zúgolódásra inditani, hogy minek adott ily erős akaratot keblembe jót tenni a hazának és az emberiségnek, ha kört, tehetséget, erőt hozzá nem adott? Azonban a kör nem tőlünk függ; de tőlünk, abban mindent tenni, a mit tehetünk.“

Miután az 1832—36-iki országgyűlés, melynek történetét lapjában oly remekül megírta, szétoszlott, a megyék nyilvános tárgyalásai nyujtottak alkalmat Kossuthnak folytatni a közszellem ébresztésének ama munkáját, melyet előbbi lapjának szerkesztésével oly

[9]) V. ö. Kölcsey, Országgyűlési napló, 1832. dec. 30.

nagy sikerrel teljesített. Barátai is ösztönözték, hogy lapját az országgyűlés szétoszlása után is folytassa; lakását Pestre tette át és megindította Törvényhatósági tudósítások című lapját, szintén kéziratban. A megyékben magának ügyes levelezőket szerzett, kiknek közleményeiből a megyék gyűléseinek vitáiról és hatósági tárgyalásairól, szóval közéletéről kellően értesült.

A politikai élet mozgalmainak élénkülésére e lapja az előbbinél még nagyobb hatással volt A szabadelvű ellenzék tagjai közt a szellemi kapcsot fentartotta, és létrehozta amaz egyetértést, melyet a megyék az elfogott ifjak védelmében tanusítottak. A lap olvasói a megyék jeles férfiaival közlött beszédeikből megismerkedtek. Az ország sérelmei egész meztelenségökben tárultak fel a lap olvasói előtt. Terjedtek és hódítottak az eszmék; mert a lap példányait kézről kézre adták, tartalma szájról szájra járt.[10])

Kossuth már amúgy is híres nevét még híresebbé tevé a kormány, mikor Kossuthot 1837. máj. 5-én hajnalban a budai városmajor mellett lévő szállásán elfogatta, és Budán a bécsikapu melletti laktanyában elzáratta; mert lapjában megtámadta a királyi táblát az úgynevezett országgyűlési ifjuság ügyében[11]) tanusított törvénytelen eljárása miatt. 1839. febr. 23-án a kir. tábla őt, huszonegy havi vizsgálati fogságának betudásával háromévi fogságra itélte. Fogságában se volt tétlen. A magányban a szent imádkozik, a kegyetlen Domitián legyek öldösésében gyönyörködik, — Kossuth tanul. 1841. febr. 16-án a nádor megmutatja Széchenyinek ama könyvek jegyzékét, melyeket Kossuth a fogságban olvasgatott.[12]) A nagy lélek nem tagadja meg magát. A börtönben töltött időt is szelleme művelésére fordítá. Számotvetett magával, és végigtekintett ismeretein, hogy lássa, mily tanulmányokra van szüksége. Angolul tanult, és Shakespearet olvasá. Elmélkedett a teendők felett, melyek a haza sorsán lendíthetnének. Szórakozása nehány énekesmadár volt; midőn hírül adták neki, hogy szabadságát visszanyerte, nem

[10]) Wesselényi M. három példányt járatott Kolozsvárra. Mikor a lap megérkezett, Wesselényi elküldte a ref. collegiumba, hol a ref. és unit. ifjuságból egy nagyobb tanterembe 10—15 ifjú összegyűlt, papirral, tollal és téntával ellátva, egy közülök tollba-mondta a lap tartalmát, a többi meg írta. Egy ívért egy tanuló 10 váltókrajcárt kapott, mi a mai pénz szerint 6 kr.; de — a mint egy akkoriban ott jelen volt beszéli a Pesti Naplóban — írtak volna az ifjak akár ingyen is, oly gyönyörüségök telt azokban a szabad eszmékben, nemzeti érzelmekben és ragyogó irmodorban.

[11]) Ezekről bőven írnak Horváth M., Huszonötév tört. I. k. 486—497. lap., és Pulszky, Életem és korom, I. 133—137. lap. Mikor a kir. és hétszemélyes tábla az elfogottak pereit tárgyalta, Albach és Gegő (a csángók lelkes barátja és ismertetője), mindketten ünnepelt hitszónokok, mindketten hazafias és bátor szerzetesek az egyházi szószékről kikeltek a zsarnokság ellen, és a szolgalelkű bírákat az örök bíró itélőszékére emlékeztették. V. ö. Pulszky, I. 136. és Széchenyi I. naplói, összeáll. Zichy A. 303. és 363. lap.

[12]) V. ö. Széchenyi. I. Naplói, összeáll. Zichy A. 406. l.

felejtkezett meg madarairól, azokat szabadon ereszté, de az ablak párkányára magokat hintett, hogy ha madarai nem találnának táplálékot, ott leljenek. Másnap elment tudakozódni, nem tért-e vissza közülök valamelyik? Nem.[13]) Ily csekélységekben nyilatkozik legőszintébben az ember jelleme.

A börtönben töltött idő alatt fejlett ki viszonya nejével, Meszlényi Terézzel, egy fehérmegyei hölgygyel, ki vele levelezett és neki könyveket küldött. 1841-ben, miután nem akart reversalist adni, ev. lelkész előtt esküdött meg vele.

Érdekes, hogy ugyanazon évben, mikor a magyar szerkesztőt elzárták, a horvát szerkesztőt, a hirhedt Gáj Lajost, ki orosz pénzen könyvnyomdát nyitott Zágrábban, és ki a horvátokat nagy sikerrel bujtogatta a magyarok ellen, — bizonyosan Metternich tanácsára — V. Ferdinánd király (1839. okt. 4) értékes gyémántos gyűrűvel ajándékozta meg, — a mint mondták — elismerésül az illyr irodalom terén szerzett érdemeiért.

Az 1839/40-iki országgyűlésen az ellenzék a kivánt 38 ezer ujonc és 4 millió forint megszavazását a kormány számára ama föltételhez kötötte, hogy Kossuth szabadon bocsájtassék.

Ezenkívül az alsó és felső tábla több kiváló ellenzéki szónokának erélyes felszólalására, ámbár fogságának ideje még nem telt le, csakugyan szabadon bocsájtatott.

Alig volt ekkor népszerűbb ember az országban.

Midőn a kormány őt elfogatta, barátai és tisztelői aláirást nyitottak az ő és családja számára. Wesselényi felszólítására — ő maga 1000 frtot írt alá ama pénzből, melyet kevéssel ezelőtt Széchenyitől vett kölcsön, Széchenyi százat[14]) — tetemes összeg gyűlt össze, melynek fönmaradt részét — 8000 frtot — Kossuthnak kiszabadultakor kezéhez juttatták, ő ez összeget egy általa szervezett iparegyesületre szánta alaptőkéül; Batthyány lett az egyesület elnöke, de Kossuth volt annak lelke. 1842-ben az első magyar kiállítást is Kossuth rendezte Pesten, mely sikerült, s látható volt, mi mindent gyártanak már nálunk, és mit gyárthatnának, ha nem vásárolnánk mindent osztrák iparosoktól; e körülmények nemcsak Kossuth önzetlenségét és hazafias áldozatkészségét bizonyítják, de egyszersmind megcáfolják Csengery véleményét, mely szerint Kossuthnak nem voltak új és eredeti eszméi. Kossuth, ki börtöne magányában azon aggódott, hogy elmarad a kortól, mint kész államférfiú lépett ki börtönéből; szerkesztővé lett és — vezérré.

Mikor a fogságból kiszabadult, barátai ösztönözték, hogy lépjen a hirlapírói pályára, ő azonban hirlapkiadásra engedélyt kérni nem

[13]) V. ö. Horváth M., Huszonötév M. o. tört.-ből, I. 498—503. lap. Pulszky, Életem és korom, I. 199—200. l.; Urváry, a P. Napló egyik tárcájában, — kik tőle magától hallották fogsága körülményeit.

[14]) V. ö. Széchenyi naplói, összeáll. Zichy A. 363. lap.

akart; de mikor Landerer kieszközlé az engedélyt, 1841-ben az ő felszólítására elvállalta a Pesti Hirlap szerkesztését, melyet 1844. junius végéig szerkesztett.[15])

E lap korszakot alkot hirlapirodalmunk történetében. Ez vala első politikai hirlapunk a szó mai értelmében.

Az angol leader mintájára ő hozta nálunk divatba a vezércikkeket. Vezércikkeinek tartalma s nyelvezete nagy tehetségéről, sokoldalú s alapos ismereteiről fényes tanuságot tesznek; azok egyes korkérdések rövid, de alapos fejtegetései mintegy kisebbszerű értekezések, nemes szónoki hévvel irva. Irójuk lángszellemének gyujtó szikrái, épen ezért olvasták azokat sokan.

Akarta, hogy sokan olvassák; azért nem irt könyvet, mert azzal kevésbbé érte volna el célját. Tudta, hogy keveset olvasni ráérnek sokan, sokat csak kevesen.

Mikor az első szám útnak indult, vagy hatvan előfizetője volt; de már az első félévben második kiadást kellett nyomatni, s a második félévben az előfizetők száma körülbelül négyezerre[16]), 1844-ben pedig már hatezerre rugott.[17])

A lap a szerkesztőnek és a kiadónak is szép jövedelmet biztosított.

Kossuth volt az első magyar író, kinek irói tevékenysége jelentékeny anyagi hasznot hajtott.

Szerkesztői jövedelméből kis jószágot vásárolt Tinnyén; azért épen Esztergommegyében, hogy a szabadelvű ellenzék ügyének érdekében emlitett megyében némi befolyásra tehessen szert.

Talán ez is bizonyítja találékonyságát, melyet szintén nem akar elismerni Csengery.

A nemzet minden rétegéből akadtak előfizetői. „A Pesti Hirlap elleni antipathiában sem vehetem — mondja Széchenyinek — a nemes grófot főnemeseink organumának, mert hálás érzéssel mondhatom, hogy ez osztályban számosan vannak, kik a Pesti Hirlapnak barátai, s annak, általában véve, még csak modorát sem rosszalják . . . . . sőt főnemeseink közül a Pesti Hirlap nemcsak barátokkal, pártfogókkal, hanem dolgozó társakkal is dicsekedhetik.“ [18]) A főrangúak közül Batthyány Lajos, Ráday Gedeon, — kik később Teleki Lászlóval, Eötvös Józseffel és Podmaniczky Frigyessel együtt Kossuth követté választatása érdekében oly sokat fáradoztak, — a Telekiek, Wesselényi, Zay Károly stb. lapjának hívei valának.

Munkatársai a legkiválóbb hazafiak voltak. Lapja számára

[15]) Lapja keletkezésének történetét elmondja Sz. I.-nak irt Feleletében, 57—67. lap.
[16]) Mint ő maga mondja, Felelet Sz. I.-nak, 61. lap.
[17]) Irja Pulszky, Életem és korom, I. k., 227. lap.
[18]) Felelet, 96—97. lap.

becses és terjedelmes cikkeket írtak többek közt: Bezerédy István, Fáy Adrás, Pejacsevics János gróf, Pulszky, Szentkirályi, Trefort stb.

Az ország ifjuságának színe-javából kerültek ki levelezői; ilyenek voltak: Besze János, Erdélyi János, Kazinczy Gábor, Lukács György, Ormós Zsigmond (jelenleg Temesmegye főispánja), Pap Endre, Záborszky stb.

Lapja ujdonsági rovatának vezetője Frankenburg Adolf volt.

Munkatársai és levelezői különféle tartalmú cikkeire tett számtalan megjegyzése is a tudományok és közélet mezején való rendkívüli tájékozottságát tünteti fel.[19])

Nagy észtehetsége s készültsége felől halljuk legnagyobb ellene véleményét. „Senkinek nálamnál — mondja Széchenyi a Kelet Népében, — magasabb véleménye a Pesti Hirlap szerkesztője roppant elmebeli tehetségéről, éles felfogásáról, tág ismeretéről és terebélyes olvasottságáról nincs.“ Ugyancsak Széchenyi a Jelenkor 1843-iki évfolyamának „Wesselényi és Kossuth“ cimü cikksorozatában egy helyen igy ir róla: „Ily fejek nem mindennap és mindenünnen fénylenek a gyarló emberiség tömegéből ki.“

Lapját még azok is olvasták, kik nem osztoztak nézeteiben, sőt Szontágh Pál, ki pedig a kis centralista-csoporthoz tartozott, szórul-szóra megtanulta a szép vezércikkeket.[20])

Mindezekből látható, hogy nem közönséges népszónokkal van dolgunk.

Rendkivüli volt lapjának hatása, a milyennel nem dicsekedhetett magyar lap sem azelőtt, sem azután. „Van egy nevezetes része a közönségnek, mely azt a közvélemény egyik organumának elfogadta, . . . már eddig is sikerült némi jót eszközölnie“, mondja ő maga.[21])

Ma alig bírjuk elképzelni, miként lehetett oly nagy hatása egy hirlapnak, mely hetenkint csak kétszer jelent meg. Valamint

---

[19]) Legyen szabad egy példát idéznünk. Ugyanis Hegedüs Sámuel szászvárosi ref. pap a P. H. 1842-iki évf. 190. számában Kőrösi Csoma Sándorról irt egy cikket, melyhez Kossuth a következő megjegyzést csatolja: „. . Nagy érdeklődéssel olvasgatók a híres orientalisták munkáit és egész csomó papirt íránk össze azon magyarhangzatú szavakkal, miket a középázsiai vidékekről szóló leírásokban találtunk; azonban igen tudjuk, hogy egyes szavak semmit, ellenben a grammatikai hasonlatosságok igen sokat bizonyítanak. Emlékezünk, miként azon eszme, hogy Kőrösi kitűzött célja végett jó helyen jár, önkéntelenül akkor ötlött legelőször eszünkbe, midőn, ha nem csalatkozunk, Voltaire munkáiban olvasók, hogy Nagy Péter cár munkásai a Kaspi-tenger azon tájáról, melyet a história a magyar-szittya faj vándorlásának útjába esettnek bizonyít, bizonyos sírboltot fedezvén fel, abban egy kőtáblát leltek egészen ismeretlen betűkkel; Péter azt Párisba küldte a Sorbonnenak, s ott az irás később a tibeti alphabet segedelmével olvastatott el. . .“ stb.

[20]) Pulszky, I. 226. lap.

[21]) Felelet, 68. lap.

azelőtt Széchenyi minden művének vagy cikkének megjelenése esemény volt, úgy most Kossuth cikkei vonták magokra a közönség egész figyelmét; cikkeit epedve várták, mohón olvasták, kézről kézre adták, vitatkoztak felettök. Mennyi eszmét ébresztettek!

„A hirlapoknak, mint Kossuth mondja, legfőbb érdeme tulajdonkép nem abban áll, hogy elmondják a szerkesztőnek s dolgozótársaknak gondolatait, hanem hogy gondolatokra ébresztenek s ekkép észrevétlenül működnek, mint a levegő.“ [22])

Hatásának oka abban rejlik, hogy a kor követelményeinek adott kifejezést, mire nézve ismét ő maga így nyilatkozik: „A Pesti Hirlap ezen kort, melynek kegyelem nem kell, mely jogot és igazságot követel, nem teremtette, hanem ellenkezőleg ezen kor teremtette a Pesti Hirlapot.“[23])

Széchenyi a lap irányát nem helyeslé, s azt Kelet Népe című művével elég kiméletlenül megtámadta; Kossuth Széchenyinek diadalmasan megfelelt.[24]) Nem szándékunk a két nagy férfiú vitáját tüzetesen tárgyalni; de nem lehet teljesen mellőznünk sem. Thiersről mondta egykor Girardin Emil: „Ce n'est pas un homme, c'est une infortune nationale.“ Ez volt körülbelül Széchenyi véleménye is Kossuthról. Azt állítá Széchenyi, hogy a Pesti Hirlap minden cikkén vörös fonálként húzódik végig a forradalom eszméje; mely vád annál különösebb volt, mert a szóban forgó vezércikkek kiadását a censura megengedte, nem találván bennök semmi gyanusat. Nagy és súlyos vád volt az akkoriban, és oly nyiltan volt kifejezve, hogy könnyen végzetessé válhatott volna arra nézve, a kire vonatkozott. Ha ama vezércikkeket ma olvassuk, egyáltalában nem vagyunk képesek bennök ama tanokat felfedezni, melyeket Széchenyi vélt látni azokban. A következmények megmutatták, hogy nem volt nálunk forradalom, mert nem is lehetett. A mi 1848-ban történt, az fegyveres védése volt az alkotmánynak és szabadságnak, de nem a törvények és társadalmi rend felforgatása.

Azt állítá Széchenyi, hogy Kossuth sírba dönti a magyart, meggyilkolja a nemzetet. — Egyes emberek, sőt még hadseregek sem semmisíthetnek meg nemzetet. Példa erre Magyarország, melyet tatár, török, osztrák és pártviszály nem bírt sírba dönteni. Példa erre Lengyelország. — Hisz maga Széchenyi mondá az 1839/40-iki országgyűlésen: „A kormány valamint felhagyott minket elnémetesítő eszméivel, úgy hagyjon fel minden összeolvasztási szándékaival is; mert ezt többé nem eszközölheti. Meggyilkoltathatunk talán, de a többi ausztriai tartományokkal egybeolvadni soha sem fogunk; sőt

---

[22]) Felelet, 152. lap.

[23]) Felelet, 81. lap.

[24]) Széchenyi az ő sajátságos modorában szept. 7-én ezt írta naplójába: „Olvasom Kossuth feleletét, jól kimászik a hinárból.“ Sz. I. naplói, összeáll Zichy A., 411. lap.

az is kérdés, meggyilkoltathatunk-e? Én nem hiszem. Nemzetünknek jövendője van; ilyest pedig, ha nemzetet illet, egyesek, vagy egyes combinátiók meg nem semmisíthetnek."

Széchenyi szerint ne vezérkedjék az, kinek arra képessége nincs, t. i. Kossuth. A vezéri szerep nem az egyén akaratától, hanem a nemzet bizodalmától függ. Egy nép vezérévé csak az válhatik, kinek elvei, tettei és személyes tulajdonai a nép bizodalmának elnyerésére alkalmasok, és nem az, ki azzá lenni óhajt. Valamint egyes emberek egy nemzetet nem semmisíthetnek meg, úgy egy nemzet megmentése vagy megújulása sem lehet egy ember műve. Ha Széchenyi törekvéseit siker követte, az egyrészt annak tulajdonítandó, mert számos buzgó támogatóra talált; másrészt annak, mert a nemzetben megvolt az újításokra, a haladásra a fogékonyság. Széchenyi vezérkedését örömmel szemlélték a haza legjobbjai, mert ő a nemzet érzelmeinek hű kifejezője volt; de mikor a nagy hazafi úgyszólván szándékosan szigetelte el magát, azaz párton kívül álló politikussá lett, és úgy tett, mintha egymaga akarná megmenteni a nemzetet: akkor a vezérség egészen természetszerűleg egy másik bátor újítóra, — Kossuthra szállott.

Széchenyi amaz állítása, hogy Kossuth a birtokjogot támadja meg, minden alapot nélkülöző vád volt. Kossuth akarta az urbéri viszonyok megszüntetését, de a földesúr teljes és tökéletes kármentesítésével.

A nagy hazafi ama véleménye, hogy „az agitatió szüksége ideig-óráig megszünt," mert a kormány a nemzet törekvéseit őszintén támogatja, és hogy a kormány jó barátunkká lett, ha nem volt diplomatiai fogás, úgy túlságos hiszékenység volt. Széchenyi a politikai kérdések vitatásától mindig tartózkodott, leginkább csak anyagi érdeinkre fordítá gondját, pedig a politikai kérdések vitatása elkerülhetetlenül szükséges volt, hogy a fölébredt nemzeti szellem, melynek ébresztgetésében Széchenyinek oly nagy érdemei vannak, ismét tétlenségbe ne sülyedjen; mint az, az 1790/91-iki országgyűlés után történt.

Kossuth Feleletében kimutatja, hogy nem egyedül Széchenyi rázta fel a nemzetet, hogy a nemzet akkor, mikor ő nyilvános életének pályáját oly dicsően megkezdte, nem dermedezett álomkórságban és nem állott a sír szélén, mint azt a nagy hazafi a Kelet Népében állitotta. Kossuth utalt a II. József császár önkényes kormányzására és különösen erőszakos németesítési törekvéseire beállott nemzeti visszahatásra, az 1790/91-iki országgyűlésre és az 1823-iki eseményekre következő 1825-iki országgyűlésre. „Ha ezeket, — úgymond, — megfontoljuk, lehetetlen meg nem győződnünk, miképen mindezek nem arra mutatnak, mintha nemzetünk már a sír szélén dermedett volna; mire hiszen erősebb cáfolat talán nem is kell, mint épen ama bámulatos hatás, melyet a gróf munkái

gyakoroltak; mert ezen hatásnak okvetetlenül el kellett volna maradnia, hahogy a nemzetben már előre kész fogékonyság nincs, a mi valóban nem halálos álomkórságnak jelensége. . . Ujjait a kornak üterére tevé és megértette lüktetéseit. És ezért, egyenesen ezért tartom én őt legnagyobb magyarnak; mert (bár megcáfolna valaki!) nem ismerek kívüle senkit történelmünkben, kiről inkább elmondhatnók, hogy százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek... Széchenyit a kor szükségeinek hatalma alkalmas percben ragadta meg. Ő korának nyelvévé lőn; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik."[25])

A nemzeti ébredés, mely az 1825-iki országgyűlésen oly élénken nyilatkozott, észrevehető volt az 1830-iki, 1832/36-iki, 1839—1840-iki országgyűléseken, a társadalomban és az irodalom terén is. Tagadhatatlanul érdeme Kossuthnak, hogy lapjának szerkesztésével nagy mértékben hozzájárult az 1848-iki átalakulás előkészítéséhez. Különben ugyancsak készületlenül találták volna a nemzetet az 1848-iki európai események. Ha Kossuth nem szerkeszti a P. Hirlapot, és ha Kossuth lapjában nem olyan irányt követ vala, a milyent követett, a nemzet örök dicsőségére váló 1848-iki törvények alig jönnek létre; és, hogy egyebet ne említsünk, a jobbágyság felszabadításáért a dicsőség alkalmasint nem a nemzetet, de az osztrák kormányt illetné, a mint csakugyan a lengyel jobbágyokat 1849-ben az osztrák kormány szabadítá fel.

Kossuth ismételve hangoztatott fenyegetése: „Veletek, általatok, ha nektek tetszik; nélkületek, ellenetek, ha kell!"[26]) nem illette az összes főrendeket, hisz közülök is egy tiszteletreméltó töredék szabadelvű ellenzékké alakult az 1839/40-iki országgyűlésen; de jogosult volt, ha tekintetbe veszszük, hogy a főrendek nagy többsége az ellenünk ellenséges indulatú kormány utasításait mindenben szolgailag követte, és nem a hon anyagi és szellemi érdekeit hordotta szívén, hanem önérdek és a hűbéri kiváltságokhoz való önző ragaszkodás jellemezte magatartását.

A főrendi tábla e miatt már az 1832/36-iki országgyűlésen egészen eljátszotta tekintélyét és a nemzet bizodalmát.

Különben nem Kossuth volt az első, ki erélyes hangon szólott hozzájok; Kölcsey, Wesselényi s mások gyakran megdorgálák őket csökönyösségükért, melylyel minden haladási kérdést megakasztani akartak.

Voltak a főrendek között, kik — habár nem tartoztak a főrendek ellenzékéhez — nem voltak minden haladási kérdés ellenségei; ezek, — talán mert attól tartottak, hogy a nemzet értelmiségének színejava az ország hátramaradottsága felett való elkesere-

[25]) Feletet, 13—19. lap.
[26]) P. Hirlap 1841. évf. 14. sz.

dettségében szélsőségekre fog ragadtatni, — oly politikát óhajtottak követni, mely erély és törvényesség mellett, legalább a legszükségesebb reformokat, — habár tisztán monarchiai, sőt aristokratikus szellemben, — keresztülvigye. Az úgynevezett „fontolva haladó," vagy conservativ-párt volt ez, mely szintén az 1839/40-iki országgyülésen alakult meg.

Azonban elvekre alapított magatartása a pártban csak Dessewffy Aurélnak volt. Nem is volt más államférfia vagy publicistája, csak ő; nem létezett sem azelőtt, sem később igazi conservativ lap a „Világ"-on kivül, mely csak addig volt az, míg ő szerkesztette: — ebben harcolt ő Kossuth ellen.

1848-ig az úgynevezett conservativ-párt, a bécsi kormány majdnem minden hibájával, előítéletével, szóval egész téves irányával rokonszenvezett, tüskén-bokron a kormánynyal tartott és így, — noha talán egyes tagjainak akarata ellenére, — a nemzet érdekeinek és általában minden haladásnak ellensége volt, azért a felvilágosodott hazafias közönség mindenestül gyülölte azt. A „fontolva haladó" elnevezés egyszersmind sok élcre is alkalmat adott. Frankenburg a Pesti Hirlap ujdonsági rovatában a sebesen hajtó pesti bérkocsisoknak ajánlja a fontolva haladást, hogy ne veszélyeztessék a járó-kelő közönséget; másvalaki cselédhez hasonlítá őket, ki oly fontolva haladt urához a megrendelt fagylalttal, hogy elolvadt, mikorra megérkezett vele stb. A megfontolás, igazi értelmében véve a szót, nemcsak nem rosz, sőt minden okos tett feltétele, s bizonyára nincs józan ember, ki a megfontolást kárhoztatná; de ama bizonyos párt nem annyira a megfontolás, mint inkább a hátramaradás pártja volt.

Bár a conservativ irány jogosultságát nem tagadhatni, hanem nálunk, a mi sajátságos viszonyainknál fogva, a szabadelvűnek nevezett ellenzék állott tulajdonkép conservativ alapon. Hazánkban radikális vagy felforgató iránynyal párt még eddig nem birt.

Dessewffy Aurél kormányzási terve, mely sehogysem birt népszerűvé válni, tulajdonképen: egy erős kormány, centralisátió, szóval amolyan II. József-féle felvilágosodott absolutismus, németesítési törekvések nélkül. Alig lett volna egyéb, mint törvényesítése Bécs háromszázados visszaéléseinek.

A két nagy hazafi vitájához Dessewffy Aurélen kívül hozzászólott Eötvös is, ki ugyan nem volt feltétlen híve Kossuthnak, de kit nemes költői lelke, emberszerető nagy szive és politikai meggyőződése is késztetett, hogy Kossuthnak Széchenyi ellenében védelmére keljen; túlzottaknak találá Széchenyi aggodalmait.[27]) Fáy

[27]) Széchenyit így szólítja meg: „Haladj a régi pályán, s látni fogod körülötted az ügy mindenik hívét, és az, ki ellen most igazságtalan vádakra ragadott honszereteted, egyik legbuzgóbb társad leend." . . . V. ö. Kelet Népe és Pesti Hirlap, 120. lap.

András is Kossuth mellett tört lándzsát cikkeiben. Deák Ferenc bármennyire ösztönzé is Széchenyi, nem vegyült e vitába, és, habár nem értett is mindenben egyet a legapróbb részletekig Kossuthtal, hallgatagon beleegyezni látszék eljárásába.

A hirlapirodalom terén az izgatás már csak azért is szükséges volt, mert az országgyűlések úgyszólván eredménytelenek voltak, úgy hogy még az erélyesebb hazafiakat is nem egyszer csüggedés fogta el.

Kossuth politikai elvei nagyjában megegyeztek Széchenyi, Wesselényi, Deák és Batthyány Lajos elveivel. Nem tartotta a főnemességet a nemzet és alkotmány támaszának, és a haladás egyedüli tényezőjének, úgy mint Széchenyi. Nem hallgatott a „felülről lefelé"-féle szólamokra, mert nemis jelentettek semmit, mivel háromszázötven év óta felülről csak törvénysértés, szenvedés és elnyomás érte a nemzetet.

Mi volt tehát Kossuth terve? Szóljon ő maga: „Lelkiismeretünk mélyében önmagunknak kérdést tevénk, kik hivatvák honunkban az átalakulás munkásaivá lenni? keblünkön átrezgett a meggyőződés, . . . hogy hivatva van általában a honszeretet szent érzelmeivel s kölcsönös türelem, indulatával ikerített értelmesség bár honnan, bár kitől jőjjön; mert a bitorlott reputatiók ideje lejárt, s ész a hatalom, ész és tudomány, mely privilegiumot nem ismer, s melynek, valamint az istenszeretet csillagos mennyezetű nagy templomának ajtai nyitvák minden halandó előtt, ki parányisága szerény körében is emberi méltóság indulatával érzi keblében az istenszikra szelid melegét. Hivatva van tehát ész és értelem általában is; de mivel körülményeink természetében fekszik, hogy a békés átalakulás csak a fennálló alkotmányos formák között történhetik, különösen hivatva van az ész és értelmiség a magyar aristokratia egy és osztatlan testületéből, melyben minden érdek találhat és talál képviselőt. E nézet mellett azonban nyiltan kimondjuk, . . . hogy a jogszerűség, civilisatió és alkotmányos élet legfőbb factorát, a nemzeti erő valódi megtörhetlen magkövét, a középrendben keresendőnek mutatják fel a történetek évkönyvei, azon középrendben, mely nem áll oly magasan, hogy osztályzati érdekeit a nemzeti tömeg érdekeivel ellentétben képzelné; nem áll oly alant, hogy mások suprematiai vágyának eszközévé alacsonyulna; . . . . azon középrendű nemességben, melynek politikai cselekvősége a municipális élet körében forog, melyet mi eszerint a közvélemény képviselőjének tartunk . . . . . Azonban, midőn a középrendű nemességbe ennyi erőt helyezünk, azt korántsem osztálykülönzési, hanem inkább egybeforrasztási szempontból teszszük."[28])

„Én szeretem a népet, ... én vele osztozni vágyom alkot-

[28]) Pesti Hirlap, 14. sz. 1841.

mányos jogaimban; mert Isten és ember előtt ez az igazság, igazságon kívül pedig nincs embernek erény, nincs üdvösség; de ezen szeretet nem kasztok szeretete, én a népet nem mint kasztot, én a népet nem a nemesség rovására szeretem, hanem a közös hon biztosságának, boldogságának érdekében; . . . minden, mi egy igaz magyar szív előtt szent és becses, hangosan követeli, hogy egy testté forrni, s ekkép a magyar név erejét megtízszerezni, meghuszszorozni törekedjünk."[29])

Megye és középnemesség volt a két elem, melyekkel átalakulásunk nagy munkáját végrehajtani akarta.

Politikai rendszerének alapja a megye. Senki sem ismerte jobban a megyei élet sajátságait, behatolt annak minden részébe, soha senki úgy fel nem fogta a megyei rendszer fontosságát, soha senki nem vázolta azt remekebben.

Széchenyi a vezércikk elnevezést is roszallá.

Azt mondá a K. N.-ben, hogy a vezércikk szóból csak a „cikk"-et kell elhagyni, és kész a vezér.

Kossuth erre így felelt: „Megengedem, hogy e cím nem a legszerencsésebb eszme volt, . . . méltóztassék a nemes gróf más alkalmas címet tanácsolni, azonnal örömest elfogadom, hanem annyit mondhatok, hogy minden igény nélküli ártatlan gondolat volt, mely semmi mást sem akart mondani, mint, hogy a vezércikk oly cikk, mely a hirlap valamely számának irányát és speciális célját kimutatja, mely vezére a hirlap azon számábani cikkeknek, de más semminek és senkinek. Ebben, gondolom, semmi vezéri botor követelés nincs."[30])

Habár Kossuth e szavainak őszinteségében nincs okunk kételkedni, mindazonáltal Széchenyi szavai teljesedtek; mert hirlapírói működése Kossuthot valóban a szabadelvű ellenzék, sőt, mondhatni, a nemzet vezérévé avatta.

„Miként a pálma teher alatt nő, — mondja utolsó vezércikkében, —[31]) úgy erősödött az én állásom, s a párt, melynek a P. H. e mai napig organuma volt. E párt ellenében nem lehet többé büszke szemöldökkel kicsinybevételt affectálgatni; nem lehet akként nézni rá, mint a haladásnak nyomatéktalan, hatástalan declamatoraira; mert akár a törvényhatóságok utasításaira s egyéb működéseire, akár a sociális élet jeleneteire vessük figyelmünket, mindenütt elismerve találjuk az irányt, melyben ezen párt kitűzött célja felé hatályosan törekedett. És e cél: szabadság és alkotmányos jog minden magyarnak; nemzeti jólét, mely a szabadság gyökeréről hajtson; közös teherviselés különbség nélkül, s az alkotmányos szabadság közös élvezete, azon organikus formák kifejtése és a

[29]) Pesti Hirlap, 1843. 310. sz.
[30]) Felelet, 179. lap.
[31]) Pesti Hirlap, 1844. 365. szám.

népképviselet kellékeihez idomítása által, melynek köszönhetjük, hogy „él magyar, áll Buda még.“ Vagyis egyszóval magyar formákhoz szabott valódi népképviselet; e szó mindent magában foglal.“

„Hatással kérkedni nem akarok; — mondja ugyanazon vezércikkében, — de mint tény áll előttem, áll a nemzet előtt: hogy e honban még egy igénytelen, egyszerű polgár, hogy az irodalom egy harcosa még ily pártfogásban nem részesült, mint a minővel negyedfél éven át nemcsak nem csökkenve, sőt utolsó percig mindig növekedve e nemzet engem pártfogolt vala. Köszönöm neked oh hon! lángoló hálaérzettel köszönöm e pártfogást!“

Ez időben történt, hogy némelyek a szabadelvű ellenzék soraiból kilépve külön pártot alakítottak, ezek a centralisták neve alatt ismeretesek, doctrinaireknek is nevezték őket. Ámbár ezek sem tagadták a megyei intézmény régi hasznos szolgálatait, de közigazgatási feladatok megoldására képtelennek tartották az akkori megyét.

Mikor Kossuth a P. Hirlap szerkesztésétől Landerer kiadó részéről támasztott anyagi nehézségek miatt visszalépett, a kormány örült, hogy így Kossuth szép szerével leszoríttatott a hirlapírói pályáról; mert midőn Landerernek megadta az engedélyt a P. Hirlap kiadására, nem számított a lángész ama hatalmára, mely a nemzetet fel tudta villanyozni. Landerer a centralistáknak ajánlta fel lapját, melyet azután Szalay László, utóbb Csengery Antal szerkesztett. Ezek kezében a Pesti Hirlap iránya egészen megváltozott; azelőtt politikai szószék volt, — mondja elmésen Pulszky, — melyről Kossuth felvillanyozta a megyéket és irányt adott a nemzet politikájának, most kathedrává lett, melyről a népképviseleti rendszer tanait és általában a politikai tudományok elméletét adák elő a közönségnek. Az akkoriban nagy keletnek örvendő Rotteck-Welckerféle „Staatslexikon“ volt a Pesti Hirlap új szerkesztőinek fegyvertára.

Ezek így levén, elég különös Csengery ama vádja, hogy Kossuth hirlapírói működését nem jellemzi eredetiség, sőt még találékonyság sem.

Kossuth felment Bécsbe, hogy Metternichtől egy új lap megindíthatására engedélyt eszközöljön ki. Metternichtől határozott választ nem nyert, sőt az megkisérlé a hirlapírói pályáról lebeszélni Kossuthot, és önérzetét nem sértő kárpótlásra is célzást tőn; azonban Kossuth erről hallani sem akart; újra csak az engedély megadását kéré, mert csak így vélt szolgálatot tehetni hazája ügyének.

Talán ez is bizonyítja önzetlenségét és tiszta hazaszeretetét.

Az engedélyt nem nyerte el.[32])

[32]) Lásd bővebben Pulszky, Él. és kor. I., 225—234. lap. -- Börnét, ki szintén hirlapíró volt, hasonló módon akarta a hirlapírásról lebeszélni egy német hivatalnok. V. ö. Börne, Bemerkungen über Sprache und Styl.

Ezentúl nem volt többé szerkesztő. Azonban mégis talált módot a közönségre hatni. A Hetilap-ba írt vezércikkeket. Ebben jelent meg többek közt Fiuméról ama híres vezércikke, melyen elejétől végéig megkapó ékesszólás vonul át; már kezdő szavai is „Tengerhez magyar“ nagy hatást keltettek. [33])

Később, a sajtószabadság kimondása után — egyéb bokros teendői miatt — szerkesztő nem lehetett; a „Kossuth Hirlapja“ című lapnak (mely 1848. jul. 1-én indult meg) Bajza József volt szerkesztője; de Kossuth írta a vezércikkeket, ezekről mondták, hogy: „lángszavakkal voltak írva és tűznyomokat hagytak.“

Ez időre esik a védegylet érdekében kifejtett tevékenysége is.

Ekkor gyakran találjuk Pestmegye zöld asztalánál szónokolva, habár mióta Pestre tette át lakását, mindig élénk részt vett a megye gyűlésein. Ezek egyikén — 1840 nov. 19-én — nevezé el Széchenyit a legnagyobb magyarnak; hazafias lelkesedése és a nagy hazafi iránti őszinte tisztelete sugalták ama szavakat, melyeket a közönség tapsa és éljenzése követett. Ezek egyikén emlékezett meg József nádor érdemeiről, annak halálakor 1847-ben.

Pestmegye az 1847-ik országgyűlésre egészen Kossuth nézetei szerint állapította meg a követi utasításokat, melyek mintául szolgáltak a többi megyének. Nagy népszerüségre vall, hogy Kossuth 1847. okt. 18-án Pestmegyében 2948 szavazattal követté lőn. Mivel Pestmegyében conservativ követ megválasztatására gondolni sem lehetett, a conservativek az ellenzéki Balla Endre főjegyzőt állitották fel ellene követjelöltnek, ki a választásnál 1314 szavazatot nyert.

Kossuth az 1847-iki országgyűlésen nemcsak mint Pestmegye egyik követe, hanem egyszersmind mint a szabadelvű ellenzék vezére jelent meg.

Széchenyi a kormánytól — a haza érdekében — elvállalt megbizatásaiért és a helytartótanácsnál viselt hivataláért nem fogadott el fizetést; Kossuth pedig nem vevé fel követi napidíjait.

Nem tudjuk vajon akadtak-e, kik példájukat követték?

„Az 1848-at közvetlenül megelőzött években még oly férfiak részéről is mint Batthyány Lajos, intéztettek kisérletek elnémítani azt a kis töredéket, mely a reform-eszmék vitatását is idején látta“, írja Csengery; igen, mert gondolkodóba ejtette a hazafiakat, hogy a centralisták ép úgy ostromolták a megyét, mint Bécs; amazok, mert tökéletesebb közigazgatást és népképviseletet óhajtottak; emez mert a forradalom fészkének tartotta a megyét. Végre az 1845. év végén a municipalisták és centralisták megszüntek egymással versengni.

Azonban Csengery idézett szavaiban úgy akarja feltüntetni a dolgot, mintha egyedül csak az a kis töredék vitatta volna a reform-

[33]) 1846. évf. 8. sz.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

eszméket. Tehát a municipalisták és vezérük Kossuth nem akartak reformokat? Ez annyira ellenkezik az igazsággal, hogy nem is cáfoljuk.

A municipalisták élükön Kossuthtal, a megyéket az alkotmány védbástyáinak tartották.

Nagyon tévedne, ki az 1848 előtti megyét csak közigazgatási intézménynek tartaná, és csak e szempontból tenné azt vizsgálódása tárgyává.

Csakugyan a megye politikai jogainál fogva az alkotmányosság őre volt; ezért a negyedfél századon át ránk nehezedő önkényes uralom szüntelen arra törekedett, hogy a megyei önkormányzatot megszüntesse. I. Lipót és II. József idejében, Ferenc alatt 1823-ban és V. Ferdinánd kormánya alatt 1844-ben úgyszintén 49 után nyilt támadás intéztetett a megye ellen.

Semmisem állott annyira az osztrák absolutismus és centralisatió útjában mint a megye; de nem is gyűlölt semmit annyira az osztrák mint a megyerendszert, és legföljebb még a két protestáns felekezet autonomiáját.

A megyei rendszer a nemzet szellemének megfelel és összeforrott a nemzet életével, hirdették a municipálisták; és nem akarták feláldozni a megyét, a centralisták által kilátásba helyezett előnyökért, melyek kétségesek voltak. Az ellenben bizonyosnak látszott, hogy ha a megyei élet megszünik, a közügyek iránti érdeklődés tetemes csorbát fog szenvedni.

„Ám vessünk egy pillantást megyei rendszerünkre, melyet én, alkalmasint százezrek után és százezrekkel együtt, oly institutiónak tartok s hirdettem és hirdetek örökké, melyet a világnak bármely institutiójával sem volnék hajlandó felcserélni . . . Van-e egy hatalmas eszme, egy fontos ügy, egyetlen érdekes tárgy, mire nézve a megyegyűlések kevés hónap alatt oly elmesurlódást, s ennek következésében oly eszmeközpontosítást nem eszközöltek, minőt más eszközökkel annyi idő alatt elérni lehetetlen volna? . . . . országgyűlés alatt, a követek s küldőik közti folytonos viszonynál fogva, minden vármegye egy-egy elmesurlódási műhelylyé változik.„[34])

Kossuth épen úgy ismerte mint a centralisták a megyékben előforduló visszaéléseket, sőt ő volt nálunk az első, ki azokat nyilvánosan megrótta és kárhoztatta. De erős meggyőződése volt, hogy nem az intézményben, mely üdvös, de az egyénekben volt a hiba; azaz hiányzik a szellem, mely a magában véve helyes intézményt éltesse, és ennélfogva a népben kevés iránta a bizalom.

A municipalisták is óhajtották a népképviseletet, de a megye megtartásával, mert méltán attól tartottak, hogy a nemzetietlen és önkénykedő bécsi kormány, — ha netalán megadja is nekünk a

[34]) Felelet 41—43. lap.

népképviseletet, — fondorkodás és vesztegetés által a magyar parlamentarismust könnyen üres formasággá változtathatja; mi már csak azért is valószínűnek látszott, mert az örökös tartományok absolutismus alatt éltek.

Különben nem a centralisták hozták először szóba a parlamentarismust. Többek közt Borsiczky már az 1830-iki országgyűlés szeptember 18-iki kerületi ülésében felelős ministeriumot sürgetett. [35])

Pestmegye 1844. augusztus havában tartott közgyűléséből a kormányhoz felterjesztett feliratában a népképviselet életbeléptetését sürgeti. Tették ezt más megyék is. Nem hiába mondogatta tréfálva Széchenyi: „Nem ők fedezték fel a magellani szorost és Budapestet, a porost.“ Hogy pedig a felelős magyar ministerium végre csakugyan létrejött, az kétségkívül leginkább Kossuth érdeme; ugyanis miután a párisi február 24-iki forradalom híre már hozzánk is eljutott, elérkezettnek látta az időt a felelős ministerium eszméjét megvalósítani, és az osztrák örökös tartományok számára is alkotmányt sürgetni.

Március 3-ikán mondott nevezetes beszéde Bécsben is élénk visszhangra talált. E nagyszerű beszédet terjedelmessége miatt nem közölhetjük. [36])

Maga Széchenyi e napról ezeket irja: „Bátrabbak merészebbek, kikkel magasb, láthatlan hatalmak látszanak szorosb szövetségben lenni, rövid napok alatt oly alapra fektették hazánk jövendőjét, melyet, — tisztelet becsület, de igazság is, — velem együtt mi hangyamunkások tán soha vagy csak generatiók után lettünk volna képesek megalakítani.“ Igen, de Csengery következetlenséggel vádolja Kossuthot: mert ő municipalista létére létesíti a parlamentarismust. De mikor ellenezte Kossuth a népképviseletet?

Hibázott-e az által, hogy nem egyedül a parlamentarismus elméletét fejtegette untalan lapjában és beszédeiben? Nem tanusított-e nagy tapintatot, megragadva az alkalmat, mikor a parlamentarismus megvalósítható volt? Valóban, ha Kossuth egész államférfiúi pályáján egyebet nem tett volna is, már egymaga az, hogy e kínálkozó alkalmat merészen megragadta, fényesen bizonyítja találékonyságát.

Mindazonáltal az 1848-iki törvények nem a pillanatnyi rögtönzés művei, hanem egy hosszú küzdelmes korszak következetes törekvéseinek eredményei. „Ez elvek nyilvánosan meglőnek vitatva éveken keresztül; — úgymond Kossuth — s nem a rögtönzött izgatottság melegágya hozta azokat létre, hanem a nemzet életfájának egészséges gyümölcsei, melyek a nemzeti bölcseség és önzetlen hazafiság tiszta levegőjében bimbóztak, virágoztak és megértek.“ [37])

[35]) V. ö. Széchenyi naplói, összeáll. Z. A. 221. lap.

[36]) Megvan K. L. „Országgyűlési beszédei“ című gyűjteményben. Pest, kiadta Heckenast G. 1867. 69—77. lap és Pulszky Emlékirataiban.

[37]) V. ö. Irataim. II. k. Értekezés Magyarországról. 165. lap.

Az 1848-iki törvényhozás semmiben sem árult el forradalmi irányt, sőt inkább törvényesség és bölcs mérséklet jellemzi azt. A forradalom ismeretlen fogalom a magyar alkotmány fejlődésében.

„Nagy politikai újításainkat két elvre lehet visszavezetni: Az egyik elv: Igazság a népnek! a másik: biztosítása az alkotmánynak.

E második jogunk volt, az első kötelességünk.“[38])

Az 1848-iki törvényhozás a régi törvényekben gyökerező jogokat és kötelességeket általánosakká tevé, kiterjeszté a nem-nemesekre a nemesség jogait, a nemességre pedig a nem-nemesek kötelességeit.

A kormány felelősségének elve sem volt új, csak a forma volt új, melyben az 1848-ban megvalósult. A nemzet régi óhaja teljesült az által; mert a felelősség elvének csirái megvoltak régi törvényeinkben is.

Tehát 48-iki törvényeink nem forgatták fel a régi nemzeti intézményeket; a nemzet régi nagy elvei meg nem szüntek a magyar alkotmányosság alkotó elemei lenni; az új intézmények alkotmányunk természetes fejlődésének eredményei.

Államférfiaink nézeteire befolyással voltak a külföldi minták, az angol és északamerikai parlamentarismus és a francia doctrinainek, Constant Benjamin, Royer-Collard és Guizot tanai; úgyszintén a Rotteck-Welcker-féle iskola, sőt a régibb jogbölcsészek és államférfiak is, u. m. Montesquieu, Rousseau, Mirabeau, Sièyes, Kant, Fichte stb. Mindenesetre 1848-iki törvényhozásunknak csak előnyére válik, hogy a külföldi alkotmányok intézkedéseit utánozni törekedett.

Habár átalakulásunkra jelentékeny befolyással voltak a külföldi törvényhozások alkotásai s a kor divatos eszméi, mégis 48-iki törvényeink magukon hordják a magyar nemzeti szellem eredeti sajátságainak nyomait; — ez is leginkább Kossuth érdeme.

Ő a népképviseletet és a felelős kormányt a megyék önkormányzati jogával összhangzásba hozni törekedett, mi sikerült is neki. Ez is bizonyítja, hogy voltak eredeti eszméi és rendkívül találékony volt.

De halljuk őt magát. 1848. április 2-án az országgyűlésen így szólott: „Istenre esküszöm, ki a jelen mozgalmakat vezeti, hogy a mely percben ez országnak municipális szabadsága nem lesz, én megszünöm annak polgára lenni. Már a multkor kijelentém, hogy ámbár nem tartom magamat oly bölcsnek, miszerint új statustheoriákat fel bírjak állítani; de nem is vagyok elég oktalan, hogy a régi theoriát csak azért, mivel theoria, s más nemzeteknél úgy van, elfogadjam. És nem tartom lehetetlennek megmutatni azt, hogy a parlamenti kormány mellett a megyei municipiumok fennállhatnak.

[38]) U. o.

E tekintetben előttem áll a historia, melyet Isten könyvének tartok. Ebből azt tanulom, hogy a régi státusok absorbeálták az egyént, az újakban pedig az egyének absorbeálják a statust. A spártai, a római szabadság, nem szabadság; ha van a régi korban szabadság, azt én a germanok községeiben találom fel, melyeket az absolutismus, nem tudván a státus fogalmával összeegyeztetni, centralisatióba sodort. Abban rejlik a hiba, hogy a kor soha felfogni nem bírta azon kapcsot, mely az egyesek és a státus közt létezik; s azt valamint az absolutismus által nem, úgy a centralisatió által sem lehet elérni soha. A centralisatió nem szabadság, mert igen távol esik azon körtől, melyben az ember él. Szerintem az a szabadság, ha az egyén illő körében bírja azt, ha a család házi tűzhelyén él, ha a község, ha a megye szabadon mozog a maga körében, és a státus olyan, mint a nap, melyben minden sugarak egyesülnek, s onnan minden egyesre ismét szétáradnak. Az egyén jogaiból csak annyi adassék a státusnak, mennyi a kormányzatra mulhatlanul szükséges. Ha több adatnék: vérző szívvel bár, de számkivetném magam a hazából. Azért mert Montesquieu, azért mert a franciák, kik sokat tévedtek, a centralisatiót alkalmazák, azért esküdjek rá? én nem! Sőt épen annak vagyok hajlandó tulajdonítni, hogy Franciaország véres forradalmak által reformálhatta csak magát. Én Párist Magyarországon ismerni nem akarok soha. Én ott akarok élni, hol a szabadság, ha egy szegletben elnyomatik, a másikban újra fölemelkedik. Nekem oly státus kell, hol, ha egyik megye elnyomatik, diadalmasan keljen fel a másik, s míg ennek elnyomására feszíti erejét a hatalom, addig a többiek új erőt nyerve szólaljanak fel, hogy a zsarnokság diadalát lehetetlenné tegyék. A megyei municipium hát nemcsak a népeket szabadokká, de a trónokat is nagyokká s erősekké teszi. A centralisátió veszélyes a trónoknak is; ha Franciaországban municipiumok lettek volna: X. Károly, midőn ordonnanceit kiadta, nem bukott volna meg, mert azok megtörtek volna a megyék ellenszegülésén. De ott, hol barrikádok döntik el az ország sorsát, ott, vagy szolgaság van, vagy anarchia; igaz szabadság soha. Én tehát a ministerium felelősségét s hatalmát nem akarom tovább terjeszteni, mint annyira, hogy mellette a municipium megélhessen, de a municipiumot meg úgy kívánom rendezni, hogy a ministeriumot s a végrehajtást ne gátolja. A ministernek engedni kell, hogy a municipium nyerjen; s ha a municipium kedvére kormányoz, erős a kormány és hatalmas. Nem juthatott nehány nap alatt oda Magyarország, hogy a municipiumok felett pálcát törhessen; s ha ez lenne következése a jelen mozgalmaknak, úgy a nálamnál ifjabbak meg fognák érni, hogy a szabadság helyébe, melyért oly férfiasan küzdöttünk és vívtunk dictatura lépne hazánkban. De honnan van az, hogy midőn a népképviseletet tárgyaltuk, ez senkinek sem jutott eszébe? átment a megye ideája mindkét táblán szó nélkül, és ime

most egyszerre a megyéket nullificálni akarjuk! De hát ha a municipiumokat eltöröljük és a közgyűlés többé nem intézkedik: ki fog intézkedni? A minister! Uraim, megvallom, miként ha hivatva volnék azon munkában részesülni, örömmel felajánlanám csekély tehetségeimet a hazának, mert avval tartozom; de ha azt mondanák: a megyék el vannak törölve, intézkedjék a minister! akkor én a tárcát el nem vállalom; ha bíznék is szívemben, de fejemben (homlokára csapva) nem! mert nem tudom: eltalálnám-e azon vonalt, melyen túl terjeszkedni nem lehet. — Lehet, hogy a terv, mely a papiroson van, hibás; de abból korántsem következik, hogy hát a megyerendszer elvetendő. Ki magát ellentétbe hozza azzal, hogy a szabadság közös legyen, eltiportatik.

Azt óhajtanám, mindenki azon impressióval hagyná oda e termet, hogy törekedjék összhangzásba hozni a megyét a felelős kormánynyal. Oly annyira szeretem a megyét, hogy érette készebb volnék megbuktatni magát a felelős ministeriumot . . .

Nem volt-e három századon át egy hatalom, mely németté akarta tenni e hazát, egy közbejött tíz évi absolutismus? És a törekvés mi egyeben, ha nem a megyerendszeren tört meg? És mikor történt ez, akkor-e, midőn magyar nyelv használtatott a tanácskozásban s irodalmunk kifejlett volt? stb.“

Április 3-án pedig ezeket mondá: „Mint a mechanikában gyakran nagy dolgoknak igen csekély emberek voltak feltalálói; ha Európa státusbölcsesége a régi alapokon indulva folytonosan kétségbe fogja vonni annak lehetőségét, hogy a felelős parlamenti kormány szabad municipalitásokkal összeegyeztethető: úgy tehát én leszek egyike azoknak, kik hivatva vannak a világot ellenkezőről győzni meg; mert én miként Isten létezéséről, úgy arról is meg vagyok győződve, hogy e kettő összeegyeztethető. Semmi egyéb nem kivántatik hozzá, mint a státusban minden hatalomnak megszabni a maga körét, s minden hatalomnak a maga körében önállást s annyi függetlenséget adni, hogy el ne nyomassék a felsőbb által; de nem adni annyi erőt neki, hogy gátolhassa a felsőbbet működésében, mely más téren mozog. S ez nem megfejthetlen problema. Nincs a világon a szabadságnak nagyobb ellensége, mint mit ezen német szó kifejez: „zu viel regieren.“ Hol a lakosok családjaikban, községeikben s tartományi jól rendezett kisebbkörű vidékeikben a magok érdekeire nézve nincsenek az önkormányzási hatósággal felruházva azon körig, a meddig fel kell ruháztatva lenniök, hogy az egész státust ne akadályozhassák: ott az egyéni szabadságra elnyomólag hat a felsőbb hatalom, mert csekélyebb dolgokba fog avatkozni, melyekben a célszerüséget nem fogja eltalálni, minthogy a magasból nem ismerheti a körülményeket, nem fog jó előljárót adni a falunak, jó szolgabírót a megyének stb. Azért a rendnek, szabadságnak érdekében a hatósági rendszert, de a községrendszert is

össze kell egyeztetni a parlamentáris kormánynyal. S ha Európa státusbölcsei nem tudták a módot feltalálni, tehát én fogom feltalálni, s meg fogom bizonyítani. Mi a nemzetiséget illeti: ha látom Magyarország mintegy ötven megyéjét, hol rendes időszakonként magyar nyelven vitt, magyar szellemű törvények, s magyar szabadság gyakorlata körül forgó tanácskozások vannak: azt gondolom természetesen, hogy azon megyék mind megannyi tűzhelyei a magyar nemzetiségnek. És ha gyűlések nincsenek, s a miniszter bepecsételt levelet ír a tisztviselőknek: miképen tartathatik úgy fel a nemzetiség, nem értem; de hogy a gyűlések focusai, tenyésztői a nemzetiségnek, az előttem tisztán áll. Azt mondják, hogy a képviselők nem lesznek magyarok. Hiszen eddig csupán a nemesség vett részt a gyűlésekben, és mégis Liptóban akárhányszor tótul tanácskoztak. Fordítsuk meg a dolgot. Állítsuk a megyéket képviselői alapra, s minden gyűlés magyar lesz; mert Zemplénmegye követe igen jól figyelmeztetett, hogy egy nagy hiány van a törvényben, és ez az, hogy meg kell adni a ministeriumnak azon hatalmat, hogy, ha valamely megyei gyűlés a törvény határain túllép, azt felfüggeszthesse. Ha képviseleti rendszer van, appellál a népre, új választásra, és nem lesz egy tót gyűlés is Magyarországban soha. Célom az, hogy a nemességet tartsuk meg személyében, vagyonában, eszközöljük az önkormányzási rendszer lehetőségét s evvel együtt a municipiumot, népképviseleti basisra fektetve, igyekezzünk kiegyenlíteni a felelős ministeriummal, és ez által a nemességet megmenteni stb.“

Vajon nem páratlan államférfiú-e, és nem rendkívüli őszinte híve-e az a szabadságnak, ki épen midőn ministeri hatalommal ruháztatik fel, a ministeri mindenhatóság ellen emeli fel szavát?

—H —R.

HORVÁT ISTVÁN.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

V.

Horvát történeti felfogása. — Tervét közli Kazinczyval. — A „Rajzolatok“ rövid ismertetése. — A dicsérő levelek hatása.

Ugyan az a szellem, melyet fentemlített költők és államférfiak képviseltek, ösztönözte Horvátot is minden tetteiben; sarkalta és vezérelte különösen történelmi kutatásaiban. Ő maga sok helyt kiméletlenül vádolja nemzetét, hogy tudatlan, rest és lelketlen, de csak azért, hogy tettre sarkalja azt. Azonban ha más merte ezt állítani oly célzattal, hogy ez által a magyart sértse, vagy csak

látszólag is kisebbítse, azonnal védelmére kelt fajának, s még oly érdemeket is hajlandó volt reá aggatni, melyekkel az nem dicsekedhetett.[1])

Műveiben gyakran találkozunk azon panaszokkal, hogy nincs elegendő tudományos könyvünk, hogy a görög remekirodalom nálunk nagyobbára ismeretlen, hogy a latinra is kevés gond fordíttatik; hogy a keleti nyelvek, melyeknek ismerete nélkül históriának nem fejlődhetik, ismeretlen új világok; hogy saját nemzeti nyelvünket inkább szokásból beszéljük, mint tudományosan értjük, hogy a magyar történelemnek számos kútfői a külföldi levéltárak porában hevernek, vagy itthon titokban zár alatt őriztetnek, hogy nagyjaink a tudománynak utazások és utaztatások általi gyarapodását nem mozdították elő, hogy az írók és tudósok sorsa nálunk valóságos nyomoruság, mert nem szerezhetik be azokat a tudományos műveket sem, melyeket a magyar história kedvelőjének nem ismerni szégyen és gyalázat stb.

A tudós világ nem ismeri a magyar nemzet multját. Ha ismerné, máskép gondolkodnék felőle, és jobban megbecsülné, mint most, de a mi ennél fájdalmasabb, maga a nemzet sem ismeri önmagát. Itt az idő, hogy levonjuk a multak fátyolát, és ne várjuk azt, hogy idegenek tegyék azt helyettünk. „Ébredjünk — írja ő Kazinczynak — de tántoríthatatlan hívség pajzsa alatt, nemzetünk dicsőségének felemelésére. Rólunk mondja Lucanus, hogy a világ egyetlen nemzete vagyunk; rólunk írja Thukydides, hogy a scithák hatalmának nemcsak az európai, hanem az ázsiai népek sem tudnának ellentállani, ha egyetértők lennének egymás között. Mégis mivé lettünk az újabb időben! Atyáinkról, a világ csodáiról, holmi alacsony vadász és pásztor képek csuszamodván lelkünkbe, mi, valóban törpék, elhittük Bayernek, Fischernek és Schlözernek, hogy a becsületes szittyanév bizonytalan, és barbarussal egyet jelentő nevezet. Magunk dolgozni s fáradni restelvén, vagy nem is bátorkodván, idegenektől vártuk nemzetünk eredetének felvilágosíttatását!!“

Ime a benső indok, mely Horvátot a történetírás munkájára ösztönzé. De volt egy külső ok is, mely ehhez járult, t. i. Kriebel János cs. kir. tanácsosnak tíz folió kötetből álló ily című munkája: „Historia Hungariae et adnexarum Partium ad Annales universos adstructa; serie monumentorum in ordine chronologico

[1]) Kazinczy 1817. máj. 6-án Kis Jánosnak írja: „Trattnernek ma vett leveléből értem, hogy Horvát István azt kívánja Köleceytől, hogy a Berzsenyi verseinek recensiojából húzzon ki két §-ot, melyekben az állott, hogy a Magyar eddig uem bírta a Dalok Lelkét (der Geist der Lieder), melyben a Rácok megett áll. Ez az én tisztelt barátom hongrois enragé, még a nem valót is reánk szeretné raggatni, mihelyt általa fénylünk“. . . . H. 240. 241. lap.

illustrata."[1]) József nádor, ki minden nemzeties irányú mozgalomnak barátja volt, pártfogása alá vette Kriebelnek törekvéseit is. Hogy a magyar nemzet ősiségének kimutatását célzó törekvését elősigítse, megbízta Horvátot, hogy nagy tudományával segítségére legyen azon jószándékú tudósnak. Erre ösztönözték mindazon barátai is, kik eddigi történelmi dolgozatait bámulták.

Horvát bámulatos buzgósággal fogott a munkához. Az éjjelt is napallá fordította, csak hogy eleget tegyen nagy pártfogója kívánságának. De minél tovább haladt a kutatás terén, annál erősebb vágy támadt lelkében arra, hogy ő maga derítse fel a magyarok őstörténelmét. Dolgozott csendesen, de szakadatlanul. 1820. október 28-káról írja Kazinczynak: „A mit írok, nem mindennapi; de épen azért sok olvasás, sok fejtörés szüleménye. Annyi írnivaló fekszik pedig már is vállaimon, hogy húsz évet is kivánna a kidolgozás. — Nem tehetek róla, ha mélyen érzem nemzeti tudatlanságunkat, nem tehetek róla, ha egész erővel emelni kivánom nemzetem dicsőségét."

Öt éven át szakadatlanul dolgozott, még pedig úgy, hogy a levelezéssel is felhagyott. Kitette magát inkább a szemrehányásoknak, s barátai félreértésének, — de nem akarta magát semmi külbefolyás által zavartatni mind addig, míg az Ábrahám korától kezdődő magyar pragmatika históriának vázlatát el nem készítette. E munkát azon világos tudattal készítette, hogy valóságos forradalmat fog előidézni a történelem mezején. Mikor öt évi hallgatásából Kazinczy felriasztotta, ő ama hosszú és felette fontos levélben, melyben nagy tervét megírta, némi homályos sejtelmét árulja el annak, hogy műve megjelenése után talán őrültnek fogják tartani. Komolyan, mintegy mentegetőzve, állítja, hogy m é g nem bántja semmi őrülés, nem indult meg agyának kereke, hanem józan észszel és hideg vérrel írta munkáját.

A levél, melyben egész tervét indokolva közli, oly érdekes, oly hű visszatükrözője Horvát lelkének, hogy annak egész terjedelmében való közlését e helyt nem mellőzhetem.

„Öt évi néma hallgatásomat — írja Horvát — egyedül nagylelküséged, mely néma hallgatásomat is tisztelé, tudta megtörni . . .

Mért hallgattam, s mért nem feleltem se Neked se másoknak, sem a Hazának és nemzeti litteraturának? . . . az nem ide való. . . .

Nagy, felette nagy áldozatomba került megszólamlásom. Megtettem éretted, noha a mit én egyszer felteszek, attól a mennykőhullások sem tudnak egyhamar elmozdítani.

Azonban ha nem irtam is, nem mondhatom, hogy ily hosszú idő alatt nem dolgoztam. Ezt tennem, a haza szeretete nem engedé. Dolgoztam tehát, sőt igen sokat és fontosat dolgoztam. Képzelj

[1]) Meg van a nemz. Muzeum kéziratgyűjteményében.

magadnak egy Pragmatica magyar Históriát Ábrahám korától kezdve Árpád magyar vezérig, minden zsidó, görög, római, arabs és egyéb középszázadi írókból. Ha ezt képzelted, soha ezt csak képzelni is nehéz, elhiszed, hogy valóban nagyot akartam dolgozni. Nem bánt még eddig, hála a kegyes természetnek, semmi őrülés, nem indult meg agyam kereke, következésképen elhiheted eszem józanságát: és én hideg vérrel, a kritikus főhöz illő hideg vérrel, újra mondom s írom örömödre, sőt magyar büszkeségedre, hogy én magyar Pragmatika Historiát készítettem az Ábrahám előtti időktől fogva Árpád magyar vezérig. A historia ugyan nem mathesis; mind azáltal a fides historica is majdnem annyi, ha megüti a kritika legszorosabb szabásait, mint a mathesis, és én Caesar és Nero létét, vagy inkább voltát, szinte úgy hiszem, mint azt, hogy kétszer kettő valóban négyet tészen. Hiszem, hogy soraimat olvastodban elakadsz. Ezen nem csodálkozem, de feltészem egyszersmind elakadásodat abban megnyugodni, hogy eddig hiú képekkel sohasem kecsegtettem hazám tudósait, hogy becsületemet mindenkor főkincsemnek tartottam. E munkám lészen koronája minden igyekezetemnek. Ezért fog emlegetni nevemről meg a legutolsó magyar is.

Nevelem elakadásodat, ha azt írom, hogy utolsó ajándékod által ezen épülethez nekem nehány igen derék faragott köveket küldöttél. A debreceni magyar legendák is egypár oszlopot tesznek alkotmányomban, s ezért kétszeresen köszönöm drága és felette becses ajándékodat. Nem küldhettél volna nagyobb kincset számomra, mert ámbár Sinai eredeti leveleit Cornideshez e kéziratról bírom, és Cornides jegyzeteit belőlök még 1803-dikban lemásoltam számomra, sőt azt a keveset is, a mit rólok Veszprémi úr Biographia Medicorum Hungariae mondott, használtam: mégis egészen más vala magát az egész kéziratot használni, a mit egyenesen forró barátságodnak köszönök. . . . A XIV. századi magy. Biblia után Te nyújtád kezembe annak újabb bizonyságát, hogy Dávid király a Jászokkal több ízben hadakat viselt, hogy a Magyar még a XVI-ik század kezdetén Mag-ernak széltében hivatott és iratott.

A boldog emlékezetű Kovachich, kit nemcsak mint igen nagy érdemű barátomat szerettem, hanem mint másod atyámat tiszteltem is, és a ki még életének hetvennegyedik évében is meg nem állhatta, hogy hetenkint hozzám legalább kétszer a budai várból gyalog által nem jött volna, midőn Magyarország gyökeres Nemzetségeiről értekező könyvemet végig olvasta, nyakamba borulva és össze meg összecsókolva mondá: „Barátom; a vállaimra hágott és láttatta velem, mint lehet és kell a silány hazai krónikáknak hitelt és tekintetet szerezni.“ Mint amott, úgy bántam emitt is a silány Legendákkal a hazai ringy-rongy maradványokkal. Munkámban Moses a mi első Magyar Historiographusunk az aegiptomi Manethonnal; Ho-

merus az erdélyi Adprobata ex Compilatával; Herodotus Sylvester Jánossal. Plato, Virgilius, Ovidius, Seneca, Lucanus, Luitpranddal és Otto Frisingensissel; Hieronymus Kadlubkoval és Radeviscussal; Abulfeda Anonymussal, Sz.-Margit Biographiájával, Sz.-Domokos magyar életével, a debreceni magyar legendával és a Liber Conformitatum Christi cum S. Francisco különben igen balgatag könyvvel szakadatlan erősségű láncot tesznek, noha egyenként teljesek némely tárgyaikra nézve sűrű homálylyal. Ugy vélem, hogy a Chaosból rendes világosságot hoztam ki nemzetünk dicsőségére, melyet már Sesostris korában az egyptomi pyramisok hegyére függesztettem. Láthatod tehát, nagyérdemű és tudományú barátom, hogy hallgatásomat, noha ez egészen más okból eredett, csak a súlyos munkám miatt is nekem vétkül nem tulajdoníthatod. Mind ezeket ha élek, két év mulva nyomtatás alá eresztethetem rendes foglalkozásaim mellett is. Ha azoktól felmentenének, talán egy év lefolyta után is. Most nyakra főre a materialékat írom össze, a mit ha elvégzek, maga a kidolgozás három vagy négy hónap alatt könnyen végbe megyen. Bevezetésül fog szolgálni e munkába: „Theoria Condendae Historiae Pragmaticae veteris.“

És mindezeket egyenesen a Haza szeretve tisztelt felséges Nádorispánjának, a mi nagylelkű Józsefünknek illik forró hálával köszönnünk. Ha e nemzetünk kegyes Jótevője Kriebel óriási plánumát pártfogása alá nem vette, s engemet a nélkül, hogy ezt valaha kértem, munkája segedelmére egyenesen ki nem nevezett volna, úgy az ezerekről fogva zavarodásba dűlt tárgyak talán soha sem jöttek volna tiszta fényességbe. Tiszteltem már akkor e Főherceget, midőn az országgyűlésében Árpád vérét ereiben buzogni mondván, a magyar nemzet regeneratiójáról beszélett s igaznak tartottam róla a tiszteletreméltó Desőfi József gróf sorait: „Hazánk Geniusa kit arra megkére, hogy ne légy ezentúl korcs nemzet vezére.“ De midőn kegyes gondoskodásait napról-napra közelébb kezdtem esmérni, már akkor határtalan vala eránta hálám, és semmi terhes munkát a hála kijelentése miatt súlyosnak nem tartottam. Örömmel öltem, úgy szólván, a munkával, olvasással és éjjelezéssel magamat, csakhogy olyast mondhassak, a mi neki bizonyosan kedvét találhatja. Hol állanánk, nagyérdemű Barátom! ha ezelőtt csak két századdal is már egy Ferencünk és egy Józsefünk volt volna!! Ébredjünk, de tántoríthatatlan hívség Paisa alatt, nemzetünk dicsőségének felemelésére. — Rólunk mondja Lucanus: „Gens unica mundi est, de qua Caesareis possim gaudere triumphis“. Rólunk írja Thukydides: „Nam huic Scytharum potentiae non modo gentes, quae sunt in Europa, aequari nequeunt; verum etiam earum, quae in Asia sunt, nulla, gente genti opposita, Scythis universis, si concordes inter se fuerint, resistere valet.“ Mégis mivé lettünk az újabb időkben! Atyáinkról, a világ csodáiról, holmi

alacsony vadász és pásztor képek csuszamodván lelkünkbe, mi, valóban törpék, elhittük Bayernek, Fischernek és Schlözernek, hogy a becsületes szittya név bizonytalan, és barbarussal egyet jelentő nevezet. Magunk dolgozni s fáradni restelvén, vagy nem is bátorkodván, idegenektől vártuk nemzetünk eredetének felvilágosíttatását!!

Mellesleg oklevelekből a 108 magyar nemzetségeket, a mit önmagam sem reménylettem, rendre feltaláltam és így patriarchalis állapotunkat, melyet Európában tudomra egy nemzet sem tud úgy előállítani, mint mi, szépen meghatároztam. Sőt ezenkívül háromszáz Magyarországot illető kéziratokat is öszveszedegettem a mohácsi veszedelemileg. Mindezek, ha nem említeném is, tudot, milyen huzamos és baromi munkát kivántak, s nem hagyának időt haszontalan irkafirkálásokra. Pedig még ezeken kívül is, hány eredeti levelet másoltam le, hány diplomatikai és törvényes tárgyakat felvilágosítottam, melyekről a magyar szinte úgy nem gondolkodott, mint azt soha nem űzte-fűzte, noha mindennapi gyűléseinkben a kifejezés, kik legyenek nálunk a Statusok és kik tegyék az Ordineseket! Vélted volna-e, hogy nálunk a nemtelenek is mindenkor, egykét epochát kivévén, a Repraesentativum Systema gyakorlásban részt vettek? Sok hever, valóban, újra mondom, sok hever lelkemben. Bár egy véletlen halál (mert nekünk erre is vissza kell emlékeznünk) mind ezeket a sírba ne vigye!

De nem szólok többet saját munkáimról, nehogy különben nagy türedelmeddel visszaéljek..... Virággal szólva: élni siess!"

Senki sem képes Horvátnak észjárását hívebben ecsetelni, mint a hogy azt, e levélben, ő maga teszi. Látjuk abból, hogy ő nemzete nagyságának fényétől elragadtatva, meggyőződésből és nem ámítási szándékból írta munkáját. Erősen hitte, hogy a mit mond, az igaz; hogy ezzel új utat tör a történelemben; és hogy ezért emlegetni fogja nevét az utolsó magyar is.

A munka, mely „Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiről" cím alatt 1825-ben megjelent, nem az, a mit Horvát a fentebbi levélben igért. Az csak mutatvány akart lenni azon nagyobbszerű munkából, melyen éveken át dolgozott, melyet nagyobb testamentumának nevezett, melyet azonban elkészíteni soha sem tudott. Mindazáltal ezen mutatvány is elegendő tájékozást nyújt gondolatmenetéről. Ő az egész őskori történelemben szereplő híresebb népekben magyarokat lát. A magyarok története még Ábrahám előtt kezdődik; és folyton folyik a szent írók, a görög és római írókon, az arménus, syrus, arabs és persa írokon, nemkülönben a közép századok maradványain keresztül egész Árpádig. Ő komolyan hitte, hogy kutatásainak sikerülni fog kimutatni, miszerint a magyarok, kúnok, lófejűk, palócok és pártusok a szittyáktól eredt egy nyelvű nemzetet képeztek, a kik Afrikában, Nubiában,

Abissiniában és Aegyptomban; továbbá Ázsiában: a fekete tengernél, Palestinában, Arábiában stb. különféle nevek alatt szerepeltek. A görögök és rómaiak idejében, a púnok országában, Olasz- és Spanyolországban magyarokat fedez fel. Eljárása az volt, hogy a különféle nemzetek neveit csűrt-csavart szószármaztatással magyarra fordította, és ebből hozta ki az óhajtott eredményt. Így például a párthusok magyarok voltak, mert parthus annyi mint „pártos", azaz oly nép, mely fellázadt, pártot ütött. A philisteusok is magyarok voltak, mert philisteus annyit jelent, mint „idegen", „kivándorolt", s azért kapták e nevet, mert Palaestinából ki kellett költözniök. Dárius, persa király, magyar volt, mert Darius voltaképen annyi, mint „Tarajos". Ez pedig tisztán érthető magyar szó. Szerinte az egész szentírás „pözsög mindenféle rögi magyar nevektől és régi magyar írásmódtól. Ott van Árpád, Béla, Szala, Bál, Sáp, Lód, Ladán, Árad, Acsád, Mácsa, Hadad, Álmos, Aba, Szereda, Sáros stb. Horvát csodálkozik, hogy ezt az „éjjel-nappal szentírást olvasó rokonai", a papok nem vették észre. Ő hiszi, hogy az ily módon felfedezett oklevelek idővel még a szentírás magyarázatát is elő fogják segíteni.

A „magyar" nevet ily változatokban ismeri: Magiar, Muger, Moger, Mager, Magara, Magalia, Magaria, Maker, Mochera, Mogera, Magarad, Macara, Machare, Madshar, Mazar, Mazer, Maxer, Macris, Maraca, Masax, Masyx stb. Ered pedig ettől a gyöktől: „mag" — semen. Az ar-er rag annyi mint erőproducens. Mager egyenlő a „mageresztővel", mivel a magyarok régente mageresztők, szántóvető emberek voltak. A György névről így ír az 56. lapon: Jury, a magyaroknál Gyuri, Gyuró, Gyurka stb. Az oroszoknál hajdan Georgiust tevé. Nálunk is még mai napon Swety Jur, azaz Szent György, sárosmegyei falu és pozsonymegyei város. Hogy ne lett volna tehát Georgiából is Jura vagy Juria tartomány? . . . Csak most értetik tehát, mit tészen azon állandó tudósítás a lengyel és orosz írókban, hogy a magyarok a mostani lakhelyökbe Juhrából vagy Juhriából, azaz: Georgiából jöttek ki stb.

Hasonló téren mozgott „Henrik portugalliai grófról, mint magyar királyfiról" 1828-ban közrebocsátott munkája, melyben kútfők alapján bizonyítgatja, hogy Péter magyar király a velencei Urseolus Ottó fia volt; Henrik portugal gróf pedig I. Géza magyar királynak Kálmán és Álmos fia közé való.

Ugyanily szellemben nyilatkozik az 1829-ben megjelent „Jászok" című munkájában is, melyben főleg Schlötzer és Gatterer ellenében védi a magyar nép eredetét. Itt is hivatkozik a bibliára és a görög írókra. A „jász" szóról említi, hogy a „gyász"-szal is összefüggésben van; továbbá, hogy a jász tulajdonképen annyi, mint „ijász", mivel a nép eredetileg nyilazó volt. Fölemlegeti a magyar tájbeszédeket; különösen méltatja a palócnyelvet, s azt mondja, hogy a jász nyelv is hasonló volt.

Az etymologikus szőrszálhasogatásokba annyira belejött, hogy más népekről is ki tudta mutatni a hasonló ősi eredetet. E részben nagyon érdekes a Tudományos Gyűjteményben 1831-ben megjelent ily című értekezése: „A Deutschok Mózestől Tacitusig.“

Nem szükséges állítanom, hogy Horvátnak okoskodása téves, hogy állításai a tudomány komoly bírálatát nem állják ki. Nálamnál hivatottabbak mutatták ki úgy rendszerének, mint egyes állításainak téves voltát, valamint azon veszélyeket is, melyek a komoly tudományt fenyegetik, ha ily meddő szószármaztatás és tudós képpel folytatott szőrszálhasogatás foglalja el a komoly történelmi kutatás helyét.

Kétséget nem szenved, hogy Horvát rendkívül sokat olvasott, sokat is tudott; de ítélete meg volt vesztegetve a fajszeretetnek nemes, de túlhajtott érzelme által, melynél fogva oly hinárba került, melyből kivergődni soha sem tudott. Művét oly széles alapokra fektette, hogy azt befejeznie lehetetlen volt. Azok a töredékek, melyek erre vonatkozólag megjelentek, meggyőzhetnek bennünket arról, hogy Horvát terv nélkül dolgozott és határtalan eszme megvalósítása után törekedett.

Ez mindenesetre tévedés, melyből némely kortársai kiábrándítani szerették volna.

De Horvát nem volt az a természet, mely hajlik; nem volt az a férfiú, a kit hideg okokkal legyőzni, avagy nézetének téves voltáról meggyőzni lehetne. Nála a magyar faj régi dicsőségének képe oly rögeszme volt, melyből kigyógyulnia nem lehetett. A ki ezt jóakaratulag megkisérlette, azt ő személye és nemzete ellen törekvő ellenségének, vagy éretlen tudóskának tekintette. És e kedélybetegségnek legfőbb okozói az ő legközelebbi barátai valának, kik — akarva nem akarva — belevitték őt e rögeszmébe folytonos dicséreteik által. Hiszen oly lázas tevékenységhez, oly rajongó fajszeretethez csak egy csepnyi hiúság kell, hogy bárki más hasonló tévedésbe essék, ha korának legünnepeltebb íróitól folytonosan a magasztalás és bámulás kifejezéseit hallja.

Horvátnak ez volt a legnagyobb szerencsétlensége. Művének megjelenése után mindenfelől magasztaló leveleket kapott. Csak egynehányból idézek egypár mondatot, hogy az olvasónak némi fogalma legyen Horvát lelki állapotáról.

Legközelebb álló tudós barátja, kinek ítéletére, mint fentebb is láttuk, legtöbbet adott, Kazinczy Ferenc volt. Ennek küldötte el legelőször is a megjelent munkát oly levél kiséretében, melyben előre is kifejezi abbeli reményét, hogy csodálkozva fogja olvasni a benne foglalt új dolgokat.[1]) És Kazinczy nem tagadhatta meg

[1]) 1825. dec. 29. „Sietek, nagyérdemű Férfiú! e kisded munkával kedveskedni, mely a napokban hagyta el a sajtót. Mit foglal magában? címe

csodálkozását. Mihelyt a munkát elolvasta, szokott meleg hangján 1826. április 18-kán Újhelyről ezeket válaszolá neki: „Mely herculesi munkát tevél itt, édes barátom! s mint ragyog a maga nagy dicsőségében mind erőd, mind tudományod, mind szent hazafiságod! Én — ha valaki — érzem, csodálom nagyságodat, ámbár követni a végig láthatatlan tengeren, a századoknak, ezredeknek, ezen lelkemet elrémítő, elszédítő homályában, alig merek. Éltessen isten teljes erődben, míg a nagy munkát elvégzed, s nevedre és a nemzetére örök fényt, elhalhatatlan díszt vonhatsz. . . . . Élj szerencsésen és áldva minden hazafi által még halálod előtt is, édes barátom! Nékem az minden kérésem: hogy engedd nekem azt a dicsőséget, hogy szeretteteddel továbbá is dicsekedhessem.“

Csaplovics János, a ki ez időben Bécsben tartózkodott, 1826. márc. 31-kén írt levelében ily kifejezésekkel halmozza el Horvátot: „Portentum revera es Tu! Totus libellus tuus . . . demonstrat monstrosam plane diligentiam Tuam. Aedes structurus volas ex uno farathro in aliud lapides quaerendo; et defatigas jam solum spectatorem enormi volatu, nedum ut Te aliquis sequi possit.“ . . Németre akarja fordítani, hogy a németek is tanulhassák a magyar tudományosságot, mely Horvát műve által forradalmat fog csinálni köztük. „Germani — u. m. — attentioni oculo excipient detectiones Tuas, quia illi scrutationi magis assveti sunt, quam Hungari, quos nihil movet aliud, quam sicut dixi, cardinales ipsorum praerogativae.“

Horvát Endre, az Árpádiasz írója, 1826. febr. 22-ről ezt írja neki: „Barátom! bizony vas szorgalmú ember vagy! Az Istenért, hol jártál! Bámulást gerjeszt minden sorod. Sokat, nagyon sokat kellene ide mondanom, mert a dolog nagyon érdeklő.“

Gr. Dessewffy József, a művelt lelkű főúri tudós 1826. febr. 25-kén ezeket írja Pozsonyból az országgyűlésről Horvátnak: „Nagy örömmel vevém nagy tudományú munkáját, mely sok olvasásnak és sok gondolkodásnak a következése. Boldogok, kiknek helyhez-

---

hirdeti, s ten magad, ha azt olvasni fogod, legjobban által látni fogod, hogy ez csak igen rövid Rajzolata egy más nagyobb munkámnak a magyar nemzet történeteiről. Újat találsz benne, a mit mostanig nem olvastál. De örökös sorsunk legyen-e, hogy mi előbbre ne merjünk? Mertem én is, s talán okosan, vagy okoknál fogva mertem.

Nagy örömömre, nagy gyönyörüségemre szolgál, hogy Te e könyvecskét olvashatod. Ha egykori szíves Barátom és tanítóm Trenka Mihály olvashatta a volna, nem adnám a fél világért. Olvasni fogja a nagyérdemű pécsi prépost is. Mint örvendek szerencsémen, hogy Ti olvashatjátok!

Ha lészen az a haszna e kis munkának, hogy a magyar nemzet számtalan előítéleteit letészi régi őseiről, nem veszen el azon hatvan ezer forint, melyet bizonyosan reája költöttem. Olyan megnyugovással költöttem én e munkára, milyent alig képzelhetsz magadnak. Az utóbbi öt esztendő alatt készebb valék éhséget, szomjuságot és ruha szűkét szenvedni, mint benne odábbb meg odább nem menni. Áldozatok nélkül csak proletariusok vagy capite censusok lehetünk.“ —

tetések könnyíti az efféle foglalatosságaikat; kik az ilyenekre elkészülhettek, kiket a természet elkészített, hogy hazájok hasznát és dicsőségét az írói pályán gyarapíthassák. Nobis miratoribus admirationis solatium relictum est.“ . . . stb.

Hasonló magasztalásokkal halmozták el mások is. Lehet-e csodálkozni, hogy az ideális ábrándozó tudós mindezt készpénz gyanánt vette, és hogy ily hizelgő nyilatkozatok csak megerősítették őt téves nézeteiben?

VI.

Horvát viszonya az újabb írókhoz. — Kazinczy védi őt. — A Kritikai Lapok által előidézett mozgalom. — Az akadémiai tagságot Horvát nem fogadja el. — Összeütközése az új iskola embereivel.

Az eddig elmondottakban találjuk fel Horvát további irodalmi munkásságának indokát, de egyúttal azon keserüségeknek forrását is, melyet azok okoztak neki, kik hizelgés helyett, ridegen és kereken kimondották abbeli nézetüket, hogy téves úton jár.

Ő, a kit oly jeles férfiak csodáltak, nem tűrhette el az ifjabb íróknak még kiméletes ellenvetéseit sem; annál kevésbbé a nyilt megtámadást. Ez hosszas és kellemetlen vitákba sodorta, melyek az érzékeny Horvátot egészen elkeserítették. Ugyanis nem lehet tagadni, hogy benne a „Rajzolatok“ megjelenése óta, bizonyos szellemi gőg fejlődött ki, melynélfogva írótársait lenézte; azok munkálkodásáról és itéletéről kicsinylőleg és leckéző modorban írt. Különösen történelmi kérdésekben kritikát alig lehetett mondani, a nélkül, hogy ő megkövetelt alapossági igényeivel közbe ne lépett volna. Ez bántotta az ifjabb, de komoly irányú írókat; kik kiméletlenül viszonozták a bántalmakat, üres ábrándoknak jelentvén ki Horvát kutatásának eredményét, sőt a tüzesebbek józan eszét is kétségbe vonták.

Kazinczy sajnálta barátját. Restelte, hogy az ifjabb írók oly kevés tisztelettel szólnak azon férfiú tudományáról, a kit ő leveleiben „halhatatlannak“ címezett. De nem zárhatta el magát azon gyanítástól, hogy Horvát talán mégis messze ment vissza a magyarok keresésében. Mind a mellett hatni akart az egymás ellen harcolókra. Horvátot legalább némileg igazolni, s az ifjabb írókat legalább kicsit szelidíteni: ez volt az ő óhajtása. A mit szigorúan tudományos kritika alakjában el nem mondhatott, azt Horvát Istvánhoz intézett költői levél alakjában kivánta előadni. A költői levél így kezdődött:

„Valót jövendölt Iliumnak a
Királyi szűz; — hiszen szemét neki
Isten nyitá meg — s nem talált hivőkre.
Valókat hirdetsz itt te is nekünk;
Mert a koporsók vak sötéti közt
Lépésidet csak isten hordhatá el;
És mégis a „mindentudók“ csoportja
— Óh a mindentudók, a józanok! —
Tompán koholt messéidet kacagják.“

Itt aztán a Horvát „paradoxonait“ akarta felhordani, hogy egy ügyes fordulattal azt mondhassa: „Íme ezeken botránkoztak meg a józanfejűek, azok a mindentudók; ezekről nem hiheték el, hogy igazak lehessenek — és mégis igazak . . .“ Hogy ezt mondhassa, szüksége volt biztos adatokra, a melyekért 1830. nov. elején írt is Horvátnak.[1])

Megadta-e Horvát a kért adatokat, nem tudjuk, de az bizonyos, hogy Kazinczy mindvégig hű barátja és kész védelmezője maradt. 1829. december 28-án jelenti Kazinczy, hogy Horvátnak a Jászokról írt értekezését megkapta és hogy annak kivonatát közölni akarja egy folyóiratban, az ismertetés bevezetését előre elküldi hozzá megolvasás végett. Úgy látszik, hogy a megtámadott Horvát védelmét itt is be akarta foglalni ugyanazon gondolatmenettel, melyet a fentebbi költői töredékben láttunk. A bevezetés szavai ezek: „Cassandrának az a szerencsétlensége volt, hogy jövendöléseit, ámbár istentől jöttek, s igazaknak bizonyítá a következő idő, senki nem hitte. Ugyanez a szerencsétlenség éri a jelen Értekezés széles tudományú íróját, s ugyanazon okból, a miért Cassandrát; kiki a maga horizonáig lát, s a ki alant áll, nem addig, a mint a ki tetőn. Horvát nem mond a régiség homályában történtekről semmit magából, hanem mindent mások után, s így a vétek, ha az onnan ered, hogy hibásan esnek a combinatiók; vagy a gáncs onnan, hogy a bírálók nem látják, a mit látniok kellene stb.“

Az elismerésnek és baráti ragaszkodásnak ily bizonyítványai a mily jól estek neki egyrészről, oly engesztelhetlenné tették másrészről azon bírálók iránt, kik „nem látták azt, a mit látniok kellene.“ Az az új mozgalom, mely a magyar tudományos irodalom mezején ezen időben kifejlett, rá nézve nem volt előnyös. A mily jól érezte magát egy évtized előtt Kulcsár és Vitkovics termeiben; a mily lelkesedéssel vett részt a nyelvújítási harcokban: ép oly lehangolttá, sőt epéssé vált most, midőn az Aurora-kör emberei új, meg új tudományos vállalatokba bocsátkozva, meghonosítani igyekeztek a kritikát.

Különösen három férfiú tünt ki e téren, t. i. Vörösmarty Mihály, Toldy Ferenc és Bajza József, a kiknek működését találóan triumviratusnak nevezték el. Ezek szakítottak azon inkább a nemzeti hiúságot, mint a komoly tudományszomjat nevelő iránynyal, melyet nehány régibb íróval Horvát István képviselt. Nem elégedtek meg pusztán a jóakarattal, a lelkesedéssel, hanem az alaposságra és valódi hivatásra fektették a súlyt. Eddig a folyóiratoknak nem volt

[1]) Kérlek tehát — úgymond — mutasd ki nékem azon tanításaidat, a melyeken olvasóid leginkább felakadhattak. Ilyen példa az, hogy Skótiában hon vala a magyar. De számlálj elő kettőt-hármat. Én úgy hiszem, hogy epistolámnak lesz haszna e „mindentudók“ csoportjánál. — Kazinczy levele Horváthoz. A nemz. muz. levéltárában.

határozott színük, mindenféle irányú művek elfértek bennök; most az újabb írói nemzedék arra törekedett, hogy mint párt, bizonyos irodalmi célt érhessen el. Eddig a kritika csak barátságos figyelmeztetésből s hizelgő nyilatkozatokból s általános biztatásokból állott: most már szabadabbá lett és magas hivatásához képest, magasabb színvonalra emelkedett, s megengedte magának a férfias ellenmondást, a tudományos érvelést, a vitatkozásban szabados gúny és élc fegyvereit is.

Ezen magasabb hivatás szolgálatában állottak a Bajza által alapított „Kritikai Lapok“ 1830—1836. E vállalat roppant hatással volt irodalmunkra. Munkásait öntudatos bátorság, őszinte jóakarat és szellemi mozgékonyság jellemzi. Határozott céljuk volt visszatartani az irodalomtól azokat, kik valódi hivatással és tehetséggel nem bírnak. Harcot üzentek a tekintélyimádásnak, a tehetetlenségnek és nyegleségnek. Főerejüket az irodalmi ízetlenség, az irodalmi és közintézeti visszaélések ellen fordították. És ebben Bajza vitte a főszerepet. Ő volt a Kritikai Lapoknak szerkesztője, s egyúttal legszorgalmasabb és legbátrabb írója is. Nem volt valami rendkívüli lángész; nem is mondható valamely tudományszakba elmélyedt tudósnak; de józanságát, tiszta logikus gondolkozását és nemes jellemét elvitatni nem lehet. Írt széptani értekezéseket, védte a nyelv és költészet újabb vívmányait, megtámadta és diadalmasan szétoszlatta a kritika iránt fennálló előítéleteket. Valóban ő volt az első, a ki megmagyarázta a kritika természetét, a ki megmutatta annak hatáskörét és jogosultságát. Ő volt az első, a ki kétségbe vonta a születési aristokratia és a bitorolt tekintély jogosultságát az irodalom köztársaságában.

Mellette hasonló szellemtől áthatottan működtek: Vörösmarty és Toldy. Amaz inkább a költészet és nyelvészet, emez inkább szépészet és történelem terén mozgott. De mindketten bátran szembeszállottak az ósdiak nézeteivel és a tudomány címe alatt pöffeszkedő nyegleséggel.

E három férfiúnak iránya határozott ellentétben állott Horváttal, dacára annak, hogy mindhárman nagy tiszlelői és bizonyos tekintetben bámulói is voltak. De Horvát nem szerette a kritikát, nem tűrte meg az ellenmondást; történelmi adatainak és állításainak feltétlen hitelt és tiszteletet követelt. Mi természetesebb annál, hogy összeütközésbe jött az újabb irodalmi irány követőivel? Dolgozatai új meg új tárgyat szolgáltattak a kritikának, s minél inkább ragaszkodott nézeteihez, annál inkább maga ellen indította azt.

Horvát teljes meghasonlásban volt az új irány embereivel, midőn a magyar tudományos akadémia megalapíttatott. Tevékeny részt vett ugyan az alapszabályok kidolgozására meghívott bizottság üléseiben; azt lehet mondani, hogy a szervezkedés munkájának terhét, mint a bizottság jegyzője ő viselte, — és dacára ennek, dacára

ismételt megválasztatásának, nem fogadta el az akadémiai tagságot. Az első tagválasztó gyűlésen a történet-tudományi szakban első helyen ő lett megválasztva. Társai voltak: Petrics Frigyes, Kazinczy Ferenc és Kiss János.

De Horvát a megtiszteltetést nem fogadta el. 1831. febr. 3-án kelt lemondólevelében minden bővebb indokolás nélkül kijelenti, hogy az iránta nyilvánuló bizodalomnak nem felelhet meg, mivel helyzete „fölötte nyomós okokból" a kitüntetést elfogadnia nem engedi. Mindazáltal — úgymond — az akadémia fényes körén kívül is legfőbb gyöngyörüsége leszen, ha az akadémia törekvései által virágozni láthatja nemzetét, és ha ő is „homálya közepettén" néha olyast adhat, a mi által a magyar haza tudományos dicsősége növekedhetik.

Tagadhatatlan, hogy a sértett önérzet szól a lemondólevél soraiból. Bántotta Horvátot az ifjabb írók kritikája és bántotta az akadémia tulajdonképeni alapítójának és első alelnökének gr. Széchenyi Istvánnak egy rá nézve kedvezőtlen nyilatkozata, miből világosan látta, hogy ez is az új írók szellemirányához csatlakozott.

Ez annyira elfogulttá tette, hogy a pajtáskodás veszélyétől félve, az akadémia felállítását szükségtelennek mondá. Ellenezte azt is, hogy vidéken lakó író rendes tagja lehessen az akadémiának, mert a vidéken nincsenek meg a kellő tudományos segédforrások, s ekként a „mezei rendes társ" nem munkálkodhatnék. Követelte, hogy a rendes tagok fizetéssel láttassanak el, mert „csupa hazafi lélekből nem élnek meg" a tudósok. Az eddigiek is többet tehettek volna, ha pénzzel és szabad idővel rendelkezhettek volna. Horvát nem hitte, hogy a tudós-társaság képes legyen egyáltalában elfogadható magyar nyelvtant kiállítani. Ha össze is állít egyet, az szerinte „több zavart szül, mint egyességet, mint a silány debreceni grammatika." . . . A mi haszon háramolhatik nyelvünkre a tudós-társaságból, az igen csekély azon károkhoz képest, miket az egyenetlenség fog szülni. Horvát szerint egyes ember jobban és alaposabban foglalkozhatik a tudománynyal, mint egész társaság. „Minden nagyot — úgymond — a tudományokban inkább egy nagy férfiú tehetségei szültenek, mintsem az összesereglett tudós-társaságok, melyek csak akkor szültek valami felségeset, ha némely nagy ész neve helyett a társaság nevét igtatta könyve címlapjára számos mellék okaiból."

„Mindamellett, ha a nemzet akarja, ám legyen, mert gyalázat volna, ha egy nemzet kívánságának . . . az országlás gátot vetni akarna. Már csak az is, hogy az elmék és a tagok, meg nem tagok versenes pályafutásnak erednének a tudós-társaság elrendeltetése által, sok hasznot teremtene litteraturánknak. És ez a főpont előttem. Különben, ha a tudós-társaság a magyart, ki nem mindenkor szeret önnön maga gondolkozni, — csak tekéntetre, észnyugalomra és mást követésre akarja vezetni: óhajtom, hogy nemzetem kebe-

lében e lustító szer soha lábra ne kapjon. Eljen kiki hazafitársaim közül saját eszével, és azt, a mit mások kitalálnak, csak a szoros megvizsgálás után ítélje követésre méltónak.“[1])

Nagyon természetes, hogy mint minden új intézménynek, úgy az akadémiának is eleinte sok nehézséggel kellett megküzdenie. Az alkotott alapszabályokat, a gyakorlati élet követelményei szerint kellett megváltoztatni, a munkatervet a legégetőbb szükséghez mérten kellett megalkotni s ahhoz képest az egyes tagok munkásságát megindítani. Horvát nem volt megelégedve az akadémia intézkedéseivel. Kikelt a munkálkodó tagok ellen, kikelt határozataik és eljárások ellen, a tervbe vett szótár ellen, a jutalomdíjak kiosztása ellen stb.[1]) Ez annál inkább bántotta az illetőket, mivel Horvát gyanusító modorban tette támadásait. A történettudományi szakban magát első tekintélynek tartván, oly felsőbbségi igényekkel lépett fel az általa szerkesztett Tudományos Gyűjteményben, hogy azt a „Kritikai Lapok“ köre tovább nem tűrhette el.

Kiütött a harc, melyben Horvátnak fájdalommal kellett tapasztalnia, hogy az ő hívei szemlátomást fogynak, míg ellenben az új iskola hívei folyton szaporodnak.

Vörösmarty egy pár nyelvtani különcségeit támadja meg, s egyúttal védi az akadémia helyesírási és szóragozási szabályait. Toldy a „történeti jellességek“ címe alatt olykor megjelent furcsaságok ellen kelt ki; például históriai adatok alapján kétségbe merte vonni azon közlemény igaz voltát, mintha Zsigmond király idejében 1387—1437. a magyar nyelv közhasználatban lett volna Csehországban[2]). Az ebből keletkezett polemiában az ifjú Toldynak könnyű volt győznie Horvát tiszteletet követelő modorával szemben.

De legelkeseredettebb polémiái voltak Horvátnak Bajzával, kinek szókimondó, erős logikájú, ügyvédi modorú élénk kritikáját

---

[1]) Horvát l. észrevételei a magyar tudós-társaság iránt. Fol. hung. 76. §. Nemz. muz. levéltár.

[2]) „Horvát István — írja Bajza — a tudós-társaságot úton útfélen gyönyörüségesen üldözi . . . sőt nemcsak a társaságot, hanem annak egyes tagjait is szenvedelmesen piszkolgatja, holott ez a társaság Horvátnak semmit sem vétett. Lehet, hogy tévedek, de meg kell vallanom, ez előttem azt mutatja, hogy H. minden lemondása mellett is szeretne ezen társaság tagja lenni, s mivel az nem lehet többé a nélkül, hogy inconsequens legyen, ócsárolja azt, mint a róka az el nem érhetett szőlőfürtöt. Hagyjon fel H. ezzel a tudós-társasággal; ócsárolgatásai ennek nem árthatnak, hanem csak magának Horvátnak. . . . Hogy H. nem tagja a tudós-társaságnak, az csupán önvétke, sem a társaságé, sem enyém, kit mint tagját gúnyol. H. talán azt hitte, hogy ő egyike a tudományos Olympot ostromló titánoknak, a tudós-társaság pedig dióhéj, melybe neki csak óriási csontait összezsugorgatva lehet beférnie, s így lemonda a tagságról, a mit szabad volt hinnie, szabad tennie is, csakhogy azért a mi önvétke, ne nehezteljen a tudós-társaságra, ne mérgelődjék reám, mert mi nem vagyunk okai az ő titáni nagyságának.“ Krit. Lap. IV. 129., 130. l.

[3]) Krit. Lapok V. 128—153. l.

tűrni sehogy sem tudta. E polemiából tünt ki leginkább Horvátnak izgatottsága és elkeseredettsége az új iskola követői iránt. Ő nem bírt a kritikához és polémiához szükséges higgadtsággal és nyugalommal. Egy jó, tisztességes, de tekintélyében megsértett tudós zsémbes beszédének benyomását teszik reánk mindazon viták, melyeket akár az akadémia miatt, akár az Aurora miatt, akár pedig saját tudományos reputatiója érdekében Bajzával folytatott.

Semmi sem jellemzi jobban a régi és új iskolának egymással ellenkező nézeteit mint e viták, melyek épen azért igen tanulságosak és megérdemlik a bővebb ismertetést.

VII.

Horvát Bajzával polémiába keveredik. — Horvát az új iskola embereit megveti. — Bajza bírálata Horvát történelmi érdemei felett. — Horvátnak valódi érdemei.

A Horvát és Bajza közötti polémia eredetileg nem személyes indokokból, hanem azon szellemirány különbségéből eredt, mely az új iskola és Horvát között természetszerüleg kifejlődött.

Csekélységből indult ki az egész. Bajza mint kritikus, néha aesthetikai kérdések fejtegetésével is foglalkozott. Irt egy tanulmányt az epigramm elméletéről, és ebben az epigramm irásával foglalkozó magyar irókról is elmondja nézetét. Ezek között Virág Benedek epigrammjai ellen azt a kifogást teszi, hogy kevés bennök a költői elmésség. Ezt Horvát nagyon rosz néven vette tőle; nem annyira az itélet keménysége miatt, mint inkább azért a vakmerőségért, hogy egy fiatal iró bátorkodik ily hangon itéletet mondani oly általánosan tisztelt régi iró felett, mint Virág Benedek. Ezért epés modorban Bajzát és társait éretlen íróknak nevezi.

Bajza és társai ebből tréfát üztek. Nem tartották szükségesnek, hogy komolyan védjék magokat Horvát ellen, hanem egy erős célzással Horvát őstörténeti tanulmányaira, Nyirkáló Ödön aláírásával gúnyosan egy ilyen Jutalomhirdetést tettek közé a Kritikai Lapokban:

„Minthogy minapában egy éretlen kritikus azt merte mondani, hogy Virág Benedekben nem volt elmésség . . . nehány elért s rohadásnak indult tudós összeállván, jelenti, hogy a ki Virág Benedek költői elmésségét megfogja tudni mutatni, az a hypothesisek etymologico-historicus codexéből, hol a paradicsomi első emberek magyar létének bebizonyitása igértetik, egy példányt fog nyerni.“

Az e hirdetésben alkalmazott gúnyos célzás kihozta Horvátot nyugalmából. A Tudományos Gyűjtemény VIII-ik kötetében epésen kitör az új iskola emberei, s kivált Bajza ellen, a kit „óriási itéletű, játszi elmésségű, igen jeles ékesszólású és temérdek tudományú ifjú vitéznek“ — „Clio Atlasának minden nehézségét kivivható férfiúnak, — a „hír fiának“ gúnyol. A Kritikai Lapokat „Jupiter velejéből Vulcanus pörölye által kiugrott Minervának“, — a benne dolgozókat pedig

„a litteraturai ujságok hírharangjai, minden házi belső titkok piócái, a mendemondának szerkesztői és a hallott barátság vagy bizalmas beszélgetésnek trombitási“ címmel tiszteli meg.[1])

Az új iskola törekvéseiről megvetőleg nyilatkozik. „Forr — úgymond — forr minálunk, mint a dühöngő must és pozsogó leveses fazék, minden a Tudomány országában.“ Méltóságán alólinak tartja, hogy ilyen lármás üres néppel vesződjék. Ő — úgymond — inkább akar atyáinkkal hibázni, mint az újabb tudatlan írókkal igazat tartani.[2]) Ezért Bajza, mint az új iskolának tagja, keményen megleckézte.[3]) „Ha — úgymond — Horvátnak oly nagy antipathiája van a mostai kor embereivel, minek szerkeszt Tud. Gyűjteményt? minek áll ki világ piacára? Ám temesse el magát inkább öreg foliansaival szűette codexei közé; zárja el ablakait, hogy újítást ne láthasson: mi kik dicsőségnek hiszszük az új iskolához tartozhatni, kik a haladás baráti vagyunk, nem fogjuk őt háborgatni boldog óságai között... Az izlések, mint tudjuk, különbözők. Horvátnak a penész, a rohadt szag kedves; ő egy füstös szürke oklevelet, még akkor is, ha az semmi világot nem vet a históriára, rendkívüli kincs gyanánt néz, s nem adná minden Luden és Raumerekért.“[4])

Bajza a további polemiákban is arra törekszik, hogy Horvátnak történelmi irányát népszerűtlenné tegye; és hogy kimutassa, miszerint a hypothesisekre alapított okoskodás nem tudomány, hanem valóságos ábránd, mely a tévelygés országába vezet. Nem lehet mondani, mintha Bajza nem ismerte volna el Horvát irodalmi érdemeit; sőt számtalanszor beismeri, hogy nagy tudós, hogy jeles dolgokat írt. Főkifogása ellene az, hogy erejét elérhetlen célok ke-

---

[1]) „A Virág Benedekről elmondott itélet miatt támadt neheztelés, melynek már régen jelenté Horvát István robaját, még most jött csak teljes világosságra, de most már megtoldva nehány elmés ötletekkel az általam írt epigramma theoriája felől. Én nem nagy kedvet érzek magamba arra, hogy a nagyon nem aesthetikus Horváttal itt aesthetikai csatát kezdjek az epigramm theoriája felett; azonban, ha Horvátnak van hajlandósága reá, . . . ám keljen ki ellene és tegye semmivé. Ezt neki a tanulni szerető publicum s Virág baráti meg fogják köszönni, sőt meg én magam is, kit tévedéséből kiveend, és valamire tanítand, a mit nem, vagy hibásan tudtam. De azon esetre, előre megkérem, okokkal méltóztassék engem theoriámmal együtt semmivé tenni, ne „ustor pattantással“, mint most, mert az minden siker nélkül pattan el.“ Krit. Lap. IV. 138. l.

[2]) Tudományos Gyűjt. 1833. VII. 98. l.

[3]) „Micsoda gőgös és oktalan, fonák és minden józan ész elleni beszéd! Ezzel vagy azt akarja mondani, hogy csak a régiségben — atyáinknál — volt tudomány s minden új esztelenség, mi a penészbeszédnek legdohosabbika; vagy azt, hogy az új iskola emberei oly hitványak és haszontalanok, kiktől még a j ó t sem kell elfogadni. Mondhatom, hogy Horvátnak e gondolkodása felette szabadelvű, részrehajlatlan, pártatlan, szóval historikushoz illő beszéd; s ez igen nagy becsületére szolgál egy Horvát Istvánnak! E nyilatkozat után fogjuk tudni, mi igen tiszta forrásból erednek az új iskola ellen intézett gúnyok.“ Krit. Lap. IV. 131—133. l.

[4]) U. o. 133. l.

resésére pazarolja, és hogy e miatt elzüllik, s a történettudomány valódi hivatásáról megfeledkezik.

Még ma is érdekes az, a mit Bajza 1834-ben Horvátról, mint historikusról írt. „Horvát — úgymond — mintegy harminc évű író, s e hosszú írói pályája csaknem egészen és egyedül a históriának vala szánva. Nem akarom azt mondani, hogy ő e nagy pályán semmit sem tett; sőt azt mondom, tett jeles dolgokat, mert az ő tehetségeivel nem is lehetett vala jeles dolgokat nem tenni;[1]) de ha mégis ezen huzamos históriai pályáját összemérjük azzal, a mi hasznokat a históriának valósággal tőn, meg kell vallanunk, hogy azok mind Horvát István ismereteihez, mind azon nagy lármához képest, melyeket annyi idő óta mindig támaszt, csekélységek. Horvát számos értekezései csaknem mind töredékek s készületek, tele nagy igéretekkel s tudományos fenyegetőzésekkel; mert, kivált legújabban, Horvát nem írhat két lapnyit, a nélkül, hogy ne igérne s ne fenyegetne bennünket; mi nagy dolgot fog majd ő egykor végbevinni. A mik értekezéseiben főkép kivánnának megmutatást, azok nincsenek megmutatva, hanem csak igérve megmutatások. Mi egyéb a „Rajzolatok" című munka, ez a hypothesisek etymologico-historicus codexe, . . . igéretek táránál? Mi van ott bebizonyitva? Nem csupán és egyedül azt foglalja-e e munka magában, Horvát mit hiszen? S kit fog az okokra nem épitett puszta hit meggyőzni? Horvát azon igen nagy tévedésben látszik élni, hogy ha ő például egy értekezést ir a magyarok eredetéről, tömérdek citatumokkal megrakva, dőlt, kezdő és széthányt betűkkel kicifrázva — melyekbe szörnyű históriai mysteriumokat helyez — azt azonnal hinni fogja a világ, bár semmik egyebek puszta gyónásoknál? Ő a maga olvasóiban csak éhséget és szomjuságot gerjeszt a tudományok iránt, s annyi év óta szünetlenül igéri, hogy egykor majd megvendégli őket tudománya gazdagságából, de ez a nagy vendégség mindig csak késik s az éhezőknek meg kell elégedniök holmi sovány, száraz falatokkal, melyeket sokszor alig lehet megemészteni, s melyek többnyire kevés táplálékot nyújtanak az életre. Negyven esztendeig bújdosott pusztákon a zsidó nép: de végre 40 esztendő után mégis

[1]) Másutt is megmondotta, hogy mit becsül benne, mit nem. „Ne aggódjék — úgymond — Horvát, s ne vélje azt, mintha én felőle keveset tartanék. Én felőle sokat tartok, nevezetesen azt, hogy temérdek, kivált bibliographiai ismeretei vannak, hogy sok tehetséggel bír hasznos és megbecsülhetetlen dolgokat véghezvinni; szóval én őt nem mindennapi, hanem valami jeles férfiúnak tartom: azonban, ha ő, minden sok ismeretei, minden nagy tehetsége mellett is szün nélkül a Kaján-értekezéssel rokontartalmú értekezéseket fog írni, ha mindig csak hypothesisek tengerén csolnakáz, mint egy idő óta elkezdette; ha törekedései célja csak az leszen, hogy minden jelesebb népeket magyarokká tegyen; . . . ha csak igérget és ijesztget bennünket: úgy megvallom, végtére elhagyand mostani töredelmes, jámbor hitem, s akkor majd igen furcsa dolgokat fogok felőle hinni és tartani." Krit. Lap IV. 141. l.

bejutott az igéret földébe, ahoz képest, a mily rövid a mai ember élete, úgy hiszem, elég vala nekünk annyi év, mennyi óta H. igéretekkel tart, itt volna már talán ideje, hogy mi is bejutnánk a históriai tudományok Kanaánjába, mert ha még soká kétség között hágy bennünket H. tévelyegni, félek, hogy ütni fog neki is órája, mint ama régibb Mózesnek s akkor megtörténhetik (mert egy újabb Josuéra nincs kilátás), hogy mi szegény elhagyott nyáj, útmutató és vezér nélkül fogunk szerte széledni, soha meg nem látván Kanaánt. Nekünk vannak történetvizsgálóink, kik nem oly szertelenül nagyok, mint H. I., mégis több hasznos dolgokat tesznek a históriára nézve, mint ő. Ilyenek például a mi tiszteletes antiquarusunk Jankovich Miklós, ilyen Czech János, s a fáradhatatlan Podhradszky és Gyurkovics s többen. Ők csendesen munkálnak, mint a szorgalmas méh, a mit tesznek, zaj nélkül teszik, de életbe ható haszonnal. Én már megmondottam egyszer, hogy H. olyan, mint Ptolemeus gályája, melynek száz evezője, 3000 katonája, 400 matróza, 4000 rabszolgája volt, de oly lassú, nehézkes, ügyetlen mozgású vala, hogy tengerre vinni s hasznát venni nem lehetett, csupán arra való volt, hogy mint rendkivüli csoda, a nép által bámultassék. Akkor H. ezen képben nem ismert rá saját tudós képe vonásaira, pedig elevenebb és hasonlóbb színekkel valának festve, mint Nyirkáló bohózatos jutalomhirdetésében, értse meg tehát most, és támadjon ellenem miatta . . . Nem akarom mondani, hogy Horvát haszontalan dolgokat teszen, mindeniknek megvan a maga becse, ha néha nem többre, csupán arra tanít is, mint nem kellene a históriában regélni: de becsüket mindig homályosítja az a harsány kürtszó, az a sok szemrehányás a nemzet és egyesek hidegsége miatt... pedig megengedjen H. I., de én igen természetesnek találom, ha a nemzet elhidegszik oly író iránt, ki aranyhegyeket igér, s nagy igéreteihez képest csak vakandtúrásokat mutat.“ (L. Kritikai Lapok, V. füz. 1834. 125—128.

Nem lehet állitani, mintha Horvát diadalmasan került volna ki a harcból, melyet az ifjabb írói nemzedék ellen folytatott; de nem lehet tagadni, hogy szavaiban mindig volt valami rendkívüli erő, a mit legyőzni nem lehetett: az az ő rendületlen hite a nemzeti culturának nem sokára bekövetkezendő nagysága iránt. Nagy kérdés, haladtunk volna-e azóta oly erősen, ha Horvát tévedéseiben is nem költötte volna fel a közfigyelmet a nemzet multjának kritikai kutatása iránt. Kétségtelenül igaz, hogy ma az ő téves iránya elveszett, de jó hatása megmaradt Méltatlan tehát azon vád, melylyel némelyek illették működését, mintha t. i. a magyarok őstörténelmének kutatása körül kifejtett munkássága jó eredményt egyáltalán nem szült volna. A tudomány terén, épen úgy mint a bányászat terén nemcsak azoknak vannak érdemei, kik a közéletben hasznosítható készaranyat, a tényekre alapított történelmi igazságot hozzák forga-

lomba; hanem azoknak is, kik az aranyigazságot burkoló akadályokat elhárítván, annak megtalálásához az utat egyengetik. Vannak bányászok, kik egész életökön át csak a jeleket keresik, melyeknek nyomán más társaik a nemes érchez vezető aknát megnyithassák; vannak bányászok, kik a megnyitott aknába szállva biztató reménynyel, napokon, sőt hónakon keresztül alig észrevehető eredménynyel fáradnak, míg a kitartás és erély oly érhez juttatják, mely gazdagon megjutalmazza fáradozásukat. Vajon ily bányászok munkája nélkül lehetséges volna-e a kincsnek napfényre hozása? Vajon azok munkája, kik csak nyomokot keresnek, kik e nyomokon indulva új aknákat nyitnak és kutatnak át, haszontalannak mondható? Ilyen a történetbúvár munkája gyakran. Ilyen volt Horvát István munkája is. Ő a magyar őstörténelem nyomait kereste; belemélyedett azon források kutatásába, melyekről hitte, hogy az aranyigazság kincséhez fogják őt vezetni. Eltévedett a mélységek tömkelegében; de, ha a keresés útján felfedezett és napfényre hozott némely történelmi cikkeit olvassuk, lehet-e mondani, hogy fáradozása a magyar tudományosságra nézve, egészen haszontalan és eredménytelen volt?

Magas célok kitűzése nélkül nagy dolgot végbevinni nem lehet Azok, kik a közélet pályáit azoknak jövedelmezősége, rangja és fénye után szokták megitélni, bizonyára elveszettnek fogják találni egy oly ember életét, a ki nemzetének eredetét akarván kikutatni, egész birtokát könyvek vásárlására s egész életét penész- és szűette okmányok tanulmányozására fordítja. Azok szemében egy Kőrösi Csoma Sándor csak őrült kalandornak és Horvát István egy szerencsétlen ábrándozónak fog feltünni.

De a kik a nemzetek és népek fejlődéséről és hivatásáról magasabb felfogással bírnak, azok bizonyára az oly férfiak munkásságát is méltányolni tudják, a kik — jóllehet elérhetlen célokat tűzve ki magoknak — nemzetök dicsőségének felkeresésében és megalapításában apostoli buzgóságot fejtettek ki, másoknak is példát adtak a magasabb ideális célok utáni törekvésben. És e részben Horvát törekvéseit eredményteleneknek mondani nem lehet.

Egyébiránt Horvátnak voltak oly munkái is, melyektől a positiv hasznot elvitatni nem lehet. Ilyen a „Horvátországról“ irott, és Lipcsében 1841-ben német nyelven megjelent munkája; és a „Szlavinokról“ irt utolsó műve is, melyekben az eredeti felfogás mellett sok figyelemre méltó fejtegetés foglaltatik, melyek tisztázzák a fogalmakat.

E művek bírálatánál is áll az, hogy kiválóan jeles férfiak életében nemcsak azt kell mérlegelni, a mit azok tettek, hanem azt is a mit akartak; nemcsak törekvéseik eredményét, hanem azon indokokat is, melyek őket vezérelték, és különösen azon kor szellemét, melynek hatása alatt működtek. Ily szempontból tekintve Horvát úgy tünik fel, mint egy lázasan előre törekvő kornak és nemzetnek

hű kinyomata, mint a magyar történetírásnak egyik összekötő kapcsa, mely a mult század latin és a jelen század magyar historikusai közötti összefüggést érthetővé teszi. Az ő kutatásai képezik azt a lépcsőt, melyen a magyar oknyomozó történetírás oly jelesei, mint Teleki József, Szalay László és Horváth Mihály feljebb emelkedhettek. Azt az érdemét, hogy a komoly kutatás utáni törekvést ébresztette, senki sem fogja tőle elvitatni. Ő figyelmeztette a magyar tudós világot arra, hogy a már megoldottaknak látszó kérdéseket is lehet új adatok keresése és feltalálása által más világításba helyezni.

Horvát büszke volt magyarságára, és ezt a büszkeséget felakarta ébreszteni másokban is. Az írók félénk hazafiságába bátorságot lehelt. Ő volt az utolsó ázsiai magyar. A mint gyűlölte az idegen írókat, a kik a magyart kisebbítik, oly lángoló szeretettel ölelte azon magyar írókat, kik a magyar nemzet nagyságát emelni akarták. S valóban nem csekély érdeme van abban is, hogy az ifjabb nemzedék tőle tanulta a lelkesedést.

Vörösmarty, bár mint az Aurora-kör és az akadémia tagja ellentétben volt vele, mégis beismeri, hogy Horváttól sokat tanult. Bámulta benne azt a nemzeti szilaj önérzetet, mely minden tettében nyilatkozott. Zalán futásában Horvát történeti adatait használta fel, s viszont Horvát a Zalán futásából vett jeligét „Rajzolatok" című munkájához. Toldy, ki szintén állott vele harcban, mesterének vallja Horvátot. Hasonló nyilatkozatokat tettek többször b. Eötvös, a két Szalay, László és Ágost, Horvát Endre, Guzmics Izidor éz mások. Nem mintha ezek nem látták volna tévedéseit, hanem mivel tévedéseinél nagyobbnak tartották érdemeit.

Ez érdem beismerése nyilatkozik a tudományos akadémia azon szép tettében is, hogy midőn 1846-ban Horvát halálának hírét vette, Toldy indítványára, félbeszakítva ülését, sietett temetésére. Ezzel róvta le tiszteletét azon magyar tudós iránt, a ki ugyan az akadémia tagja lenni nem akart, de a kinek hatása alatt állott egykor majdnem minden régibb tagja. Ezen érdemek lebegtek szemei előtt a törvényhozó testületnek is akkor, midőn 1836-ban Deák Ferenc indítványára 2000 frtnyi évdíjat szavatott meg neki, hogy gondtalanul folytathassa a nemzet javára célzó kutatásait.[1])

---

[1]) „A KK. és RR. 1836. január 30-ikán tartott kerületi ülésében felvétetett a muzeum tárgyában kiküldött kerületi bizottság jelentése, mely egyik pontjában megemlékezvén Horvát Istvánról, . . . mint a ki a tudományok, de kivált a nemzeti nyelv, história és diplomatika körében szerzett jeles érdemei által nemcsak a haza, hanem a külföld figyelmét is magára vonta, azon óhajtást fejezte ki, hogy Horvátnak elengedő és tisztességes fizetés rendeltessék, hogy nyomasztó anyagi gondaktól fölmentvé, közérdekű tudományos munkálatait folytatni és bevégezni ideje legyen.

Deák Ferenc kifejté mind azt, mivel tartozik a nemzet tudósainak, kik a tudomány, nemzetiség s felvilágosodás ösvényén díszre, boldogságra vezérlik a népeket, mind pedig különösen Horvát István érdemeit: megemlíté, hogy a

Valóban Horvát szellemének jó hatását tagadni nem lehet. Nemcsak a törvényhozás, nemcsak az akadémia ismerte azt el. Érezte minden közintézet, a melynek tiszviselője volt, érezte különösen a nemzeti muzeum, melynek első könyvtárnoka s egy ideig igazgatója is volt, érezte a tudomány egyetem, és annak ifjusága, melynek lelkéhez melegebben és lelkesebben szólani egy tanár sem tudott.

Ily hatás mellett Horvát gyengéit és tévedéseit szivesen feledjük, s kiemeljük belőle azt, a mi maradandó érdem, megtanuljuk erényeit, melyek őt igazán kimagasló alakká teszik a magyar irodalom munkásai között.

Az a föld, az a nemzet, melynek dicsőítésén annyit fáradott, megvan ma is, és ha fiait azon önzetlen és mindent feláldozni kész hazafiság fogja áthatni, mely Horvát keblét végleheletéig dagasztotta, akkor fel fog maradni továbbra is méltó testvéreként az európai nemzeteknek. Ha lehet emelő gondolat egy eltévesztett úton nemes cél felé törekvő tudós fáradozásánál, úgy bizonyára emelő azon fáradhatlanság és az igazságkeresésének azon önzetlensége, melynél fogva Horvát nemzetének jövője iránt soha kétségbeesni nem tudott.

Az a tudományág, melynek művelésére ő annyi időt, annyi erőt és pénzt pazarolt, azóta sokra haladt. Akadtak újabb és nálánál szellemesebb és szerencsésebb művelői; de nem akadhatott egy is, a ki azt lángolóbb szeretettel magasabb polcra kivánta volna emelni, mint Horvát István. S ez az, a miért mi most, születésének százados emlékünnepén, teljes készséggel hódolunk emlékének. Az ő melegen érző szíve, melynek lángja értelmét is felgyújtotta, megérdemli, hogy hálával emlékezzünk meg róla, ki multunkat csak azért festé oly dicsőnek, hogy a jelen nyomoruságai között az utódokba annál erősebb vágyat ébreszszen egy még sokkal fényesebb jövendő után.

---

nemzeti nyelv s nemzetiség ügyében halhatatlan Révaink után nálánál több érdemmel senki sem dicsekedhetik; hogy jelenleg a pesti tudományos egyetemen két kathedrát foglal el, a magyar nyelvet s diplomatikát ritka tudománynyal — s pirulás közben legyen említve — mint supplens tanítván, actuariusa az universitásnak, a Széchenyi-könyvtár őre, sok egyes munkákkal is kénytelen foglalatoskodni, s mind azért, hogy az éjből is nappalt téve, magát, háza népét táplalhassa. Ennyi temérdek foglalatosság, ennyi gondok között lehetetlen, hogy roppant ismereteit akként gyümölcsöztesse maradandólag hazánknak, mint ezt kevesebb elfoglaltatás között tehetné. Itt tehát az ő jutalmazásával, melyben érdemeinek elismerése a legfőbb rész, kettős cél lesz érve. Egyik, hogy a nemzet megteszi, a mivel tudósainak, önjava tekintetéből is, és másoknak serkentő például tartozik; másik az, hogy Horvát Istvánnak mód nyújtatik különböző foglalatosságai közül a terhesebbektől megválni, ez által más tudós hazánkfiainak is magok alkalmazására útat nyitni, s a nemzet roppant hasznára, nemzetisége kifejtésére szánt munkálkodását nagyobb hatással folytatni". Kónyi Manó, Deák beszédei. 185. és 186. lap.

Zsilinszky Mihály.

KOMÁROM 1848—49-ben.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Szeptember elején családi ügyben Budapestre utaztam. Midőn onnan visszaérkeztem Komáromba, már a Jellachich beütése alkalmával toborzott városi önkéntesek táborba szálltak; velők mentek legjobb barátim Beőthy Laci, Lendvay Béni, Munk Sándor, Teller Fránci, Tóth Pista s többen, én magam maradtam itthon. Ekkor dühöngött a rettenetes tűzvész, melynek szemtanuja voltam, midőn az irtóztató orkán égő üszköt vitt át a Dunán és a túlsó parton is gyújtott, felemésztett mindent, mi éghető volt, aztán napokig égett, lappangva még a romok alatt is. Kétségbeesve jártak egyesek, keresve lakóházukat, melynek helyét is alig ismerték fel. Az idő a legnagyobb csapásra is meghozza a megnyugvás balzsamát; kezdték széthordani a romokat, deszkákkal födték be a roskadozó falakat, melyeket lassanként kitatarozván, beköltöztek az ősi fészekbe; itt-ott megszólalt a zene, a hol mulatni szoktak, még táncoltak is, ha kissé becsurrant is az eső.

Az átvonuló csapatokkal élénkült a vár és város. Ekkor elérkezettnek láttam idejét annak, hogy én is beálljak a honvédek közé; egyúttal elhatároztam, hogy bekövetkezendő változatos életpályámról naplót vezetek; nem szántam azt még akkor a nyilvánosságnak, de mégis azon reményben tettem, hogy egykor, talán nyugodtabb perceimben olvasva azt, visszaidézhetem emlékembe a nevezetes napok tündér álmait. Közvetlen szemlélet után jegyeztem fel mindazt, a mi reám hatással volt, vagy épen érdekelt; mivel épen a harcoló közhonvédekkel éltem sokáig egy sorban, azok sorsát, eszmemenetét én is osztottam; midőn egyszerű napi élményeimet papirra tettem, még a legapróbb részleteket sem mellőzve, talán előérzetem vitt erre, hogy egykor ezen semmiségnek látszó porszemekből még valaki összekötő ragaszt készít a nagy épülethez, melyhez hogy összegyűjtsük az anyagot, valóban itt az ideje, mert nem messze van már azon nap, midőn lapjaink hirdetni fogják „az utolsó honvéd“ elhunytát.

II.

KOSSUTH KOMÁROMBAN. — MESZLÉNYI IRODÁJA. — HONVÉD ÉLET A VÁRBAN. — A 37-IK HONVÉDZÁSZLÓALJ ALAKULÁSA. — KOMÁROM ELSŐ CERNIROZÁSA.

(1848. október 16.—december 31.)

Komárom, október 16. Déltájban Amtman Jenő polgármester egy hajdut küldött hozzám, hogy délután két órakor jelennék meg nála. Mikor is azt kérdezte tőlem, akarok-e egyszerre

tiszt lenni? Komáromy István helye megüresülvén Csepy nemzetőri őrnagy mellé mind segédtiszt beléphetek. Én szemem gyengeségét és szűkmellüségemet adván okúl, megköszöntem a szép ajánlatot. Magamban azonban már ekkor elhatároztam, hogy nem mint nemzetőr a távolban, hanem legalább is mint közhonvéd közel leszek az ellenséghez. Csak alkalomra vártam.

Október 17. Délután a Dunaparton hallottam, hogy holnap érkezik meg Kossuth és népfelkelést hirdet Komáromban. Hazamenet Hidassy Kornél, növendék-pap barátomhoz mentem, kivel hosszasan értekeztünk a katonai pályáról; ekkor el is határoztam magamat, hogy tanulmányaimat folytathassam, nem hosszú időre mint önkéntes megyek a táborba.[1])

Október 18. Délelőtt szokásszerint a szomszédban lakó (mert Kalicza Zsigmond sógoromnál vagyok szállva) Lammer Ferenc unoka-bátyámhoz mentem a Kossuth Hirlapját olvasni. Bátyám déltájban hazajött és tudtomra adta, hogy ha Meszlényi Jenő alezredes irodájába akarok menni, most van alkalom, bejuthatok oda mint őrmester; nem adtam elhatározó választ. — Délután a gőzhajó-kiálláshoz mentem, a várt gőzhajó nagy ágyú-durrogások közt meg is érkezett, de Kossuth nem volt rajta; azt beszélték, hogy Esztergomnál kiszállott és holnap reggel érkezik ide, hír szerint 200 nemzetőrt akar innen magával vinni Bécsbe. Ekkor találkoztam Komáromyval, ki felszólított, akarok-e mint őrmester Meszlényihez jönni az irodába? Még ekkor sem adtam határozott választ; de onnan a rendes hadsereghez való átléspést könnyen eszközölhetőnek tartottam, azért ezen ajánlás felől komolyan gondolkoztam. A kávéházban ma láttam a legelső magyar 1 ftos bankjegyet.

Október 19. Reggeli 9 órától vártam Kossuthot egész türelemmel. Itt beszéltem egy Szegesdy nevű fiatal emberrel, ki esztergomi tartózkodású volt iskolatársaimról adott hírt, mely szerint Hübschl Károly rövidlátása miatt nem lehetett honvéd, de Kamenszky beállott. Roppant szél volt egész nap. Végre Kossuth ágyú-durrogások közt fél 2-re megérkezett; a kiállított honvédeket és nemzetőröket sorba nézte s mindenütt rövid, de nyomós beszédet tartott; én csak a szabolcsiak előt hallottam, midőn

[1]) Hidassy Kornél, jelenleg szombathelyi püspök, édesanyja, mint nagynéném barátnéja, gyakran látogatott el házunkhoz, hol nevelkedtem; lakásuk a közelben, egykor tőszomszédságunkban volt; én a nálamnál nehány évvel idősebb Kornélhoz rokonszenvvel ragaszkodtam, hallgattam szép meséit és okos tanácsait. Már akkor föltünt komolysága, észbeli tehetsége és hajlama a tanári s lelkészi pályára; nem volt tehát csoda, hogy midőn bennünket gyerekeket összeszedett és a maga szerkesztette kis irott könyvecskékből tanított s iskolát játszott velünk, majd meg misézett, mi pedig ministransai voltunk, nagynéném jóslólag emlegette: „majd meglássátok, ebből a Kornélból püspök lesz".

menet közben kezét rázva mondá: „Bízhatom-e önök karjaiban?“ Kossuth megjelenése és a tőle hallott pár szó szinte felvillanyozott. Vele és kiséretével én is a várba mentem és mindig a sarkában voltam. Kossuth öltözete: nemzetőri egyenruha, gömbölyű fekete kalap, hosszú fekete tollal és katona köpeny. Mint hallom Kossuth kinevezte Majthényit tábornokká, Jaross Móric iskolatársamat pedig hadnagygyá.[2])

Október 20. Értesültem, hogy Kossuth reggel elutazik Komáromból, siettem le a Dunához, hol láttam vagy 5 gőzöst és 4 uszályhajót; ezeken jöttek az esztergomi és budapesti nemzetőrök, megrakodván még a pesti csatárokkal és Esztergom megyei, tatai nemzetőrökkel, szabolcsi és Turszky honvédekkel, úgy indultak felfelé. Kossuth csak fél 1-re nagy ágyúdurrogás közt jött a partra és a „Mészáros“ gőzhajón utazott fölfelé. — Beszéltem Ujváry Pistával, ki az esztergomiakkal ment fel és Somogyi t. úrral, ki ugyanazok tábori papja.[3])

Október 21. A mint fölkeltem, Komáromyhoz mentem a várba, kértem őt, hogy váltsa be igéretét és ajánljon Mesz-lényinek, a mit ő meg is tett; ez pedig azonnal tizedessé (káplárrá) nevezett ki, beosztva a 18-ik honvéd zászlóaljhoz, de a főparancsnoki irodában teszem szolgálatomat. Sajtos Ferenc barátommal, ki szintén tizedes és előttem már ott volt, egy nagy szobában lakunk együtt, de még kosztra, hálásra haza járok sógoromhoz.[4])

Október 22. Irni valóm nem volt, tehát az ablakból néztem a tömérdek nemzetőrt a mint a vár piacán zászló aló esküdtek; délután pedig láttam, a mint gőzhajókon mentek fölfelé.

Október 23. Nagy örömömre az irodában Boróczy László barátommal találkoztam, ki szintén társunk lesz. — Vettem atillára és nadrágra posztót. — Este már végkép beköltöztem szállásomra a tiszti pavillonba.

Október 24. A mint felkeltünk, egy egeret fogtunk; ugyanazon időben az alezredes is fogott egyet. Ez bizonyosan valami jel jövőnkre; jó-e vagy rosz, nem tudom. — Az irodai napirend október hónapra: „Naponként egy mindig soros lesz, a ki délelőtt 11 órakor a térparancsnoki irodába megy és a parancskönyvet elhozza. A ki soros volt, a következő napon szabad lesz; de e

[2]) Hübschl Károly, jelenleg árvaszéki ülnök Esztergomban. — Kucsinyi Kamenszky Elek mint esztergommegyei muzslai járásbíró és családos ember halt meg 1878. február 10-én 47 éves korában; nevét nem találtam a honvédnévtárakban.

[3]) Thaly Zsigmond szerint Kossuth hétezer főnyi csapatot vitt magával Komáromból és 24 ágyút. („The fortress of Komárom. London, 1852.)

[4]) Tizedesi díjam, melyet mindenkor öt napra szolgáltattak ki, egy napra 16 kr. p. p. volt és fél komiszkenyér.

mellett, vasárnapot kivéve, délután 2-től 4-ig a másik nem sorossal fegyvergyakorlatra jár. Estve a takarodón túl csak az én iratommal lesz szabad kimaradni. Az irodában dolgozó idő reggeli 7—11-ig, délután $^1/_2$2-től 5-ig tart. Vasárnap délután sorszerint kettőnek lesz szabad ideje. Kelt a komáromi várban okt. 24. 1848. Komáromy főhadnagy, főparancsnoki segédtiszt.

Október 25. Boróczyval Almásy Pál verbungos-főhadnagynál voltunk, ki a katonai könyvbe írt bennünket. Ezután Janik zászlóaljunk őrnagyának megírtuk katonai bejelentésünket. — Cselkó Gyuri barátomról is hallottam hírt, ő a Hunyady-huszároknál őrmester.[5])

Október 26. Délután voltunk Sajtossal Janik őrnagynál. — Vettem katona sipkát 3 v. forinton. — Estve Meszlényi tartott bennünket beszéddel, melynek tárgya vadászélményei és Hurbán megveretése volt.[6])

Október 27. Ma igen kevés dolgunk volt, mert Meszlényi alezredes úr vadászni ment Boróczy közhonvéddel. — Vettem száz darab „Király“ szivart 3 frt 20 kr. és 25 darab „Vasut“ szivart 1 frton váltó pénzben. — A 18-dik honvédzászlóalj 4-ik századába lévén beosztva, Daróczy főhadnagyhoz mentünk illetményeinkért, ki is a század kezelő őrmesteréhez utasított bennünket; ez kifizette okt. 24—31-ig járandóságunkat 5 frt 20 kr. v. és 4 kenyeret kinek-kinek.

Október 28. Boróczyt kinevezték ma valóságos tizedessé a 17-ik zászlóaljhoz. — Kenyerünket már fogyasztjuk erősen, mi híjja sem volna, csak egy kevéssé több sót tennének belé. [7])

---

[5]) Cselkó-lehotai Cselkó György, győri iskolatársam, már fiatal korában embergyűlölő, meghasonlott kedélyű ember volt, azért kevesen barátkoztak vele; engem kitüntetett, összejártunk, sőt Budán tartózkodásom alatt 1848. nyarán is gyakran meglátogattam őt Krisztinavárosi nyári lakában. Ezután nem találkoztunk, csak nehány évvel halála előtt, midőn Pestre költöztem, hol ő mint dohánybeváltó hivatalt iszt működött és szorgalmasan fejtegette a Vasárnapi Ujság sakktalányait. Meghalt 1877. március 10-én 47 éves korában mint agglegény.

[6]) Közlöm olykor az árakat is, mert ezek idővel culturtörténeti becscsel fognak bírni, miután a szabadságharc ideje alatt a pénzjegyek szaporodtával és az esélyek szerint is nem csekély változásnak voltak azok kitéve, különösen Komáromban a cernirozások alatt. Itten még ekkor a közéletben a „váltópénz“-számítást használták, tehát én is ezen pénznemet jegyeztem fel, a hol pengő pénzt értek ott kiteszem azt p. p. jegygyel. A pengő egy forintos, mely három ezüst huszasból állott, megfelelt 2 frt 30 kr. váltónak; egy huszas a mai érték szerint 35 kr.; egy forint 105 kr.; tehát egy váltó forint 42 kr.-nak felel meg; 10 váltó kr. pedig 7 kr. a mai pénznemben.

[7]) Boróczy Laci, nem csak iskolatársam volt Komáromban, hanem jó barátom is. Mi ketten föltünő szőke hajunknál fogva mindig kiváltunk a többiek közül, engem még Pesten is logikus koromban az öreg Wolfstein, ki egyikünket se ismert névről, ha föl akart hívni, hogy feleljek, felém intve „iste iste albinus“ melléknévvel különböztetett meg; de Boróczynak még

Október 29. Ma roppant sok dolgunk volt, nevezetesen az éjjel futár jött, kit csak reggel 6 órakor ereszteltek be a várba Meszlényihez. Mi azonnal talpon voltunk és írtuk a parancsokat. Levélben volt felszólítva alezredesünk, hogy a 18-ik és 25-ik zászlóaljak a vett parancs után azonnal gőzhajón vagy kocsikon Pozsonyba menjenek; onnan vasuton fognak Nagyszombatba és így tovább forcirozott menetben Trencsénbe szállíttatni, hova Simunich beütött. A fegyverek hiánya és kocsik, gőzösök jelen nem léte miatt, csak a 25-ik zászlóalj, Mihályi őrnagygyal, összesen 1300 ember 4 ágyúval, ment ki a várból délután 4 órakor a készen álló kocsikra.

Október 30. Szabad napon volt. Magán ügyeimet végezve, kivettem az árvapénztárból 150 frtot v. cz. — Vettem káplárhoz illő szarvas-bőrkeztyűt. — Estve igen vigan voltunk, mert Komáromy és az alezredes mulattattak bennünket tréfás adomákkal. — Vacsorálni az „Arany sas“ vendéglőbe mentünk, hol polgár ismerőseim társaságában töltvén az estét, alezredesem megvendégelt fácánpecsenyével. [8])

Október 31. Mai nap a többi közönséges napoktól semmiben

---

nálamnál is szőkébb volt a haja, úgy hogy alig láttam a fején (rövidlátó is lévén); jól tanult és így bevették kispapnak; hanem később ő is, mint sok más, honvéd ruhát öltött a reverenda helyett; azután tiszt lett, Klapka nevezte ki honvéd-hadnagygyá 1849. május 10-kén és csak pár nappal a capitulátió előtt vált meg Komáromtól; azóta se láttam, csak hírét hallottam, hogy jelenleg a nyitrai püspöki javak kormányzója és boldog család-apa, azt hiszem haja is fehérré változott ismét. — Illő, hogy a másik iroda-társunkról Sajtos Ferenc barátomról is megemlékezzem. Himlőhelyes hóri-horgas fiú, mindig csendes zárkózott természetű volt. Midőn 1842. év nyarán a szünnapokat Szemerén Kalicza sógoromnál töltöttem, itt voltunk hárman: Zakluká l Máté komáromi iskolatársam, a ki Szemerén plebános bátyjánál tartózkodott, ennél olvastam először a pozsonyi „Hirnök“-öt és melléklapját a „Századunk“-at, mert a plebános könyvet nem adott; harmadik játszó-társunk Sajtos ha jól emlékezem, szemerei vagy koltai születésű volt; együtt jártuk az erdőt, együtt játszottunk, de aztán szétvetett bennünket a sors. Sajtossal összekerültünk ugyan, sőt együtt lettünk hadnagyokká, de a szabadságharc után őt se láttam többet.

[8]) Az „Arany sas“ vendéglő 1848—49-ben és azelőtt is igen nevezetes hely volt, nem csak mint az előkelő polgárság és honvédség gyűlőhelye, hanem azért is, mert itt ütötték föl a nagy teremben Thalia papjai a színpadot; itt voltak a legfényesebb táncvigalmak; most már helyét is hiában keresnők, mert a „Vágó-utcá“-nak keletre eső sor házát, melyek közt az emeletes fogadó is díszlett, lebontották és helyén a monumentalis katona-tiszti lak épült. A vendéglős az öreg Pindernits, igen népszerű, kedves ember volt, a becsületes korcsmárosok valódi mintaképe, ki jó ételei mellett nem csak hamisítatlan bort mért ki, hanem még asztali bora is a legkitünőbb neszmélyi volt; így midőn nekem szolgált egyszer 1848-ban fülembe súgta: „Úgy igyék ebből a borból, uram öcsém, hogy ez bold. édesatyának pincéjéből való 1834-ki neszmélyi bor.“ Az épület elpusztultával és az öreg vendéglős elhaltával, a számos tagból álló család is szétoszlott, alig maradt talán egy is közülök Komáromban.

se különbözött. — Régi nagy budai kalapomat az alezredes szolgájának Pál fullérsicnek, mint szereti magát nevezgetni, adtam; úgy örült neki, hogy! — Ma hallottam megveretésünket Trencsénben Simunichtól és Bécs mellett Windischgrätztől.

November 1. Ma már hitelesebben és körülményesebben hallottam, hogy a mieink Ausztriából Pozsony alá visszavonultak és a komárommegyei nemzetőrök csúfosan hazafutottak. Hallottam egy örvendetes hírt is, hogy a lengyelek a határon vannak, parlamentaireik pedig Pesten, csak vezetőre várnak, hogy biztosan segítségünkre jöhessenek; ha valóban minket jőnek segíteni és szabadságainkban osztozni, Isten hozza őket.

November 2. Ma kaptuk ki négy napra kenyérilletményünket, egy komisz-kenyeret (prófuntot) és egy hosszút, altisztek számára készültet, de az utóbbira két váltó krajcárt kellett ráfizetni. Boróczyval a fegyverkovácsnál voltam; kardot kerestünk magunknak.

November 3. Elkészült új honvéd-atillám. Hideg esős idő volt. Midőn vacsoránál az „Arany sas"-ban voltam, egy főhadnagy összeszólalkozott Csepy nemzetőri őrnagygyal, ezt többek előtt bolondnak nevezte; az ott lévő többi tisztek és polgárok mind fölháborodtak a főhadnagy ellen. Haza érkezvén, láttam az alezredest a mint sebtiben felkötötte kardját és Komáromyval szintén kardosan, távoztak; később hozzák a főhadnagy kardját; hihetőleg becsukták őt.

November 4. Ismét más századba tettek bennünket, a 3-dikba; ezt kerestük Sajtossal egész délután, mikor régi ismerősömmel Eiselt honvéd-hadnagygyal találkoztam. — Csetka komáromi önkéntes nemzetőrtől hallottam Beőthy Laciról hírt, ki megmenekült. — Komáromy vett számunkra kardbojtot; 2 frt volt az ára.

November 5. Pestről megjött Rényi Gyuri (Schreiner) barátom, ki már adjutáns Majthényi őrnagynál. Mészáros és Hrabovszky is itt voltak rövid időre, megtekintették a várat s az utóbbi azt mondta, hogy ha jól oltalmazzák, lehetetlen 80 ezer emberáldozat nélkül bevenni. Majthényi tábornok Meszlényit ezredessé, ez pedig Komáromyt kapitánynyá ajánlta; ma vettem észbe, hogy az alezredes úr az én sastollamat hordozza kalapja mellett.

November 6. A legnagyobb zavar közt írom e sorokat. Kossuth, több tiszt kiséretében, kik testőrei voltak, fölülről gőzösön megérkezett és sógorához Meszlényihez szállott; vacsora után ugyanis Komáromy hirtelen betoppan és elkiáltja magát, szépen viselkedjünk, mert Kossuth ide jő szállásra, mire itt is termettek. Szobánkban három ágyat készítettünk testőreinek, az én ágyamban hált egy honvéd-őrnagy (kék atillában), Kossuth titkárja. — Ma

már az alezredestől leckét kaptunk, Gál Sándor könyvéből az első szakaszt, azt mondván, ma holnap tisztek leszünk és nem fogunk tudni semmit, ha nem tanulunk.[9])

November 7. Délután ágyúdörgés közt ment el Kossuth. Hallottam, hogy már vagy 500 darab marhát hajtottak a komáromi vár számára O-Szőnybe; estve 11 ácsot hozott a gőzös alulról a vár számára, nemkülönben számos ágyú-töltényt; ezzel tehát védelmi állapotba teszik a várat. — Majthényi tábornok Kossuth-tal elment rövid időre, a várparancsnokságot Meszlényi vette át, ki azonnal megtiltotta a sok ki-bejárást a várba. Hej csak Windischgrätz jőjjön, majd lesz ne mulass, úgy is unjuk már magunkat!

November 8. Kardott vettem Bangya Miklós-tól 13 frt 20 kron. — Különös egy história adta elő magát, t. i. Tassy 18-dik zászlóalj, első századbeli kapitány jött irodánkba, én és Sajtos nem voltunk ott, Boróczytól kérdezte keményen, kik azok, a kik az ő századához tartoznak, hogy még csak feléje se mennek, majd megtanítja őket. Erre mi délután azonnal hozzá mentünk, épen egy őrmester számadásait hasogatá, azután felénk fordult és kérdezé, miért nem jelentkeztünk nála? Mi azzal mentettük magunkat, hogy azt se tudtuk, melyik századba osztottak. Holnap reggeli 8 órára magához rendelt bennünket, hogy vele Janik őrnagyhoz megyünk raportra megtudandók, hova tartozunk. A 18-dik zászlóalj irodájában megtudtuk, hogy csak tegnap adták ki parancsban a mi besorozásunkat az első századba; később Janik őrnagy volt nálunk, ki aztán megfejtette a tévedést, ugyanis a napi parancsban kifelejtették a „szám feletti“ szót és így oly helyre iparkodott bennünket tenni, hol épen üres hely volt. Sok hű-hó semmiért. — Ma hozták be a várba a tegnapelőtt érkezett ágyúkat. — Egy győri mérnök beszélte, hogy már Győrt is sáncolják.

November 9. Reggel 8 órakor raporton voltunk Tassy-

[9]) Kossuth-tal jött Bem tábornok is; midőn ketten szobánkon keresztül mentek, figyelembe se vettem a kis szürke embert, a ki Kossuth-tól azt kérdezte német nyelven: „Van-e sok ágyú Komáromban?“ Akár az egész országot ellehetne velők látni“, felelé Kossuth. „Akkor nincs mitől tartani“, mondá Bem. Csak később tudtam meg kilétét Pál szolgánktól, ki még Bécsből ismerte a lengyel tábornokot. — Arról is értesültem, hogy Komárom várának erődítéséről és fölszereléséről is értekezett Kossuth Bemmel, kinek tanácsait ideje volt már követni és a várat védhető állapotba helyezni. De erről részben volt is már gondoskodva, mert a mint Lukács Sándor kormánybiztosnak Győrben 1848. nov. 8-án kelt rendeletéből kitűnik, onnan 39,316 mérő tiszta búzát, 14,380 mérő árpát, 74,500 mérő zabot és 120,000 mérő kukuricát szállítottak Komáromba. A búzának ára minőség szerint 10 és 7 frt. közt váltakozott, árpa 3 frt. 30 kr. — 2 frt. 30 kr.; zab 2 frt 3 kr. — 2 frt. 9 kr., kukurica 3 frt. 24 kr. — 4 frt. 9 kr. volt váltó p. Fuvarbér Mosontól Győrig nehéz gabonától mérőjéért 13 kr., könnyűért 9 kr.; Győrből Komáromba 9 kr., illetőleg $5^1/_2$ kr. volt váltóban.

val Janik őrnagynál, ki megmondta, hogy a dologban tévedés van és mi ezentúl a 2-dik századtól fogjuk húzni illetményeinket; ezen század ideiglenes parancsnokánál Balázs hadnagynál jelentettük is magunkat. — Boróczy alighanem elhagy bennünket, ma ment haza s onnan Kossuth sógorával Pestre menvén, ez őt Kossuthnak bemutatja és hadnagyságát ki fogja eszközölni.

November 10. Az a hír terjedt el, hogy Windischgrätz előcsapata Soprontól két órányira van. No csak jőjjön, soha jobbkor, mert Komáromy ultra haragos volt, tehát rajtunk tölti ki haragját, korhol minden csekélységért, verekedni szeretnék.

November 11. Beőthy Zsigmond sógorom látogatott meg az irodában, biztatott a Nádosyval való ismeretségével. — Híre jár, hogy Windischgrätz hat hónapi fegyverszünetet akar velünk kötni; a pápa pedig excommunikálta a Habsburg-Lothringeni házat. Az alezredes azt a hírt hozta, hogy Hurbánt elfogták és a király egyezkedni akar. — Sajtos barátom is haza utazott szabadsággal, így egyedül maradtam, dolog még sem volt. [10])

November 12. Szabó Zsigmond alezredes mától fogva főparancsnoki rendeleteket osztogat; ezt Meszlényi lealázásnak tekinti a ministerium részéről; a miért is ő holnap Pestre utazik, bizonyosan ezredessé nevezik ki.

November 13. Pálffy Móricot két társával és minden irományával együtt ma hozták hozzánk; egész délelőtt haditörvényszéket tartottak fölötte. — Hidassynál lévén, tőle hallottam, hogy Bahunek barátom Bécs alatt szép érdemeket szerzett a hadnagyságra. Éljen! Ily barátra aztán büszke lehet mindenki. — Egész nap magam voltam és majd halálig unatkoztam. — Estve az „Arany sas"-ba menet Stetkával találkoztam, ez a setétségben a sárba esett, még ki is nevettem. Vacsoránál hallottam, hogy Szent-Tamást a rácok magok földszínezik; Windischgrätz pedig 12. vagy 14-kén szándékozik beütni. Csak jőjjön, előérzetem van, hogy nem fogja látni többé Ausztriát.

November 14. Meszlényi Pestre utazott; egész nap semmi dolgom. Az önkéntesek hazajönnek, holnapután Lendvay

---

[10]) Az álhírek terjesztése talán sehol se volt oly divatban, mint épen Komáromban. Ezt a sajátságos helyzet magyarázza meg, mert városunk a szabadságharc alatt, nehány hónap kivételével, csaknem mindig cernirozva volt; hirlap, később hír is, csak mint fehér holló, jött be hozzánk; azt sem hittük föltétlenül, mert ha jó volt, többet kivántunk, ha pedig rosz volt, akkor épen nem hitte senki, hanem koholtak bolondnál bolondabb híreket, melyeket aztán szivesebben elhittünk és terjesztettünk. Még akkor is, midőn saját hirlapunk volt, inkább adtunk hitelt a mendemondának, mint a nyomtatott ujságnak. Ezen optimismus oly annyira gyökeret vert városunk lakóinál, hogy utóbb, midőn már mindennek vége volt, a jó öreg Pathi Nagy János uram még mindig hitte és várta az Ázsiából segétségünkre jövő szittya magyarokat.

Béni beáll honvédnek. — Komáromy azt mondta, hogy az első parancsban a mit írunk, engem kinevez őrmesterré. Csakhogy igéret és teljesítés nála kétféle.

November 15. Sajtos megjött. — Ismét de ismét unatkoztam, már arról is kezdtem gondolkozni, bár csak Meszlényi átvenné a Hunyady-csapatot és mi hozzá csatlakoznánk. — Ma már havazott; hideg szeles volt az idő.

November 16. Mióta katona vagyok, azon szomorú tapasztalatot szereztem, hogy egyre másra nevezgetik ki a kuckókból a hadnagyocskákat, a csatatéren vérző önkéntesek- és honvédekről pedig ki sem emlékezik meg; majd azt az időt is elérjük, mit Isten ne adjon, hogy később ily úrficskák kezébe kerülvén a vezérség, a jó szándék is dugába dől. Egy ily hadnagyságra méltó fiatal emberrel ismerkedtem meg, ez Horváth nevezetű pesti fi, ki a bécsi legió alvezére volt; ő gyújtotta lángra a bécsi „Studenten Blatt"-ban írt cikkeivel az utolsó bécsi szabadságharcot; ő hozta be Magyarországba azon pár száz bécsi fiút, kik a magyar szabadság kivívásában segédkezet nyújtanak; ott hagyta jövedelmes hivatalát, eljött hozzánk, felajánlotta bátor karját és mindezért mi lett a jutalma: — őrmester a 37-dik zászlóaljban; folyamodását eddig feleletre se méltatták. — Megjött a táborból Beőthy László barátom, ki hírül hozta, hogy Szekeres Tódor, volt iskolatársam és komáromi önkéntes meghalt, betegség következtében, a pozsonyi kórházban.

November 17. Katonai illetményemet ma kaptam ki, u. m. bakancsot, köpenyt, tölténytartót, bornyút, két szíjjat, fehérneműt, ezt eladtam 3 frt 20 kron, ugyan ennyit fizettem a bakancsnak kisebbre csináltatásáért. — Meszlényi hazajött és ismét ő az összes komáromi várőrség főparancsnoka. Mi maradunk az irodában. Boróczynak azt felelték, hogy még nem szerzett érdemeket a hadnagyságra. — A mai Közlönyben van Komáromy főhadnagyi kinevezése. — Az alezredes azt a hírt is hozta, hogy a komáromi várba olyan gőzmalmot hoznak, mely mindennap 300 mázsa lisztet őröl.

November 18. Megérkeztek a komáromi önkéntesek. Beszéltem Bahunekkel, Nirtittel és Munkkal. Beőthy Lacibe akart ugyan állani a honvédek közé, de csak tisztnek. — Boróczy Pestről azt a hírt hozta, hogy ottan kikiáltják a respublikát. — Bécsben, mint hallom Windischgrätz iszonyú kegyetlenséget visz véghez, megjő még számukra is a számolás nagy napja![11])

[11]) Munk Sándor, az én kedves zsidó barátom, kivel Komáromban együtt tanultam a gymnasiumban, azon két év kivételével, melyet Nyitrán töltöttem; mindig jó cimbora volt, azért szerettük őt. Végig tanulta velünk a kathechismus évről évre vastagodó köteteit, de azért nem keresztelkedett ki, öreganyja iránt való tekintetből. Később önkéntes lett és ő is ott

November 19. Lendvay Benő, kedves régi barátomat meglátogatván, séta közben torkom fájt, nem beszélhettem; ő elmondta körülményesen kalandjait, a Bécs alatti ütközetet és szándékát, hogy be akar állani a honvédekhez. — Rényi Gyurival is találkoztam elbeszéltem állapotomat és Komáromy hitegetéseiben, hogy tiszteletbeli őrmesterré tesz, nem bízva, azon szándékomat nyilvánítám, hogy az irodából szeretnék átmenni a rendes hadi szolgálatba [12])

November 20. Kiss Soma barátom is kimondta, hogy belép a 15-dik honvéd-zászlóaljba. — Vacsora fölött beszélték, hogy a 18-dik zászlóalj itt maradt, része felmegy másik feléhez; a rácok Szent-Tamásnál kitűzték a fehér zászlót, de mihelyt meghallották Bécs capitulátióját, vöröset tettek helyébe.

November 21. Azt ujságolják, hogy Windischgrätz agyonlövette Blumot Frankfurt követét, a miért a Frankfurtiak János főherceget túszul hűvősre tették, míg nem helyette Windischgrätzet kapják. Ugyan jó gondolat. — Estve Teller Franci mulattatott bennünket hadi kalandjaival.

November 22. Vége irodai lomha életemnek, csatába megyek, tudom hogy sok nyomoruságot fogok szenvedni, kivált most a télben, de se baj, többen szenvedjük, egyre-egyre kevesebb jut. Sajtossal elhatároztuk, hogy ezen puha életmódunknak véget vetendők a 18-dik zászlóaljjal táborba szállunk. Alezredesünket pro forma megkérdeztük mi tevők legyünk, ő is ajánlotta, menjünk, ott több az alkalom a kitüntetésre, itt úgy se tanulunk sokat. Vettem pipát tábori használatra 1 frt p. p.

November 23. Reggel bejelentettük magunkat Janik őrnagynál. Itten bámulatunkra értesültünk, hogy tervünk dugába dőlt, ugyanis Balázs, Janik adjutánsa értésünkre adta, hogy minket rászedtek, mert a létszámba be se vagyunk sorozva s így el

volt a gönyői korcsmában Kollárral és Kesztlerrel, midőn a Vilmosok Komáromba való becsempésztetéséről beszéltek. Azután ő is honvéd lett és tiszt, mert együtt voltunk 1850 elején Sopronban, mint komáromi kapitulansok, magunkat igazolandók az ottani „Militär-Districts-Commando"-nál. Azóta nem találkoztam vele, de hallottam, hogy az osztrák hadseregbe lépett és ott is fölvitte a hadnagyságig, most munkatársa egy bécsi lapnak.

[12]) Lendvay Benő, valóban kedves régi barátom, mert alig látszottunk ki az iskolapadból, már összebarátkoztunk, de sokat jártam azóta Tolnai-utcai házukhoz, ő pedig hozzánk. Az iskolában egymáshoz közel ültünk, az érdemsorozatban is szomszédok voltunk, mindig az elsők közt, de ő volt a legelső; engem sokat büntettek pajkosságomért, ha becsuktak, őt küldték, hogy jelentse az ebédről való elmaradásomat; őt sohase büntették, csendes, jó fiú volt, mindig tanult, olvasott. Ha iskolaévünket bevégeztük, a szünnapokat is együtt töltöttük otthon. A szabadságharc alatt is egy brigádában szolgáltunk, ő a 18-dik zászlóaljnál; később egyik ujon alakult honvéd-zászlóaljnál hadnagygyá lett. A szabadságharc lezajlása után mint orvosnövendék cursusát kitünően végezte; a Rónay-család házi-orvosa volt sok évig; míg 1866-ban feljött Pozsonyba, pár évig ismét együtt voltunk. Honvédtörzsorvos lett később; jelenleg Pozsonymegye főorvosa és mint szaktudós is kitünő.

nem mehetünk. Egyúttal azt is mondták, hogy megverte azt az Isten a ki a Meszlényinek vagy akár mely főparancsnoknak irodájába kerül, hanem osztassuk be magunkat más zászlóaljba, mert a 18-dikban úgy se boldogultunk volna, miután itten kétszer annyi a tiszt és altiszt, mint a mennyire szükség van és így legfölebb mint közlegények szolgálhatnánk. Elhatároztuk tehát magunkat, hogy a 37-dik zászlóaljhoz állunk be. — Sajtossal elmentünk Rényihez, ki elvezetett bennünket Füsty századoshoz, megkértük őt, hogy ezzközöljön számunkra helyet a zászlóaljnál. Hely most nincs, úgymond, de Rényivel együtt megigérték, hogy fognak rólunk gondoskodni. A Sándor-ezredbeliek ma érkeztek és a 13-dik zászlóaljjal el is mentek. A 18-dik zászlóalj holnap induland. — Isten vezérelje őket!

November 24. Rényi beszélt az őrnagygyal, ki megigérte neki, hogy ha a most fölterjesztett 11 őrmestert kinevezik, azonnal első őrmesterek leszünk.

November 25. Reggel elvezetett bennünket Rényi, Majthényi őrnagyhoz, ki mostan mint tiszteletbeli őrmestereket fog beosztani; ha a többit kinevezik, lehetünk elsők. — Az alezredesnél bejelentettük szándékunkat, ő helyeselte s magunkviseletéről bizonyítványt igért. — Estve a kávéházban beszéltem Zlathényi Ferkó régi iskolatársammal, ki mostan zászlótartó a 7-dik zászlóaljnál.

November 26. Komáromy a bizonyítványt megtagadta tőlünk. Isteni tisztelet után az őrnagy mindkettőnket beosztott mint tizedeseket a 37-ik zászlóalj 3-ik századához. Sajtos az irodában marad, míg az őrmestereket kinevezik. Lementem századomhoz, kissé leverte kedélyemet a látvány, midőn a nagy közös termet megmutatták, a piszok díszlett mindenen; bementem az őrmester-szobába, ott volt Nirtit őrmester és nagy meglepetésemre Bognár János tiszteletbeli őrmester, ezt kértem meg, hogy vele hálhassak, megengedte. Lehordozóskodtam ide végleg, búcsút vevén előbbeni lakásomtól, mely a tisztilak keleti hátulsó épületének szegletén a 27-ik számú szobában volt. Délután férfi és nőtársaságban megtekintettük a Vágon túli erődöket. Estve szokatlan volt a rémítő zaj, lárma, melyet a szomszéd szobában lévő legénység beszéde, nevetése okozott.[13])

---

[13]) Bognár Muki barátom, szintén iskolatársam volt Komáromban; szegénynek formátlan volt alakja, arca; magaviselete pedig félszeg; azért őrmesterségnél soha se vitte többre, pedig szorgalmas, becsületes fiú volt, a tűzpróbát is mellesleg kiállta. A szabadságharc után sokat kellett szenvednie, talán be is sorozták volna, ha termetére nézve megüti a katonamértéket, de így tovább kelle kűzdenie a polgári pályán. Egy ideig a pesti seminariumban mint gazda volt alkalmazva; majd megnősült, fűszerkereskedő lett, de itt sem szolgált neki a szerencse, mignem 1872. jan. 27-kén meghalt.

November 27. Első gyakorlatunk volt, hideg zimankós időben; embereim nem sokat tudnak. Napközben az őrmestereknek segítek, ez a mellékfoglalkozásom.

November 28. Ismét iroda, mert sokat rubrikáztam, minden kedvem elhagy. Bakancsom, magyar nadrágom felhúztam, még ezen új ruhának se örültem. Leverő, szomorú hírek érkeztek, seregeink visszahúzódnak, Windischgrätz ostromolja Pozsonyt, ezen utóbbi hírt azonban a felső gőzös már megcáfolta. — Századunkbeli őrmesterek Palanszky és Fitsúr fel vannak terjesztve hadnagyoknak. — Estve Pollák Izsák közhonvéd mulattatta az egész szakaszt, még minket is megnevettetett.

November 29. Nirtit Károly, nálunk ideigl. őrmester Szabó alezredes mellé jön az irodába; búcsúvacsorán voltunk együtt, mert Győrbe utazik.

November 30. Éjfélkor írom ezen sorokat, még szememet se hunytam le. A városi főőrtanyán vagyok dél óta; Schveger tizedes mint őrmester, én mint tizedes és Pollák mint őrvezető. 10 óra után patrolirozni mentem, összejártam a lebujkorcsmákat, de nem találtam rendetlenséget vagy bajt; hoztak hozzánk be egy nemzetőrtisztet, ki eltévedt, fölülről jött, beszélte, hogy a mieink összeütköztek Windischgrätz előőrseivel, kis csetepaté volt, 5 esett el a mieink közül, az ellent pedig visszaverték.

December 1. Az egész 24 órai főőrhelyen létem alatt egy órát aludtam. — A 37-ik zászlóaljat fölszerelik, minden szükségest a gőzhajóval kapott, alighanem táborba megyünk; örömmel megyek, csak már vége lenne ennek az egyformaságnak.

December 2. Palanszky őrmester átadta összes számadásait, viszem ideiglenesen. Sajtos a kenyéradási lajstromot vállalta magára. — Beszéltem Frank pesti iskolatársammal, nemzetőri önkéntes a felső táborban. Az árvapénztárból 112 frt 30 krt kivettem. — Váczy kinevezését hadnagynak a 37-dik zászlóaljhoz olvastam a Közlönyben. — Lendvay Benő beállott az ujon alakulandó zászlóaljba.

December 3. Az első isteni tiszteleten ma voltam, mióta katona vagyok; karom ugyancsak megfájdult a fegyvertartásban. — Miután senki sem lehet előbb tiszt, míg katonai vizsgát nem tesz, az őrnagy leviszi Pestre az őrmestereket.

December 4. Az őrnagynál voltunk rapporton, minden tiszt, őrmester és őrmesterekké képzett tizedesek; fölolvasta előttünk a Közlönyből a tiszti vizsgára vonatkozó rendeletet. Az őrnagy figyelmeztetett minket tiszteletbeli őrmestereket, hogy tanuljunk, mert sok képzett fiatal emberre van most szükség. — A tiszti vizsgára szükséges könyveket azonnal megrendeltem. — Délután volt gyakorlatunk.

December 5. Midőn délelőtt embereimmel a tüzelő fa be-

hordással voltam a váron kívül elfoglalva, az utolsó fordulónál orrunk előtt becsukták a hátulsó kaput és így nagy kerülőt kellett tennünk a főkapuhoz, embereim nyugtalanok voltak, hol egyik, hol másik eldobta fáját. — Kemény csípős hidegben volt ma fegyvergyakorlatunk.

December 6. Miután ma őrmestereink elutaztak, magam kezelem a század őrmesteri teendőit. — Egy új zászlóalj jött a várba.

December 7. Az őrmesteri teendők szokatlansága és kapitányom újabb rendelete, hogy minden fizetésnél külön lajstromot kell vezetnem, roppantul elfoglalt. — Miután kapitányomnak inspectiója volt, későn estve együtt vizitáltuk a szobákat. — A mai parancskönyvben jelentek meg a kinevezések. Mészáros hadügyminister által a következők léptettek elő. Századosokká: Mindszenthy Kálmán, Almásy Pál és Rogos Kálmán. Főhadnagyokká: Rényi György, Gömbös Kristóf, Szalay Mihály és Zámory Móric hadnagyok. Hadnagyokká: Szabó Béla, 12-dik honvédzászlóaljbeli hadnagy, Schedel Ferenc, Sebő Antal, Turkovics Antal, Horváth Ferenc, Pálánszky Samu, Folly Bernát, Cserna István, Fitsúr Károly, zászlóaljbeli őrmesterek. A „Közlöny" dec. 5. száma szerint még főhadnagy és segédtisztté Takács Nándor n. ő. segédtiszt. Gasparecz György, 2-dik sorezredbeli altiszt, számfeletti főhadnagygyá; Micsky Sándor zászlóaljbeli hadnagy és 5-dik hadmegye főparancsnoksági segéd, jelen állásában.

December 8. Reggeli rapporton kapitányom igen előzékenyen fogadott és őrmesteri kinevezésemet kilátásba helyezte, a kenyérkiosztásnál a rubrikázást pedig elengedte. — Templom-díszlet volt. — A mi kis szabad időm maradt, azt Kossuth Hirlapja olvasására fordítottam.

December 9. Az éjjel staféta jött, hírül hozván Simunich vagy Hurbán ismételt betörését Trencsénbe. Nagy számú katonaság és tíz ágyú már el is ment a várból. — A mai parancs szerint a főtisztek zászlóaljunkhoz így vannak elosztva. I. századhoz, századossá: Füsty Kálmán, főhadnagygyá: Rényi György, 1-ső hadnagy: Dömjén Béla, 2-dik hadnagy: Folly Bernát. II. századhoz századossá: Mindszenthy Kálmán, főhadnagy: Szalay Mihály, első hadnagy: Keszler Frigyes, 2-dik: Fitsúr Károly. III. az az a mi századunkhoz százados: Rogos Kálmán, főhadnagy: Gömbös Kristóf, első hadnagy: Váczy Lajos, 2-dik hadnagyok: Turkovits Antal és Pálánszky Samu. IV. századhoz százados: Ferencsik György; főhadnagy Gerson; első hadnagy: Gasparecz György, 2-dik hadnagyok: Nagy Károly és Horváth Ferenc. V. századhoz százados: Almásy Pál, főhadnagy: Zámory Móric, első hadnagy: Szabó Béla, 2-dik had-

nagy: Sebő Antal. VI. századhoz százados: Hudoba Dániel, első hadnagy: Nagy Alajos, 2-dik hadnagyok: Schedel Ferenc és Cserna István.

December 10. Isteni tisztelet után kiállították az őrmestereknek és tizedeseknek valókat; midőn felém jött az őrnagy és megfogván köpenyemet azt mondta, hogy én leszek Palánszky helyett a kezelő (manipulirender) őrmester, ezután gondolkozott és végre így szólt Bognár megmarad tiszteletbelinek, hanem Aranyossy lesz a második őrmester, ez utóbbi azonban a zászlóalji irodában marad. Sajtost is kinevezték őrmesternek, szintén az irodába. — Jelesebb tizedeseink a századnál Schveger, Manszbarth és Somogyi. — Sok dolgom volt a kimustráltakkal és pénzszétosztással.

December 11. Gróf Lázár tábornok szemlét tartott felettünk, minden századot megvizsgált, hogy mennyire jártas a gyakorlásban, meg volt velünk elégedve, de lelkünkre kötötte, hogy a mint új fegyvereinket megkapjuk, abban gyakoroljuk magunkat. — Pestről visszajött egy pár hadnagy az ujon kinevezettek közül, kik azt mondták, hogy az ottani vizsga csak a nemzetőröket illeti, a honvédeknek őrnagyuk előtt kell azt tenni. — Jung Dózsa az 5-dik zászlóaljtól, volt iskolatársamat, kinevezték hadnagynak. — Beöthy Károlytól hallottam, hogy Laci öcscse a sárospataki zászlóaljban tizedes. — Kinevezésem első őrmesterré a mai parancsban jött ki. — Mindinkább valósul, hogy Ferdinánd lemondott s már tán igaz is. [14])

December 12. Inspectióm volt, azért szobámban költöttem el a vacsorámat, mely gulyáshúsból állott; Gyürkyné honvédasszony készítette 10 váltó krért. Almásy kapitánynyal vizsgáltuk rendre a szobákat, megnézte az ágy végébe helyezett bakkancsokat, nem hibázik-e a szeg belőle; Poppel volt a lámpahordozó. — Galambos nevű volt őrmester 48 órai kurta vasra van ítélve és büntetve, a miért nehányat éjszakára engedelem nélkül kieresztett a várból.

December 13. La-Rochet őrmesternek nevezték ki az 5-dik századhoz, Schvegert címzetesnek a 3-dikhoz. — A század számára sapkákat vettem, atillámra pedig ezüst lemezt és vörös zsinórt a sapkámra. — Esténkint, ha szabad időm van, a Kossuth Hirlapján kívül német és magyar katonai könyveket olvasgatok.

December 14. Nirtit a Sándor ezredhez ki van nevezve hadnagynak. — Teller és Volarits a most alakulandó új zászlóaljhoz mennek mint őrmerterek. — Rapportkönyvet vezetek és a reggeli és esteli jelentést én írom.

---

[14]) Őrmester napi díja 34 kr. volt p. p. kenyérosztalék stb. mint a közembernek.

December 15. A 17-dik zászlóalj volt a várban búcsúzni s ma elment. — Vettem a sipkámra ezüst zsinórt.

December 16. Korán reggel elment az első és második század a városon kívül magát a plenklirozásban gyakorolni. — Már beszélik, hogy Simunich Nagyszombatban, Schlick Kassán és Nugent Vasmegyében vannak; száz felől akarnák tépni a koncot, míg majd egy hatalmas csapás meg nem szalasztja őket.

December 17. Templom-díszletnél a tábornok vizsgált meg bennünket; midőn előttem volt Meszlényi, említette, hogy irodájában voltam, az őrnagy pedig mint vezető-őrmestert dicsért meg előtte; a hadnagy urakat megdorgálta, ebből egy kevés nekem is kijutott, midőn a kanyarulatnál nem vigyáztam. — Átadtuk a kimustrált 35 embert, ezzel is kevesebb a baj. — Megvettem Magyarország megyék szerinti térképét tábori használatra. — Azt beszélik, hogy Schlick Miskolc felé tart, Pestet sáncolják, seregünk pedig Komáromba húzódik; nem szólok hozzá, mert talán politika. — Holnap az egész sereg itt lesz. Sok foglyot, köztük két németet, is hoztak.

December 18. Reggel Váczy gyakorolt bennünket. — Hogyan legyen szerencsém, mikor az Isten háta mögött lakom, t. i. a várbeli templom hátulsó ajtaja átellenében a belső 54. sz. szobában. — Beöthy Laci írt atyjának, már őrmester és jelen volt a kassai szomorú visszavonulásnál. — Sok sebesültet hoztak ma Komáromba. A mieink Nagyszombatból és Pozsonyból kivonultak, már az utóbbi helyen ki is tűzték az osztrák zászlót. Szomorú hírek ugyan, de engem legkevésbbé sem döbbentenek meg, mert hozzá vagyok már szokva a szenvedéshez és tűréshez, mindenkor készen talál a halál, bátran nézek szemébe, mint soha máskor, és ha legyőz bennünket az ellen, mit Isten ne adjon, élni sem akarok.

December 19. Végre valahára tehát megyünk; későn estve jött a parancsolat az őrtanyán levő főtiszttől, hogy minden tizedes meghagyja embereinek, hogy készen legyenek; meglehet, még az éjjel vagy korán reggel elhagyjuk a várat és falukra vonulunk; még csak haza se üzenhettem rokonimhoz. Vettem tábori eszközöket, kést, kanalat, villát, csutorát. — Gömbös főhadnagy átvette ideiglenesen a századot; embereinkhez beszédet intézett, tizedeseinkhez szintén szólott, s különösen ajánlotta nekik a tisztaságot. — Kocsik jöttek, huszárok és gyalog honvédek vonultak be a várba. — Görgey hír szerint, Windischgrätzet Mosonynál megverte, mégis Győrig retirált, de ottan nem meszsze Győrtől ismét megverte a jobb szárnyát.

December 20. Ismét itthon maradunk; valószínű, hogy nekünk kedvezett a szerencse, mert Windischgrätz visszaveretett, Mosony körül a mieink 11 száz németet lekaszaboltak és 800-at elfogtak. Az uj 63-ik zászlóalj elutazott a várból.

December 21. Embereink roppantul el vannak foglalva az őrállással. — Vettem egypár katonai könyvet.

December 22. Münich, 2-dik századbeli őrmestertársamért voltam könyörögni, ki büntetve lett volna, pedig ártatlan. — Ma Schveger van a főőrtanyán, én mint kezelő őrmester ettől mostan föl vagyok mentve.

December 23. Mint hírlik az ellenség Pozsonyból minden fegyverfogható embert elküldött Olaszországba; jól megadóztatta a várost, úgy kell a Schwarzgelbeknek, kik saját hazájok mellett nem akartak harcolni. — Beszéltem Horváth József, győri ismerősömmel, már valamennyi iskolatársa honvéd-tiszt.

December 24. Templom-díszleten voltam, a roppant hidegben topogtak az emberek. — Két kimustrált emberünkkel Brennerrel és Ardeliánnal gyűlt meg a bajom. — Az általános létszámmal vesződtem.

December 25. Roszul éreztem magamat, fejem fájt és forró volt, valószínűleg hideglelésem van. — Tizedeseink mint kutyák macskák civódnak. — Sajtos ismét elkészül a zászlóáljtól, roppant állhatatlan ember.

December 26. Ismét jobban érzem magamat. — Embereinket mérték alá vették. — A létszámkimutatást elkészítettem, de mint hallom, roszul.

December 27. A fegyverek átvételével bajlódtam; pompás puskákat kaptunk, mi és a 4-dik század egyforma rövid, széles szuronyú belga fegyvereket; a többi század kevertet kapott. — Hallottam, hogy Windischgrätz Győrben van, a mieink hátra vonulnak, hihetőleg Budáig csalogatják az ellent, hogy ott bekerítsék.

December 28. Lendvay Benő a 18-dik zászlóaljhoz jött mint tizedes; Teller pedig az 57-dik zászlóaljnál van. — Épen a kávéházban voltunk, midőn az új várba (volt Nádor-, most Kossuth-vonal) tartozókat haza parancsolták, mert híre jött, hogy Windischgrätz seregének egyik szárnya Csallóközben Komárom felé közeledik, sőt mások szerint már Aranyoson van. — Én is haza takarodtam, legényeink bakancsban és nadrágban háltak, fegyvert pedig mindenki kapott. — Simunich Nyitrát bevette, Windischgrätz Bábolnánál megvervén a mieinket, közeledik. — Majthényi tábornokról furcsa hírek keringnek. — Gömbös egy másik zászlóaljnál kapitány lett. — Kiváncsi vagyok a holnapi napra, legkevésbbé se aggódom.

December 29. Semmi különös. Reggel nyugodtan megettem rántott levesemet. — Sógorom ugyan lamentált; ha csak reá hallgatnék, bizony én is desperálnék. — Mikor a várba visszajöttem láttam, hogy senkit se akarnak kiereszteni, s beszélik, hogy az ellen a Duna tulsó részen van. A mieink közül kettőt az első századból

hat dragonyos elfogott, mert a többiektől elmaradoztak. — Délután 2 órakor tűzilármát vertek és ágyúlövést hallottunk, azonnal kiálltunk, de még se töltés, se kapszli, akkor futkostak mindezért; aztán kaptunk eleget. — A Prinz Preussenek a szigetre mentek. — Az ágyúlövés a mi részünkről történt a szigetből az Uj-Szőnyben ólálkodó Schwarzgelbekre, maga Kriváccsy százados irányozta az ágyút. — Vacsoránál elég jó híreket hallottam, Schlicket Mészáros megverte, Győrt pedig Windischgrätz nem vette be.

December 30. Ágyú födözetre voltunk kirendelve; csikorgó hideg volt; délután 3 órakor mentünk a szigetre; egyes ágyúlövéseket ismét hallottunk még reggel, de nem tudtuk honnan. — Mint mondják, tegnap volt itt egy parlamentair bekötött szemmel, kit a tábornok ki is hallgatott a gőzhajói raktárban a szigeten; Komárom várát kérte, de mint várni lehetett, tagadó választ kapott. — Estefelé láttunk egyes száguldó vasas németet, távolabb egyes ágyúlövéseket folyton hallottunk. — A szigeten volt a 3-dik és 4-dik század; századunk fele a gőzhajó kiállásnál; másik fele és a 4-dik század a sziget felső részén; tüzelő fánk kevés volt, tüzet hat helyen raktunk, elől majd megégtünk, hátul majd megfagytunk; a város lehetett volna oly kegyelmes és kinyíthatta volna egyik vagy másik bódéját. Embereink a leégett hídlábakat bontogatták és deszkát, fenyőszálakat raktak a tűzre; a sziget végén pedig három bódét tüzeltek el; mindezt századosunk látta, még sem tiltotta el, mert bizony neki is jól esett, ha meghúzhatta magát a tűz mellett. Este előőrseinket kiállítottuk a szigetnek Szőny felé eső partján, minden 20 lépésre egy embert, fegyvereink töltve voltak, ezenkívül volt mindenkinél 24 töltény. — Esti 9 órakor századommal a Dunapartra mentünk, messze Ács felől hallottunk erős retiradé-marschot, mely messze elhangzott; nem tudtuk, vajon a mieink vagy Windischgrätz serege retirál-e? — Már öt napja hogy hírt nem kaptunk. — A Duna ugyan nincsen beállva, de csolnaknak vagy más eszköznek a tulsó partra menni tilos.[15])

December. 31. Kemény éjszakám volt, más baj nem történt, csak századosunk égette el a nadrágját, én pedig köpenyemet pörköltem meg. — Reggel felé mind sűrűbben láttuk az ellenséget ész nélkül ide oda száguldozni; ha hat-hét ment egy csoportban a szőnyi erősségből (csillagsánc) ágyúból lőttek rájok, egy párt elesni is lát-

[15]) Windischgrätz herceg fővezérsége alatt az osztrák sereg behatolt az országba. A 2-dik hadtest gróf Wrbna altábornagy alatt Győrt elfoglalván, rendeletet kapott, hogy Komáromot az átadásra szólítsa fel, elutasító válasz esetében folytassa útját Buda felé, egy brigádát hagyván hátra a hídfő (szőnyi oldal) cernirozására. A 2-dik hadtest 29-én érkezett Acshoz. 30-án közeledett a hídfőhöz. Majthényi várparancsnokot felszólította Bach őrnagy és táborkövet a vár átadására, elutasító választ nyervén, Wrbna tovább folytatta útját Buda felé, báró Ramberg altábornagyot hagyván hátra a Duna jobb partjának cernirozására.

tam; a mieinkre is lőttek, de siker nélkül. — Egy szőnyi ember, ki valami úton módon átjött, mondta, hogy a tegnapi mars az ellenségé volt, mert Tata körül Perczel és Görgey két tűz közé szorította és csúfosan elverte őket. — Kulacsomban volt egy meszely pálinka, ez volt a biztató, ehhez is hozzá kell szoknom, minden legény kapott egy-egy verdungot. — Századosunk biztatott bennünket, hogy ő bármily veszedelemben velünk tart, mert a hová ő embereit vezeti, szégyent nem vallanak, csak aztán őt el ne hagyják. — Délután 4 órakor váltott fel bennünket az első és második század.

IDŐSB SZINNYEI JÓZSEFTŐL.

A TISZAI HATÁRŐRVIDÉK.

A közös értekezlet lefolyásáról nincsen adatunk; de már aug. 15-én neveztettek ki (a császárnak 1700 jul. 9. kelt resolutiója alapján) az udv. haditanács részéről a szervező biztosok, t. i. báró Schlichting tábornok és a haditanács tagja Szlavoniára, a mely gróf Starhemberg Guidó parancsnoksága alatt állott; gróf Lamberg Ferenc Zsigmond szintén a haditanács tagja, a tiszai és marosi határőrvidékre, mely gróf Schlick Lipót kommandója alatt volt. Ugyanakkor adatott ki az udv. haditanács biztosainak az első utasítás is, mely mindkettőre nézve egyenlően volt szerkesztve. (Utasítások). Minket csak a maros-tiszai határőrvidék szervezése érdekelvén, csak Lamberg működésével akarunk részletesebben foglalkozni. A neki adott utasításból (Hofkrath 1700. aug. Nr. 86. regist.) a következő pontokat veszszük ki:

1. Lamberg menjen le Szegedre és ott az udv. kamara és az udv. magyar kancellária részéről a kamarai és a polgári érdekek védelmére s ellenőrzésre küldendő biztosokkal tanácskozzék.

2. Schlick tábornok is kapott utasításokat, ő is tagja lesz a bizottságnak.

3. A bizottság válaszsza el a katonaságot a földművelőktől s rendezze azoknak ügyeit. A tényleg szolgáló katonaság számára a rácokból csak ügyes és használható egyéneket válaszszanak, a kiket a fent elősorolt helységekben és az említett mennyiségben helyezzenek el; élökre szintén rác al- és főkapitányokat állítsanak. Ezen alkalommal a tábornok ajánlatára Lamberg maga nevezze ki az első tiszteket az eddig is alkalmasoknak bizonyult tisztekből; jövőre pedig mindig 2—3 ajánltassék kinevezésre az udv. haditanácsnak.

4. A reducált hatodik Kolonics-féle huszárezred magyar legénységének maradványai is a határőrvidékbe soroztassanak; de csak nagyobb helyekre tétessenek, mint Pétervárádra, Szegedre, Zentára.

5. A határőrvidék Titel- és Pétervárádtól a Száva mentében az

Unnáig szerveztessék és Erdélyország határától a Maros és a Tisza mentében Szegedig s innen Titelig.

6. Hogy a rác határőrök jól elláttatván fegyelemben maradjanak és a zsiványok és utonállók számát többé ne szaporítsák: azért a fő- és altisztek valamint a közlegények számára is az említett arányban készpénzbeli fizetés adassék.

7. A ténylegesen katonáskodók mellett kellő figyelemre méltattassanak a kiérdemesültek (excemti, veterani,) a kik szintén a katonai szervezetbe veendők fel.

8. A készpénz mellett a tényleges katonák, valamint a kiérdemesültek is rangjok és érdemeik arányában földeket is kapjanak; de ezen pontra nézve, nevezetesen a földek minőségére és mennyiségére a kamarai és a magyar kancelláriai biztosokkal kell még értekezni. — A militarisok ama földek tulajdonosai gyanánt tekintendők, a földek felmentendők minden közteher alól és a katonai joghatóság alá tartoznak.

9. A katonáskodók földje mindig a szolgálatbeli utódokra jusson, nem pedig a családbeli örökösökre; a kiérdemesültek halála után gazdátlanul maradt földek pedig a vármegye hatósága alá esnek vissza.

10. A kik sem a tényleges, sem a kiérdemesült katonák sorába nem tartoznak, és még eddig sehol sem telepedtek le, azon rácok a határtól távolabb eső néptelenebb helyekre telepíttessenek le földművelőknek. Az illető vármegyék három évig semminemű közterhek viselésére ne szorítsák; de ezen idő alatt is bizonyos csekély fejadót kell fizetniök.

Minthogy a határvidéki tábornokok és várparancsnokok ellen több felől panasz emeltetett erőszakoskodás és haszonlesés miatt: a biztos tartson ez iránt vizsgálatot és szüntesse be a visszaéléseket. Tiltsa be névszerint minden konyha-, falu-, vám- s egyéb különféle védpénzek zsarolását, a fölösleges „salva guardia"-passusok erőszakolását annál is inkább, mert ezentúl ők is pénzbeli fizetést fognak kapni: hasonlóképen tiltsa el nekik, nehogy hatáskörükben túllépve akár kamaralis, akár polgári ügyekbe avatkozzanak. A legénységnél is sürgesse a jó fegyelmet és szigorúan tiltsa be a rablást és kalandozást a beljebb fekvő helységekre, de még a török területre se engedje meg.

A Lambergnek és Schlichtingnek adott utasításokkal egyidejűleg a két határbeli tábornok Schlick és Starhemberg is egyértelmű utasítást kaptak, hogy szükség esetében karhatalommal katonai assistentiával is segítsék elő a biztosoknak közös megállapodásuk sikeres valósítását. (Hofkrat. 1700. aug. Nr. 87. regist.)

Lamberg 1700. szept. 10-én megköszönte az udv. haditanács bizalmát, mely őt küldötte ki ily nagyfontosságú ügy létesítésére (Hofkrat. 1700. szept. Nr. 50. exped.) és nehány előtte még kétes s nem jól értett pontra nézve felvilágosítást kér, a melyet kapott is. S pedig:

1. A rác katonatiszteket a tábornok ajánlatára ő maga nevezi ki és csak neveiket terjeszti fel az udv. haditanácshoz.

2. A magyar huszárokra vonatkozó kérdés fel van függesztve.

3. A militiának kiosztandó földekre nézve, vajon ki mennyit kapjon? a kamarai biztossal értekezzék, a kinek hatáskörébe ez ügy tartozik; a földek maguk azonban katonai joghatóság alá vétessenek a rajtok lévő alattvalókkal együtt. A katonák örököseiről az utasítás elég világosan intézkedik.

4. A capitatió vagy fejadó a császár kívánsága lévén, azon változtatni nem lehet.

5. A tábornok netáni visszaélése iránti vizsgálatot hivatalból és nyilvánosan tartsa.

5. Az igazságszolgáltatás a militarisok fölött a tábornokot illeti.

7. A szükséges hadbirót és irnokot a tábornok fogadja.

Időközben az udv. haditanács megtudta az udv. magyar kancellária nézeteit és azért már szept. 29-én mindkét biztosának egy pótló utasítást adott (Hofkrat. 1702. máj. Nr. 133 exped.) azon célból, hogy a kancellária által a biztosainak adott utasítások miatt civódás ne fejlődjék és az ügy fennakadást ne szenvedjen. Az udvari haditanács kész volt némely pontban engedni, s pedig: 1. beleegyezett abba, hogy a kiérdemesülteknek adandó földek mégis ne katonai, hanem a vármegyei joghatóság alatt álljanak, a mennyiben az azoknak igért szabadságok veszélyeztetve nincsenek. 2. A papság ügye az országgyűlésen intézendő el; a bizottság csak csak arra ügyeljen, hogy az inconvenientiák elkerültessenek. 3. A kancellária azt kívánja, hogy a militiának kiosztandó netaláni nemesi fundusokért az illető nemeseknek kárpótlás adassék. Erre azonban a császári resolutió azt mondja, hogy egyedül csak azon földekért járhat kárpótlás, a melyeknek birtokát az illető a neoacquistica commissiónak donatiójával vagy megerősítésével be tudja bizonyítani. Az udv. magyar kancellária által adományozott földbirtokokat is csak a neoacquisticától kapott megerősítés biztosíthatja birtokosának és jogosíthatja fel kárpótlást kérni. Erre nézve az udv. kamara biztosaival értekezzenek és csak közös megállapodás után működjenek, ha pedig mégis valamiben fennakadnának, első sorban az udv. haditanácshoz forduljanak.

A bizottság működése. Lamberg 1700. szept. hó végén útra indult s okt. 21-én Aradra érkezett. S miután báró Thavonat, az udv. kamara biztosa is nov. 2-án oda érkezett, Benkovics Ágost, nagyváradi püspök, mint a magyar kancellária küldöttje és a többi megbizottak is mind jelen voltak, nov. 4-én Schlick tábornok lakásán ültek össze tanácskozni.

A tanácskozás főpontjait és a vegyes bizottság működését Lamberg főjelentéséből ismerjük, a melyet Bécsben csak

1701. jul. 20-án adott be az udvari haditanácshoz. (Eredeti példánya a mellékletekkel együtt van Hofkrat. 1701. jul. Nr. 226 exped. Egy másolat a mellékletik nélkül ugyanott található 1702. máj. Nr. 133. exped.)

A gyűlés kezdetén a nagyváradi püspök mint polgári biztos azonnal óvást tett némely tervbe vett nemesi birtok miatt, valamint a Szeged körüli kúnsági földek átadása iránt is kifejezte kételyeit, de mindannyiszor a legfelsőbb kir. határozatra hivatkoztak és ezzel meg kellett elégednie. Ezután tekintetbe vették a rác nép akkori helyzetét és életviszonyait. A rácok föld alá vájt és náddal betakart lyukakban laktak s pedig úgy, hogy egy gyalog vagy lovas katona hajlékában annak minden rokona is vele lakott, s így több család volt együtt a kényelmetlen s egészségtelen gödrökben. Annyi földet műveltek, a mennyit csak tetszett; marhájokat együtt tartották kinn a szállásokon vagy tanyákon. A nép túlnyomó része paraszt és marhakereskedő és azon katonának nevében, a kinek hajlékában laktak, élvezték szabadságukat. A katonáknak pedig más zsoldjok nem volt, mint az, hogy a nálok lakó rokonságot alattvalók gyanánt használták; mert az igért kenyér is csak ritkán járt ki a katonáknak.

Ezen népnek elkülönítése a katonáktól e szerint nagyon szükségesnek látszott. A rác parasztokat a kamara rendelkezésére átengedni, igen célszerűnek tartották; ezekkel a határtól távolabb eső néptelenebb helyeket lehetett benépesíteni és idővel a militiára szükséges költségek fedezésében is részt vehettek.

Azonban bár mennyire is belátta a bizottság az áthelyezés és az elkülönítés szükségét; azt az akkori viszonyok között még meg sem kezdhették. Részint a beállott téli időszak akadályozta őket, a mely épen ezen alsó úttalan vidéket járhatatlanná szokta tenni; másrészt a leendő határőrök számára semmi készpénzzel nem rendelkezhettek, de még alapnak sem volt e célra más kitűzve, mint a tervezett fejadó. Ez pedig koránsem igérkezett elégségesnek oly nagy költség fedezésére, eltekintve attól, hogy ezen adó életbeléptetésének lehetőségében még kételkedtek, és hogy különben is még célszerűnek sem látszott; mert a határőröknek havonkint kellett a zsoldot fizetni, ama fejadó pedig évi adózás volt. A kamarai biztos azért magára vállalta, hogy nehány kamarai jövedelmet fog e célra átengedni, mígnem az egész költség ezen vidék contributiójából kitelhetik. Nagyon természetesnek vették, hogy ezen vidék adója fordittassék a militiára, minthogy a militia is legelső sorban épen ezen vidéket van hivatva megvédeni az ellenség betörése ellen; s azonkívül gyors és pontos fizetésre volt szükség, hogy az előbbi rendetlenségnek és visszás helyzetnek véget vessenek, s e célból könnyebben véltek itt a közelben hozzájuthatni a pénzhez, mint ha a közpénztárból kellene reá várakozni.

Hogy azonban a bizottság maga iránt bizalmat keltsen és a rác nép várakozásának legalább részben megfeleljen, mégis elkezdették az összeírást és minden itt talált rácot a maga osztályába soroztak. A munka folytatását, a tényleges elkülönítést, a kapitányok közös kívánatára jövő évi március havára halasztották; azonban, hogy addig is legyen a rácoknak mihez tartani magukat, és hogy a királyi kegynek elismerését érdemeikért addig is élvezhessék; meghagyatott az addigi állapot s erre nézve Aradon 1700. nov. 12-én kelt ideiglenes új védőlevelet is kaptak. Szabadka szab. kir. város levéltárában lévő egyik eredeti példánya szerint (másolata van Bécsben is Hofkrat. 1701. jul. Nr. 226. exped. A. melléklet) az ezen határőrvidékben lévő összes rác nép, névszerint az itt Szabadkán lakó község is (t. i. a bunyevácok vagy kath. rácok és a schismat. rácok) teljesen szabad a vármegyének és a földesurak joghatósága, mindennemű közterhek és adózások alól, nevezetesen: a contributió, katonatartás, fuvarozás, kézi ingyenes munkák vagy robot és bármily néven nevezendő más terhek alól, kivévén csak oly ingyen munkákat, milyeneket addig is a szomszéd várak részére végezniök kellett, s a mit ezentúl is a tábornokok a császári szolgálat érdekében elrendelni szükségesnek fognak találni. Földeiket, telkeiket s egyéb haszonvételeiket, melyeknek birtokában akkor voltak, a bizottság újabb intézkedéséig zavartalanul élvezhetik; a polgári hatóságoknak semmiféle ürügy alatt nem szabad őket büntetni, faggatni, meghábortani. Ha mégis valaki ezen szabadalmak élvezetében bárki által háborittatnék; forduljon panaszával a főparancsnokhoz, a kire ezen egész határőrvidék ügye bízva van, s az majd elégtételt fog neki szerezni. Ezen okmányt sajátkezű aláírásukkal hitelesítették: Benkovich Ágost nagyváradi püspök, Thavonat Albert Lajos, gróf Lamberg Fer. Zsigm., Barkóczy Ferenc, Károlyi Sándor.

A magy. udv. kancellaria biztosai abbeli félelmöknek is adtak kifejezést, hogy a nép ily szabadalmak által édesgetve, mind ide fog törekedni a határra, és az elpusztult belső helységek ezután is lakosság nélkül fognak maradni. Továbbá kívánták, hogy a bizottság működési tere, kivált a Magyar- és Erdélyország közötti határvonal határozottan állapíttassék meg; mert a Zaránd vármegyei Halmágy és Dézsa*) kerülete tulajdonképen Erdélyből van kiszakítva s még nem volt ahhoz visszacsatolva. A csanádi püspök is, a ki még nem jött le székhelyére s még mindig Nagyszombatban lakott, szintén óvást tett régi birtokai elfoglalása és püspöki megyéjének sorsa érdekében. Minthogy azonban a felsorolt helységek nagyobbrészt ismeretlenek vagy a török területen voltak; ezúttal csak a kath. papság nélküli vidék vallási ügyét ajánlhatták a

*) Oláhul Dezsni, most Arad vármegyében; vára akkor még megvolt. Ettől keletre a Fehér-Kőrös mellett van Nagy-Halmágy.

nagyváradi püspök és Kolonics Lipót primás figyelmébe s pártfogásba.

A bizottság tárgyalás alá vette Szabadka és Zombor ügyét is. Ezen két helység t. i. a legrégibb katonai őrhelyek közé tartozott; de az udv. haditanács a határőrvidék új szervezetébe e két helyet nem vette fel, mert már a tervezett vonalon túl esett, kivált Zombor.

Midőn tehát Szabadka és Zombor militiájának feloszlatásáról volt szó, és e két hely egész katonai álladékát a kiérdemesültek (emeriti) jegyzékébe iratni inditványoztatott: a nagyváradi püspök csak oly megszorítás mellett szavazott arra, hogy csak a fő- és az altisztek vétessenek ama jegyzékbe, nehogy a kiérdemesültek száma szerfölött megszaparodjék. Minthogy azonban a bizottság az utasításokban erre nézve felvilágosítást nem találhatott; ezen kérdésben nem intézkedett. Azonban az ügyet a megbízás ellenére egészen más irányba terelte. A határvidékbeli tábornok t. i. most az iránt adta elő nézeteit, hogy Szabadkán és Zomborban az egész militiát beszüntetni nem volna helyes és célszerű; sőt — mint mondá — a többi helyekkel való közlekedés végett (?) és az egész vidéken úgyis nagyon elszaparodott zsiványok fékentartása s kiirtása céljából nagyon szükséges volna a katonaságot ott is meghagyni, a mely még a határon becsapó ellenség visszaverésére is jó szolgálatot tehetne. A mellett dicsérettel említi fel e két helység eddigi militiájának jó viseletét és tekintetbe kivánja vétetni azon fontos körülményt is, hogy azok mint dalmaták a róm.-kath. vallást követik és veszély idejében sokkal inkább megbízhatók mint a schismatikus rácok. — A bizottság az említett okokat kellően méltatván ezen két helyet is az új szervezetbe felvétetni határozta és ezekre együttvéve mindjárt 750 gyalog és 75 lovas határőrt hozott javaslatba. A tiszti kar számára egy kapitányt, egy hadnagyot, egy zászlótartót, egy őrmestert és 3 tizedest indítványozott a lovasság részére; a gyalogos legénységnek pedig egy hadnagyot, egy zászlótartót, egy őrmestert és 5 tizedest. Az ezekre szükséges összes készpénzbeli költséget 7244 frtban állapították meg.

Egyuttal az egész maros-tiszai határőrvidékre szükséges pénzbeli költségről is tervet készítének (Hofkrat. 1702. máj. Nr. 133. exped. B.), mely szerint Schlick határőri tábornok egy 1700. aug. 20. kelt csász. határozat alapján évenkint 5 ezer frtot kapna, az aradi várparancsnok Löffelholz*) ezredes 4600 frtot; a két főkapitány egyenkint 600 frtot; 6 kapitány egyenkint 200 frtot; 18 lovas hadnagy egyenkint 180 frtot; 18 gyalog hadnagy egyenkint 144 frtot; 18 lovas zászlótartó egyenkint 108 frtot; 18 gyalog zászlótartó egyenkint 96 frtot; 10 lovas őrmester egyenkint 72 frtot;

*) Szegeden nem volt rendes parancsnok.

10 gyalog őrmester egyenkint 48 frtot; 36 lovas tizedes egyenkint 48 frtot; 40 gyalog tizedes egyenkint 36 frtot; 810 lovas közlegény egyenkint 36 frtot; 930 gyalog közlegény egyenkint 24 frtot; s így mindössze évenkint 76.188 frtot. — Azonkívül kell még egy hadbíró (auditor) 800 frttal, egy porkoláb (profos) Aradon és egy Szegeden 300—300 frttal, egy közös bakó 400 frttal és két tolmács 300—300 frttal. Ez az előbbi összeggel együtt tesz 79.788 frtot. — Ehhez számítva még a szabadkai és zombori militiára felvett 7244 frtot; a tervezett maros-tiszai határőrvidék összes pénzbeli költsége évenkint 87.032 frtra rúgna.

A tábornokról és az aradi várparancsnokról bejelentett visszaélések megvizsgálásáról Lamberg azt jelenté az udv. haditanácsnak, hogy a tábornok részéről erőszakoskodásokat és visszaéléseket nem talált; ez szedett ugyan addig Szegeden vámot, de ezt még Caraffa főtábornagy állította fel mint a határvidéki generalatus fizetésének egy részét; különben ezen vámot most a kamarának adták által. Löffelholz ezredes pedig Aradon felsőbb engedélylyel a sör- és a bormérés jogát élvezte a várban; erről azonban ezentúl adózni fog. A mészárszék pedig a polgároknak adandó.

Az Aradon levő és még oda telepedő iparosok a kamara jóghatósága alá helyezendők; a kamara adjon nekik rendes magistratust a mely in politicis et civilibus itéljen, in criminalibus azonban egyelőre csak a katonai törvényszék; csakhogy polgárokra nézve a magistratus hozzájárulása is kivántatik. A városi rendőrség (vagy civiljustitia) egészen a magistratus dolga legyen. Új polgárokat befogadni a kamarának engedélyével szintén a magistratus joga legyen, csakhogy gyanus egyének felvételének elkerülése végett az illetők a parancsnok elé is vezettessenek, így a rólok felvett kimutatás is előterjesztessék annak. — Épen így kellene Szegedre nézve is intézkedni, itt azonban azon nehézség van, hogy állandó parancsnok nem lakik helyben mint Aradon; s így több hiba és vétség rejtve maradhat.

A bizottság a csász. fegyverek díszére és becsületére elkerülhetetlen szükségesnek ismeri, hogy az új militia közt mindig jó fegyelem uralkodjék; szükségesnek tartja, hogy Arad és Szeged jobban megerősíttessék. — A polgárok és a török kereskedők között támadó viszályok s veszekedések ugyan egészen polgári jellegűek; de minthogy a török előtt több tekintélylyel bír a katonai bíráskodás, és nem található minden helyen kamarai tiszt, a ki a viszályokat kiegyenlíthetné: ezen eseteket is jó volna a katonai törvényszéknek fenntartani.

Bács vármegye, a mely csak a mult 1699. évben eleveníttetett fel ismét, éles ellentétbe jutott a bizottság működésével, a melyben világosan az udv. haditanács biztosa vitte a főszót, és egy Zomborban 1700. november 14-én kelt átiratában férfias hangon panaszolja el

tengernyi bajait, melyek a rác nép és a militia különleges állása miatt a vármegyét eddig érték. (Hofkrat. 1701. julius Nr. 226. exped. C. mell.) Elmondja a vármegye, hogy a katonaság háború idejében az országnak igen kevés vagy épen semmi hasznot nem hajtott, hogy csak a királyi kincstár terhére él és a csász. szolgálat hátrányára szolgál; mert épen ez évben az aradi és a szegedi parancsnokok biztatására s az egész vármegye nyilt sérelmével a tehetősebb alattvalók militarisoknak állván be valamely új militia címén, a közterhek viselése alól kivonták magukat, s így azok most a vármegyei lakosság szegényebb sorsú részének vállaira nehezednek, a melynek ennek következtében okvetetlenül tönkre kell mennie. Azért kéri a vármegye a bizottságot, hogy az alkotmányos testéből erővel is elvett Zombor, Szabadka, Zenta, Martonos, Sablia és Petrovoszelo helységeket, melyek leginkább földművelőkből állanak és azelőtt is nagyobbrészt nem voltak katonai helyek, (?) a közterheknek és a contributiónak minél hamarabb s pontos lerovására kötelezze. — Ez ellen a rác militia is, nevezetesen a zombori kapitány, előáll panaszaival az új vármegye tisztei ellen, hogy ezek nem tekintik a rác nép szabadalmait, hallani sem akarnak rólok, és a néppel igen keményen bánnak.*) Panaszolkodnak a kalocsai érsek ellen is, a ki nemcsak mint Bács vármegyének főispánja, hanem mint e vármegye nagy részének földesura is reájok küldi katonáit a contributió és jobbágyi adózások (dézsma) behajtása végett.

A bizottság a rác militiát a sérelmek orvoslásának igéretével megnyugtatja és a vármegye ellen védelmébe veszi; a nagyváradi püspököt külön is megbízzák, hogy ez ügyben az érsekhez is írjon. — A vármegyének maga a bizottság felelt (Hofkrat. 1701. jul. Nr. 226. exped. D. mell.) ily értelemben: Reményli, a vármegye előtt sem lesz ismeretlen, hogy a császár a rác népet a török háborúkban tett szolgálataikért különös pártfogásába fogadta és épen az említett helységekbe szándékozik őket elhelyezni a határok őrzésére; s a miatt bizonyos szabadságokkal is ajándékozta meg őket. Ezen határőrvidék szervezésére vegyes bizottság küldetett a helyszínre, a mely országos főrendűekből és az udv. kamara valamint az udv. haditanács megbizottaiból áll. Ezen bizottság azonban az előrehaladott évszak miatt működésének folytatását a jövő tavaszra kénytelen elhalasztani; addig pedig a rác népnek menedéklevelet adott, melynek értelmében ez minden néven nevezendő közteher-viseléstől szabad és így a vármegye által semmiképen nem terhelendő; sőt a Zomborban

*) Bács vármegye a többi között — mint föntebb említettük — a szabadkai és a zombori militiát lefegyverezte; de a kir. rendeletre, mely Bécsben 1699. március 20. kelt és a bácsi és a csongrádi vármegyei főispánhoz intéztetett, az elszedett fegyvereket azonnal vissza kellett adni.

rác militarisokhoz beszállásolt német katonákat is azoktól távolitsák el és tegyék parasztokhoz.

Különben a bizottság még új pontos összeírást határozott el Schlick tábornok vezetése alatt Zombor és Szabadkától kezdve a Tisza és a Maros mentében az erdélyi határig; s evvel Lamberg katonai részről gróf Marsíglit és Wölösnitzky kapitányt bízta meg, a kamara részéről a szegedi kamarai praefectus küldetett ki.

Ezen határszervező összeírás actáit Bécsben az udv. haditanács irományai között nem lehet már találni, minthogy a tiszai s marosi határőrvidék iratait nagyobbrészt mind megsemmisítették; pedig az akkori állapotok megismeréséhez igen érdekes adatokat szolgáltathattak volna. Csak az összeírás irányát jelölő minta — táblázat 1700. december 1-ről keltezve maradt még reánk (Lamberg jelentéséhez E. betű alatt mellékelve) s pedig épen a szabadkai kapitány adatainak összeírásával eképen:

Szucsics Lukács kapitány, született Albanában Boszniában, a hol apja katona volt; most 52 éves, nős. Szolgált Boszniában mint portyázó (Parteigänger) 10 évig, most pedig Szabadkán van 12 év óta mint kapitány; részt vett 12 hadjáratban, fogva is volt és egy ezer rh. talléron váltatott vissza. Van neki nagykorú fia 1, nagykorú leánya 0; ökre 10 darab, éves borja 4 darab, lova 8 darab, csikaja 2 darab, juha 100, disznaja 20 darab, méhkasa 0. Vetett gabonát 19, árpát és zabot 30 (holdat); szőlője van 20 napszámú, de fele nem hoz hasznot; halfogó hálója van kicsiny 0, nagy 0.

Ezen mintából eléggé kitünik, mily részletes adatokat vesztettünk el azon irományokban!

Ily módon kellett a részletes és pontos összeírást vezetni, és a mint Szabadkán kezdették, Erdélyország határáig kellett folytatni, névszerint ezen felsorolt helyeken: Szabadka, Zombor, Sablia, Csurog, Nadály, Becse, Petrovoszelo, Moholy, Petrinác, Zenta, Kanizsa, Martonos, Szeged; továbbá a Maros mentében: Csanád, Nagy-Lak, Szemlak, Pécska vagy Szt.-Miklós, Arad, Ó-Arad vagy Glogovác Paulis, Solymos és Világos. — E szerint a bizottság az első tervben felsorolt helyeken kívül a Tisza mentében még a következőket vetette conscriptió alá: Szabadkát, Zombort, Csúrogot, Nadályt, Petrovoszelót, Moholyt és Petrinácot.

A bizottság a rácoknak 1701. évi adózására nézve nem intézkedett; egyrészt mert a fejadót (capitatiót) nem találta összhangban a földkiosztással és a militia kiváltságával, másrészt mert arra számított, hogy a militia bizonyára több földet fog kívánni mint amennyi számára kijelöltetett, és mert a fej szerinti adózásnál helyesebbnek tartotta az ingatlanok (realia) szerinti megadóztatást.

Ezután a magyar alkotmányosságra gúnyos oldalcsapást mérve azt mondja Lamberg továbbá: a szabad évek letelte és az exemti kihalála után egy új berendezés és a capitatió kidolgozása is szük-

ségtelen fáradság volna, ha a vármegyék ismét életbe léptettetnének. Ez esetben a rácok a lakatlan földeket ismét üresen hagynák és a törökhöz menekülnének által „indem sie wegen der öffentlichen Verfolgung unter den Ungarn nicht werden stehen wollen"; a mi más szóval annyit tesz mint: kár volna, legalább a dédelgetett rácok érdekében, ha az alkotmányos vármegyék ismét felállíttatnának ott, a hol még most nincsenek visszaállítva. — Továbbá azt mondja, ha ezen vidék contributiója a vármegyék által az országos adópénztárba szállíttatik és nem egyenesen a határ szükségleteire fordíttatik; újra nem marad alap a militia fentartására. Világos tehát, folytatja: „wie schädlich sowohl exparte camerae quam militaris die Wiederaufrichtung der Gespanschaften zu sein scheint."

A bizottság végre a posta közlekedést Budáról Aradon által ajánlja Nagy-Szebenbe irányozni, miáltal az út az eddiginél 24 óránál rövidebb s így a közlekedés is gyorsabb volna.

Ez volt tehát az első vegyes bizottság munkálkodása, a mely érdemlegesen nem végzett el semmit; mert a kapott utasítások nagyrészt csak elméletiek voltak, melyeknek keresztülvitelénél sok dolog homályosnak és a viszonyok között kivihetetlennek bizonyult be. Azért a bizottság is kénytelen volt még az elveket és irányokat beszélni meg, és csak az előmunkálatok elrendeléséig haladhatott; részben pedig az utasítás megváltoztatását kérték.

(A bizottság szünetelése). Az udv. haditanács csak 1701. julius 20-án vehette tárgyalás alá Lamberg jelentését ama bizottság működéséről, a mely napon t. i. Lamberg azt beterjesztette. E szerint nem igen siettek a szervezéssel és a munkálatnak a jövő tavaszra igért folytatása a helyszínén is sokáig váratott magára.

Az udvari haditanács Lamberg jelentéséből sajnálattal értesült arról, hogy a földművelő népnek a militiától való elkülönítése oly sok nehézségbe ütközik; de annak mégis minden esetre meg kellett történnie. Épen így a fejadót is ki kellett vetni és már a három szabadsági év alatt is behajtani; ez a császár határozata, magában véve nem sok, és a rác nép eddig úgyis ingyen élvezte a császár védelmét. Az emeriti-re vonatkozólag is az utasítás szerint kell intézkedniök s azon legyenek, nehogy a rác pópák nagy népszerüségök által zavart és bajt okozzanak. A militia összes költségeire előirányzott 150 ezer frt már fel van véve az országos adóba. Az erdélyi határt illetőleg is az udvari kamarával és az erdély-ügyi bizottsággal már közöltetett a legfelső határozat, hogy Halmágy és Dézna s így Solymos is a marosi végvidékbe Aradhoz csatoltassék. A végvidékbeli polgárság teljesen a kamara joghatósága alá tartozzék, s ez adjon magistratust a városoknak; falvakban pedig a vármegye jurisdictiója maradjon sértetlen. A katonai parancsnok gyakorolhassa ugyan a befogatást (jus primae capturae), de a gonosztevőt mindjárt a polgári hatóságnak

tartozik átadni; továbbá gyanus vagy megbélyegzett egyének felvétele ellen is érvényesítheti szavát. — A mi Szabadkát és Zombort illeti, melyeknek militaris szervezetét továbbra is ajánlotta a bizottság, a felhozott okok helyeseknek találtattak ugyan; minthogy azonban a szervezés csakis a határhelyekre értendő, e két hely pedig majdnem a terület közepén van, a militia nem maradhat ott helyben, hanem a határra kell azt átvinni. — Végre a mi Bács vármegyét illeti, ennek ügyét a magyar udv. kancelláriával kell elintézni. A többire nézve az udv. haditanács a bizottság működését helyeselte. (Hofkrat. 1702. évi máj. Nr. 133. exped. és még 1701. évi jul. 190/1 regist.)

A mult évi igérethez képest a bizottságnak 1701. március havában folytatnia kellett volna a tél által megszakasztott működését; ez azonban nem történt. — Az udv. haditanács 1701. április 10. mégis felszólítja a kamarát, a magyar kancelláriát, valamint az illető biztosokat, hogy a munkálkodás folytatása ismét elkezdessék. Junius 18-án pedig egy átiratában felhívja az udv. kamarát, hogy az elkülönítendő militia fizetésének alapjáról gondoskodjék. A török helységekkel szemben a határfolyók innenső partjain csárdákat (őrházakat) kellene építeni katonai őrhelyekül. Az ingyen munkákat is szabályozni s rendezni kell, nehogy a militia e részben teljesen a tábornokok önkényének legyen kitéve.

Erre az udv. kamara újabb utasításokat dolgozott ki biztosai részére, s ezeket juliusban az udv. haditanácscsal közölte.

A bizottság azonban még sem ment le. Az udvari haditanács augusztus 8. újra bejelenté az udvari kamarának a működés megkezdését, augusztus 31-én is azt írja, hogy a bizottság legközelebb le fog menni. A kamara a bizottság tagjainak adjon napidíjakat, nehogy az országos pénztárból kérjenek, a megbizottainak adjon utasításokat előbbi határozata szellemében.

Szeptember 3-án az udvari haditanács újabb utasításokat adott Lambergnek, melyek azonban csak ki nem elégítő rövid vázlatban maradtak meg egy igtató könyvben (protoc. registr. 1701. folio 424. Nr. 10). Ezen utasítás egyes pontjai a következők: 1. A rác militia a parasztoktól elválasztassék, összeirassék és megesketessék. — 2. A militia létszáma 1100 hajdu és 900 huszár. — A szabadkai és zombori lakosság folytonos jó szolgálatért minden közteher viselése alól felszabadíttassék, de egyéb fizetésben ne részesüljön. — 4. A határőri közlegények zsold és proviant címen csak földbirtokot kapjanak; a tiszteknek a zsold $^1/_3$ része pénzben adassék ki, $^2/_3$ része földbirtokban. A német tisztek és tábornokok az előbbi terv szerint egész fizetésöket pénzben kapják. — 5. Honnan kerüljön pénz e fizetésekre? — 6. A fejadóról. — 7. Mily jurisdictió alatt álljon a militia? — 8. A katonai és a parasztföldek elkülönítve legyenek és jegyzékbe vétessenek. — 9. A

határőrvidéki falvak és csárdák építéséről. — 10. Az igazságszolgáltatásról. — 11. Egyéb ügyekről. — 12. A polgári ügyekről. — 13. A török tolmács szerződtetéséről. — 14. Monaszterli és a patriarcha. — 15. Szegedre fát kell vinni. — 16. A Budáról Aradon átvezetendő postavonalról. — 17. Az ingyenes munkákról.

September 9-én Schlichting is új utasításokat kapott (1701. prot. registr. fol. 423. Nr. 9), melyeknek 15. pontja elrendeli, hogy Titel, minthogy a karlovici béke illető pontja szerint jobban nem erődíthető — annál jobban láttassék el rác családokkal.

Az udvari haditanács még október 2-án is sürgette Lamberget, hogy a szervezési munkálat folytatása végett a helyszínére utazzék le; egyszersmind tudósíttatott, hogy a kamara részéről a tiszai-marosi végvidék szervezésére Thavorest helyébe most Volkra van kiküldve. Szabadkán és Zomborban végezzenek, a mit az idén még lehet, s mutassák meg a népnek, hogy ügyökről nem feletkeztek meg, hogy még törődnek velök.

Október 4-én az udvari haditanács a magyar udvari kancelláriát is felszólítja, küldjön biztosokat. Viszont ez maga is sürgette a szervezési munkálat folytatását, hogy a rácok és Bács vármegye között támadt sok súrlódásnak valahára vége vettessék; vagy pedig függesztessék fel az ügy jelen évre, mert úgyis nemsokára ismét beáll a téli időszak, a melyben ily munkát végezni nem lehet.

S csakugyan így is lett. — Minthogy Lamberg és Volkra betegeskedésök miatt kötelességöknek nem felelhettek meg, az udv. haditanács október 13-án maga is jövő évre véli a dolgot halasztandónak. S november 26-án felszólítja az udvari kamarát, hogy a rác militia eltartására az ottani dézsmajövedelmeket fordítsa.

(Bács vármegye panaszai). Bács vármegyének a rác militia igen sok bajt és kellemetlenséget okozott, melyeket a szervezés elhalasztása még fokozott. S minthogy mult évben a kiküldött bizottság a vármegye kérelmét nem hallgatta meg, ez panaszával másfelé is fordult. Névszerint panaszolkodott gróf Breuner Miksa Lajos hadibiztos előtt, hogy a rác nép közül igen sokan a contributió alól maguk szabadítják fel magukat az által, hogy a militia közé veszik magukat; e miatt a vármegye több ízben megkérte már a parancsnokokat, hogy ilyeneket ne pártoljanak és ne részesítsenek semmi mentességekben. A vármegyének ezen panaszát, illetőleg kérelmét Breuner juliusban az udvari haditanács elé is terjesztette. — Augusztus 12-én hasonlóan pártolólag terjesztő fel a vármegye panaszát, mely az összeíró bizottság tábláza taiból a „rác nemzeti militia“ vagyoni állapotát bemutatván azt mondja, hogy ezek nagyobbrészt tulajdonképen földműveléssel foglalkoznak s mint ilyenek előbb fizettek is a vármegye pénztárába; de a katonai parancsnokok biztatására ők is most béke idejében militarisoknak képzelvén magukat, semmiféle közteherben és adóban nem akarnak

már részt venni. S épen a gazdagabbak teszik ezt. Sokan közülök soha nem voltak katonák, mégis (mint exemti) azoknak előnyeit akarják élvezni, a mi természetesen csak a többi szegényebb vármegyei alattvalók anyagi romlására vezet, a kik e szerint amazok helyett is kénytelenek adózni, s azért inkább török területre menekülnek által. A vármegye is a reá vetett portaszám utáni adót nem képes beszolgáltatni. (Hofkr. 1702. május Nr. 63. exped.) A baj orvoslása a szervező bizottság bölcs intézkedéseitől függ; azért is kérik annak folytatását és a militiának a földművesektől való elkülönítését.

Bács vármegye az általa felhozott hivatalos összeírásokat csak fölületeseknek mondja, mégis így is 37 ezer 691 frttal van károsítva. — Ezen összeírási táblázatok a következők:

I. Tábla.

Helységek	fej	ökör	ló	tehén	borjú	szőlő-napszám-ban	juhok kecskék	disznó	szántóf. holdakb	koresma	iparos műhely
Szabadka	642	160	200	300	200	3000	3000	500	16	3	15
Martonos	360	100	20	80	50	10	—	40	3	—	—
Kanizsa	300	80	40	40	30	—	—	30	2	-	-
Zenta	600	160	80	80	50	50	300	60	4	1	8
Petrina	12	20	10	12	8	—	20	1	—	—	—
Moholy	12	20	12	14	8	26	12	1	—	—	—
Petrovoszelo	300	60	30	40	30	—	300	50	2	1	—
Becse	400	80	60	50	40	—	100	50	4	—	5
Csúrog	150	80	50	60	50	—	500	80	4	1	—
Nadály	40	50	40	40	30	—	540	60	3	1	—
Összesen:	2756	810	542	716	496	3086	4772	872	38	7	28

II. Tábla.

Helységek	fej	ökör	ló	tehén	borjú	szőlő	juh és kecs-ke	disznó	szántó-föld	hold árpa	méhkas	koresma	iparos
Zombor	373	587	428	573	446	756	6285	1047	2348	981	500	10	12
Bukin	600	300	100	350	360	—	300	—	2300	—	1000	—	—
Uj-Palánka	550	400	200	450	450	—	2000	—	6000	—	1500	—	—
Kis-Keresztúr	100	80	40	90	95	—	200	—	200	—	300	—	—
Pétervárad sánc	400	150	200	150	145	—	300	—	1000	—	500	—	—
Kobila	300	150	100	250	256	—	300	—	2200	—	700	—	—
Villova	100	60	50	80	80	—	—	—	400	—	150	—	—
Titel	450	250	200	300	306	—	2000	—	2000	—	1000	—	—
Összesen:	2873	1977	1318	2243	2138	756	11385	1047	16448	981	5650	10	12

Ezen két táblázat, mely hihetőleg csak a közterhek viselését megtagadó militarisokat és azok pártfogoltjait tünteti fel, az adó alá eső fejszám és vagyon szerint összeírva, mégis jellemző adatokat szolgáltathat azon helységek összes lakóságára nézve; sőt nem lehetetlen, hogy itt az egész helységek is értendők, mely utóbbi esetben az adatok sokkal érdekesebbek. Azonban az eredeti összeírásokkal nem hasonlíthatván egybe e táblázatokat, határozott ítélettől is tartózkodnunk kell.

Ezen táblázatokban a vármegyei adóviszonyok szerint az adókulcs úgy volt megállapítva, hogy egy fejért 2 frt contributiót kellett fizetni, egy ökörért 2 frtot, lóért 1 frt 50 dénárt, tehénért 1 frtot, borjúért 25 dénárt, egy napszámú vagy (egy kapa) szőlőért 15 dénárt, egy kecske vagy júhért 25 dénárt, disznóért 20 dénárt, hold árpáért 30 dénárt, egy méhkasért 10 dénárt, korcsmáért 5 frtot, egy iparos műhelyért 2 frtot.

Ezen adókulcs szerint a vármegye az I. táblázatban felsorolt helységekre 10.934 frtot és 30 dénárt, — a II. táblázatban levő helységekre 26.757 fttot és 9 dénárt, s így összesen 37.691 frtot és 39 dénárt követelt, a mit a rácok megtagadtak.

Az illető helységek népességi és vagyoni állapotát e helyen részletesebben nem akarjuk fejtegetni.

A szervezési utasítások és a bizottság által az egyes helységeknek adott ideiglenes védlevél alapján, valamint az 1701. február 4-én Breunerhez írt válaszában és az október 6-án az udvari kamarához küldött átiratában az udvari haditanács világosan mondja ugyan, hogy a militaris rácok (t. i. a tényleges szolgálatban levők és az exemti) a vármegyének semmi adóval nem tartoznak, és hogy a dézsma és minden egyéb adózás alól fel vannak mentve; a vármegye is ez ellen nem tehetett semmit, csakhogy nem akarta mindazokat militarisoknak elismerni, a kik magukat olyanoknak tüntették fel vagy a katonai parancsnokok megvesztegetése által militaris védelem alá fogadtattak és a vármegye adójában semmi részt nem akartak venni.

Ily értelemben tett Bács vármegye mindig panaszt. Ilyent 1701. december hóban is emelt a szegedi a pétervárádi várparancsnok ellen, a kik a népet a vármegyétől elcsábítják. S másképen nem segíthetvén sorsán, kérte hogy a militarisokra eső része a contributiónak ne vettessék ki a vármegyére, hanem tartassék függőben addig, míg a szervező bizottság rendet nem hoz a dologba és a militiát a parasztoktól el nem választja. (Hofkrat. prot. exp. 1701. Fol. 798.)

Eszterházi Pál nádor is pártját fogja Bács vármegyének és 1702. február 18-án maga részéről is kéri a királyt, hogy legalább addig, míg a bizottság e részben itéletet hoz, maradjanak a rácok az előbbi kötelezettségök mellett s fizessenek adót a vármegyének.

Iványi István.

TÁRCA.

Két könyv függetlenségi harcunk történetéről. Ezek egyike: „Szabadságharcunk történetéhez.“ Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta Jakab Elek, az Akademia l tagja. 9 arcképpel. 578 nagy nyolcadr. kötet. Budapest, Aigner L.-nál, 1881.

A tudós szerző már könyve címében is elmondja, bevezetésében pedig bővebben körülírja, hogy az olvasónak mémoire-okat, korrajzot akar nyújtani s nyújtotta azok közül egyikét a legvonzóbbaknak, legjobbaknak, miket e nemben magyar írótól olvastunk. Speciálisan Erdély képét tárja elénk szereplőivel s a coulissák mögött végbement eseményeivel. Mint első fejlődésüktől kezdve a történőkben majd mint közvetlen tudomással bíró, majd mint együtt szereplő: ismeri az egymás ellen küzdő feleknek vezérférfiait úgy mint a titokban dolgozó tényeket s silhouetteket, sokszor a történész kezével vázolt jellemképeket nyújt róluk. Közvetlen benyomásokat, észleleteket, tapasztalatokat s okmányokkal támogatott tudomásokat közöl s e mellett — mi emlékíróknál vajmi ritka! — saját egyéniségét nem igyekszik előtérbe tolni. Van benne Mikes Kelemennek sokszor a naivságig menő egyszerüségéből, Mészáros Lázár szigorú pártatlanságából, Roland asszony elbeszélői finomságából s a költő ihletettségéből. Oknyomozó történésznél hiba volna ezen sokféleség, az emlékírót azonban kellemes előadóvá teszi. — A havasok oláh mozgalmainak, a balázsfalvi titkos működések és gyűléseknek, az agyagfalvi székely ősgyűlésnek, a szebeni szászok kétkulacsosságának, a kolozsváriak rajongóan hazafias lelkesültségének leírásai, Varga Katalin, a „Havasok asszonyának“ rejtélyes története, Gábor Áron és geniális tetteinek elbeszélése stb. mind olyan részletek, melyekből a költő képzelme egy-egy plastikusan kidolgozott egész szép művet alkothat; míg másrészet forradalmunk későbbi történetírói nagy köszönettel fogják Jakab Elek itt röviden ismertetett könyvét egyik forrásokul használhatni.

„Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben.“ Irta Gélich Rikhárd tábornok, I. kötet, nagy nyolcadrét, 486 lap; több színezett képpel; Budapest, Aigner Lajosnál. 1884.

Hazánk 1848—49-diki forradalma történeteit pragmatikus előadásban, az egészre és részleteire kiterjeszkedve, nagyobb művekben csak Horváth Mihálytól, Irányi Dániel és Chassintől (francia nyelven), Mészáros Lázártól „Emlékiratai“-ban és Rüstowtól birtuk, kinek munkája magyar fordításban is megjelent. A felsorolt művek Magyarország polgári és hadi történeteit tárgyalják azon korból; csak a Rüstowé tisztán hadműveletek története, de bármennyi hasznos adatot nyújtott is Rüstow a jövő történetíró számára, egészben véve munkája sok kivánni valót hagy. — Örömmel vettük tehát a hírt, hogy Gélich Rikhárd tábornok, forradalmi harcunk egyik derék szereplője, mint számüzött és katona s aztán a kiegyezés után újból szervezett honvédelmi-ministerium szervező tagja, majd tettleges szolgálatban lévő dandárnok, később tábornok, régi hadtani szakférfi s az 1866-diki osztrák-porosz háború katonai részének ékes bírálója vállalkozott a nagy ismeretet, közvetlen tudomást és a forrásokban való sok búvárkodást igénylő munka megírására. Ime ennek első kötete, mely 1848. végéig terjeszkedik, már előttünk fekszik. Reményünkben nem csalatkoztunk, mert jó, szavahihető, izléssel és szükségtelent mellőző, katonai rövidséggel szerkesztett történelmi művet kaptunk, mely világos képét tárja elénk: mily gigászi munkát vitt végbe fajunk vezérférfiaival együtt, ezer ellenséges akadály dacára, csaknem semmiből, oly haderőt teremtvén, mely két világhatalommal és a még veszélyesb belső ellenségekkel nem dicstelenül küzdött. — Gélich R. könyve itt-ott érinti forradalmunk polgári történetét, mi azonban függetlenségi harcunk történtjei előadásában elkerülhetlen, szerves összeköttetésben lévén a kétféle működés. A történelmi

okmányokat bőségben közli, de mindíg az előadott tárgyból folyólag, mintegy azok által beszéltetve. Bőséges jegyzetei kiválóan érdekesek s nagy részben a főbb szereplők élet- és jellemrajzait nyújtják. A könyvet két színyomatú kép — nem mint sallang, de mint a tárgyhoz való — díszíti; az egyik az 1848. nemzetőrséget, a másik az 1848. honvédgyalogságot állítja elénk különböző egyenruháikban. (Sz. V.)

Történeti repertórium 1884.

(Harmadik közlemény.)

Arad 1848. év második felében. M. S. Aradi Hirlap 170—171. sz.

Benyovszky Móric Madagascarban. Nemzet 230. sz.

Egervári P. Ödön. Régi magyar színészet Pesten 1815. Bud. Hirlap 217. sz. — A honvédhadnagykisasszony. (Nyári Mari.) U. ott 225. sz. — Réthy koma adomái. U. ott 230. sz.

Eszterházy Károly gróf, az utolsó egri püspök. Borsodm. Lapok 58. sz.

Feszl Frigyes műépítész. Nekr. Nemzet 206. sz. Egyetértés 206. sz.

Gábor Áron sírja. Egyetértés 186. sz.

Gáspár András, honvéd-tábornok 1804—1884. Életrajz. Szabadság (Nagyvárad) 181. Főv. L. 185., 186. sz. Egyetértés 216—218. sz. Nemzet 217. sz. — Életéből. Egy vén huszár. Szabadság. (Nagyvárad.) 183—186. sz.

„Gelich Richard. Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Budapest, 1884.“ Ism. Bolgár Ferenc. Egyetértés 206. sz.

Gömöry Frigyes. Komárom vára. (Jegyzetek 1848—49-ben.) Egyetértés 215. sz.

Görgey Arthur rehabilitációja. Kászonyi Dániel és Urhegyi Gyula levele. Függetlenség 199. és 201. sz. — Szombathely, jul. 22. Farkas István. U. ott 203. sz. — Bodrogi A. U. ott 204. sz. — Orczy Gyula. P. Napló 204. sz. — Válasz Bodrogi A. úrnak. Egy honvéd. Függetl. 207. sz. — Görgey árulása. U. ott 209. sz. — A zsibói fegyverletétel 1849-ben. F. B. Régi honvéd bajtársaimhoz. Réz Andor, 1848—49-ben Mészáros Lázár hadügym. hadsegéde. U. ott 206. sz. — Görgey-ügy. Herboly Alajos. P. Napló 209. sz. — A „Times“ Görgeyről. Függetl. 210. sz. — Nyilatkozat. A komáromi honvédegylet. P. Napló 212. sz. — Nyilatkozat. Komárom. — Válasz a névtelennek. Kászonyi Dániel. Függetl. 213. sz. — Epizód a fegyverletétel idejéből. Buzáth István. — Nehány szó a „Times“ czikkéhez. Mikár Zsigmond. U. ott 216. sz. — A zsibói konferencia. Szoták Mihály. — Görgey beszéde a honvédekhez. Ács Ignác. U. ott 217. sz. — A zsibói fegyverletétel. Dr. Hegedüs János. U. ott 218. sz. — Arad, aug. 5. J. J. volt főhadnagy. — Budapest, augusztusban. Egy honvéd-tüzér. — Szerény kérdés a rehabilitáló urakhoz. Egy katona U. ott 219. sz. — Görgey Arthur levele. Visegrád, 1884. jul. 30. P. Hirlap 219. sz. — Észrevételek Görgey ügyében. Függetl. 220. sz. — Őszinte szó régi bajtársaimhoz. N.-Becskerek, aug. 6. Egy X-ik zászlóaljbeli honvéd. U. ott 221. sz. — Mikár Zsigmond. U. ott. 222. és 225. sz. — Adatok Görgey jelleméhez. U. ott. 226. sz. — Lüders orosz tábornok nyilatkozata. Mikár Zsigmond. — Osztrák tisztek a fegyverletételről. U. ott. 227. sz. — A házalás. Komárom, aug. 16. — Adataim G. árulásához. Kralovánszky László. U. ott. 228. sz. — A Kriegs-Reglement az árulásról. Egy volt cs. kir. tiszt. U. ott. 229. — Áruló volt-e? K. R. 1849-iki honvéd-tiszt. — Két öreg honvéd párbeszéde. U. ott. 230. sz. — A lapnak a lapban. Mikár Zsigmond. — Tehetett-e mást Görgey? B. G. 1849. évi 51. honvédzászló-alhadnagy. U. ott. 231. sz. — Igenis Györgey áruló. Csaplár Ignác, felső-nyéki plebános, volt és igazolt honvédtiszt. U. ott. 232. sz. — Hogyan vezette seregét Görgey Világosig. Kovács István, honvéd-

tűzmester. — Arad, Debrecen és Szatmár, 1848—49-iki honvédegylethez egy régi honvéd. U. ott. 233. sz. — Báthory Schulz Bódog nyilatkozata. U. ott. 234. sz. — Kossuth levele Görgeyről. Viddin, szept. 12. 1849. — A honvédgyűlés indítványa. Jászberény, aug. 20. Szódy József, 1848—49-iki huszárhadnagy. U. ott. 235. — A téli és nyári hadjárat. T. M. 1848—49-iki honvédfőhadnagy. U. ott. 236. sz. — Az egybehivandó országos honvédgyűlés tárgya. Egy régi honvéd. — Nyilatkozat. Komárom, aug. 24. Emanuel József és társai. U. ott. 237. sz. — Nyilatkozat. Komárom, aug. 27. Adamovich Ádám. — Adat G. jellemzésére. Pleszovits Antal, 1848—49. honvéd-százados. U. ott. 239. sz.

Haydu József életéből apróságok. Tancred. M. Állam 185. sz.

Hölzl Szeraficus Ferenc, a pécsi székes-egyház karnagya és zeneszerző. Nekr. P. Hirlap 232. sz.

Illés László, E. Szabadságharc emlékei Aradon. Ország-Világ 32. sz. négy képpel.

Illyés István, pestvidéki törvényszéki bíró. Jellemrajz. P. Hirlap 219. sz. — Adamovich Ádám. U. ott. 224. sz.

Kászonyi Dániel. A világosi fegyverletétel. Független. 223. sz.

Kolera-lázadás. Rozsnyón 1831-ben. Rozsnyói Hiradó 33. sz.

Kossuth otthon. G. M. Egyetértés 184. sz.

Lewin Jakab, a kereskedelmi akadémia elnöke. Nekr. P. Napló 210., Főv. L. 179. sz.

Márki Sándor, dr. A legöregebb huszár. Scultety László. P. Napló 185. sz.

Mészáros István (Turi). Az 1754-iki tiszavidéki ribilió történetéből. Bud. Hirlap 237. sz.

Nagy István. Bartay Ede életrajza. Ország-Világ. 31 sz. arck.

Nagy Sándor (K.) Régibb színészetünk Nagy-Váradon. (1799—1829). Ism. Szokoly Viktor. Főv. L. 193. sz.

Nyakkendő történetéből. Főv. L. 172. sz.

Ócsai templom. Ország-Világ 32. és 33. sz. Képpel.

Rozsnyó 1813. év augusztushó 24., 25. és 26-dik napjáin. —l—u. Rozsnyói Hiradó 34. sz.

Szabó Gyula, dr. Egy adat a kolozsvári ev. ref. főtanoda történetéhez. (1798.) M. Polgár. 186. sz.

Steindl Imre, az új országház építője. Vasárn. Ujs. 24. sz. arck.

Szomaházi István. Egy insurgens óbester. (Amadé Antal gróf). Az 1797-iki nemesi fölkelés idejéből. Nemzet 239. sz.

Toldy László. Lewin Jakab. (1828—1884.) Bud. Hirlap 211. sz.

Történeti adomák és jellemvonások a 19-dik század első feléből. (Deák Ferenc és Antal. Kisfaludy Sándor. Gr. Festetich György. Inkey Ferenc.) Zalai Közl. 54. sz.

Ujházy László életrajza. 1793—1870. Vasárn. Ujság 25. sz. arck.

Wargha Gyula, dr. Védelem a régi zsidó bűnperben. Művelődéstörténelmi tanulmány. Békésm. Közl. 53—57. sz.

Wesselényi-reliquiák. Levél Kiss Károlyhoz. Pest, 1837. dec. 7. Szilágy 28. sz.

Idősb Szinnyei József.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Anglia művelődésének története. Irta *Buckle H. Tamás.* Fordítják többen. 10 kötet. Ára füzve 13 frt 20 kr., félbőrkötésben 20 frt.

Ezen korszakot alkotó műről, mely többet ád mint a mit címe igér, — mely nem angol, hanem általános művelődés-történet; a „Figyelő" (magyar kiadását örömmel üdvözölve) következőleg nyilatkozik: „Fölöslegesnek tartjuk e kitünő munkát bővebben ajánlani a művelt magyar közönségnek Buckle műve uj rendszert teremtett s a történetirók számára egészen uj, a XIX. század fölvilágosodott eszméihez mért irányt jelöl ki; mindent felölel, mi az emberiség szellemi fejlődésére bármi hatással van s mit az eddigi történészek, kik több izben politikai krónikává tették a historiát, egykedvüleg mellőztek s fölöslegesnek tartottak. Egy biztos rendszeresen épült, s minden részben összefüggő egyetemes történet ez, mely gazdag ismeretei, mély kutatásai s megdönthetlen igazságai folytán méltán tartatik századunk egyik legjelesebb tudományos művének. A forditás, mely több fiatal iró tollából került ki, megfelel a mű becsének."

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta *Áldor Imre.* 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova. Turn-Severin. Kalafat. Viddin. A bujdosók menetrende. Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengeren. Angol előkészületek Kossuth fogadására. Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A new-yorki sajtó banquetteje. Kosssuth toasztja. Menekülteink és a művelt külföld. London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf. Amerika. Halottak és sírkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mű érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

Párisból. Irta *Asbóth János.* Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérése. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir.) Füzve 80 kr., angol vászonkötésben 1 frt 40 kr.

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kutfők után irta *Lukácsy Kristóf.* Ára 4 frt.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta *Halász Károly.* 80 kr.

Geschichte des Temeser Banats. Von Professor *J. H. Schwicker.* Zweite Ausgabe. Preis 2 fl.

„In diesem Buche wird es wohl recht klar, dass die Geschichte Oesterreichs das Spiegelbild jeder seiner einzelnen Theile sei und umgekehrt überall dieselben Strömungen und in Folge derselben Ablagerungen verschiedenen Erdreichs, darauf dann mannigfaltige Frucht emporspriest. Das anschaulichste und verständlichste Bild hievon liefert das „Temeser Banat"; das anschaulichste weil hier auf kleinem Flecke das Nebeneinander ausserordentlich heterogener Sprache und Kulturelemente am ausgeprägtesten ist. Und das Verständlichste, weil die Bildung dieser zehnerlei Nachbarschaft uns zeitlich am nächsten liegt. Der Hr. Verf. schildert den Boden seiner Geschichtsdarstellung ebenso flüssig, wie auch die historische Erzählung des Ganzen recht angenehm, ja schwungvoll ist." (Allg. Literatur-Zeitung.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. *Zsilinszky Mihály* által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányu törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

A Helyszínrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása. Utazési eredmény. Irta felsőszopori *Tóth Agoston Rafael* 2. kiadás 2 ft.

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi miniszter ur megbizásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyujtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

(Lásd folytatását a boriték 4-ik old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

Archaeologiai értesítő. A m. tud. akadémia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti *Rómer Flóris* stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy 3 frt.

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta *Rómer Flóris*. Második kiadás 1 frt 50 kr.

Arpás és a móriehidai szt. Jakabról címzett prépostság története Irta *Rómer Flóris*. Füzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelem mel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Rómer neve rajtuk áll; azon férfiu neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönhető, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd míveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kívánnak, Rómer művei (ideértve „Archaeologiai értesítőjét") nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasitásssl vidéki muzeumok berendezésére. *Hampel József* által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze. „Az érdekes röpiratban találtató rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becsesel is birnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlök közlebbi ismerettel birna, ezek nyomán meghatározhatja azokat." („Marmaros".)

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta *Jakab Elek*, a m. t. akademia l. tagja. A vaskos kötet ára füzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapiró szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth-huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Pjski mellett vivott két napi harc után 1849 febr. 12-én lett hadnagy, a sorban, ágyufedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzeti kormánytól dicsérő oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. főkormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bír, a miket soha senki nem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harci eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állitni elé, ama dicső korszaknak oly hű és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyű, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a műven átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kimélő és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi hű arcképe diszíti: *Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó Vetter Antal, Gábor Áron és Csányi Ferenc.*

Államismerettan. Irta Dr. *Pisztóry Mór*. 2. kiadás 1 frt.

„Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik. — Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett művel hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát." („Jogtud. közlöny".) „Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány ujabb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!" (Pesti Napló.)

Budapest. Nyomatott Khór és Wein-nál.

II. kötet. 3. füzet. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTIK

ABAFI LAJOS

ÉS

SZOKOLY VIKTOR.

1884. OKTÓBER.

TARTALOM:

Melczer István: Deák Ferenc békekövetsége. — **—h —r**: Kossuth, a szónok és író. — **Gelich Rikhárd**: István főherceg életéből. — **Iványi István**: A tiszai határőrvidék. — **—?—.**: A Mak-féle forradalmi mozgalomról. — **Id. Szinnyei József**: Komárom 1848—49-ben. — **Torma Károly**: Rettegi György emlékiratai. — **Tárca**: Szalay László levele Szemere Bertalanhoz.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).

Előfizetési ára: egész évre 6 frt., félévre 3 frt.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV. Váci-utca 1. sz.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. Első kötet két színnyomattal. Ára füzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A „Vasárnapi Ujság“ pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: „Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadság harc történetét arról az oldaláró tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylagl csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, ugy, hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelitő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsü, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállitotta. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.“

Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Nach archivalischen Quelle dargestellt von Dr. J. H. Schwicker. Preis 4 fl.

Die Kritik hat dieses Werk mit ungetheiltem Beifalle aufgenommen. „Der Verfasser“ (so urtheilt der Akademiker Fr. Pesty in den „Századok“) „hat auf dieses Werk sechs Jahre Arbeit verwendet; er verdient unser volles Vertrauen, denn sein Werk beruht zum überwiegensten Theil auf archivalischen Original-Daten, wo er unsere Kenntnisse sehr bereichert; ebenso wird die Ruhe und Objektivität, welche das Werk kennzeichnen, demselben einen bleibenden Einfluss sichern.“ Die „Wiener Abendpost“ erklärt, dass dieses Buch „thatsächlich eine literarische Lücke in würdigster Weise ausfüllt“; dasselbe biete „eine pragmatische und erschöpfende Darstellung aller an inneren Schwierigkeiten so reichen Phasen, welche das Verfassungsleben der Serben in Ungarn bis heute durchgemacht.“ Und die „Augsburger Allgemeine Zeitung“ begrüsst in einer längern Besprechung dieses Werk „mit reinem Behagen“ da es „zwei wesentliche Vorzüge verbinde: gründliche Sachkenntnis und viel umfassenden, unbefangenen Blick.“ In derselben anerkennenden Weise sprachen sich noch zahlreiche andere Stimmen des In- und Auslandes über obiges Buch aus.

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

„Ily cím alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.“ (Alföld.)

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata. Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr. „Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szoritott vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitünő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmű, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempoból netalán készülendő munkának.“ (Prot. egyházi és iskolai lap.)

(Lásd folytatását a boriték 3-ik old.)

DEÁK FERENC.

DEÁK FERENC BÉKEKÖVETSÉGE.

„Deák Békeküvetsége Windischgrätznál.“ E cím alatt jelent meg a „Budapesti Szemle“ 1878. évi 36. november-decemberi számában egy cikk, melynek tévedéses részét a történeti hűség kedvéért célszerűnek látszik kiigazítani.

Az ujabbkori történelemnek szentelt folyóiratban foglalhat helyt leginkább ezen közlemény is.

Az észrevett tévedés Deáknak nem tulajdonítható, s azt Csengery se követte el szándékosan, hanem ez a követségnél jelen volt két Mailáth összetévesztése, vagy inkább egyesítése folytán származott, mi bizalmas nyilatkozatoknak behatóbb tanúlmányozás nélkül való rögtönözött feljegyzésénél könnyen megtörténik.

A ki egykoron az 1848. s reá következett idő történetét behatóbban kivánná megírni, a mondott békeküvetségre való kitérést alig fogja mellőzni. Méltán megütközhetnék tehát azon, hogy a Windischgrätz-cel való békealkudozáshoz két Mailáth lévén kiküldve, a Deáknak tulajdonított közlésben mindazáltal csak egy, — az országbíró, említtetik, a másik, lényegesebben szereplő gróf Mailáth Antal, volt m. kir. udvari főkancellárról egy szóval sem történik emlékezés.

Deákot az általa viselt kiküldetésre nézve mindenki, méltán leghitelesb kútfőnek fogja tartani. A ki pedig a közte és Csengery közt fennállott viszonyt ismeri, az utóbbi előadásának még az országgyűlési határozatból merített kútfő ellenére is hitelt fogna adni, ha a tévedésre mi kevesen, kik még megmaradtunk, rá nem mutatunk.

A dolognak azonban egy kis előtörténete is van.

Egy napon Záborszky Alajos felkeresett engem, s előadta, hogy a honvédelmi bizottmánynak tudomása van, miszerint gróf Mailáth Antal Kis-Martonban, egészen visszavonulva, tartózkodik.

Gróf Mailáth Antal ugyanis a honvédelmi bizottmánynak a külföldön engedelem s megbízás nélkül tartózkodók javainak elkobzása iránt való szándékát azzal akarta kikerülni, hogy Bécsből az ország határán fekvő Kis-Martonba húzodott.

Záborszky megkért, hivassam gróf Mailáthot Pestre, hol tőle semmi szereplés nem kivántatik, s a dolgok kifejléséig maradhat teljesen elzárkózva; hanem a mint a kifejlődést előre senki még nem jósolhatja, megtörténhetik, hogy oly közvetítőre is lehet szükség, a ki még a dynastia bizalmát is bírja, s kinek hazafiúi érzelmébe a

nemzet is belenyughat. Ily közegnek azonban a központban, mintegy kéznél kell lenni.

Az akkori körülmények közt úgy a személyes, mint a levélbeli közlekedés igen nehéz volt; a hozzám intézett felhivást ennél fogva csak megbízható szóbeli izenettel közölhetém.

Irodám azon időbeli vezetője (mi akkor Expeditornak neveztük) Fehérpataky László, ki jelenleg is él, s ma is a becsületesség, s hivatalos pontosság példája, lett a szóbeli közlésre kiválasztva. A szükséges útlevéllel ellátva, egy pesti bérkocsissal utazott el, s hozta Pestre gróf Mailáth Antalt lakásomra. — Ez ugyanis nem csak unokatestvérem, de zsenge korunk óta velem a legmeghittebb viszonyban lévén, ideiglenes tartózkodása alatt, Pesten különben is rendszerint hozzám szállott.

Idült köszvény által gyötörtetve, Mailáth nálam ágynak esett; ily állapotában lépett be hozzá Haczel Márton országgyűlési képviselő, a ki előbb gróf Mailáth Antal jószágigazgatója vala. Az országgyűlésből hozta meg azon előzetes hírt, hogy egy békeküldöttség lett kiküldve, melyhez gróf Mailáth Antal is tagúl van kijelölve.

A hivatalos tudosítást annak utána Deák Ferenc és Majláth *) György országbíró hozták meg a betegen fekvőnek; később még Lonovics is eljött; Batthyány nem.

Gróf Mailáth Antal azonnal kijelentette, hogy ezen békeküldöttség oly fonák intézkedés, minek eredménye nem lehet. Ez, mondá, egy megíjedt fractió műve, mely ehhez még meghatalmazást sem birt kieszközölni. E nélkül pedig Windischgrätz ha akarna, bírna, vagy állásában tehetné is, alkudozásba nem ereszkedhetik.

Oly küldöttség, melylyel Kossuth egyet nem ért, a mint eltávozásával kimutatta, sikeit amúgy se arathat.

Ez oly lépés is, mely minden az ellenféllel harcképen szemben álló sereget demoralisálna. Nagy szerencse, ha ennek híre tudta nélkül, béke alkudozás végett, sorain áthaladni akaró követséget, a sereg parancsnoka le nem tartóztatja.

Az értekezők ezen érvek fontosságát beismerték ugyan, de azt válaszolták, hogy a kiküldetés országgyűlésileg elhatározva lévén, nem marad egyéb hátra, mint engedelmesen azonnal útra kelni.

Ekkor figyelmezteté megint gróf Mailáth Antal az illetőket, hogy az egyszerű útlevél nem elégséges, hanem erre a tábor parancsnokától is kell előbb az átbocsátásra az engedélyt kikérni.

Egyszermind oly katonai fedezetről is kell gondoskodni, trombitással, fehér lobogóval, hogy az ellentábor értesüljön, miszerint hozzá e követség parlamentairképen jő.

---

*) A Szemle hibásan írja az országbíró nevét Mailáth-nak, a család magát mindig j-vel írta, csak midőn nagyatyám gróffá lett, adatott ki a diploma i betűvel s attól kezdve, de csak is a grófi ág, írta magát így.

Mindez legnagyobb részben jelenlétemben tárgyaltatott; midőn tehát Deák ezekről, mint Mailáth által eszközöltekről beszélt, akkor nem az országbírót, hanem gróf Mailáth Antalt értette, s ezt csak a hallgató tévesztette össze amazzal.

Meg is kell jegyeznem, hogy Deák Ferenc meghittebb visszonyban állt gróf Mailáth Antalhoz, mint Mailáth György országbíróhoz. Az előbbivel Győrben egyidőben jártak iskolába, s már mit tanulók ismerkedtek meg.

Deák Ferenc működése is későbbre esik, mert midőn Majláth György mint kir. személynök vitte az 1825/7. és 1830. országgyűlésekeu az alsóház elnökségét; akkor Zalamegye követje Deák Antal, a követségben őtet követő Ferenc testvér bátyja volt. Majláth György akkoriban, mikor Deák Ferenc döntő befolyással bírt, az országgyűléstől távol állott, mint államtanácsos lévén Bécsben alkalmazva.

Ellenben az 1832/6. hosszú országgyűlésnek a kormány részéről mintegy mozgotó eleme gróf Mailáth Antal vala.

Ehhez járt minden reggel az akkori kir. személynök Somssich Pongrác tanácskozás végett.

A törvények magyar szövegének szentesitését is Bécsben gróf Mailáth Antal vitte keresztül, miről azonban egy egész cikket kellene irni.

Deák Ferencet tehát a kölcsönös egyezkedés közelebb fűzte ezen Mailáthoz s igy midőn Bezeredinénél Mailáthról meghittebb hangon szólott, ekkor Antalt és nem Györgyöt értette.

Gróf Mailáth Antal sajátságaihoz tartozott a Tacitus és Horatius műveihez való különösebb vonzódás. Egész oldalakat és ódákat volt szokása könyvnélkül szavalni, s minden alkalommal idézni. Az 1832/6. országgyűlés alatt, gróf Mailáth Antal nem csak mint zempléni főispán, hanem mint az általános bécsi udvari kamara tanácsosa is, a bécsi döntő egyéniségekkel sűrű levelezésben állott. Azon időben mindazáltal rendkívülileg szenvedvén, az irásban akadályozva volt, mi miatt első fogalmazványait rendesen nekem szokta álmatlan éjszakái alatt tollba mondani. Az ihletést nagyobb munkára mindig Tacitus olvasásából merítette. Valahányszor én ágya mellett bőrbe kötött Tacitusát megpillantottam, biztosra vehettem, hogy azon éjszaka keveset fogok aludni, ez pedig egy 22 éves ifjúnak minden állami fölterjesztésnél kedvesebb lett volna. Én Mailáth György oldalán is alkalmazva valék, de azon két római iró iránti előszeretetét, minden classikus műveltsége mellet, ily mértékben nem tapasztaltam.

Már ez is tanusítja, hogy midőn Deák azon Mailáthról szól, a ki Lonovics és Batthyányval kártyázott; kivel Deák egy szobában hált; a kivel Tacitust és Horatiust szavalták, az nem Majláth György, hanem Mailáth Antal volt, a mint az utóbbinak saját szájából halottam, midőn bicskei élményeit elbeszélte.

Windischgrätzet sem Majláth György, hanem Antal értesíté a küldöttségről, mert mint egykori m. k. udvari főkancellár ő volt s nem György amannak személyes ismerője.

A békekövetségről gróf Mailáth Antal ismét hozzám tért egyenesen vissza; előttem beszélték el élményeiket a kiküldöttek; itt értesült Batthyánynak majdnem előrelátott, őtet még is megdöbbentő elfogatásáról stb., úgy hogy majdnem mint szemmel látott, minden esetre beavatott tanu, nem hallgathattam el, hogy a gróf Mailáth Antal jelenlétét azon békekövetségnél teljesen mellőző tévedésre rá ne mutassak.

Még egy curiosumot is fel kell említenem. Azon Géczy hadnagy, ki a békekövetséget kisérte, s a Windischgrätz táborában maradt, 1843. vagy 44-ben oldalon mellé esküdött s nálam lakott királyi táblai jegyző, úgynevezett jurátusom, volt. Igen szép, deli termetű, de oly túlszerény és szégyenkés ifjú vala, hogy társai őtet rendesen csak „kisasszonynak“ hívták. Midőn gróf Mailáth Antal visszatértével Géczyt nevezte a kisérő huszárcsapatot vezénylő hadnagy, nagyon elcsodálkoztam, mert erről minden más tulajdont, mint harcias indulatot tettem volna fel.

Ezeket gondoltam becses felhívására a történeti hűség kedvéért előadni.

Kellemesi MELCZER ISTVÁN.

KOSSUTH, A SZÓNOK ÉS ÍRÓ.

II.

Mint írónak páratlan erejű tolla volt. Nyelvezetében erő és kellem egyesülnek. És mennyit írt! — Majdnem illenek rá Jeromos szavai, melyeket Origenes írói működéséről mondott: „Ki győzné mindazt elolvasni, a mit ő írt!“

Írt hirlapi cikkeket, könyveket, leveleket, melyek mindegyike egy kis remekmű, melyek a legjelesebbek közé tartoznak, miket a világirodalom e nemben felmutathat; szerkesztett törvényeket, kiáltványokat, jelentéseket, okmányokat. Mennyi beszédet mondott! A világ egyik legtermékenyebb szónoka. Ha nem is minden, a mit írt, egyenlő mértékben szép, de mindarra, a mit írt, — még legapróbb irataira is — reányomta nagy szelleme eredeti sajátságainak bélyegét.

Nyelve változatos, gazdag, alig találhatni ismétléseket kifejezéseiben.

Ki a magyar nyelv erejével és szépségeivel meg akar ismerkedni, el nem mulaszthatja tanulmányozni Kossuth műveit.

Habár törekedett, hogy mindenki megértse, még a kevésbbé művelt is, mindazonáltal nyelve nem népies, annálkevésbbé pórias; írott művei ép úgy, mint beszédei teljesen irodalmi színvonalon állanak.

Elég értelmesnek tartá a magyar népet a művelt nyelv és modor megértésére.

Írmodora mindig nemes, még szenvedélyesebb vitáiban is az illem hangján szól. Mikor Széchenyi oly kiméletlenül kezdett bánni Kossuthtal, ő egy pillanatra sem feledkezett meg a hálás tiszteletről, melylyel Széchenyinek — roppant érdemeiért — minden magyar adózni tartozik. „Nyomorult semmirekellőnek vallanám magamat, ha örömömre válhatnék port, szemetet szórni a megbotlott óriásra; én tiszteletteljesen tárom ki karjaimat, s kérem: szenvedjen meg a nemzeti nagyság építésénél homokhordó napszámosi közt; méltassa tanácsára, javító vezetésre azt, kinek most útját állani törekedik.“[1]) Széchenyivel úgy bánt, mint a nagy embernek egy másik nagy ember rel bánni kell; mint azt Gibbon Foxnak Pitt iránti viseletéről mondja.

Nem annyira humort, mint inkább gúnyt találhatni Kossuth irályában; ily értelemben véve igazak Dessewffy Aurél szavai: „Virágai közt is tövis rejlik.“ Olyan, mint a méh, szájában méz van és — fulánk, mint Gautier mondja Lamartineről.

Nyelve mindenekfelett izléses, választékos a nélkül, hogy mesterkélt vagy dagályos lenne. Habár tagadhatatlan, hogy irályán némileg meglátszik a törekvés az ékességre; de nézetünk szerint egyrészt azért, mert megmutatni törekedett, hogy lehet magyarul is szépen írni, mit akkor még bizony sokan komolyan kétségbevontak; másrészt azért, mert tudta, hogy a legvilágosabb és legnagyobb igazságok is csak úgy törnek maguknak utat a közönség szívébe, ha tetszetős alakban jelennek meg. Úgy vélekedett, mint Rousseau, ki Emiljében így szól: „Azt ismerni, a mi kellemes vagy kellemetlen az embereknek, nemcsak annak szükséges, kinek rájok szüksége van; de annak is, ki nekik használni akar: még akkor is tetszenünk kell nekik, mikor szolgálatot akarunk nekik tenni; és az írás mestersége épen nem henye tanulmány, ha az igazság hirdetésére használjuk.“

Rousseau e szavai senkire sem illenek inkább, mint Kossuthra. A hanyag, pongyola és terjengős írmodort gondosan kerülte, szabatosságra törekedett. Szem előtt tartá: hogy a könyvek hanyag irálya — mint Börne mondja — kevesebb kárt okoz és megbocsáthatóbb; mert a terjedelmesebb munkákat inkább olyanok olvassák, kiknek nagy és alapos műveltségük van, és e munkák szellemi s tudományos értéke művészeti hiányaikat pótolhatja. Azonban hirlapok és folyóiratok, a melyekből — és pedig csaknem kizárólag — a

[1]) Felelet, 12—13. lap.

nép egy nagy része műveltségét, vagy művelődésének folytatását meríti, végtelen ártanak, ha roszul írvák.

Kossuth egy egészen új nyelvet talált fel, mikor mások — úgy látszék legalább — egészen kifogytak minden nyelvezetből.

Az ő nyelve sohajt a szenvedőkkel, nevet a nevetőkkel, erős a szenvedély kifejezésére, a hangulat minden árnyéklatához könnyen simul.

Mily őszinte és nemes lelkesedés hevíti kebelét! „Abban állapodtam meg, hogy ügyekezzem könnyen írni, mert hirlapok nagy közönségnek írvák; gondolataimat szivemen ereszszem keresztül, mert lelkesíteni a jóra, és elhamvadni nem engedni a lelkesedést, mert gondolkozásra ébreszteni, s ébren tartani a felösztönzött gondolkozást: tűztem ki célul szerkesztésemben.“[2])

Semmi önzés, semmi önérdek sem mutatkozik benne, — csupa lelkesedés. Mondják, hogy tévutakra vezet a lelkesedés; de vajon az önzés, a nyomorult vágyak biztosabban vezérlik-e az embert? „A szívnek megvannak a maga indító okai, melyeket az ész nem ismer“, mondja Pascal Gondolataiban.

„Emberi nagyság ismertető jele nem a hibázhatlan gépszerűség, hanem a fogékony meleg kebel . . . Ily enthusiasmus nélkül nincsen nagy ember“, mondja ő maga.[3])

Nem jelenti-e a lelkesedés görög neve, hogy: bennünk az Isten? Az önzők sohasem fogják megérteni mi a lelkesedés.

Mindazt a mi nagy, a lelkesedés hozta létre. A lelkesedés hozta létre ama forrongást is nemzetünk életében, melynek eredménye társadalmi és politikai átalakulásunk volt. A lelkesedésnek ideje soha sem mulik el, bármily fokon álljon is a nemzet; arra „a honnak örökké szüksége van, mivelhogy nélküle a polgári erény kereskedési árucikké lesz.“[4])

Tudta Kossuth, hogy a lelkesedés tettekre buzdít, vagy vigasztal.

Mily tapintat kell a szükséges szó megválasztására! Kossuth bír e tapintattal. Gyakran egy szó, egy fordulat elég neki arra, hogy meghasson, mindig eltalálja az ember szívéhez vezető utat. Nem érté ezt jobban sem előtte, sem utána senki.

Mily törekvés az eszményi felé! Mennyi öntudatos sentimentalismus! Ezért akarja az emberi méltósággal össze nem férő testi büntetéseket eltörültetni; a rabok vallatásakor előforduló durva visszaéléseknek elejét venni; a fogházakat rendezni; a szegények nyomorának enyhítésére, a talált gyermekek és a gyermekgyilkolás szomorú ügyére felhívni a hatóságok és közönség figyelmét és részvétét; sürgeti a halottas-házak felállítását, a főváros egészségügyi viszonyainak rendezését; — szóval ezért akarja „emberszeretetbe

[2]) U. o. 66. lap. [3]) 1843. évf. 306. sz. [4]) Felelet, 17. lap.

mártott tollal“[5]) írt vezércikkeiben irgalomra buzdítani a közönséget.

A mit nem ismerünk, vagy a mi távol van tőlünk, nem hathat meg bennünket. Kossuth ismerte az emberek nyomorát, hisz ő maga is szenvedett eleget. „Én magam is a szegény nemesek sorába tartozom“, írja magáról;[6]) később szerkesztői munkálkodása elég szép jövedelmet biztosított számára, de — mert nemes lélek, — a jó sorsban sem feledkezett meg szenvedő embertársairól. Felkeresi a főváros rejtekeiben a nyomort és inséget, hogy azt saját szemeivel láthassa![7]) Egyszersmind elég érzékeny és romlatlan keble van, hogy azon segíteni akarjon.

Széchenyi, ki különben szintén nemeslelkű volt, és mindenesetre sokkal jobb, mint a milyennek néha ingerültségében mutatkozott, a „Kelet Népé“-ben Kossuth nemes emberbaráti törekvéseit csak „puhaszívű ábrándozásoknak“ nevezte, és gúnyosan „misericordianus frater“-nek nevezte el Kossuthot. Mi nem válik Kossuth szégyenére, nem is neheztelt miatta a nagy hazafira.

Csengery szerint „nem csekély mértékben hiányzott Kossuthban az emberismeret“; meglehet, hogy Széchenyi és mások felülmulták őt az emberismeretben, de nem az emberszeretetben.

Az az igazi művelt ember, kinek egyszersmind jó szíve van; ki mintegy magáévá teszi minden lénynek bánatát és örömét.

Kossuth bizonyos érzékenységgel tekinté politikai viszonyainkat is, úgy írt, hogy okvetlenül hatnia kellett az érzelmekre.

A valódi nagy író rokonszenvez mindazzal a mi él és létezik; mert bele tudja magát képzelni az emberek, sőt az állatok különböző viszonyaiba is. Nincs nagy író sentimentalismus nélkül.

Vezércikkeit prózában írt költeményeknek nevezték némelyek; mi azonban nem azt teszi, hogy csak alakjok szép, de tartalmuk nem értékes. Mindig érthető, világos és meggyőző módon adja elő a tárgyat, a melyről ír.

Irályának megitélésénél nem szabad megfeledkezni arról, hogy akkoriban a censura még divatban volt; mi egyrészt akadályozólag hatott szellemére, másrészt némileg talán ez is egyik oka virágos nyelvezetének. „A római irodalom aranykora akkor kezdődött, mikor a szabadság letünt. Ha nem szabad nyiltan írni, kénytelen az író a régi gondolatokat új kifejezésekbe önteni. Tacitus legszebb helyei azok, melyekben a régi szabadságról ír, mert csak leplezve szólhatott arról“, — mondja elmésen Börne.[8])

Nemes hevének és képzelő erejének eredménye ama szónokias irály, mely minden iratát jellemzi. A szavak lelkének tulajdonait tükrözik vissza.

---

[5]) U. o. 134. lap. [6]) U. o. 209. lap. [7]) U. o. 198. lap. [8]) Ueber Sprache und Styl.

Nyelve hangzatos, körmondatai arányosak; minden a mit ír tömör, gördülékeny, összhangzatos. Minderről leginkább úgy győződhetünk meg, ha műveit hangosan olvassuk. Nem egyhamar találni prózaírót, kinek műveit oly könnyen lehetne könyvnélkül megtanulni, mint Kossuthéit; a szorosan összefüggő és zengzetes szavak — nehányszor elolvasva — mintegy önkéntelenül vésődnek be emlékezetünkbe.

Mindent magasabb szempontból fog fel másoknál. A szárazabb kérdéseknek is érdekességet tud kölcsönözni.

A tulajdonok, melyekkel Kossuth mint író is bírt, őt főkép a journalistika mezején utánozhatlanná tevék; mondja oly tekintély mint Eötvös.[9])

Mindig eltalálta a tárgyat és hangot, mely a közönségre hat, e mesterségben vele senki sem versenyezhetett.[10])

De Csengery szerint sem hirlapírói működését, sem államférfiúi pályáját nem jellemzi eredetiség vagy találékonyság. De melyik magyar hirlapíró vagy államférfiú eredetibb, vagy leleményesebb?

Igaz, hogy lapjában oly tárgyakról is szól, melyeket előtte Nagy Pál, Kölcsey, Széchenyi, Wesselényi és mások is fejtegettek már, de nem úgy mint Kossuth.

Egyik író a másiktól leginkább csak kifejezései és képei által különbözik, és ezek által mulja felül egyik a másikat.

Kossuth írmodora pedig kétségkívül eredeti, sőt páratlan a maga nemében.

Azonban Kossuth új eszméket is pendített meg; új tárgyakról is volt szó lapjában. Többek közt egész erejével azon volt, hogy az országot Fiuméval összeköttetésbe hozza; ipar- és vámügyekkel is sokat foglalkozott; behatóan tárgyalta a megyerendszert; fejtegette az önkormányzat áldásait;[11]) szólt fajunk és nemzetiségünk különféle érdekeiről.

Vörösmarty munkáiból 3—4 év alatt a két magyar hazában alig kelt el 200 példány, s a nagy költő a nyomtatási költségek miatt már-már bírói foglalás alá került; mert nem vett be annyit, a mennyi csak e költségeket is fedezhette volna. Kossuth felemlítve ez elszomorító tényt, hathatós szavakban felhívta a közönséget (1842. 148. sz.), hogy pártolja az irodalmat, mely szerinte a nemzet szellemének kifejezője, melynek képviselői az írók, — kik iránt ő tisztelettel és kegyelettel viseltetett, sőt az élők nagy részével barátí viszonyban volt. Hirdeti a népnevelés szükségességét (1841. 34. sz. és 1842. 147. sz.); ír a kisdedóvás érdekében (1841. 16. sz.); kifejti nézeteit a középiskolai és szakoktatásról (1841. 29. sz.); színésziskola felállítását javasolja (1841. 19. sz.).

[9]) V. ö. Szalay L. felett mondott emlékbeszédét, M. írók és államt. 225. lap. [10]) U. a. u. o. 226. lap. [11]) 1842. évf. 106., 107., 114., 120., 121. számában és egyebütt is.

Zay Károly gróf, kit 1840-ben az evangelikusok főfelügyelőjüknek választottak, ki hazafias buzgalommal nyiltan kikelt a pánszláv törekvések ellen, a panszlavismus elfojtására törekedett, midőn azt indítványozá, hogy: a reformátusoknak Pesten felállítandó egyeteme a két prot. felekezet egyesült erejével hozassék létre, és hogy a két felekezet egyesüljön. Ez eszmét buzgón felkarolta és népszerűsítette Kossuth.

Elmondta véleményét a nyelvújításról;[12]) a polytechnikum felállítását sürgeté;[13]) szóba hozta a bukovinai magyarok és csángók betelepítésének kérdését, melyről így szól: „Azon tömérdek módok között, melyekkel a közszellem fuvalmától ihletett hazafiság törvényhozásunkat a magyar nyelv terjesztése ügyében elősegíthetné, csak egyet akarunk még különösen megemlíteni, s ez az ügyesen vitt népesítés. Senki ne vélje, hogy midőn népesítésről van szó, a birtokosokat valami áldozatra akarnók buzdítani, távolról sem; önhasznukra akarnók figyelmeztetni; mert saját tapasztalásunkból tudjuk, miként még az egy-két száz holdnyi kis birtokokban is igen gyakran van oly részecske, melyből semmi kigondolható módon sem vagyunk képesek annyi hasznot venni, mint népesítés által. Hát még a roppant terjedelmű pusztákon, melyekről igazán el lehet mondani, hogy a föld jövedelmezésének nincs nagyobb akadálya mint a föld sokasága! . . . Sértenők olvasóink értelmességét, ha e szót: „ügyesen vitt népesítés“ magyarázgatnók . . . Gegő Elek moldvai utazásából s Döbrentei Gábornak Petrás Ince pusztinai magyar pappali értekezéséből[14]) tudjuk, hogy Moldvában még most is 50 ezernél több magyar lakik, sőt Gegő tudósítása szerint Bukovinában — Galicia egyik kerületében — is van mintegy 7—8 ezer magyar, s hogy ezen gyarmatok székely szökevények által még most is szaporodnak. Minő tetemes nyomatékot adna ennyi magyar csak két-három nemzedék korán a magyar érdekeknek, ha egy-két vegyesajkú megyének végetlen pusztáira szállíttatnának! Legyen szabad kérdenünk: vajon nem elég fontos körülmény-e ez, hogy figyelmet érdemeljen a magyar törvényhozástól, mely a puszták népesítésére már 1723-ban is kiterjeszté — bár sikeretlenül — gondoskodását? S nem volna-e érdemes, hogy a jövő országgyűlés a kamarai pusztáknak statusgazdasági tekintetből is annyira kivánatos népesítését szemügyre véve ezen külföldi magyarok áttelepítésének eszközlése iránt urunk királyunk előtt óhajtását ünnepélyesen kifejezze? Nekünk a dolog fontosnak látszik magában is, de kivált azon egybeolvadás tekintetéből, mely 50—60 ezer magyarnak jól számított ügyes elhelyezéséből két-három megye vegyesajkú lakosainál természetesen elkövetkeznék“.[15])

---

[12]) 1841. évf. 3. sz. [13]) 1843. évf. 270. sz. [14]) V. ö. Tudománytár. 1842. jul.-aug. [15]) 1842. évf. 184. sz.

Nagy kortársainak tetteit és jellemét lelkesülten magasztalva, utánzandó mintaképül állítja fel lapjában; így egy alkalommal Kölcsey nemes alakját vezeti olvasói elé, e sorainak idézését nem mellőzhetjük: „November 10-ike volt 1834-ben, s Pozsonyban a karok és rendek tereme tömve emberrel a fulladásig; és az embertömeg reggeli 10 órától napnyugoton túlig ernyedni nem tudó részvéttel csüggött a szónokok ajkain, kiket a nemzeti bizodalom egy új korszak előbajnokiul tűze ki.

Az urbéri örökváltságról vitatkoztanak. S a tiszai követek asztalánál egy férfi állott, kinek halk szózata szent pietás ihletésekint rezgett végig a csontvelőkön. És e férfiú megyéjének dísze, büszkesége, nemzetének tölgy- s borostyán-koszorús kedveltje volt. Egy erős lélek, töredékeny test láncai közt. Tar agyát őszbe vegyült kevés hajszálak lengték körül, színtelen arcán ezernyi virrasztott éjnek tikkadtsága ült, egyetlen szemében a nemzet minden mult s jövő bánata tűkrözött, szava tompa, mély és érctelen, mintegy síri hang, melynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulat legfőbb hevében szállongott alá, és lőn még tompább, még érctelenebb, még síriasabb, mikor aztán ökölbe szorított jobbját emelve a rámeresztett szemek előtt úgy állott, mint egy túlvilági lény; kinek szellemszavát nem úgy mint másét az érzékléteg segedelmével, hanem közvetlenül lelkünk lelkével véltük hallani. És a síri hangra síri csendesség figyelmeztetett; csak ily szavaknál: „hogyha elvettetik az örökváltsági törvényjavaslat Magyarországon, a szabad városi polgáron kívül — csak két emberosztály leszen szabad, a földesúr, ki a helységet bírja s a koldus, ki a helység utcáin hajadon fővel, s mezitláb irgalom és kenyér után kiáltozik“,[16]) a síri csendet csak ily szavaknál szakítá félbe az érzelmeknek villanyos kitörése, minőről lord Brougham szokta mondani: hogy a nép szavában néha mennyek dörgése hallatszik. — És a férfiú, kinek emlékezetéhez engem a polgári tisztelet, s a hű barátság religiója csatol, a férfiú Szatmármegyének országgyűlési követe Kölcsey volt. — És kevéssel ezen nap után, melyen a szívlelket rázó gazdag gondolatok, a rózsaszínű elmésség, a hideg észnek élesen metsző itéletei, a vivott ügy szentségétől melegült férfias merészség, s a szónoklatnak minden bájai, az örökváltságot engedelmező törvénynek utolsó győzelmet vívtanak, kevéssel ezen nap után . . . . Szatmármegyének rendei egy utasitást küldöttek fel . . . . . mely mellett azon követ, a ki úgy szólott, miként Kölcsey nov. 10-én, követi székében többé becsülettel nem maradhata. — Lelépett tehát társával együtt, mert pályáján elhagyatva látta magát . . . . . Alig enyészett egy-két rövid év, és Kölcseyt, a felejthetlent, a nemzet

[16]) V. ö. Kölcsey Minden munkái. Kiadta Toldy F. 2-ik kiad. 4. köt. 137. lap.

bánatkönye sírba kisérte; és nemes Szatmármegye a roppant veszteség fájdalmában, azt a kit nem rég elveiben magától eltaszitott, az elvesztett erényt — virtutem sublatam ex oculis — fényesillagának vallotta . . . . stb.“[17])

Mennyi nagy irónk emlékezett meg Kölcseyről! Széchenyi, Üdvlele cimü művében, Vörösmarty, Szemere Bertalan, Eötvös, Erdélyi János, Petőfi, Pap Endre stb., de ezek szavai mellett nem halványul el Kossuth sorainak eredetisége és szépsége.

Bossuet, Massillon és Fléchier halotti beszédeire emlékeztető hangon emlékezik meg a haza nagy halottairól; emelkedett sorokban ir Hermina főhercegnőről, István nádor ikertestvéréről;[18]) Deák Antalról, Deák Ferencünk nemeslelkü bátyjáról;[19]) Ráday Gedeonnéról;[20]) Dessewffy Aurélról, ki pedig politikai ellene volt; — halálát a következő szavakkal jelenté: »Mély megilletődéssel és a legőszintébb bánattal jelentem Dessewffy Aurél gróf halálát. Tegnap, szerdán, február 9-én reggeli 5 és fél órakor mult ki kevésnapi szenvedés után inlázban. — Mennyi ész, mennyi akarat, mennyi tettvágy, mily lángoló érzelem, mennyi remény és mi fényes jövendő voltak e névhez csatolva; s néhány napi láz és — vége mindennek! Ily férfiú sírjánál jeges kezekkel ragadja meg ember kebelét a semmiségnek érzete s a merész lélek szárnyaszegetten törpül el a mulandóság mutatóujja előtt. Ennekem gróf Dessewffy Aurél politikai ellenem volt; de épen mivel az volt, mély tiszteletem, melylyel értelmi felsőbbségének hódolék, nem elfogultságból eredett, s a kit igy tisztelék életében, kit szeretni magamban ösztönt érezék, annak sírjánál mély bánattal mondom: legyen áldott emlékezete! Családja pedig, — ha ily csapásnál enyhitésről szólhatni — keressen vigasztalást a gondolatban, hogy könyei közé pártkülönbség nélkül egy nemzet részvétkönye vegyül; és legyen szabad hozzátennem, hogy bár sokan osztoznak is a gróf Dessewffy-ház fájdalmában, de őszintébb részvéttel senki, mint én.“[21])

Vajon Kossuth imént idézett kis cikke nem ép oly szép-e, mint Vörösmarty Dessewffy Aurél haláláról szóló epigrammja? . . .

Igen élvezetes összehasonlítani az irók műveit; láthatjuk ekkor, hogy mit köszön a lángész a tanulmánynak, mit merit saját szelleme kincses bányájából; láthatjuk, hogy mivé válik ugyanazon tárgy, ha két különböző iró dolgozza fel azt.

Magától értetődik, hogy Kossuth irályán felismerhetők a hazai és külföldi irók hatásának nyomai.

---

[17]) 1842. évf. 105. sz. Kossuth, e cikkében előforduló latin idézetet Hor. (ódái 3. k. 24. ódája) e szavaiból vette:

Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quaerimus invidi.

[18]) 1842. évf. 118. sz. [19]) 1842. évf. 154. sz. [20]) 1841. évf. 44. sz. [21]) 1842. évf. 116. sz.

Az eszményi felé hajló természetét és képzelő erejét termékenyíték a költők és szónokok művei, melyeket nagy előszeretettel olvasott.

Habár valamennyi kiválóbb magyar írót ismert — mit nem sok kortársáról lehetne elmondani — és a legtöbbnek műveiből idéz is egyes helyeket, mégis nem nehéz megnevezni az írókat, kiknek legtöbbet köszönhet.

Nagy hatással volt rá — úgy mint kora fiatalabb nemzedékére általában — Kölcsey nemes sentimentalismusa és idealismusa, tőle tanulta meg a kifejezések szabatosságát; szónoki tehetségének kimüvelésére is leginkább Kölcsey kerekded szónoklatai gyakoroltak döntő hatást.

Kire nem hatott volna kortársai közül a nagy Széchenyi hatalmas lelke? Kire hatott volna inkább mint Kossuthra? Hisz ellenkezésök mellett is Széchenyi és Kossuth szellemileg rokonok.

Ha szabad közöttük párhuzamot vonni, és megjelölni, mi sajátosság van egyikben is, másikban is, mi tünik fel leginkább munkáikban, akkor azt kell mondanunk:

Széchenyi nyelvét erő és hév, Kossuthét kellem és összhang jellemzi leginkább. Széchenyi az embert eszméi számára nagy hatalommal meghódítja; Kossuth eszméinkhez látszik alkalmazkodni. Széchenyi gyakorlati tapasztalatokat közöl velünk, tanít, okoskodik, rábeszél, parancsol, bámulatra ragad; Kossuth érzelmeket kelt bennünk, megnyeri tetszésünket, felemeli lelkünket, meghat, megindít.

Széchenyi modora népies, gyakran nyers, erőszakoskodó, olykor úgy beszél a haza közönségéhez, mintha százada élén huszárjaihoz szólana, az aristokratikus gőg ki-kitör belőle; a népet — bár szeretni akarja — nem becsüli eléggé, befolyásáról a közügyekre — úgy szólván — hallani sem akár; akarata ellenére is boldogítani akarja a népet, szóval van benne valami a kényúrból. Kossuth az aristokraták finom modorát egyesíti demokratikus elveivel, ízléses, kiméletes, gyengéd. Széchenyi majdnem sohasem elég tárgyilagos, majdnem mindig oly alanyi akár egy lantosköltő, legkomolyabb politikai irataiban és szónoklataiban megható mozzanatokat említ fel nemcsak a maga életéből, de atyjáról, nejéről, gyermekeiről, közli azokban a világgal örömét, bánatát, sőt lelkesedik a magyar zenéért; indulatos, ingerlékeny, gúnyolódó, satirikus, sőt olykor sarkastikus, zsörtölődő, mélabús, borongó — pessimistának látszik. Kossuth mindig tárgyilagos akar maradni, a kiméletlenebb támadások keserűségét legtöbbször elnyeli, vagy finom gúnynyal viszonozza, derült és mégis ünnepies hangulatú, mindig lelkesítő, mindig remél — optimistának látszik.

Széchenyiben sok a természetesség, oly nyelven ír és beszélt a milyenen az előttünk cselekvő és szenvedő emberek érzelmeike, kifejezni szokták; hosszadalmas, áradozó, gyakran más szavakkal,

de olykor csaknem ugyanazon szavakkal ismétli a mit kevéssel előbb mondott; művei, bár telve vannak ékesszólással, egyenetlenek, szaggatottak, a hangulat minden benyomásától alakot kölcsönző nyelven vannak írva; irálya gyakran pongyola, darabos, mint azt ő maga is elismeré, nem ér rá, vagy nincs türelme csiszolni, simítgatni a mit ír, lázas sietséggel termel, ámbár tanultsága és itélőtehetsége elég nagy, hogy öntudatosan dolgozzék, mégis inkább a természetes, és nem a kiszámított, tervszerű teremtés embere; ha szónokol majd mindig rögtönöz; nyelve olyan mint egy makrancos és szilaj mén, melyet ő, — az ügyes lovas — megfékez, mikor akarja; olykor bizonyos régies színezet látszik rajta, gyakran sallangos, bár nagy szóbősége van, mégis néha mintha tétovázva keresné a szót, kifejezései mindig elmések, találók, lángeszű íróra vallanak; habár nyelve gyakran idegenszerű, németes, de mégis többnyire tősgyökeres magyar, mindig eredeti, teljesen utánozhatatlan. Úgylátszik mintha Boileauval azt tartaná: „L'exactitude est le génie des sots."

Kossuth akár ír, akár beszél mindig gonddal fog hozzá, az írónak megengedett minden eszközzel egyöntetűségre, szabatosságra, szépségre törekszik. Nyelve mindig emelkedett, előkelő, hangzatos, zenei; választékos szavai a gondolatot teljesen és szabatosan fejezik ki, az eszmék és szavak összhangzó egyesüléséből származik irályának szépsége.

Erős lélek mindakettő. Szellemök lángoló, mely a nemzetet melegével és fényével áthatotta.

Mindketten jótékony forrongást idéznek elő a nemzet szellemi világában, mindketten a csökkent erkölcsi érzetet törekednek feltámasztani nemzetökben. Hatásuk rendkívüli volt, mert mindketten nagy eszmék befolyása alatt állottak.

Mindkettő mily ékesszóló! A szenvedély és erő ama megható szavával fordulnak a nemzethez, mely iránt ez annyira fogékony.

Irataik és szónoklataik oly helyekben bővelkednek, melyekkel összehasonlítva, legszebb költeményeink elhomályosulnak. Oly szépségeket találhatni műveikben, melyek kiváló helyet biztosítanak számukra a legnagyobb lángelmék között. Eredeti mindakettő, mily bátor! mily költői!

Nehéz lenne két írót találni, kiknek művei tökéletesebben tükröznék vissza egyéniségöket.[22])

Miért nem írtak verset e költői lelkek? Nemcsak az a költészet, a mi mértékre vagy rímre van szedve.

A ki énekelni tud, beszélni is tud, a költő írhat prózában, de a prózaíró nem ír költeményt.

A sas leszállhat a földre, de az oroszlán nem repülhet.

---

[22]) Sajnos, hogy napjainkban Széchenyi és Kossuth műveit oly kevéssé olvassák és tanulmányozzák. Második kiadásban még eddig nem jelentek meg. A régi példányokhoz pedig alig lehet hozzáférni.

Széchenyi és Wesselényi nagy tettei lelkesíték Kossuthot, szónoklataik és irataik fokozták hazaszeretetét, sőt eszméire és irályára is befolyást gyakoroltak. Lássunk néhány példát. Széchenyi ezeket írja: „A mi lélektelen testekben attractio, repulsio, az a nemzetekben a hon szeretete s védelme. Mélyebben fekszik azért lelkünkben, mint sokan gondolnák, azon ki nem mondható édes aggodalom, mely anyaföldünkhöz vonz, s mely a halandó port félistenné magasíthatja, s lelki rothanat (sic) jele, hol a természet azon szent törvényi ki vannak mar dörzsölve. S nem különben, mint a kiégő üstökcsillag (sic) iszonyú forgásában se határt se utat nem tart, de mint átok a végtelen üregben maga magát emészti s napsystemákat rendít meg, úgy bolyong cél és törvény nélkül a hazátlan“ . . .[23])

„Ha nemzeteket egyes személyekkel hasonlítunk össze, akkor a nemzetiség nem egyéb, mint rokonok közti szeretet, barátság s a familiabeli becsület fentartását eszközlő ébredség (sic); ha pedig mélyebben tekintjük . . . akkor az emberi lény minden ereibe és lelke legbelsőbb rejtekibe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisedése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után világunkon többé élni nem lehet. S ha a világ történetét vizsgáljuk, nem áll-e a nemzetiség legszebb fényében mint azon szent varázserő, mely valaha Marathon mezeit dicsőíté s Thermopyle kőszirteit legnemesb vérrel pirosítá; s nem érezzük-e, hogy futja át velőnk közepét valami édes érzelem, mely egész létünket elözönli, ha kérdés forog magyar honunk dísze s boldogsága felől?“[24])

„Csak honosi és övéi közt élhet megelégedetten az ember, ha már egyszer körülnézte a világot, s létének dele elérkezett, s mennél hátrább van hazája, annal inkább tartozik annak elővitelén fáradozni, mint a jó rokon épen akkor marad leginkább odahaza, midőn otthon legszükségesb, s közel a veszedelem; s hogy nincs oly ürügy, mely minden időre való kivándorlást megbocsáthatóvá tehetne abban, ki hazája számosb ajándékit vevé; mert anya-földét elhagyni nem egyéb, mint azt elárulni . . . boldogabb a hottentot s kakerlak fajabeliei közt, mint a természetlen világpolgár Londonban, Párisban, mert ő mindenütt . . . mindig csak idegen!“[25])

Általában olvassuk el a „Hitel“ Nemzetiség című cikkét egészen (161—171. l.); továbbá a 238. lap második és a 239. l. első bekezdését, azután a „Világ“ e sorait: „A főrendű birtokosok közönségesen . . . keveset aggódnak a honról, vagy künn költik pénziket, s élik napjaikat, vagy ha idehaza tengenek is, semmi mód nem szolgálják hazájukat, se tisztviselés által, se mint egyes emberek, habár volna is ahhoz való tudományok, tehetségök; vagy minden hazai dolgokban járatlanok s úgy töltik idejöket mintha leg-

[23]) Hitel, 161—162. lap. [24]) U. ott 163. lap. [25]) U. ott 165. lap.

kisebb javaiban sem részesülnének a Magyarföldnek . . . a természet szent törvényeiből az foly, hogy a hazától bő mértékben nyert áldásikért . . . feloldhatlan kötelességeik is vannak . . . állásikhoz pedig . . . bizonyos jussok is vannak kötve. Csak azon felséges just: vármegye- s országgyülésen minden hivatal nélkül is szabadon szólhatni . . . hány használja s gyakorolja józanon, lelkes és állhatatos pártatlansággal? hány tudja becsülni azon számos sors-ajándék közt csak e most említett elsőséget? melyet más hazákban sokan szívvérök nagy részért készek volnának megvásárolni . . . .“ (64—65. lap.)

Wesselényi e szavait: „Minden ujonnan ízlelt ártatlan örömmel új kötés szorítja a serdülőt anyaföldéhez s honfiaihoz, s az ifjúnak már egész lételét átfonó gyökerekkel él ezen vonzódás keblében. Nem a kötelesség érzése, nem száraz okoskodás következése az, a mi honfinak hevíti vérét, szikráztatja szemeit s merész tettre lobbantja, midőn hazáját, felekezetét sértve, bántva látja vagy képzeli. Ezen természetszülte hív érzés olvasztja édes ömledezésre a távollevőt, elfogódva emlékezvén honjáról; ez dagasztja mellét annak dicsősége szemlélésekor . . . mi olvasztja az északi sark jegét, a forró nap égető hevét mi enyhíti, s teszi kedvessé lakosainak a legsanyarúbb életmódot is? A honvágy epesztő betegsége, a sokáig távol hányatottnak hazája földére léptekori édes öröme, — mind, ezen velünk született vonzódás következései . . . legtermészetesebb, legédesebb érzelem lévén a honhoz ragaszkodás, szülőföldünk szeretete; s az erre épített, szent kötelességek tudásából jövő hazaszeretet, a legtöbb szépnek s jónak lévén kútfeje, mely egyedül nemesíti az állati embert dicső erkölcsi valóvá: képzelni is nehéz, s szinte hihetetlen, hogyan lehetnek oly szülöttei egy hazának, kik nem csak e nemzőjökhöz, s szülő anyjokhoz hív szeretettel nincsenek, de még gyűlölik, s ellene épen oly otromba, mint vétkes előítéleteket táplálnak keblökben . . . Az ilyen . . . elfajult s eladott lelkeken toll nem javíthat: — ezek nem cáfolást, csak a jók megvetését, s a nemzet átkát érdemlik. De kiknek szívök megromolva nincs, kik alacsony önhaszon keresés vagy hiú fény vadászásából lelköket áruba nem bocsátották, hogy az ilyeneknek számuk közt is vannak olyanok, kiket hazájuk sorsa nem érdekel, s ahhoz idegen hidegséggel viseltetnek, sőt majd minden honit megvetéssel tekintenek: ez épen oly fájdalmas mint bajosan megfogható.“[26])

„Menjünk azon társaságainkba, melyek legelső nemzetségeink, legnagyobb házaink tagjaiból állanak. Többnyire az unalom seregelteti azokat egybe, hogy üres és végetlen hosszú idejöket, melylyel magok nem bírnak, mások segítségével gyilkolhassák; mások, foglalatosságok terhei után nyugodni jőnek, vagy hogy a feszes

[26]) V. ö. Balitéletekről c. munkáját, 115—117. lap.

társaságok fáradtságait kipihenjék . . . A hazát többnyire úgy nézik mint azon határt, melyen az ő kövér szántóföldeik is feküsznek, csak jószágaikról ismerik s mérik a hont . . . ezek, kiket törvényünk felmentett majd minden tehertől, azért, hogy a közjóra annál többet tegyenek, tehessenek; kiknek a nem erőltetett, hanem önkéntes jó cselekvésre nemes utat nyitott . . . ."[27])

Ha a két nagy férfiú imént idézett és eredeti szépségekkel bővelkedő lelkes szavait összehasonlítjuk Kossuth ama vezércikkével, melyben külföldön lakó főurainkat korholja: észre fogjuk venni a hatást, melyet azok Kossuth észjárására, sőt kifejezéseire is gyakoroltak.

Lássuk Kossuth említett vezércikkét:

„. . . . Van egy ezen kiszivárogtató csatornák között, melyet nem a sors átka, nem a körülmények hatalma, nem századok viszontagságos küzdelmének utófájdalma, hanem a nemzetet és öneredetét megtagadó elkorcsosodás bűnkeze nyitott, azon elkorcsosodás bűnkeze, mely a magasztos honszerelem helyét gyáva kéjvadászattal tölti el, s leszórva minden nemzeti jellemet, a honra, melynek termékeny pora őseinek hamvával vegyült, csak mint egy fejőstehénre emlékezik, mely a háladatlannak táplálékot nyujt külföldön kéjre talán, de gyakran unalomra, még gyakrabban magának gyalázatára, utódainak romlására vesztegendőt. És a polgári bűn, melynek rajzképéhez egy-két gyöngécske vonást adánk, — e polgári bűn az absentismus. Értsük meg egymást jól, uraim! Kik a státus szolgálatában hazájok javára töltik külföldön napjaikat, legyen megáldott igyekezetök! Isten adja, hogy jót tegyenek szegény honunkkal s felvirágzásában leljenek pótlékot a honvágygyal küzdés áldozatáért, és kiket a honszerelem viszen külföldre, hogy lássanak s tapasztaljanak, visszatérendők, mint a fürge méh, tapasztalásuk gyűjteményével édes honunkat gazdagítani, legyen megáldott minden lépésök!

Ők a haladott civilisatió közvetítői, nemzedékről nemzedékre gyümölcsözendő uzsorával fizetik vissza, a mit honunkból merítettenek, hogy az istenek legfőbb ajándokát, tapasztaláson szilárdult értelmet szerezhessenek. De kiknek hosszú életükből a honnak talán egy perc sem jutott, míg a hon nekiek oly sokat adott, kiknek a hon egy utált kietlen, hol még csak fényleni sem tartják érdemesnek, kik milliókat cipelnek ki, hogy fényüzési vetélkedésben romlott inyöket csiklándozgassák, feszes éjjelikben ásítozzanak, kártyaasztalnál grand-seigneuri könnyűdedséggel szórják az ezereket vagy a hon földének becses jövedelmét telhetetlen hárempiócáknak vessék martalékul, — ezeknek, csak ezeknek vállaira hárul az absentismusnak egy egész nemzet boszankodásától kisért polgári bűne.

---

[27]) V. ö. u. o. 152—154. l.

Különös neme az elkorcsosodásnak, melyhez hasonlót a história alig mutat! Azt gondolnók, az emberi nemnek csak két faja van; egyik, mely valónak érzi keblében azon vonzalmat, mely Ovid szép szavai szerint szülőföldünkhöz kimondhatlanul édesen csatol;[28]) másik, mely Ovenus rút szavaival tart mondván: „A mely föld táplál, az honom,[29]) és e két fajnak van különféle színvegyülete; a magyar absentisták azonban sem egyikhez, sem másikhoz, sem a kettőnek színvegyületéhez nem tartoznak. Montesquieu mondja, hogy a honszerelem minden emberrel közös érzelem; de a mi absentistáink Montesquieut meghazudtolják, hacsak azt nem akarjuk felőlük hinni, hogy azért futják szegény honukat, miszerint a távolbani visszaemlékezésben gyönyörködjenek, miként Rousseau távozott szerelmesétől, hogy a távol kedvesseli levelezés gyönyörében kéjeleghessen. De ha nem ismerik absentistáink a honszerelem édes vonzalmát, azt gondolnók, vonzódnak legalább a földhöz (patria), mely őket érdemükön kívül gazdag patrimoniummal élteti. De nem; — ők idegen földön ütik föl tűzhelyöket, nehogy valamikép a honnak legalább fényűzésök által visszaadjanak valamit az elszívogatott tömérdek jövedelemből. — A brit, ki költségeiben megfogyatkozott, elmegy külföldre, kogy erszényzavarát helyrehozhassa; a magyar gazdagon megy ki, hogy eladósodottan térjen vissza, ha ugyan visszatér, mielőtt a név s pazar fény által bizodalomra szédítettek átkától terhelten sírba szállana. A brit magával viszi nyelvét, nemzeti jellemét s, bárhova forduljon e kerek földön, Albion érdeke lebeg szüntelen szemei előtt; a magyar? — boldog Isten! — ő nemzete nyelvét felejtni siet, habár magyar szó ajkain valaha csengett volna is, s a nemzeti jellem vesztette kebelben a honérdeknek hely nem jutott. Az angol hazafisága csaknem igazságtalanságig terjed, mert jónak semmit sem tart, a mi nem angol; a magyar absentista rosznak tart mindent, a mi magyar. — És pedig, ha oly emberekről volna szó, kiket a hon csak terhekkel sújta, de áldásaiból kitagadott, kiket hon inség kisért fáradalmaikban vagy a kasztok mohos sorompói jogosztályzatból kitagadtanak; — ha oly emberről volna szó, ki honát futva nyomortól vagy szolgaságtól fut: e hidegségen nem

---

[28]) Kossuth amaz idézete Ovid. (Pont. levelei 1. 4. eleg.) e két sorából való:

Nescio qua natale solum dulcedine cunctos
Ducit, et immemores non sinit esse sui.

[29]) „Ovenus verseiben két sor így hangzik:
„Illa mihi patria est, ubi pascor, non ubi nascor.
Illa mihi patria est, mihi quae patrimonia praebet".
Ezt Voss a németekre alkalmazva imígy fejezi ki:
„Das Vaterland? Was Vaterland?!
Der Topf, der Topf ist Vaterland,
Das übrige sind Fratzen."

Kossuth jegyzete.

csodálkoznánk, nem csodálkoznánk, ha nélkülözni szeretné a levegőt, mely születése percében első lehelletre dagasztá mellét, — ha nem bánná felejteni az édes hangokat, melyek bölcsőjét körülrezgették, — nem vágynék látni a tájakat, miknek képei a gyermek álmával összeolvadtak: mindezen, — mondók, — nem csudálkoznánk, de kit a hon elsőszülötte gyanánt karolt föl édes anyai karjaira, kinek módot, jogot, szabadságot adott boldogítva fényleni, ki előtt tért nyitott, szépet és dicsőt, minőért más talán szívvérét adná, — hogy ily ember keblében sem talál viszhangra Varnhagen Rahel ismeretes fölkiáltása: „Igazságos Isten! mi könnyű, mi természetes szeretni a hont, ha ez az embert csak egy kevéssé viszonszereti; hisz azt viszonszeretet nélkül is oly örömest teszszük," — hogy lehet magyar, szabad és gazdag, ki annyi viszonszeretetért nem érez a honhoz csak annyi szerelmet sem, miszerint hon maradjon, mint marad jeges partjain az eszkimó, ez csakugyan szintoly fájdalmas, mint megfoghatlan. De azt mondjátok talán: „A finomabb izlésnek sem a falusi lak, sem művészeti éldeletekben parlag fővárosunk örökös pora nem nyújthat kielégítést"; — jó, — hát teremtsetek kielégítést, ragaszszátok az éldelet gyönyöreihez a teremtés örömét, mely e szóban fekszik: „Ez az én művem"; ne építsetek templomot Rómának, ne gyűjtsétek a művészet remekeit Bécsnek, ne emeljetek pompás palotákat Nápoly utcáin, ne tüzeljetek Libanon cédrusával párisi kandallótokban; — ki tegye széppé e hont, ha ti gazdagok nem teszitek? De hagyjuk ezt, minek beszéljük, mit mindenki tud, mindenki fájlal, de leginkább hazánk azon nagyai, kik tűrnek, nélkülöznek, cselekszenek, hogy a honban lakást kedvessé tegyék, s kik e törekvésben azok által, kiktől telnék, oly kevéssé gyámolíttatnak? — Igen hagyjuk ezt; kit a hazához szíve nem vonz, philippikák nem fognak vonzani . . ."[30])

Hány nagy író és szónok szólt a hazaszeretetről! Valamint Kossuth tanult elődeitől, úgy viszont tőle is tanultak kétségkívül mások. Költőink és államférfiaink kölcsönösen lelkesíték egymást.

Vajjon nem valószínű-e, hogy Kossuth imént idézett sorai ösztönözték a lánglelkű Petőfi haragját, hogy annak „A külföld magyarjaihoz" intézett dorgáló versében kifejezést adjon?

Az első író, ki az új magyar nyelven valóban remekül szólalt meg, Vörösmarty volt; ennek ragyogó, hajlékony s változatos nyelve oly szellemnek, mint Kossuth, nem kerülhette el figyelmét. Valóban Vörösmarty hatása érezhető Kossuth irályán.

Szellemének bő táplálékot nyujtott a német irodalom is, melynek nagy írói közt alig van egy, kivel annyira rokonszenvezne, mint Schillerrel.

Az angol írók közül leginkább Shakespeare köté le figyelmét,

[30]) 1842-iki évf. 143. sz.

még börtöne magányában ismerkedett meg vele. Élénk és éles szelleme felfogta a nagy brit költő hatalmát és nagyságát. Ennek gazdag nyelvéből kifejezéseket, erőt és merészséget kölcsönzött.

Nem egyhamar találhatunk írót és államférfiút hazánkban, — hol leginkább csak azt ismerik és utánozzák, a mi német, — ki annyira a francia irodalom hatása alatt állott, mint Kossuth. A francia bölcselőket és költőket egyaránt ismerte.

Chateaubriand, a francia írók egykori nagytekintélyű vezére, Kossuth hirlapíró-korában még világszerte divatban volt; Kossuth gyakran idézi, sőt olykor, — habár nem szándékosan, — képleteit és kifejezéseit is utánozza.

Vegyük például az 1842-iki évfolyam 148. számában megjelent vezércikkének e két helyét: . . . . hol a honszerelemnek a szivredők oltárán lángoló tüzét a nemzeti költészet istenfuvalma nem élteti, ott népcsorda lehet, de nemzet nincs. . .“

„Nemzeti költészet lövelli állócsillagként a nemes érzelmek fénysugarát a népekre alkonytalanul; az üdvözíti nemes gerjedelemmel a boldogokat; az csepegtet balzsamírt a boldogtalan vérző kebelébe; az emeli a nép dicsőségét föl egy mennyei diadalig; az riasztja föl marathoni csatára bilincsfenyegette szabad hon szabad fiát; az idéz magasztos mosolyt ajkaira, midőn a honért, ha kell, halni megy; az bír ama bűverő tehetségével, mely az egyéni élet prózai mezejének minden szögletén a nemzeti érzület húrjait megrezgeti; sőt miután a mulandóság ujja a nemzet életét megilleté, miután a capitolium keresztény főpapi lakká változott, Pompejus oszlopának talapzatánál egy vándor beduin üté föl sátorát, Palmyra romjai közt a sakál ordít, s Jupiter temploma boltkoszorúján egy szanton kunyhója áll, midőn a nemzet rég elveszett, mint elvész a por, melyet tenyerünkről lesöprünk: költészete, mely a nemzetet nevelé, egy nagyszerű sírvers gyanánt hangzik át idegen nemzetek ivadékaira s annak halála után, melynek írva volt, az emberiség nevelőjévé változik.“

Hasonlítsuk most össze Kossuth szavait Chateaubriand következő soraival:

„Az ember mintha Palmyra romjait, az idő és lángész dicső maradványait látná, melyek tövébe a puszták arabja nyomorult kunyhóját épité.“[31])

„Néha a távolban egy abyssiniai karaván, nomád beduinok vonulnak el a hullámzó sivatag láthatárának valamely pontja felé . . . .“[32])

---

[31]) Chat. e szavai Pascal újabb kiadóinak értelmezéseire vonatkoznak, melyekkel „Pensées“-it kisérték, és melyeket Chat. roszalt. V. ö. A keresztény szelleme, franc. ford. Gubicza István, III. rész, II. könyv. VI. fej.

[32]) U. o. III. r. V. k. II. fej., hol az egyptomi kolostorokról szól.

„Palmyrában a datolya ember- és oroszlánfők közé ékelődik, melyekre a nap templomának oszlopfői nehezednek; a pálma oszlop gyanánt áll a ledőlt oszlop helyén s a régiek által Harpokratnak szentelt barackfa a csend hajlékában emelkedik . . . Néha a pusztában mellettök letelepedő karaváncsapat fokozza a festői hatást; a keleti öltözet nemes alakja oly jól illik e romok nemes alakjához; a tevék azokat még nagyobbaknak tüntetik föl, midőn a téglaomladékok közt fekve csak szürke fejöket és kimagasló púpjaikat mutogatják".[33])

„A sakál egy üres talapzatra lépve valamely kosfejű Pan mellszobra mellől nyujtja előre orrát . . . ."[34])

„Tempe völgye, Olymp berkei, Attika és Peloponesos partjai Göröghon romjait tárják elénk . . . . Mintegy elveszett övét visszaadandó jázmin-füzér öleli át Venus derekát; fehér mohszakál ereszkedik le Hebe álláról; mák nő Mnemosyne könyvének lapjain: jelképe e helyek régi dícsőségének és jelen elhagyatottságának. Az Aegei-tenger e düledező csarnokok alatt elhaló hullámai a panaszos dalú Philomela, a sohajtozó Alcyon, a Leda keblén fészkelő hattyú s száz más, mintegy a Gráciák által elővarázsolt körülmény elragadó képet kölcsönöz e romoknak; az ember azt mondaná, hogy valamely isteni fuvallat illeti még most is a Múzsák és Apollo templomainak porait . . ."[35])

Kitünik ezekből, hogy az ékesnyelvezetű Chateaubriand-tól még szókat is kölcsönzött, melyek azonban mintegy önkéntelenül kerültek Kossuth tolla alá.

Lamennais, — kiről a pajzánelmésségű Heine azt mondá, hogy a keresztre tűzte fel a jakobinus-sapkát, szintén nagy hatást gyakorolt Kossuth irályára. Lamennais fellengző nyelven írt cikkei, melyek „Avenir" című lapjában jelentek meg, és, — a próféták nyelvére emlékeztető — híres könyve: „Les paroles d'un croyant" mély benyomást tőnek rá; Lamennais említett könyvének sajátságos hangulatú, aphoristikus, mintegy ihletett irálya Kossuth a szabadságharc idejében írt cikkein és beszédein ismerhető fel leginkább.

Lamartine költői és szónoki műveit, de főleg a „Girondiak történetét" okvetlenül igen kedvelte Kossuth, sőt közte és a szeretetreméltó francia író közt mintegy szellemi rokonság van. De Csengery Kossuthot mint politikust hasonlítja Lamartinehoz; ha van is némi hasonlatosság közöttük, mi Kossuthot Lamartinenál sokkal nagyobb államférfiúnak tartjuk, nemcsak erélye, következetessége, szóval lelki tulajdonságainál fogva, hanem azért is, mert történelmünkben sokkal fontosabb szerep jutott Kossuthnak, mint a franciákéban Lamartinenak; kit politikai dilettantismusáért és követke-

[33]) U. o. III. r. V. k. IV. fej. [34]) U. o. az egyptomi romokról szóltában. [35]) U. o.

zetlenségeiért Cormenin ismeretes könyvében oly kegyetlenül megrótt; Cormenin Lamartineról szóló bírálata Csengerynek annyira megtetszett, hogy azt majdnem szóról szóra lefordítá és — nehány igazságtalan támadással megtoldva — Kossuthra alkalmazá.

Kossuth egyike amaz íróinknak, kik nem annyira az ókori, mint inkább az újkori remekírók műveit tanulmányozták. A régi, a hagyományos, a mult kevéssé érdekelte; az újkori eszmék foglalták el teljesen. Úgy hiszszük, hogy csak így tölthető be hivatását. Épen ezért volt e rendkívüli férfiú a nemzet hazafias és szabadelvű törekvéseinek mintegy megtestesülése, és az újkori eszmék magaslatára felemelkedni akaró Magyarország képviselője.

Úgy látszik, hogy a régi kor írói közül leginkább csak a híres római szónokkal foglalkozott; Cicero tanulmányozása félreismerhetetlen nyomokat hagyott Kossuth művein. Cicero Archiasról, a költőről azt mondja, hogy:

„Ifjú korában a cimbriai eseményeket megéneklé, s hogy őt még Cajus Marius is kedvelte, ki pedig a tudományok és költészet iránt nem igen volt fogékony.“[36])

„Az idősb Africanus kedvelte Enniusunkat; azért hiszik, hogy ennek alakja van márványból a Scipiók sírboltjára helyezve.“[37])

„Vajon a mi nagy hazánkfia (Pompejust érti), kinek szerencséje egyenlő vitézségével, a mitylenei Theophanest, tetteinek történetíróját, katonáinak gyülekezete előtt nem ajándékozta-e meg polgárjoggal? és vajon e vitéz, noha műveletlen harcosaink, a dicsőség bizonyos varázsától elragadtatva, épen mintha ama kitüntetésben maguknak is részük lenne, nem helyeselték-e azt hangos tetszésnyilatkozataikkal?“[38])

„. . . Fulvius, kit, mikor az aetolok ellen harcolt, Ennius elkisért, nem habozott a zsákmány Marsot illető részét a Múzsáknak áldozni.“[39])

Kossuth pedig az 1842-ik évf. 148. számának vezércikkében így ír:

„A civilisatio, melynek nemzeties jelleme nincs, hasonlít a levágott gyümölcsvirághoz, mely pohárban még egy-két napig elteng, de gyümölcscsé soha sem leszen. Idegen civilisatio lépést tart a nemzet sülyedésével. Míg a zamai hős Ennius nyelvét tartotta becsben, míg a Scipiók sírboltja a calabriai költő képszobrát díszének tartá: addig Róma ereje megtörhetlen jövendőt igért; de midőn a görög civilisatio (civilisatio! hanem idegen) a római nemzetiség fölibe emelkedett, miután a nyers Marius már görög dalnok felé mosolygott, ki a kimber háborút megénekelé, ámbár a civilisatio folyama, mint a rétlapályon szétbocsátott víz, a nép soraiba is leterjedett, annyira, hogy Pompejus tábora hangos helyeslésbe törne ki,

[36]) IX. fej. [37]) U. o. [38]) X. fej. [39]) XI. fej.

midőn a nagynak nevezett vezér Theophanest, a mitylenei történetírót római polgárjoggal ajándékozá meg; és Quintus Fulvius eléggé művelt volt, hogy a győzelmi zsákmány hadvezéri részét nem Marsnak — a miként szokásban vala — hanem a Múzsáknak áldozná: mégis már ekkor Róma hanyatlásnak indult."

E sorokban az eszmék, a képek, sőt magok a szók is kétségkívül eszünkbe juttatják Cicero fentebb idézett helyeit.

Azonban — nézetünk szerint — nemcsak az tünik ki az imént és a fentebb idézett párhuzamos helyek összehasonlításából, hogy Kossuth számos nagy író műveit ismerte s azok egyes helyeit felhasználta, de egyszersmind az is, hogy azok tolla alatt szebbekké váltak, és hogy rájok lehellé eredetiségének szellemét.

Van még egy könyv, melynek örök szépségei megragadák lelkét, mely könyv a gyengét erőssé, az erőset még erősebbé teszi, melynek tiszta forrásaiból majd minden nagy író merített, — mondanunk sem kell, hogy a bibliáról szólunk. A figyelmes vizsgáló észreveendi, hogy a biblia nemcsak költői bájt, de bizonyos kenetességet is kölcsönzött Kossuth irályának, mi által páratlanná válik az.

Bármily gazdag tehetséggel volt is megáldva Kossuth, mégis leginkább a munkának, a tanulmányozásnak köszönheté, hogy oly mesterileg tudott bánni a nyelvvel.

De vajon van-e író, ki másként lett nagygyá? van-e író kinek műveiben sem szándékos, sem öntudatlan utánzásokat nem lehetne találni?

Cicero ép úgy tanult Demosthenestől, mint viszont ez az előtte élőktől.

Követem a régieket, de magam is tudok létrehozni egyet-mást, mások művein változtatok, elhagyok belőlük, nem szolgálok rabként nekik, de csak megegyezem velük; — mondá Seneca.[40])

Jeromosnak, a híres keresztény írónak ellenségei, — egyébbel nem tudván őt megtámadni — azt vetették szemére, hogy a régi pogány remekírók szavait nagyon gyakran használja munkáiban; mire ő kedélyes hangon azt válaszolá, hogy nem tehet róla, ha el nem felejté a mit még gyermekkorában tanult.[41])

Bárki mondott is valami jót — azt enyémnek tekintem, mondá Seneca;[42]) onnan veszem anyagomat a hol találom, mondá Molière.

Mennyit köszönhet Széchenyi az íróknak, kik kortársai voltak, és kivált Wesselényinek! Deák Ferenc Kölcseynek!

Ismeretes, hogy mily döntő befolyást gyakorolt Kölcsey még a nagy Eötvösre is, Szalay Lászlóra, Pulszkyra és általában mindazokra, kik nemesítő közelségébe kerültek.

---

[40]) V. ö. 80. lev. [41]) V. ö. Apol. adv. Ruf. I. [42]) V. ö. 100. lev.

Mennyivel tartoznak Vörösmarty, Bajza, Toldy és mások is Kisfaludy Károlynak és „a nemzeti szellem tüzes ébresztőjének", az érdemekben oly gazdag Virág Benedeknek!

Régibb íróink nem tekintették-e mesteröknek Kazinczyt? És viszont ezek is csak úgy juthattak a szellemi vezérkedéshez, mert hazafias elődeik példáján lelkesülve azok nyomaiba léptek. De senkinek sem jutott eszébe ezért kicsinyleni őket; a mit másoknál természetesnek tartunk, azt Kossuthnak hibául rójjuk-e fel?

Igazságos eljárás-e ez?

Nem az az eredeti író, a ki senkit sem utánoz, de az, kit senkisem utánozhat, mondja elmésen Chateaubriand.

Ilyen író Kossuth is.

Bármennyit köszönhet is Kossuth elődeinek és kortársainak, korántsem oly író, kire Labruyère e szavai: „un auteur né copiste" illenének; nem oly író, ki azok közé tartozik, kiket Lamennais „esprits secs et stériles" szavakkal jellemzett; de a mi legkevésbbé, sőt épen nem illik Kossuthra, az Molière e két szava: „sot savant".

Kossuth nem tartozik amaz írók közé, kik kis szellemöknél fogva — úgy látszik — csak arra vannak kárhoztatva, hogy mások szellemi termékeiből élősködjenek, és azokon rágódjanak; kik, ha a költészet terére tévednek, borura derüre faragják a verset, de — mint Horác mondja — nem tudni miért? mintha az istenek büntetésképen rótták volna rájok a verselés kínlódását; ha prózát írnak, a szó szoros értelmében prózaiak, nem gondolkodnak, csak mások gondolatait ismétlik untalan; mikor írnak böngésznek vagy fordítanak mások műveiből; mindazonáltal írnak rettenthetetlenül, sokat, de nem remekműveket; nincs bennök szikrája sem az eredetiségnek, csak azt tudják mit másoktól tanulhattak meg; nincs bennök semmi képzelő erő, semmi emelkedettség, semmi lendület, semmi kellem; kicsinykedők, szőrszálhasogatók, unalmasok, legtöbbször irigyek és kérkedők, sőt gőgösek, — kiket sokan tudósoknak tartanak, pedig csak elbizakodott és hiú tudákosok.

Vannak ilyenek minden korban és minden nemzetnél. Ezek azok, a kik elitélik Shakespearet, Molièret, Katonát, Petőfit . . .

De minek folytassuk?

Mint a franciák egykor Girardin Emilt a hirlapírók fejedelmének nevezték, kinek jelentősége pedig bizonyára nem volt akkora hazájában mint Kossuthé nálunk: úgy mi Kossuthot a magyar hirlapírók fejedelmének tartjuk.

ISTVÁN FŐHERCEG ÉLETÉBŐL.

IV.

Politikai visszaemlékezések.

Bármennyire értékes is minden, mi Magyarország utolsó nádorának életére és működésére vonatkozik, mégis a legkitűnőbb mozzanatot politikai tevékenysége képezi; mert szoros összeköttetésben áll az hazai történünk legnevezetesebb korszakával.

Noha előbbi cikkeinkben annyi részletet soroltunk fel, melyekből István főherceg életéből őt mint embert, politikust és államférfiút, kellően meg lehetett itélni, és egyuttal több történelmi adatot helyre igazítottunk, mégis be akarjuk avatni olvasóinkat politikai életpályája némely fontos részleteibe, melyek arra szolgálhatnak, hogy kimutassuk mindazt, mit nagy vonásokban fel hoztunk ebbeli jellemzésére.

Ennélfogva mindenek előtt visszatérünk azon időre, midőn a főhercegnek az udvarral, jelesül az akkoron hatalmas Metternich ministerrel a nádori hivatal átvételére vonatkozó első értekezletei kezdetöket vették.

Nagyérdekű e tekintetben a mit István hercegről életírója mond egy emlékirat felől, melyet a jövendőbeli nádor Metternich herceghez intézett és közvetlenül ennek elindítása után egy hozzá közel álló egyéniségnek fölolvasott. Ez mutatja, hogyan gondolkozott István főherceg apja utódának állásáról. De hadd szóljon maga a történész, ki szóról szóra ezeket mondja:

„István főherceg, ma, január 13-án délután egy általa pár perc előtt befejezett s Metternich herceghez intézett emlékiratot olvasott föl nekem, melynek lényeges tartalma a következőkben foglalható össze: Miután emlékeztette a főherceg Metternichet egyik előtte tett korábbi nyilatkozatára, mely szerint a nádori méltóság a főherceg apja, József nádor elhúnyta után igen valószínűleg ő reá fogna ruháztatni, e nyilatkozatot emlékirata indokolásául fölhozván, annak előadására tért át, hogy az ország főnökét Magyarországon szélesebb hatalomkörrel kellene fölruházni, mint a minővel elhúnyt apja bírt. Midőn ez 1796-ban nádorrá lett, akkor a ráruházott hivatalos hatáskör és minden egyéb eszköz a kormány és saját méltósága fentartására tökéletesen elegendő volt; évek mulva azonban annyira megváltoztak a viszonyok Magyarországon, hogy az utóbbi években még azon tekintély, melyet apjának hosszú szolgálati ideje kölcsönzött, az ország állapotának és törvényeinek ismerete, az állam szolgálatában megőszült feje, mely még a leghevesebb ellenzékeskedőket is tiszteletre ragadta, sem volt mindig elegendő a kormány szándékainak keresztülvitelére és méltósága fentartására, és őt magát sem védhette meg érzékeny támadásoktól. E körülmények

ép oly világos mint őszinte fejtegetése után a főherceg az azokból szükségképen származó következtetésekre tért át, melyeket föltételekül formulázván, a neki szánt magyar nádori méltóságnak elvállalását ezekhez kötötte.

A levelezés István főherceg és Metternich herceg közt azon időben nagyon élénk volt. István 1847. évi február hó 28-án második jegyzéket intézett Metternichhez, melyben első emlékirata némely részeit közelebbről fejtegeti. Ezt férfias őszinteséggel és komoly hangon teszi. Az általa tett föltételek teljesítéséhez ragaszkodik. Nagyon érdekes annak tudása, mit jegyzékében hangsúlyoz, hogy helytartóvá kinevezése nem fekszik az állam érdekében. Azon érvek közt, a melyeket fölhoz, az is foglaltatik, hogy a nádori hivatalt nem kell a családban apáról fiúra megörökíteni. Azon benyomásról, melyet a jegyzék Lajos és János főhercegekre és Kollowrat grófra tett, kiknek fölolvastatott, a főherceg bizalmas emberének azt mondotta, hogy két nagybátyja őt ezért megdicsérte, de Kollowrat gróf hosszú képet csinált hozzá.

A magyar udvari kancellár, Apponyi gróf, kinek István főherceg emlékirata és jegyzéke véleményadás végett kiadatott, emlékiratot szerkesztett róla, mely a főherceghez kéziratú levélben megküldetett, hogy róla jelentést tegyen ő Felségének.

Az udvari kancellárnak 50 lapra terjedő véleményadására tett észrevételeit a főherceg bizodalmas emberének felolvasta. Ez észrevételeket a főherceg életírója következőleg foglalja össze:

Az országban levő pártok állásáról a főherceg ezeket mondá:

Alkotmányos országban az ellenzék szükséges, s ha ez nem léteznék, teremteni kellene ilyet, mi általánosan annyira el van ismerve, hogy bizonyításra nincsen szükség. A főherceg roszalja a conservativek klubszerű föllépését az országban, mivel ennél igen magas állású államhivatalnokok is voltak és ezáltal példát adtak az ellenzéknek hasonló gyülekezésekre. A conservativek tüntetést is rendeztek egy 200 egyénből álló gyűlés által, melynek tagjai többnyire királyi hivatalnokok voltak, s az ellenzék ezen kihivásra egy 1200 ellenzékiből álló gyűléssel felelt.

A főherceg itt azt mondja: Az államhivatalnokok közül, kik a conservativek gyűlésén résztvettek, többen bevallották előtte, hogy nem mentek volna oda, ha Bécsből, azaz az udvari kancellariától föl nem szólittattak volna.

Az udvari kancellár a maga jelentésében mellőzi ezt a pontot, sőt még megrovólag szól arról, hogy a mint látszik, minden gyanut, mely őt ezen alattomos hivatkozásért érhetné, magától eltávolitson. E gyűléseket a főherceg hibás lépésnek, sőt a kormányra nézve károsnak is mondotta; mert e párt a kormányt végre kényszeríteni akarhatja, hogy vele szövetkezzék és cselekvési ösztönzést és irányt tőle kapjon.

A kormány állására nézve a pártokkal szemben, a főherceg épen nem osztja az udvari kancellár nézeteit. Igy jelesül a főispáni helyettesek annyira magasztalt hasznos voltát, valamint némely igazgató főispánét is kétségbe vonja, mivel a főispánok gyakori és hosszasabb távolléte által hivatalos tevékenységök félbeszakasztásánál fogva a megyékben a kivánt sikeres eredmény nem állhatott be. Mindenek fölött M... királyi személynökké szándékolt kinevezését ellenzi a főherceg. E kinevezést, hogy ha az csakugyan megtörténnék, az országra nézve vészthozó hibának tartja, sőt óva inti ő Felségét, hogy attól tartózkodjék, azt mondván, hogy a jelen kor viszonyai olyanok, melyek meg nem engedik, hogy ő Felsége elhibázott rendszabályokat hozzon, mert ezek legveszedelmesebb következésűek lennének az országra nézve.

A nádor állását illetőleg a pártokkal szemben, a főherceg előbbi nézeténél marad, hogy a nádornak egyik párthoz sem szabad tartoznia és nem lehet pártember. Ő a törvények és az alkotmány őre, ennélfogva azoknak barátja, kik törvényes pályán haladnak és azoknak ellensége, kik céljaikat, ha mindjárt törvényesek is ezek, törvénytelen úton akarják elérni. E kormánykodó kétszínű politikáról a főherceg mitsem akar hallani. Ez, mint mondja, politikai hitvallása.

A főherceg azon indokok ellen lép föl, melyeket a kancellár a nádornak a főrendi táblánál való elnökösködése szükségességére nézve fölhozott. A főhercegnek nézete az, hogy az elnök föladata nem más, mint a szavazók nézeteit, a nélkül, hogy a magáét befolyásolólag mutassa, előadni és a többséget kimondani, azonfelül pedig a napi rend és a főrendi tábla tisztességének fentartása. A kancellár által fölhozott jótékony befolyás, melyet a nádor a gyűlésre gyakorolhat, hol a legnagyobb szólásszabadság a legnagyobb egyéni immunitással párosulva uralkodik, majdnem csalóka. A nádor tekintélye csakhamar elenyésznék, mig ellenben ritkább megjelenése az elnöki székben a kivánt benyomást és sikert könnyebben idézhetné elő.

A főherceg emlékirata, mely csak 16 félhasábos lapra terjedt, még más igen fontos ellenvetéseket is tartalmazott és oly férfiúnak tűnt fel benne, ki kimagaslatt a pártok közül, ép úgy az udvarnál mint Magyarországon és ment volt minden bureaukratikus előítéletektől, fenhéjazástól és farkcsóválástól

A bécsi márciusi napok a főhercegre mély benyomást tettek, de midőn bizalmas embere azt kérdé, vajon tekintetbe vette-e a kormány Magyarország esetleges fölkelésének lehetőségét, s azt, hogy a várak épen nincsenek fölszerelve és élelmi szerekkel ellátva, noha azok az egyedüli katonai pontok, a melyekből esetleges forradalmi mozgalmakat el lehetne nyomni, a főherceg e szavakkal szakította félbe beszédét: „De ugyan hová gondol ön?“

— „Szívemből óhajtom, hogy hercegségednek igaza legyen, mondá meghittje, de a jelenkor eseményei emlékeztetnek a régi közmondásra: accidit in puncto quod non operatur in anno.“ A főherceg erre azt mondá, hogy meghittje mindent nagyon fekete színben lát, s azon nézetét fejezte ki, hogy Magyarországon sohasem fog nyilt szakadás a kormány és király ellen kitörni. Azután hozzá tevé: „ha itt Pozsonyban törne ki zavargás, magam mennék a nép közé és bizonyosan lecsillapítanám.“

Közvetlenül az előtt, hogy a főherceg a fölirat átnyújtása végett Bécsbe utazott, hozzá meghívott meghittje ezt az óhajtást fejezte ki: „Adja az Isten, hogy fenségednek sikerüljön Bécsben előnyöket kivívni és ismét megelégedve térjen vissza.“ — „Ki tudja, válaszolt a főherceg, visszatérek-e vagy talán agyonütnek?“ A mint látható, a főherceg a bécsi állapotokat igen rémeseknek képzelte és nem sejtette, hogy a bécsi ifjúság lovait ki fogja fogni és kocsiját húzni, mihelyt ráismer.

A följegyzések szerzője el akarta a főherceget ezen megjegyzésétől terelni és azt mondá, hogy a nádor magatartása által a főrendeknél és az által, hogy a küldöttséget a királyhoz vezeté, a magyarországi mozgalom élére állott — maradjon hű e szerephez és vigye azt a király és az ország érdekében bátran keresztül. Minthogy most nem úszhat az ár ellen a nélkül, hogy bukásnak ne tegye ki magát, ennélfogva észszerűbb lesz az árral úszni, mivel kilátása van, hogy annak némi szilárdsággal és erélyességgel irányt adhat és az ár veszélyességét mérsékelheti. Erre így felelt a főherceg: „Ha a föliratot odafenn — a császári udvarnál — nem fogadják el, nem marad számomra egyéb hátra mint leköszönni állásomról, mert akkor nem térhetek vissza Magyarországba.

E nyilatkozat után azt kellene hinni, hogy a főherceg tagadó válasz esetében a legroszabbtól tartott Magyarországon, de aggályai egészen másneműek voltak, és ezeket igen jellemzőleg így fejezte ki: „Az udvarral ellenzékeskedésben állván, a magyaroknak eszébe jutna engem királynak kikiáltani, ezt pedig elakarom kerülni. Ha megszünök nádor lenni, még sem szüntem meg főherceg lenni, és mint ilyen ő Felségének a császárnak mindig hű alattvalója maradok és osztozom a királyi család sorsában.“ — „Igen, folytatá, jól tudom, ha magyar ministerium nélkül térek vissza, akkor az országgyűlési ifjúság királynak fog kikiáltani! Ha ez megtörténnék, akkor én félóra mulva tulvagyok a határon és Magyarország soha többé nem lát.“ Ugyan ezen lehetőség villamlott föl a főherceg agyában abban az időben, midőn mint a magyar hadsereg főparancsnoka Székesfehérvárott azon ponton állott, hogy a horvát, illetőleg a báró Jellachich bán

alatti császári csapatok ellen csatára keljen, mi által a császári családdal szemben merev helyzetbe jutott volna, mely annál inkább indokolta aggályait, mivel Kossuth Lajos szent István koronájának elfogadását, mint egyedüli módot említette előtte, mely által a hazát megmentheti. Épen ezért intézett közvetlenül az összeütközés előtt kérdést az udvarhoz és elhagyta az országot.

A mit előbb a nádor fogadtatásáról, midőn 1848 márc. 16-án Bécsbe érkezett, futólag említettünk, azt most itt rövidebben leírjuk.

Midőn a főherceg a bécsi külsorompokhoz ért, nem talált ott többé pénzügyőröket, mint máskor, hanem fölfegyverzett tanulókat, kik a rendet fentartották. Alig ismertek rá a tanulók, azonnal hangos „éljen"-ben törtek ki és midőn a bezárt városkapu a főherceg inasa e kiáltására „István főherceg" megnyittatott és ő a szent István térre ért és fölismertetett, a nép megállította, lovait kifogta és kocsiját ismételt és tartós éljenzések közt egész a császári várpalotáig húzta. Ezen ovatió a főherceget arról győzte meg, hogy a viszonyok Bécsben nem oly roszul állottak, mint a hogy Pozsonyban képzelte, de más részről azon mód, mely által a császári várpalotába vonult, igen kellemetlenül érintette őt.

A magyar országgyűlési küldöttség hasonlókép kitüntetéssel fogadtatott, a tanulók és nemzetőrség küldöttsége ünnepélyesen vonult ki elébe és Kossuth Lajost szűnni nem akaró éljenzések közt kisérte szállására, a „Vad ember" vendéglőig, hol tiszteletére két díszőrt állított föl a bécsi nemzetőrség.

Noha ő Felsége a nádornak a rendek nevében tartott beszédében kifejtett kivánságaira, igenlő feleletet adott a küldöttségnek, Lajos főherceg még mindig nehézségeket emelt, miket a nádor azon nyilatkozattal némított el, hogy ő megtagadás esetében lemond a nádori méltóságról és nem tér többé vissza Magyarországba. István főherceg tehát egyengette az utat, mit Kossuth március 17-én Pozsonyba visszatértekor, hol ünnepélyesen fogadtatott, a „Zöldfa" vendéglő erkélyéről tartott szónoklatában azáltal ismert el, hogy mindenek fölött hangsúlyozta, miszerint a követelések elfogadása a nádor erélyes közbenjárásának tulajdonítható.

Azonban — mi akkor igen szűk körben volt ismeretes — egy a diplomatia tekervényes utain nagyon jártas államférfiú, Zs . . . udvari tanácsos magának igyekezett ezt tulajdonítani és saját érdeméül fölróni, a mit a főherceg a 48-ki törvények szentesítésére nézve kiküzdött. A királyi igéret meg volt nyerve, de a szentesítés előtt még tárgyalások folytak a nádor és mérvadó egyéniségek közt, melyeknek a királyi szentesítések véget vetettek. Ezeket Zs . . . udvari tanácsos a főhercegnek Bécsből való távolléte alatt eszközölte ki. Midőn a nádor Pozsonyba érkezett este 11 órakor, az elfogadó

terembe lépve, hol őt az ország főemberei várták, hangosan ezt kiáltá: „Győzelem, kedvező föltételeket hozok.“ — „Már késő“, szólt közbe a jelenlevő udvari tanácsos, „időközben minden megadatott és én már értesítettem róla Batthyány ministert.“ A főherceg ezen meglepő nyilatkozatra némileg meghökkent, de higgadt maradt azon öntudatban, hogy ő egyengette az utat Magyarország emez alkotmányos korszakának.

Zs . . . udvari tanácsos azonban, kit azon kir. leirat előmozditójának tartottak, mely megtagadta a had- és pénzügyi ministerium szentesitését, valamint az általános megadóztatásra adott választ is aláírta, Kossuth indítványára az aláírásért meg lett volna büntetendő. De ennek végrehajtását a pozsonyi ifjúság vállalta magára, és miután őt Pozsonyban, hol akkor időzött, mindenütt hasztalanul kereste, azt határozta, hogy az udvari tanácsos arcképét, az általa aláírt leirattal együtt el fogja égetni, mely autodafé a pozsonyi színháztéren meg is tartatott.

Zs . . . most a dolgok feltartózhatatlan fejlődésével szemben érezte rehabilitatiójának szükségességét, mi neki oly gyorsan sikerült, hogy Batthyány és Deák Ferenc az április 10-én tartott kerületi ülésben bizonyságot tettek mellette, hogy a nádoron kívül a nehézségek kiegyenlítésében nyert kedvező siker leginkább Zs. . . . udvari tanácsosnak köszönhető.

A följegyzések szerzője erről a következőket mondja: „A nádor környezetének egyik magas egyénisége velem ma, április 28-án a következőket közlötte: „Zs . . . politikai Jnausfej. A főherceget az ismert fölirati ügyben az országgyűlésen rászedte és a döntő március 30-án igen kétszínű szerepet játszott. Mások kijátszása a mai világban nagyon divatban van, a jelen esetben az elvitázhatlan érdem a kieszközlő állása által lett biztositva.“

GELICH RIKHÁRD.

A TISZAI HATÁRŐRVIDÉK.

ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

IV. AZ 1702. ÉV.

A következő 1702. év nem hogy orvosolta volna Bács vármegye bajait, hanem még jóval szaporította. — Báró Nehem a vármegye panaszaival szemben tagadja, hogy ő engedte volna meg a rác militiának, hogy földművelőket vonjanak maguk közé; de azért a vármegye még sem szünt meg ellene panaszolkodni, hogy ő a contributió beszedését karhatalommal is akadályozza.

Más baj érte Bács vármegyét Bodrog vármegye részéről, a melyet épen akkor szándékoztak felébreszteni kétszázados némaságából. Gróf Thurnon t. i. már 1699. dec. 2-án neveztetett ki Bodrog vármegyének főispánjává, de a nélkül, hogy e vármegye területét kijelölték volna. Thurnon épen ezen 1702. év elején kezdette itt jogait érvényesíteni és Pétervárадról (a mostani Ujvidékről) küldötte szét rendeleteit, melyekkel a Szabadkától Titelig terjedő tiszai vonalat a neki adományozott Bodrog vármegyének tekintvén, az ottani helységek lakóságának szigorúan megtiltotta nehogy adójokat Bács vármegyébe merjék lefizetni. Épen ezen helyeknek nagy része azonban katonai őrhely volt, másrészt pedig Bács vármegye is kétségtelenül magáéinak tekintette azokat.

A Thurnon által praetendált helyek ezek voltak: Szabadka, Zenta, Moholy, Petrovoszelo, Becse, Almás, Nadály, Csúrog, Zablya, Gimesfalva, Deszpot-Szt.-István, Verbász, Szent-Tamás, Hegyes, Emusics vagy Székics, Roglatica, Rigyica, Mélykút.

Így az összeütközés a három *) érdekelt fél között nem volt elkerülhető, és e viszony kölcsönös panaszokra, sőt tettlegességekre és erőszakoskodásokra is adott okot és alkalmat. Azért várva várták már a határszervező bizottságot, a melytől a bajoknak legalább részben való orvoslatát remélték.

Azonban e bizottság még most is sokáig késett.

Schlick tábornok 1702. márc. 16-án az udv. haditanácshoz küldött jelentésében tanácsot adván a mindinkább pusztuló szegedi vár és Zsablya felsegélésére, egyúttal felemlíti, hogy a többi végvidéki őrhelyeken is a katonának a földművelőtől eddig még nem eszközölt elkülönítése miatt oly zavar uralkodik, hogy lehetetlen kitudni, kinek mennyi vagyona van? S minthogy nem tudni még, mikor kell a lakosságnak más felé költöznie, a földek bevetése miatt is nagy és sok zavar és veszekedés támadt.

Azért jó volna, ha nagyobb bajok elkerülésére a szervező bizottság minél előbb e vidékre lejönne s pedig teljes tájékozottsággal és elegendő hatalommal felruházva. Az udvari haditanácsnak és az előbbi szervező bizottságnak eddigi rendeletei s intézkedései által a rác militia az őrhelyeken eléggé van ugyan megvédve Bács vármegye erőszakoskodása ellen; de a többi, csupa rácoktól lakott falvak s helységek adóval és végrehajtással embertelenül kínoztatnak ezen vármegye által. A vármegye eljárása itt lent még kevésbbé ellenőriztetik mint másutt; s így jogosulatlanul is szedhet annyi adót, a mennyi neki tetszik. Bács vármegye nem fél- vagy negyedévenkint szedi az adót — mondja továbbá Schlick — hanem

*) Ezekhez nehány év múlva, legalább a szabadkai és zentai vidék végett, mint negyedik az 1696. óta feltámadt Csongrád vármegye is járult.

épen havonkint, hogy így a központi vármegyei tiszteknek több alkalmuk legyen végrehajtási és napi díjakat felszámítani. Ezen gyanusítás után még azt mondja a jelentés, hogy Bács vármegye állandóan 50 huszárt és 50 hajdut tart, a minek több ezerre (!?) menő költsége a szegény nép terhére esik. Továbbá, hogy az érsek-főispán is egyenes erőszakkal nem boldogulhatván a rácok ellen, azokat most elviselhetetlen terhekkel iparkodik a török területre átűzni, hogy azután a maga kedves Sümeg vármegyei magyarjait hozhassa be! Végre felsorolja, hogy a bajt e vidéken még gróf Thurnon is szaporítja az ő Bodrog vármegyéjével; és ezen ügyben Schlick a magyar udv. kancelláriát vádolja meggondolatlan eljárásról. Az aradi vár és az ehhez tartozó marosi végvidék sincsen jobb állapotban. S minthogy Temesvár körül a török újra gyülekezik, a határhelyeket még tavaszszal s nyáron át jó karba s védelmi állapotba kell hozni, kirendelt ingyenmunkákkal. A vidék biztosítására, minthogy szervezve még nincsen, nem ártana egy lovas ezredet küldeni; jövőre pedig egy ily ezredet a Maros, a másikat Baja körül a Duna mentében kellene táboroztatni. Mindenek előtt pedig a szervező munkálat folytatása volna kivánatos*).

E közben Szeged és vidékéről úgy gondoskodott az udv. haditanács, hogy márciusban Globitz bárót tette oda állandó parancsnokul ezredesi címmel és ranggal; az udv. kamarát pedig felszólította, hogy élelmezési tisztje által neki fát és fizetést adasson. Ezután az eddigi utasításokat újabb és bővebb instructiókkal akarván helyettesíteni, az udv. haditanács és az udv. kamara a fő-hadibiztos hozzájárulásával 1702. máj. 8-án új utasításokat**) készített, illetőleg a már 1700. aug. 15-én és 1701. szept. 3-án kiadott utasításokat körülményesebben és bővebben fejtette ki, s pedig nem csak a rác militia, hanem az egész itt lakó rác nép számára, hogy ezen a közjóra oly hasznos munka sikeres befejezésére valahára a határozott út és irány ki legyen jelölve.

Ezen új utasítás pontjai, melyek az itt lakó egész rác népnek és militiának rendezését célozzák, a következők valának:

A) A tisza-marosi és a szlavoniai határezredre vonatkozó közös pontok:

1. Egyelőre szükségtelen és fölösleges a magyar kancellária biztosait is meghívni; mert a katonai és a kamarai biztosoknak előbb a katonát a paraszttól el kell választaniok, és ez előmunkálatok miatt mennek le. Majd annak idejében a magy. udv. kancellária is tudósíttatni fog, hogy szintén megtehesse polgári intézkedéseit.

*)Hofkrat. 1702. aug. 263 exp. csomagban 2. sz.
**) Hofkrat. 1702. évi máj. 141. registr.

2. Fő- és alapszabálynak vétetett, hogy egy vármegyei tisztviselőnek sem legyen semminemű joghatósága vagy adószedő hatalma a rác népek felett, hogy így t. i. már régebbi császári határozatok szerint a rácok a vármegye területén lakjanak ugyan, de ne legyenek annak hatósága alá vetve (a mit „in comitatu, sed non de comitetu"-féle műszóval fejeztek ki), s pedig tekintet nélkül arra, vajon a vármegye csupa rácoktól van lakva, vagy pedig magyarok is vannak közbe keverve. (E szerint Bács vármegye joghatóság nélkül csak névleg és külsőségekben léteznék. S ehhez szükségtelennek mondták a magyar kancellária jelenletét, csak utólagosan engedtek neki szót!)

3. E miatt legjobb volna, ha egyáltalában nem is léteznék vármegyei tiszt a rácoktól lakott vidéken.

4. Nehogy azonban Magyarország e részben panaszolkodjék, mintha az ország jogai egyes vidékben egészen eltörültetnek: azért (igen nagylelkűen!) megengedhetőnek tartják, hogy az ország mint hajdanában volt, a királyi könyvekben felsorolt s eszerint tagadhatatlanul létezett vármegyék szerint felosztva maradjon ugyan; de a magyar udv. kancellária a kérdéses vármegyékbe csak névleges és tiszteletbeli vármegyei tiszteket állítson a rácok megterhelése és szabadalmaik sérelme nélkül, s ezen tisztek a rácok fölött sem személyi, sem dologi ügyekben semmiféle hatalmat na gyakorolhassanak. (E szerint Bács és Bodrog vármegyéknek, mint tagadhatatlan régi vármegyéknek felelevenítése s névleges visszaállítása ellen nem akarnak tiltakozni!)

5. Azért az adók beszedését is nem vármegyei tisztek végezzék, hanem a rácokhoz kinevezendő királyi bíró vagy a csász. udv. kamara részéről e célból küldendő tiszttartó.

6. Ezen nép, minthogy a határt védelmezi, a többi magyarországi parasztoknál nagyobb előnyben részesíttessék. A részleteket a csász. udv. kamara ott helyben intézze el.

7. Az adóztatás mindegyiknek birtokához arányos capitatió szerint történjék, a milyenhez az országlakosok már szoktak is. S erre

8. Egy egész telkes parasztra évenkint 16 frt vagy 4 arany hozatik javaslatba.

9. A mit így a rácok e címen az országos közadóba fizetnek, ezt Magyarország adójából le kell számítani.

10. A földesúr is rác alattvalójától robot, kilenced, és bormeg sörmérésért mindössze évenkint legfölebb 12 frtot követeljen; ha a paraszt a robotot természetben nem akarná vagy nem bírná leróni, ezért naponkint körülbelül 9 krajcárral érje be.

11. A rác nép és papsága vallásukban és birtokaiban a militia és a kamarai tisztek által védelmeztessék bárkinek bántalmazásai ellen. Azonban a kathol. papságot és missionariusokat, ha zaj

s erőszak nélkül a görög és a kath. egyház egyesítése ügyében valamit tehetnek, nem kell akadályozni, sőt munkálkodásukat elő kell segíteni.

12. A parasztot a katonától el kell ugyan választani, de mégis megengedhető, hogy több házas család, úgy házas cselédek is együtt lakjanak.

13. A határőröknek így a csárdákban*) lakó militiának is a földek az illető határőri ezred számára készült tabellában megállapított mennyiségben és minőségben osztattassanak ki: alkalmas nem árteres szántóföld, rét, szabad legelő és erdő (ez utóbbi három ártérben is lehet); s mind ezen földek az A) alatti norma szerint (a mely azonben most már nincsen mellékelve) méressenek ki.

14. A rác tiszteknek zsoldjok egy harmad része pénzben (s két harmadrésze földekben) adassék ki. Eszerint kap a 2 főkapitány egyenkint 200 frtot; a 6 kapitány egyenkint 100 frtot; a 18 lovas hadnagy egyenkint 60 frtot; a 10 gyalog hadnagy egyenkint 48 frtot; a 18 lovas zászlótartó egyenkint 36 frtot; a 10 gyalog zászlótartó egyenkint 32 frtot; a 18 lovas őrmester egyenkint 24 frtot; a 10 gyalog őrmester egyenkint 19 frtot; s így mindössze 4150 frt jár ki e címen.

15. A határőrvidéki tábornokok, várparancsnokok és más törzstisztek (a kik nem lehettek rácok, hanem németek) pedig zsoldilletéköket egészen pénzben kapják. Így a tábornok 5 ezer frtot, az aradi parancsnok Löffelholz 4600 frtot, báró Globitz szegedi parancsnok 4 ezret, az őrnagy Szegeden és Aradon mindegyik ezer frtot, a hadbíró (auditor) Szegeden és Aradon mindegyik 800 frtot, a főmérnök Aradon 1800 frtot, Molde tolmács 900 frtot, egy török tolmács 300 frtot, egy szegedi tolmács 300 frtot, egy orvos Aradon 600 frtot, egy sebész Aradon 400 frtot és egy Szegeden hasonlóan 400 frtot.

16. Az így megállapított fizetések az illető vármegyék országos adójából vétessenek.

17. S ha ez nem volna elegendő, a hiány a szomszéd vármegyék adójából pótoltassék és utalványoztassék.

18. A mit a tábornokok, parancsnokok és a rác tisztek a zsold fejében járó földeken kívül földbirtokokban és egyéb gazdaságban bírnak, ezek után ők is úgy mint más földbirtokosok adózni tartoznak.

19. A katonai fundusok vagy hűbéres földek tulajdonjoga a királyi fiscushoz s ennek képviselőjéhez, a csász. udv. kamarához tartozzék.

---

*) Közvetlenül a határvonalra egymástól félórányi távolságban épültek a csárdák vagy őrházak, egyenkint 30 fejjel; 6—6 ily őrház egy századot képezett. Titel fölött a Tisza mentébenis volt néhány Mosorinig.

20. A földek birtokjoga vagy haszonélvezete és a személyi jog a katonai jurisdictió alá tartozzék.

21. Azért a távollevő határőrt vagy csárdakatonát mindig a katonai hatóság képviselje. Azért

22. E célra két egyforma telekkönyv készittessék, egy a katonai, egy a kamarai Capo-nál tartassék.

23. Ebből a bejegyzett katona és tiszt ingyen kivonatot kap, melyben a katonai hűbérföld darabszáma, fekvése és mennyisége van feljegyezve.

24. Minden katona és tiszt a katonai szolgálat fejében kapott földbirtokra nézve fel van mentve minden közteher alól.

25. Hasonlóan az emeriti vagy számfölöttiek is, a kik háborúban már szolgáltak, de most képtelenek, vagy pedig a létszám összevonása miatt szolgálaton kivül maradtak, életök tartamára minden közteher viselése alól felmentendők.

26. Ezeknek halála után e földek adómentessége megszünik, s ezen földek ismét a közterheknek lesznek alávetve.

27. A kik azonban háborúban még nem szolgáltak, hanem csak béke idején irattak a militia közé, azok egyszerűen ismét parasztokká lesznek, de mégis oly kedvezéssel, hogy a kapott három szabad évből netán még hátralevő időt szabadon tölthetik.

28. A mit a határőr adás-vevés céljából az országba behoz vagy innen kivisz, mindez után ő is mint az ország más lakosa a vámot és a harmincadot fizetni tartozik.

29. A mije azonban a zsold fejében kapott földjén termett s mit maga házi használatára fordít, azután nem szabad vámot és harmincadot követelni.

30. A határőri militia az eléje szabott hadi fegyelem pontjaira esküvel kötelezi magát.

31. A csárdákban lakó határőrök csak annyiban különböznek a többi rác határőri militiától, hogy ezek mint rendes állandó tábori katonaság szükség esetében a határon kivül vagy belül is alkalmaztathatnak, a mint a császári szolgálat kivánja; a csárdabeliek pedig közvetetlenül a határ védelmére lévén rendelve másfelé nem vitethetnek.

32. A mi a militia gazdasági részét s ügyeit illeti, mint a fizetést, mustralást stb., mindez a fő hadibiztos hatáskörébe tartozik mint minden egyéb német katonaságnál Erre nézve

33. Ha az egész létszám megállapodott és felsőbb helyen is jóváhagyatott, mindegyik határőri ezred számára külön hadibiztos rendeltetik.

34. A szervezésre kiküldött katonai és kamarai biztosok a várak, kaszárnyák, fegyvertárak, hidak stb. építése s fentartása ügyében egyetértőleg vessék ki az ingyenes munkákat.

35. A Tisza és a Maros melletti vidék sajátságos helyzete miatt

különös gondot fordítsanak a szükséges tűzifa ideszállítására, így a helységek tisztántartására is; e miatt az egyes helységek szüksége és az évszakok tekintetbe vételével bizonyos számú fuvar- és kézirobotot vessenek ki. Ezen kivetések azután a cs. udv. haditanácsnak küldessenek be megerősítés végett.

36. Egy csász. határozat értelmében a határ melletti szomszéd vármegyék körben 3 mértföldnyire természetben tartoznak az ingyenes munkákat végezni; a távolabbra fekvők kiválthatják magukat s pedig egy kézi napszámot 15 kr., egy fuvart 60 kr.-ba számítva. Ezen pénzekről a hadibiztos beszámol az udv. haditanácsnak és az udv. kamarának.

Ezek után 10 pont kizárólagosan a szlavoniai határral foglalkozik. S minthogy a Duna-Tisza köz alsó sarkát akkorában elfoglalt Bodrog vármegye is a szlavoniai határezred területére esett; a Bodrog vármegyével foglalkozó 8-ik pontot, a mely e szerint minket is közelebbről érdekel, e helyen szintén fel kel említenünk. Ezen 8-ik pont így szól:

37. Bodrog vármegyét, míg rendszeresen felállítva nincsen, sem az udv. haditanács, sem az udv. kamara részéről nem kell elismerni. De akár legalisáltatik, akár nem; érvényben marad az alapszabály: hogy a magyaroknak a rácok fölött, bármily vármegyében vagy vidékben lakjanak is ezek, épenséggel semmi joghatóság ne engedtessék.

Egy másik pontban meghagyatott, hogy a Dunán innen és a Tisza mentében Kovesdáig $1^1/_2$ órányira Titel fölött 11 csárda építtessék, s így az egész szlavoniai ezredben összesen 101 csárda legyen. — (A rendszeresített határőri militia Kobila őrhelylyel együtt 2450 fejre tétetett a szlavoniai ezredben, a csárda katonák pedig 3199 fejből állottak.)

Erre következnek:

B) a Tisza és a Maros melletti generalatusra vonatkozó specialis pontok.

38. A Tisza-Maros melletti militia létszáma (mint már mult évben meg volt állapítva) lesz: 1100 hajdu és 900 huszár, összesen 2000 ember.

39. A Maros mellett van bolgár militia is 3 lovas-csapatban, összesen 227 fejből.*) — De vajon e 3 század (à 75 fej) továbbra

*) A bolgár militia állapota egy 1701. nov. 7-én Aradon készült jegyzék szerint a következő:

Főkapitány: Belgradian Ján.

Az 1. csapatban kapitány Nestor, hadnagy Karacsa, zászlótartó Nikola, őrmester Stanisar, azután 5 káplár és 52 közlegény, összesen 61 fej.

A 2. csapatban u. a. sorban: Gura Popovics, Hajdan, Milens, Vukity, 8 káplár és 98 közlegény, összesen 110 fej.

A 3. csapatban u. a. sorban: Stefan, Vatgevai, Wosag, Wilbo, 5 káplár és 47 közlegény, összesen 56 fej. (Hofkrat. 1702. aug. Nr. 263. exp.)

is megtartassék, kisebbíttessék, eltöröltessék vagy másfelé helyeztessék? arról csak a kiküldött biztosok jelentése után lehet határozni.

40. Azonkívül még 361 fejből álló 3 rác gyalogszázad is van Solymos, Tótváradia és Világosvár váraiban.**) Ezeket jónak látszik 100—100 fejből álló 3 századra reducálni; úgy hogy az összes Tisza-Maros melletti militia létszáma 2525 fejre rúgjon. E mellett

41. A szabadkaiak és a zomboriak a vidék visszahódítása óta mostanig tett hű szolgálataikért mint emeriti tekintendők egész életök tartamára; azonban vigyázni kell, nehogy a beiratásnál csalás történjék, és érdemetlenek is ama előnyökben részesüljenek.

42. Ezen militiának és tiszteinek fizetése egyenlő legyen a szlavoniai militiáéval.

43. A földbirtok is azonos arányban osztandó ki.

44. A csárdák vagy őrházakra nézve is az áll, a mi Szlavoniában, ha a bizottság szükségesnek látja itt-ott nehányat felállítani.

45. A hol táborhelyek vagy várak vannak a közelben, ott lehetőleg azokból kell a csárdákat népesíteni.

46. A határ militia fizetése itt is hasonló lábon áll mint Szlavoniában.

47. Az ingyenes munka itt nagyon szükséges, és minél hamarább Szegedre igénybe is kell venni, hogy ezen végvidéki főhely a teljes pusztulás elől megmentessék. S ebben

48. B. Globitz, szegedi várparancsnok utasításait kell követni, hogy a szükséges munkák a kincstár megterhelése nélkül végeztethessenek.

49. Igy a várbeli kaszárnyák a városi mesteremberek által ingyen robotok mellett csakhamar felépülhetnek.

50. A külső hidak, a zsablyai híd és ezen katonai helység maga is javítandó.

51. E miatt elegendő mennyiségű tutajfát is kell az idevaló őrség által Tokajról leusztatni.

52. Szeged városának a békekötés következtében (a Tiszán túl?) elvesztett földbirtoka helyett méltányosan lehet a közeli pusztákról mások kára és sérelme nélkül valami kárpótlást adni.

53. Azon rácoknak, kik az utolsó háború alatt a császári

**) Ennek létszáma a következő volt:

Solymoson főkapitány: Knopp Ján. Mih., alkapitány, dobos, rác pap és egy irnok = 5 fej.

Tótváradián volt: kapitány, alkapitány, pap, dobos = 4 fej.

Világosvárt volt: kapitány, alkapitány, pap = 3 fej. — E 12 egyénből állott a tisztikar (stb.)

Solymoson volt 2 csapat 61 és 57 közlegénynyel.

Tótváradián volt 3 csapat 45, 46 és 42 közlegénynyel.

Világosvárt volt 1 csapat 51 közlegénynyel. Mindössze 361 fej.

hadseregnek gabonát adtak, ezért talán szintén lehetne földeket adni, csakhogy ezek után adózni tartoznának.

54. A postaközlekedés Budáról Aradon által Erdélybe való berendezése tisztán kamarai ügy; ez régóta szükséges és a császári udvari kamara meg is adta reá az engedélyt. Most jó alkalom volna ezt is meg valósitani.

55. Jó volna még és szükséges úgy kéz alatt s titokban (heimliche Inquisition) megtudni, Bács vármegye vajon mennyi contributiót szed be és ezt mire költi? (jedoch mit guten verlässlichen fundamentis anzustellen.)

Végre ingyen munkák Arad erődítéseire is vettessenek ki a szomszéd vidékre.

Ezek voltak az újabb tervezeti pontozatok, (Hofkrat. 1702. máj. Nr. 141. registr.), melyeket a cs. udv. haditanács 1702 máj. 13-án a cs. udv. kamarával is közlött azon tudósitással, hogy a szervezés munkáját ezentúl is előbbi biztosaira bízta t. i. Schlichtingre és Lambergre. Egyúttal kifejezé reményét, hogy a kamara a maga részéről is nem sokára megválasztja biztosait és ezeknek hasonló szellemű utasításokat fog adni.

A cs. udv. kamara csakugyan igen helyeslőleg fogadta ezen pontokat és máj. 17-én Salm János Frigyes aláírásával válaszát küldi a haditanácshoz. (Hofkrat. 1702. aug. Nr. 264. exped.) — Ezen iratban a cs. udv. kamara teljes megelégedését és helyeslését fejezti ki azon pontozatok iránt. Különösen egy nézetben van a 2., 3. és 4. pontban mondottakkal, hogy t. i. a vármegyei tisztteknek semmi joghatóságuk ne legyen a rácok fölött; de azért mégis megengedtessék, hogy a ráclakta területeken a régi vármegyék névszerint és külsőségekben visszaállittassanak, hogy ezzel a magyarok szemébe port hintsenek, s ezek a császárt alkotmány-felforgatónak ne mondhassák („damit gleich wohlen sublata licet realitate, doch die simulacra bleiben und ihro kais. Maj. mit desto wenigerem Grund oder Schein diszfalls von dem Königreich, ob wollte man die jura regni in certis sui partibus extinguiren, behelligt werden mögen.“) — A 11. pontra vonatkozólag, jóllehet ezen ügy hatáskörükön kivül esik, véleményképen mégis felemlithetőnek tartják, hogy a rácok vallásának zavartalan megóvása a közbéke fentartására igen szükséges. Azonban ha a kath. missionariusok feltünő zaj nélkül valami üdvös munkát végezhetnének ezen emberek lelki üdvéért „et pro eorum unione cum sancta matre ecclesia“ — mégis kell őket elősegiteni. Igaz ugyan, hogy a vallás-zavargás e népnél active és passive meg van tiltva, azonban — úgy folytatja kis ravaszsággal — „dieses Verbot in mente der hohen Instanzen und ihrer Repraesentanten in locis nicht so stricte zu fassen.“ — Csak a rácoknak kiosztandó földek mennyiségéről a kamara sem tudott még véleményt mondani.

Ezek után a magyar udv. kancellária mellőzésével véglegesen megállapították a pontokat és utasításul adták ki Schlichtingnek és Lambergnek. Ezen utasítások teljesen megegyeztek a fent részletezett pontozatokkal. A Lambergnek adott példány (Hofkrat. 1702. aug. 263. exped.) „Per Imperatorem, ex Cons. Bellico" aláírással Bécsben 1702. máj. 23. iratott alá.

Máj. 22. jelentette az udv. haditanács Schlick, Nehem és Löffelholznak, hogy a szervező bizottság legközelebb fog új instructióval az alsó Tisza-vidékre lemenni; máj. 27-én pedig Breuner főhadibiztost értesítette, hogy a szlavoniai és a tiszamarosi határmilitia és a csárda-katonaság oeconomia militaris-féle ügyeit reá bízta.

Most az udv. kamara is gróf Volkra kamarai tanácsost választotta maga részéről biztosnak gróf Lamberg mellé a tiszai-marosi végvidék szervezésére; Schlichting mellé pedig Caraffát küldötte Szlavoniába. — A magyar udvari kancelláriának nem voltak képviselői.

Az utasítás szerint Nehem tábornok s pétervárad várparancsnok, a mostani Bács vármegye délkeleti sarkában Morovictól kezdve $1^1/_2$ órányira Titel fölött terjedő vonalban (Kovesdáig, Mossorin alatt) félórányi távolságban katonai csárdákat vagy őrházakat állított fel a nyár folytán, mint a szlavoniai főparancsnoksághoz tartozó dunai végvidék kiegészítő részében, a mely a Tiszától (Titel fölött $1^1/_2$ órányira) a Dunáig vonuló valjovaci csatornáig terjedett. Ezen dunai végvidékbe tartozott Bács vármegye területéről még Palanka, Vilova, Kovil, Titel és Pétervárad-sánc (a mai Ujvidék), mely utóbbiban két huszár és egy hajdú vagy gyalogszázad volt, ide tétetett által az illoki kapitányság is. (Vaniček I. köt. 130.)

A tiszai végvidékre is rákerült valahára a sor. Lamberg jun. 13-án este érkezett Szegedre, a hová másnap Volkra is megjött Bajáról; s mindjárt jun. 16-án tartották első összejövetelöket. — Időközben Globitz parancsnok Volkrának csak 4 legény díszőrséget adott, Lambergnek pedig kétszer annyit. Volkra e miatt meg volt sértve és az udv. kamara által e sérelem orvoslatát kérte. S ez jul. hóban lépést is tett az udv. haditanácsnál, hogy egyrangú biztosoknál a díszőrségben különbséget ne tétessen.

Az első értekezleten kitünt, hogy a kamarai biztos elégséges utasítás nélkül jelent meg; az ő utasítása egyszerűen csak a haditanácséra hivatkozott és ennek 1701. szept. 3-án kelt utasítása nála is volt másolatban; de a f. évi máj. 23-án kiadottat nem ismerte. — Azért Volkrának erről is kellett még hivatalos tudomást szereznie. Azonban addig is csak folytatták tanácskozásaikat, miről Lamberg jun. 21-én kelt levelében az udv. haditanácsot értesítette (Hofkrat. 1702. aug. Nr. 263. exp.) — Először is kiszámították, mily nagy földterü-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

letre volna szükség, ha az utasítás szerint egy-egy közlegénynek 18 holdat adnak? Azt találták, hogy csak a Tisza mellett körülbelül 27,490 hold szánfóföld kellene, azonkívül a Szabadkán és Zomborban levő emeriti számára is majdnem ugyanannyi. S minthogy még kaszálót és legelőt is kellene közöttök kiosztani, a miből aztán a parasztoknak nem telnék: Volkra azt indítványozta, hogy talán jobb volna föld helyett a közlegényeknek is zsoldjok egy részét pénzben adni ki, nehogy a szomszéd helységek által használatba vett bár puszta földeket kelljen megtámadni és a birtokosoktól drágán kiváltani. A pénzbeli fizetés igen előnyös, a katonát e mellett jobban lehet otthon és fegyelemben tartani mint a földbirtok mellett, mely a katonai szolgálattól elvonná és különféle kihágásokra adna alkalmat; ellenben baj is keletkezhetnék, ha a fizetés elmaradna vagy nem adatnék ki rendesen. Saját kis földjéből pedig biztosabban számít jövedelemre, s a talajt sajátjának tekintvén, megszereti és szívesebben is harcol érette. Ily véleményből indulván ki, a tiszai militia javadalmazására új javaslattal léptek megbízóik elé, a mely azonban a létszámban is változást mutat.

E szerint az évi illeték a következő volna:

		frt	hold szántóf.	hold rétet,	ló és	ökör szab. leg.
1	főkapitány kapna	300	60	14	8	12
3	kapitány egyenkint	200	40	10	6	8
11	lov. hadnagy „	90	30	7	4	6
11	„ zászlót. „	54	20	5	3	4
12	„ őrmester „	36	16	3	2	2
23	„ tizedes „	24	12	3	2	2
518	„ közleg. „	18	8	2	1	2
5	gyal. hadn. „	72	24	6	3	6
5	„ zászlót. „	48	18	4	2	4
6	„ őrm. „	24	12	1	—	2
22	„ tizedes „	18	9	1	—	2
512	„ közleg. „	12	6	1	—	2
összesen 1129 fejnek		20,276	9034	1907	716	2382

A föld mérésében az itt divatozó magyar, u. n. királyi mértéket vették alapul, t. i. egy holdra 300 lépést hosszában és ugyanannyit széltében. Ily holdra másfél köblöt lehet vetni, s minthogy ritkán hagyják ugarnak, átlag 10 köblöt termést lehetett a biztosok véleménye szerint remélni; úgy hogy 6 hold az egyszerű megélhetést már biztosította: a katona abból fentarthatja családját, s minthogy a földen kívül kész pénzt is kap, ebből ruhát, fegyvert és lovat is vehet magának; mert akkori állapotukban ugyancsak szegények és rongyosak valának. Igen kevésnek volt addig 6 holdja, legtöbbnek semmi földje nem volt, hanem bérért szolgáltak és nyomorúságosan éltek. Föld volt ugyan elég, szabadságuk is eléggé biztosíttatott; hanem a szükséges barmokat nem szerezhették be maguknak.

Az ajánlott földosztás után pedig némi erőre kapván megnő bizalmuk is és vágyuk nagyobb gazdaság után, és a mit majd a katonai földeken kívül szereznek, az után adót fognak fizetni; s így a végvidékre szükséges költségek nagy része épen a végvidékből magából kerülhet ki. (Igen vérmes remény volt!)

A biztosok ezután a másik kérdéssel foglalkoztak t. i. miféle alapból vétessék az általok javasolt készpénzbeli fizetés? Volkra véleménye szerint az befolyhatna azon földekből, melyeket a militarisok katonai zsold-földeiken kívül bírnak (a mi azonban nagyon kevés volt); azután Csongrád vármegye contributiójából s ha kell, még Bács vármegyéből is; végre a szegedi kamarai jövedelmekből. A marosi vidékre hasonlóan a fölös földeket említé, a halmágyi és déznai kerület és Békés vármegyének adóját és az ottani kamarai jövedelmeket. Lamberg azonban nem igen bízott e tervben.

Egy mellékletben a militia által fizetendő díjakat is össze állították.

1. Ha egy militaris mellett, ennek házában együtt lakik ennek apja, fivére, barátja vagy más családos lakos, ilyen ház fizessen évenkint 1 frt 50 den.
2. nem nős lakos, a ki maga házában van 75 den.
3. bolt után fizetendő 3—4—5—6 frt.
4. egy hold fölös szántóföldért 50 den.
5. egy napi-munkás szőlő után a 4-ik évtől kezdve 1 frt.
6. újra ültetek szőlőtől a 3-dik évben 75 den.
7. egy ökör vagy ló után 1 frtot, egy tehén 50 den., borjú 15 den., disznó 10 den.
8. egy halfogó háló után 6 frt.
9. egy szélmalomért 3 frt., tiszai malomért 6 frt., marosi malomért 9 frt.

Erre megállapították, hogy az emeriti pénzt nem kapnak, hanem 6—8 hold szántóföldet a többivel hasonló mentesség mellett; tiszteknek arányosan többet is szántak. Az emeriti halála után a földek ismét a civilnek adassanak által a szabadkai és a zomborí földek kivételével; itt mindig szeretnének 1—2 helyet visszatartani, hogy folytonosan legyen mivel érdemes egyéneket meg lehessen jutalmazni.

Ezután hozzá fogtak a katonáknak a parasztoktól való elkülönítéséhez, s e munkát Szabadkán és Zomborban még e hó folytán be is fejezték. Csak érdemes és méltó egyéneket soroztak a reducált állományba mint kiérdemesülteket, a kik nem csak szolgáltak már háborúban, hanem fogva is voltak. — A szabadkaiaknak bizonyára akkor osztották ki a még most is a városhoz tartozó nagy terjedelmű 12 pusztát; csakhogy — fájdalom — ennek részleteiről még hiányoznak az adatok. Ép úgy történt Zomborral is. Sza-

badkára vonatkozólag mégis sikerült az ottani militia létszámát és a kiosztott földeket feltüntető jegyzéket találnom. E szerint volt akkor Szabadkán számfölötti kiérdemesült (emeriti) 108 lovas és 114 fej gyalog katona.*)

Ezeket a biztosok következőleg látták el:

I. Lovasok.	hold szántóf.	napi szőlő	szőlőnek való pusztaföld	napi kaszáló	szabad ó és ökörlegelés	
1 kapitány	40	6	4	20	6	8
1 alkapitány	36	3	3	14	4	6
1 hadnagy	36	3	3	14	4	6
1 alhadnagy	24	2	2	10	3	4
1 zászlótartó	24	2	2	10	3	4
1 őrmester	16	—	$1^1/_2$	6	2	2
4 tizedes	48	—	6	24	8	8
98 közlegény	784	—	98	392	98	196
Összesen 108 fej	1008	16	$119^1/_2$	490	128	234
II. Gyalogosok.						
1 hadnagy (vajda)	30	3	3	12	3	6
1 alhadnagy	18	2	2	8	2	4
1 zászlótartó	18	2	2	8	2	4
1 őrmester	12	—	$1^1/_2$	2	—	2
4 tizedes	36	—	6	8	—	8
106 közlegény	636	—	106	212	—	212
Összesen 114 fej	750	7	$120^1/_2$	250	7	236

Hogy utasításaik 2—4. és 55. pontjának eleget tegyenek, a törvényes utak mellőzésével rendkívüli garázdaságot követtek el a biztosak Bács vármegyében, melynek hivatalos functióját is beszüntették. Elkeseredve harcolt ellenök a vármegye, a főispán minden tettök ellen protestált, a népet is ellenök lázítani iparkodtak; ez a biztosokat is kiméletlenebbekké tette s ők is hasonló megtorlással éltek. — Először is a vármegye számadásait követelték be, de ezt a főispán kereken eltiltotta, hogy idegen hatalom az ő jogkörébe ne tolakodjék. A biztosok azért a vármegyei pénztárnokot katonai kisérettel hozatták el Bajáról. A rabokat is Bajáról a vármegye börtönéből Szegedre szállíttatták. A pénztári iratokban az adózások nem községenkint, hanem járásonkint voltak bevezetve; ennek kiigazítása és az előbbi 2 év adójának feltüntetése végett visszaadták. A kiigazítás után kitünt, hogy a vármegye csak a fél adóösszeget vetette ki a népre, a másik felét a militia számára tartották fenn; és azért nem adhatta be eddig a vármegye egész adóját. De azért, úgy mond Lamberg jul. 1. és aug. 17-én irt jelentésében, a vármegye

*) Egy ministerialis értekezlet keltezés nélküli jegyzőkönyvében Szabadkára és Zomborra összesen csak 150 gyalog és 75 lovas katonát tervezett.

mégis ama felénél többet szedett be, mert több ezret saját maga céljaira fordított. Az érsek-főispán kérdésére, miért függesztették fel a vármegyei tiszteket és intézkednek a kir. diploma ellen? a császár parancsára hivatkoztak. S midőn mint érsek kérdőre vonja érseki birtokainak elfoglalása miatt, azt adták válaszul: mutasson elő azokra vonatkozólag a császár aláírásával hitelesített urbariumot, vagy keresse jogait más helyen.

Bács vármegye tehát, mely az eddigi zavarok megszüntetését bizalommal ezen bizottság munkálkodásától várta, most alapjából kiforgatva keservesen csalódott hiú reményében. Mit tehetett most mást, mint hogy reményének utolsó horgonyát a király kegyébe vesse, a kit keserves hangon írt emlékiratban a történtekről tudósított és a bajok orvoslására kért.

Oly sok évi hosszas háború, s annyi kimondhatatlan szenvedés után — így ír a vármegye — a melyet a télen nyáron volt császári katonasággal együtt majdnem teljes tönkrejutásunkig elviselnünk kellett, végre a királyi fenséged által többször igért határvidéki szervező-bizottság munkálata által véltünk megnyugvást találni. De fájdalom, nagyon csalódtunk, hallatlan dolgok történtek itt nálunk.

Minap megérkezett itt ama szervező bizottsag, a melyben azonban csak a cs. udv. katonai és a kamarai magas törvényhatóságok voltak képviselve; az országnak pedig, a melynek területéről és jogairól van szó, egyetlen képviselőjét sem hívták meg. Azok tehát maguk összeültek „via facti“ és úgy látszik a király szándéka ellenére önkényt annyi bajt és zavart okoztak itt nálunk, hogy felbomlott a vármegyében minden rend: letették a tisztviselőket, a népet feloldották az engedelmesség alól és a papságnak rendes s törvényes úton királyi diplomával visszaadott s biztosított régi birtokait elfoglalták. — Megtámadták t. i. a kalocsai érseknek, Bács vármegye főispánjának jogait és birtokait; tiszteit pedig súlyos büntetéssel és börtönnel fenyegették, ha a néptől az eddig szokott jobbágyi szolgálatokat követelnék. Összehívták az alattvalókat, a kik a mostani érseknek és elődeinek költségtelen jobbágyai valának, és nagy büntetéssel sőt halállal fenyegették, ha az érseket ezentúl is még földes uroknak ismerik és neki továbbra is adóznak. — Jul. 1-én Zomborban, tehát a kitűzött határvidéken kívül, gyűlést tartott a bizottság és a vármegyei tiszteket, a kiket az érsek-főispán egészen törvényesen nevezett volt ki, az egybegyűlt nép előtt megszégyenítő módon hivataluktól s tisztöktől megfosztotta; a népnek pedig szigorúan meghagyta, hogy azoknak többé ne engedelmeskedjenek. A vármegyei pénztárt, a melybe a vármegyei contributió gyűjtetett, erőszakkal elvették és egy kamarai tisztnek adták által, és a népnek megparancsolták, hogy ezentúl ahhoz vigye be minden adóját. — A vármegye házának börtönéből a megye tekintélyének nem kis csorbítására az elfogott gonosztevőket mind

Szegedre vitték. A zsiványok, utonállók és más gazok üldözésére fogadott vármegyei hajdukat és huszárokat is tisztöktől megfosztották.

Ezen jog- és birtokfosztogatás, jogtalanság és megszégyenítésből mennyi sérelem háramlik a vármegyére, mennyi baj a népre, főképen mennyire sértetik meg az apostoli magyar király tekintélye: igen világosan érthető. S minthogy mindez Fölséged kegyelmes resolutióival ellenkezik, a melyeknek értelmében Bács vármegye is gyakorolja joghatóságát, és az érsek valamint elődei is egyházi birtokait teljes joggal bírja és a főispáni tisztet is viseli; minthogy ez által az ország joghatósága és tekintélye megsértetik, az adóviszonyok összezavartatnak, Fölséged kegyes határozatai, rendeletei és diplomái megsemmisíttetnek; továbbá minthogy az ilyen és hasonló zavarokkal fenyegetett szomszéd-vármegyék népei is megdöbbenve és aggódva néznek a közel jövőbe: azért alázattal esedezünk Felségedhez, hogy ezen megviselt és annyira összezavart vármegye bajain könyörülni méltóztassék, így a vármegyének többször adott kegyelmes resolutióit érvényre emelni, az elkövetett zavarokat jóvá tenni, a vármegyei tisztviselőket ismét visszahelyezni, az egyházi és egyéb jogtalanul csak via facti elvett birtokokat vissza adatni kegyeskedjék; és rendelje el, hogy ezen területileg és jogilag érdekelt magyar országnak biztosai is a többi biztossal együtt tanácskozzanak; annál is inkább, mert Fölséged kegyes resolutiója szerint ezek is nemcsak a gyűlésekben jelen lehetnek, hanem szavazó s tanácskozó joggal is bírnak s erre már két év óta várják a meghívást. A biztosoknak nem egyező utasításait előbb meg kell egyeztetni és Fölséged királyi tekintélyével jóváhagyni . . .

Ezen emlékiratot aláírta „a minap elcsapott Bács vármegye közönsége" (recens exauctorati Cottus. Bach. Universitas) *]

Széchenyi Pál kalocsai érsek mint ilyen és mint Bács vármegyének főispánja hasonlóan sietett írásban és élő szóval a királyt az itteni hallatlan s rendkívüli helyzetről tudósítani és a bajok orvoslatát, a zavarok megszüntetését sürgetni. — A magy. udv. kancellária is jun. 28-án roszalását fejezte ki a cs. udv. haditanács eljárása és az ország biztosainak kizárása fölött, és azt kivánta, hogy a biztosoknak a további tanácskozás az utóbbiak nélkül betiltassék.**) Jul. 21-én pedig a ministerialis deputatió előtt ismétli panaszait a vármegye emlékirata alapján és ennek mellékelése mellett, és lehetőleg gyors orvoslatot kér.***) — Ez azonban sokáig váratott magára. A kancellária még jul. 31. és nov. 28-án újabban

*) Hofkrat. 1702. aug. Nr. 263. exp. csomagban.
**) Hofkrat. 1702. u. azon csomagban.
***) Ennek másolata Bács vármegye levéltárában van.

dec. 9-én is írt ez ügyben; az érsek-főispánnak egy kérvényét a királyhoz, hogy a vármegye tekintélyét s jogát és adóképességét visszaállítsa, még 1702. dec. 7-én vették által, tehát ezen évben alig teljesült óhajtásuk. Eközben pedig a szervező biztosok tovább folytatták túlkapó s jogcsorbító munkájokat.

A MAK-FÉLE FORRADALMI MOZGALOMRÓL.

Mi volt a mozgalom célja? ki tervezte? s mi volt gyászos vége? Köztudomásban van. Elterjedve volt az anyaországban és az egész Székelyföldön s ott épen a fővezetők: Török János, maros-vásárhelyi ev. reform. tanár, Horváth Károly, háromszéki birtokos és Gálffi Mihály, udvarhelyszéki birtokos lettek áldozatai, kik a maros-vásárhelyi postaréten kötél által végeztettek ki.

Én ismerem e mozgalmat. Láttam a titkos utasításokat, szervezetet, számos forradalmi nyomtatványt, sokak névsorát, a kik különböző hatáskörrel voltak kijelölve közreműködésre. De csak felolvastatni hallottam, s egy olvasás után, annyi idő mulva, (mert 1854-ben, tehát épen 30 év előtt volt) a részletek még homályosan sem maradtak meg emlékezetemben. Bírom a székelyföldi kivégzettek halálos ítéleteit, s 10—15 több évre elitéltnek szintén eredeti bűnitéletét, de most épen nincsenek kezeimnél. Egykor tán mostani közlésemet kiegészitem személyes tudásommal, élményeimmel és amaz itéletek tartalmaival, melyek a vádat és bizonyítást részletesen előadják. Most csak egy igen fontos eredeti iratot teszek közzé, melyet Mak ezredes saját kezével irt, s a mozgalom háromszéki érdekelteihez küldött.

Ez egy fél quartív alakú levél, szabályos, sűrű, tiszta, igen apró irással irva, finom vékony papirosra, mely a régi bankó papirosnak vékonyságához hasonlít. Kettőbe volt hajtva, s az első lapon balról le jobbra ez volt a sorokon harántosan keresztül irva:

Háromszékre.

Maga az irat szó szerint ez.

„221. szám. A magyar kormány nevében. A láthatatlan kormány organumainak a két testvér hazában.
Hivatalból. A magyar honvédhad reorganisateurje.
(Köröztetendő.)

„Tudósítás: Európa minden elnyomott népei szövetkeztek a tyrannok ellen, a harc solidáris leend, a mozgalom szálai hazánk kormányzójának kezeibe összpontosítva. America nem marad idegen az emberiség ügyétől, Muszka interventió nem lesz, és ha igen, interveniál Angliával Európának és Ázsiának két harmada, a harc Afrikában is folyni fog, és a mozgalom rázkódtatását éreztetni a

világ minden pontján, a felkelő népek tömegei láttatnak el mindenütt fegyverrel, hazánkra nézve kész 240.000 lőfegyver a kezdetnek. A kormányzó Dictatori hatalommal lépett fel, vaskezekkel ragadta meg a gyeplőt, el fog tiporni és tiportatni minden ellenszegülőt, minden pártoskodást, nem fog tűrni semlegességet, hazafiúi kötelességének teljesítésére szórítani fog mindenkit, ellenünk van, ki velünk nincs, a nemleges kémnek fog tekintetni, az áruló meghal. Ezen vezér elvek szerint utasítva van minden kormányférfi eljárni. Az értelmességnek (így) feladata a népet vezetni, — hazánk külön ajkú népei mind mellettünk fognak harcolni. A magyar haza függetlensége mindjárt az első csaták után el lesz ismerve. Ez a nagy hatalmasságoktól való elismerés forduló pontot képez az osztrák katonaságra nézve.

„Rendelet I. Nehogy a közelgő solidáris európai szabadság harcaiban hazánkfiai a nemzet gyalázatára a zsarnokság érdekében az elnyomott felkelő népek ellen (harcol)janak, rendelem és parancsolom: 1. Minden hazánkfia tartozik szülői előtt, miután ő a császári hadseregbe besoroztatik, a következő esküt letenni, azt hi — — — [1]) tanulni és a már előbb besorozott honvédekkel, bármely tartományba hurcoltatik, négy szem közt terjeszteni. 2. A láthatatlan kormány organumai(nak), különösen a magyarországi és erdélyi holnapoknak kötelességévé tétetik ezen eskünek a legnagyobb terjesztést (így) eszközölni. A m. honvédh. reorganisa. — [2]) Ezredes.

„Eskü. Esküszök (így) a mindenható élő istenre hűséget, hűségemben kitartóságot (így) édes hazámnak, feltétlen engedelmességet a nemzeti kormánynak, gyűlöletet és boszút az Isten kegyelméből kiesett és emberektől elátkozott istentelen zsarnok és hitszegő osztrák császári háznak, tovább, hogy az osztrák császári ház parancsolatjára harcolni nem fogok, hanem hogy mindenütt a felkelő népekhez csatlakozni fogok, és hogy átmegyek fegyverestől, szerszámostól, lovastól, ágyústól, munitióstól mindazokhoz — bár kik legyenek azok — kik az osztrák császár ellenségei, ott és akkor, a hol és midőn azt hazánk kormányzója a nemzet nevében parancsolni fogja. Verjen meg az igazságos Isten ezen a földön szegénységgel, betegséggel és nyomorral, ne legyen soha szabad hazámba visszatérni, veszszen lelkem örökre, ha ezen eskümet megszegem. Amen.“

„Figyelmeztetés. Figyelmeztetnek a császári hadseregbe besorozott honvéd főtisztek, vörös sipkásaink és tűzéreink, kik a meggyaláztatást érezik, hogy ellenségeink soraiban kényszeríttetnek szolgálni hazánk ellen, mikép a haza meg fogja tagadni korcs fiait, kik kötelességükről elfelejtkeznének. Vörös sipkásaink térjenek át fekete lelkű

[1]) Két szó kiszakadva.
[2]) A név: Mak többszörösen átvonva tintával.

előljáróiknak füleivel. Tűzéreimet pedig utasítom, tudósítsanak engem, a honvéd tüzérség alapítóját, mindenről, mi az ellenséges táborban történik, minden tüzér legyen kém, mintha én küldtem volna az osztrákhoz — [1]) Ezredes."

„Rendelet II. A magyar kormány nevében utasításai szerint, és felhatalmazásom következtében rendelem és parancsolom. Minden a magyar kormány alatt volt tisztviselők állják hivataljukat, minden megyében az a főispán, viceispán, szolgabirák, polgármesterek, kapitányok, hadnagyok, falusi biztosok, bírák, kik azok valának a magyar kormány alatt. A holtaknak, számkivetetteknek, bebörtönzöttek helyeit betölti az, ki ezeknél rangjához legközelebb állott, jelenlegi császári hivatalnokok csak úgy maradhatnak, ha magyar érzelműek, egy jó hazafit sem árultak el, és ha a láthatatlan kormány organumai benne bíznak, különben figyelmeztetnek, ne akarják azt gátolni, mit nem gátolhatnak, jó lesz ha jövendőjüket nem egészen rontják. Ezen igy alakult magistratusok, a kitörés perceiben az ostromállapotnak a forradalmi állapotbai átmenetelében minden 100 fölül állítandanak 2% a rendes honvéd hadba, mely e szerint 300,000 fölül álland, és élére állni fognak az általános népfelkelésnek, mely által a honvéd had támogattatni fog. — [2]) Ezredes."

„Rendelet III. A honvéd had organisatiójával megbízva, a magyar törvényes kormány által, ennek nevében rendelem: A honvéd had visszaállíttatik, a sorszám szerinti elnevezés megszüntetik, ellenben azon megye, vidék, járás, városok neveit viselendik a honvédcsapatok, testületek, zászloaljak, ütegek, eskadronok, melyek ott alakulnak, hol épen vannak a honvédek az alakuláskor. Minden honvéd rang különbség nélkül visszalép a hadba — mindenki ahoz a zászlóaljhoz tartozik, mely ott alakul, a hol épen van. A rangban legöregebb főtiszt, ha bár csak hadnagy leend is, a zászlóalj parancsnoka és felhatalmaztatik a fő- és altiszti állomások betöltésére. Ez ideiglenesi rang végképeni megállapodására a vezérelvek később fognak közöltetni. A mondottak szerint mind azon honvédek, kik Pesten, Debrecenben, Szegeden, Kolozsvárt tartózkodnak, a pesti, debreceni, szegedi, kolozsvári zászlóaljhoz tartoznak — minden honvéd, ki Pestvármegyének váci, Háromszéknek, sepsi, kézdi és — [3]) járásában lakik, a váci, sepsi, kézdi, orbai zászlóaljhoz tartozik stb. A honvéd had gyorsabbi viszszervezése tekintetéből a hat — [4]) párviadalróli hadi törvénycikk felfüggesztetik. Az áruló honvédtiszt törvénykívülinek nyilváníttatik, a ki előljárójának feltet — [5]) lyét — azok kiket elfognak, terjeszszék ezt a börtönben. — [6]) Ezredes."

[1]) Itt is kitörülve: Mak.
[2]) Itt is kitörülve: Mak.
[3]) Egy szó kiszakadva (Orbai).
[4]) A többi szótagok kiszakadva.
[5]) Elől és hátul a szótagok kiszakadva.
[6]) Itt is kitörülve: Mak.

„Rendelet IV. A népfelkelés tömegeinek szervezése tekintetéből rendelem és parancsolom: Minden városban, helységben alakulnak házi guerillák, házmotozók, 8—10 emberből állók, ezeknek feladata a császári hivatalnokokat, parancsnokokat, zsandárokat elfogni, lefegyverezni — nincs semmi veszély benne, nem minden zsarnokság bérence mellett áll az az 500,000 osztrák katona védelmére, más házmotozók ez alatt lefoglalják a pecsétnyomókat, archivumokat és kassákat, mások félre verik a harangokat, gyújtanak fel vagy egy rongyos csürt, szalmakazalt vagy császári tisztviselő — ha rosz lelkű — házát, ezután az összes nép, a bíró, tanító, lelkész, jegyző és földesúr vezérlete alatt indul a legközelebbi városba, ott magát a rendes honvédparancsnok dispositiója alá adandja. A népfelkelés szétoszlatik és ismét mobilizáltatik, a midőn szükségeltetik. — [7]) Ezredes."

Eddig az oklevél. A magyar nyelv benne egy-két kivétellel tökéletesen szabatos. A kitörlés óvatosság ténye. Közlöm azért, hogy maradjon fenn emlékül, mily életkockáztató lépésekre kényszerítette az elnyomás nemzetünket. Sikerét kevesen hitték a kevesebbé felvilágosultak közül. De ezek reméltek s belementek a — veszélybe. Épen Háromszéken sok áldozata lett e felhivásnak. Nem mond véleményt arra: tudta-e e felhivás szövegét a kormányzó? inkább arra vagyok hajlandó, hogy ez Mak nyugtalan és forradalmi szelleme műve s vállalata volt. Bármennyi s mily sulyos észrevételek férnek hozzá, jó, hogy a történetírás bírja s az olvasó nemzet ismerje.

—?—

KOMÁROM 1848—49-ben.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Mertz tábornok elhagyván Komáromot b. Majthényi István lőn a várparancsnok. Midőn Jellachich szept. 30-kán visszavonult seregével s Komárom megyéhez ért, a Duna hídja kinyittatván Majthényi előbb 3, azután 12 ágyút rendelt a hídfő védelmére, Jellachich-nak pedig bebocsátási felszólítását válasz nélkül mellőzte el, egyedül az őt környezőknek szólván oly formán, hogy vegye be a várat, ha tudja, és jöjjön be.

Midőn Kossuth a schwechati ütközet előtt táborba szállt, Majthényi tábornok ekkor Kossuth előtt fogadást tőn, hogy az ellenség csak holttestén keresztül juthat a várba. Hogy szavát mint váltotta be, majd később meglátjuk.

[7]) Itt is kitörülve: Mak.

Rendelt ezenkívül a kormány Komáromba még két kormánybiztost Halasy Edét, Komárom megye első alispánját és udvardi kerületbeli követet, és Sárközy Józsefet tatai kerületi követet, e megyében régi ellenzéki főnököt s egykori másodalispánt, kik mind kettena legszabadabb szellemben szoktak az országgyűlésen fellépni.

Szaporodott a várkormányzat Besze János esztergommegyei nemzetőri őrnagyon kívül, ki aug. elején jött zászlóaljával Komáromba, még gr. Eszterházy Pál-lal, Komárom megyei nemzetőri őrnagygyal, ki zászlóalját a várőrizetre szintén bevezette; és Török Ignác mérnökkari őrnagygyal, ki mint térparancsnok működött.

Báró Majthényi várparancsnokban bízott mindenki, főkép, miután rövid idő alatti tábornokká emeltetésével szépen lőn jutalmazva, s ő a vár oltalmára az ország kormányának elnöke előtt nyilván utolsó csepp vérét fölajánlotta, később pedig a várban még hátramaradt német tüzéreket lefegyverezvén, gőzösön Pestre küldötte. Azonban nem volt azon hadtudománya, melylyel Komáromvár kormányzójának bírnia kell, nem voltak alkalmas tanácsadói, mert a schwechati ütközetre elmentek mellőle gr. Eszterházy Pál és Besze János őrnagyok; később, midőn a munkás főkre legnagyobb szükség volt, eltünt Sárközy, ki az élelmezés felügyelője volt; a régi német élelmezési tisztek felügyelő nélkül gazdálkodtak a maguk hasznára és a magyar ügy ellenére.

Török Ignác, kit a következő német térparancsnoksági tisztek környezték: Heinrich, Clauer, Putschner, Obell, Schröppel, Hauschildt, Drescher, Weisz, félre húzta magát.

Mindezek következtében, a midőn Görgey seregével Pozsonyból visszavonult, s Kosztolányi haderejével a komáromi vár őrizetére jött, az egész várban és városban a legnagyobb zavar uralkodott; a hadtest nem a nagyterjedelmű várban szállásoltatott el, hanem a leégett város lakosai közé csoportonként zsufoltatott be, — élelmökre a várban gond nem volt, hanem a városnak kellett törvényházánál naponként kenyereket kiosztani, s a katonaság igen sokszor nemcsak zászlóalji parancsnokáról, hanem alsóbbrendű tisztei hollétéről sem tudott semmit.

Halassy Ede, a korlátlan hatalmat követelő kormánybiztos — a Pesti Hírlap 1849. 295. sz. szerint — nem volt úgy készülve, hogy dolgozni és tisztán gondolkodni tudott volna, miért is a zavar még inkább öregbedett, úgy hogy miután december végén és 1849. jan. elején Windischgrätz egy pár parlamentairje Majthényi-vel szót váltott, a nevezett várparancsnok azon ponton állott, hogy a várat 8 napig fentartani magát képtelennek érezvén, azt feladni szándékozék.

Ezeket előre bocsátván, lássuk, mint gondoskodott a magyar kormány a várnak haderővel és pénzzel való ellátásáról és ezek ellenében mily erőt fejtett ki az osztrák.

A várőrizet kevés kivétellel ujoncokból állott; ezeket kapitánytól fölfelé a rendes hadseregtől átlépett tisztek tanították és vezényelték; a többi tisztek iskolát végzett tanult fiatal emberekből állottak, sőt még az altisztek egy része is intelligens elemből került ki, a többi is kitanult osztrák baka volt. A legénység komáromi, esztergomi, veszprémi, nógrádi, barsi és pesti illetőségű egyénekből állott. Az anyag tehát jó volt, szerencsére a fővezérek is, mint Török Ignác ezredes, később tábornok, Kosztolányi Mór, grof Eszterházy Pál, Janik János, Querlonde Ferdinánd ezredesek és dandárparancsnokok, gróf Zichy Ottó, Brunszvick, Majthényi Kálmán és Ruttkay István, őrnagyok, később ezredesek; Krivácsy József, tüzérőrnagy, később ezredes, egytől-egyig mind kitünő hazafiak voltak, és lelkesülni tudtak a szabadságharcért.

Midőn Görgey visszavonult és a bábolnai csatát elveszté, Lázár tábornok, ki Komáromot elhagyván Almás felé húzodott vissza, Kosztolányi ezredes hadosztályát hagyta hátra Komárom védelmére, Majthényi tábornok hiában kért több segitséget, Lázár, Görgey rendeletével mentegetődzvén, a kérelmet egyszerűen visszautasitá. A várőrizet ekkor a következő zászlóaljakból alakult, u. m. a 15. honvéd zászlóalj Waldberg Károly őrnagy vezénylete alatt; 18. h. z.-alj gr. Eszterházy Pál őrnagy alatt; 37. h. z.-alj Majthényi Kálmán őrnagy alatt; 40. h. z.-alj Querlonde Ferdinánd, később Horváth József őrnagyok alatt; 46. h. z.-alj Duschek Ferenc százados alatt, ki 1849. febr. 17-kén lett őrnagy; 57. h. z.-alj Janik János, később Greskovits Sándor őrnagyok alatt; 64. (előbb 17-dik) h. z.-alj Ruttkay István őrnagy alatt; 66. h. z.-alj Balogh János őrnagy, a híres volt barsi országgyűlési követ alatt; 70. h. z.-alj (veszprémi önkéntesek) Kun Géza őrnagy alatt; 71. h. z.-alj (pesti önkéntesek) Szász János százados, később őrnagy alatt; összesen 10 honvéd zászlóalj; ezekhez járult még a Sándor és Prinz von Preussen rendes sorkatonaságból alakult egy-egy csonka zászlóalj, melyek később ujoncokból egészitettek ki. Miután a rendes létszámot csak a 37. zászlóaljnál vehetjük 1200 emberrel, a többi alig állott 800 egyénből, a gyalogságot Thaly Zsigmond idézett munkája szerint 9200 főre tehetjük; de ezek hatodrésze a terhes téli szolgálat, sáncolás és egyéb sanyarúság miatt beteg volt folytonosan. — A gyalogsághoz még az alig 150 főből álló Hunyady-huszár csapatot, az 1000 főnyitüzér zászlóaljat és 300 bombászt, utászt és hídászt véve, a várőrség 1848 végén 10.640 emberből állott. — A lovasságot az ujonnan alakult Attila-huszár csapattal növelték 1849. március hóban. — A tüzéreket May János, vezérkari kapitány, ki az 50-es években a bécsi börtönben szalmazsákjába burkoltan elégette magát, buzgalma és szakismerete tette oly kitünőkké, hogy később félelmesekké lettek

az ellenség előtt; ugyancsak az ő, Krivácsy József, tüzérszázados és Mack József, tüzérőrnagy felhivására, a város ifjúsága és polgárai közül többen beléptek a tüzérek és bombászok közé. Volt a környékben, az udvardi járásban, még egy kis guerilla-csapat is Pethes Gergely honv. főhadnagy vezénylete alatt, de ezek inkább az ellenség elől futottak, úgy hogy ha Pethes vörös szakálla feltünt a városban, bizonyosak lehettünk arról, hogy az ellenség közeledik. A hadsereg mozgósítható tábori tüzérségének volt három gyalog ütege, egy 6 fontos és kettő 3 fontosokból; egy 6 fontos lovas ütege, mely mindegyik 8 darabból állott, a két vetőágyút is beleszámítva, összesen 32 felszerelt tábori ágyúja volt, a várágyúkat nem számítva.

A magyar kormány bőkezűleg gondoskodott a vár fölszereléséről, élelmezéséről és az erődítésekről; így csak az 1848. nov.-dec. hóban összesen 78 ezer frtot p. p. küldött a monostori földsáncok elkészítésére, mely munkálatokat Török Ignác, mérnökkari ezredes vezette; azonban mindez az ellenség közeledtével elveszett, ott kellett hagynunk; ezen sáncok, nem lévén kazamátákkal ellátva a tél beálltával, úgy se lettek volna tarthatók. A vár felszerelésére, katonaság zsoldjára és egyéb szükségletekre, a nevezett két hónapban még 626,257 frt. p. p. érkezet a komáromi várba.

A rendetlenség dacára, mely ily átalakulási műveleteknél elkerülhetlen, Komárom védelmére nézve bámulatos dolgok történtek, mert rövid idő alatt a gyalog honvédség, tüzérség és lovasság csaknem megkétszereződött; ugyanis Görgey elvonulásakor még alig volt 6000 ember fegyverrel hiányosan ellátva és betanítva; csak azután alakultak át igazi honvédekké, fegyverrel látták el mind és betanították őket, így lettek harcképesekké. A nádorvonal 5-dik erődje nem volt még kiépítve, itten földsáncokat emeltek, ezek védték részben Komárom városát Csallóköz felől, míg a Duna-szigeten Krivácsy József kitünő buzgalommal és szakismerettel a Monostorhegy felőli oldalon végig sáncokat készíttetett és ezeket ágyútelepekkel látta el.

Az ó-vár és nádorvonalon kívül birtokunkban volt még az úgynevezett „Csillag-sánc“ is, mely közel a parthoz Ó- és Új-Szőny közt fekszik a vár átellenében, közönségesen hídfőnek (Brückenkopf) nevezik, mert az ó-vár vízikapujánál szoktak hadi célból hidat verni oda; 1848—49. telén azonban nagyobb hajókon vagy dereglyéken szállították át éjnek idején az őrséget, mely egy honvéd-zászlóaljból és 90 tüzérből állott és rendesen egy hónapot szoktak ott tölteni, elzárva minden külélettől, lakásuk a bombamentes kazamátákban lévén. A Vág-Dunán túl szintén volt sáncerősség körben a hídhoz közel, azért a németek ezt is Brückenkopfnak nevezik, melynek egy részében, az úgynevezett lovassáncban volt csak kőépület, hol gyalog

honvédeink és tüzéreink meghúzhatták magokat; a többi sáncokban szabad ég alatt töltöttek napot-éjet.

Komárom városa anyagilag tönkre téve, csaknem mindenét föláldozta a haza jávára. Adakozási ívet köröztetett s a gyűjtés eredménye 3072 frt 39 kr. és 14 darab arany lett; ezenkívül egy ezüst zsebóra, 5 ezüst evőkanál, 3 ezüst-fedelű pipa, 42 darab ezüst gomb, 5 ezüst kávés kanál, egy pár ezüst kapocs, 3 darab pálcára való ezüst lemez, egy ezüst pecsétnyomó, egy pár ezüst sarkantyú, egy darab 100 ftos kincstári kötelezvény, 12 rőf vászon, számos puska, pisztoly, kard, szurony stb. gyűlt be. — A 200,000 ujonc illetékből a városra 298 esett; ezeket kiállítván, még saját fiaiból 70 egyén önként ajánlkozott; kik többnyire előkelőbb családból származván, főiskolai tanulók voltak, köztük volt a város színe java, az úgynevezett „jeunesse-dorée.“ Neveiket a városi jegyzőkönyv megörökítvén, én is idejegyzem sor szerint: Bahunek Benő tüzér; Balog István, tüzér; Beőthy László, 42. h. z.-aljnál káplár, később hadbíró és ismert iró; Bese Antal, 5. h. z.-aljnál, meghalt; Buza Sándor, 13 éves fiú, dobos a 37. h. z.-aljnál, meghalt; Csinger János, tüzér; Csóka István, tüzér; Csukás Dániel, 5. h. z.-aljnál; Csukás Zsigmond, 3 évre állott be, meghalt; Ducz Károly, a 37. h. z.-alj 4. századánál; Édes Zsigmond, tüzér; Eiselt József, 43. h. z.-aljnál hadnagy, az 50-es években Bécsben agyonlőtte magát; Galambos Péter, tüzér; German Károly, kis dobos a 37. h. z.-aljnál; Gisztl Ferenc, tüzér, meghalt; Gottlieb József, tüzér; Gregorics Gábor, tüzer főhadnagy, ágyúgolyó keresztülment a testén, most városi levéltárnok, kinek szivességéből közlöm a jelen névsort is; Horváth Sándor, Janik Károly, főhadnagy az 57. h. z.-aljnál; Jávorka Péter, tüzér; Juhász András, tüzér; Karaján János, tüzér; Kemenszky Mihály, tüzér; Kecskeméthy Mihály, tüzér; Keszegh János tüzér; Khári János; Kiss Soma, 57. h. z.-alj 4. századánál, később városi hivatalnok, meghalt; Kovács János, 3 7. h. z.-aljnál tizedes és zászlótartó; Kribusz Mihály, tüzér; Kulcsár József, tüzér; Lendvay Benő, 18. h. z.-aljnál, később hadnagy, most Pozsony megye főorvosa; Martin Károly, tüzér; Mayercsik N., tüzér; Mentál János, tüzér; Mike András, 5. h. z.-alj 3. századnál, meghalt; Mikus József tüzér; Molnár Antal, honvéd tizedes; Molnár József, tüzér; Molnár Károly, tüzér; Munk Ferenc, 18. h. z.-alj 5. századánál őrmester; Munk Nándor, tüzér; Munk Sándor, 57. h. z.-alj 5. századánál őrmester, mindhárman testvérek; Nagy Károly, a superintendens fia, főhadnagy a 37. z.-aljnál; Oroszi Béla, tüzér; Pecsics József, a 15. h. z.-aljnál, jelenleg gyógyszerész Zágrábban; Paska Antal, 24. h. z.-aljnál; Pinke N. Hunyady-huszár, a szabadságharc után mint munkaképtelent részesíteni akarták a Haynau-alapból, de midőn azt a gyűlö-

letes nevet hallotta, elfutott a városházától és másnap meghalt; Prágai Károly, 5. h. z.-aljnál, meghalt; Prohaszka Ferenc, 4. h. z.-aljnál, meghalt; Rajler János, 18. h. z.-aljnál; Reicher János, tüzér; Stark András, tüzér; Stefanics Sándor, Hunyady-huszár; Szabó Béla, hadnagy a 37. h. z.-aljnál; Szabó József, tüzér; Szabó Mihály, 14 éves dobos a 16. h. z.-aljnál; Szilágyi Ferenc, tüzér; Szinnyei József, hadnagy a 37. h. z.-aljnál, később főhadnagy a 203-nál; Szokolay Antal, tüzér; Tátray József, 16 éves, a 37. z.-aljnál őrmester, most polgármester Komáromban; Teller Ferenc, őrmester az 57. h. z.-aljnál, meghalt; Thaly Móric, utász-hadnagy, most épületfakereskedő Komáromban; Tóth Gábor, tüzér; Tóth József, tüzér; Tóth István, főhadnagy az 57. h. z.-aljnál, mint váltó-főtörvényszéki bíró halt meg; Tüdős Lajos, tüzér; Váczy József, kis dobos a 37. h. z.-aljnál; Vargha Lajos, tüzér; Varju János, tüzér; Vörös Benő, százados a 70. h. z. aljnál, később jeles ügyvéd és tüzoltóparancsnok Komáromban, meghalt. A tüzérek mind Krivácsy József tüzérezredes parancsnoksága alatt voltak Komáromban.

A városnak ezen áldozatkészsége nem maradt elismerés nélkül, mert midőn ez az ország kormányzójának tudomására jutott, következő levelet intézett a tanácshoz:

$\frac{7921}{K.}$ Budapest, 1849. junius 12-én.

Az ujoncállításnak Komárom városában eredményéről 268. sz. a. vett felterjesztés folytán felhivatva érzem magamat, a veszély környezte haza nevében köszönetet szavazni e város hű keblű lakosságának, mely szeretett hazánkra súlyosodott szorongások és csapásokban oly bő mértékben részesülve, azokat magasztos elszántsággal viselte, és a haza védői közé állított fiainak száma által a hazafiúi buzgalomban csüggedni nem tudását bebizonyítva, a haza méltánylása és tettleges hálájára magát teljes mértékben érdemessé tette.

Kossuth Lajos.

A közgyűlés ezen levél felolvasásakor a kormányzó elnököt harsány éljennel üdvözölvén, az eddig tetteket nem érdemül, hanem teljesített kötelességül kivánta tekinteni s egyhangúlag kimondotta, hogy szeretett hazánk ügyében közremunkálni s e célra minden erejét felhasználni jövőben is kedves kötelességének ismerendi.

A föntebbi névsorból kitünik, hogy még a gyermekek is minden áron honvédek akartak lenni, ha máskép nem vették be őket, dobosok lettek, vagy még többen a tüzérek közé álltak be ágyúsütögetőknek. Az otthon maradt gyermekek pedig a bombázás alatt a leesett és épen maradt bombákat, hosszú nádra tűzött kanóccal sütögették el; emlékezetes maradt ez előttem, mert egykor haza-

menet, a nádorvonal közelében a temető fölött, egy ily játékból elsült bomba darabja épen a fülem mellett süvített el.

A harci kedv, hazaszeretet és áldozatkészség áthatott mindenkit a városban a gyermekektől az öregekig, kik éltek haltak a szabadságért.

Az osztrákok hadereje Komárom ellenében következőkép volt felállítva. A Duna jobb partján Ácstól kezdve Mocsán és Fűzitőn át Ó-Szőnyig terjedő vonalat Lederer Károly vezérőrnagy hadosztálya 3 zászlóaljjal (1. és 2. Khevenhüller és a Hess-gyalogosok 3-dik zászlóalja), 5 eskadron lovassal a Fiquelmont dragonyos ezredből és 18 ágyúval (egy 12 fontos, egy lovas és egy tartalék üteg), foglalta el. A Csallóközzel való összeköttetés föntartására egy század hidász és utász állott rendelkezésére. — A csallóközi részt báró Neustädter vezérőrnagy hadosztálya 3 zászlóaljjal (1 z.-alj ottocsani, 1 z.-alj ogulin-szluini és 1 z.-alj bánság-határőri gyalogság), két eskadron lovassal a Ferenc-József dragonyosokból és egy hatfontos üteggel (6 ágyú) foglalta el. Ezek Pozsonyból, Nyárasdig nyomultak előre, megszállván Nagy-Megyert, figyelő őröket küldtek előre a nádorvonalig. A Vágon túl, míg Simunich Lipótvárt ostromolta, addig nem mutatkozott ellenség. Az egész cernirozó sereg főparancsnoka báró Ramberg altábornagy volt.

III.

NYÁRASDI CSATA. — HONVÉDÉLET A NÁDORVONALON. — A „KOMÁROMI ÉRTESITŐ.“ — ÁRVIZ. — HETÉNYI EXPEDITIÓ. — KOMÁROM SZŰKEBB CERNIROZÁSA.

(1849. január 1.—február 28.)

Január 1. Azt sem tudtam, hogy tegnap vasárnap volt; bizony ez többször megesik rajtam. — Parancs következtében a 3. és 4. századnak kellett ismét kimenni; kedvvel mentek az emberek, sokan iratták alá magokat, kik ha szükség lesz reájuk, a túlsó partra mennek kémszemlére. — Reggelre nagy hó esett, erősen fagy, holdvilág is van, mind kedvező a mi részünkre. — Engemet itthon hagytak, mert mult havi számadásomat kellett elvégeznem, pedig örömest elmentem volna. — Estve felé ugyancsak szólt az ágyú folyvást a Vág felől, egyet kettőt Szőny felől is lőttek, azok bizonyosan Jellachich emberei lesznek. — Hallottam, hogy a várban ismét volt egy parlamentair, cuirassier főtiszt. — Igen jó hírt hallottam, t. i. hogy a mieink nyomják az ellenséget 200 ezer emberrel, Kossuth Pest felől, Görgey és Perczel Tata felől, Lázár Veszprém és Fehérvár felől, totalitér a Dunának szorítják az ellent. — Kémek is mutatkoznak, de szerencsésen elfogdossuk őket; foglyokat is hoznak be. — Hirlapot már egy hete nem láttunk,

csak azt az egyet tudom, hogy Schlick-et embereivel lefegyverezték és elfogták. — Ismét hallatszik az ágyúszó most 9 órakor. Holnap többet tudunk.

Január 2. Azt sem tudom, hol a fejem; midőn embereink elmentek, azt hittem, egy kis nyugalom csak lesz, és békében csinálom számadásaimat; dehogy volt: reggel, midőn felkeltem, roppant gyenge voltam, hihetőleg a hideg lelt ki az éjjel. Egész nap sok lótás, futás, gond és még se végeztünk semmit. Délután 3 óra felé embereink hazajöttek, fázva, éhesen; estve részükre bort vettem át. — Vacsorára kimentem az „Arany-sas"-ba; ekkor láttam, hogy a túlsó részen ég az öreg Beőthy-ék majorja, minthogy jó menedéke volt az ellennek; a szőnyi erősségből a mieink gyújtották fel, még pedig egyszerre több felől, nehogy egy könnyen eloltsák; nagyon égett. — A mieink beszélték, hogy több ízben lőttek túlról, sőt a szigetről is nem kevés sikerrel. — Az „Arany-sas"-ból a Vág felőli lövések fölzavartak.

Január 3. Hordót kerestem és Lammer bátyámnál kaptam, a borral vesződtem egész nap, rettendő sok dolgom volt, de hármunk közül egyik se henyélt. — Ebéden otthon voltam, de ezentúl nem járok haza. — A Duna befagyott, lesz dolog elég. — Embereink ezentúl mindennap kapnak bort és húst. A mi húsrészletünket is megfőzettük és társaságban ettünk-ittunk. — A tizedeseket egy kissé ráncba szedtük, Somogyit, első szakaszbeli tizedest, alattomos áskálódásaiért csúfosan lehordtam.

Január 4. Szokás szerint dolog volt elég a megbolondulásig; bort és húst faszoltam. — Embereink elmentek a szigetre előőrsre. — Belefogtam a számadásomba, de teljes lehetetlen volt előhaladnom, félre kellett tennem. — Mint hallom, ismét parlamentair volt a várban. — Hó kezd esni.

Január 5. A tegnapi parlamentair kormánybiztost kért és azonfelül küldjünk szénát, zabot; Meszlényi azt felelte, hogy hajdút küldünk. — Szokott bajom volt a bor és hús átvételnél; két társam is van, de mindegyikben csalatkoztam. — Hallom, hogy a Márczius írja, miszerint a mieink Martonvásárhelyt és Tétényen tetemesen megverték az ellent. — Vacsoránál Rényi és Váczy csakhamar hazahívtak, mondván, hogy Szőnybe megyünk, azt bevenni; egész dandárság (3 zászlóaly) megy. Hazamenvén, itt mit sem hallottam, hanem az inspectiós őrmestert Bognárt az őrnagy magához hivatta, hogy járja végig a szobákat és hagyja meg az embereknek, hogy ruhástól feküdjenek le. — Gyomrom roszul volt, azért abban hagytam az írást. — Takács vizsgálta a szobákat. — Ruhában aludtam.

Január 6. Reggel Bognárral voltam pénzt váltani; ekkor láttam midőn egypár kvártélycsinálót hoztak a bakonyi zsiványok Uj-Szőnyből, kiknek beszédéből megtudtuk, hogy 150 uhlánusnak

akartak szállást; volt köztök tiszt is; a transportházba küldték őket. — A 3-dik és 4-dik századot elküldték Új-Szőnybe az uhlánok elé; tehát nyugodtan dolgozhattam számadásomon. — Hallom, hogy reggel ismét volt itten parlamentair. — Századosunk pedig azt mondta, hogy embereink aligha jőnek haza, mert akár jő ellen, akár nem, megtámadják Ó-Szőnyt. [16])

Január 7. Csendben voltunk egész délig, de ekkor nagy lármával jöttek meg embereink. Délután Münich őrmester társamnál lévén, tőle hallottam a szomorú hírt, hogy a mieink Budapestet föladták, de mindent Debrecenbe vittek; Piros is ezt erősítette, sőt még azt is mondta, hogy ismét követet küldöttek a várba, azt feladásra kérvén. Midőn vele a kávéházba mentem, szomorú állapotunk fölött elkeseredvén, úgy kifakadtam, mint soha nem, de az „Arany-sas"-ban Beliczay azt állitotta, hogy az egész csak álhír. Nem is lehet az igaz, mert annyira már csak nem hagyja el Isten a magyart.

Január 8. Fizetési lajstromon dolgoztam egész délután. — Fegyveres emberekkel patrolba mentem három százast apró bankókra felváltani; Ferenczyvel és Schvéger-rel estig az egész curiát összejártuk; sikerült is kettőt fölváltani. — Az „Arany-sas"-ban vacsorálván, ott hallottam, hogy Majthényi helyett Mack lesz a várparancsnok és hogy Pestet valóban feladták, de Görgey Bécsbe megy és azt akarja elfoglalni. Szép historia lenne! Aranyossy szerint Majthényi újra várkommandans; ez sehogy sem tetszik.

Január 9. Majthényi a várparancsnokságot nem akarja megtartani. — Rogos századosunk igen hazafias szellemben beszélt, csak úgy gondolkozzék is.

Január 10. Híre járt, hogy a Nádor-vonalra megyünk és a hír megvalósult, mert már délután minden századtól egy őrmesterrel és Váczy hadnagygyal elmentünk oda szállást csinálni. Mióta Majthényi leköszönt a várparancsnokságról, zászlóaljunkat piszkálják, a mivel csak lehet; ott sem fogadott bennünket senki, minden ronda volt, a mi kevés ágyneműt találtunk, az telve volt férgekkel. Ez a 3-dik számú erősség, ide akarnak bennünket, az egész zászlóaljat szorítani; őrnagyunknak akartak ugyan helyet adni a

---

[16]) Bakonyi zsiványok alatt a guerillák értendők, mert mi akkor még nem igen tudtunk köztök különbséget tenni; a csapat mivoltáról sem voltunk kellőleg informálva, s így alakjukat, szűrös és kanász-kalapos voltukat tekintve, könnyen nézhettük őket zsiványoknak. A dunántúli szabadcsapatok Baráth József parancsnoksága alatt, ennek Debrecenbe utazása előtt, sok zsákmányt nyertek az ellenségtől úgy hogy azok nagy kerülő utakon juthattok csak el Bécsből Budapestre. — A szőnyiek és átalában a környékbeliek igen kezünk ügyére jártak, kész kémeink voltak ők és nem ritkán segítettek bennünket az ellenség kézrekerítésében.

várban, de ő nem fogadta el, mondván, zászlóalját bármily rövid időre se hagyja el, ha elhagyja, úgy örökre. Áldott ember, áldott szavak! — A mai parancs szerint holnap reggel 9 órára lesz itt is az átadás és délután 3 órakor megy be a legénység. — Komáromban egy lap jelenik meg Mack tüzér-őrnagy vezetése alatt, „Komáromi Értesítő“ címmel, minden nap egy szám.[17]) Benne volt azon szomorú hír, hogy Jellachich bevonult Budapestre, a mieink, a mit lehetett Debrecenbe mentettek. Görgey táborával fölfelé húzódik, ennek hallatára Windischgrätz Pestet oda hagyta; Schlicket megverték. Debrecen és Komárom közt fennáll a közlekedés. — Komáromy és Boróczy mint futárok Debrecenbe küldettek.

Január 11. Nyárasdon írom e sorokat 13-ikán estve az ütközet után. 11-ikén délután 3 órakor indultunk az új várba (Nádorvagy Kossuth-vonal); ronda helyen voltunk az éjszaka; a legények közt háltam; roszul lettem; bizonyosan az a három portió almásrétes ártott meg, a mit estve megettem. — Egy kis balesetem volt: a nagy gyűrűm reggel, midőn kapitányomhoz mentem, hirtelen elveszett; igen sajnáltam, mert bold. apám viselte s mint ereklyét tartottam; estve azonban Scherübl őrmester jelenté nagy örömömre, hogy egy 5-dik századbeli honvéd megtalálta, el is adta már 4 frtért; kiváltottam. — A mai K. Értesítő szerint délután hoztak fogva Jellachich-féle 8 huszár közlegényt és 1 káplárt, kik az aszódi puszta előőrségen fogattak el.

Január 12. Reggel az ó-várból hordozkodtunk az új-várba; a mint ide érkeztünk 11 órakor már hallottam, hogy délután egy órakor Gútára megyünk az ellenséget onnan kiverni; nagy hirtelen azt se tudtuk, hol a fejünk, azonban lett 3 óra, mire megindultunk. Hidegben, hóban gyalogolni nem tréfa dolog; eleinte más bajom nem volt, csak a bornyú nyomta a hátamat. Eljutottunk Keszegfalvára, hol vígan voltak a legények, de meg nem álltunk Gútáig, hova 9 órára jutottunk el igen fáradtan. A hideg csak tűrhető lett volna, de a csúszós út és a nehéz teher; ott álltattak bennünket óra hosszat; végre egy Balogh Ferenc nevű szegény emberhez

---

[17]) Mack József tüzér-őrnagy megkereste a város polgármesterét és tudatta, hogy azon hiánynak, mely Komárom városának a közlekedéstől elzártsága és hírlapoknak nem léte miatt naponta érezhetőbb volt, orvoslása, valamint a kedélyek megnyugtatása céljából napi tudósításokat magában foglaló „Értesítőt“ óhajtna szerkeszteni s minthogy a törvény szabta biztosítékkal nem rendelkezik, addig míg annak kiadhatása iránti engedélyért a honvédelmi bizottmányhoz küldendő futár megérkeznék, szabad nyomatását megengedtetni kéri. — A tanács a rendkívüli körülmények figyelembe vételével az érintett Értesítőnek, minden biztosíték nélkül egy havi szabad nyomását engedélyezte. — A lap „Komáromi Értesítő“ címmel naponként d. u. 5 órakor kis 4-rét alakú fél íven jelent meg, ünnepnapok kivételével, egyes számait 3 p. kr.-ért árulták. Első száma 1849. jan. 9-ikén látott napvilágot.

bekvártélyoztuk magunkat, ki jó szívvel fogadott bennünket, adott mindjárt ecetes bab-levest és pogácsát; a gazda lábával már pár éve koldus; feküdtünk sáson; a csontomat reggel fájdítottam csak igazán.

Január 13. Reggel korán keltünk és ettünk burgonya-levest meg kukurica-kását; aztán én, Schvéger, Bognár, Váczy kis dobos és Pál Ferenc szolgánk búcsút véve gazdánktól, elmentünk szállásunkról 8 órakor és álltunk 10-ig a hóban. Ekkor megindultunk Nyárasd felé, hol mint hallottuk, ellenségre akadunk. A mars már könnyebb volt, de a bornyúhoz nem szokhattam, átadtam Jordán-nak. — Délután 1 órakor már Nyárasdhoz közel voltunk, midőn a lovas előörsök hírül hozták, hogy itt van az ellenség s már láttunk is egy párt nyargalászni; ekkor századokba alakultunk, az ellen pedig ágyúit igazgatta, midőn az egész zászlóalj tömegben megállt. — Nem sok idő mulva az ellenfél ágyúja elsült, őrnagyunk lebukott lováról, mert a golyó épen a lova fölött repült el, ezután folyvást és sűrűn a mi zászlóaljunkra tüzeltek, midőn a mi ágyúink is megszólaltak; ugyancsak volt bukdácsolás, eleinte midőn a golyó mellettem süvített el és kettőt le is ütött embereink közűl, furcsán éreztem magamat, én is le-le buktam, de utóbb ezt is meguntam és állva maradtam; lassanként jobbra huzódtunk, midőn embereink nem állhatták ki a sűrű tüzelést, futásnak eredtek; szerte-szét futottak; már azt gondoltam, körül fog az ellenség, midőn azt hallom, hogy meghátrált; a mieink is lassanként összeszedték magokat és a falunak mentünk, de midőn oda értünk, az ellennek híre sem volt. Sok golyó repült el a fülem mellett ezen első tűzkeresztségben, nem volt csoda, ha megszeppenve le-le buktam előle. — Estve bekvártélyoztak bennünket Nyárasdon egy helyre Pekler, Jordán, Schvéger és Pál Ferenccel. — Az elesettek számát bizonyosan nem tudom, de láttam, midőn Vörös nek a vállát lőtték meg, egy meghalt, a kis dobosnak pedig a dobját lőtték el, s ő megijedvén a golyótól hátramaradt; egy Hunyady-huszár is elesett; a mi részünkről összesen 3 halott, vagy 4 a sebesült. Az ellenség részéről több vasas német hullott el és egy alezredes, kitől egy Hunyady-huszár több huszas pénzt és szép messzelátót vett el; elesett közülök egy tüzérhadnagy is. — A falubeliek beszélték, hogy két hete, mióta a faluban vannak; volt elég pénzük, mert Bécsben raboltak; 6 ágyúval Vásárútnak és Pozsonynak tartottak; a Hunyady-lovasok három falun keresztül űzték őket, de meg nem álltak. [18])

[18]) A várkormány az ellenségnek Csallóközben levő erejéről megakarván győződni Querlonde Ferdinánd őrnagy parancsnoksága alatt kémszemlére rendelt ki egy dandár-csapatot. Leginkább a tüzérség derék parancsnokának Mihalovics főhadnagynak köszsönhettük a sikert, mert ő egy szerencsés lövéssel az ellenfél parancsnokát, báró Geramb-ot, a jeles olaszországi bajnokot, épen midőn a visszavonulni akaró tüzéreit kardlopozta,

Január 14. Korán reggel keltünk és 5 óra után kiálltunk; 6 óra tájban Gútának hazafelé tartottunk. — Szép volt a nap felkeltét szemlélni, de aztán a fölhők közzé bújt és kemény hideg szél fújt Gútáig, még a hó is vert bennünket. 11 órára a templom elejbe érkezvén bekvártélyoztak bennünket. Darás-csusza volt az ételünk, fekhelyünk is jobb volt, mint a mult éjszaka, mikor majd megfagytunk, de most meleg szobában becsületes ágyban háltam Schveger-rel; velünk volt még egy szálláson Gál, Polyák, Jordán, Goldschmied és két veszprémi önkéntes.

Január 15. Gútáról reggeli 8 órakor indultunk el. Szép napos idő volt, a hideg megszünt, déli szél fútt, a hó engedett, azért az út nem volt oly igen csúszós. Délután 2 és 3 óra közt szerencsésen megérkeztünk Komáromba. — Elmentem Hidassy-ékhoz, hol már a kis dobos, ki haza szökött, elhíresztelte, hogy engem egy havas gödörből húztak ki; nevetséges! Rokonaimat meglátogatván visszamentem a várba; azután az „Arany-sas"-ban mulattam őrmester társaimmal.

Január 16. Lassanként uj szállásunkon kezdjük magunkat berendezni; szobánkban van a zászlóalji iroda. Délelőtt gyenkélkedtem, de azért délben már az „Arany-sas"-ban ebédeltem. — A „Komáromi Értesítő" jó híreket közöl, Görgeynek lévai ütközetét, mely 12 óráig tartott és hol mi győztünk! A 37. zászlóaljnak pedig jobban szívére kötik a haza szent ügyét.

Január 17. Ma csaknem egész nap pénzt váltottam, három százast; fáradságom jutalma volt, hogy 10 frtot elszámláltam. A mai Értesítőben az áll, hogy Kossuth 12 nap mulva Pesten lesz.

Január 18. Sok dolgom volt, azért ebédre se mentem. — Megvert bennünket az Isten, midőn az irodával összehozott; nem lehet dolgozni. — Bort kaptunk, még pedig jót, lassanként a boritalhoz is hozzá kell szoknom. — Este a tiszt urakkal menazsiroztam gulyáshúst. — A mai Kom. Értesítőben cáfolat jött a 37. zászlóalj mellett.

Január 19. Takács adjutáns főhadnagy lehordott keményen csekélységért, a mi nem is az én hibámból történt, nem hiába be volt csípve. — Késő estig dolgoztam számadásomon, midőn a Duna felől sűrű ágyú- es puska-lövéseket hallottam, a város felől is nagy a zaj; okát nem tudom. — A Dunán megindult a jég és Csallóközben kiöntött.

---

leterítvén, az ellenség vad futásnak eredt. — Ez volt első tűzkeresztségünk; hadosztályunkból igen kevesen álltak még akkor golyóra töltött ágyúval szemközt; zászlóaljunkban csak Ferencsik százados volt ütközetben, még pedig Lipcsénél; azért csak ő maradt állva és biztatta a többit, kik hasra vágták magokat: „Elment már a golyó, nem kell félni!" Mi ugyanis a durranásra buktunk le, később aztán az ágyú villanásából következtettük, hogy merre repül a golyó és kikerültük.

Január 20. Egész délelőtt számadásomon dolgoztam. — Délután őrmester társaimnál, Mayer őrmesternél és Cserna hadnagynál voltunk együtt, késő estig danoltunk és jó ízűeket nevettünk egymás tréfáin. — A tegnapi lármát a víz áradása és a jég elmenetele okozta. Komáromy mint őrnagy érkezett haza Debrecenből; hallatlan!

Január 21. Estig számadásomat elvégeztem; ezért ebédet is itthonn a menázsban ettem. — Janik őrnagy szobavizsgálatot tartott. Délután az első századnál voltam látogatóban.

Január 22. Életünk veszedelemben forgott. A Vágduna annyira kiöntött, hogy már az utcákba hatolt a víz; estve sürgetős parancsolatot kaptunk, hogy minden századból 111 ember siessen segíteni, mert a víz átszakasztotta a vágdunai töltést; ezen haladtunk sietve előre, már a víz zúgását is hallottuk a szakadáson, midőn a 6-ik század részéről, kik elől mentek, sikoltozást hallottunk; erre visszakommandiroztak bennünket, futottunk is, mert ugyancsak kevés hijja volt, hogy az ár le nem söprött bennünket a töltésről.

Január 23. Számadásomat készítettem. — Öreg Beőthyékhez mentem, hol Károlylyal találkoztam, Zsigáékról nem tudnak semmit, csak hogy még Budán vannak. — A mai Értesítőben olvastam, hogy Windischgrätz valóban ostromolni szándékozik Komáromot és már a monostori sáncokat arra a célra is készítette.

Január 24. Számadásommal voltam egész nap elfoglalva, azért a külvilágról keveset tudok; csakhogy zord szeles idő van.

Január 25. Számadásomat átadtam századosomnak. — Midőn a városba mentem a kávéházba és „Arany-sas"-ba, hallottam, hogy századosom meg van velem elégedve.

Január 26. Reggel a mieink korán kezdték az ágyúzást, mint hallom, a túloldalon dolgozókra lőttek, később ritkábban, majd egészen elmult. — Pompás meleg idő volt. — A bútorokat és ágyneműeket írtuk össze; délután pedig élelemért voltam az ó-várban. — Estve Bognárral vicceltünk szokásszerint; nincs más kivel bolondozzunk, tehát napról-napra újat gondolunk ki s azon aztán nevetünk.

Január 27. Ismét hallottam, hogy az ellenség Nyárasdon, sőt Gútán van és rabol, bizonyosan meg van szorulva. Holnapután valószínű, hogy ellenök megyünk. — A mai Értesítőben jó hirek vannak.

Január 28. Ezen nap se különbözött volna a többitől, ha egy estveli mulatság nem tette volna különössé; ugyanis őrnagyunk az egész tisztikarnak, sőt még más zászlóaljbelieknek is mulatságot adott. 8 órakor kezdődött. Meg voltak hiva Münich, Lévay, Májer, Ferency, Sajtos és Aranyossy őrmesterek, de később századosom engem is meghivott. Szép toasztokat mondtak, pár pohár champagneit én is ittam; különösen az őrnagynak és

Szabó számvevőtisztnek széles kedve volt. Századosom játszotta a háziurat. — Éjfélután punchoztunk és nagyban ittuk a somlyait. — Hallom, hogy szombaton újra táncvigalom lesz a várban és akkor valamennyi őrmester hivatalos lesz.

Január 29. Egész nap semmit sem tettem, de mit is tehetnék itten, mert roszabb helyre már nem is tehettek volna bennünket. — Az Értesítőben az áll, hogy Windischgrätz Pestről kihúzódott, adná az Isten!

Január 30. Igen jó híreket hallottam, t. i. hogy Perczel Pesten van már 270 ezer emberrel és csak 5 napig védjük Komáromat, akkor jön segítségünkre. Bizonyosan el vannak ámítva. Estve azt is hallottam, hogy mi ágyú födözetre Pestre megyünk! — Schedl hadnagy meghitt ebédre a vártaházhoz, vacsorán is ott voltam. — Ma verték bottal az első embert a mi századunknál, 12-öt kapott.

Január 31. Volt mit hallgatnom Takácstól délelőtt, ha sokáig ebben a szállásban maradunk, megbolondulok. Már az elmenetelből se lesz semmi, de mint hallom, Kosztolányi mondta, hogy a 37-ik zászlóalj minden óran készen legyen az elmenetelre. — A bálból sem lesz semmi, Török várparancsnok nem engedte meg. — Délután voltam pénzt váltani, de mint ezelőtt is, semmi sikerrel.[19])

Február 1. Egész nap otthon voltam elfoglalva és Takács dorgálásait hallgattam. — Hír szerint gróf Lázár térparancsnoksági őrnagyot elfogták, a nyárasdi ellenséggel való levelezésben hazaárulónak találták.

Február 2. Csupa dorgálás és korholás a mit ma hallottam; életemet megunom, ha még sokáig együtt leszünk Takács-csal. Egész nap hivatalos dolgaimmal voltam elfoglalva. — Estve beszélték, hogy báró Majthényi tábornokot szökésen érték és hazaárulás rábizonyulván úgy Lázár őrnagyra is, ez holnap, amaz holnapután függni fog.

Február 3. Midőn századosomnál bejelentettem rokonaimnál

---

[19]) Takács Nándor főhadnagy, zászlóalji segédtiszt (adjutáns) irodája a mi őrmesteri szobánkban volt, hivatalos idejét tehát körünkben töltötte és minthogy ő már természeténél fogva rettenetes haragos ember volt, mint huszár őrmester pedig, ki Galliciából verte magát át hozzánk kis csapatával, megszokta az italt és káromkodást, tehát mindig haragudott és káromkodott, még pedig gyakran nem egészen józan fővel. Minket látott legtöbbet, tehát rajtunk tölté ki haragját, különben se szenvedhette az iskolázott fiatal embereket; azért legkisebb titulusunk a „tintanyaló teremtése“ volt. Ezért szerettem volna én inkább az ágyú torka elé állni, mint az ő beszédjét hallgatni. Különben rendszerető, vítéz katona volt, házáját kimondhatlanul szerette, ezért őrült meg. — Az 50-es évek elején olvastam, hogy az amerikai őserdőkben vadász, később hogy csendes őrült, legújabban az „Amerikai Nemzetőr“-ben olvasom, hogy 34 év óta lakik Burriel falucska mellett, Jowa államban, és 30 év óta mint elmebeteg remete éli napjait egy elhagyott pusztai házban, melyet Ujházy engedett neki át harminc esztendő előtt.

teendő látogatásomat azon megjegyzéssel engedte meg, hogy talán szopni járok haza; ez kissé bántott. — Éjfélig voltam őrjáraton Turkovics hadnagygyal.

Február 4. Kapitányom elrendelte, hogy számadásaimat nehány napig Schvéger-nek adjam át, hogy ő is megtanulja s így ha félszázad külön megy, legyen a ki azt vezesse. — Januári számadásomat elkészítettem.

Február 5. Számadásom átvizsgálásával és javítgatásával voltam egész nap elfoglalva.

Február 6. Délután a 40-ik zászlóalj 3-ik századának őrmesterénél voltam az ó-várban. — Ma hallottam, hogy zászlóaljunktól több őrmester akar átmenni a most alakulandó Kinizsy-huszárokhoz.

Február 7. A mai „Értesítő-ben jelent meg Török Ignác-nak kinevezése tábornokká és komáromi várparancsnokká; gr. Eszterházy, Janik, és Mack alezredesek lettek. Ezeknél voltak tisztjeink tisztelegni.

Február 8. Megjöttek Gútáról a mieink; 260 foglyot hoztak magukkal, köztük 8 tisztet.

Február 9. A huszárokhoz szeretnék átmenni, ha alkalmas volnék. — Egész éjfélig dolgoztam.

Február 10. Egész nap jártam a városban és látogatásokat tettem, többi közt Hidassy barátomnál is.

Február 11. Beadtam kapitányomnak januári számadásomat. — Hallottam, hogy Borócy, Meszlényi-nek adjutánsa. — Ezen napló-jegyzetem egy eltépett fegyverkimutatásra van írva, melyen a következő tételek olvashatók: „Honvéd 37-ik zászlóalj 3-ik század fegyverkimutatási jegyzéke. Kovás puska 9, gyutacsos 59, kalapácsos (kapsulás) 39 stb.“ (Bizony elég vegyesek voltak fegyvereink.)

Február 12. Századosom roszalását jelenté a más zászlóaljhoz vagy a lovassághoz való átmenetelt illetőleg, és hogy ő ezt meg nem engedi. Csata volt Gyalla körül, egész délelőtt hallottuk az ágyúzást, mígnem délután az 57-dik zászlóalj megfutott.

Február 13. Az 1-ső század őrmesteri szobájában altiszti bál volt, mely fölülmulta a főtisztit, kisasszonyok, menyecskék voltak jelen, evés-ivás ingyen volt; zenészek a Sándor-ezredbeliek voltak.

Február 14. Miután a táncmulatság reggelig tartott, ennek fáradalmait pihentem ki délelőtt. Bahunek Benő barátommal találkozván, ki bombász, előtte kijelentettem abbeli szándékomat, hogy ha lehetséges én is a bombászokhoz megyek. Az „Arany-sas“-ban ebédeltem. Az utóbbi naplójegyzeteim három esti jelentésre írvák, érdekesnektartom mind a hármat ide jegyezni: „37. honvéd-zászlóalj 5. század. Estveli jelentés. Börtönben 3, fogházban 2, vezényelve 11, kórházban 11, őrségen 29. Komáromi nádorvonalon,

4. várműben, 1849. febr. 13-án. Scherübl őrmester." „Honvéd 37. zászlóalj 6. század. Esti jelentés. Takarodó után hiányzók 4 (0), századbeteg 2 (3), kórházban 23 (26), börtönben 0 (1), vezényelve 3 (3). Kelt a komáromi nádorvonalon febr. 13-kán 1849. Ferenci Lajos őrmester." (A zárjelközti számok ugyan ezen század febr. 14-ki esti jelentésén állnak.)

Február 15. Boróczy-nál voltam a Meszlényi irodájában; tiszti vizsgára készül; Vizvári pedig elmegy tőlük a 46. zászlóaljhoz. Reggel mi kezelő őrmesterek rapporton voltunk az őrnagynál előléptetés végett, megkérdezte mindegyiktől mióta szolgál és mióta van a zászlóaljnál? Miután Berky legöregebb köztünk a szolgálatban, azt föl is terjesztette. Jaj de hátul vagyok! Ezen naplójegyzetem az általam készült zászlóalji tiszti-fizetés kimutatásra lévén írva, ezt is idejegyzem: Őrnagy havi díja 120 frt p. p. és hadi pótlék 30 frt p. p., századosé 80 és 40 frt, alhadnagyé 30 és 28 frt, két zászlósé 1—5-ig 24 p. krjával 4 frt, alorvosé 30 és 10 frt, számvevőé 30 és 28 frt, főhadnagy és segédtiszté 40 és 22 frt p. p.

Február 16. Egész nap beteges és rosz kedvű voltam, a bombászokhoz való átmenésről is lemondtam. Ezen jegyzetem ismét a következő esti jelentés hátlapjára van írva. „Honvédsereg 37. zászlóalj 2-dik század. Kórházban 23, börtönben 2, fogházban 1, századbeteg 2, vezényelve 5, kimaradt 0. Tóth József, napos tizedes." (A gyakori szolgálat és zaklatás miatt sok volt a beteg; a szolgálat után pedig a korcsmározás sokat vitt a börtönbe és fogházba.)

Február 17. Egészségem folyton rosz állapotban van, azért a szokottnál korábban mentem este haza.

Február 18. Egészségem folyvást gyenge lábon áll, Pirosnak nem tetszik a dandársági iroda, berukkol a századjához.

Február 19. Manszbarth tizedesünk őrnagyunknál lévén napos, ott hallotta, hogy Takács főhadnagy nincsen megelégedve a 3-dik zászlóalj őrmestereivel és La-Roche jön hozzánk.

Február 20. Ma zászlóalj-gyakorlatunk volt. Századunkból egy meghalt, holnapután temetik. Estve Schvéger-rel voltam patrolban éjfél utánig.

Február 21. Századunk számára szükséges cikkeket vettem át.

Február 22. Rút esős havas idő volt, midőn a mieink megjöttek a temetésről és parancs érkezett, hogy készülődjünk, mert zászlóaljunk első fele négy ágyúval Heténye indul. Esti 8 órakor nagy sárban és sötétségben, mentünk még eső is esett, midőn éjfélkor Heténye értünk, hol kenyeret és nyers káposztát kaptunk enni, aztán ledültünk az ágyra.

Február 23. Reggel fél 5-kor Heszler hadnagy kopogtat ablakunkon, hogy készüljünk fel sietve. Midőn embereinket össze-

szedtük és 6 óra tájban kiálltunk, egy előőrs Szent-Péter felől elsütötte puskáját. Bezzeg siettünk ekkor, mert onnan 800 chevauxlegers jött ágyúkkal, minket akartak bekeríteni és elfogni. A Hetényen őrizetül volt 17. zászlóaljat (későbbi 64. zászlóalj) 3 ágyúval, kellett behoznunk Komáromba; velünk volt még kevés Hunyadyhuszár és guerilla-csapat. Minthogy a gyallai hídat előttünk lerontották, Izsa felé kerültünk a földeken; az ellenség mindig utánunk jött, sőt midőn a vizen mentünk keresztül és egy ágyúnk a lőszerkocsival megsülyedt, akkor a chevauxlegersek vágtatva jöttek felénk, de mi négy ágyunkat ellenök szegeztük, mire megretiráltak. Azonban jobban megijedtünk, midőn jobbra tőlünk Kurta-Kesziből is ellenség bukkant elő. Izsánál elhagytak bennünket és mi a Duna mellett haza jöttünk igen kifáradva, sárosan és vizesen, mert hasig érő vizeken is mentünk keresztül. Estve, midőn a városba mentem, a kávéházban láttam Boróczyt hadnagyi ruhában. [20])

Február 24. A tegnapi expeditiónkkal még is tettünk hasznot, mert egy zászlóaljat megmentettünk; de ha késünk, az ellen körülvesz bennünket, azokat pedig lövés nélkül elfogta volna. Délelőtt folyvást ágyúztak a mieink a szőnyi oldalon. Midőn javában aludtam, fél 12 óra lehetett, Aranyossy felköltött, mert hivatalos levél jött a dandárságtól, mely Kosztolányi rendeletének másolata volt; ebben az állott, hogy holnap vasárnap febr. 25-kén az ellenség meg fog bennünket támadni a vonalon, azért mi (a 37-dik) és 57. zászlóalj tüstént készüljünk és éjfélután 2 órakor kirukkoljunk a vágdunai töltéshez, hol 7 órakor felváltand bennünket a 40., 66. és 18. zászlóalj. Én ezen levéllel futkostam éjnek idején századról-századra, felköltendő az őrmestereket, az őrnagyunkhoz is elmentem; de én magam ki nem rukkolhattam, mert midőn negyed háromra haza jöttem, a meghüléstől hasfájást kaptam és lefeküdtem.

Február 25. Reggel haza jöttek a mieink, de tüstént kirukkoltak zászlószentelésre; zászlónkhoz esküdtünk. Majthényi tábornok ismét méltatlanságot szenvedett a várban; ha hazaáruló, megérdemli. Midőn zeneszóval hazajöttünk, parancsot kaptunk, hogy fél 5 órakor kirukkolunk és előőrsre megyünk a Vághoz. Szabad ég alatt voltam egész 24 órát. Hideg volt, de én behúztam magamat a most készített sáncba egy fagunyhóba és tűz mellett szundítottam. Éjfél felé előőrseink elsütötték puskáikat a túl menő kocsira, egyéb sem történt.

Február 26. Reggel felé kellemes volt az idő. Egész nap mulatságos volt néznünk, a mint a mieink a túlparton kerítették és attaquirozták a chevauxlegerseket. Estig meleget nem ettem; ekkor a városba mentem vacsorálni.

---

[20]) L. „Rényi Rezső: A 64-ik zászlóalj." Hazánk I. kötet 187. l. Budapest, 1884.

Február 27. Ma már be kellett adni számadásomat, azonban Cserna most sem végezte el terménynaplómmal dolgát; miután a terményeket tévedésből a betegek részére is kivettem, ezt majd vissza kell fizetnem. A városi árvapénztárból kivettem 250 vfrtot és horgonyórát vásároltam 85 pfrtért.

Február 28. Jó hírek szállingóznak, t. i. hogy a mieink Pest-Budát bevették volna, a mi megerősítésre vár.

Idősb Szinnyei József.

RETTEGI GYÖRGY EMLÉKIRATAI

(1761—1762)

Bizonyos relatióból értettem, hogy mostani commendirozó generalis Bukkow, ki is nem régiben lutranusból catholicussá lett s lieutenantságból emergált hannoveranus, gróf Lázár János úr ő excellentiájával, statuum praesidens és ő Felsége status intimus actualis consilariussával egy conversatióban lévén Szebenben, midőn mondotta volna (a) generalis, hogy Erdélyben végbenviszi, hogy a nemesség contribuáljon s arra Lázár úr azt mondotta volna, hogy soha ő azt végben nem viszi, mivel az erdélyi nemességnek törvénye vagyon arról e. c. t., kérdezte, ki volna az, a ki nem contribuálna ő Felségének?, felelte gróf Lázár: „én az egyik", melyre amaz parasztul felelvén, mon(d)ta: „tu es(s), ego tu"; de abból nagyobb lárma is következett, nem tudom, mi leszen belőlle, inkább hiszem, senki nem áll gróf Lázár úr mellé, mert nem olyan természetűek most az erdélyi urak, hogy a jóban egymás mellé álljanak e. c. t.

16-ta Novembris [1]) igen nagy dörgés-villám(l)ás lőn, melyhez hasonlót az egész nyáron nem hallottam, a mellett nagy jég is esett.

Ugyan ma vagyon Kabós Sári lakadalma Árpástón, Cserényi István veszi; minket nem méltóztatának invitálni ezek az nagyúr- (magok opiniója szerint) Keczeliek, kikkel testvér-anyával pedig a feleségem unoka-gyermek velek; igaz, hogy el sem mehettem volna, de csak a lesz vala az emberség.

27-ma Septembris temettetett a szegény Barcsai Jánosné, Toroczkai Kata Tötörben; predicállott amaz mostan leghíresebb pap, Hermányi József uram, ki is Enyeden lakik; igaz is, hogy ennek az embernek mássát soha nem láttam, mert Szt. Pál csak annyival volt elébbvaló, hogy az har(ma)dik égben tanult; foly ennek szájá-

[1]) Az előző lap alján következő egyidejű pótbejegyzés áll: „Azon alkalmatossággal ütötte meg a menykő a szegény zilahi Éltető Istvánt; jámbor, emberséges jó ember volt szegény".

ból az ige s olyanokat hall tőlle, melyeket mástól nem; az ő predicatiója között sokszor oly tréfákat ejt szóval, hogy eleget lehet nevetni rajta, de az is mind tudomány, pedig soha akademián nem volt; most 61 esztendős e. c. t. Tudtomra nem voltam olyan temetésen, az hol egy köny(v)hullatást nem láttam, csak ott; úgy jár az, a kinek Isten gyermeket nem ád, várva-várják halálát s örömmel temetik. A jószága szállott Inczédi Sámuel úrra, kinek felesége-anyja egy volt ennek anyjával.

Ezen esztendőben országos diaeta volt, az holott candidáltattak provincialis cancellariusságra, a parte catholicorum: Bánffi Dienes, Bethlen Miklós, Mikes Antal, Haller Pál; refor(matusok): Bethlen Pál, Jósinczi József, Nemes Ádám, Teleki László; tabulae praesességre a par(te) cath(olicorum) a kik(et) felyebb írék, a parte reformator(um) is azok Jósinczi úron kívül, ki is kimaradott. E mellett a commerciumot ő Felsége fel akarván állítani ez országban, sokat dolgoztanak körülette a statusok, de hogy miben terminálta tott, egy sem tudja megmondani, hanem hogy fundust százötvenezer forintot kellett találni az országnak, melyet ő Felségének kell adni annak felállítására, mely mint s hogy lesz, eventus docebit. Ugyanezen diaeta alatt vette be az ország a rézpénzt is, de csak 1000 [voltaképen: „100“] ezer frtot, annál több ne legyen, az is grajcárból áll mind.

Juniusban írtam vala, hogy holt meg a szegény Endes Miklós, de ezen diaeta alatt holt meg s az az híre, hogy doctor Balika curalván, praecipitálta a curával, különben nem holt volna meg, mely miá a szegény Balika is confundálta volna magát s abban a confusiójában meg is holt; ez igen friss ember s jó medicus is volt ha igaz. [Későbbi kézzel] Nem holt meg még eddig, de halálos betegségben van.

Örömlövés is volt, mivel Schwaidniczot generál Laudon megvette [felülírva] a Prussustól, talált benne 18 millió érő nyereséget; jó ez egyben, ha vissza nem nyerné.

A rézpénz aligha bejöhet, mivel bizonyosan beszélik, hogy a Prussus és Török kész ezüstpénzen beváltották s magok országokban felyebb jártatják.

Ezen 1761-dik esztendőben számos Prussusok jöttek be, de bizonyosan végére nem mehetni, micsoda rendbéli emberek voltak, mert [két szó kivakarva s helyökbe a két következő szó írva] onnat felyül invalidusoknak írja, de a mint beszélik nem voltak katonák, mind mesteremberek, kiket mindenütt a városokon a céhokba mesterségek szerint ajándékon tartoztak bevenni. Mesterségeknek elkezdésére adott ő Felsége nekik 30 harminc Rfrtot, a mellett öt esztendeig semmit se contribuáljanak; azt is mondják, hogy kevés van köztök, a ki evangelicus ne volna; Kolosváratt maradott tizenhárom.

10-ma Decembris partialis-szék volt Dersén, az holott Retteghi István bátyám boszszúságból perelni akara azon házhelyért, melyet még ifjúlegény korában adott volt el valami olá(h) nemesembereknek, kiktől én kiváltottam, de törvénnyel jutottam hozzá. Erre pedig ő kegyelmét nem egyéb, hanem egyedül az irigység vitte, mert ugyanis látván, hogy én is igyekezem élni ezen a rosz világon, még pedig tisztség nélkül, de Istené a dícsőség: még eddig az én sorsomhoz képest tisztességesen, nehezen szenvedheti, kivált a felesége, a kiben mindenféle emberi hiba és naevus feltaláltatik, addig esztekélte, hogy ennekelőtte két esztendővel szolgabíró által megkináltatott s nem leváltam, melyért citáltatott; akkor exmissióra kéredzettem s azólta mind abban volt, pedig egynéhány rendbeli székezése volt a vármegyének; mostan pedig megszólított a midőn nem is gondoltam volna. Melyre nem egyéb inducálta, hanem ma szintén hat hete, midőn Szebenből ki jött volna, ecclesia gyűlése is akarván lenni, tudja az Isten oly véggel mentem, mint igaz atyafi szokott atyafiához menni, de bejővén az egyházfi midőn egyebekről becsül(ettel) discurálgattunk volna, s mindjárt kérdé a bátyám tőle: „füstöl-e még a pap háza?“, melyre amaz monda: „füstől, mert még nincs betapasztva“, azzal a bátyám mint curator mindjárt kezdé mondani: „miért nem tapasztatom meg, mivel az én részem“; én erre a szavaira megneheztelék az egyházfira, miért nekem eddig meg nem jelentette, hogy az én részem maradt tapasztatlan; azt is mondottam igaz dolog, hogy két annyit tapasztattam, mint más akárki. Míg mi ezeket e szerént beszélnők, az ő kegyelme felesége szüntelen kotyogott közinkbe, melyet nem állhatván, mondék: „az Istenért kérem kegyelmedet ángyomasszony! ne szóljon kegyelmed a férjfiak discursusába, hiszem eligazítjuk mi a magunk baját“; azzal mi csak continuáltuk a pap háza tapasztása felett közöttünk indult beszédet; ángyom azalatt is d a b a t s i n e m e n t e s o n u m, melyet újabban nem állhatván, így szólék: „szintén most remén(y)kedém kegyelmednek, hogy ne elegyítse kegyelmed magát a férjfiak dolgába, még sem állhatja meg kegyelmed, pedig volna kegyelmednek maga cselédji között is dolga e. c. t.“, arra azt mondá, hogy: „bolond vagyok“, a bátyám avval kiindula a házból mondván: „miért megyek hozzá veszekedni“, de már azt feleltem volt én is a feleségének: „bolond vagy te, rosz disznó“, arra ismét monda, hogy: „vigyen el az ördög“, én is, búcsú fejében azt felelém: „vigyen el téged, még pedig nem egy, hanem hétezer“; mely dologért az ura tőlle nem nyughatván annyira ingerelte ellenem, hogy minden úton-módon azon igyekezett, hogy rajtam boszszúját űzhesse. Arra nézve a felyebb megírt vármegye-székin perelni akárt azt praetexuálván, hogy oly contractusunk vagyon egymással, hogy a ki mit zálogba vetett, a divisióra (melynek közöttünk meg kellene esni) megszabadítsa;

melyre én azt feleltem, hogy igen is kiadom, csak assecuráljon a vármegye előtt, mely protocoláltassék is, hogy bizonyos terminust tévén minden tergiversatió nélkül az contractus szerént a divisiót celebrálni igyekezik, melyet az egész vármegye helybenhagyott, de ő kegyelmének nem tetszett; mondottam azt is, hogy assecuráljon hát arról, hogy nemcsak tőlem (melyet én expresse mondottam, hogy csak animo injuriandi ductus kiván vexálni s turbálni azon sessio bírásában), hanem váltsa ki másoktól is, a kiknek adott, minthogy sokat adott, ezt is helybenhagyta a vármegye, de ő kegyelmének nem tetszett; mondottam azt is, hogy eo jure ő kegyelme is adja ki az én ő kegyelménél lévő vásártelki részemet, azt is javallotta a vármegye s justa petitiónak lenni mondotta s csak azon erőltetett, hogy feleljek iratás által, én pedig nem akartam iratni, hanem szóval mondottam, hogy ha ugyancsak meg kell lenni s (a) vármegye megitéli, adja meg a pénzemet s remittálom, melyre azt mondá, hogy pénz nélkül akarja visszavenni, mert megkináltatott egyszer e. c. t., melyre feleltem: „ugyan elvenné-e kegyelmed ajándékon azoktól a szegény árváktól?!“ Míg ez így folyt, a vármegye szüntelen svadeálta ő kegyelmének, hogy ne pereljen, hanem álljon a divisió mellé s akkor a kinél mije leszen ő kegyelmének, kiadják e. c t., de csak nem szerette; utolyára midőn látnám, hogy se atyafiságra, se a synceritásra nem hajt, hanem csak a törvény cursussához bízik, reménlvén, sőt bizonyosan elhitetvén magával, hogy pénzemet amittálom, mondám: „ha szinte ad meritum menénk is, ab actoratu amoveálom bátyámuramat, mivel kegyelmed engem citáltatott, holott nem enyim a házhely, hanem a gyermekimé, nem is a magam pénzével váltottam ki, hanem a feleségemével“, melyről exhibeáltam is. Ezt midőn látta volna, annyira efferrescált, hogy ha lehetett volna caelum terra miscuisset s mindjárt nagy indulattal, senkitől el nem búcsúzván, hazajött, itthonn is boszankodva ivutt többet kelletinél; másnap által jött ismét Dersére s ott volt, ott is hált s addig ivutt Somai Gergelynél, hogy betegen jött haza s jobban is elérvén a nyavalya azt mondotta, hogy minden betegségét nekem köszöni, de ha megtalál halni, átok alatt hagyja feleségének s gyermekének, hogy a holttestihez se ereszszenek. Boldogisten! micsoda conceptus, (s) és valyon regenitus emberhez illő dolog-e ez? Im igaz lelkemesméreti szerint megírtam a dolgot, itéld meg Isten s minden jólélek, ha én vagyok-e oka? Mindazonáltal Uram Isten! ne vedd ki őtet még az élőknek seregéből, hanem élébbeni egészségét megadván add tudtára az én ártatlanságomat s hitesd el vele, hogy miolta vagyok, igaz szívvel viseltettem hozzá s az ő házához; szt. fiad nevében kérlek, hallgas meg Uram! Amen.

Igen kedvetlenül adá Isten megérnem a karácsoni szent innepi napot mind a bátyám Retteghi István uram, mind édes feleségem, mind kedves kis Mihály fiacskám betegségére nézve. A kis

fiam négy hete, hogy csaknem halálos betegségéből fordult meg s most ismét olyanforma betegségben vagyon; a feleségem pedig ma ebéd után hirtelen roszszul kezde lenni; a szegény bátyám pedig, a mint mondják, betegségében szüntelenül aluszik, mely is rosz jel, hihető coma somnolentum nevű nyavalya, annyira ment volt (obruálván a csuklás), hogy reménség nem volt életéhez, de az Isten könyörült rajta s még egyszer lábra állította mostani súlyos betegségéből. [Későbbi kézzel:] Ismét gyengélkedni kezdett, doctort semmiképen nem tudunk hozattatni a feleségével szegénynek.

Eltelék ez 1761-dik esztendő is Isten kegyelmességéből; mely is nem mondathatik sovány esztendőnek, mivel a gabona, kivált a búza mindenütt bőven termett, törökbúza nem mindenütt, hasonlóképen széna is némely helyeken igen kevés, bor pedig a Szilágyban nagyobb bővséggel s jobb mint tavaly, még most is meg lehet hármával egy forinton venni mindenütt.

A mi nevezetesebb dolgok az én tudtomra estenek, azokat felyebb megírtam.

Engem pedig az isteni kegyelem ez elmult esztendőben is érdemem felett megtarta hozzám tartozó kedveseimmel együtt. Kárt két gyermek- s egy jó kancalovamon kivül (melyek megdöglöttek) többet nem vallottam, Isten tudja továbbra mint lesz, mivel sokfelé döglik a szarvasmarha is. Tartson meg az Úristen továbbra is, s minden elszenvedhetetlen nyomorúságoktól, károktól, betegségektől s az halálnak keserűségétől is kegyelmesen őrizzen és oltalmazzon meg nemcsak engem pedig, hanem mindazokat, az kik félik őtet és az ő parancsolatinak megtartásában gyönyörködnek s abban igyekeznek telyes életekben járni, szerelmes szent fiáért. Amen.

Ad 9-nam virradólag parancsolt a gubernium, hogy mindenütt a vagus s szolgálatot s portiófizetést kerülő hitván emberek elfogattassanak s a ki arravaló volt, katonának vitettetett a Gyulai regimentibe gyalognak.

Pro 10-ma, 12-ma, 13-tia et 14-ta January voltam [Csáki-] Gorbón gróf Haller György úr udvarában dominalis sedrián, az holott udvarbíró Kovács Benedek előtt sok mindenféle gonoszságokból következett causák forgottak, mivel azon jószágban a gonoszság igen eláradott volt; de bizony ők sem maradtak szárazon, mivel egy részre jutott a convictióból 15 öt forint, azonkül az ispánnal conveniáltak egynéhányan nősparáznaságért 40 frtig. Voltunk a törvényben főbíró Maxai Gábor, az [al] ispán Keczeli Sándor el nem jöhetett, mivel beteg volt, hanem helyette a bátyja Keczeli János, notarius Györffi József, de az deliberatumokat mégis mind én írtam, assessor Butyka Péter, Ilyés István, procurator Vida Pál komám, szolgabíró Szénási József uram.

18-va ejusdem volt generalis-törvényesszék Széken, az holott is a nevezetesebb causák között báró Diószegi Zsigmond úr az ipjával Kapi Jánossal régtől fogva való perlekedések után, minekutánna csak ezúttal is két napot szinte elfoglaltak volna, megbékéllettenek, adván Kapi János a vejinek málomi, egresi, fügei portióin kivül Szamosújvárt adósságban lévő 3000 forintjának felét ℔. 1500 rfrtot e. c. t. Lett candidatió is, az holott én is szegül-végül viceispánságra candidáltottam, de nem kell, legyen azé, a ki eddig is a nélkül el nem élhetett, tudom, hogy utánna is jár.

Ott bizonyosan hallám, hogy Portugalliából Lusitaniából, Franciaországból az jesuiták kigergettettek, maga a főispán Teleki Pál, ki is catholikus, beszéllette.

A szegény Pongrácz Pál is Kúduban hírtelen gutaütés által megholt; ez a feleségével nem lakott, hanem külön lakván egy szép dámát tartott maga mellett, kit is mihelyen megholt a szolnokvármegyei tisztek mindjárt elfogattak, kinél is sok szép portékát találtak.

Az ifjú Bánffi Ferenc úr felesége Vass Ágnes is megholt gyermek nélkül.

Székről megindulván, a főispán úrral egynéhányan jöttünk Iklódra Ágnes-napján, melyen gróf Bánffi Diénes született, a felesége pedig Barcsai Ágnes; ott volt Bánffi Diénes úr is az házakban, igen nagy gravitással viseltetik, a felesége pedig az anyja contractussát falbarugván, melléje csapta magát, és így a nagy condítiós contractussa az anyjának nemcsak füstbe megyen, hanem a [kivakarva: „hitván"] parányi kis asszony, a mint mondják, pápista akar lenni [korábban így állt: „pápistává is lett"] az uráért. [A következő két szó olvashatatlan, az írás nyers állapotában levén kitörülve] ott bizony nem igen törték egyiknek is tollát a marasztással, melyet látván, Keczeli János urammal eljöttünk késő estve Tőtörbe a többit otthagyván. Bánffi Diénes igen nagy gravitással viseltetett úgy, hogy sokáig a főispánt le sem ültette s még azt kérdezte, hol lakik?, beszélt ugyan vele, de mással senkivel se. Hogy lett azután a tractament, nem tudom.

A szegény Bogátinak valóban roszszul fordult a kocka, mivel még harmadidén ment volt Bécsbe, hogy már magát sok interessatióiból expediálja, melyet semmiképen nem consequálhatván utolyára úgy informálta felséges királynét [korábban: „a királynét"], hogy neki exactori mind protestánsok voltak s ex odio religionis szántszándékkal liquidalták annyival, melyet ő Felsége nagyon felvett s relegálta azon dicasteriumra, melyet forum justitiaenek hívnak Bécsben, az holott dolgát valójában felvévén, nemhogy absolváltatott volna, sőt inkább ad laqueum damnáltatott, melyet vévén észre ő Felségétől gratiát nyert ugyan, mindazonáltal hogy 24 óra alatt Bécsből kita(ka)rodjék, 30 ezer forintot pedig fizesse(n) meg, melyre nézve

mindenét elfoglalták, még csak a felesége Pérban lévő kevés jószágát is elvették. Így veri meg az Isten a felfuvalkodott embert, melyet köszönhet Sombori Jánosnak s Apor Sámuelnek, kikkel hogy felettébb való interessatiót vihessenek végbe, engemet onnat amoveálni igyekeztek s közöttünk annakutána nagy scissió lévén, igyekeztem én is revindicálni méltatlan szenvedésemet, abból következett osztán a sok investigatió s szoros exactiók; igazán mondja Beniczki: „kicsiny ellenséged semminek ne vélyed e. c. t.“

A mely vagusokat a napokban elfogattak vala, azok közzül 25 vittek be, de csak egyet acceptáltak, pedig mind jók voltak, inkább hiszem, hogy a verbuáns tisztek nem akarják, hogy hamar vége legyen a verbungnak, mivel most ismét nagy szabadságok vagyon a húzásra-vonásra.

Nagy híre volt, hogy a gubernator úrnak Bécsbe kelletik indulni, úgyis volt, hogy megindúljon januariusnak elein, de megengedte ő Felsége, hogy bennmaradjon; generalis Bukov pedig felment.

Az oláhok uniója felett való disturbium mindenütt megszünt nagyobbára, hanem ezen vármegyében a templomok(at) nem restitualták, sőt a réce + úri [réce-keresztúri] s lónai olá(h) papokat elfogatá a főispán [későbbi kézzel: „úr“] a minapi generalis-széken azért, hogy az unió ellen szóllottak volna; sőt a főbíró Maxai Gábor publice beszéllette, hogy Pap György négykézláb állított két olá(h) papot s úgy recantáltatta velek az uniót, melyet bizony szégyen volt ő kegyelmének beszélleni; már most inquirálnak utánnok, de semmit se kapnak ellenek valót.

A Prussus szerencséje a hadakozásban nagyon megcsökönt. A minap Svaidniczot general Laudon könnyen megvevé; sok milliókat érő nyereséget kaptak; a népnek 3 óráig szabad praedálás engedtetett; az ő Felsége népe közzül csak 800 esett el. Oka a város megvételének volt 5 granatirosnak kiszökése, kik is tudván a benn való munitiót, könnyen describálták s elsőbben is a puskaporos-bástyát bombázták fel e. c. t.; e mellett a kenyere, melylyel népit tartja, igen szegény s szűk, a húsa is igen rosz s drága, melyet megunván, százanként jőnek által a katonái [későbbi kézzel: „az ő Felsége hűségére.“].

Nona Februarii indultam volt szánon M(aros-) Vásárhelyre, de igen nagy hó esvén elhacytam Bonchidán. Azért mentem volt pedig be, hogy a Sombori-leányoknak a fiúk ellen való causában ingeráljak, mivel én is Sombori Borbarától, ki is Teke Ferencnek első felesége volt, származtam, még pedig e szerént: ennek a Teke Ferencnek Sombori Borbarától lészen leánya Sófia; ezt veszi elsőbben boncnyíresi Dobai György; ennek leányát veszi Somlyai Gáspár; ennek leányát Annát veszi kis-dobai Dobai alias Székely [kihúzva: „Péter“] Ferenc; ennek fia Dobai Péter; ennek leánya az én édes idvezült anyám Dobai Klára. Annak a fenn említett Sombori Bor-

bárának nem adtak részt a Somboriak míg Teke Ferencné volt, de azután egy Veres nevű emberhez (mi[v]el Teke Ferenc elvált tőle azért, hogy míg a török portán követségben volt addig paráznaságba esett) menvén, attól való gyermekinek adtak, a mint megtetszik egy inquisitoria-relatoriából, melyet az nagyatyám Dobai Péter in anno 1696 peragáltatott. Ennek a Sombori Borbárának testvér-atyjafia volt Sombori Márton, ez deficiált in utroque sexu, kinek jószágának elfoglalásában sokat igyekezett a szegény nagyatyám s Diósi János, mivel ez az Diósi János is fenn megnevezett Teke Sófiától (ki is ment másodszor Fejérvári Istvánhoz) származott volt, ennek maradéki Patakiék e. c. t.

M.-Vásárhelyről indultam ki 13-tia, ebédre jöttem a néném hez Gálfalvi Ábrahámné asszonyomhoz, ki is egy volt az édesatyámnak anyjával. Az öcsém Gálfalvi Gergely uram mutata egy testamentumot, úgymint az Ébeni Lászlóét, melyből is ezt observáltuk: 1-mo, hogy Ébeni László, Ébeni Éva, Ébeni Ilona, Ébeni Orsolya testvérek voltak. 2-do két felesége volt, az elsőtől, kinek nevét nem tudjuk, volt egy Farkas nevű fia, ki is deficiált, második felesége volt Vass Judith. 3-tio Ébeni Évat vette volt el Vass János, ennek fia Vass Dániel, ennek fiai Miklós, György és Ádám, leányi Toldalagi Lászlóné, Vaji Ábrahámné, Kemény Miklósné, Bethlen Elekné; Ébeni Ilonát veszi el Csegezi György, ennek leányát Judithot veszi el Retteghi István, ennek fia György az én édesatyám, ennek fiai István, Zsigmond és én György, 2-dik fia Miklós, ennek fia nem volt, hanem leányi, kiket úgy tetszik, hogy oda fel elészámláltam, második ura volt Csegezi Judith nagyanyámnak Váradi Zsigmond, ettől fia János, ennek fia János, György s Zsigmond az én kedves bátyám maradék nélkül hala meg most 5 esztendeje, leánya Cristina Diószeghi Mihályné, ennek fiai István, Ferenc, Mihály és Zsigmond, 2-dik leánya Susánna magtalan, 3-dik Gálfalviné asszonyom, ennek fia Gergely. N. b. az atyámnak leánytestvérei is voltak, úgymint Székely Farkasné, Naményi Gersonné, Ernyei Györgyné, ezeknek mindeniknek vannak maradéki, kiket sok volna elészámlálni; Ébeni Orsolyát veszi Veszprenyi [Beszprimi] Ferenc, ennek maradéki Somai Sándor, Somai Sára az ángyom és Ladányiék. De 4-to térek a testamentumra; fogja magát ez az Ébeni László s testálja Császárit egészen, Fugadot egészen, Mosont, Ajtonban lévő jószágát a feleségének Vass Judithnak életeig, meghal Vass Judith s ennél a testamentumnál fogva elfoglalja Vass János s máig is bírják a Vass-fiak és leányok, holott a mint írja maga a testamentumban, nem acquisitum, hanem ősről maradt jószág volt s nem lehetne igazság szerént az Ébeni László testvér-atyjafiainak, Ébeni Ilona és Orsolya posteritásinak praejudiciumára elfoglalni, hanem az Vass Judith halála után a négy leány, úgymint Éva, Ilona, Orsolya és Fenesi Mihályné, úgy a Csegeziek között fel kell vala oszolni.

Vásárhelyt hallám, hogy a szegény Buda Zsigmond öcsém megholt, ki is volt fia Buda László uramnak feleségétől Retteghi Borbárától, Retteghi Miklós leányától. Azt is hallám, hogy ugyanennek az kedves atyámfiának három eladó leánya mindenik mátkás korokban holtak meg.

27-ma February lett a feleségemnek egy leánykája, mely is alig érhete keresztelést s meg is holt, temettettem 28-va.

A mult héten igen szépen kezdett vala menni a hó, de Mátyás meggátolá s nem hogy elment volna, sőt két versben annyi esett, hogy csak az egyik rendbeli is elég lett volna a télen, mely szerént oly felette nagy hó vagyon, hogy a marha eldől benne, kivált az hol a régi meg nem tartja, mivel az erősen megfagyott volt; ugyan olyan drága is a kost, hogy egy kalongya szalmáért egy mariást megadna a szegény ember ha kapna; felette igen levágták az erdőket annyira, hogy majd nem is maradt valamire való fa, melyet hogy az őszszel fel nem oszthatánk, most hallom hogy ángyom Retteghi Istvánné asszonyom volt az ellent tartó, vegye hasznát. Martius is igen kemény idővel köszöne be, egy csep jele nincsen, hogy az idő engedelmességre forduljon.

5-ta Marty reggel voltam a szegény bátyám Retteghi István uramnál és midőn kérdettem volna, hogy érezné magát, azt felelé: „én édes öcsémuram extreme vagyok“, és midőn biztattam volna, kitakará magát s lábait megmutatá, és felette elfogytak volt minden tetemei; azzal felkivánkozék az árnyékszékre s monda nékem: „menjen be kegyelmed öcsémuram a kis házba“, melyre mondék: „de bizony bátyámuram, által fordulok Tökre, mivel egy kevés szénámat akarják megvenni“, avval kijövék s mikor feleútját elmentem volna, utánnam jöttek, hogy forduljak vissza, mivel halálozik a szegény bátyám, és midőn megfordulván szinte beérkeztem volna a faluba, más ember jöve elömbe mondván, hogy már jobbacskán vagyon, azzal viszszatértem; hát a szegény bátyám midőn előtte kijöttem engemet kiállott s úgy küldött a húgom Aniska utánnam, az anyja pedig észrevévén nem akarta, hogy viszszamenjek s hazugsággal megtéritett; a sógora Somai Sándor uram is eljött volt, de viszszament ugyancsak; 3 s 4 óra között elalutt, én jelen nem lehettem szegénynek halála óráján; volt kevés tribulátiója is, a többi között mondotta: „Deus est sapiens, interrogabis me, ego dicam“ három versben mondotta el a mint virguláztam, azelőtt pedig, hogy a lélek kiszakadott belőlle, az egyik kezének megmozdításával beszéllett, de egyebet nem értettek, hanem ezen szót: „omnia“, melyet mintegy mosolyogva mondott. Ez igen erős hitű, minden reménségét s bizodalmát Istenbe helyheztető ember volt, úgy is hiszem, Ő Felsége kegyelmesen idvezitette, lelkét-testét pedig nyugossa meg a Mindenható Isten az ő szt. fiának, a mi Idvezitő Jesus Christusunknak utolsó dicsőséges eljövetelének nagy

napjáig, a midőn engedje meg Ő Felsége nekem is meglátnom s vele együtt amaz örökkévaló boldogságba bemennem. Voltak szegényben sok emberi gyarlóságok valamint minden emberekben, de igazsággal mondom, hogy mind a felesége okozta s kivált a velem való competentiára mind ő ültette, eleget is injuriált szegény, én pedig ha kárát, kisebbségét vagy be(c)stelenségét, nemkülömben ha rajtam ejtett sokrendbeli injuriáltatásomért vindictát kivántam rajta űzni, az Isten meg ne áldjon. Micsoda oknélkülvaló boszszúságot tett rajtam ángyom, midőn szegény édes bátyám halálán siránkoztam volna s mire magyarázta nem jól értett szavaimat, hogy historice ide irjam, a szemérmetesség nem engedi; elég az, hogy elvévé Isten előlle, kit soha nem becsült, noha nem olyant érdemlett volna, mint ő; úgy hiszem, megemlegeti. Ez az saeculum nem szült volt s nem is hiszem szüljön Doboka vármegyében mint ő volt olyan embert szegény.

8-va volt nálam a v(ice)ispán Keczeli Sándor, a vármegyét circulálja; producálá mind az ő Felsége regium rescriptumát, mind a gubernium commissióját, melyben kér Ő Felsége lóbeli segitséget, hogy tudniillik a nemesség és uraság bizonyos számú magyar katona alá való lovakkal segitsék meg, a ki pedig lovat nem adhat 70 rfrtot is elvesznek; adnom kelle nékem is két forintot, melyre megvallom nehezen vettem magamat.

Megholt a szegény Szilágyi Mihály is Marosszéken Ménesen; ez az én idvezült bátyámmal egyidős volt, együtt is laktak cancellarián; örül kolosvári Enyedi Istvánné asszonyom, mivel a bátyja Szilágyi Sándor elvette volt leányát Enyediné asszonyomnak s mintegy másfél esztendeig együtt lakván megholt Sz(ilágyi) Sándor szegény s gyermeke nem maradott; ugyancsak a jószágában lakott Enyedi Aniska, de panaszolkodott, hogy ő épen olyan szűz, mint mikor Kolozsvárról kihozták s tehetné, hogy a konty helyiben pártát tenne fel, ezt meghallván a szegény Szilágyi Mihály inquiráltatott s egynéhányan kiadták a Szilágyi Sándorné asszonyom panaszszát s fundalván Szilágyi Mihály azon, hogy ha szűz, tehát nem Szilágyi Sándorné e. c. t.; de már inkább hiszem vége lesz azon pernek vagy processusnak.

26 ta Marty történt ily dolog itt Köblösön, hogy Retteghi Istvánné asszonyomnak egy Lukács Vonut(z) nevü jobbágya leányának az haját éjszaka, midőn alutt, a fonadékja mellett körül tőből elvágták s a feje alá tették; már az oláhok elhitették magokkal, hogy nem ember által vágattatott el, hanem más valaki által azért, hogy péntekre virradólag, vagyis csötörtökön estve mosta meg a fejét, nemkülömben hogy a mult pénteken szövött; balgatag nemzetség! pedig nem más, hanem valami olá(h) fáta vágta el, hihető, hogy ketten szerettek egy ficsort s a másik azáltal akarta avocálni tőle a ficsort e. c. t.

A szegény Buda László sógor is megholt Hunyad vármegyében Alpestesen csakhamar a fia Buda Zsigmond után.

28-va voltam Dersén Somai Gergelynél; ott vala Varsányi Ferenc is, ki is fia V(arsányi) Zsigmondnak, öszvekapának egymással s egymás hajába is akadának s igen rútul megcibárolák egymást, mi Kóródi Ferenc jó barátommal, ki is B(első-)Szolnok vármegyei szolgabíró, derék, értelmes ifjú legény, csak elbámultunk rajtok.

Ugyan Kóródi uram beszéllé, hogy Somkerékre Baranyai György egy minorita-barátot Besztercéről kihozatván, hogy míg ott lesz paposkodjék, magát az ágya felében a kordajával a gerendában felkötötte, de ki vágta le, nincs híre, hóhérral azt nem cselekedtették, hihető, hogy a gazda ex pio zelo elvette; ezt szegényt bezzeg cordula nodosa duxit ad tartara fratrem, de kitudja idővel ha még [itt néhány szó szorgalmasan ki van vakarva s helyökbe felül írva:] a dolog jobban megvilágosodik.

Novellában jött, hogy Schwedniczot viszszavette a Burgus e. c. t., quod magna clade generál Laudont s Daunt elfogta, 200 főtiszt rabbá esett, mely most in medio Mar(tii) esett. [Széljegyzet későbbi kézzel: „sem Daunt, sem Laudont el nem fogta, hazugság volt".]

Meghala Kidében a szegény Elek Sándor, ez jó, szolgálatra való, tréfás ember volt. Ugyanott csakhamar utánna Jokus Ferenc kőmíves; ugyanott egy hétre kőfaragó Sipos Dávid, ez jó asztalos, jobb kőmíves, kőfaragó pedig specialis, úgy hogy Erdélyben mássa nem volt, a dési, bonchidai, drági, köblösi predikálló-székek az ő munkáji voltak nyavalyásnak, más helyekre is sokat csinált, kár, hogy egy tanítványa sem maradott. A szegény Máté György is ugyan Kidében megholt.

Vér Mihályné, Pongrácz Kata asszonyom is megholt Kodorban; ma öt hete, hogy a tiszttartóját Bikfalvit megházasította, nagy lakadalmat celebrált s most halva fekszik; mégis jó, hogy az urával, a mint mondják ezelőtt kevés idővel jól kezdett élni, még valami rosz ringyós hírt is költöttek volt az úrra, ilyen ez haszontalan világ, pedig csak hálni jár szegényben az lélek; úgy is volt az opinió s úgy is váratott, hogy Vér Mihály uram haljon meg elsőbben. O stultas hominum mentes!

Kedvem ellen való ujságban mondák, hogy gróf Wass György úr nagyobbik leánya gyermeket szült, melyet egy Kapitány András nevű szolgájától kapott fattyúban. Ó be nagy keserves dolog a szegény szüléknek az ilyen dolog, én Istenem! őrizd meg minden leányos keresztény felebarátomat az ily szomorúságtól. [Későbbi kézzel:] Nem Kapitány, hanem egy Bányai nevű deák, széki-fi, csinálta; most Kemény Zsigmond vette el harmadik feleségül.

Plutarchus in vitam T. Quin(c)tii Flam(inini) fol. 283. írja: midőn látná, hogy őtet öreg állapotjára nézve nem úgy becsülnék, mint érdemlette volna magamagának halált okozni non est veritus, vagy a mint az author mondja: mori statuit, arra nézve mérget bevévén mondotta: per magnam Populi Romani curam solicitudinemque solvamus, qui diuturnum

et grave nimis censent odiosi mortem senis expectare; hasonló a szegény Hannibal utolsó mondása ehez, melyet hol olvastam, nem jut most eszembe.

Ad 20-mum virradólag 10 s 11 óra között mult ki e világból az én édes-kedves sógorom Aczél Gábor uram, életének 51 [korábban 54 volt írva] esztendejében Désen, az hová mindjárt indulok.

19-na a szegény Vér Mihály úr is a felesége után ment.

Temettettem a szegény sógor-uramat a dési templomba; szép frequentia volt; adtam a temető helyért száz frtot. Mósa László uram irta a monumentumára ezt a szép epitaphiumot. [A síriratot nem közli, de később megjegyzi:] Ma is bánom, miért temettetém oda, mivel életében örökké improbálta a templomokban való temetkezést, de kaptak a száz forinton a telhetetlen emberek. Úgy volt a conclusum közöttünk, hogy midőn a predikációkat kinyomtattatom, azokkal együtt az epitaphiumot is kinyomtathassam, de akarván ő kegyelme maga nagy elméjét sietve kimutatni, nem várhatta, hanem kinyomtattatta, csak elhültem bele, hogy egynél is, másnál is látom; tanálkozván egyszer vele, mondom: „ked sógor úr kinyomtattatta az Aczél uram epitaphiumát", ki úgymond: „mert azt gondoltam, hogy kegyelmed ki nem nyomtattatja a predikációkat", melyre mondék: „már ha egy kevéssé nem várakozhatott kegyelmed, nem tehetek róla, azon kérem már kegyelmedet, adjon nekem is vagy egyet", melyre azt mondá, hogy mind elosztogatta. Én kinyomtattatván a predikációkat igen szép epicediumot irattam a Zsigmond fiam neve alatt a clariss(imus) Husztival s midőn Mósa uramnak is küldöttem a predicátiókban, találkozván velem azt mondja, miért nem tétettem az tőle irt epitaphiumot is a compactiókor melléje, melyre azt feleltem: „hiszem kegyelmed azt mondá, hogy mind elosztogatta", melyre mondá: „de bizony van még egy néhány e. c. t.

2-da May Fűzesen a templomban Sz(ent)simoni uram szép halotti predikátiót tett szegény Aczél uram temetése tisztességére, feles becsületes emberek voltak, adtam tisztességes tort minden rendbeli embereknek.

A kendi plebánust, Baló Mátyást is eltemeték 1-ma May Kendben; ez jó barátja volt a szegény sógoruramnak, jó, emberséges papi ember is vala szegény.

Azalatt, míg Tűzesre negyed napig mulattam, holt meg itt Köblösön a szegény Szabó György, volt 76 esztendős, örökké kereskedett, örrökké egy s más szolgálatokban forgott, mindeneket própált, még a Darius kincsének felkeresésében is más hozzá hasonló hitván emberekkel együtt sok időt töltött, még se volt semmije nyavalyásnak, nekem is elmene 15 forintommal.

Ugyan azalatt holt meg a szegény Hollandus Gyurka is, ez ugyan hollandiai, amsterdami fi volt, valami regimenttel jött volt be s itt maradott az országban, vincellérségével ette kenyerét, temették egyszersmind.

Bölöni László a Kraszna vármegyei v(ice)ispán is megholt, ez jó pennájú s tudományú, nevezetes ember volt, meghalván az első felesége, halála előtt hat héttel vette volt el Dobay Pálné ángyomat. Csak ilyen a világ.

Gubernátor gróf gyerő-monostori Kemény László úr ő excellentiája jubiláltatott cum salario 3000 flor., 15000 pedig in defalcationem contractorum debitorum, de ez nem minden esztendőben fog járni; a nagyobb fia canonicus, a második hadnagyból kapitány, a harmadik [későbbi kézzel:] aranyosszéki fők(irály)bíró, a kapitány elesett Schwaid(nitz) alatt, a vejinek Bánffi Mihály úrnak is fognak valami tisztséget adni [korábban így állt: „valamit vetni“] in consolationem totius familiae.

Most foly causájok nemes Fejérvármegyében [kihúzva „Mohának“ s e helyett felülírva:] Pálosnak, Peteknek, Rétennek is a [kihúzva „két első“] filialis-széken, de az egész vármegye benne vagyon a főispán úrral együtt, a két első Nagy Boldizsáré jobb részint; ezek kimondhatatlan tolvajságot, gyilkosságot, égetéseket vittek végbe mindenféle embereken, de kiváltképen a szegény kőhalmi szászokon, mely iszonyú dolog s nagy istentelenség a földesurok hírével ment többire végben, mert jól tudta jobbágyinak gonoszságokat de nem refrenálta úgy, a mint rendi lett volna őket, sőt sok lopott marhát találtak gyakorta udvarában; a többi között azt beszélik, hogy egy töröknek Havasalföldéből ellopta egy jó paripáját az ő tolvaj jobbágya s addig járt, hogy megtalálta a Nagy Boldizsár úr istállójában, melyet midőn meglátott megcsókolt, úgyan ez tett sokat, mert a török portára menvén ezen dolog ő Felségének füleibe penetrált, arra nézve egy compagnia lovas németet magára Nagy Boldizsár úrra tétetett a generalis Bukow; a tolvajokat a vármegye rútul persequálja, eddig exequáltak 25-töt, vagy hetet csak egy pistolylövésnyire nyársoltak az faluhoz [korábban „az úr lakához“ állt], még sok vagyon hátra. A mint mondják igért ő Felségének harmincezer forintot csak vegye el ezt az nagy infamiát rólla. Így confundálja Isten az embert, a ki világi dicsőségért a maga evangeliomi vallását elhagyja. Ez jeles, szép termetű, jóforma ember volt ifjúkorában, de a gróf Kornis István úr leányáért pápistává lőn, kitől maradott egy kisded [e szó helyett korábban „hitván“ állt] nyomorék leánya, melyet vett el Henter Ádám úr [e szó helyett korábban „de“ állt] nem szépségéért e. c. t. Sok szép jószági vannak az országban szerteszélylyel, úgy hogy ma Erdélyban gróf, vagy báró [mivel csak főember] sem áll jobban sem jószág, sem pénz dolgából. Medio tempore confusiója lesz s reáun a pápistaságra, de elhagyni nem volt szabad, megmaradni abban nem szerette, úgyannyira van s volt, hogy már egy darab időtől fogva semmi-vallású volt, jóllehet hallottam a dési udvarbírájától Hadnagy Andrástól, hogy mind a mi könyveinkből imádkozik s azokat olvassa, nem

megyen sohová, hozzá sem megyen senki, csak benn ül, vagy többire ágyba(n) fekszik. Csakhamar megholt a felesége hogy elvette, de nem házasodott meg, pedig ultimus deficiens, de bár tisztességesebben concludálta volna familiája defectussát [későbbi kézzel:] a jó úr.

Töltöttem a pünkösdi innep napokat Fűzesen. Szeredán bementem vala Szamosújvárra Daniel Tódor uramhoz, el nem ereszte ebédig, pedig nem akartam maradni megértvén, hogy gróf Bethlen Miklós úr is odaérkezik, nem akarván vele szemben lenni, mivel úgy hallottam, hogy nem szereti nemesemberrel egy asztalnál ülni, de annak bizony csak meg kelle lenni; értém, hogy supremus provincialis com(m)issarius. Hozódék elé a religió dolga is s azt mondá, hogy azon kéri az Istent, hogy azokat az esztendőket, melyeket a calvinistaságban töltött, ne számlálja élete esztendeinek száma közzé, hanem annyival nyújtsa tovább. Oh nagy tudatlanság! Kérdé azt is, hogy mi calvinistákul hogy akarunk idvezülni e. c. t., erre azt mondám: „mi bizony kegyelmes uram csak Krisztus érdeme által"; mondá azt is hogy kár, hogy bárcsak mi, a kik értelmesebbek vagyunk, vennők észre, hogy mely kevesen legyenek a világon a mi vallásunkon, [széljegyzetben: „arra azt feleltem, hogy szt. Lukácsnál azt mondja a Krisztus, ne félj kicsin sereg."] Ez is nagy boldogtalanság nem tudni, kik a protestansok Európában, azt is kellene tudni, hogy nem régiben Portugallia Lusitania alkalmasint bevette az evangeliomot; én nem szóllék semmit, mivel csak egyedül voltam reformatus, utolyára megvallá, hogy a papok adtak okot az ennyiféle vallásra, arra azt találám mondani: „bizony kegyelmes uram most is igen sokan vannak az excellentiátok papjai s az bizonyos, hogy eleitől fogva a papok miá romlott az Isten ecclaesiája, mert csak Áront vegyük fel, ő önte legelsőbben bálványt az Izrael népének, melyért az Úristennek nagy haragja felgerjede ellenek, azután is a papok elhagyták az Istennek törvényét s hajlottanak a Bálhoz, sőt a mi édes Idvezítőnket is a papok itéllék halálra, hát az új-testamentomi ecclaesiában mennyi viszszavonás volt a papok között, — erre nem sokat szólla [s későbbi kézzel folytatva: „Daniel Tódor uram is"].

Közli: Torma Károly.

TÁRCA.

Szalay László levele Szemere Bertalanhoz. Nagy publicistánk, ékestollú történetírónk, higgadt államférfink, komoly szónokunk s költői kedélyű száműzöttünk: Szalay László életiratát s jellemzését eddig Falk M. és legjobb barátja báró Eötvös József adták kimerítőbben. Az alábbi, sorsosához és pályatársához intézett levél oly szép önjellemzés, hogy a jövendőbeli életíró hasznát veheti s azért némely bizalmasabb családi ügyről való megemlékezés kihagyásával azt egész terjedelmében közöljük.

Sion (Canton du Valais), 1853. dec. 12.

Kedves barátom! F. h. 4-én kelt soraid jókora kerülőt tettek, míg elvégre tegnap itt találtak. Két hónap óta Vallis' hegyei közt szívom a levegőt; tanulom a vidéket, hogy fészket rakhassak családomnak, mely tavasz elején még kijő a házából. — Általtérek kívánságodra.

Restellek Lerminierhez levelet adni, mert erkölcsileg piszkos embernek festették előttem, midőn utolsó ízben Párisban voltam. Ha Guizotval akarsz megismerkedni, két egyszerű módot tudok. Talán érdekli őt — nem nagyon, de amúgy legérement — megtudni, hová temetkezett az ő egykori tanítványa, kinek 1848. decemberben, Bromptonban, igen értelmes tanácsot adott, melyet nem igen követtek az illetők. 'S ehhezképest, ha akarod, magam is adhatok hozzá bevezető levelet. Vagy pedig, hogy minden politikai gène nélkül történhessék a megismerkedés, adok ajánló levelet A. Saint-Beuvehöz, de l'Académia française, kinek időről időre életjelt szoktam adni, 's ki Páris' főbb salonjaiból legalább is egy pár tucatot szokván bejárni, kétségkívül Guizotval is gyakrabban találkozik. Általa az Institut' teremében is történhetnék valamely nyilvános ülés alkalmával a bemutatás. — Válaszsz.

. . . . . .

Két éve, hogy csak egy gondolatom van: olyas foglalkodásra adnom magamat, mely engem, a' birtoktalant, ha Isten még egy sor évig élnem hágy, képessé tegyen, vagyonkát hagyni gyermekeimre. Még félévvel ezelőtt Németországba készültem, oly szándékkal, hogy itt valamely universitásnál magamat mint docens habilitáljam. A' szándék létesíthető volt, mert Németországra szóló pasust küldtek a nyáron Budáról. De midőn végízben tanácsot tartottam magammal e költözködés iránt, úgy találtam, hogy Németországban, a' mint most áll, helyzetem fausse position, 's mint ilyes szükségkép terméketlen fogna lenni. És ez okon Baselből, hol történeti munkám negyedik kötetét befejezendő, nehány hetet töltöttem, ide jöttem Vallisba, a' Schweiz leghátramaradottabb és legfejleszthetőbb cantonjába, hol talán még egyszer ez életben szerény de jövedelmező polgári állásra teszek szert.

A' politikával már régóta nem bajlakodom, mert régóta semmit sem remélek ez irányban. Meglehet, hogy a forradalom győzni fog, nem ma, nem holnap, de mégis még életünk idejében. Ez lehetséges dolog; de az bizonyos, hogy e' forradalomnak nem fogja hasznát látni a' magyar. Más népek és nemzetiségek remélhettek és remélhetnek holmit a' forradalomtól; 'a mi állásunk, a' magyar faj állása 1848. elején is olyas volt, hogy a' revolutiótól józanul csak az extra possessoriumba helyezést várhattuk; törjön ki most egy újabb forradalom, az nem fogja a magyart vissza, a' nyeregbe segíteni: a' suprematia a szlávságra száll. Szövetséges közép- és aldunai demokratikus álladalmakat nem fog látni e' században, 's gondolom, a jövőben sem az emberi szem. És ha egy coup de baguette alatt szemem láttára merülnének fel ezen állodalmak a' chaosból, én nem gyönyörködném bennök. Én in thesi sem vagyok demokrata, a' szónak convenu értelmében; a magyar-tót-oláh egyesült demokratia pedig épen nevetséges phantasmagoria.

Hogy Párisban jobban mulathatnám magamat mint itt, cela va sans dire; hogy kellemesebb dolog jó emberekkel a theakatlan' körül ülni, mint magános méla fővel nézni a kandalló tüzét, az is áll kétségkívül; hogy ifjuságunk barátaival jól esik találkoznunk azon korban, mely nem igen képes új barátságkötésére, az igaz, igaz, igaz. De, barátom Berti! én negyven esztendős koromban csak ott tarthatok statiót, hol jövedelemnek, tartóssá válandó jövedelemnek nézhetek elébe. Lelkem elborul a' gondolatnál, hogy árváimat vagyon nélkül hagyom hátra, ha Isten idő előtt szólít ki a' világból.

Add át, legjobb kívánságaim mellett, hitvesednek tiszteletemet, 's tartsd baráti emlékezetben *Szalay Lászlót.*

Ribordy szívesen köszöntet.

Közli: Abafi Lajos.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Anglia művelődésének története. Irta *Buckle H. Tamás.* Fordítják többen. 10 kötet. Ára füzve 13 frt 20 kr., félbőrkötésben 20 frt.

Ezen korszakot alkotó műről, mely többet ád mint a mit címe igér, — mely nem angol, hanem általános művelődés-történet; a „Figyelő" (magyar kiadását örömmel üdvözölve) következőleg nyilatkozik: „Fölöslegesnek tartjuk e kitünő munkát bővebben ajánlani a művelt magyar közönségnek Buckle műve uj rendszert teremtett s a történetirók számára egészen uj, a XIX. század fölvilágosodott eszméihez mért irányt jelöl ki; mindent felölel, mi az emberiség szellemi fejlődésére bármi hatással van s mit az eddigi történészek, kik több izben politikai krónikává tették a historiát, egykedvüleg mellőztek s fölöslegesnek tartottak. Egy biztos rendszeresen épült, s minden részben összefüggő egyetemes történet ez, mely gazdag ismeretei, mély kutatásai s megdönthetlen igazságai folytán méltán tartatik századunk egyik legjelesebb tudományos művének. A fordítás, mely több fiatal iró tollából került ki, megfelel a mű becsének."

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta *Áldor Imre.* 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, Turn-Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrende. Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengeren. Angol előkészületek Kossuth fogadására. Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A new-yorki sajtó banquetteje. Kosssuth toasztja. Menekülteink és a művelt külföld. London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf. Amerika. Halottak és sírkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mű érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

Párisból. Irta *Asbóth János.* Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérése. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir.) Füzve 80 kr., angol vászonkötésben 1 frt 40 kr.

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kutfők után irta *Lukácsy Kristóf.* Ára 4 frt.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta *Halász Károly.* 80 kr.

Geschichte des Temeser Banats. Von Professor *J. H. Schwicker.* Zweite Ausgabe. Preis 2 fl.

„In diesem Buche wird es wohl recht klar, dass die Geschichte Oesterreichs das Spiegelbild jeder seiner einzelnen Theile sei und umgekehrt überall dieselben Strömungen und in Folge derselben Ablagerungen verschiedenen Erdreichs, darauf dann mannigfaltige Frucht emporsprieſst. Das anschaulichtste und verständlichste Bild hievon liefert das „Temeser Banat"; das anschaulichste weil hier auf kleinem Flecke das Nebeneinander ausserordentlich heterogener Sprache und Kulturelemente am ausgeprägtesten ist. Und das Verständlichste, weil die Bildung dieser zehnerlei Nachbarschaft uns zeitlich am nächsten liegt. Der Hr. Verf. schildert den Boden seiner Geschichtsdarstellung ebenso flüssig, wie auch die historische Erzählung des Ganzen recht angenehm, ja schwungvoll ist." (Allg. Literatur-Zeitung.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. *Zsilinszky Mihály* által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányu törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

A Helyszínrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása. Utazési eredmény. Irta felsőszopori *Tóth Agoston Rafael.* 2. kiadás 2 ft.

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi miniszter ur megbizásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyujtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

(Lásd folytatását a borítók 4-ik old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

Archaeologiai értesítő. A m. tud. akademia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti *Rómer Flóris* stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy 3 frt.

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta *Rómer Flóris*. Második kiadás 1 frt 50 kr.

Arpás és a mórichidai szt. Jakabról czímzett prépostság története Irta *Rómer Flóris*. Füzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelem mel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Rómer neve rajtuk áll; azon férfiu neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönhető, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd míveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatolni kívánnak, Rómer művei (ideértve „Archaeologiai értesítőjét") nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasitásssl vidéki muzeumok berendezésére. *Hampel József* által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze. „Az érdekes röpiratban találtató rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becscsel is birnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlök közelebbi ismerettel birna, ezek nyomán meghatározhatja azokat." („Marmaros".)

Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta *Jakab Elek*, a m. t. akademia l. tagja. A vaskos kötet ára füzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapiró szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth-huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vivott két napi harc után 1849 febr. 12-én lett hadnagy, a sorban, ágyufedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzeti kormányától dicsérő oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagy tól, gr. Mikó és a kir. főkormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki nem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harci eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állitni elé, ama dicső korszaknak oly hű és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyű, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a művén átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kimélő és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi hű arczképe diszíti: *Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó Vetter Antal, Gábor Áron és Csányi Ferenc.*

Államismerettan. Irta Dr. *Pisztóry Mór*. 2. kiadás 1 frt.

„Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik. — Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett művel hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát." („Jogtud. közlöny".) „Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány ujabb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!" (Pesti Napló.)

Budapest. Nyomatott Khór és Wein-nál.

II. kötet. 4. füzet. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTIK

ABAFI LAJOS

ÉS

SZOKOLY VIKTOR.

1884. NOVEMBER.

TARTALOM:

Szilágyi Sándor: A forradalom végnapjaiból. — **Iványi István**: A tiszai határőrvidék. — **—h —r**: Kossuth, a szónok és író. — **Id. Szinnyei József**: Komárom 1848—49-ben. — **Gelich Rikhárd**: A világosi fegyverletétel. — **Torma Károly**: Rettegi György emlékiratai.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

A „Hazánk“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).

Előfizetési ára: egész évre 6 frt., félévre 3 frt.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV. Váci-utca 1. sz.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. Első kötet két színnyomattal. Ára füzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A „Vasárnapi Ujság“ pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: „Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, ugy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelitő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsű, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállitotta. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.“

Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Nach archivalischen Quellen dargestellt von Dr. J. H. Schwicker. Preis 4 fl.

Die Kritik hat dieses Werk mit ungetheiltem Beifalle aufgenommen. „Der Verfasser“ (so urtheilt der Akademiker Fr. Pesty in den „Századok“) „hat auf dieses Werk sechs Jahre Arbeit verwendet; er verdient unser volles Vertrauen, denn sein Werk beruht zum überwiegensten Theil auf archivalischen Original-Daten, wo er unsere Kenntnisse sehr bereichert; ebenso wird die Ruhe und Objektivität, welche das Werk kennzeichnen, demselben einen bleibenden Einfluss sichern.“ Die „Wiener Abendpost“ erklärt, dass dieses Buch „thatsächlich eine literarische Lücke in würdigster Weise ausfüllt“; dasselbe biete „eine pragmatische und erschöpfende Darstellung aller an inneren Schwierigkeiten so reichen Phasen, welche das Verfassungsleben der Serben in Ungarn bis heute durchgemacht.“ Und die „Augsburger Allg emeine Zeitung“ begrüsst in einer längern Besprechung dieses Werk „mit reinem Behagen“ da es „zwei wesentliche Vorzüge verbinde: gründliche Sachkenntnis und viel umfassenden, unbefangenen Blick.“ In derselben anerkennenden Weise sprachen sich noch zahlreiche andere Stimmen des In- und Auslandes über obiges Buch aus.

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

„Ily cím alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését és fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.“ (Alföld.)

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata. Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr. „Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szoritott vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitünő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmű, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.“ (Prot. egyházi és iskolai lap.)

(Lásd folytatását a boriték 3-ik old.)

GÖRGEY ARTHUR

A FORRADALOM VÉGNAPJAIBÓL.

Dr. Schrauff Károly úr, szentszéki ülnök s a bécsi cs. és kir. titkos levéltár tisztviselője szíves volt az alább következő két okiratot betűhív másolatban közölni velem, azon felhatalmazással, hogy ott tegyem közzé, a hol jónak látom. Mindkét okirat Bayer Frigyes Vilmos udvari színész úr tulajdonát képezi, ki azokat mint testvére, Bayer ezredes után maradt emlékeket gondosan és kegyelettel őrzi.

Sokkal fontosabb okiratok ezek, hogy sem commentárt kellene hozzájok írni. Az első, Kossuthnak egészen sajátkezű (német) levele, azon válságos napokban kelt, melyek a diadalmas váci csatát megelőzték; a másik annak a haditanácsnak jegyzőkönyve, mely elfogadta Görgey lemondását a hadügyminisztérségről. Sem a levélről, sem magáról a haditanácsról Horváth Mihály nagy munkájában említés sincs téve: pedig, kivált a haditanács fontos mozzanata volt a forradalom végnapjainak.

Ám álljon itt mindkettő; a történetíró fogja hasznukat venni tudni. Én pedig megragadom az alkalmat, hogy tisztelt barátomnak Schrauff K. úrnak, szíves köszönetemet fejezzem ki azon buzgalmáért, s szívességéért, hogy a mikor csak hazánk történetére vonatkozó adat kerül kezébe, azt mindig szíves velem közölni.

I.

Az ország kormányzója Bayer ezredes úrnak Tatában.

Pest, junius 29-én 1849.

Más combinatió jelenleg meg nem mentheti a hazát, mint az, hogy seregeink nem hosszú sorban kiterjeszkedve, hanem egy tömeggé összevonva, egyenesen az ellenség ellen vezettessenek.

Ha ön a II. és VII. hadtestet Ácsnál csatára vezeti, el fogja veszteni a csatát; ha azonban a III. hadtestet is belevonja, meg fogja a csatát nyerni.

Soha sem voltam és vagyok azon véleményben, hogy ama mozdulatok jók, melyek az erők megosztásán alapulnak.

Vessen Ön Komáromba 12.000 embert, a többit pedig mind vonja gyorsan a jobb partra — és 30,000 embernél többet állíthat az ellenség ellen s azzal visszaverheti. Ha az erőket haladéktalanul nem összpontosítja, el van veszve a haza.

A kormány Pestet nem hagyhatja el, nem fogja elhagyni máskép, mint a hadsereggel — meghalni, ha kell, — de a menekülés Nagyváradra, mely az oroszokat és osztrákokat oda vonzaná — nem mentés.[1])

Határozottan a mellett maradok, a miben Görgeyvel megállapodtunk, hogy nem a Tisza mögött, hanem a Duna mögött fogunk operálni. Azért tehát — Komáromban őrséget hagyván — vonjon minden erőt a Duna jobb partjára, és ha Ácsnál küzd, ne hagyja pihenni a III. hadtestet. — Csak mindent összevonni, ezredes úr — és előre. Nincs más választásunk.

Kossuth L.,
kormányzó.

Oldalt: Fölöttébb sok időt vesztegettünk. Hagytuk az ellenséget erősödni. Most már csak az menthet meg, ha a balpartot (Komárom kivételével) feladjuk, és a jobb parton egyesült erővel küzdünk — adja Isten, hogy késő ne legyen.

Más kéztől: Épen most veszem Arad vára feladásának hírét; seregeink holnapután foglalják el a várat.

Kelt mint fent.

II.

1849. JULIUS 5-ÉN TARTOTT MINISTERI TANÁCS ÉS HADITANÁCS JEGYZŐKÖNYVE.

Elnöklött: a kormányzó.

Jelen voltak: Szemere, Csányi, Duschek, Vukovics, Batthyány és Horváth ministerek; Dembinski, Mészáros altábornagyok; Klapka, Nagy-Sándor, Desseőffy tábornokok.

Felolvastatott Görgey tábornoknak Komáromból julius 4-kéről 945. és 946. szám alatt kelt két levele, melyekben jelenti, hogy részint mert két hivatalt nem viselhet, részint mert megsebesíttetett, s tehát le nem jöhet, a hadügyministerséget leteszi, s a hadseregnél kiván maradni.

Klapka és Nagy-Sándor tábornokok a felső hadseregnél tartott haditanács következtében kijelentik: hogy Görgey tábornoknak azon hadseregnél maradása nagyon kivánatos s elmenetele a sereget nagyon lehangolná. Egyébiránt kijelentik, hogy a hadsereg a kormány rendeleteinek minden esetben engedelmeskedni fog; s akárki pártoskodást vagy szakadást akarna előidézni a hadseregben, jelentő tábornok urak mind magok, mind számos tisztek nevében biztosítják

[1]) „Die Regierung kann und wird sich von Pesth nicht anders, als mit der Armee entfernen — sterben, wenn es nöthig ist, aber eine Flucht nach Grosswardein — die die Russen und Oesterreicher dahin nachzieht — ist keine Rettung."

a kormányt, hogy azt megakadályozni akarandják is tudandják is. — Görgey tábornok úrnak a hadügyminister ségről lemondása sajnálattal, de minthogy sebesítése miatt épen a jelen szorgos percekben a hivatalt nem viselheti, tudomásul vétetett.

A hadügyministeri tárca betöltéséig a kormányzó ez ügyekben a külügyminister ideiglenes ellenjegyzése mellett intézkedendik.

Görgey tábornok úr a Komárom mellől levezetni rendelt felső hadseregrész vezényletét megtartandja.

Egyébiránt az előbbeni rendelkezések a concentratió s fővezérlés iránt megmaradnak.

Mészáros altábornagy az összes hadsereg fővezérletét folytatandja.

Komárom Aschermann ezredes parancsnoksága alatt 18,000 emberrel megrakva marad, az osztrák ellenség előnyomulását a lehetségig akadályozandó, vagy legalább tetemes erejét elvonandó.

A többi hadsereg rész onnan lerendeltetik az orosz és Jellasichféle hadseregek elleni hadimunkálatok végetti concentratióra.

Leindulásának siettetni és legfölebb holnapután meg kell kezdetni.

Jelentést tevő tábornok urak, különösen Klapka tábornok, ki Görgey tábornoknak vitéz és győzelmes harcbani megsebesítése miatti akadályozása alatt mint legidősb tábornok a vezényletet helyettesíti, ezen rendelet végrehajtására ügyelendnek.

A hadsereg rész holnaputáni leindítását holnap egy erőtetett recognoscirozásnak megelőzni tanácsos; vajon ez csatába mehet-e által akként, hogy az ellenség megverettethessék? ez a körülményektől s a vezérek megitélésétől függ; a vezér urak azonban komolyan utasíttatnak oly csatába, mely veszteségre vezetne, s a concentrationális lejövetelt akadályozhatná, nem ereszkedni, mert ennek még egy netaláni győzelem esetében is minden esetre azonnal meg kell történni.

A kormány egyébiránt kedvesen veszi a felső hadsereg engedelmessége iránti biztosítást, a mint ezen engedelmességet meg is kivánja, s minden körülmények közt eszközlendi is, mert meg van győződve, hogy e nélkül a haza és szabadság elvész; a haza lételét pedig semmi tekintetnek alárendelni nem szabad.

Egyébiránt, mivel most a kormányzó úr hadügyminister nem letében a honvédelem irányzatával és kormányzatával nagyobb mértékben foglalatoskodni kénytelen, megkéretett, hogy Bayer ezredest magához rendelje, s mint tudományosan művelt táborvezérkari tisztnek szolgálatával éljen.

A kormányzó ezt elfogadván, Klapka tábornok úr utasíttatik, hogy Bayer ezredest a kormányzóhoz azonnal lerendelje.

Kelt mint fellebb.

Kossuth Lajos, kormányzó. Csány László, közlekedési-minister. Szemere, ministeri-elnök.

Batthyány K., külügy-minister. Horváth Mihály, cultus-minister. Vukovics Sebő, igazságügy-minister.

Közli: Szilágyi Sándor.

A TISZAI HATÁRŐRVIDÉK.

HATODIK KÖZLEMÉNY.

Lambergnek jun. 21-én beküldött jelentésére az udv. haditanács jul. 10-éről keltezve felvilágosítása végett ismét *új utasításokat* küldött hozzá, de Schlichtinghez is, a melyeknek pontjai jul. 8-án a cs. udv. haditanács, a cs. udv. kamara és a főhadibiztos közös tanácskozásában allapíttattak meg.[1]) A Szlavoniára és a Tisza-Maros vidékére egyaránt érvényes pontokból kiveszszük a következőket:

1. A kiosztandó földeknek holdja mindenütt és mindenben 180 lépés hosszú és 40 lépés széles legyen, se több, se kevesebb; az országos szokással ne törődjenek.

2. A felvett három osztály a nekik adott előnyökkel megtartandó, t. i. a) ténylegesen szolgáló militia, b) kiérdemesültek (emeriti) és c) számfölöttiek (exemti) a 3 szabadsági évvel. Az összeírásnál vigyázzanak, hogy mindenkit az őt illető osztályba sorozzanak. Az első osztályba csak egészséges s alkalmas egyéneket írjanak, a másodikba katonai szolgálatokat tett, de már képteleneket, a harmadik osztálybeliek közül csak méltók kapják a 3 szabad évet, a kik még nem vagy csak részben élvezték.

3. A máj. 8-ki utasítás 12-dik pontja érvényben marad, csak arra vigyázzanak mégis, hogy csak közelebbi rokonságban levők lakhassanak együtt. — Saját földeik s iparuk után a kamara szedje be az adót.

4. Amaz utasítás 18. pontja is megmarad, t. i. hogy a tisztek a magánjogú földbirtokaik után adózni tartoznak. Minthogy azonban némelyik ily birtok erőszakkal került birtokukba: keressék ki egyszersmind ama földbirtokok jogcímét. Ha nem tudják kimutatni, egyezkedjenek a kamarával; de ily földek semmi esetre ne legyenek egyéb paraszt birtokok közé keverve.

5. A militarisoknak kiosztott földeken kívül még maradt földbirtok a cs. udv. kamarának mint a királyi fiscus képviselőjének rendelkezésére maradjon; ebbe a militarisok ne avatkozzanak.

6. A katonai végvidékben lakó iparos-polgárokat ne zaklassák, nehogy adóképességöket csökkentsék; hanem békében éljenek egymás mellett. — A tábornokok, parancsnokok és főtisztek a regulamentum értelmében intendők, hogy szolgálati szabadságleveleket ú. n. ordonanc- és disciplin-patenseket ne áruljanak, ennek jogát ne vindicálják maguknak; több markotányost és mészárost ne tűrjenek egy helyen, mint a mennyire épen szükség van, t. i. minden századnál egyet. Idegenek és falusiak szükségleteiket szabadon vásárolhassák a polgároknál és árulhassák portékáikat.

---

[1]) Hofkrat. 1707. aug. Nr. 263. exped.

7. Ha valamely polgár vagy paraszt a várból vásárra vagy földeire akar kimenni, ne kényszerítsék reá, hogy útlevelet, passust váltson tőlök; visszajöttekor meg ne hagyják sokáig a kapu előtt állani és bebocsátásért könyörögni .... Hanem csak ha a határon túl vagy az országból utaznék ki, adjanak nekik útlevelet s pedig ingyen vagy legfölebb 5—8—10 garas írásdíj fejében.

8. Lamberg jelentésében foglalt indítványára, hogy a Tisza-Maros vidékén a közkatonáknak és a tiszteknek kevesebb földbirtok adassék, a többi pedig készpénzben pótoltassék; erre nézve a szervező bizottság az előbbi instructióra utaltatik vissza, a melytől eltérnie nem szabad. A közlegény egész zsoldják csak földbirtokban kapja ki; ha azonban épenséggel nem telnék a földből, csakis akkor, végső esetben szabad ezeknél, s pedig minél kevesebbet készpénzzel pótolni.

9. Ha a Tisza-Maros vidékén a militiát a tervezetbe felvett mennyiségnél kevesebb földbirtokkal is ki lehet elégíteni, az megengedtetik.

10. A zsoldon kívüli földbirtok megadóztatására adott javaslat még nem fogadtatott el; mert a katonák a hűbéri földeken kívül mást ne is bírhassanak, ez mindig sok hamissággal jár. Az adóbehajtás is a militia között sok nehézséggel járna és sok bajt okozna a katonák és nem katonák közt.

Eközben a szlavoniai szervező bizottság is hibát követett el; az eredeti tervtől eltérvén kihagyták Szalánkeményt és helyette a kobili sáncot mintegy 400 parasztt al vették be a dunántúli szlavoniai ezredbe. Ezt maga az udv. kamara is roszalta jun. 28. a haditanácshoz írt levelében (Hofkrat. 1702. jul. 277 exp.) mert Kobil miatt — úgymond — mely a kamara és a vármegye joghatósága alá tartozik, sok baj lesz még Bács és Bodrog vármegyékkel, a mit pedig Szalánkemén-nel elkerültek volna.

A Lamberg-Volkra-féle bizottság is folytatta itt munkálkodását, melynek részleteiről azonban adatok hiányában nem szólhatunk. — A közlegény zsoldjának részben készpénzzel való fizetése kérdésében az udv. haditanács egy jul. 17. adott (különben nem ismeretes) tervezetet küldött e bizottsághoz. Lambergnek jul. 20-án újra tett kérdésére a haditanács aug. 2-án ismét a jul. 17-ki tervezetre utalja. Hogy Sabliáról a 100 huszárt másfelé helyezte által, helyeseltetik; de ezen hely jól megerősítendő hajdukkal, és egy állandó német tiszt teendő oda kapitányi címmel.

A biztosok eddig a rendelkezésökre adott földterületet mérték fel, de a kiosztásnál okvetlenül tisztában kellett lenniök arra nézve, mit értsenek az udv. haditanács által mértékegységnek vett lépés alatt, mert minden embernek más-más lépése van; a geometriai lépést pedig 3—3 lábnak venni a kamara részéről vonakodtak határozott rendelet nélkül. Azért ismét kérdést tett Lamberg egy aug

3-án Szegedről írt levélben, s ez alkalommal más ügyben is kért felvilágosítást. Így pl. nem tartja méltányosnak, hogy az emeriti is annyi földbirtokot és épen oly szabadságok mellett kapjanak mint a tényleges katonák. Mert ha meghaltak, de a földeket jól kezelték, ezek mégis — bár többé nem tehermentesen — a családnál maradhatnak. A tényleges katonáknak ily vigaszuk nincsen, hogy utánuk fiaik vehetik által és örökíthetik meg a családban a lelkiismeretesen megművelt földeket, mert ezek kivétel nélkül a hivatalbeli utódra esnek. Ha az emeriti még igazán kiérdemesült s a szolgálatban képtelenné lett aggok, amaz előny még tűrhető; azonban kevésbbé méltányos, ha a létszám kisebbítése következtében számfölötti erőteljes férfiak is jutnak az emeriti sorába. Az emeriti száma a szegedi parancsnokságban összesen 934 fejből állott. — A tisztek számára adott utasításon sem tud eligazodni: egyszer az mondatik, hogy zsoldjok egy harmad része pénzben adassék, máskor még az, hogy a nekik járó 15 hold föld 50 frtban leszámíttassék. — Említi hogy kiszolgált ném t katonák is akarnak itt letelepedni; ezeknek mint érdemesebbeknek a 3 szabadság éven kívül talán más előnyöket is kellene még biztosítani.

Azután kérdést tesz, vajon a rác pópák is fizetnek-e valamit és hová? továbbá a rác püspökök is kapnak-e a néptől valami dézsmafélét? stb. Minthogy a határőröknek zászlóhoz kell esküdniök, szükséges már a kamara által zászlókat készíttetni és valakit azoknak megesketésével megbízni.

Ugyanezen napon t. i. augusztus 3-án az udvari haditanács is írt Lamberghez, úgy hogy a levelek útközben találkoztak. A haditanács azt mondja, hogy az emeriti osztályába azok veendők fel, kik az utolsó háborúkor már egy évnél tovább a határban katonáskodtak, most pedig vagy testileg képtelenek tovább szolgálni, vagy pedig a létszám összevonása miatt a sorból kiestek (tehát erőteljesek is, mint Lamberg említi). Az emeriti egy harmaddal kevesebb földet kapjanak, melyet aztán adómentesen bírnak életök végéig. A föld mérésében a geometriai lépés veendő, mely alatt (mint később augusztus 9-én és 14-én bővebben kifejtik) két geometriai láb értendő, s egy ily lábban 12 hüvelyk van. Hat hold szántóföld után két ökörnek szabad legelése járjon. A tiszteknek földmennyiségét is némileg meg kell szorítani.

Lamberg aug. 3-ról kelt levelére az udv. haditanács aug. 17-én felelt, a miről majd később lesz szó.

(*Herdegen tervezete*). A szervező bizottság működése, mint látni, még folytonosan sok nehézségbe ütközött, melyeket a sok utasítás nem volt képes elhárítani. Lamberg ez iránt Herdegen J. Fr. Bernáttal csász. kamarai biztossal Aradon és szegedi kamarai praefectussal értekezvén, a kinek a teendőkre vonatkozólag egészen eltérő nézetei valának, erről Bécsbe jelentést tett augusztus 3-án. Itt

azután augusztus 8-án az udvari haditanács, az udvari kamara és a hadi főbiztos közös értekezletén meghányták-vetették az új eszméket, melyeket Herdegen személyesen élőszóval is adott elő. Belátták, hogy a munkálat az eddigi irányban kivihetetlen; tehát más modusra tértek és annak írásba foglalását Herdegenre bízták, a ki augusztus 10-én el is készült munkájával s ezt aug. 14-én Project címén a conferentiának be is terjesztette. Ezen gyűlés e munkálatot igen helyesnek találta, a mely ha a kiinduló alap is helyesnek bizonyul, sokkal egyszerűbben s célszerűbben látszik végrehajthatónak mint az eddigi tervek; azonkívül a két főcél is elérhető, t. i. lesz elégséges katonaság és jól őrzött határ, továbbá az eltartási költségek magából a határból kerülnének ki; a határőrök igényeiki volnának elégítve és a határterületet is saját földjük s hazájok gyanánt szeretnék.

Herdegennek ezen közhelyesléssel fogadott új tervezetét (Hofkrat. 1702. aug. Nr. 263. exped.) a következőben mutathatjuk be:

1. Minthogy az egész tisza-marosi végvidék összesen csak két ezer határőrre van tervezve, legjobb volt volna mindjárt a békekötés után az itteni militia számát redukálni, a mi most már nehezebb dolog; több év mult el azóta haszon nélkül, a családok itt kivétel nélkül mind militarisoknak tekintették magukat és nagyobbrészt fegyver alatt állottak is t. i. 10.289 számbavehető egyén közül 5560 katonáskodott, a mint az a A) alatt mellékelt összeírási táblázat mutatja. Ezen okból részint az előbbi egyforma szolgálat, részint a hosszú együttlét és megszokás miatt könnyű szerrel már nem választhatók széjjel; erővel pedig annál kevésbbé tanácsos ezt tenni, mert a számfölötti redukáltak a tél beálltával könnyen a Tisza és a Maros jegén át török területre szökhetnek, a hol a török szomszéd épen most a folyók partjai mellett falvakat telepít és minden odaköltözőnek 7 évi adómentességet, sőt 1—2 ökröt, disznót, tehenet, birkát igér. S hogy igéretét teljesíti, mutatja már több innen átszökött rác példája, kik emez előnyökben valóban részesültek is.

2. Ha pedig redukálás nem történik: a rác családok mind a nekik bőségesen juttatott földek adómentes birtokában maradnának, s még ingyen munkákra sem lehetne őket kényszeríteni; így pedig ország fenn nem állhat.

3. Ha pedig a földeket tőlök elveszszük, a melyeket már annyi idó óta műveltek, és a militia eltartására a szomszéd vármegyék contributióját fordítjuk, mely e szerint az országos adóból közvetetlenül elmaradna: ez is több akadályba ütköznék. — Ez ama három főpont, mely a felülről adott utasítások valósításának sok nehézséget gördit útjába.

4. A rác nép kielégítésére, a national-militia szaporítására, a különben is szűk földterület megtakarítására, továbbá a magtáraknak

egy krajcár költség nélküli megtöltésére és a váraknak elkerülhetetlenül szükséges ingyen munkák előállítására igen célszerű volna, ha ezen katonai helységek Titeltől kezdve felfelé Szegedig, belevéve Szabadkát és Zombort is, és Szegedtől a Maros mentében Erdélyig nem elkülönítve, hanem egy testben hagyatnának azon kikötéssel, hogy mint militárisok és mint rácok egyetemlegesen, a mint évről-évre katonai szolgálatot tettek, a vármegyei és a dézsma-adó alól fel legyenek mentve.

5. Ennek következtében a Tisza-Maros mentében a kivánt két ezer helyett, a bolgárokat is beszámítva 8 ezernél is több fegyveres legényre számíthat a császár, s ezek közül $^1/_3$ vagy $^1/_4$ rész esetről-esetre mindig pihenhet. Csak azt kellene még megállapítani, melyik helységben mennyi lovasság legyen; mert a családok redukálás nélkül együtt maradnának.

6. A kamarának mint királyi fiscusnak mindenki, s így a tisztek is, minden termés után beszolgáltatná a kilencedet (nonát); a mellett a helységekre az összeírásból ismert birtokok és haszonvételek arányában egy meglehetős évi contributiót is lehet róni, valamint a szükséges ingyen munkákat is. Minthogy azonban a termés folytonosan változik, az adókivetést is a tábornokra vagy a várparancsnokra kellene bízni, a ki egy kamarai tiszttel együtt évről-évre állapítaná meg amaz összeget.

7. Ha valamely család el akarna költözni vagy a pusztára telepedni: ezt meg kell engedni, az illetőt a mustralistából kitörülni és oda írni, a hová telepedett. Hogy azonban a végvidék ne mindenféle rác gyülevész népséggel teljék meg, a kapitányok és tisztek megvesztegettetésök esetében igen szigorúan bűntettessenek meg.

8. Ezért jó lesz hadibiztost nevezni ki, a ki a kamarai tiszttel és a főkapitánynyal évenkint kétszer, március és augusztus hónapokban az összeírás szerint mustrát vagy szemlét tartson.

9. A Gyulán, Jenőn és Világosvárt levő rácok ügyének rendezéséről még nem akar szólni.

10. A csárdákra vonatkozólag Volkrának és Herdegennek az a véleménye, hogy a Tisza melletti lapos és a gyakori áradás és kiöntés miatt igen mocsáros vidékre ilyenek nem szükségesek; de a Maros mellett legalább 4—6 csárdát kell építeni olcsón, közelben fa is található.

11. Az utóbbi instructió (35. és 46. pontja) nagy súlyt fektet Szegedre mint főhelyre; ezt azért minél hamarább ingyen munkákkal jó karba kell hozni; a közeli Halas, Kecskemét, Kőrös, Cegléd is utasítassék 20 kocsit adni e célra 8 hónapra; hisz úgyis az ő érdekökben van és saját védelmökre is szolgál Szeged megerősítése, aztán marhájok is van elég, nem is érzik e terhet. Ez iránt csak egy magyar udvari kancellariai rendelet szükséges.

12. A gróf Volkra jelentésének*) 17. pontjában említett 18 lovas és 11 gyalog századhoz szükséges zászlókról is kell gondoskodni; darabját 40—50 frtjával meg lehet csináltatni.

13. Gondoskodni kell arról is, hogy mint már tervezve volt, Szegedre 200 tutaj küldessék, jövőre pedig évenkint 600 tutaj; mert ezen vidéken építőfa nincsen, s kaszárnyát, hidat stb. nem lehet másképen építeni és javítani.

14. Az igazságszolgáltatást illetőleg már az előbbi szervező bizottság határozta el, hogy a criminalis ügyek egyelőre még a katonaság kezében maradjanak. A földterület tekintetében, a mely az egyes helységek határát képezi, a militaris helységek is úgy mint mások a kamara joghatósága alá tartoznak. Rendkivüli esetekben mindkét hatóság a hadbiró (auditor) segitségével egyetértőleg vizsgálja meg az ügyet és szabja meg a büntetést.

15. Egy B) mellékletben bemutatja Herdegen új tervét, mennyi készpénz fizetést kellene a tisza-marosi rác militia tiszteinek évenkint adni a szabadalmakon kivül t. i. két főkapitány (à 200 frt) 400 frt., 12 kapitány kapitány (à 100 frt) 1200 frt., 21 lovas hadnagy (à 60 frt) 1260 frt. 21 lovas zászlótartó (à 36 frt) 756 frt. 21 lovas őrmester (à 30 frt) 630 frt., 13 gyalog hadnagy vagy vajda (à 48 frt) 624 frt., 13 gyalog zászlótartó (à 32 frt) 416 frt., 13 gyalog őrmester (à 24 frt) 312 frt. Tehát összesen 116 fejnek 5598 frtot.

16. Egy C) mellékletben a tisza-marosi határőrvidékben levő német törzstisztek készpénzbeli fizetését 19.100 frtra teszi. Ehez járulna még az ingyen munkán kivül a szegedi vár javitására évenkint 3500 frt, s igy összesen **28.198 frt.** — A német törzstisztek fizetését igy tervezi: gróf Schlick vezénylő tábornok kapjon 5000 frtot. Löffelholz ezredes mint aradi várparancsnok 4600 frtot, báró Globitz mint szegedi várparancsnok 4000 frtot, 2 várőrnagy (Platzmajor) 2000 frtot, 1 hadbiró 800 frtot, 2 helyettes (Stattleut) szabad italméresen kivül 600 frtot, Volke császári tolmács 600 frt., 2 rác tolmács 200 frtot, 2 sebész (a kinek több hasznát lehet venni mint orvosnak) 600 frtot, 2 porkoláb a zárpénzen kivül 400 frtot, hóhér (más illeték nélkül) 300 frtot, összesen 19.100 frt és a szegedi vár erősitésére tervezett 3500 frt.

17. Mind ezen költségek előteremtésére fordittassanak a rácoktól lakott Bács, Csongrád, Békés és Zaránd districtusok adója, mely ugyan kevés s eddig alig 15 ezer frt jövedelmet hozott a császárnak (!?); de ha még a bajai harmincadnak összes jövedelmei is ő hozzá, az aradi inspectióhoz utasittatnak: Herdegen kötelezi magát, hogy a terv megállapitása után udvari kamarai biztos minőségben s mint a ki a népet és nyelvét ismeri, két irnokkal

*) Ezt még nem ismerem.

(à 150 frt) e munka keresztülvitelét magára vállalja. Több költségre nincsen szüksége, sőt remél még abból is valamit megtakaríthatni. — Végre még szóbeli bővebb fejtegetést igérve, tervezetét augusztus 10-én befejezi.

Herdegen tervezetét Bécsben aug. 14-én tárgyalták az udvari haditanács részéről és innen némi észrevétel és utasítás kiséretében aug. 17-én Lamberg-hez küldötték, adjon reá részletes és okadatolt véleményt, hogy az végleges császári resolutiónak alapjául szolgálhasson. — Kisérő iratában*) az udvari haditanács az A) mellékletről még nem szólhat, de felhívja Lamberget 1. Vizsgálja meg jól, vajon ama tervezet 4., 5. és 6. pontját gazdasági és katonai szempontból csakugyan olyan könnyű volna keresztülvinni? S minthogy az egész munkálat csakis az A) táblán felsorolt rác lakosokkal kötött formaszerinti szerződés alapján valósíttathatnék: jól kell ezen embereket kiismerni, vajon ama föltételeket elfogadják-e? T. i. hajlandók-e katonáskodni, kilenced-adót, ingyen munkákat és némi kis contributiót adni? Vagy talán jobb volna az első terv szerint belőlök csak 2000 embert katonáknak választani ki és a többieket parasztoknak azoktól elkülöníteni? — Azonban jobb lesz nekik Herdegen tervét ajánlgatni, őket édesgetni, előnyeiket szép színekkel festeni és ama terheket is olyanoknak tüntetni fel, melyeken idővel szintén még segíteni lehet.

2. Mind ezt azonban csak tanácsképen kell előttök felemliteni, lekötelező igéretet nem szabad tenni.

3. Ha a rácok a tervezet ezen pontjaira ráállanak, s így az először projectált két ezer helyett a bolgárokkal együtt valami nyolc ezer határőrző katonája lesz a császárnak; nem lesz már különbség a tényleges és kiszolgált katonák (emeriti) és más összeírt családok között; több költségbe sem fog kerülni ezen új berendezés, csak hogy több katonatiszt kellene. Az összes militiából mindenkor két ezer lesz őrségben a határon, két ezer nem szolgál folytonosan, hanem csak szükség esetében fognának a végvidéken kívül az országban katonáskodni, a többiek otthon fogják helyettesíteni: mások a békében, és háborúban is mások őrzik a határt. — Ezután még csak azt kell megállapítani, hol mennyi lovas és mennyi gyalog határőr legyen, hogy elegendő tisztek, a szükséges zászlók meglegyenek, és hogy a legénység megeskettessék.

4. A Szabadkán és Zomborban katonáknak már összeírt legénységet illetőleg ezek a háborúban tényleg szolgáltakkal minden különbség nélkül s egyformán tartassanak; a mult háborúban szerzett érdemeikért az általok most bírt földeknek tulajdonjogával ajándékoztassanak meg, s ők személyi és dologi tekintetben mint jól kiérdemesültek életök tartamára mindenben teljesen

*) Hofkrat. 1702. aug. Nr. 150. registr.

egyenjogúaknak tartassanak a többi határőrökkel. Földeik haláluk után ismét jobbágyi természetűekké legyenek.

5. Herdegennek a 4. pontban kifejezett kívánságára vonatkozólag, hogy Titel is a szegedi generalatusba vétessék, megjegyeztetik, hogy Titelt és Kobilt a pétervárádi és szlavoniai parancsnokságtól elválasztani lehetetlen; azonban szükséges a két generalatus határait akár az ingyenes munkák tekintetéből, akár más tekintetből is határozottan kijelölni. Legjobb volna talán, ha a szlavoniai generalatus Pétervárádtól elkezdve a Duna mentében ennek baloldalán két mértföldnyire terjedne Titelt is magában foglalva, Sabliát és Bácsot pedig kizárva. A Tisza melleti és Bács fölötti többi terület a Tisza és a Duna között Bajával együtt a szegedi generalatusba tartozzék.

6. Hogy a határvidék mögötti terület a határvidék szervezése következtében lakosságától meg ne fosztassék, a határvidék maga pedig túl ne tömessék az országos közterhek elől menekülő néppel; szoros figyelemmel kell lenni az A) alatt mellékelt összeírási táblára, és a hadibiztos évenkint kétszer szemlét tartson, a mint a Herdegenféle tervezet 8. pontjában mondatik. Ennek 7. pontja az elköltözni akarókat illetőleg is helyeseltetik.

7. Hogy a rác tisztek és a német törzs fizetésére és eltartására szükséges pénz épen a szomszéd Bács, Bodrog, Békés, Csongrád vármegyékből vétessék, nem lényeges; egyre megy, honnan veszik, minthogy úgyis az országos adóból kerül ki.

8. A csárdák építésére vonatkozólag van újabb intézkedés.

9—11. Herdegen tervezetének 11—13. pontja helyeseltetik és az udv. kamara az illető dolgok elintézésére s megrendelésére kéretik.

12. Az igazságszolgáltatás criminalis és nagyobb ügyekben a katonaságé legyen a kerületen belül; kívüle pedig, az országban beljebb az egyes esetek természete szerint, a mint azok tisztán katonai, polgári vagy vegyes jellegűek, már többszöri régibb utasítás szerint az illető közegek hozzájárulásával intéztessenek el. A kamara polgári hatósága alá tartozik a határvidék területén is minden nem militaris ügy, ilyen az adószedés, a kilenced, az ingyenes munkák, fejadó és egyéb gazdasági ügy.

13. Herdegen tervezetének vége tisztán kamarai ügy, az udvari haditanács csak annyiban foglalkozik azzal, hogy a rác tisztek és a német törzs eltartására szükséges költség, a mennyiben magából a districtusból, t. i. a határőrvidék adójából nem kerülhet ki, a hiányt a szomszéd Bács, Bodrog, Csongrád, Békés, Zaránd vármegyék teremtsek elő. Az udvari kamara ezeket kívánsága vagy belátása szerint veheti igénybe. Hová vagy mire fordítja a többletet? ahoz az udv. haditanácsnak semmi köze ninesen; csak azt kívánja, hogy a militia megadóztatása igen csekély legyen.

Az udvari haditanács egyúttal Lambergnek aug. 3-án tett s fent megemlített kérdéseire is felel: A földmérésben mindenütt egyféle mértéket használjon, t. i. a lépést, a mely egyenlő két geometriai lábbal, egy láb pedig 12 hüvelykkel. Ezen mértéket használja, ha az új tervezetet életbe lehet léptetni; ha nem lehet, tartsa magát a régibb instructiókhoz. Az udv. haditanács már akkor is, mikor a régibb utasítások szerint a közlegény csupán csak földet, a tisztek is zsoldjok $^2/_3$ részét földben kapták, — tudta, hogy annyi földet marha és szolgák nélkül nem lehet megművelni; azért minden 6 hold szántóföld után két ökröt engedett szabadon, és minden 2 drb. ökör után egy szolga vagy akár egy család is szabadon maradhat. A csász. ezredekből a végvidékben letelepedni óhajtó kiszolgált katonák szintén 3 szabadsági évet kapjanak a jobbágyi földeken, azonkívül mesterségök vagy bármily iparáguk után személyi kiváltságokban is részesíttessenek; ők is, mint a rácok, a vármegyében lakjanak ugyan, hanem sem személyi, sem dologi ügyben ne legyenek a vármegyének alávetve. Karánsebesről is át akart jönni nehány hadnagy; ezek átköltözhetnek ugyan, azonban csak mint parasztok, mert tiszt itten is van elég. Különben is nem érdemes nehány ember miatt összeveszni a törökkel, a kinek területéről akarnak átjönni. — A rác papok ügye maradjon az eddigi állapotban; s minthogy rájok nagy szükség van, mert csak általok lehet a köznépre hatni: azért őket minden közteher alól teljesen fel kell menteni. Ha a papok a népet netalán zsarolnák, meg lehet a népnek mondani, hogy a „rácok királyi bírája"-nak lesz kötelessége őket megvédeni.

(*Lamberg jelentése.*) Gróf Lamberg hivatalosan megkapván Herdegen tervezetét a kisérő utasításokkal, mindjárt eljárt ezen ügyben és eljárásáról 1702. okt. 24-én Aradról keltezve küldötte be jelentését. *)

A szervező bizottság a rác népet maga elé hivatván, a császár különös kegyéről biztosítja, ha mindnyájan, a hogy egy-egy helységben laknak, katonáskodni akarnak és készek némi kis adót fizetni, a termés után kilencedet adni és ingyenes munkákat végezni. Ezért fel lesznek mentve a vármegyei és a földesúri hatóság kellemetlenségei alól és katonai védelem alatt békében fognak élhetni, vagy beljebb az országban a kamara védelme alatt. Zsoldot nem fognak kapni. A császár irányukban mégis kegyesebb, mint magyar és német katonái iránt, a kik béke idejében egyszerűen elbocsáttatnak. De a rác nép nem hajolt e szavakra. Azt mondták, ha a földet művelnék, háborúba mennének s még azonfölül adót is fizetnének, sokkal roszabb sorsuk volna, mint a közönséges paraszt-

*) Ennek eredetije van: Hofkrat. 1702 aug. Nr. 263. expedit csomagban 14. sz. alatt.

nak, a ki, ha adóját lerótta, legalább nyugodtan pihenhet. A tisztek eddigi fizetésökkel megelégszenek, ha pedig ezentúl csak ők kapnának készpénzbeli fizetést s a többiek nem, a közlegények azon hitben, hogy a tiszteket ő ellenök fizetik, megszöknének. Ők mind szegények; mi hasznát vehetnék a szabadalmaknak? Tiszteik által egy latin folyamodványt adtak be a bizottsághoz, melyben kérik, hogy a győri, komáromi és egyéb helyek militiája módjára nekik is pénzbeli zsoldot adjanak, hogy ily fizetéssel is különbözzenek a közönséges parasztttól; ők se többet, se kevesebbet nem kérhetnek. Erre a bizottság felvilágosította őket, hogy számukat nagyon meg kellene apasztani, ha mind pénzbeli zsoldot akarnak; továbbá nekik vagyonuk arányában adózniok is kellene. A rácok mindenképen pénzt akarnak; természetesnek találják, hogy mint földművelők adózni is tartoznak és hogy közülök csak a java vétessék ki határőrző katonának.

Ezek tehát a Herdegen-féle tervezet elfogadására semmi hajlamot nem mutattak; a szervező bizottság mégis módot keresett a dolgot kiegyenlíteni és a tervezetet velök elfogadtatui.

Herdegen tervezetének lényege az: 1. a paraszt ne különíttessék el a katonától, mert könnyen a törökhöz szökik által. 2. A hol a földbirtok felméretik és arányosan szétosztatik, nem marad mindenütt adó alá vethető föld; pedig 3. okvetetlen kell a német törzsöt, a rác tiszteket és a hol a föld nem futja ki, a militiának egy részét is pénzzel fizetni. — Ezen három bajon úgy lehetne segíteni, ha 4. a rác nép nem különíttetik el és a vármegyei terhek és a dézsma alól felmentetik. Így azután 5. a kivánt két ezer helyett lesz nyolc ezer kész katona. 6. A rácok mind adnának kilencedet és ingyenes munkákat; 7. az ország belső helyeire áttelepedni szabad; 8. évenkint kétszer tartassék szemle és összeírás.

A szervező bizottság az első három pont igazságát beismeri. De nem áll az, hogy az egész rác nemzet kész katona gyanánt tekinthető; általában véve nincsenek felszerelve, legkevesebbnek van lova, legtöbbnek pedig fegyvere sincsen nagy szegénységök miatt. Azért a törökök is kezdik már az ő rácaikat felfegyverezni, pénzbeli zsolddal ellátni, a mint szabadságos éveket is engedtek nekik és marhával látták el. — A nonát vagy a kilencedet sem lehet tőlök a termés után kivánni, ha csak a rác papok számára is nem akarjuk megengedni a dézsmát; ezek bizonyára követelni is fogják maguknak, pedig arra ők nem jogosultak. — Herdegennek nagyon vérmes reményei vannak. A 2 ezer helyett nem kapnánk 8 ezer fegyverest, hanem csak 8 ezer egyént, s pedig szegényeket, kik nagyrészt soha sem voltak katonák, de nem is akarnak azokká lenni, mert ez terhesebb rájok nézve mint a parasztság. — Ha a katonák egyszersmind földműveléssel foglalkoznának, szükség esetében két lovas katonát sem lehetne hamarosan készen találni, s ily

körülmények között szó sem lehet a különösen a végvidékben nagyon szükséges fegyelemről. — Ha viszont ezen emberek nagy szabadalmait tekintve a jövőre gondolunk, a midőn majd ezen állapot meg fog változni, előre elképzelhetjük, mily nehezen lehet őket majd ismét adó alá hajtani! — De akár a földek felmérése, akár Herdegen terve fogadtatik el, mégis 35.606 forintra van még szükség, a melyeket máshonnan kell venni. (Herdegen a 16. pontban csak 28.198 frtot. említ.) — A nép jószántából egy tervet sem hajlandó elfogadni, mondja a szervező bizottság, azért egyet r e n d e l e t képen kell rájok parancsolni. S minthogy ez bizonyosan elégedetlenséget fog szülni, igen célszerű lesz minden zavar és szökések megakadályozására nehány ezredet ide rendelni . . . Egyik okból a paraszt, másikból a katona fog majd megszökni . . . Egy terv sem elégítheti ki mindnyájok kívánságát stb. . . .

A szervező bizottság, minden körülményt tekintetbe véve és megfontolva maga is e g y t e r v v e l lép fel, melyben némi pénzbeli fizetést és gabona-osztást ajánl, és ez által a föld felosztását, a családok elkülönítését és különféle visszaéléseket elkerülhetni és megakadályozhatni vélt.

S ezen terv csakugyan keresztül is vitetett.

A szervező bizottság a rác militia létszámát az eredetileg felvett két ezernél jóval nagyobbra teszi és a tisztekkel együtt 3854 emberre tervezi, t. i. 1536 lovast és 2318 gyalogot tesz a tisza-marosi határőrvidékbe, úgy hogy a s z e g e d i parancsnokság alatt 1891 fej legyen, a Maros vidékén pedig 1965 fej.

Az ajánlott létszám részletezése a következő:

I. A s z e g e d i parancsnokság: egy főkapitány, egy-egy kapitány Szegeden, Kanizsán, Szentán, Becsén, egy német parancsnok Zsablyán kapitányi címmel és ranggal, egy kapitány Zomborban. Összesen 7 fej.

1. S z e g e d e n lovasok: 4 hadnagy, 4 zászlótartó, 4 őrmester, 8 káplár, 180 közlegény = 200 fej. Gyalogosok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény = 200 fej.

Ezen helyen a régibb tervtől eltérőleg 50 hajdu vagy gyalog katonával többet indítványoznak, részint őrségül a nyitott palánkára, másrészt mert nehány csajkát is szükségesnek tartanak, melyek a Marost-Csanádig biztosítsák; sőt odáig nehány csárda felállítása is kívántatnék.

2. M a r t o n o s o n gyalogos: 1 hadnagy, 1 őrmester, 2 káplár, 46 közlegény = 50 fej. Lovasok: 1 zászlótartó, 1 káplár, 23 közlegény = 25 fej.

3. K a n i z s á n lovas: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogos: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közlegény = 100.

4. S z e n t á n lovas: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester,

4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogos: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közlegény = 100.

5. Petrovoszelón gyalogos: 1 hadnagy, 1 őrmester, 2 káplár, 26 közlegény = 30.

Ezen helységtől nem messze ered a Tiszából a Becse (?), a melyen Török-Becséről könnyen excursiókat lehet tenni; maga a Tisza is áradáskor mindjárt a falu fölött átevezhető, a mint 1694-ben a tatárok itten át is menekedtek. Itt nehány csajkáról és csárdáról is kellene gondoskodni.

6. Becsén lovasok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogosok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény = 200.

Ezen őrhely 50 lovassal erősíttetik, kik azonban Zsabliától hozatnak ide, mert ott egy elzárt szigeten úgysem volnának alkalmasak szolgálatra. A gyalogság is 150 fejjel szaporíttatik, mert alább, ahol a Becse a Tiszába ömlik, a törökök egy telepet csináltak s így gyarló őrség mellett könnyen elfoglalhatnák ezen alkalmas tiszai átkelőt. A Tisza és a Becse kiöntései miatt itt is az alúl fölül képződő mocsárok bejárására csajkákra is volna szükség.

7. Csúrogon lovasok: 1 hadnagy, 1 őrmester, 1 káplár, 27 közlegény = 30. Gyalogosok: 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 46 közlegény = 50.

Azon csatorna alatt, melyet itt a Tisza alkot és a mely a Zsabliáig terjedő nagy mocsarat okozza, lefelé a folyóig a talaj eléggé jó; az ellenséges túlsó oldalon pedig száraz föld van, úgyhogy esetleg Temesvár és Pancsova felé lehetne excursálni; az ellenség is átúszhatik, a mint 1683-ban a tatárok itt az elfogott kereszténeket át is úsztatták. — A lovasok a Becse és Zsablia közötti közlekedés fentartására kellenek, a gyalogosok pedig a Tisza és ama csatorna közti szögletben állítandó egy-két csárdába.

8. Zsablián lovasok: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 45 közlegény = 50. Gyalogosok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény = 200.

E helyen 50 lovassal kevesebb van felvéve, mert innen Becsére vannak áttéve; ellenben 100 gyalogossal több van, mert ezek nemcsak helyben kellenek, hanem sajkákkal a csatornában és a mocsarakban is őrködhetnek. S minthogy ezen hely a Tisza mellett s az ellenség felől az első állomás, szükséges hogy itt mindig német parancsnok legyen, a mint rendesen 50 német katona szokott is itt lenni (akkor épen csak 30 volt).

9. Zomborban lovasok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogosok: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közegény = 100.

Az itteni lovasok könnyen Zsabliára vagy Becsére mehetnek

segítségre ; a gyalogosak megfékezhetik a rablásokat a Dunán, a mocsarakban és a csalitokban; a nagy pusztát pedig a lovasok tisztíthatják ily fajta szemétnéptől.

10. Szabadkán lovasok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogosok: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 45 közlegény = 50.

Az itteni lovasság elsiethet Szeged, Kanizsa, Szenta segítségére és a bajai országútat és a pusztákat tisztán tarthatja; ha több gyalogságra volna szükség, annak számát könnyű itt helyben megkettőztetni. Különben a szabadkai és a zombori őrség a Duna mentében is biztosíthatja a közlekedést.

A tiszai határőrvidék állománya e szerint volna: 1 főkapitány, 5 kapitány, 1 német parancsnok Zsablián = 7 fej. A lovasság: 16 hadnagy, 16 zászlótartó, 16 őrmester, 32 káplár, 725 közlegény = 805 fej. A gyalogság: 12 hadnagy, 11 zászlótartó, 13 őrmester, 44 káplár, 1000 közlegény = 1080 fej s így mindössze 1892 fej a zsabliai parancsnokkal együtt.

Ezeknek eltartására pénzben és gabonában kell: 1 főkapitány 200 frt. és 36 köböl gabona; 5 kapitány á 100 frt., 24 köböl gabona; 16 lovas hadnagy à 50 frt., 18 köböl gabona; 16 lovas zászlótartó à 36 frt., 15 köböl gabona; 16 lovas őrmester à 30 frt., 12 köböl gabona; 32 lovas káplár à 24 frt., 9 köböl gabona; 725 lovas közlegény à 18 frt., 6 köböl gabona; 12 gyalog hadnagy à 40 frt., 18 köböl gabona; 11 gyalog zászlótartó à 30 frt., 15 köböl gabona, 13 gyalog őrmester à 24 frt., 12 köböl gabona; 44 gyalog káplár à 18 frt., 9 köböl gabona; 1000 gyalog közlegény à 12 frt., 6 köböl gabona. Tehát összesen 1891 fejre kell 30.288 frt. és 12.447 köböl gabona. Ezekhez járul még a zsabliai német parancsnok.

II. A Maros melletti rác militia létszáma (röviden kivonatolva) helységek szerint:

1. Zelistia: 20 lovas, 75 gyalog közlegény, a tisztekkel összesen 103.

2. Tótváradia: 1 kapitány, 25 lovas, 75 gyalog közlegény, a tisztekkel 109.

3. Solymos: 1 kap., 20 lov., 100 gy., a tisztekkel 130.

4. Paulis: 25 lovas, 60 gyalog, a tisztelekkel 92.

5. Monderlak: 30 gyalog, 1 kapit., 1 őrm., 1 káplár, összesen 33.

6. Glogovác szintén 33.

7. Arad, a főhely, 1 kapitány, 150 lovas, 200 gyalog, a tisztekkel 373.

8. Pécska: 1 kapitány, 100 lovas, 100 gyalog, a tisztekkel 215.

9. Szemlak: 50 lovas, 75 gyalog, a tisztekkel 136.

10. Sajtin: 30 gyalog, a tisztekkel 33.
11. Nagylak: 1 kapitány, 100 lovas, 100 gyalog, a tisztekkel 215.
12. Csanád: 50 lovas, 75 gyalog, a tisztekkel 136.
13. Szarvas (?) 1 kapitány, 75 lovas, 50 gyalog, a tisztekkel 137.
14. Gyula: 25 lovas, 75 gyalog, a tisztekkel 108.
15. Jenő: 25 lovas, 50 gyalog, a tisztekkel 82
16. Halmágy: 25 gyalog, a tisztekkel 29. Tehát mindössze 1965 fej. Ezeknek eltartására az előbbiek módjára 30.426 frt. és 12.741 köböl gabona kell.

A tiszai és a marosi rác militiat összevéve 3856 fejre 60.714 forint és 25.188 böböl gabona kivántatik. [1])

Ezekhez járul még a német határőrségi törzs eltartása is, melyet a szervező bizottság következőképen állapított meg, s mely felsőbb helyen is elfogadtatott:

Gróf Schlick vezénylő tábornok évi fizetése 5000 frt., báró Löffelholz aradi parancsnok kap 4600 frt., báró Globitz, szegedi parancsnok 4000 frt., az aradi várőrnagy 1000 frt., épen annyit a szegedi, egy főhadbíró 800 frt., irnok 300 frt., egy hadsegéd Aradon 400 frt., épen annyit a szegedi, egy császári török tolmács 600 frt. (az akkor alkalmazott Wolde még 900 frtot kapott), egy rác-magyar és német-latin tolmács 200 frt., épen így Szegeden is, egy sebész Aradon és egy Szegeden 400—400 frt., egy-egy porkoláb Aradon és Szegeden szolgáikkal 448 frt., egy bakó 300 frt., a zsabliai német parancsnok-kapitány 300 frt. S így a határőri német törzsnek összes fizetése 20.648 frt. tesz.

A szükséges pénzt Herdegen 28.198 frtra teszi és Bács, Csongrád, Békés, Zaránd vármegyékből venné, a honnan eddig úgyis alig 15.000 frt. adó került be; e célra fordítaná még az aradi inspectióhoz kapcsolandó bajai harmincadnak jövedelmeit. A szervező bizottság ehhez még Bodrog vármegyét is csatolná, a melyet úgyis Bács vármegye nyel el, úgy Torontál vármegyét is, a melyről kevesen tudják, hol kell keresni; azonkívül első évben a kincstári jövedelmeket is.

Gróf Volkra Kristóf Aradon 1702. szept. 30-án kelt tervezetben feltünteti, mennyit adózhatnának a tiszai és a marosi határ mellett elterülő vármegyék, ha a rác militia redukáltatik s pénzzel fizettetik, és a többi földművelő nép megadóztattatik. — Magyarország az évi két millió országos adóból a 1700-dik évi repartitióban épen ezen vármegyék következőleg adóztatta meg:

Bács vármegye 50 portája után 15.279 frt. 69 den.
Csongrád vm. és Szeged 20 p. után 6.243 frt. 79 den.

[1]) Vanicsek i. m. I. köt. 134. lap.

Csanád	vármegye	10	portája után	3.054	frt	43 den.
Arad	vm.	17	p. „	5.118	„	59 „
Zaránd	vm.	40	p. „	12.095	„	4 „
Békés	vm.	6	p. „	1.844	„	3 „
Torontál	vm.	4	p. „	1.183	„	72 „
Bodrog	vm.	4	p. „	1.183	„	72 „

tehát összesen 151 porta után 45.973 frt. 1 denár. — Volkra így okoskodik tovább: Ha az ország két millió helyett jövőre négyet fizetne, ezen vármegyék is kétszeresen annyit fizetnének t. i. 91.946 forint és 2 den. Ha az országra pedig csak 3 millió vettetnék, a felsorolt vármegyék évi adója 68.959 frtot és 51½ den. tenne ki. Ezen összeget az első években nem lehetne ugyan egészen behajtani, mert a földművelő népnek három szabadsági éve még nem telt le, és itt-ott még most is csak letelepednek; jövőre azonban, ha ezen vármegyék lakossága a nagyváradi püspöktől egy ahhoz intézett császári parancs következtében többé nem tartatik vissza, és ha egyéb bajok is orvosoltatnak: akkor hihetőleg az egész kivetett összeg t. i. 60 ezer frt. az országos adó arányában be fog folyhatni, s ebből Bács és Bodrog vármegyékre épen a fele jutna. Volkra a földnépet a határőrvidék számára teljesítendő ingyen munkák valamint a földesúr iránti egyéb kötelezettségei és a dézsma mellett ezen adóra is nyugodtan minden megterhelés nélkül véli köteleztethetőnek.

Ezen tervezetből kitünik, hogy az emlitett jövedelmek a célra elegendők; azonfölül a jövedelemforrás nagyobbítására Zaránd vármegyének Erdély által elfoglalt részét is vissza lehetne még venni. S így világos, hogy épen azon fundussal, melylyel a rác militiát fizetés nélkülinek akarták hagyni, meg is lehet fizetni mind a rác katonaságot, mind pedig a német törzset, és a kincstárnak nem kell sokat hozzápótolnia.

A rác katonaságnak járó g a b o n á t természetben (nem kenyér alakjában, a mely sokkal többe kerülne és alkalmatlan) ugyanazon földterület dézsmájából lehet venni s|még a magtár számára is maradna. A zsold a tisztekre a terv helybenhagyása napjától kezdődjék, a legénységre nézve pedig újévkor.

A d ó z n i f o g t e h á t a k a t o n a ú g y m i n t a p a r a s z t a v á r m e g y e k i v e t i a z a d ó t, b e m u t a t j a a t á b o r n o k n a k; b e h a j t a n i f o g j a v a g y a v á r m e g y e v a g y a k a m a r a, é s a h a d i b í z t o s u t a l v á n y á r a k i s z o l g á l t a t j a. A Bácska sürűbb telepítése céljából az innen Biharba és Erdélybe menekült földművelőket onnan ismét vissza kell bocsátani s pedig vagyonukkal együtt.

Ez volt a szervező bizottság munkálkodásának s tanulmányozásának eredménye; Herdegen tervezetét félretették s helyette a fönt részletezett újabb tervvel léptek fel, melynek irányát jellemzi az elv: a d ó t s z e d n i é s e b b ő l f i z e t é s t adni, mit helyesebb-

nek tartanak, mint a jelenlegi állapotot megtartani és fizetést nem adni. Ezen új tervezet eszméi felsőbb helyen általában helyeslléssel találkoztak és a munkálat a szervezés végleges megállapítása céljából Bécsben Kolonics kardinalis elnöklete alakult bizottságnak adatott ki.

IVÁNYI ISTVÁNTÓL.

KOSSUTH, A SZÓNOK ÉS ÍRÓ.

III.

Szóljunk Kossuth szónoki pályájáról.

Az 1830-iki országgyűlésen nehány követ, a mindjárt kiállítandó 28 ezer ujoncon kívül még 20 ezer ujoncot ajánlott meg, a bekövetkezhető szükség esetére. Az ily felesleges áldozatkészség a hazafiak nagy részénél nagy visszatetszést szült, mert valóban veszélyes is volt; miután a nemzet ügyeit vezető körök századok óta mindig megkísérlék elmulasztani az országgyűlés összehívását, már régóta csak azért hívták egybe az országgyűlést, hogy a szükséges ujoncokat megszavaztassák. Magától értetik, hogy a kormánynak a katonák nem az ország védelmére kellettek, századok óta nem hazánk érdekeiért harcoltak véreink.

Oly kormány, mely egészen magára hagyta a nemzetet, és nem támogatta, sőt akadályozta a szellemi és anyagi haladás nagy munkájában, az akadályok ezerféle nemét gördítve a nemzet útjába, melyek ellen szüntelen küzdeni volt kénytelen: a hazafiak részéről támogatást nem érdemelt.

Félni lehetett, hogy ha a követek előre megajánlják az ujoncokat, országgyűlést nem egyhamar hív egybe a kormány.

Épen ezért már az említett országgyűlésen, és utóbb a megyékben is némely követet megrótvak. Ez történt Zemplénben is, e megye egyik követe, Vay Miklós báró is azok közé tartozott, kik a 28 ezer ujoncon kívül még 20 ezer ujonc előlegezését is megszavazták, a kormány kívánsága szerint. A megye rendei Vay eljárását határozottan roszalták, és e gáncsot jegyzőkönyvbe igtatták, kijelentve, hogy főrendűt többé követül nem választanak. Ez alkalommal lépett fel először nyilvánosan Kossuth Lajos, azt fejtegetvén, nagy figyelmet ébresztett szónoklatában: mily káros következményeket szülhet közjogi szempontból az ily előlegezése az ujoncoknak. [1]) Ekkor aratta első szónoki babérait.

Népszerüsége megyéjében folyton növekedett, úgy hogy az

[1]) V. ö. Horv. M. Huszonötév tört. I., 247—248. lap.

úgynevezett kolera-lázadás idejében csak ő volt képes korlátozni a népet, mely a birtokosok vagyonát és életét fenyegette.

Tehát téved Csengery, midőn azt állítja, hogy Kossuth szónoki pályája fogsága után kezdődött, ép úgy téved, mikor azt írja, hogy az 1832—36-iki országgyűlés volt iskolája Kossuthnak.

A szülői ház légköre, — atyja elbeszéléséből ismerte meg Martinovics és társainak esetét, — vallása elvei, tanítói [2]), de különösen az eperjesi és sárospataki iskola szelleme, a megye-gyűlések és felekezete egyházi gyűlései gyakoroltak döntő befolyást Kossuth jellemének és műveltségének fejlődésére.

A József császár óta mindinkább fejlődő és erősödő nemzeti irodalom is hozzájárult az ifjú Kossuth szellemének táplálásához.

Nemcsak az 1832—36-iki országgyűlés volt iskolája Kossuthnak, de a korszakot alkotó 1790—91-iki, és az 1823-iki felháborító események hatása alatt összegyűlt 1825-iki országgyűlés is.

E két nevezetes országgyűlésünkön nyilatkozó hazafias és szabad szellem hatása alól senki sem vonhatta ki magát.

Az 1830-iki juliusi forradalom, mely oly mély és általános hatást idézett elő egész Európában, szintén befolyással volt elveinek alakulására.

Hazánkban az 1830-iki forradalom a 89-ikinél több rokonszenvre talált; mert az 1789-iki forradalom hazánkat ép úgy, mint Európa népeinek egy részét elveinek elfogadására — úgyszólván — készületlenül találta, s kicsapongásai a szabadság őszinte híveit is megrémítették; de a rövid ideig tartó küzdelemnek, melynek folytán a szabadság 1830. juliusában győzött, semmi sem rontá el sikerét.

Az 1830-iki országgyűlés sem maradhatott hatás nélkül Kossuthra.

Bizonyára sokat tanult Kossuth kora kiváló egyéneivel való érintkezés által is.

Egyik újabb levelében megemlékezvén a rendületlen hazafiságáért oly szomorú sorsra jutott Perényi Zsigmond báróról, így szólítja meg a dicsőültet: „Leborulok előtted mesterem!“

Hogy Wesselényi és Széchenyi hatással volt rá, már kimutattuk.

Kossuth utánzandó példaképnek tekinté Kölcseyt és Deákot; ezeknek tiszta és nemes politikai pályája jótékony hatást gyakorolt környezetükre, minden bizonnyal Kossuth lelkületére is.

Deák halálakor ezeket írá: „Gyászolom annak halálát, kit hajdan — régen volt! — én is mesteremnek, s itéletét próbakőnek

---

[2]) Ezek közül hálásan emlékezik meg egy kegyesrendi tanárról, ki Sátoralja-Ujhelyen; Greguss Mihályról, ki Eperjesen és Kövy Sándorról, ki S.-Patakon tanította.

tekintettem, mely megmutatta, mi volt a nemes érc, mi az „alliage“ gondolataimban.“ [3])

Bizonyára meghatotta Bezerédy philantropismusa, Nagy Pál „egykori“ tüzes hazafisága; továbbá Balogh János, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor, Szemere Bertalan, Szentkirályi, Eötvös, Pulszky, Trefort és közéletünk egyéb jelesei is bizonyára hozzájárultak nézeteinek fejlődéséhez. A már említetteken kívül mindenesetre van még elég hazai és külföldi államférfiú és író, kiknek életéből és irataiból okulást merített. De nem követett ezek közül egyet sem feltétlenül.

Még Albachtól, a kitünő német egyházi szónoktól is tanult Kossuth, mint ő maga mondá Urváry Lajosnak, ki őt nemrég meglátogatta Turinban.

Kossuth protestáns létére ép oly szívesen hallgatta Albachot és Gegő Eleket, a hazafias magyar hitszónokot, mint a maga felekezetének jeles magyar szónokát Székácsot. A magyar írókkal gyakran érintkezett. A nemzeti színháznak, melynek akkoriban annyi jeles művészünk volt tagja, szorgalmas látogatója volt.

De ki követhetné a lángész haladásának útját?

Az mindenesetre bizonyos, hogy nem egyedül az 1832—36-iki országgyűlés volt iskolája Kossuthnak.

Az egyenlőség, testvériség és szabadság eszméi, melyeknek Kossuth szolgálatában állott, akkor voltak újak, mikor az isteni Üdvözítő ajkairól hallotta azokat az eszmélni és remélni kezdő emberiség.

Amaz eszméket, melyeket a középkor elhomályosított, úgy, hogy még csíráikban is alig voltak feltalálhatók az európai népeknél, a francia forradalom juttatta felszínre, és ez eszmék forrongásba hozták a kedélyeket egész Európában; de az európaszerte beállott úgynevezett reactió egy időre ismét elfojtotta azokat.

Azonban azok megvalósitását meghiúsitani többé nem sikerült. Századunk első felében világszerte a nagy elmék a politikában, irodalomban és társadalomban amaz elvek terjesztésével foglalkoztak.

Hazánknak 1825-től 1849-ig terjedő korszakában rendkívül sok nagy alakkal találkozunk. Akkoriban sok kiváló politikusunk és írónk volt, a kik valamennyien a hazafias szellem ébresztgetésével és haladási eszmék hirdetésével foglalkoztak.

Mindig így lesz az életrevaló népeknél, ha kebelökben új állapotok után vágy keletkezik, ha nagy események vannak készülőben.

A nagy emberek közvetítői a közvéleménynek, vagyis inkább csak e nagy emberek szavainak és iratainak segélyével válnak a nép óhajai és meggyőződései — melyek a nép kebelében mintegy szenderegnek — közvéleménynyé.

---

[3]) V. ö. 1876. febr. 14-én kelt, Helfy Ignácnak írt levelét.

A magyar mióta Európában letelepedett, mindig örömest kitárta kebelét a haladási eszmék befogadására.

Az 1825-től 1849-ig terjedő nevezetes korszak élénk politikai, irodalmi és társadalmi mozgalmainak célja az egész művelt világban már rég érvényesült nagy eszmék megvalósítása volt.

A nemzet forró vágya teljesült. A törvényes és békés átalakulás, vagyis a középkori jogviszonyoknak az újkoriakkal való felcserélése végre csakugyan végbe is ment.

Tagadhatatlan, hogy amaz eszmék és elvek a kor szellemének tulajdonai voltak, de azok megtestesítése hazánkban majdnem kizárólag egy embernek műve, és egy embernek érdeme, ki nem volt más, mint — Kossuth.

Ama korszak hivatott vezére kétségkívül Kossuth volt. Ő, a ki feltétlenül nyiltan és őszintén híve volt az újkori eszméknek; ő, ki azok megvalósításában legtöbbet fáradozott; ő, ki első fellépése óta soha sem lankadó erélylyel a haza legszentebb jogainak és érdekeinek szószólója, védelmezője volt mindig.

Habár a kornak — melyben élt — sok kiváló alakja van, mégis csak ő igazi képviselője.

Az elméleti vitákat kerülte, mondja róla gáncsolólag Csengery. De kérdjük, volt-e ama mozgalmas korban elméleti vitákra szükség?

Kossuth nem állít fel új elméleteket vagy rendszereket; ő maga nem egyszer készségesen elismeré, hogy: „nem tartja magát oly bölcsnek, miszerint új statustheoriákat fel bírjon állítani.“ [4]) A mit különben eddig egy magyar államférfiú sem tett; de nem is volt rá szükségünk.

Szerencsénkre nem mélyedt homályos elméletekbe, melyekben hasztalan tapogatódzott volna, hazájának semmi esetre sem használt volna avval. „Sokkal könnyebb egy új rendszert alkotni, mint a már meglevőt átalakítani,“ mondja Kossuth, és teljesen igaza van.

Ő az egyént, a törvényt és az államot nem elvont fogalmaknak tekinté; óhajtá, hogy: „igazság és jogérzet hasson át e honban mindenkit és törvényszerüséggel párosult öntudat ébredjen még a legparányibbnak lelkében is.“ [5])

Hirdeti az egyéni szabadságot, polgári jogokkal akarja felruházni a haza minden fiát; hirdeti a lelkiismeret és gondolat szabadságát. A kormány hatáskörét korlátozni akarja, hogy a polgárok és az állam jogait és szabadságát ne sérthesse.

Törekedett, hogy az egyéni szabadságot a nyilvános renddel összeegyeztethesse.

Demokrata volt a szó legnemesebb értelmében, de nem forradalmár; ő az újkor politikai eszméit akarta megegyeztetni a magyar alkotmánynyal.

---

[4]) Az 1848. országgyűlés április 2-iki ülésében. — [5]) Felelet, 116. lap.

Kossuth gyakorlati magyar államférfiú, mint Széchenyi, Deák és számtalan más.

Különben a politika valóban gyakorlati tudomány; a mi azonban nem azt jelenti, hogy elméleti alapja nincs. Tudta azt Kossuth. Kossuthnak nincsen határozott bölcsészeti vagy politikai rendszere; ő a politikát az exigentiák tudományának tartja. Csengery még ezért is kárhoztatja.

Sokan megkisérlették meghatározni a politika fogalmát, de végre is nem egyéb, mint a kor követelményeinek felismerése és mérlegelése után, azoknak méltányos kielégítése.

Avagy hasznosabb lett volna-e Kossuth működése, ha nem mindennapi tapasztalatait és a kor szükségleteit tárgyalja; hanem megkisérlette volna új, rendkivüli eszméket találni ki, vagy az igazság rovására a meglepőt hajhászni?

Mindazáltal Kossuth mégis eredeti, ha egyéb hazai államférfiakhoz hasonlítjuk.

Vannak egyének, kik — úgy szólván — a magasabb rendű utánzás művészetét értik, ezeket nevezzük eredetieknek; ilyen vala Kossuth is.

De a tökéletes eredetiség koszorúja nem ékesítheti ember homlokát soha.

Szóval minden bölcselőnek vagy politikusnak története valamely nép történetébe esik, és jelentősége csak a nép műveltségéhez való viszonyában rejlik; de különösen politikai eszméket teremteni — teljes lehetetlenség.

A politikai eszmék fejlődése lépést tart a nemzetek anyagi és szellemi emelkedésével vagy hanyatlásával.

Kossuth egy nagy politikai eszmének, mondhatni eszménynek szolgálatában állott. Ez eszményért küzdött és szenvedett félszázadot meghaladó politikai pályáján. Ő hazánk függetlenségének eszméjét képviseli; de nem feltalálója ez eszmének, mely a nemzetet több mint háromszázötvenév óta foglalkoztatá, de korunkban ő volt az, ki legöntudatosabban fejezte ki amaz eszmét.

Érdekes lélektani vonást jegyzett fel Kossuth magáról a következőkben: „Én, a ki annyi beszédet tartottam életemben, hogy köteteket lehetne velük betölteni, nemcsak soha legkisebb hajlamot nem érzem a szónoki professió iránt, de sőt mondhatom: irtózatos lelki megerőltetésembe került magamat e pályára elhatározni. Magányt kedvelő, hallgatag hajlamú ember voltam egész életemben. Hát mi vitt reá, hogy mégis belekontárkodjam a szónoklat mesterségébe? A polgári kötelesség érzete az, a mi a dadogó Demosthenesből szónokot csinált; csakhogy neki csupán a dadogást kelle legyőznie, miszerint a polgári kötelesség ösztönének megfelelhessen; nekem sokkal többet, a lelki undort kellett legyőznöm. Igaz, nem is lett belőlem Demosthenes. Bizony mondom: nem. De az megtör-

tént rajtam, hogy tömérdek sok szó jött ki hallgatag hajlamú ajkaim közül. Ilyen furcsa az ember élete! Hanem az is bizonyos, hogy a természeti hajlamoknak ily legyőzése a civismus által csak ott lehetséges, a hol a politikai intézmények a polgári kötelesség teljesítésére keresetlenül is könnyű alkalmat nyujtanak. Nekem megadta az alkalmat a megyei intézmény. Nemcsak iskola volt az, mely a magyar embert belenevelte a közéletbe, hanem erkölcsi bíró is volt, a ki folyton hangoztatta a parancsot: „Polgár! nyítva tartom előtted a sorompót, hát lépj a küzdtérre, teljesítsd kötelességedet a haza iránt!“ [6])

E szavai — melyeknek igazsága felől mint ő maga írja becsületével kezeskedik — bizonyítják, hogy lángoló hazaszeretete ösztönözte a nyílvános pályára lépni, a melyen soha sem hirdetett mást mint meggyőződését; holott a lélekvásárlás ama szomorú korszakában anyagilag előnyösebb lett volna a hatalommal tartania, mint azt oly sokan meg is tették. Mint polgár a hazaszeretet legmegragadóbb kifejezése volt. Valamint tetteinek főrugója a legönzetlenebb hazaszeretet; úgy célja is a haza szellemi és anyagi haladása és boldogulása volt. Hiszen maga Széchenyi mondja róla: „a egfolrróbb, legőszintébb hazaszeretettől áthatva, csak egy eszmének él, és ez nem kevesebb, mint vérünk és honunk minden módoni kifejtése s magasbra emelése“.[7]) Az eléggé meg nem becsülhető megyei intézmény valóban politikai iskola volt, mely oly férfiakat nevelt a hazának mint Kossuth, Deák és mások. Csoda-e hogyha jeleseink legnagyobb része kegyelettel viseltetett a megye iránt?

Erős meggyőződés nélkül soha sem kelthetett a szónok hallgatóiban meggyőződést.

Kossuth szép és erőteljes nyelvű szónoklatai az erős meggyőződés kifolyásai; ez gerjesztett bizodalmat iránta. A mit Mirabeau Robespierreről mondott: „Az az ember még csinál valamit, mert minden szót hisz a mit mond“ [8]) — szóról szóra illik Kossuthra is.

Ha valamely szónok nem meggyőződését hirdeti, nem lehet valóban ékesszóló; az ilyen nemcsak nem nagy szónok, de nem is becsületes ember.

Pedig mindezt elmondja Csengery Kossuthról, mikor így szól: „A szónoki dithyrambok, melyek oly affectáltak voltak másoknál, valódi szónoki érből látszottak Kossuthnál eredni, oly természetesen, hogy szónoklata gyakran a csalódásig hasonlított a nagy ékesen szóláshoz. A homályos költői ömlengés mélységnek tetszett, s a nagy szók nagy dolgoknak mutatkoztak . . . Kossuthban mély meggyőződés mutatkozott . . . de valóban nem volt egyéb bizonyos ihletnél.“

---

[6]) Irataim az emigr. II. r., a 131. lap jegyzetében.
[7]) Jelenkor, 1843. évf.
[8]) Carlyle, A francia forr. ford. Baráth Fer. I. 331. lap.

Mily hang! Ily igaztalanul és méltatlanul bánik Csengery Kossuthtal. Már ezeknél nagyobb vádakkal szónokot illetni nem lehet.

Valóban Kossuthot hazája iránti szeretete hevíté, ezért voltak szavai ékesszólók; ha Kossuth ékesszólása nem az igazi ékesszólás, úgy nincsen ékesszólás.

Ha nem lett volna meggyőződve arról a mit mond, szavai nem lehettek volna mintegy ihletettek, mint azt Csengery is elismeri.

Csakugyan van költőiség Kossuth szónoklataiban, hisz az ékesszólás egészen a szívben és a képzelő erőben gyökerezik. A képzelettől kölcsönzi amaz élénk ecsetet, melylyel mindent a mit az ajk mond kiszínez; ama kellemet, melylyel mindent megszépít; ama bátor és megragadó fordulatokat, melyek a gondolatoknak mintegy szárnyakat adnak.

Igaz ugyan, hogy az eszmék igazgatják és vezérlik a világot; de az is igaz, hogy csak a kifejezés és az előadás segélyével hódíthatjuk meg az eszmék számára a világot. Ezért nevezi Montesquien a világ királynőjének az ékesszólást. Csak a mi szép alakban jelenik meg, köti le a világ figyelmét.

Csengery — úgy látszik — még azt is hibául rója fel Kossuthnak, hogy „csodás tehetséggel bírt elsajátítani mások eszméit.“

Bármennyire akarja is, de evvel nem kisebbítheti Kossuthot; mert mások eszméinek elsajátítására többé vagy kevésbbé minden ember képes. Az ember meg van áldva tanulékonysággal, e tulajdonság nélkül nem lenne lehetséges a nevelés és tanitás. Az ember tökéletesíthető lény. Kossuthot rendkivüli tanulási vágy jellemzi; már szerkesztő volt mikor azt írta: „tanulni szeretve is, szükségét is érezve, észnek és oknak mindig hódolunk.“ [9])

Minden nagy szellem csodálatos tehetséggel van felruházva mások eszméinek elsajátítására.

Igy Mirabeauról feljegyzé Carlyle, hogy ritkán volt embernek akkora tehetsége mások eszméit a magáivá tenni; csupa visszfény és visszaverődés (tout de reflet et de réverbère) mint atyja mondá róla.

Ilyen volt Széchenyi.

Csengery szerint Kossuth államférfiúi pályáját nem jellemzi eredetiség.

Nemcsak az nagy, ki embertársainak egy vagy több új gondolatot vagy eszmét ad, de az is, ki kortársainak gondolatait, eszméit felfogva, azokat elsajátítja, és azokat szóval, irással vagy tettel kifejezésre juttatja. Ezt tette Kossuth is.

Sőt „új eszmék által — mondja Eötvös — senki sem hathat kortársaira. Csak, ki azon eszméket, melyek mint a nap sugarai általánosan elterjednek, egy helyre tudja központositani, — az hat,

---

[9]) P. H. 1841. 1. sz.

az gyújt. A legegészségesebb magnak időre van szüksége, mielőtt kalászokat hajt, s a mezőn csak azt arathatjuk, mi már régen vetve volt."

Szorosan véve az embereknek nincsenek tulajdon vagy eredeti eszméik.

Valami teljesen újat létrehozni, akár az anyag, akár a szellem terén lehetetlen.

Mindig igaz marad, mit a bölcs mondott: Semmi sem új a nap alatt.

A teremtés, a szó szoros értelmében nincsen az ember hatalmában; csak meglevő anyagból hozhat létre valamit.

Az író és szónok gondolkodás, tapasztalás és a nagy szellemek műveinek tanulmányozása által szerzi ismereteit, elveit és meggyőződését.

Eredetisége csak viszonylagos lehet.

Különben nincs ember — bármily nagy legyen is — ki eszméit teljesen sajátjainak mondhatná.

Minden eszmének csirája megvan a multban vagy a jelenben.

Kivétel nélkül mindenki gondolataira, többé vagy kevésbbé hat a kor szelleme és a nép melynek kebelében él; ezért egy bölcselőnek vagy államférfiúnak sincs teljesen önálló világnézete.

A kor eszméi, az ide s tova szállongó porszemekhez hasonlóan, a levegőben vannak, azok az emberek közös birtokát képezik; senki sem mondhatná azokat joggal kizárólagos birtokának.

Csakhogy a nagy szellemek vagy lángelmék hirtelen rátalálnak a kor uralkodó eszméire, azokat magukéivá teszik, és saját szellemökből is kölcsönöznek azoknak valamit; csakhamar az eszmék a kiváló egyének szavaiban nyilatkoznak, bennök mintegy megtestesülnek, és más lelkeket felvillanyoznak, sőt gyakran rendkívüli rázkodásokat keltenek.

Ezt tapasztaljuk Kossuth életének vizsgálásánál is.

Csengery még azt is mondja: hogy Kossuth leghatásosabb szónoklataiban is hasztalanul keresünk sok eszmét.

Erre Eötvös szavaival azt feleljük: „Nem az, kinek sok eszméje, de kinek egy meggyőződése van, az válhatik nagy emberré."

Már fentebb kimutattuk, hogy mely írók voltak legnagyobb hatással írói egyéniségének fejlődésére; lássuk most mit köszönhet a régibb és újabb kor kiváló államférfiainak?

Kossuth kétségkívül ép úgy ismerte az ókori, mint az újkori államelméleteket és politikai rendszereket; és a mint célja kívánta, fel is használta azokat.

Különösen Angolország és az Egyesült-Államok alkotmánya vonták magokra figyelmét. Figyelemmel kisérte a külföldi napi sajtót, úgymint előtt senki; azonban túl merész Csengery következő

állítása: „Inkább olvasta és tanulta a napi sajtót, mint a codexeket és a népek intézményeit.“

Ő volt nálunk az első, ki az intézmények hatásának fontosságát a nép erkölcseire fejtegette. Ez elvét saját tapasztalataiból, és ezeken kívül főleg Montesquieuből meríté. A megyét önkormányzati és politikai jogainál fogva az alkotmányos szabadság őrének, és a közügyek iránti érdeklődés eszközlőjének tartá.

Ezért volt híve megyerendszerünknek.

Kossuth bizonyára sokat tanult Rousseautól, a kit ugyan nem utánoz, de sokban hasonlít hozzá.

Habár minden hasonlítás — a mint mondani szokás — sántít, azaz tökéletlen, mégis mi Rousseauhoz merjük hasonlítani őt.

Mindkettőjöknek főbb jellemvonásai: a lelkesültség, emberszeretet, érzékenység, a szabadság szeretete, büszke függetlenségi vágy és az ékesszólás.

Ha külső körülményeiket tekintjük, szintén számos hasonlóságot fogunk találni azok között.

Mindketten a homályból a magok erejéből nagy hírre és nevezetességre vergődnek; mindketten protestans felekezethez tartoznak; Rousseau családja a híres „dragonade“-ok elől menekül Svajcba, Kossuth anyjának egyik őse az eperjesi vértörvényszék kegyetlenkedéseinek áldozata; darab ideig katholikus tanítók tanítják őket; egyideig Turinban laknak; sok ellenségük van, kik üldözik, és többször menekülni kényszerítik őket; nem maradhatnak hazájokban; az üldöztetések elől menekülve megfordulnak Angolországban; a fűvészettel foglalkoznak; egyikök sem tudta bizonyosan születése napját, — mint azt magok mondják irataikban.

De nehéz lenne Kossuthhoz hasonló írót vagy szónokot találni, nemcsak kortársai, de sőt még a külföld híres férfiai között is.

Sokban hasonlít Kossuth Vergniaudhoz, ki némelyek szerint kora legnagyobb szónoka volt, és Barnavehoz, a nemeslelkű és rendkívül ékesszóló girondistához.

Az ókor nagy szónokai közül leginkább Demostheneshez és Ciceróhoz hasonlíthatjuk őt.

Mint a világhírű görög szónok Fülöpöt, úgy gyűlöli Kossuth hazája ellenségeit.

Demosthenes lelkében, ép úgy mint Kossuthéban, szenvedélylyé vált a vágy: megszabadítani hazáját.

Kossuth szónoklataiban feltaláljuk Demosthenes hevességét és Ciceró ékességét.

A romai írók között még Livius az, kihez némileg hasonlítható.

A magyar szónokok és prózaírók közül talán leginkább Pázmányhoz hasonlít, ki szava és tolla hatalmával valamennyi kortársát felülmulta, ép úgy mint Kossuth. Mindegyik páratlan a maga nemében.

A roszalás hangján mondja Csengery, hogy Kossuth nem hasonlít Mirabeauhoz; de miért kellene Kossuthnak épen Mirabeauhoz hasonlítania?

Ki tehet róla, hogy Mirabeauhoz nem igen hasonlít? Mirabeau, ha jellemesebb és erkölcsösebb volt volna, a világ legtökéletesebb államférfiai és szónokai közé tartoznék; Mirabeau épen nem lehet eszménye a tökéletes államférfiúnak. Kossuth őt sokban felülmulja, és sokban mögötte marad.

Mirabeauhoz csakugyan nem annyira Kossuth, mint inkább Wesselényi és Széchenyi hasonlít. Ez utóbbi kölönösen.

Mindenesetre annyi a hasonlatosság közöttük, mint a lényeges különbség; mi még a felületes vizsgálónak is szemébe ötlik. Nem bocsátkozhatunk a Mirabeau és Széchenyi közötti hasonlatosságok és ellentétek mélyebb fejtegetésébe; maradjunk a felszínen, és szemléljük leginkább hasonló külső viszonyaikat.

Mindakettő gróf, és mindakettő oly családból származik, melyben a különcködés, az excentricitás, mintegy nemzedékről nemzedékre szállt; a Mirabeauk ép úgy, mint a Széchenyiek ingerlékenyek, megtörhetlenek, megbízhatók, elevenek, tevékenyek, tépelődők, álmodozók.

A híres Mirabeau és a mi nagy Széchenyink ifjú korukban a katonai pályára lépnek, mely eleinte kielégíti vágyaikat; ámbár előkelő származásúak, mégsem pártfogás, de vitézségük miatt elég gyorsan felviszik a kapitányságig; megunják a katonáskodást; Mirabeau atyja nem akar segédkezet nyújtani fia előléptetéséhez, Széchenyit nem teszik meg őrnagynak; meglehet, hogy ezért, vagy talán, mert meggyőződtek róla, hogy a sivár katonai pálya önálló ságra törekvő és tevékeny természetüknek nem való: odahagyják azt. Fiatal korukban szerelmi kalandjaik és egyéb könnyelmű tetteik miatt szüleik neheztelését vonják magukra; Széchenyi atyja csaknem oly elégedetlen fiával, mint az öreg Mirabeau, ki fiát gyakran elzáratja; végre mindkettő kibékül atyjával. Mindkettőnek atyja sajátságos alak, az öreg Mirabeaut „mormogó emberbarát"-nak hívták, a nemeslelkű Széchenyi Ferenc agg korában búskomorrá válik; mindketten, — Széchenyi és Mirabeau — sokat utaznak, többek közt megfordulnak Londonban; sok párbajt vívnak; sok gyakorlati tapasztalatuk, nagy emberismeretük van, a közkatonáktól kezdve fel a ministerekig, a diplomatákig, a legnagyobb urakig mindenféle embert ismernek és volt dolguk velök. Számos könyvet és röpiratot írnak, melyek rendkívüli feltünést keltenek, és melyek miatt sokak haragját vonják magukra; nagy rábeszélési tehetséggel vannak megáldva, el birják érni, hogy az emberek szeressék őket és együtt dolgozzanak velök; a mit Carlyle Mirabeaura mondott, illik Széchenyire is: „született királya az embereknek." Egyik sem a rendszerek embere, oly emberek, kik inkább ösztönük, belátásuk

szerint cselekszenek; sok tehetség és erős akarat van bennök; bizonyos szilajság és erőszakosság jellemzi őket.

Habár főrangú származásúak, nem tartanak az aristokratákkal, kik eleinte nem akarják észrevenni őket, utóbb mindkettőt veszélyes embernek tartják; tevékeny természetük hatáskört óhajt, azért csatlakoznak a nemzeti párthoz; politikai pályájuk kezdetén őszinte demokratáknak látszanak; csakugyan mindakettő az aristokratia ama részéhez tartozott, mely a felvilágosodás híve, és ama dicsőségre vágyik, hogy azt a népre kiterjeszsze és — mint Lamartine mondja a Girondisták történetében — demokrata büszkeségből és forradalmi nemeslelkűségből. Politikai nézeteik nemsokára (majdnem érthetetlen) átalakuláson mennek keresztül; az egyik Montmorin ministerrel, a másik Metternich herceggel alkudozik; népszerüségök mindinkább csökken; mindakettőnek méltó vetélytársa akad: Mirabeauval szembeszáll Barnave, Széchenyivel Kossuth.

Némelyek Mirabeauról azt állították, hogy ő volt egyik oka a francia forradalomnak, és hogy ő képes lett volna a forradalmat feltartóztatni. Egyik oly téves nézet, mint a másik.

Mirabeau valamint nem atyja a francia forradalomnak, hanem csak egyik fia ama szellemnek, mely a forradalmat létrehozta: úgy viszont nem követte volna siker fáradozásait, ha például a középkor társadalmi és politikai viszonyaiért rajongott volna; nem lett volna hatása, ha nem úgy cselekszik, mint azt a kor szelleme kivánta.

Nem tartották-e némelyek Széchenyit a 48-iki események okának? Nem hitte-e ő maga, hogy lázas átalakulási korszakunknak létrehozója volt?

Kétségtelenül rendkívüli fontos szerep jutott mindkettőnek nemzetök történetében; de túlságos fontosságot tulajdonítanak az egyes ember működésének, kik azt hiszik, hogy egyes ember — bármily nagy legyen is — megváltoztathatja a kor szellemét.

Vagy a mint Kossuth mondja Széchenyiről: „a ki korának óramutatója, az korának nem Prometheusa; tán inkább őt teremté a kor, mintsem ő a kort; dajkája lehetett a jövendőnek, kapocs a tegnap és a holnap közt“ . . . [10]) Kossuth Széchenyit ép úgy, mint önmagát a kor szülöttének tartá; ezt írja magáról: „a kor egyik másik szülöttjének pedig — és nem szülőjének, — a helyett, hogy útját állani törekednék, lépjen fel vezérévé“ . . . [11])

Kossuth — mondja Csengery — nem sokban hasonlít Washingtonhez; hozzátehetjük, hogy Washington inkább Deák hasonlít, a mint azt már Kossuth észrevette.

„Leginkább hasonlít Rienzihez, kevésbbé Cromwellhez“, — írja Csengery. Hasonlít Kossuth egyben-másban az említettek közül mindegyikhez, de hasonlít még másokhoz is. Vannak Kossuthban

[10]) Felelet, 18. lap. — [11]) U. o. 45. lap.

vonások, melyek megvannak a Gracchusok, Washington, Mirabeau, O'Connel, Manin, Gambetta, Castelar és egyéb a szabadságért küzdő nagy emberek jellemében; de azért tulajdonkép azok közül egyikhez sem hasonlít igazán; mert az említettek mindegyike más időben, más viszonyok és más nép között élt!

Azonban teljesen alaptalan Csengery következő nézete: „Kossuth az 1832—36-iki országgyűlés rendszeres munkálatainak javaslatait, s barátainak e munkálatok egyes tárgyairól kifejtett nézeteit; továbbá az 1848-iki országgyűlésen az ellenzék tanácskozmányainak határozatait aggatta föl szónoklata virágaival!«

Mit szóljunk az ily cynikus állításra?

Lehet-e, szabad-e ily izléstelen és közönséges módon beszélni Kossuthról?

Illik-e ily szerénytelen hangon szólani egy nagy férfiúról?

Az említett országgyűlési bizottmányok porlepte munkálatai bizony alighanem eltemetve maradtak volna, ha a dús képzelő erővel megáldott Kossuth cikkeiben és szónoklataiban nem teszi népszerűkké az azokban lerakott elveket.

Kossuth írott műveiben csakugyan némi törekvés a szépre észrevehető, ép úgy szónoklataiban is; de érzelmeinek őszinteségét, hangjának természetességét és nemes hevét nem fogjuk kétségbevonni, ha műveit elfogulatlanul vizsgáljuk.

Kétségkívül Kossuth tetszeni is akar, de melyik szónok nem akar tetszeni? Érhet-e másképcélt?

Azonban Kossuth nemcsak tetszeni akar, de tanítja, rábeszéli, meggyőzi, megindítja, magával ragadja a hallgatót vagy olvasót; — gondolataink urává lesz, megszeretteti velünk, a mit ő szeret, és meggyűlölteti, a mit ő gyűlöl.

Mint kortársai feljegyezték, már külső alakja is vonzó és megnyerő volt, halvány arca, ábrándos szemei bizonyos érdekességet kölcsönöztek megjelenésének; szép volt, mint Praxiteles karcsú Hermese, ehhez járult a gyönyörű mellhang, mely a hallgatót elbájolta, — mondja Pulszky. [12]) Minden vidékiességtől ment tiszta kiejtése emelte szónoklata hatását.

Mondják, hogy amaz időben az ő és Jókainé ajkáról zengett legszebben a magyar nyelv.

A mit Cicero a test ékesszólásának nevez, benne a legnagyobb mértékben megvolt.

Kossuth — ha szabad úgy szólanunk — egészen szónok, [13]) benne minden a szónokra vall. Ezzel azonban épen nem azt akarjuk mondani, hogy nem író, vagy nem államférfiú.

---

[12]) Életem és kor. I., 230. lap. II. 8. lap.

[13]) Irányi és Chassin. A magyar forr. tört. francia kiadás, II. k. 506. lap.

Természeténél fogva rugékony, finom, tiszta és nemes; mintha nem ismerné az aljast, — a milyen az ember, olyan a beszédje.

Mint író és szónok a nemzeti érzület ama húrjait pendítette meg, melyeket előtte, még költőink közül sem hozott rezgésbe egy sem.

Minden kérdést magasabb szempontból fogott fel és másoknál váratlan fordulatokkal világította meg a tárgyat.

Ritkán rögtönzött, majdnem mindig nagy gonddal előre elkészíté beszédét, a mi nálunk akkoriban nem igen volt szokásban; szónokaink leginkább csak az ihlet percének hatása alatt szólottak a szóban forgó tárgyhoz, úgy látszik, mintha csak a pillanatnyi hatásra számítottak volna.

Legnevezetesebb szónokainknál is észrevehetjük ezt; Nagy Pál, Széchenyi, Beöthy Ödön és mások majdnem mindig rögtönzött beszédet mondtak.

Kossuth tudta, hogy ha országos, néha századokra szóló és milliók sorsát érdeklő tárgyról gondolkodás, elmélkedés és az alakra való tekintet nélkül beszélünk: gyakran az ügy sikerét kockáztatjuk.

Demosthenes — mint Plutarch feljegyzé — azt, ki beszédeit pontosan elkészíti, a nép barátjának nevezé; mert az ily készülés a nép iránti tiszteletből származik; közönyösen venni, a mit a nép beszédünkről tart, erre csak egy aristokrata képes, csak oly ember, ki inkább erőszakkal, mint hallgatóinak meggyőzésével akar célt érni.

Kossuth a hallgatóság iránti tiszteletből készíté gonddal beszédeit. Szóval, ő megbecsülte a népet.

Már például Széchenyi nem tartá érdemesnek gondosan kidolgozott beszédekkel lépni fel, ez lehet oka, hogy gyakran félreértették, a mint azt ő maga gyakran elpanaszolta.

Irott művein és szónoklatain oly indulatosság vonul végig, hogy valóban azt kell gondolni, — a mit Orosz József „Világ“ című művéről mondott — hogy felhevülésének első pillanatában legottan íroasztalához ült, s onnan előbb fel se kelt, míg tollából az utolsó szónak legutolsó betűje ki nem folyt.

Szónoklatai sokkal hevesebbek voltak iratainál; áradozni és csapongani szokott, sajátságai között leguralkodóbb a szeszély. Tárgyról tárgyra röppen, nevetésre ragad, majd ismét egy pillanatig komolyságba vonz. Egy szerencsés népszónok, mondta róla Kölcsey. [14])

Igen Széchenyi népszónok; de csak előadási modorát és kifejezéseit nevezhetjük népiesnek. Érzelmei nem vallanak a népszónokra.

Akár a követek táblájánál, akár a főrendi-házban, akár a

[14]) Országgyűlési Napló, 1833. jan. 21.

magyar tudós-társaságban szólott, sohasem válogatta meg nagyon szavait.

Úgy látszik azt hivé, hogy ez szabad neki; nemcsak azért, mert nemzetsége egyes tagjainak és neki magának is rendkívüli személyes érdemei vannak, de azért is, mert ő nagyúrnak született.

A nemzet tartsa szerencséjének, hogy ha ő szóba áll vele.

Akár írt, akár beszélt, elárulá, hogy aristokrata; nem tudott és nem akart demokrata lenni.

Az, ki csak mintegy az ihlet percében, minden legkisebb készülés nélkül, hevenyészve beszél: az sohasem fog röviden szólhatni; azonban minden hosszadalmassága mellett, mégis hézagos és hiányos lesz beszédje.

A lángész sincs kivéve e szabály alól.

Kossuth egyebek között arra is törekedett, hogy mindaz, a mit írt vagy beszélt — a mennyire lehetséges — rövid és mégis kimerítő, azaz teljes legyen.

Ez sikerült is neki. Ennek titka pedig abban rejlik, hogy neki — nagy észtehetségein, sokoldalú ismeretein és gyakorlati tapasztalatain kívül — a tanácskozmányokon e szóban forgó tárgyról gondolkodni, azután gondolatait rendbe szedni és szavakba önteni kedve és ereje is volt.

A lángész pedig, Buffon mondása szerint, nem más, mint nagy képesség a szorgalomra.

Kossuth sem mondott mindig előre elkészített beszédeket; de még mikor rögtönzött is, beszédében nemcsak a logikai rendre, de a szavakra is nagy gondossággal ügyelt.

Ez az oka, hogy ő a felvett tárgyat, ha nem is meríté ki, de minden oldalról megvilágítá.

Ez az oka egyszersmind annak is, hogy beszéde sohasem volt a hallgatóságra nézve fárasztóan hosszadalmas.

Szónokaink az országgyűlésen leginkább csak egymásnak beszéltek, legföljebb a kormány visszaéléseit bírálgatták; de a nemzethez — úgyszólván — senki sem akart beszélni.

Kossuth volt az első politikai szónokaink között, ki az egész nemzetnek beszélt. Ő a közvéleménynek hatalmát ismerte, ő a népnek oly fontosságot tulajdonított, mely azt joggal meg is illeté.

Ékesszólásának hatása csodálatraméltó, mert azonosította magát a nemzettel; azt hirdette, a mit milliók éreztek és gondoltak, de úgy, mint ő, kifejezni nem tudtak.

Ha a nép alatt nem a nyers tömeget, hanem — a mint kell — a nemzetet értjük: úgy Kossuth népszónok, még pedig a szó legnemesebb értelmében; úgy mint a maga korában Demosthenes.

Az az igazi szónok, ki — mint Petőfi mondja a költőről — a nép ajkára hullatja keblének mennyei mannáját; tehát nem a szemrehányás, a kicsinylés vagy a gáncsolás hangján, de dicsérőleg

és elismerőleg kell említenünk, hogy Kossuth népszónok. Ebben rejlik igazi dicsősége.

Törekedett, hogy mindenki megérthesse; és, ámbár beszédei teljesen irodalmi színvonalon állanak, célját el is érte, mert a legműveltebb, mint a legegyszerűbb emberek egyaránt megérthették. Mindenki tetszését megnyerte.

Pestmegye egyik gyűlésén történt, hogy Széchenyit, ki Kossuth beszéde után távozni készült, marasztalták, hogy a Kossuth után szólni akaró Nyáry Pált még hallgassa meg; — Széchenyi e szavakkal: „Kossuthot meghallgattam, fagylalt után nem eszem pacalt," odahagyta a termet.

Vagy talán azért nevezi Csengery Kossuthot, a szónak e nagy mesterét, népszónoknak, mert szabadságharcunk idejében, az amiensi Péter és Kapisztrán János csodáira emlékeztető hatással szólott a nép romlatlan gyermekeinek szívéhez?

Nem kellett a magyar népet, mely ép oly hazafias, mint vitéz, izgató szónoklatokkal az ügynek megnyerni; népünk tudta kötelességét amúgy is. [15])

Szebben úgy sem mondhatnók el, szóljon ő maga: „Mi 1848—49-ben egy óriás harcot vívtunk . . . Védtelen mellnél, s üres kezeknél alig volt egyebünk, a mivel kezdetben a támadónak útját álljuk. De útját álltuk, útját bírtuk állani; mert megvolt népünk keblében a nagy tettek nemtője, az önfeláldozó hazaszeretet, mely a törpéből is óriást csinál. Mintegy lábdobbantásra állottak elő a földből a bajnok seregek, mintegy varázsütésre az alföld hallgatag városai sürgékeny hadszergyárakká változtak; puszta tenyerünkből nőttek halomra a raktárak, a békés, munkás nép fiai harcedzett katonákként sorakoztak a hon háromszínű zászlói alá, kik szemhunyorítás nélkül néztek a halál szemébe, hymnust énekelve rohanták meg a halált szóró ütegeket, s mosolylyal ajkaikon hulltak el ezrenként a hazáért, ők, a névtelen félistenek! kik tudták, hogy még csak nevöket sem jegyzi fel a historia, s kiknek ismeretlen

---

[15]) Valamint híres vezércikkei a nőknek is kedves olvasmányát képezték, (mint azt többek közt Horváth István, beregi levelezője tudósításából tudjuk, v. ö. a P. H. 1842. évfolyama 131. számának 232. lapján a jegyzetet) úgy a szabadságharc idejében is lelkesültek eszméiért a nők. Szabadjon a sok közül egy példát idéznünk. Midőn Kossuthot — ki 1849-ben egy pillanatra Egerben megjelent — az egri hölgyek, mert férjeik és fiaik a csatákban voltak távol, éjjeli zenével tisztelték meg: az egri nemzetőrök nejei vitték az égő fáklyákat. Ez alkalommal a tisztelgő nők szónokának Nánásy szül. Csernyus Amáliának üdvözlő beszédére Kossuth, egyebek közt, így válaszolt: „Máshol kisebb-nagyobb mértékben lelkesítenem kellett; dicsőség Egernek! itt szükség erre nincs; itt az ember maga is lelkesül. Vitéz honvédeinknek jutalmul a csaták után azt a tanácsot adom majd, hogy egri nőt vegyenek feleségül" . . . (V. ö. Visszapillantás az egri kaszinó ötvenéves multjára, írta Zalár József. 20—21. lap.)

nagysága előtt ép azért bensőbb pietással kell meghajolnunk, mint azok emléke előtt, kiknek nevét a historia dicskoszorúval övedzte körül . . . Nemzetem úgy akará, hogy e rémületes vészeken keresztül én kormányozzam a statushajót, s én alakítsam ténynyé a nemzet akaratát: megnemhajolni az önkény és erőszak előtt. S az osztrák, ki sejteni sem képes az ösztönszerű magasztaltságot, mely egy romlatlan, honszerető nép kebelét dagasztja, az osztrák csak bennem látta, csak bennem kereste tervei akadályát; elhitette magával, s szerette volna elhitetni a világgal is, hogy a nemzet lelkesedése csak ál lelkesedés, melyet én idéztem elő mesterkéléssel, csábításokkal. A balgatag! ő nem ismerte a helyzetet, nem nemzetemet. Ha nemzetem engem a vész napjaiban vezérévé tőn, s ha vezérletem alatt bámulatos erélyt fejtett ki, az nem onnan van, mintha én lelkesítettem volna fel a magyar népet, hanem onnan, mert szívemnek minden dobbanása a nép szívének dobbanásaival azonos vala, mert bennem a nép személyesítve találta érzelmeit, óhajtásait, határozatait, s mert én csont a nép csontjából, test a nép testéből, tolmácsa valék annak, mit a nép ösztönszerüleg érezett, s tetté érlelém, mit a nép akart."

Csak azt lehet az emberrel elhitetni, a mit már úgy is hisz, mint Lamartine mondja; vagyis azt, a minek elhivésére hajlandó.

Csengery mindig csak izgatónak nevezi, más névvel nem is illeti Kossuthot.

Isteni és emberi törvények által megengedett, jogos és törvényes alapon álló önvédelmi harcunk szomorú alkalmat nyújtott Kossuthnak a népet a haza iránti kötelességének teljesítésére buzdítani, — de nem a közönséges izgatók módjára.

Arra törekedett Kossuth, hogy dicstelen tétlenség el ne pusztítson bennünket. 1848 jul. 11-én az országgyűlésen egy művészi becsesel bíró beszédben 200 ezer katona megajánlását indítványozza. E beszéd — melyet gyengélkedő állapotban mondott — szónoki pályájának egyik legszebb diadala. Különben sem erős testi szervezetét ama küzdelmes napokban a sok testi, lelki megerőltetés beteggé tette; de a szószékre lépve lelkének ereje diadalmaskodott a test gyarlósága felett, min annál kevésbbé kételkedhetünk, mert Kossuthban a hazaszeretet úgyszólván szenvedélylyé fokozódott, mely minden más testi vagy lelki érzést képes volt legyőzni.

Mindezt csak azért említjük, mert Csengery — cikkének szavaiból legalább úgy látszik — nem hiszi, hogy Kossuth csakugyan gyengélkedő volt ama nevezetes napon.

Mihelyt a haza védelmének szükségességét — Kossuth említett nagyszerű beszédének hatása alatt — elhatározta az országgyűlés, Kossuth egészen ez ügynek szentelte magát.

A háború viselésének első és legfőbb feltételét ő teremtette elő,

a pénzt. Nélküle az meg nem lett volna. A honvédség létrejötte is, csaknem egyedül, neki köszönhető.

A népfelkelést Cegléden ő indította meg, s példáját követve indultak mások hasonló célból útnak.

A „Kossuth-Hirlap“ naponkint közölte a nemzettel az ő nézeteit, és élesztette a lelkesedést.

Ezek hallatára igen különöseknek fognak tetszeni Csengery e szavai: „Kossuth nem volt szervező tehetség, nem volt leleményes, nem volt alkotó szellem.“

A legtöbb csapatot, így az erdélyi huszár-ezredet, az ő nevének varázsa hozta létre.[16])

Elment a táborba, s lelkesítette a katonákat, imádkozott az elhunytak sírja felett.

Csengery többször említi, hogy Kossuth szónoklatában több a szó, a képzelő erő és a szenvedély, mint az ok, mely meggyőz.

Az ész egyedül nem elég hatalmas a szónoklatban; vissza‘ tarthatja, fékezheti, csillapíthatja az indulatokat, de ritkán buzdít-indulatokat nem gerjeszt, lelkesíteni meg épen nem képes, — pedig erre volt szükség akkoriban.

Az ész egyedül soha semmi nagyot sem hozott létre. Mindig okoskodni, — mondja Rousseau — a kis lelkek szokása; az erős lelkeknek egészen más nyelvük van, ez a nyelv az, mely rábeszél, megindít és az akaratot cselekvésre bírja.

A képzelő erő — mondja Lamennais — melyről oly gyakran hirdetik, hogy az észszel összenemegyeztethető, mégsem egyéb mint termékenyebb és hatalmasabb ész; a száraz és terméketlen lelkek, kik mindig nagy számmal vannak, mert nem bírják elérni, azzal boszulják meg rajta magukat, hogy becsmérlik azt.

Napjainkban a szenvedély, a lelkesedés, az eszményiség nyelve és a szép szavak helyett inkább száraz okok, gyakran a szavak csűrése-csavarása, sőt sértegetések képezik a küzdelem fegyvereit. Túlságosan elhanyagoljuk a szépre való törekvést.

Azonban más világ volt, mikor Kossuth legszebb diadalait

---

[16]) „Kossuth-Hírlapja“ című politikai lapjának alapítását, és egy erdélyi huszár-ezrednek nevéről való elnevezését sokan nagyravágyása világos jeleinek mondották. Hogy ő, egy vele közel viszonyban nem álló lap szerkesztőjének jóakaratára nem bízta magát, s nagy szelleme munkásságát más kénye-kedvének nem rendelte alá: helyesen cselekedte. Az erdélyi huszár-ezred nem volt Kossuth praetorianus-serege; Berzenczey bizatott meg az erdélyi értelmiség, s főleg a székelység köréből egy huszár-ezred alakításával; az eszmét, hogy az Kossuth nevét viselje, ő adta és sürgette, megbizatásának sikerét — mint mondá — úgy inkább reméli. A hiteles tanu, kitől ez adatokat átveszszük, magától Berzenczeytől hallotta, hogy Kossuth vonakodott beleegyezni, félremagyarázásoktól tartott; mik csakhamar be is következtek; t. i. többek közt azt beszélték, hogy dictatorságra törekszik. V. ö. A. (?) „48-as emlékeimből“ című cikkét, a „P. Napló“ tárcarovatában.

aratta, a lángoló lelkesedés kora volt az; a dolog természetéből következik, hogy máskép nem beszélhetett, mint a hogy beszélt, különben nem érhetett volna célt.

Kossuth mindig felemeli a lelket. Akár írt, akár beszélt nyelve mindig nemes, emelkedett. Sem gondolatai sem kifejezései nem szállnak le soha az izléstelenség posványába; még akkor sem, mikor a harag vagy bosszú szavait hangoztatja.

Már pedig, ha valamely írott mű vagy szónoklat lelkünkre felemelő hatással van, nemes érzelmeket kelt bennünk: ne kételkedjünk, az bizonyosan remekmű, és nagy szellemtől származik.

A kinek beszédeiben a gondolatok természetes egymásutánja, a meggyőződés őszintesége, a hév, az erő, a nyelv szabatossága és szépsége, végre a külső előadás kellemessége egyesülnek; a ki szavát mindig csak az igazság és erkölcs, a haza és emberiség érdekében emeli föl: az nagy szónok.

Habár a szónok az utókor előtt úgy jelenik meg, mint egy trónjától megfosztott fejedelem, minden kiséret, minden pompa nélkül; mert a papiron fenmaradt beszéd legtöbbnyire csak gyenge visszfénye az elmondott szavaknak: mégis a legnagyobb szónokok művei némileg kivételt képeznek, ezek még az utókorra is élénkítő hatással bírnak.

Ha Kossuth műveit olvassuk, hevesebben lüktet ereinkben a vér, szavai egész valónkat átjárják, és lelkesedésre fogják lobbantani a nemzet fiainak kebelét — még századok multán is.

De vajon miben rejlik tulajdonkép műveinek elragadó bája? Azonkívül, hogy felemelik lelkünket, eszméket és érzelmeket keltenek bennünk, gondolkozásra, tépelődésre késztetnek; sokat mondanak, de még többet sejtetnek. Az a kifejezhetetlen mélység, és olykor csaknem homály a legnagyobb világosságban, az az elrejtett, láthatatlan valami, a mi mégis átjárja a szívet, mint a kétélű kard, az az elhallgatott, kinemmondott valami, a mi ezer visszhangot kelt lelkünkben: árulja el a nagy szellemet, a nagy írót, a nagy szónokot.

Kossuth bírálója a hazafias közönség volt, és ennek bírálata kedvezően ütött ki; de elragadtatással szóltak róla a külföldön is. Menekülése utáni vándorlása diadalmenethez hasonlított.[17]) Ünnepiesen fogadják Gibraltarban, Lissabonban és Marseille-ben, hol a rendőrség nem engedé, hogy partra szálljon, a nép csolnakokra kapván ezrenként tódult a hajóra, üdvözölni őt. Egy szegény napszámos leszorulván a csolnakokról a hullámok közé vetette magát és egy mértföldnyi távolságnál többet úszott, csak azért, hogy, — a mint mondá — Kossuthtal kezet szoríthasson. Az észak-amerikai

[17]) Pedig ez időben az európai szárazföldön a reactió már mindenütt felüté fejét. Franciaországban Napoleon Lajos bitorlá a hatalmat.

törvényhozó testület üléstermében ép oly kitüntetésekkel fogadták, mint hajdan Lafayette-et. Washingtonban, 1853 januárjában, ła tiszteletére rendezett lakomán mondott fényes felköszöntőjét óriási tetszés követte. [18]) 1854-ben nagy feltünést keltett mint hirlapíró, munkatársa volt a „Sunday-Times“ és „Atlas“ című lapoknak, melyekbe vezércikkeket irt angolul. 1855-ben beutazta Angol- és Skótországot, és mintegy száz népes meetingben — melyekben igen művelt és előkelő egyének is voltak jelen — tartott előadást vagy szónoklatot a magyar ügyek érdekében, eléggé meg nem becsülhető szolgálatokat téve ez által is hazájának.

Southamptonban egy ebédnél két órahosszáig tartó beszédben elmondta Ausztria és Magyarország viszonyait és a szabadságharcot; Cobden itélete szerint e beszéde logikai elrendezésében és egyszerű világos fejtegetéseiben Peel Róbert legjobb beszédeivel hasonlítható össze. [19])

Ezekből is következik, hogy nem lehet őt kicsinylőleg csak népszónoknak nevezni.

Mint parlamenti és népszónok egyaránt ritkítja párját. Kimagaslik az újabb kor valamennyi szónoka közül. A legrendkívűlibb szónoki jelenség, úgyszólván tüneményszerű alak.

Mindezt még azok sem tagadhatják, kik nem tartoznak hívei közé, mint hajdan Demosthenes szónoki jelességeit nem tagadhatta Aeschines, ki — midőn Rhodusba száműzték — magával vivé Demosthenes beszédét, melynek következtében száműzetett; és azokhoz, kik azt bámulták és magasztalták, igy szólt: Hát még ha hallottátok volna őt!

Mi is azt mondjuk: hát még ha hallottuk volna Kossuthot! Bármily nagy is mint szónok, mindazonáltal nem egyedül szónoki képessége képezi nagy hatásának titkát; mint azt Csengery véli.

Már Cicero észrevette, hogy az emberek egy és ugyanazon emberben nem akarnak több jeles tulajdont elismerni. „Est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere.“ [20])

Kossuth mint szónok és író, mint ember és államférfiú egyaránt nagy.

Oly bámulatos tulajdonokkal volt megáldva, hogy mintegy bűverőt gyakorolt kortársaira. Mint szónokot még csak kevesen ismerték, mikor mint hirlapírónak oly rendkívüli nagy hatása volt, hogy Széchenyi, a K. Népében a keserű gúnynyal kevert kárörőm, — hogy ne mondjuk irigység hangján igy irt: „ . . . bűvereje sem fog tartós lenni. Ma azonban, a fiatalabb, legpezsgőbb vérű nemzedéknek ő a hőse, ő a kedvence: ő adott mindennek

[18]) Szövegét közli Pulszky, Él. és kor. III. k. 95—107. lap.
[19]) V. ö. Pulszky, III. k. 77. lap.
[20]) V. ö. Brut. sive de claris oratoribus, XXI.

jobb fordulatot, ő menté meg a hazát, ő fog minden bajainkból kirántani, s ő fogja, — hallgassanak csak rá — a dicsőség és valóság isteni lakába vezérleni a magyart! Szavai tehát, mert legyen bár e fénykör érdemlett vagy bitorolt, tartós vagy mulandó, az mindegy, minthogy annyi mindenesetre bizonyos, hogy e fénykör e pillanatban — és Magyarország pillanatai drágák — környezi őt; szavai tehát, míg ezen fascinatió, ezen varázs tart, mázsanehézségűek, és mindazoknál, kik e bűvölet körében léteznek — és ezek száma nem kicsiny — axiomafényűek. Igérje nekik a föld minden kincseit, és elhiszik; igérje nekik magát a mennynek országát, és nem kételkednek."

Széchenyinek, az ő sajátságos nyelvén írt, imént idézett szavai szépek és igazak; természetesen azok kivételével, melyekben azt jövendöli, hogy Kossuth bűvereje nem fog tartós lenni.

Még akkor sem szünt meg bűvereje, mikor Tököly és Rákóczi Ferenc sorsára jutott; a mint valóban még ekkor sem ért véget működése; sőt még halála után sem fog megszünni bűvereje. „Ha meghalna is, mythosi alakként még sokáig vezérünk maradna," írja róla Jósika Miklós. [21])

De mi ennek oka?

A világos és egyszerű igazságok könnyen és gyorsan válnak érthetőkké és népszerűekké; rendkívüli vonzó erőt gyakorolnak a népre. Kossuthban a magyarnép szabadságszeretete és a politikai önállóság és függetlenség utáni vágya mintegy megtestesült, ez oka rendkívüli népszerűségének. „Egyes polgár — írja ő maga — csak annyi erővel bír, a mennyit neki a nemzet kölcsönöz. Ha a multban némely nagy dolgoknak leheték eszköze, az érdem a népé, nem az enyim. Én csak tűkör valék, mely a kapott világot visszasugárzá. A világ a nép vala." [22])

A haza és szabadság leglelkesültebb szeretete sugalta gondolatait, szavait, vezérelte tetteit; azért volt szava mintegy ellenállhatatlan. Mindig ellenállhatatlan azok hatalma, kik valamely igaz ügyért szállanak síkra; ezeknek neve hangzani fog századok multával is, ezeknek emléke magasztos érzelmekkel fogja eltölteni az utódok szívét is. Kik a jogért, a szabadságért, az igazságért küzdenek nemesen és önzetlenül, azoknak bűvereje soha sem szünik meg teljesen, azoknak nevei a történelemben a legtisztább fényben ragyognak; az üldözések legföljebb vértanukat teremtenek, de eszméket fegyverrel megölni nem lehet. „Ne féljetek azoktól, kik megölik a testet, de a lelket meg nem ölhetik," mondá az isteni Megváltó. [23])

---

[21]) Teleki Lászlóhoz, 1859. nov. 16. kelt levelében. V. ö. Irataim, II. k. 85. lap.

[22]) A jászladányi kerület választóihoz, — 1867. aug. 5. — írt levelében.

[23]) Máté, X, 28.

Vannak emberek, kik az elvet, melynek megvalósítását életük feladatává tették: nem adják fel soha, semmi áron. Kell, hogy ilyen emberek legyenek. Ilyen Kossuth is. Erkölcsi függetlenségét semmi áron cserébe nem adni, semmi kényszer alá nem rendelni, rendületlenül ragaszkodni ahhoz, mit igazságnak ismert fel, mindig meggyőződése szerint cselekedni, ezek jellemének legkiválóbb vonásai. Elmondhatja nagy költőnkkel: „Koldusbot és függetlenség!“ Volt idő, mikor vallási meggyőződése is próbára volt téve; szabadságának sőt életének kockáztatásával megmarad apái hitén, — nem tér az izlamra.[24]) Az ily embereknek elveikhez való hűsége, olykor termékeny maggá lehet a jövő földében. Néha poraikból kél ki, a mi életükből ki nem kelhetett.

Kossuth a jövőt keresé, onnan indult ki oda irányozta törekvéseit; a haza szabaddátétele volt a tárgy, melyben vágyai központosultak; ő — mert erős lélek — mindig hitt a nemzet jövőjében, ő mindig remélt, reménye merész volt, mint ő maga, és korlátlan, mint szíve vágyai. A mit írt, beszélt és tett, mindig a jövőre vonatkozott. „Ama bús komolyság, melylyel vagy nemünk eredete, vagy egy évezred viszontagságai nemzetünk jellemét színezék, kedélyessé tette a magyart. Örömét egy bizonyos búsongás hálózza körül, mint ha sejtené búra fordultát; de bánatában felbuzgó hévvel fogadja az első reménysugárt, s . . . könnyen hiszen egy jobb jövendőt. És higyjünk! mert jól esik reményteljesen látni munkához.“[25])

Hazánk állami függetlenségét megvalósítani volt célja. Tudta, hogy jogunk van hozzá; hitte, hogy van erőnk és vannak eszközeink, melyek e cél elérését lehetségessé teszik; nemcsak óhajtotta, de remélte is, hogy elérjük e célt.

„Az én vezérelvem az: hogy hazánk állami függetlenségét s nemzeti önállását feladni, vagy annak megcsonkításába beleegyezni nemcsak nem kell, de nem is szabad, semmi körülmények között, semmi nyomás miatt, semmi áron. Nincsen ezen vezérelvben semmi túlbizakodás, semmi nyugtalankodási viszketeg. Életfeltétele az fajunknak; nemzet vagyunk, s jogunk is, erőnk is van, hogy ne engedjük magunkat tartománynyá sülyeszteni. Jogunk is, erőnk is van, hogy öncél legyünk, s ne idegen céloknak eszköze. Nem is oly elv ez, melyet csak mi állítottunk volna fel 1848—49-ben; mi csak védtük azt törvénynyel előbb, midőn fegyverrel lőn megtámadva. Az elv oly régi, mint a magyar név Európában. Alapelve az a magyar államjognak. Őseinknek ezredéves szent hagyománya, a jövendő nemzedékeknek elidegeníthetlen öröksége, melyhez ragaszkodni elengedhetlen kötelesség, mint őseink ragaszkodtanak rendületlenül.“[26])

[24]) V. ö. A jászlad. ker. vál. írt levelét.
[25]) P. H. 1842. 148. sz.
[26]) A jászlad. ker. vál.

Olykor-olykor csüggedni látszott, mert ismeré az őt és nemzetét fenyegető veszélyeket; e látszólagos csüggedése és fájó nagy lelkének borongása is okulást rejt magában számunkra.

Mert bármily óriási volt is híveinek száma, de ellensége is volt elég; sőt ha tudni akarjuk, hogy mi volt ő Magyarországra nézve, tekintsünk csak ellenségeire. Honfitársai között lappangó ellenségei és irigyei pedig, míg Kossuth hatalmas volt, meghunyázskodtak, csak akkor kezdették ők oktalan rágalmaikkal és gyanusításaikkal nyiltan sértegetni, mikor távol volt a hazától, mikor senkinek sem használhatott vagy árthatott többé.

„Az — írja magáról — kinek — mint velem is történt — ily . . . küzdelemben kissé kiválóbb részt juttattak a körülmények: igen sok érdeket, sok szenvedélyt, sok és hatalmas ellenséget zúdít fel maga ellen. El kell készülve lennie, hogy útja tövises leend, le kell számolnia az élet örömeivel; tudnia kell, hogy az osztályrész, mit magának készít: a folytonos bántalom, gyanusítások, üldöztetések és szenvedés.“ [27])

Mindazonáltal még azok is, kik nem osztoznak nézeteiben kénytelenek tisztelni, a rendületlen állhatatosságot, melylyel azokhoz ragaszkodott, minőt csak erős meggyőződés és igazi lelkesedés adhat; és — ha van bennük igazságszeretet — kénytelenek tisztelni az embert, ki nem adott rá okot, hogy bárki is személyes ellensége legyen, kinek szellemi erejével végtelen gyöngédség párosul, ki példás szeretettel csüggött szülein, s ezeknek, ép úgy mint rokonainak gyámola volt, ki nem önérdekből, de őszinte vonzalomból és szerelemből veszi el a nőt, kinek holtáiglan gyengéd férje volt, ki jó családapa, és ki — bár a szabadság lelkesült híve — az erkölcs és jog korlátait nem lépi át soha.

Oly ember, ki egyrészt rendkívüli lelkesedést, rokonszenvet bizalmat és szeretetet ébresztett személye és az ügy iránt, melye képviselt; — másrészt gúnyt, vádat, rágalmat, irigységet és gyűlöletet keltett maga ellen: nem lehet közönséges ember, nem lehe más, mint nagy ember.

Pour être un grand homme, il faut savoir profiter de toute sa fortune, — mondja Larochefoucauld; hogy valaki nagy emberré lehessen, a tehetségen és jellemen kívül, bizonyára a kedvező körülmények is szükségesek; az emberek e viszonyokat és körülményeket szerencsének nevezik. Kossuth képes volt felhasználni a kinálkozó szerencsét.

Tevékenysége óriási volt. Hisz' már maga az, hogy a hirlapírói pályára lépett, bizonyítja fáradhatatlan tevékenységre képes természetét. Habár a szerkesztői pálya épen nem nyugalmas vagy kényelmes, mindazonáltal ő még más irányban is nagy munkásságot fejtett

[27]) Biharmegye közönségéhez, — 1867 szept. 15. — írt levelében.

ki. Ezerek helyett dolgozott, milliók szabadságáért és jólétéért. Nem tartozott amaz emberek közé, kik semmittevésben élik napjaikat; azok közé sem, kik folyton keresik a társaságot, a szórakozást, hogy — mint az azelőtt még műveltjeink között is nagyban dívott — bor, dohányfüst és kártya mellett töltsék az időt; ő nem ért rá csevegéssel és adomázással jóltartani barátait és ismerőseit; maga írja magáról: „magányt kedvelő, hallgatag hajlamú ember voltam egész életemben“;[28]) nem szeretett céltalanul vitatkozni, különben ha felmelegedett igen kedvesen és kedélyesen tudott társalogni.[29])

Testi szervezete nem volt erős, rugékony szelleme — mely örökösen tevékeny volt — tartá fönn, mely nélkül összeroskadott volna. Feje gondolatokkal, szíve érzelmekkel, karja tetterővel volt tele, — melyek nem hagyták nyugodni. Föllépése mindenütt lelkesedést szült, az ő bátor hevének éltető sugarai mindenfelé meleget terjesztettek.

A szegény nemes szülék gyermeke a nemzet legmagasabb hivatalait nyeri el, nem családi összeköttetések, nem a hatalmasoknak való hizelgés, nem cselszövények által; de tehetségei, jelleme és munkássága teszik őt előbb ministerré, utóbb az ország kormányzójává.

Azért lett az ország kormányzójává, — mint hajdan Hunyadi János, — mert az ő személyében központosult nemzetének bizodalma.

Ez az oka, — a mint már többen megírták, némelyek az irigység hangján — hogy Kossuth hatalom volt; igen, egyike ama szellemi hatalmaknak, melyeket a nép hálája teremt; mert a nép mindig hálás az iránt, ki az ő érdekében ír, beszél és cselekszik.

De ezek után azt kérdezhetné valaki, vajon tehát nincsenek-e Kossuthnak hibái? Ezeknek feszegetését másokra hagyjuk. Nagy férfiakat is szabad bírálni, de nem becsmérelni.

Mert becsmérlői nincsenek elnémítva, azért természetesnek fog látszani, hogy tisztelettel és szeretettel szóltunk a férfiúról, kire méltán büszkék lehetünk, ki díszére válik hazájának és az emberiségnek; ki ama férfiak közé tartozik, kiket Isten támaszt időnkint a népekben, hogy kibéküljünk az emberek gyarlóságaival.

---

[28]) Irataim, II. k. a 131. lap jegyzetében.
[29]) Pulszky, Él. és kor. I. k. 199. lap. II. k. 7. lap

—H —R.

KOMÁROM 1848—49-ben.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

Mack József a szabadságharc kezdetén Pesten mint tűzmester a mathematikai szakban oktatta az osztrák tüzéreket. A német szellem nem bírta kiölni belőle a magyar hazafiságot. Hazaszeretet, vállalkozási törekvés és vágya kitüntetésre ösztönzék őt, hogy testestül-lelkestül a magyar ügynek szentelje magát. Most csak az volt a kérdés, hol szolgálhatná legjobban a hazát, de az alkalom azonnal kínálkozott. A független magyar tüzérség eszméje villant meg agyában és az enthusiasta szenvedélyes fiatal ember nem nyugodott, míg tervét keresztül nem vitte. Mindenek előtt a sajtó útján és a Radical-körben gyújtó beszédeivel oda hatott, hogy terve figyelmet keltett.

A horvátok beütésének fenyegető veszélye a kormány ingadozásának véget vetett és Mack terveit elfogadták. Csak most vették az osztrákok figyelembe, mily hasznos egyént vesztettek benne s mily erélyes embert nyertek a magyarok. Az osztrákok tiszti rangot ajánlottak föl neki, de ő visszautasítá és a honvéd hadnagyságot fogadta el, és megkezdte a magyar kormány szolgálatában egy tüzér-osztály szervezését.

Barátai, Lukács és Psotta által segítve, rövid hetek alatt nem csak a szükséges egyéneket szedte össze, hanem annyira betanította őket, hogy midőn a Rákos mezőn bemutatták ügyességöket, általános bámulatot keltettek, tanítójuk pedig megnyerte a nép bizalmát.

A honvéd-tüzérség az osztrák tüzérekkel egy ugyanazon épületben (a pesti József-barackban) volt elhelyezve, hol még egy zászlóalj Turszky-gyalogság is volt; ezeknek fő- és altisztei egytől egyig osztrák érzelműek voltak, s azt hitték, hogy a legénység is hasonló érzelmű; a tisztek civódást szítottak a magyar és osztrák legénység közt, hogy okot nyerjenek amazok lefegyverzésére.

Mack még kellő időben észre vette a cselt, azért az épületnek azon részét, melyben az ő emberei tartózkodtak elzáratta, a hadügyminiistertől pedig parancsot eszközölt ki a Turszkyak eltávolítására, kik még ugyanazon este oda hagyták a barackot.

A parancsnokló tábornok a fölötti dühében, hogy terve kijátszatott, másnap három még ellenségesebb érzelmű zászlóaljat rendelt a József-barackba. Erre Mack a hadügyministerhez sietett; az útban találkozott Iványká-val, ki értesíté Mack-ot, hogy ő Vácott 8—10.000 önkéntest csoportosított saját parancsnoksága alá, hogy azokat a horvátok vagy szerbek ellen vezesse. Egyszerre átlátta a vakmerő Mack, mit kell itt tennie, felkérte Ivánkát, hogy ki-

sérje őt a hadügyminiszterhez. Itten irásbeli parancsot nyert, hogy a tábornok azonnal ürítse ki a barackot, Iványka pedig szóbeli meghagyást kapott, hogy önkénteseivel jöjjön Pestre. Ezen két rendelet Mack óhajtása szerint történt, mert a másik mint egy kiegészité az elsőt.

Mack a heves összeütközést kikerülendő, cselhez nyúlt. A kapuk kulcsait kézhez kerítette és a bejáratokat saját embereivel őriztette. Esti 10 órakor megérkezett Iványka és a barack tág udvarán fölállította csapatait. Ekkor aztán az osztrákok sem szegülhettek ellen a ministeri rendeletnek, azért nem csak a barackot hagyták el, hanem Pestről is eltávoztak. Ezzel a magyar tüzérség meg volt mentve.

Ezután Mack-ra bizták a tüzérség összes készletét és szervezését. Ezen rendkivüli ember bámulatos erélyt fejtett ki, hogy a tüzérséget biztositsa a hazának. Csakhogy ugyanekkor nagyobb veszély fenyegette a kormány székhelyét.

Budának parancsnoka, Bécsből nyert útasítás szerint, az osztrák zászlóaljakat magához hivta a várba azon szándékkal, hogy midőn azok megérkeznek, bezáratja a kapukat és Pestet bombázással fenyegeti.

Szept. 14-re virradó éjjel Batthyány Lajos Mack lakására ment és értesitette őt a nagy veszélyről. Mack riadót veretett, kevés, de hatásos szavakat intézett kis csapatához és ágyúival a vár felé haladt.

Az őrszemek Mack tüzéreit osztrákoknak nézték és minden ellentállás nélkül bebocsátották őket a várba, hol a várparancsnok lakását körülvette s ágyúit a ház ellen szegezte. A tábornok kénytelen volt a kényszernek engedni.

Midőn az osztrákok kivonultak a várból, a Pestnek szegzett ágyúk bevonattak. Mack tüzéreit és a granátosokat, kik a várőrséget képezték és magyar születésűek voltak, ott tartotta magánál; ezek együtt énekeltek és táncoltak a honvédekkel, Kossuth-ot és Mack-ot éltetve; egyúttal fekete-sárga zsinórjaikat leszaggatták és honvéd-zászlóaljjá alakultak.

Midőn Jellachich 40.000 főnyi horvát és osztrák sereggel beütött Magyarországba, Mack fiait, igy nevezte tüzéreit, vérkeresztségben részesité. A pákozdi szept. 29-ki győzelmet tüzérei vívták ki. Móga a csatatéren nevezte ki kapitánynyá. Ezen minőségben szolgált Perczel alatt és részt vett Roth és Philippovich seregének lefegyverzésében. Ezután a dunai sereghez csatlakozott és Guyon alatt Simunich ellen ott küzdött a nagyszombati csatában.

Ezután Mack visszatért Pestre és három jól fölszerelt üteget szervezett.

Az alatt, míg Komáromban ki-be jártak a parlamentairek és

Majthényi a vár feladásában mesterkedett, amagyar kormány Mackot nevezte ki a komáromi tüzérség főparancsnokává, még pedig ismervén hazafias bátorságát és szakképzettségét, saját hatáskörében teljhatalommal, úgy hogy egyedül a magyar kormánynak legyen felelős.

Komáromot védeni kell, bármibe kerüljön, az utolsó emberig! Ez volt a kormány utasítása. „Védd a míg lehet!“ Ez volt Görgey laconikus parancsa.

Midőn a „Közlöny“ szerkesztősége a honvédelmi bizottmány által Debrecenbe rendeltetett, a pakolási órákban Mack proclamatióját kapta a segédszerkesztőség és Kelmenfy László „a derék szavahihető őrnagynak jól biztató sorait a testvérvárossal tudatta,“ mint következik:

„Éljen a szabadság, egyenlőség, testvériség.“ A gyávák száma szaporodik. — Nem is számoltunk segítségükre, — de a bátor hazafiak jelentősége növekedik. 15 nap előtt elleneink meg sem támadhatnak. Budapest lesz sírja a camarilla ármádiájának. Nincs időm többet írnom; Isten veletek. — Ott leszek, hol szabadságunkért legtöbbet használhatok. — Éljenek a magyarok!

Budapest, jan. 1-jén 1849.

Mack,
tüzérőrnagy.“

Ezzel Mack elhagyta a fővárost és Komáromnak vette útját, hová a Duna balpartján, az ellenség őrszemeit kijátszva, január 5-kén megérkezett.

Majthényi gyenge jellemű, rosz katona volt; midőn a magyar kormány elhagyta a fővárost és ennek híre eljutott Komáromba is, a várparancsnok hősi önfeláldozása, gyávasággá sülyedt. Nem bízott a várőrség számában, erejében; bizalmatlan volt önmaga iránt. Elég jellemző reá nézve azon utasítása, melyet gróf Eszterházy Pál őrnagynak adott, ki a nádor-vonalat őrízte, hogy az első megrohanásra hagyja ott az egész vonalat és vonuljon a várba. Ily jellemtelen magaviselete, nem csoda, ha bizalmatlanságot keltett és sokan árulástól tartottak. Innen magyarázható az is, hogy jóllehet a vár sikeres megvédésére 18—20.000 emberre lett volna szükség és az felényi alig volt, de az ostromló sereg is azon arányban volt gyenge, többször lehetett volna azt áttörni és nyugtalanítani; de Majthényi ezt nem tette, mert féltette saját személyét, nem akarván kockáztatni a személye biztonságára szolgáló őrséget.

Így álltak a dolgok, midőn Mack megérkezett Komáromba, hol plakátok hirdették megjelenését; neve oly hatással volt, hogy a kislelkűekbe is bátorságot öntött.

Majthényi azonnal hadi tanácsot hivott össze s midőn Mack belépett, a várparancsnokság- és tábornokságról leköszönt, nyíltan

bevallván, hogy a várat nyolc napnál tovább nem védheti, miután a magyar kormány a fővárost elhagyta, Debrecenbe s onnan tovább, talán Ázsiába költözött, bizonytalan sorsra hagyván a várat és személyét.

Mack és Eszterházy mindent elkövettek, hogy Majthényit lebeszéljék szándékáról, de minden ékesszólásuk hasztalan volt. Ekkor gyanut keltett makacssága, s azt hitték, hogy a várat el akarja árulni; azért Mack legelsőben is a lőporraktár kulcsait kérte el és ezt magához vevén, a volt várkormányzót halállal fenyegette, ha az ellenség azon éjjel megtámadja a várat. Majthényi azonban minden gyanusitást visszautasított és becsületére fogadta, hogy ő az osztrákkal nincs semmi titkos egyetértésben, sőt ilyen hazaárulásra képtelen.

A várkormányzónak visszaléptével a hadi tanács följogosultnak tartotta magát, hogy a megüresült helyet, habár ideiglenesen is betöltse; ezért Török Ignác, mérnökkari ezredesnek, az erődítések igazgatójának, mint legidősb tisztnek ajánlották fel ezen fontos állást, ő elsőben vonakodott azt elfogadni, de midőn tiszt-társai hathatós támogatásukat megigérték, a várparancsnokságot elfogadta azon ideig, míg a kormány a tisztség végleges betöltéséről gondoskodni fog. Még ugyanezen hadi tanácsból futárt küldtek Komáromy István kapitány személyében Debrecenbe, hogy ezen fontos változásról a magyar kormányt értesítsék. Komáromy január 20-kán szerencsésen visszaérkezett Komáromba és hozott a vár szükségleteire 150.000 forintot.

Mack eljöttével új időszak kezdődött a komáromi várban; a tüzérek kinyilatkoztatták, hogy azt, Windischgrätz serege ellen védeni fogják, köztük legnagyobb tevékenységet fejtett ki May János kapitány, ki a nemzetőröket tüzérségre oktatta, a városnak kevésbbé fedett oldalain sáncokat ásatott, a beállott Duna jegét ellenséges megrohanás gátlása tekintetéből kilékeltette, a vágmelléki töltést a fakereskedő telkektől kezdve a nádorvonalig 12 fontos ágyúkkal felszerelte, sőt bár magyarul nem tudott, mindig lelkesité a népet, mondván, hogy valamíg a város lakosai a katonaság iránt rokonszenvvel lesznek, addig Komárom az ellenség kezére kerülni nem fog.

Mack a napisajtó hatását ismervén, megindította a Komáromi Értesítőt, melynek szerkesztését Rózsafi Mátyás[21]) pázmanita

---

[21]) Ruzsicska Matyi, mert ez volt a neve, mikor nekem instructorom volt, csak később lett Rózsafi Mátyás, mintha most is előttem állana rövid farkú kék frakkjában, sárga nadrágja és szemére húzott sapkájában, a mindig mosolygó víg fiú. Kis termetű, vörhenyeges hajú, szeplős arcú, fürge diák volt. Emlékező tehetségét bámultuk; egyszer Körner Zrínyijét adták elő a komáromi arénában németül, az előadás után a darabot emlékezet után lefordította magyarra és azt nagy gyönyörűségünkre fölolvasta. Egyszer

növendék pap vevé át, ki január 23-án „Pár szívből fakadt szó“ címmel írt cikkében a magyar hadsereget dicsőíté. Szorgalmas dolgozó-társai voltak Árky Lipót, őrmester, Rosty Zsigmond, tüzérhadnagy és Bulcsú Károly, ki verseket írt bele. Első számában (január 9-én) Mack következő bátorító szózatot intézett tiszttársaihoz:

„A honvéd sereg tiszt uraihoz!

Kedves bajtársak! Fogjunk kezet, nézzünk bátran egymás szeme közé, és meg vagyok győződve, hogy jó hazafiak megismerik egymást.

Hahogy egymást ismerjük, fogjunk ismét kezet és hirdessük ki, hogy Komárom magyarok kezében van és magya-

egy gazdag amerikai jött Komáromba s hozzájuk szállt; azelőtt 10—15 évvel mint száncrab szökött meg a várból Amerikába, ott meggazdagodott, de lelkiismerete őt visszahajtotta és jelentette magát a várkormányzónál; midőn onnan ismét kiszabadult, a mi Matyinkat fiául akarta fogadni, azon föltétel alatt, ha vele Amerikába megy. Igen szeretett volna megismerkedni azon világrészszel, de szüleit, kiknek Komáromban dohány és tobák üzletük volt, igen szerette és azok őt; nem bírtak egymástól megválni. Mindig kitünő tanuló volt, azért kis termete dacára bevették a bécsi Pazmaneumba. Mikor a szűnnapokra hazajött, együtt játszott velünk és növendék-paptársaival; ezek csak tartózkodva nyúltak a kis lánykák kezéhez, ő hancúrozott is velük; már akkor gyanítottuk, hogy nem fogja a reverendát sokáig viselni; úgy is lett, mert a szabadságharc alatt polgári ruhát öltött; előbb tollal szolgálta a hazát, lelkesítő cikkeivel sokat hatott a közérzületre, midőn a „Komáromi Értesítő-“ben vezércikkezett, mint a lap egyik alapítója és szerkesztője; később pedig mint futár is működött. Journalistikai pályájáról Kossuth is elismerőleg nyilatkozott, midőn hozzá intézett levelében, melyet Bem Brussában személyesen adott át neki, ezeket írta hozzá „. . . Barátja Mack vezér tevékenysége oldalán, ön lelkesítő tolla volt, mi Komárom városa s várának hős védszellemét lángra gyujtá s a lángot később a bátor, majdnem vértanni kitartás nagy tüzévé gyujtotta fel. Isten áldja s emelje ki romjaiból Komáromot! . . .“ A szabadságharc után Törökországba és Kiutáhiába menekült és Kossuth mellett maradt. Innen 1851 végén Pest, Bécs és Párison át Londonba sietett. Ezen útjában betért egy éjszakára Komáromba is, mint ő írja, „csókot nyomandó — a halálra itélt bujdosónak fiúi búcsú csókját, — hőn szeretett öreg szülőim s kedves nővéreim remegő ajkaira — s e búcsúcsók, melyért az éjszaka halállal szálltam szembe, még ma is ég homlokomon; igen Komáromtóli végelválásom e szent emléke volt, mi mindeddig vezércsillaggal járt előttem, a nagy világ kényszerített befutása rögös pályáján.“ A Mack-Máy-féle összeesküvésben való részvételéről csak annyit tudok, menynyit az akkori lapok írtak róla; mint emiszárius többször bejárta Erdélyt és Magyarországot, fogva is volt, de megszökött börtönéből. Londonban 1854-ben megnősült és 1858-ban nejével, szül. Wride Joe-val Amerikában Peekskillben telepedett le, hol mint farmer élt családja körében. Mult augusztushó utolsó napján a „Komárom és Vidéke“ c. lapban közzétett és Washington D. C. 1884. aug. 8-án kelt levelében is szüleiről emlékezik meg a jó fiú és kéri Komárom polgárait, hogy „mint gyermeke e nemes városnak s mint megosztója 48-iki dicső szenvedésének, csak egy az, mit a messze távolból esdekelve kérek volt polgártársaimtól: viselnék gondját nevemben — az elűzött nevében — amaz igénytelen két sírnak, melyek drága szülőim hamvait takarják.“

rok kezében marad, még magyar él. Éljen a magyar! Éljen a szabadság, egyenlőség, testvériség — szövetkezzünk, szövetkezzünk tollal, karddal édes hazánk szabadsága és java védelmére.

Mack József,
tüzérőrnagy.

Január 10-én pedig felhivást intézett Komárom polgáraihoz, hogy minél többen csatlakozzanak a tüzérséghez.

Thaly Zsigmond, vezérkari százados a „K. É." január 12-iki számában ily szókkal üdvözlé a jeles embert: „...Idvezlem tehát e téren a lánglelkű hazafit, az értelmes és műértő katonát, Mack József tüzérőrnagy urat, én ismertem őt a márciusi napokban, midőn a szolgaság békóiból kiszabadulva, egyszerre a polgári összejövetelekben hatalmas szónoklattal, a szabadság megerősítésére, cselekedettel a tüzérség betanitásával foglalkozva, a szabadság megtartására hatalmasan működött. Százszoros szerencse tehát a Komáromiaknak s a szűz Komárom várának, hogy mentőül s védelmezőül a tiszta lelkű demokrat férfiút rendelte a honvédelmi bizottmány bölcsesége."

Mack a lapban több ízben nyilvánitá, hogy ő mint a magyar szabadság harcosa a komáromi várat szűzen megtartandja a magyar nemzet számára.

Ezen kis lapocska, bár szűk körben mozgott, a szabadsajtó erejét eléggé tanusitá. Olvasták kávéházakban, vendéglőkben, utcákon, sőt a mennyire lehetett, falukra is eljutott és az ellenség táborában is forgott, de ott keveset okulhattak belőle, mert polemiával és kósza hirekkel volt tele, a közelben történtekről vajmi keveset tartalmazott.

Mack csakhamar megnyerte a katonaságnak és népnek teljes bizalmát annyira, hogy ha az utcán lovon vagy gyalog nagy vörös tollas kalapjával megjelent, mindenki szemével kisérte, mig csak valamely szegletnél el nem tűnt.

A haditanács, mely az új aera alatt mindennap összeült, csakhamar meggyőződött arról, hogy az ellenség nemcsak támadásra nem gondolt, de sőt örült, ha őt nem háborgatták; miután a cernirozó hadtest csaknem egyenlő számban volt a várőrséggel és igy nem hogy szorosan nem zárhatta el Komáromot, de félnie is kellett, hogy bármely megszállott vonalon a mieink keresztül törhetnek. Az ellenség ezen gyengeségét nem is késett a haditanács fölhasználni.

Querlonde alezredest küldték ki 3 zászlóalj gyalogság, egy eskadron Hunyady-huszár és két üteg ágyúval, hogy a Csallóközben levő Neustädter brigádáját, mely Vásárút és Nyárasd közt tartózkodott, űzzék el onnan. Ezen expeditió, mint föntebb előadtuk, szerencsésen megtörtént. Január 13-án a Nyárasd mellett vivott

csatában egy órai ágyúzás után Querlonde a Hunyady-huszárokat küldte előre, hogy az ellent oldalról támadják, míg a gyalogságot szemben rohamra vezénylé; ekkor egy ágyú-golyó leterítvén b. Geramb alezredest, az ellen vad futásnak eredt, még a falut is elhagyta, gyorsabban, mint sem a mieink bekeríthették volna őket. Ezen csatában az ellen 33 embert vesztett holtakban és sebesültekben, míg a mi veszteségünk 15 emberből állott. Az expeditió célja el volt érve, mert az ellenséges brigádát Pozsonyig verték vissza és Csallóköz ment volt az ellenségtől.

A nyárasdi csata fölemlítésénél Jókai Károly a „Pesti Hírlap" 1849. 295. számában roszakaratúlag, de minden alap nélkül a következőket írja „... mire a vezér nélkül maradt sereg megzavarodva szaladt ki Csallóközből, hanem mivel az expeditióra kirendelt zászlóaljak egyike, mely 37. számot visel, csupán egy kapitány s nehány hadnagy által volt igazgatva, a többi pedig mindenféle ürügy alatt elmaradozott, szinte megbomlott s így a megfutott ellenséget üzőbe venni nem lehetett, miért is az egészen megmenekült, még a N.-Megyeren elmaradozott ellenséges utócsapatok is kár nélkül elvonultak, honvédeink zeneszóval hozták be Geramb csákóját s nála talált javait s nehány gyanuba vett egyént, kik kevés napok mulva szabadon bocsátattak, az ellenség pedig visszavonult seregünk után nyomba elfoglalta régi helyeit, sőt ezentúl még nagyobb otthonossággal telepedett és terjedt szét, mint azelőtt."

Jókai roszhiszeműleg járt el tudósításában, mert a „Komáromi Értesítő"-ben olvashatta és olvasta is a következő nyilatkozatot:

„E hó 16-ról kelt „Komáromi Értesítő"-ben a nyárasdi csatáról közöltetik egy tudósítás.

E tudósításban az ott működött tüzérek megdicsértetnek; ez helyes; saját csapatját a tudósító bajtárs „egész szerénységgel" mint egyébkor (Nagy-Szombat?), úgy most is elszántnak nevezi; ez is megjárja; ellenben a 37. honvéd-zászlóalji bajtársaknak szükségesnek látja a haza szent ügyét figyelmükbe ajánlani (!!!) (Erre nincs szükség, mert a jelenlevők nagyobb száma egészen az ellenkezőt állítják a 37-ik honvéd-zászlóaljról. Árky.) ez öntől igen szép, t. tudósító bajtárs, csak az kár, igen kár, hogy kissé taktikátlan, meggondolatlan és elhirtelenkedett.

Még pedig azért, mert a 37-ik honvéd-zászlóalj fegyverét nehány nappal a csata előtt kapá, s evveli bánásmódban beoktatva nem lehetett, soha még tán ágyúdörgést sem hallott közelről; s még soha nem hallá a süvöltő halálmadarak suhogását; a csatahelyre vezényeltetvén, mindjárt a csata első perceiben a csapat élén szilárdan álló lelkes őrnagy Majthényi Kálmán mellett egy gránát pattant szét, a második percben két társ halva, kettő vérében fetreng, a golyók süvöltnek és pedig oly remekül irányozva, hogy egy

golyó sem fütyül el a csapat oldalán, hanem mind vagy épen fölötte suhan el, vagy a tömegben teszi véres rombolását, úgy hogy kevés idő alatt 6 halottat és 5 sebesültet lát a földön vér- és hóval borítva.

És kérdem, bajtárs, hol az ujonc-csapat, mely ennyire a tűznek kitéve zavarba nem jönne?

És mit tőn a 37-ik zászlóalj?

A második század csatár-láncban elő nyomult, három századának nagy része a pesti zászlóaljhoz csatlakozik, a többi nehány, tisztjeinek felszólítására a falu felé rohan, ellenben két századnak egy része tűz irányból menekülve az erdő felé huzódik?

De a mondottak után ki csodálkozik a zászlóalj e töredékének viseletén?

A 9-ik honvéd-zászlóalj, mely most egyike leglelkesb csapatjainknak az első golyó rombolását látva, tökéletes zavarba jött, s még sem volt szükség, hogy a t. Hunyady-huszár bajtárs őket a haza szent ügyére figyelmeztesse.

Emlékezzünk Napoleon vén gránátosaira, kik eleinte a kartácsoktól oly remegésbe jöttek, s mégis később a francia hadsereg megtörhetlen szikláivá edzőttek!! a nélkül, hogy e féle figyelmeztetésekre szükségük lett volna! —

És kérdem a tudósító bajtárst: ki volt első, ki Nyárasdra berohant? Erre felelhetnek a derék Szalay és a lelkes Kún Kálmán pesti zászlóaljbeli tisztek, kik a falu felé, előre nyomulva már a faluban találtak 4 hadnagyot s nehány vitézt a 37-ik honvédzászlóaljból, valamint a pestiből is.

A 37-ik honvéd-zászlóalj, mint halottjai és sebesültjeinek száma mutatja, hogy e zászlóalj első volt a faluban.

Ki egy ujonc-zászlóaljtól többet kiván, imádkozzék, hogy az Isten a sok Tót, Német és Rác helyett néhány zászlóaljra való Görgeit teremtsen.

„Egy 37-ik zászlóalji honvéd.“[22])

Jókai Károly pasquilszerű leírásában még egyéb nem való, helytelen és igazságtalan híreket is közölt a mint következik.

„Török a várkormányzó mindig csak a kiadásokat számítgatván, e miatt a legszükségesebb készületek vagy elmaradtak vagy helyrepótolhatlanul elkéstek s midőn a hídat a jég elvitte, polgármester úrnak olykép nyilatkozott, most már nyugodt vagyok, a várat az ellenség el nem foglalhatja s ezen hitében úgy viselte magát, mint a kinek semmi teendője hátra nem maradt.

Meszlényi a térparancsnok mindig a kávéházakban mulatott, s naponként elbeszélé, mint fogta el Zichy Ödönt s mint akasztatta fel, de bizony egyebet nem tett.

[22]) „Komáromi Értesítő“. 1849. jan. 18. sz.

Kosztolányi a hadtestparancsnok a várbeli kirohanásokat, a legszerencsétlenebbül rendezte, hazulról ő maga még csak tájismeret-szerzés végett sem mozdult ki soha lakhelyéről, — ha valamely oldalról ellenséges erő közeledtéről értesíttetett, mindig sokkal kisebb erőt küldött ki annak visszanyomására, az ellenség tudva levő számánál, minél fogva alig sikerült véletlenül egy két szerencsés expeditió, a többi mind csak a katonaság lehangolásával eredménytelenül végződött.

Szólok a többi katonatisztekről, ők kevés lelkesbek kivételével csupán az utcákoni kardcsörtetéssel adták vitézségök jelét, egész századok jártak szolgálattételre a nélkül, hogy csak egy tiszt vezette volna őket, el voltak azok foglalva táncmulatságok rendezésével, a kártyaasztaloknál kellett őket keresni, ámbár nem hiányoztak komoly felszólítások, mint például Paál József főhadnagyé, ki február 3-án az „Értesítő"-ben táncolni óhajtó tiszttársait kéré, hogy míg a közanya kedves hazánk gyászol, addig ne vigadjanak, hanem a táncvigalomra szánt pénzöket fordítsák az elbénult vitézek vagy a megkárosodott hazafiak segélésére.

Árkosi Frigyes február 9-én s azután több ízben vívás tanulásra hítta fel a tiszteket; — mind egyikök szava kiáltó szó volt a pusztában, egymást érték a vigalmak s a vívó iskola fel nem virulhatott."

Jókai Károly története mindenesetre utcán szedett história; csak így magyarázható meg ezen elkeseredés, de még úgyis, hogy a kardcsörtető honvédtisztek lenézték a fegyvert nem fogó polgárokat, különösen ha azok, mint némely kormánybiztos, vissza is éltek hatalmukkal, aztán helyüket gyáván elhagyták. A várkormányzó a hadi tanács befolyása alatt állott — úgy, hogy ha ez szükségesnek tartotta az expediciót, azt bizonyosan elrendelte, a minthogy történtek is sikeres kicsapások még pedig Kosztolányi vezérlete alatt; ha pedig nem sikerültek, akkor sem a honvédség erélyén és vitézségén, hanem a tüzérek és tábori ütegek, legkivált pedig a lovasság csekély száman mult.

Meszlényi, ha nem tett volna is egyebet, mint hogy megakadályozta Komáromnak osztrák kézbe juttatását, már ez is nagy érdeme, de őt még az ellenség is tekintélyes embernek állította, mert alkalma volt többször meggyőződhetni ultra republikánus voltáról, különösen midőn a parlamentaireket visszautasította. Bizony Meszlényi nélkül csakhamar német kézre került volna a vár és akkor más fordulatot vett volna szabadságharcunk, a komáromiak pedig egy másik szentháromság-szobrot állíthattak volna piacukra, mint a hogy a kurucoktól való megmenekülésük emlékére tették. Tisztelet a kivételeknek!

Jókai Károly míg egy helyütt a várőrség lehangoltságáról ír, kevéssel alább már azt is megrójja, ha vigadtak és tán-

coltak; ha ezt nem írhatta volna róluk, méltán szemükre vethette volna csüggetegségüket. Ha tudomására jut, hogy a csillagsáncbeliek, kik egy hóra el voltak zárva a külvilágtól, egymás mulatságára bekormozták arcukat és úgy komédiáztak, bizonyosan ezt is megrójja. Épen az volt a várőrség legnagyobb érdeme, hogy a sanyarúság, mint a sáncásás, a téli fagyban való előőrsön létel és csatázás után sem hagyta el egy percre is vidám kedélye.

A vívás tanulásban zászlóaljunkbeli tisztek közül is részt vettek nehányan, tehát lehettek ott többen is. Különben, hogy mily csekély alappal bír ezen állítás is, ki fog tünni a későbbi bombászkari felhívást illető hasonló rágalom megcáfolása alkalmával.

Jókai Károly ezen műve azért is fontos, mert németül is megjelent, még pedig névtelenül a következő cím alatt „Görgey. Világos. — Klapka. Komorn. Authentische Mittheilung bisher noch nicht veröffentlichter Erlebnisse von zwei entlassenen Honvéd-Offizieren. Leipzig und Pesth, bei Hermann Geibel 1880." Ezen munka másik fele, Jókai Károly művének, mely a Jókai Mór által szerkesztett „Pesti Hírlap" 1849. 295.—298. számaiban „Komáromnak egy évi története" címmel „Komárom, april 26. 1849" kelettel és Jókai Károly aláírással jelent meg, szószerint való fordítása; megjegyzendő azonban, hogy ő akkor nem volt honvéd, hanem városi hivatalnok.

A nyárasdi és hetényi expeditión kívül történtek még több szerencsés expeditiók; így január 12-én a Hunyady-huszárok az aszódi pusztán tanyázó lovassági piquetet elfogták és bekisérték Komáromba. — Február 5-én 4 század honvéd, fél eskadron huszár 4 ágyúval Párkányra mentek és nehány ágyúlövéssel a hídépítésnél munkálkodó népet elriasztván, visszavonultak a várba. — Február 7-én Horváth őrnagy Csallóközbe tett egy szerencsés expeditiót és elfogott az eperjesi hídnál 218 horvát katonát, kiknek ruháikban bevarva nevezetes összeg ezüstpénzt és német bankjegyeket találtak; elfogatott e csapatnak 7 tisztje is és mindnyájan nagy zeneszó mellett hozattak be; ugyanekkor elhozott Horváth őrnagy ezer mázsa sót Nádszegről és a pénztárban talált 480 pfrtot; a gutaiak az elfogott horvátokban megismerték rablóikat, kik hozzájuk prédálás végett a Vágon átszoktak jönni. — Kevésbbé volt szerencsés a február 8-iki expeditió; reggeli 4 órakor Naszvadnál rögtönzött hídon gróf Esterházi Pál alezredes vezérlete alatt egy zászlóalj honvéd átkelt a Nyitrán és a Neustädter brigádáját Érsek-Ujvárnál megtámadta; azonban a másik oldalról a bajcsi puszta felől, ide rendelt 3 ágyú, fél század gyalogság és Hunyady-huszárok elkésvén, a támadás visszaveretett. Veszteségünk több halott és sebesült, egy tiszt és 90 közhonvéd foglyul esett. Ezen csata után az osztrákok közelebb jöttek Komáromhoz és Hetény körül február 11-én a Hunyady-huszárokkal egy óráig tartó összeütközésük volt, mely összeütközés másnap ismét-

lődött; a Hunyady-huszárokhoz még két zászlóalj honvéd 7 ágyúval csatlakozván kis ütközet fejlődött ki Ó-Gyalla előtt, de a túlerőtől visszaverettek egy halott, hét sebesült és két fölrobbant löszerkocsi veszteségével. — Február 17-én a csillagsáncból történt kirohanás Ó-Szőny felé, melyet a Khevenhüller zászlóalj szállott meg; a mieink, egy zászlóalj gyalogság és fél eskadron huszár két ágyúval, visszaverettek. — Február 24-én ismételték a csillagsáncból a kirohanást egy gyalog zászlóaljjal, fél eskadron huszárral és 3 ágyúval; heves ágyúzás közben a mieink gránátokkal öt helyen gyújtották föl Ó-Szőnyt, de erős védelem mellett az ellent nem szoríthatták ki a faluból, hanem kénytelenek voltak csekély veszteséggel visszavonulni.

A komáromiaknak nem csak a várparancsnokkal, hanem a kormánybiztossal is meggyűlt a bajuk, mert Halassy egyik rendeletével a másikat ütötte agyon; midőn a gőzösök Komárom alatt telelés végett kikötöttek, azokat leutasította Pestre; midőn a Duna jege zajlani kezdett figyelmeztetve lőn, hogy az általa elfoglalt városi hajóhidat köttetné ki, ő felakasztással fenyegeté a figyelmeztetőt, miből az következett, hogy a megindult jég január 19-én az egész hidat összezúzva elvitte; midőn a honvédelmi bizottmány népfelkelést rendelt s e rendelet tárgyalására közgyűlés tartatott, a tanácskozni kívánokat, hallgatásra kényszeríté mondván, hogy a népfölkelést majd ő rendezendi, azonban nem tett semmit. Január 3-án a várostól 10.000, 5-én 55.000 forintot, mely summa pénz a leégett templomok helyreállítására volt szánva, kivánt Halassy s nyiltan megírá, hogy azt erővel is kész a pénztárból lefoglalni, a pénzt kezéhez szolgáltatták, de még ezenfelül a zsidókat is kifosztotta, hármat a módosabbak közül becsukatott és csak akkor bocsátá ki, midőn a zsidóközség több ezer forintot adózott neki huszasokban; január 6-án pedig a városból eltávozott, nehány nap mulva Windischgrätz szolgálatába állván, utóbb Tatában elnöksége alatt megyegyűlést tartott, melyben az osztrák sereg élelmezését rendelte el; Jókai Károly szerint a hazában nehezen tett valaki több kárt a nemzetnek mint Halassy Ede.

Halassy távoztával kormánybiztos nélkül maradt Komárom, míg Puki Miklós megérkezett és február 7-én kormánybiztosi megbízó levele hihirdettetett, miről Mack így írt az Értesítőben: „A hadi tanács és Komárom helyőrsége üdvözli e szilárd jellemű férfiút, kinek hazafiságában, erélyességében és szakbeli tudományában a kormány és nemzet teljes bizalmát jelenti ki. Ezen bizalom mindenkit kötelez Puki Miklós parancsainak pontos végrehajtására. A katonai hatalom mindenesetre fegyveres karját nyujtja az ellenszegülők megsemmisítésére; e férfiút hazaszeretete oly percekben hozta Komáromba, a melyek közelítésének hírére elődei gyalázatosan elszaladtak.“ Így írt Mack és e nyilatkozat ellenére több

törzstiszt, főkép Kosztolányi a kormánybiztost felettök valónak elfogadni nem akarták, miért is futárokat kelle ismét küldeni Debrecenbe oly rendeletért, minélfogva Puki Miklós nem csak a megye, hanem a komáromi vár felett is kormánybiztosul elismertessék. — Nagy Dániel elindult február 15-én és március 7-én meghozta a kormány kivánt parancsát, egyszersmint megörvendeztetett bennünket azon hírrel, hogy a magyar hadsereg védelmi állásából támadóra lépett át s a Tisza mellől Pest felé megindult február 21-én; szintén elment futárként Baráth József a szőnyi szabadcsapat ügyes és lelkes vezetője, 22-én pedig Palóczi Tamás honvéd-kapitány.

Ekkép jó szándékú kormánybiztosunk tevékenysége sokszor akadályra talált, hanem azért nem szűnt meg a mint lehetett működni, többek közt, hogy a katonaság pénz dolgában meg ne szoruljon, 20 ezer mérő gabonát Száky és Kathona Zsigmondnak a magyar nemzet ügye híveinek 140.000 frtért eladott; a sóeladásra nézve pedig úgy rendelkezett, hogy annak fele árát a vevők ezüst pénzzel fizessék.

A magyar ügyek jobbra fordultával, báró Majthényi István szeretett volna ismét tábornok lenni, azért tábornoki egyenruhában jelent meg nyilvános helyeken. Midőn erről a hadi tanács értesült a legszigorúbban megtiltotta ezen eljárását és egyúttal a honvédelmi bizottmány korábbi rendeletét elküldvén neki azon parancscsal, hogy ha még egyszer áthágja a rendeletet 24 óra alatt el kell hagynia a várat. Majthényi ezen parancsnak sem engedett, sőt február 25-én a 37. honvéd-zászlóaljnak zászlószentelési ünnepélyén a várban tábornoki díszruhában jelent meg az isteni tiszteletre. Török várkormányzó ezért a vele volt törzstiszttekkel együtt Majthényit kérdőre vonta és miután ő ennek dacára magát tábornoknak lenni állítá, sőt azzal kérkedett, hogy az ő kinevezési okmánya még érvényben van és Mack-ot sértő szavakkal illette, ez csákóját leütvén lábbal tiporta, a többiek pedig kardjától fosztották meg őt és őrökkel fogházba kisértették. Másnap Majthényi a városból kiparancsoltatott. [23])

A Komáromi Értesítő és a Közlöny 1849. 14., 15. számai szerint, a honvédelmi bizottmány és a hadügyminister jan. 28. és 30-án kelt rendelete szerint a komáromi helyőrséget illetőleg, következők léptettek elő: Török Ignác, mérnökkari ezredes tábornokká és Komárom várparancsnokává, Kosztolányi Mór alezredes ezredessé, gr. Eszterházy Pál, 18-ik zászlóalji őrnagy, Janik János, 57-ik zászlóalji őrnagy alezredesekké és dandár-

[23]) Báró Majthényi István 1868. december 18-án halt el Pécsett szélhűdésben 82 éves korában; gyermekei nem maradtak; nővére gróf Forgách Antalné szül. Majthényi Anna.

parancsnokká, Mack József, tűzérőrnagy alezredessé, Duschek Ferdinánd őrnagygyá és a 46-ik zászlóalj parancsnokává Rutkay István n.-okori őrnagy a 64-ik zászlóalj parancsnokává, Greskovits Sándor, 18-ik zászlóaljbeli százados, az 57-ik zászlóalj parancsnokaivá, Horváth József, 15-ik zászlóaljbeli százados, a 40 ik zászlóalj parancsnokáva; továbbá az 1-ső és veszprémi önkéntes zászlóalj, honvéd-zászlóaljjá alakíttatván át, a 70-ik számot kapta s eddigi őrnagya és parancsnoka Kún Géza, ugyan azon zászlóaljhoz őrnagygyá neveztetett ki; a második pesti önkéntes zászlóalj, honvéd zászlóaljjá alakíttatván, a 71-ik számot kapta, s eddigi őrnagya s parancsnoka Szász János ugyanazon zászlóaljhoz honvéd őrnagyul neveztetik ki. Egyúttal a komáromi haditanács fel lett hatalmazva, előleptetéseket századosi rangig életbe léptetni.[24])

Idősb Szinnyei József.

A VILÁGOSI FEGYVERLETÉTEL.

I.

A KATASTROPHA ELŐTÖRTÉNETÉHEZ.

A világosi capitulatiót két szempontból kell megitélni.

Először. Mint a magyar dunai hadsereg hadműveleteinek tragikus befejezését, Budavára ostromától kezdve Görgeynek 1849. aug. 9-én Aradra érkeztéig.

Másodszor. A fegyverletételt magát, az azt kisérő körülményekkel és az abból eredő következményekkel.

Magyarország ellentállása a világosi fegyverletétellel teljesen meg volt törve, itt tehát nem egyedül arról lehet kérdés, kényszeritve volt-e Görgey Arthur a szőllősi síkon a fegyvert lerakni, hanem mindenek előtt arról, mikép jutott hadserege abba a helyzetbe, melyben közvetlenül a föltétlen fegyverlerakás előtt a cár csapataival szemben állott?

Hogy ezt kifejtsük, rövid visszapillantást kell vetnünk Görgey hadműveleteire azon perctől kezdve, melyben győztes előnyomulásával Komárom fölmentéséig haladt és azután támadása folytatásával fölhagyva 30.000 emberrel, köztök 5200 huszárral, hátráló mozdulatot tőn Budáig, hogy ezt a jelentéktelen hegyi várat ostromolja.

[24]) Thaly, Sigismund, colonel: The fortress of Komárom. London, 1852, James Madden. — Erzherzog Johann: Geschichte des kais. kön. Infanterie-Regiments Erzherzog Wilhelm No. 12. II. Theil. Wien, 1880. — „Komáromi Értesítő“ 1849. január és februári számai. — Jókai Károly: Komáromnak egy évi története. „Pesti Hírlap“ 1849. 295.—298. számaiban.

Ha, mint állítják, csapatainak a hadjárat fáradalmai által kimerült állapota és a lőkészlet hiánya nyújtott erre okot, azt hiszszük, jobb lett volna azokat Komáromban pihentetni és a lőkészletet utánuk küldeni. Vagy nem lehetett volna-e a várból lőszereket kölcsönvenni?

De ez nem volt oka a további támadás föladásának és a Budára való visszavonulásnak. Sem Görgey, legkevésbbé pedig táborkari főnöke, nem gondoltak eredetileg Budavár ostromára, az indítvány egyrészről Kossuthtól jött, ki a fővárosok teljes háborítatlan bírásáról való erkölcsi benyomás tagadhatatlan értékét tekintetbe vette, — másrészről pedig Klapkától, ki nem megvetendő hadászati okokat hozott föl, és sem Görgey, sem Klapka nem számított Hentzi váratlan hősies ellentállására.

Görgeyt a győzelem teljessé tételének főtényezője — az üldözés — tekintetbe nem vételére a kevésbbé fontos hadászati megfontolásokon kivül, akkori politikai szándékai bírták.

Az újabb hadi történetben egyetlen egy hasonló példát találunk, hol a hadvezér a már kivívott nagy hadászati előnyöket a politika javára föláldozta. Willisen 1849-ben Schleswig-Holsteinban fölhagyott Friedrichstadt ostromlásával és az Eideren túl vonult, mi egyjelentőségű volt egész Schleswig föladásával, — még pedig a végből, hogy a német nagy hatalmaknak a hercegségi kérdés békés elintézésére célzó diplomatiai tárgyalásait előmozditsa.

A diplomata ismét jóvá tehet tollával valamit, míg a hadvezér az önként föladott állásokat legjobb esetben is csak nagy áldozatokkal foglalhatja vissza, de nagy hadászati előnyök föladásával hadserege verességét okozza.

A schleswig-holsteini hadsereg vége annak föloszlatása volt az interventió csapatai által 1850-ben.

Görgey, Budára érkezése óta nagyon foglalkozott a debreceni országgyűlés által április 14-én kimondott függetlenségi nyilatkozattal.

Nem szándékunk polikai szempontból megitélni e nagyon téves lépést, melynek a magyar hadsereg szellemére nagy hatása volt.

A függetlenségi nyilatkozat katonai szempontból tekintve a fegyver sikereinek elébe vágott, míg minden kormánynak föladata a politikát a háborúban a fegyverek sikereire alapitani. A hadsereg túlnyomó része kényszerhelyzetbe jutott, a melyben — ha a kedvező fordulatok közepette, melyek a hadműveletekben beállottak, belső összeütközést nem akart fölidézni — nem volt mit tennie, mint a megváltozott politikai helyzetet hallgatva elfogadni és hivatása kötelmeinek eleget tenni. 1849. évi április 29-ki ismeretes komáromi kiáltványában a körülmények nyomása alatt még Görgey is föláldozta meggyőződését, *ideiglenesen* elfogadván az 1849. április 14-ki álláspontot, melynek horderejét abban a kiáltványban igen helyesen jelezte, midőn azt mondotta: „*Ne ámitsátok magatokat. E harc*

nem egyedül Magyarországé Ausztria ellen, — Európa fogja azt harcolni.“

És az óriási föladat helyett, mely a hadseregre súlyosodott, hogy minél előbb igyekezzék a Lajthához jutni, úgy találta, hogy Buda ostromlása nem épen oly rosz vállalat, mert ez időt és alkalmat nyujt neki, az úgynevezett békepárt embereivel, — kik a helyes időben nem birtak elég bátorsággal döntő vetojukkal közbe lépni, — szövetséget kötni, hogy április 14-kének megtagadását vagy parlamenti úton vagy fegyveres erővel előidézze. Ennek szerinte a Lajtha elérése után kellett volna történni, hol az alkudozások ösvényét Ausztria és Magyarország közt a 48-as törvények alapján akarta egyengetni. A Kossuth által fölajánlott hadügyministeri tárcát Görgey azon szándékból is fogadta el, hogy a tért ez irányban kellőképen előkészítse. Még azon tábornokok elmozdítását is sürgette, kiket mint az április 14-ki álláspont által inaugurált politikai aera párthiveit tekintette. Ezek Perczel Mór, Guyon, Bem és Dembinski voltak, kiket mint oly pártvezéreket ismert, kik semmiféle tekintélyt el nem ismernek.

Guyon eltávolíttatott Komáromból és a tartalékhoz jutott, Bem elmozditásáról Kossuth természetesen hallani sem akart.

Budavár ostromával három egész hét telt el, és Görgey békés szándékainak valósulásáról nem lehetett többé szó; mert az orosz interventió azon időben már az európai hatalmak részint tényleges, részint hallgatag beleegyezésével az előkészülés nagyon előrehaladt stadiumában volt.

Görgey szerencséről szólhat vala, ha sikerül az oroszok hozzájárulása előtt erős csapást mérnie az osztrák főhadseregre. Ehez még elég ideje lett volna, mivel az orosz hadoszlopok csak junius 17-én lépték át a Kárpátokat, élelmezési bajokkal és betegségekkel kellett küzdeniök, s azonfelül nagyon nehézkesen működtek.

Azon három hét alatt, melyet Görgey Buda előtt töltött, a Windischgrätz herceg alatt álló hadsereg tökéletesen fölocsudott, Radetzky vitéz hadserege által tetemesen megerősödött, célirányosan volt tagozva és kipróbált vezéreket nyert.

A mi pedig a háború folyama és vége megitélésénél első sorban mérvadó, az a hadviselő hadseregek erejének aránya. Ez junius elején a következő volt:

A cs. kir. főhadsereg báró Haynau táborszernagy alatt négy hadtestből állott, 70 zászlóaljból, 76 lovas századból és beleértve a főágyútartalékot, 288 ágyúból, 4 utász zászlóaljjal, 3 hídász vonattal; továbbá az orosz IX. gyalog osztályból Paniutin alatt, 10 zászlóaljból, 2 lovas századból és 48 ágyúból, azaz 10.780 főnyi gyalogságból, 250 lovasból, 48 ágyúból. A cs. kir. főhadsereg összes létszáma, a betegek és nem harcolók levonásával volt: 66.670 főnyi

gyalogság, 10.000 főnyi lovasság, 324 ágyú; ide tartozik még 3 zászlóalj és 2 század helyőrségi csapat.

A déli hadsereg a horvát bán báró Jellachich táborszernagy alatt állott négy hadosztályból: 26.000 főnyi gyalogság, 4400 főnyi lovasság, 137 ágyú.

A Pétervároadot körülzáró haderő Mayerhofer vezérőrnagy alatt 2 dandárba alakulva, 10 zászlóaljat s 1 lovas századot képezett: 10.400 főnyi gyalogság, 515 ló, 51 ágyú.

Az erdélyi hadtest gróf Clam-Gallas altábornagy alatt, két hadosztálylyal és egy lovas dandárral, állt 12 zászlóaljból, 16 lovas századból: 10.000 főnyi gyalogság, 2.200 ló, 36 ágyú.

A Magyarországon és Erdélyben a nyári hadjárat alatt alkalmazott cs. kir. hadsereg, a betegek és nem harcolók kivételével, csekély számítással összesen 113.000 főnyi gyalogság, 16.700 főnyi lovasság, 545 ágyú volt, ide nem értve a Paniutin-féle orosz hadosztályt.

Azonfelül Magyarország nyugati határán két kis tartaléksereg, még pedig az egyik gróf Nobili altábornagy alatt a Morva mezőn Bécs közelében 6 zászlóaljból, 3 lovas századból és 12 ágyúból, a másik Petaunál Stiriában, 8000 főnyi gyalogságból, 500 főnyi lovasságból és 24 ágyúból állíttatott föl.

Ide számítandók még Eszék, Temesvár és Gyulafehérvár várak őrségei, — az oláh és szász népfölkelést a nyári hadjáratban számba nem véve.

Az orosz interventió 5 hadtest részvétére terjedt ki, melyek közül négy a Magyarországon működő hadsereget képezte herceg Paskievics tábornagy alatt, míg az V. hadtest Lüders alatt Erdélyben működött és a Paniutin hadosztálya, mely a cs. kir. főhadsereg kötelékében állott. A Magyarországon és Erdélyben működő orosz segédhadsereg 168 zászlóaljból, 138 lovas századból, 52 kozák ezredből és 52 ütegből állott. Összes ereje, a nem harcosokat is bele értve, kik 5891 emberre rúgtak, 204.932 főnyi gyalogsag, 26.195 főnyi lovasság, 560 ágyú.

A Magyarországon és Erdélyben működő szövetséges hadseregek tehát összesen: 317.932 főnyi gyalog, 42.895 főnyi lovas, 1105 ágyú.

A honvéd hadsereg junius hóban 10 hadtestbe volt osztva, melyek közül az 1., 2., 3., 7. és 8. — a Görgey Ármin, Horváth János röpülő hadoszlopaival és Beniczky Lajos elkülönített kis hadcsapatával a földunai hadsereget képezte Görgey Arthur főparancsnoksága alatt. Ez 61 zászlóaljat, 83 lovas századot számlált, összesen 58.079 főnyi gyalogsággal, 12.756 főnyi lovassággal, 229 ágyúval.

Az északi hadsereg Dembinski főparancsnoksága alatt, állott a 9. hadtestből és Kazinczy hadosztályából, összesen 24 zász-

lóaljból, 12 lovas századból, összesen 17.220 főnyi gyalogság, 2.104 főnyi lovasság, 57 ágyúval.

A déli hadsereg Perczel Mór főparancsnoksága alatt, állott a 4. hadtestből és Aradác, Écska, Elemér, Orsova és Pancsova helyőrségi csapataiból, összesen 22 és fél zászlóaljból és 20 és fél lovas századból, mindössze 19.446 főnyi gyalogságból, 2534 főnyi lovasságból.

Az 5. hadtest a Bácskában és a Bánságban gróf Vécsey alatt 5 igen kis dandárból és egy elkülönített hadoszlopból az erdélyi határon, összesen 32 és fél zászlóaljból, 28 lovas századból állott, összesen 29.007 főnyi gyalogság, 8.180 ló, 49 tábori- és 64 várágyú.

Pétervárad őrsége Kiss Pál parancsnoksága alatt 5 zászlóaljból és más csapatokból 8000 ember és 75 ló.

A 6. hadtestet képezte az erdélyi hadsereg, Bem főparancsnoksága alatt; ez 27 és fél zászlóaljból állott, melyekből azonban több nem volt teljesszámú és nem tökéletesen fölszerelve, és 13 lovas század, összesen 25.000 főnyi gyalogság, 2300 ló.

Az úgynevezett magyar-erdélyi hadtest, a melylyel Bem a Bánságba nyomult, és a mely később erősíttetett, 10 és fél zászlóaljból, 10 lovas századból és 5 és fél hatfontos ütegből állott, összesen 11.500 főnyi gyalogság, 1500 ló.

Inczédy cirkáló csapata $1^1/_6$ zászlóaljból, 3 lovas századból, 8 hegyi és röppentyű ágyúval, összesen 2121 ember, 400 ló, 11 ágyú.

Gyulafehérvár ostromló hadcsapata Stein báró alatt, 8 nem teljes számú és hiányosan fölszerelt zászlóaljból, 3 lovas századból, ezek közt 2 önkéntes, összesen 3447 ember, 380 ló, 9 tábori és 10 várágyú.

A fölállítandó „tartalékhadtest“ Guyon parancsnoksága alatt 10 zászlóaljból, 6 lovas századból állott, összesen 8190 ember, 1400 ló, 12 ágyú.

A zászlóaljak az utolsó 50.000 főnyi állításból képeztettek.

A rendes honvédhadsereg akkor összesen egy gránátos és 18 sorgyalogos zászlóaljból az egykori ezredekből, 7 vadász zászlóaljból, 137 honvéd-zászlóaljból, 11 önkéntes zászlóaljból, 3 utász zászlóaljból, a lengyel légió 2 zászlóaljából és 1 zászlóalj német légióból állott, ehez jött később az olasz légió egy zászlóalja, összesen 179 zászlóalj, 158 lovas század, t. i. 144 a régi huszár ezredekből és 14 önkéntes állításokból. A magyar hadsereg rendes hadereje állott 162.564 főnyi gyalogság, 27.103 főnyi lovasból, 488 ágyúból.

Ide számítandók még a tartalék-ütegekbe összeállított 12 fontos ütegek és a várágyúk, még pedig Komáromban 465 várágyú, Péterváradon 392 várágyú, Aradon (mely juniusban esett el) 300 várágyú, így tehát összesen 1719 tábori és ostromágyú.

Szabálytalan csapatokból 8850 főnyi gyalog és 1540 lovas állott a táborban, a honvéd-zászlóaljak folytonosan szerveztettek és Debrecen-

MAGYAR

nél tartalék képeztetett eleinte 12 zászlóaljból, utóbb 20.000 főnyi ujoncból. Így tehát a Magyarország védelmére rendelkezés alatt álló haderő, a népfölkelés belé nem számításával majdnem 200.000 emberből és 1800 ágyúból állott, s a háború végéig ennyire rugott.

A fölszerelést, harckészséget és fegyelmet illetőleg, a honvédcsapatok a régi begyakorlott két császári hadsereggel nem voltak összehasonlíthatók, de a nemzeti lelkesülés, vitézség és ritka áldozatkészség pótolta azt, a mi azoknál hiányzott, a meddig physikai erejök győzte. A mi rájok nézve előnyös volt, az egész nemzet segítsége, az ország tökéletes ismerete és az éghajlati viszonyokhoz törődése volt, mely utóbbi a két szövetséges császári hadseregnek, kivált az orosznak, nagyon kedvezőtlen volt.

De a fiatal hadseregtől nem szabad elvonni életelemét, a „támadást“ mint ez Budavár ostroma által történt.

A helyett, hogy hadtestének Budáról a felső Dunához érkezése után azonnal támadásba menne át, Görgey annak megkezdését a zászlóaljai kiegészítésére várt ujoncok megérkezésétől hitte függővé tehetni, kiktől eleinte úgy sem várhatott semmit. Junius 9-étől 16-áig semmi komolyabb vállalatba sem fogott tehát, hanem erőszakolt kémszemlékre és tüntetésekre szorítkozott a Vágnál és a Csallóközön. E különálló műveleteknél Görgey, mint mondja, a Damjanics és Aulich helyére — az utóbbi Budavára bevétele után nyugdijaztatásra jelentkezett, előbbi pedig lábát törte — kinevezett új hadtestparancsnokokat akarta nagyobb csapatok vezénylésében kipróbálni és ennélfogva hadtesteik vezetésében minden befolyástól tartózkodott. — Háborúban parancsnokokkal úgyszólván gyakorlatokat tartani, valóban különös gondolat!

Görgey csak junius 16-án kezdette meg tervének keresztülvitelét, mely abból állott, hogy az alsó Vágnál az átkelést kierőszakolja és az 1., 2. és 3. hadtesttel az érsekujvári Dunaág mentében a nagy Csallóközön Pozsonyig nyomulván, eképen válaszsza szét az osztrák hadsereget. E végből tett általános támadást Bősnél a Nagy-Csallóközben, Aszódról Zsigárdig és Szerednél. A támadás a csapatok minden vitézsége és kitartása dacára sem sikerült, noha eleinte előnyöket vívtak ki. Junius 20-án és 21-én történt a peredi csata, melynél már a Paniutin-féle hadosztály is részt vett. E véres csata, melyben Görgey csapatai nagyon vitézül harcoltak, szintén elveszett.

Midőn az orosz hadtestek már benyomultak az országba, az osztrák hadsereg végbevitte összpontosítását a Duna jobb partján, hol Buda elleni támadását keresztül akarta vinni. Összpontosítását már junius 19-én kezdette és 26-án fejezte be, mit csak ekkor tudott meg Görgey főhadiszállása, mely azon nézetben volt, hogy Haynau a Duna bal partján fog Pest ellen előnyomulni, mert itt az oroszok-

kal előbb jöhetett összeköttetésbe. Midőn a csalódás, melyet a Vágnál és Csallóközön fölállított cs. k. 2. hadtest célba vett, észrevéttetett, a Győr felé indított erősítések már nem érkezhettek oda idejekorán és junius 28-án ez a csata is hasonlóképen elveszett. Kmety, ki 13-án Csornát bevette, el lőn vágva és Pápára volt kénytelen visszavonulni, hogy Görgey hadseregét többé ne lássa, s azután a déli hadsereghez csatlakozzék.

Görgey, ki ama válságos időben mint hadügyminister is akart működni, ismételve útban volt Komárom, Pest és Tata közt, mely utolsó helyen központi hadműveleti irodáját is elhelyezte és Eszterházy kastélyában igen jól érezte magát.

Junius 23-án hasonlóképen oda ment, hogy a fölött tanácskozzék, mit kelljen a beállott orosz interventióval szemben tenni? Ez ügyben Kossuth 26-án este ministertanácsot hívott össze, melyben az ország helyzete a hírekhez mérve, melyek északról, délről és Erdélyből érkeztek, fontolóra vétetett. Görgey a következő három pontban foglalta össze javaslatait:

1. A nemzet fölvilágosítása a valódi tényállásról.
2. Kossuth és a ministerek jótállása a nép megszabadításáért.
3. Egy utolsó kétségbeesett csapás Ausztria ellen.

E javaslatokhoz csatolta még azt is, hogy a kormány magát mozgónak nyilvánítsa és a hadsereghez csatlakozzék.

Ezek keresztülvitelére az összes haderő a Duna jobb partján összepontosíttatott volna.

Kossuth mindezeket a javaslatokat, mint Görgey állítja, elfogadta. Görgey legelőbb is Tatára ment fő hadműveleti irodájához, mely a feldunai hadsereg összpontosítását megkezdette. 28-án Pöltenberghez érkezett és visszavonulását második, győri, állásából elrendelte.

Miellőtt ez egymásután következő eseményeket leírnók, a dolgok tüzetesebb megértése céljából és Görgey magatartásának magyarázatául szükségesnek tartjuk, nézeteit Magyarország akkori helyzetéről emlékirataiból szóról szóra idézni. Görgey ott ugyanis ezeket mondja: „Az orosz főhadsereg berontása egyszerre megsemmisítette az április 14-ki függetlenségi nyilatkozat desavouálása által az 1848-ki alkotmány helyreállítására célzó összes törekvéseim gyakorlati jelentőségét.

Az ellenforradalom, indult legyen az ki akár a hadseregből, akár az országgyűlésből, az orosz hadsereg által kardcsapás nélkül elfoglalt területeken, melyeket az osztrákok elleni meghiúsult támadásom által visszahódítani igyekeztem, a védelmi harc erkölcsi színvonalára sem emelkedhetetett, annál kevésbbé volt képes az említett viszonyok közt győzelmet és fölszabadítást biztosítani.

Magyarország fölszabadítására mostantól kezdve csak egy dolog volna: a szövetséges berontó hadsereg legyőzése. (Egy katona, annál inkább egy hadvezér más megoldást alig is képzelhetett.)

Képes volt-e Magyarország e föladat megoldására? Meggyőződésem mint katonáé ezt föltétlenül tagadta, és a kérdést, mikép menthető meg Magyarország, még is fölöslegesnek tartottam. Az már régen volt stb." És miután megjegyzé Görgey, hogy ő csak akkor ismerte fel a helyzetet és a fegyver általi megoldás szükségét, így folytatja: „Már régóta minden gondolatomat és igyekezetemet kirekesztőleg e kérdés megoldásának kellett volna szentelnem, mitsem gondolván azzal, vajon az 1848-iki alkotmány vagy az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat-e a zászló, mely alatt az utolsó csapások mérettessenek Magyarország ellenségére."

Hogy egy tábornok oly kormánynak szolgál, melynek politikáját ártalmasnak ismeri és annak desavouálását ellenforradalom által a hadviselés rovására első föladatának tekintse, ez csak forradalomban lehetséges. — Hogy valaminek kellett történni, hogy a politikát ismét régi kerékvágásába lehessen hozni, az kétségtelen. Mert a harc törvényes alapjának föladásával a háború célja is ki volt mozdítva sarkából. A további teendők meghatározása a politikusok feladata volt — A hadvezérnek ily esetben első sorban idejekorán karddal kell lehetővé tenni, hogy a politikának ismét oly irányt adhasson, mely a tisztességes kiegyezés megkötését megengedi. Ha Görgey ezt teszi, semmiféle körülmények közt nem jut abba a helyzetbe, hogy fölkiáltson: „Fájdalmasan éreztem a használatlanul lefolyt hónapok veszteségét! Most Magyarország létezését már csak hetekre számítottam."

Térjünk most vissza a hadműveletekhez és az eseményekhez, hogy a dolgok további fejlődését leírhassuk.

A cs. kir. főhadsereg a győri győzelem után 24-én azonnal elindult, hogy a komáromi vonalhoz érjen. 30-án foglalta el tulajdonképeni állását Komárom előtt Csanak, Igmánd, Csép, a magaslatok, Ács, Bábolna és Bána közt. A feldunai hadsereg, kivévén a 3. hadtestet, mely Érsek-Ujvárnál maradt, ekkor a komáromi elsáncolt táborban volt összpontosítva Állása tág ívben Ó-Szőnyre támaszkodott.

Haynau táborszernagy, ki erélyesen működött a döntésre és ki mindent elkövetett, hogy a szabad közlekedést Budapesttel elérje, általános előnyomulásra határozta magát el Komárom felé azzal a szándékkal, hogy Görgeyre érzékeny csapást mérjen, a nélkül, hogy esetleges győzelmét egész az elsáncolt tábor megtámadásáig kiterjeszsze, mi által a várbeli ágyúk lővonalába került volna. Julius 2-án vitte végbe támadását, mely Görgey körülzárolásával a Duna jobb partján végződött. E csatának csak az a sikere volt a magyar fegyverekre nézve, hogy Ó-Szőnyt bevették. Görgey e napon, midőn lovasságát támadásra vezette, egy kardvágás által fején jelentékenyen megsebesült.

Minthogy se Kossuthnak, se a ministerek egyikének sem volt

kedve Komáromba menni és ott magát elzáratni és a Tiszánál történendő eredeti összpontosítási tervről lemondani, mely hasonlíthatlanul jobb volt, mint a Duna jobb partján már keresztülvihetetlen terv: Görgey ismét kijött sodrából és junius 30-án igen elkeseredett levelet intézett Pestre a ministertanácshoz. Írásbeli válasz helyett küldöttek mentek hozzá, Csány minister, Kiss és Aulich tábornokok, hogy tudtára adják, miszerint a ministertanács elhatározta, hogy a hadsereg legnagyobb sietséggel vonuljon vissza Komárom alól Budára. Görgey a kormány küldötteinek megigérte, hogy a ministertanács parancsainak engedelmeskedni fog.

Ekkor ismét oly eset állott be, mely izgalmat és zavart okozott. Mészáros julius 1-én az összes magyar hadsereg főparancsnokává és Dembinski táborkari főnökké neveztetett ki. Lehetetlen népszerűtlenebb kinevezést képzelni. Görgey elhivatott a hadseregtől, hogy hadügyministeri tárcáját átvegye.

A tisztek a kormány ez intézkedésének ellentállottak és Görgeyt továbbra is vezérüknek kiáltották ki. Rendes körülmények közt ily tüntetést egyszerűen pártütésnek neveznek, forradalmi viszonyok közt ily rendszegésre magyarázatot lehet fölhozni. Görgey a harcmezőn kitünő vezér volt, katonáit és tisztjeit magához bilincselte és Perednél ép úgy mint Komáromnál vitézség és elszántság által tünt ki. Felsőbb tiszti körökben sokat beszéltek alkudozásokról és a feldunai hadsereg időzése Komáromnál úgy tünt föl, mintha elvégre is e hadsereg a közös ügytől elválnék.

Az az eszme, hogy oly hatalmas várra mint Komárom támaszkodva, az osztrák hadsereg leköttessék, bizonyosan jó volt, előrebocsátván, hogy a magyar hadsereg fentarthatja összeköttetését segédforrásaival és a többi hadseregekkel. De ha ez nem történik, vagy az elvonulás hosszú pórázra halasztatik, miáltal az összeköttetés meg van nehezítve vagy épen lehetetlenné téve, akkor a hadsereg, a mely az ellenséget le akarja kötni, maga is le van kötve, azaz: elzárva.

És odáig kellett-e annak fejlődnie?

Igen helyesen mondja Ramming altábornagy, Haynau táborkarifőnöke, az 1849-ik nyári hadjáratról irt művében: „A hadászati hiba, melyet a magyar hadviselés Budavár tekintélyes erővel való ostromlása által elkövetett, az osztrák hadseregre nagyon kedvező volt és nehány heti időt engedett neki, hogy állást foglaljon és megerősödjék, úgy hogy az erők egyensúlya már helyre volt állítva, midőn a magyar hadsereg Budáról újólag tetemes erőben jelent meg a Vágnál és Nyitránál."

A cs. kir. főhadsereg hadműveleteinek központja, Pozsony, védelmi állapotba helyeztetett, a Vág átmenetének birtokában volt, hol Galgóc megerősittetett és Szempcnél hídfő állittatott föl. A hadsereg fölállítása a Duna mindkét partján igen nagy kiterjedésű volt, és Zsolnától a nagy Csallóközön át Bősig a Duna bal partján, és a Duna jobb

partján a kis Csallóközön s azután a mosonyi Dunáig és Rábcáig, Ottevényig terjedt, míg legszélsőbb jobb szárnya Kapuvárig ért.

A feldunai hadsereg junius 4-én 14 nappal Budavár bevétele után az első hadtesttel Hullnál a Nyitra mellett, a 2. és 3. Érsek-Ujvárnál, a 8. Komáromban és a Nagy-Csallóközön, a 7. Győrnél és az önálló Kmety-féle hadosztály Székesfehérvárnál állott.

Görgey hadseregének fölállítása igen kiterjedt volt, de a hatalmas védbástyára, Komáromra támaszkodott, mely nagy távolságban uralg a dunavölgy fölött, a mozgási szabadságot a Duna mindkét partján lehetővé teszi, és minden körülmények közt biztosított visszavonulást nyujt.

Mielőtt a legrövidebben érintenők a nyári hadjárat hadműveleteit, hogy az időszerinti helyzet képét egész a háború végéig nyujtsuk: még egyetmást szükség előrebocsátani és mindenek előtt constatálni, hogy junius közepe felé a forradalmi kormány az egész ország és Erdély birtokában volt.

A császári hadseregek hadműveletei főalapvonalaiban oda irányultak, hogy a Duna mindkét partján közreműködőleg nyomuljanak az ország szívébe. Első hadműveleti tárgyuk tehát Budapest és hadoszlopaiknak innét a Tiszán túlra indítása volt. Az osztrák főhadseregnek a jobb parton kellett előnyomulnia és összpontosítása után támadólag föllépni, de a 3. orosz hadtest, melynek eredetileg a Nyitra völgyébe kellett volna benyomulnia, hogy Paniutiunnal a balparton működjék, azt a rendeletet vette, hogy az orosz főhadsereggel Duklán át Magyarországba nyomuljon. Azonfelül mind a két hadsereg hadműveleteinek egyidejűleg kellett megkezdetniök, mi által az osztrák főhadsereg egyelőre védő állás foglalására volt utalva.

Magyar részről két hét alatt két főhadműveleti terv készíttetett, az egyik egy erős hadsereg összepontosítása a felső Dunánál, központtal Komáromban, a jobb szárny a Vágnál és Nyitránál, a bal Győrnél arra számítva, hogy a háborút Magyarország határán túlterjeszsze, és így támadó természetű volt. A másiknak célja volt, hogy a feldunai hadsereg és a másik hadtest a Tiszánál és Marosnál Szeged közelében a támadást bevárja, ebben az állásban támadó visszacsapásokkal és esetleg majd az egyik, majd a másik hadsereg megtámadása volt. Ezek voltak a beterjesztett főhadműveleti terv alapvonásai.

Mind a két tervet Klapka fogalmazta. Nem volt bennök semmi következetlenség, mint Görgey mondta, hanem a körülményekhez voltak mérve. Az első terv azon föltevésen alapult, hogy Buda előbb esik el, és Görgey idejekorán kezdethetné a támadást, a másik pedig az orosz interventió már most ismert kiterjedésén alapult. Görgey Arthurnak azonban ismét saját terve volt, mely folytonosan szem előtt tartott politikai eszméjén alapult, hogy t. i. az ápril

14-ik függetlenségi nyilatkozatot megtagadja s az ő hadműveleti tárgya Pozsony volt. Görgey kijelenti emlékirataiban, hogy ő az orosz interventió közbejötte után Magyarország ügyét elveszettnek tartotta. E bizalom-hiány, mely egész tetterejét megbénította, szolgál ingadozó és következetlen magatartása magyarázatául. De egy hadvezérnek, ki tehetséggel és merészséggel bír, a hadi szerencsére is kell számítania.

A győzelemre való remény elenyésztétől a föltétlen fegyverletételig még volt nehány lépés.

Magyarország ellenségei ez ügyről máskép gondolkodtak, így az orosz hadsereg működéséről szóló jelentésben a többek közt az mondatik: „Varsó hercege azonban meg volt győződve, hogy a magyar hadseregnek Komárom melletti minden előnyei dacára, Görgey, mihelyt az orosz csapatok a Dunához közelednek, kényszerítve lesz elhagyni Komáromot; mert ellenkező esetben kényszeríthették őt a szövetkezett hadseregek, hogy a várba zárkozzék és lerakja a fegyvert.“

„E kényszerüségen kívül, a körülményekhez képest legelőnyösebb volt Görgeyre nézve Komáromban elegendő őrséget hagyni és a többi csapatokkal Vysocki elébe menni, hogy vele egyesüljön. Vysockival egyesülve 70.000 emberből álló hadserege leend (kissé magasan számítva), mely az ujonnan állított és részben még a bánságban és Erdélyben levő hadtestek által (hisz ez volt a terv) tetemesen szaporodott volna és így képes lehetett a háborút hosszúra nyujtani. Őszig védőleg tarthatá magát Görgey; a rosz időjárás beáltával, midőn lázak törnek ki a szövetséges csapatoknál, és midőn a rosz utak az élelmiszerek szállítását megnehezítették, támadólag felléphet vala.“

És a mi még bekövetkezhetett volna, arra Ramming azon szavakkal mutat rá, melyekkel ama megjegyzéseit végzi, vajon az osztrák hadsereg további erősítés mellett képes lett volna-e Magyarországgal végezni. „A háborút — úgymond — hosszúra lehetett volna nyujtani. Minő változó politikai esélyek léphettek volna közbe a monarchia belsejében s a szomszéd államokban erőszakosan és vésztho-zólag.“

De Görgey, mint ez a függetlenségi harc számos mozzanataiból kitűnik, az időkénti helyzet által engedte magát befolyásoltatni; többet foglalkozott politikával mint hadászattal és elvégre is sem az egyik, sem a másik téren nem érhetett sikereket.

Görgey elindulása egyébiránt már teljesen elkésve történt volna, ha az oroszoknak mindjárt az országba rontásukkor nem kellett volna két baj ellen küzdeniök, melyek feltartóztatták őket menetükben. Előbb élelmezésüknél akadtak váratlan nehézségekre és nagyobb részben Orosz-Lengyelországból szállították utánok a szükséges élelmi-

szereket; junius 24-én pedig a kolera oly dühhel tört ki az orosz csapatok közt, hogy midőn Kassát elhagyták, 2000 ember rogyott össze és halt meg az indulásnál, s az utánuk jövő csapatok szedték fel a holttesteket. Junius 24-től julius 6-ig a kórházakban 2000 ember halt meg. A 4. hadtestnek, mely 3 napra küldetett Debrecenbe, hogy ott nagyobbszerű élelmi sarcot hajtson be, 5000 kolerabetege volt és összesen junius 24-től julius 13-ig az orosz főhadseregben 14.472 ember esett kolerába.

Paskievics herceg Miskolcra érvén kijelentette, hogy nem mehet tovább, míg hadserege élelmiszer-szállítmányok által 25 napra biztosítva nincs. Azonfölül csapatai kedvezőtlen egészségi állapota által is indíttatva érezte magát, hogy Miskolcon 8 napig maradjon és csapatait elszállásoltassa. Az orosz hadsereg junius 30-án ért Miskolcra, hol azonban csak két napra volt élelmiszerekkel ellátva, és julius 8-án folytatta útját.

A magyarok istene segített tehát, s nagyon megkönnyítette Görgeynek összeköttetését a Tisza melletti haderőkkel; nem lehetett őt azonban lebeszélni azon eszméről, hogy egy a Duna jobb partjára történendő áttörés céljából csapást mérjen Komáromból az osztrák hadseregre. Midőn Klapka julius 7-én a komáromi haditanács határozatával ellentétben, de a kormány általános védelmi tervével összhangzásban az 1-ső hadtestet el hagyta indulni, Görgey nyomást gyakorolt nyilatkozatával a tisztikarra az által, hogy le fog köszönni. A tisztikar újból küldöttséget indított hozzá ama kéréssel, maradjon meg tovább is a hadsereg élén. Görgey ez alkalommal mint emlékirataiban mondja, tudatta a tisztekkel, hogy ő a kormánynyal szemben ellenszegülő állásban van és ha őt követni akarják, ugyanazt az álláspontot kell elfoglalniok. Görgey főparancsnok maradt és fölhivására Klapka az 1-ső hadtestet ismét visszavonta Komáromba, hogy ott julius 11-én második véres csatát vívjon.

Igen természetes, hogy Klapkának nehéz volt a hozzá intézett fölhívásnak meg nem felelni. Ha meg nem akadályoztatott volna indulási intézkedéseiben, a legrövidebb úton Vácon és Hatvanon át Vysockival egyesülhetett volna, mivel julius 6-án hagyta el Komáromot, az oroszok pedig csak 8-án hagyták el Miskolcot.

De Görgey, mint mondja, azt gondolta, hogy neki becsületbeli kötelessége ismét csatát vívni Komáromnál. De a becsületnek a hadászathoz épen semmi köze. Az idő, hogy Komáromnál időzzék s ez által az osztrák hadsereget ott lekösse, már rég lefolyt. Ha tehát az ország általános védelmére számított terv ellenére mégis Komáromban maradt, abba a helyzetbe jutott, a melybe tábornokok jutnak, ha a maguk feje szerint és saját szakálukra akarnak hadműveleteket keresztül vinni. Ha a vállalat sikerül, dicsőséget aratnak, ha nem: nagy felelősség súlyosodik rájok.

Klapka julius 11-én az 1., 2., 3. és 7. hadtesttel, az Esterházy hadosztályylyal, a Janik és Rakovszky hadosztályokkal és Görgey Árnim cirkáló hadoszlopával ügyesen, gyorsan és erőteljesen tette meg a kitörést az elsáncolt táborból; de a második napi ütközet Komáromnál, dacára a jó vezényletnek és a csapatok vitézségének, még sem vezette a Duna jobb partján álló feldunai hadsereget a kívánt áttörésre. Ismét az elsáncolt táborba volt kénytelen visszavonulni. A komáromi két csata eredménye az volt, hogy nagy veszteséget okozott emberekben és helyre pótolhatlan időben. Görgey hosszas időzése Komáromnál azonban határozott befolyással volt a háború további nagyon gyors lefolyására és a magyar fegyverek oly dicstelen végére. A julius 11-ki áttörési kisérlet nem sikerülése után Görgey végre kénytelen volt, mihelyt a többi hadtestekkel való egyesülésről le nem mondhatott, azt tenni, a mit előbb kellett volna tennie, t. i. Komáromból elindulni, ah, de minő viszonyok közt? A Duna jobb partján a visszavonulás lehetetlen volt, a bal parton már az oroszokra kellett bukkannia, kik már julius 12-én megszállották Vácot egy muzulmán lovas ezreddel, ugyanaz napon este 3 hadteste megkezdette visszavonulását Komáromból. Egyesülésre Vysockival Hatvannál már nem lehetett gondolni; mert köztük állott most az orosz hadsereg zőme. Vysocki visszavonulása közben julius 2-án, a komáromi csata első napján Hatvanba érkezett és minthogy nem volt kilátás rá, hogy Görgeyvel egyesüljön, azt a parancsot kapta, csatlakozzék a Perczel alatt Ceglédnél álló tartalék hadtesthez.

Görgeynek tehát nem volt más választása, mint Vácon, Balassa-Gyarmaton és Rimaszombaton át az orosz hadsereget megkerülni, nagy kerülőn a felső Tiszáig jutni, az oroszok előtt átkelni a Tiszán és összeköttetését a déli harctérrel Nagy-Váradon át megkísérleni. E merész menet sikerült is neki, de nem többé az egyesülés Dembinskivel. Szegeden azon reménynyel biztatták magukat, hogy Görgey a Tiszán lefelé oda fog érni. Most Arad jelöltetett ki összpontosítási helyül a két hadseregnek. Dembinski feladta az elsáncolt állást a Tisza jobb partján és a bal partra vonult, hogy — — Haynauval akarván szembe szállani — a folyó ne legyen mögötte. Augusztus 3-án csatát fogadott el Szőregnél, de nem gondoskodott eléggé jobb szárnya fedezéséről, melyet Schlick megkerült és Bébáu át Aradra tervezett visszavonulási vonalától az ellenség által megszállott Temesvárra szoríttatott, hol augusztus 9-én csatára került a dolog az osztrák hadsereggel. Dembinski a Guyon parancsnoksága alatti 4., a Dessewffy alatti 9. és a Vysocki alatti 6. hadtest fölött rendelkezett, melyek 35.000 főnyi létszámmal az ő főparancsnoksága alatt állottak. Kmety hadosztálya a hozzá vett őrségi csapatokkal 14.000 emberből és 48 ágyúból állott, az 5. hadtest Vécsey alatt 9000 emberből és 20 ágyúból, összesen tehát 58.000 ember, kik

közt 6—7000 főnyi lovasság és 164 ágyú volt. Ezzel szemközt állott a szőregi csata után, miután a cs. kir. déli hadsereggel egyesült, Haynau főhadserege.

A csata, melynek vezénylését főparancsnokká történt kineveztetésének előmutatása után a déli órában Bem vett át Dembinskitől, délutáni 4 órakor a Lichtenstein-féle cs. kir. új hadosztály megérkezésével, tökéletes vereséggel, sőt Magyarország e jelenlegi főhadseregének föloszlásával végződött Temesvár falai alatt. Ha herceg Lichtenstein altábornagy helyett akkor, midőn a csatában a válság beállott, Görgey jelent volna meg Aradról Vingán át a harctéren, Haynau veszélyes helyzetbe jut, de Görgey az nap csak este érkezett meg egy hadtesttel. Keresztülvitte ugyan nehéz menetét Komáromtól a Tiszán át egész a Marosig, de nem, hogy részt vegyen az utolsó döntő csatában, hanem hogy betetőzze annak nyomorult végét. És miért? Azért, mert miután az oroszokat tetemesen megelőzte, a Hernádhoz érvén ismét azon különös gondolatra vetemedett, hogy az oroszokat ott ismét lekösse egy ideig és megállott, holott legelső dolga lett volna, menetét minél nagyobb gyorsasággal folytatnia.

Görgey maga bevallja, hogy helyrehozhatlan hibát követett el; mert munkájában azt írja: „Ily körülmények közt az én veszteglésem a Hernádnál csakugyan hadászati észtelenség volt, a végső lehetőség célnélküli föladása, hogy a déli haderőkkel a visszavonulás gyors folytatása által mindent helyre állítsak; de ez öntudatlanul történt.“ Komáromnál a becsület parancsolta neki magát bezáratni, hogy azután kénytelen legyen áttörni — oly helyzet, a melybe kedvezőtlen viszonyok által juthat ugyan a hadvezér, de melyet nem szabad magának teremtenie, — a Hernádnál pedig állott, hogy annak ellenkezője által a mit tennie kellett volna, az ellenséges déli haderőknek előnyöket engedjen, — csak későn vevén észre tévedését.

Görgey hadseregének zömével aug. 5-én ért Nagy-Váradra és 8-án megjelenhetett volna Aradon annak egy részével, ő azonban 6-án ismét megállott Nagy-Váradon, noha Aulich parancsot küldött hozzá, hogy hadserege egy részével 9-én érkezzék meg. Görgey csakugyan írt Aulichnak, hogy 10-én vagy 11-én megérkezik, de midőn ez utóbbi parancsát ismételte, tudtára adta, hogy seregének egy része 9-én fog megérkezni Aradra. Görgeynek annál inkább iparkodnia kellett volna Aradon gyorsan megérkezni, mert Aulich közölte vele, hogy Dembinski Szöregnél visszavonulásra kényszerittetett. Ily esetekben nem lehet egy napig veszteg maradni, hanem erőszakolt menetekben kell sietni a kirendelt helyre. De elég az hozzá, a forradalmi dráma ez által véget ért, befejezéséhez már nem hiányzott egyéb az utolsó fölvonásnál.

Görgey Aradon a következő helyzetben volt: északról az oroszok üldözték, kik nem sokára körülzárták őt, délről az osztrákok

uralkodtak a Marosvonal fölött, keleten Bem tökéletes szétveretése után a szövetséges Clam-Gallas és Lüders hadtestek állottak Erdélyben, kik Dévát szállottak meg. Görgeynek egyetlen egy útja maradt nyitva, Radnán, Lippán át Lugosra, hol Kmety 8000 főnyi gyalogsággal, 6 század lovassággal, 16 ágyúval, és Guyon a Temesvárnál megvert bánsági hadsereg maradványaival, 6000 emberrel állott. Vécsey 7000 ember és 24 ágyú fölött rendelkezett és Kiszetónál állott a Béga folyó mögött. A magyar hadsereg többi töredékei Kazinczy, Lázár, Dessewffy, Gál stb. alatt minden összeköttetés nélkül a Duna mentén állottak vagy Erdély határán. A 23.000 emberre leolvadt Görgey-féle hadtesttel még is 50—60.000 embert lehetett volna összeszedni és Erdélybe nyomulni. De mit történt volna azután?

Mit tehettek pénz, biztosított élelmezés és lőszer nélkül? És minő gyakorlati célt lehetett volna elérni a szövetséges császári haderőkkel szemben? Azonfölül a magyar hadtestek romjainak állapota olyan volt, hogy további ellentállásra gondolni sem lehetett. Guyon ugyanis azt jelentette, hogy az ő legénysége az első ágyúlövésre szét fog futni és hasonlókat jelentettek mindnyájan, kivéve a vakmerő Bemet. Ily helyzetben Görgeynek nem maradt egyéb hátra, mint Radnán és Lippán át Lugos felé indulni és a meglevő csapatokkal Törökországba menni. Hogy ez lehetséges volt, Görgey maga is megengedi, de úgy vélekedik, hogy a magyar jellemmel össze nem egyeztethető, fegyverrel kezében a hazát elhagyni. Ez nem egyéb üres frázisnál.

Egy minden fegyvernemből álló és hadászati összeköttetésben lévő hadtest, mely semleges területre vonul, nem fut meg, hanem folytatja visszavonulását, hogy barátságos hatalom területén ideiglenes védelmet találjon, hogy összegyűljön és ismét harcképes legyen, vagy pedig, hogy a maga javára politikai bonyodalmat előidézzen, vagy végre, hogy a végső tiszteletet, melyet a legyőzött, fegyverletétel által ellenségének tehet, attól megvonja és egyes tagjainak sorsát jobbra fordítsa. A történelem igen sok ily példát mutat föl. Senki, a kinek ily utolsó menekülése maradt, nem adja meg magát ellenségének föltétlenül.

Görgeynek azonban e tekintetben saját nézetei voltak, és midőn Kossuth augusztus 10-én este közölte vele, hogy Dembinski Temesvárnál megveretett, egyszerűen kimondotta: „Akkor én leteszem a fegyvert.“

Föltétlen fegyverletétel a legutolsó kétségbeesett jelenet, melyet a katonai haderő, nem sikerült hadművelet vagy szerencsétlenül végződő hadjárat után, mint végső szükségességet vihet végbe.

De ily esetekben is sok példát mutat föl a történelem, melyben a vezér kétségbeesett áttörést elébe helyez a fegyverletétel gyalázatának. Igy jelesül esztei Ferdinánd főherceg Ulmnál ke-

resztülvágta magát lovasságával a francia tömegeken és a szegény Mack, ki gyalogságával körül volt kerítve, e szavakkal nyújtá oda a nagy császárnak kardját: „Igen, én vagyok a szerencsétlen Mack!“ És ő mint a legjelesb tábornokok egyike el lőn bocsátva.

A nyilt csatában való fegyverletételnek több példái vannak, melyek csak akkor menthetők, ha a hadseregnek semmi kibúvó útja nem marad és az ellenség minden állást elfoglalt körülötte, mint a hogy például Miksa bajor választó fejedelem hadserege a harmincéves háborúban szász-weimari Bernát herceg előtt, és a szász hadsereg a hétéves háborúban II. Frigyes porosz király előtt, vagy III. Napoleon Sedannál rakták le a fegyvert, de még ez utóbbi esetnél is egy 12,000 emberből álló kis hadtest Vinoy tábornok alatt keresztül vágta magát és Párisba menekült.

Az osztrákok ép úgy mint a bajorok, szászok és franciák a fennálló hadi szerződések szerinti eljárást várhattak; mi várt azonban a honvédhadsereg vezéreire, azt minden volt osztrák katona előre láthatta.

Jelenleg azonban nemcsak minden erődített hely parancsnoka, ha, bár hosszas hősies védelem és minden eszköz kimerítése után is megadja magát, vizsgáló bizottság előtt tartozik igazolni eljárását; hanem még a fogságba jutott katonatisztek is kénytelenek magukat igazolni, midőn visszatérnek csapataikhoz, hogy mi módon jutottak fogságba.

II.

A FEGYVERLETÉTELRŐL.

Görgey a dictátorság átvétele után haditanácsot hitt össze, melyen azt a kérdést terjesztette elő: vajon lerakja-e a hadsereg a fegyvert az oroszok előtt? Zámbélly ezredest és Markovics alezredest kivéve, kik mindketten az osztrák csapatok előtti fegyverletétel mellett szólaltak föl, a többiek mind Görgey indítványa mellett szavaztak.

Az a föltevés, hogy Görgey a tábornokokat és törzstiszteket puszta ámítások által bírta volna a fegyverletételre, egészen téves és nem egyeztethető meg Görgey katonai természetével. Mi egyébiránt Világoson Kiss Ernő, Leiningen gróffal, Querlonde ezredessel stb. beszéltünk erről és meggyőződtünk, hogy nem áltatták magukat üres reményekkel, és a legroszabbra voltak elkészülve. Erre csakugyan minden volt cs. kir. katonatisztnek el kellett készülve lennie a függetlenségi nyilatkozat után; a törvényre való hivatkozásról szó sem lehetett többé és mindnyájan a hadi törvények szigora alá estek, ha a hatalom akkori kezelői azoknak alkalmazását korszerűnek tartották.

A fegyverletétel az oroszok előtt, bizonyára nem volt mód arra, hogy a hadsereg tagjaira, jelesül azon tisztekre nézve, kik előbb a cs. hadseregben szolgáltak, sorsuk enyhítését idézze elő, és az a sértés, melyet Görgey az osztrák fegyvereken gróf Rüdiger orosz tábornokhoz intézett levelének egyik nyilatkozata által ejtett, hogy t. i. készebb hadtestét egy kétségbeesett utolsó csatában megsemmisíttetni, mint osztrák csapatok előtt a fegyvert letenni: — csak a legnagyobb mérvben fokozhatta Haynau elkeseredését.

A haditanácsnak legelőbb is azzal a kérdéssel kellett volna foglalkoznia: ki lesz az úr a fegyverletétel után, s erre nézve ugyan nem lehetett kétség, hogy az nem a minden oroszok cárja lesz. Humanitás ugyan nem tartozott Haynau jó tulajdonságai közé, de nagy dicsvágygyal bírt és kétségtelen, hogy nem hagyta volna maga elől elragadtatni a győzelem babérját, ha választást enged neki Görgey az utolsó percben: vagy a föltételes fegyverletételt elfogadni, vagy pedig a győzelem babérjáról az oroszok javára lemondani.

Minden esetre legészszerűbb volt volna, a fegyvert sem az egyik, sem a másik hadsereg előtt le nem rakni, hanem a hadsereg maradványaival semleges területen játszani le a végső szomorú jelenetet. Görgey ez által alvezérei életét megmentette volna, Ausztriának magának szolgálatot tett volna, és a katastropha óta bajtársaival szemben nem volna azon kivételes állásban, melyet kevesen fognak föl és sokan igen félre magyaráznak, melyet mi azonban tökéletesen átértünk.

Görgey, bármily hadsereg előtt teszi le a fegyvert, bizton számíthatott kegyelemre, ha Rüdiger orosz tábornoknak azt írta is: „Elegendő lenne talán, ha én esem áldozatul“; mert egy tábornok, ki nem csak hadtestét bírja fegyverletételre, hanem valamennyi hadtest és várparancsnokhoz intézett fölhívás által általános lefegyverzést és a háború rögtöni bevégzését idézi elő, legalább is kiméletes bánásra jogosítva van.

Görgey emlékiratában oly nézeteket fejt ki, melyek az összes katonai világgal ellentétben állanak és pillanatig sem kételkedünk, hogy ezek alanyilag komolyan vannak fölállítva, mert merev következetességgel vitatja azokat. Fogalmai szerint a menekülés kisérlete egyének vagy egy hadtest részéről egyjelentésű a gyalázatos futással, és hogy egy hadtest becsületével össze nem egyeztethető a fölött tanácskozni, fegyverletételnél két ellenséggel szemben annak kelljen-e megadni magát, a melyik jobb föltételeket enged. Ily fölfogás a legélesebb ellenmondásban áll egy tábornok első kötelességével, kinek mindenek előtt hadteste s annak minden egyes tagja javáról kell gondoskodnia, és ily rendkívüli helyzetben egy tábornoknak jól meg kell fontolnia, melyik út a jobb, hogy hadteste, kiváltképen pedig alvezérei és tisztjei sorsát kedvezőbbé tegye. A mi végre

a gyalázatos futást illeti, erre nézve megjegyezzük, hogy mióta a világ fennáll, se fejedelmek, se más halandók nem érezték annak szükségét, hogy megkötött kezekkel önként megadják magukat ellenségeiknek, ha alkalmuk volt azt elkerülni.

Görgey erkölcsi nyomást gyakorolt sajátságos nézeteivel tisztjeire. Csak Vetter, ki Radnán állott, midőn a haditanácsba való meghívást kézhez vette, — volt magával tisztában, és kitért az útból, mi sajnálatos volt, mert ő józan fölfogásánál fogva a hadtest sorsára nézve más határozatokat érlelhetett volna meg.

Valóban rejtély, mikép lehet az, hogy oly jó katona, mint Görgey, mindig a fegyverletétel gondolatával foglalkozott. Ez a legjobb bizonyíték arra nézve, hogy ő mint hadvezér nem állott hivatása magaslatán.

Az összeomlás okait a következő megjegyzésekbe foglaljuk össze:

A kormánynak, belpolitikája eredeti céljaitól nem szabad eltérnie, politikáját háborúban a fegyverek sikereihez kell alkalmaznia, nem pedig megfordítva a fegyverek sikereit politikája által megelőznie, különben a hadsereg oly föladat elé látja magát állítva, melyre nem termett, mi csak bátorságát csökkenti. Fiatal hadsereget, melynek életeleme a támadás, nem szabad egy helyi hadművelet végett szüneteltetni, mert ez az ellenségre nézve előnyös és a hadsereg lendületét bénítja. Végre pedig a kormánynak az alatta álló tábornokokkal nem szabad alkudoznia, velők compromissumokra lépni, hanem erélylyel párosult határozottságot kell tanusítania és a legcsekélyebb ellenkezésnél tekintet nélküli szigorral föllépnie.

A hadvezér kötelessége pedig a hadseregnél a legszorosabb fegyelmet tartani és engedelmességre nézve világító például szolgálni, — a kormányt politikai hibák elkövetésénél komolyan inteni, ha azok a hadsereg szellemét érintik és annak vitézségére rosz benyomást tesznek, — nem szabad oly eszméket elfogadnia, melyek nem katonai emberektől legjobb szándékból indulnak ugyan ki, de melyeknek keresztülvitele egy egész hadjárat föladatával azonos, — a kormány gyengéit tekintetbe kell vennie és nem szabad azokat a végből kizsákmányolnia, hogy a kormány rendeleteivel saját akaratát helyezze szembe, annak tekintélyét a hadsereg előtt gyengítse és saját szakálára működjék.

Hogy a nemzeti harc drámai befejezését helyesen méltányolni lehessen, a kormány magatartását Görgeyvel szemben, politikáját és általában az ország helyzetét is tekintetbe kell venni. A magyar forradalom nem önkéntes fölkelésből indult ki, hanem tudvalevőleg törvényes alkotmányharcból fejlődött, melyben rendes magyar ezredek is harcoltak a királyság védpaizsa alatt. Ily viszonyok közt a kormány politikája a hadseregre nem marad befolyás nélkül.

A történelem, emberek és tárgyak megitélésénél kizárólag bebizonyított tényekhez köti magát, és idővel tárgyilagos előadásán kívül még enyhébb itélethozatalra is hajlandó; míg élő kortársainak túlnyomó többsége, a katastropha eltörölhetetlen benyomásai alatt itélnek.

A mit kortársak tehettek, sőt a mit a történelem érdekében tenni kötelesek voltak, abból állott, hogy kétségbevonhatlan támpontok elmondása által az akkori kor vezérférfiai és eseményei megitélésénél segitségére legyenek a későbbi történetirásnak.

Ezt csakugyan meg is tették már a résztvevő pártok a magyar háborúról irt történelmi töredékekben és pragmatikai értekezésekben, még pedig elég bőven, és még most dolgoznak a meglevő történelmi források fejtegetésén, az adatok rendezésén és szaporitásán az ismeretlen vagy még tisztázatlan mozzanatok nyomán.

De ama világtörténelmi harc adatainak tárgyalása még korán sincsen befejezve.

A bécsi cs. kir. hadügyministerium hadi okmánytára és muzeumunk irattár, — mely utóbbinak amaz a kiegyezés vagy a forradalom befejezte után a birtokába jutott eredeti okmányok tetemes részét átengedte, de melyek a kötött szerződés szerint csak ötven évvel az átadás napjától fognak használatra közzé tétethetni, — valamint országos levéltárunk is bir iratokkal ama korból. Még az oroszok is kétségtelenül fognak fontos okmányokat és iratokat irattáraikban rejteni és végre nagy családaink, valamint más magán egyének is birhatnak érdekes adatokkal, melyek nálok letéteményezvék és csak a jövő kor számára vannak fentartva.

Mindazáltal a kortársak, kik saját tapasztalataikat vehetik segitségül, és a jelenkori nemzedék már egyéni itéletet alkothatnak maguknak az eddig létező történeti anyagból az akkori mozgalmas korszak férfiainak jelleméről, cselekvéseiről és tevékenységéről. És a mi a fentemlített irattárakból napfényre fog hozatni, arra lesz hivatva, hogy az elődök itéletét enyhítse vagy élesítse.

De eltekintve attól, hogy a fegyverletétel a vereség leggyalázatosabb módja, mely egy hadtestet érhet, mindaddig, míg az utak és eszközök egy ily katastropha elkerülésére és a katonák physikai ereje nincs teljesen kimerítve: a hadjárat nem szerencsétlen végeredménye, hanem azon okoknál fogva itélendő meg, melyek azt maguk után vonták.

GELICH RIKHÁRD.

RETTEGI GYÖRGY EMLÉKIRATAI

(1762)

Tegnap, idest 2-da Juny ismét ott voltam ebéden; odaérkezék főbíró Mósa László uram, ki is mutatá a gubernium com(m)issióját az ő Felsége rescriptumával együtt, melyben expresse parancsol ő Felsége, hogy a collegiatum judicium [korábban így állt: „felálljon", később kijavítva:] felől, mely is szüntelen fennálljon mint a királyitábla. Isten tudja a consequentiát továbbra mi lészen, de én csak nem improbálhatom, mert mind a törvények folyása ezzel az hébehóba esett székezéssel roszszul volt, mint a causák periclitáltak; annak felette a tisztektől függött a delinquenseknek büntetések, ha jól fizettek a tolvajok, paráznák s mások, ők igazokká tették; a bírót illető mulctákat a tisztek osztották, soha a szegény vármegye assessorának egy pénz se ment soha belőlle, úgy hogy egy falusi bírónak esküttеivel jobban volt dolgok, mint a vármegye assessorinak, mert ritka törvényt tésznek, hogy magoknak egy forintig való poenalitást ne itéljenek; a főtiszteknek is egyéb gondjok a mulctanál nem volt, azért örökké fillották a v(ice)ispánokat, amazok is hogy a gratiában megmaradjanak s a tisztségektől is el ne búcsúztassák, per fas et nefas örökké a mulcta gyűjtésben foglalatoskodtak, de gondolom, hogy elkoppannak ő kegyelmek az afélétől. A gubernium azt parancsolja, hogy a főispánok generalis-széket celebráljanak s adjanak opiniót, hol figáltatik a locus judicii; nálunk inkább hiszem Széken lesz.

A mellett arról is parancsolatja jött ő Felségének, hogy minden cseléd 18 xgert adjon capitis taxát esztendőben; ezt jóllehet nem akará Bethlen Miklós úr másképen érteni, hanem hogy tulajdon a cseléd a maga conventiójából fogja megfizetni, de a cseléd sem lesz olyan bolond, hogy annyival többet ne kérjen ennekutánna. [Későbbi hozzáírás:] Lázár János úr ezzel az udvarnál kedvet lelt, Isten előtt — nem tudom. [Utóbbi két szó felülírás, a kivakart helyen korábban ez állt: „átkot".]

20-ma mentem vala Iklódra udvarbíró Farkas János uram fiacskája keresztelésére oly szándékkal, hogy estvére hazajöjjünk, de ott lévén Keczeli Sándor uram, mutatá a főispán uram levelét, melyben írja, hogy én is elmenjek a magyarósi confluxusra; nehezen vehettem reá magamat, mivel az éjszaka 11 órakor érkeztem haza Rődről s Kolosvárról, az holott egy hetet mulattam. Ugyancsak elmentem feleségemmel együtt s őtet Árpástón hagyván Kabos Ferencné aszszonyomnál Keczeliné asszonyomékkal együtt, mi elmentünk Magyarósra s opiniót adánk a collegiatum judicium felállásáról, melynek sedessit figáltuk Szék városára s ad normam tabulae regiae periodusonként folyván, főbírák, viceispánok, regius percep-

torokon kivül légyenek nyolc assessorok tallarium mellett, de a többi assessoroknak is votuma legyen, inquisitióra kijárhassanak, contractusokat s e. c. t. expediálhassanak, item egy janitor is legyen, a ki által mint egy szolgabíróval a causák proclamáltathassanak; az assessorok salariuma iránt semmi opiniót nem adtunk, hanem feltettük, hogy ad analogiam senatus Cybiniensis ezek is megérdemelnek annyit.

Míg odajártam mind esett az eső, a fűzesi határt a jég is rútul megrontotta.

24-ta Augusti mentem volt Fűzesre, hogy az ott való oeconomiácskát megnézzem.

26-ta mentem Szamosújvárra; voltam ebéden Daniel Tódornál s azt hallám, hogy a tatárok gyülekeznek a Prut-vize mellé. Isten őrizzen bennünket az irruptiótól.

27-ma jöve hozzám Somai Sándor uram, ebéden ott volt ő kegyelme, ment volt Szebenbe a főispán úrral az collegiatum judicium iránt tett oponióval, mely iránt commissio rendeltetik, mely az egész törvényt modificálja, azután a Guberniumnak reportáltatik, onnét ő Felsége eleiben megyen ad confirmandum, azután lesz diaeta s úgy jő ki articulusban.

Úgy kell gondolkozni, hogy most, mint Báthori Zsigmond fejedelem idejében, triumviratus vagyon úgy a generalis Bukow, püspök Bajtai, cancellarius Brukkenthal [a következő három sor szorgalmasan ki van vakarva s helyébe felülírva:] urak ő exellentiájok s ő nagyságok úgyannyira, hogy a kinek valami instantiája vagyon, a fenn megírt urakat kell elsőbben megkeresni, igaz, hogy nem igen jár üres válaszszal az instáns s nem is késik sokáig az ember mint azelőtt való időkben.

15 ezer land-milicia állíttatik most fel, melyben 11 ezer gyalog, 11 ezer huszár és dragonos lesz, egy obrister lesz a commendánsa, de mindenik ezerben lésznek mindenféle fő- és altisztek mint a több regimentekben szintén olyan characterrel, csakhogy fizetések kevesebb lesz; ezek azt mondják, hogy gazdaemberek is lesznek egyszersmind, sőt öt forintot adnak portiót, esztendeig egynek 11 hónapi szolgálatja lesz, fegyvert most adnak nekiek s lovat, mondúrt, de ennél többet nem kapnak, hanem kinek-kinek legyen gondja azontúl magára; sokan jöttek az armadáról tisztek invalidusok, mondurjok condraposztóból, valami auffschlag lesz distinctiójok; nem akarja Bukow, hogy ötezernél több olá(h) legyen köztök, hanem a többi székely s szász. Valjon Úristen mi lesz belőlle, alig hiszem, hogy javára legyen. Azt mondják, hogy ezek lesznek a passusokon, confiniumokban, de én úgy vélekedem, hogy midőn kiállanak, ökeméket felviszik a Prussusra.

Gróf Gyulai József úr a kővárvidéki főkapitányságból propudiose amoveáltatott a derék úriember [korábban így állt: „gróf

Gyulai Józsefet a kővárvidéki főkapitányságból propudiose amoveálta" t. i. Bukow].

Gróf Kornis Ferencet a küküllő-vármegyei főispánságból jubilláltatott [korábban „jubilláltatta" állt], oka nem egyéb, hanem hogy öreg s a diaetákról néha hír nélkül szokott volt kijőni.

Gróf Mikes Antal úr is egy szőrszálon maradott; ez igen drága jeles elméjű ifjú úriember volt, de annyira confundálódott, hogy majd csaknem crassa melancholiában legyen.

Gróf Haller Pál, a b(első-)szolnok vármegyei főispán meghala 22-da praesentis, ez is istenfélő, jó ember vala.

Gróf Bánffi Dénes is künfelejtetett az aulicus consiliáriusságból, itthon vagyon, azt mondják ugyan, hogy kővárvidéki kapitány lesz, ugyan nagy promotió! azért lehetett catholicus ha contentus nem volt a doboka vármegyei főispánsággal, de a mi nagyobb, azt gondolta minden ember, hogy ha Barcsai Gergelyné meghal, tehát felbomlik az az dispositió, melyet tett, melyről írtam felyebb is, — de hogy, sőt most ő Felsége megparancsolta, hogy minden dicasteriumokon, vármegyéken, székeken, városokon, káptalanokban prothocoláltassék. Boldogisten! be nem bottal szoktad verni az embert.

Annyira elindultak minden religióban lévők a testiségben, hogy kevesen gondolkodnak arról, hogy nem mind úgy menyen a dolog végbe, a mint elvégezik magokban, meg sem akarják gondolni, hogy hatalmas megfordítani mindeneket annak, a ki lakozik az égben, ismértessemeg ő Felsége a maga dicsőségét mindenekkel. Amen.

Meghala gubernator urunk ő excellentiája felesége, Teleki Susánna, minekutánna elméjében is megbontakozott volna [későbbi kézzel] a mint volt az híre.

Rútul megvertek bennünket a mult napokban, sok főtiszt esett el, azok között Kemény Lőrinc kapitány; ez harmadik szomorúsága a szegény Kemény László úrnak ő exellentiájának.

Felette nagy intestinum bellum flagrál Muszkaországban, mely következett abból, hogy a minapiban a cár és cárné között valami collisió esett a religió felett, mivel a cár csak superficialis görög vallású volt; a dolog annyira költ abból, hogy a cár dethronizáltatván ad perpetuos carceres condemnáltatott; nagy örömünk volt, mivel a mely segítséget adott volt a cár a Prussus ellen felséges asszonyunknak, revocáltatott, sőt hogy újra segítséget adjon a cárné (mivel azt, idest a cárnét tették volt a muszkák cárnak) felséges asszonyunknak, mindenfelé hallatott; de nézd el az Istennek csudálatos dolgait! Egy [a névnek üres hely hagyva] generalissa, kit is a cár ugyan experpetius carceribus (a hová condemnáltatott volt) szabadított ki, egynéhány ezeredmagával (ugyanis voltak felesen a cárnak jóakarói) azon várra, melyben fogva volt, reámenvén violálta, a cárt kiszabadította, már most fegyverben vannak mind a cár, mind a cárné részéről. [Későbbi kézzel] agyonverettetett s most carissa.

Tegnap jöve a főispán úrnak levele, hogy ad 4-tum Septembris ezen Doboka vármegye felső-járása Borgón legyen s a passuson lévő alsó-járást, a ki is ott strásán vagyon, felváltsa, mivel most újra olyan hírt hozott egy zsidó, hogy az az 80 ezer tatár, mely a minapiban is hallatott, hogy be akar jönni, kik miatt nagy félelemben is voltunk, Bender és Kovászon nevű városok között fekszik most is. Ezek felől sokféle hír vagyon; némelyek azt mondják, hogy Rákóczi Ferenc fia akarna Erdélybe jőni s magát introducáltatni, némelyek azt mondják, hogy regulata militia is lenne köztök s munitiójok is sok vagyon s a Prussus factiója lenne; én gondolkoztam úgy is, hogy talám ott az pogányságban megmaradott ma gyarok, mert constál, hogy vannak most is oda be északra magya rok, kivált hogy azt hallottam felőllök, hogy feleségesek, gyerme kesek s Magyarországra, Erdélyre szándékoznak. Isten tudja, hogy maradhatunk meg. [Későbbi kézzel] Eloszlottak onnat.

Magyarország is generaliter insurgál a Prussus ellen és ad confinia regni táborba száll, mivel már kétízben Verner nevű tőllünk által ment (cum venia mindazonáltal, mivel itt praetereáltatott a promotióval) generalissa kétszer irrumpált, sok ifjat, gabonát, marhát hajtott el.

Telék el ezen 1762-dik esztendő is Isten kegyelmességéből, mely egyébaránt mindenféle földi gyümölcsökkel elég termékeny lett volna, csakhogy felette sok kárt tett a szerfelett való sok eső-zés, mivel elvégezvén az szénacsinálást jórendin, úgy az aratást is, megindultak az esők s igen sok kár esett mind a búzában, mind a szénákban, a szőlő is, jóllehet elég termése volt, a sok hideg esők miá perfectióra nem mehetvén, országszerteszélylyel savanyú borok lettek.

Semmi bizonyos és meritalis jó dolgok országunkban nem estek. Cselédinkre portiót vetettek, mindenikre 18 krt, reánk is nagy dolog ha nem vetnek. A mint halljuk, az országban a dolgok csak imígy-amúgy folynak; elég commissió jő a guberniumból a Bukow, Brukenthal és Hannenheim subscriptiója alatt. Odavan a magyar! Boldogisten mire jutánk! [A következő mondatok jobbadán korábbi kivakart mondatok fölé vannak írva.] Régen jövendölik, hogy kiforgat a szász bennünket a praedominatióból, ihon megesék! a mi magyar uraink s elöljáróink [széljegyzetben] abban hagyják, nincs a ki merjen szóllani. Így szokta az Isten verni az embert, nem bottal. De még hátra a feketeleves!

A békesség iránt kevés reménségünk vagyon, jóllehet úgy elfogyott a népünk, hogy harmada alig maradott, az ellenségnek pedig úgy mondják, hogy csak olyan népe, a mely még harcon nem járt, hanem a hadakozás kezdetitől fogva szűntelen az exercitiumot tanulta, vagyon hetvenezer. Most minden regimentekre jöttek be verbuálni, remundázni; azonkívül bizonyosan beszéllik, hogy

ismét katonát és pénzt kér ő Felséges, mely iránt diaeta hallatik hogy lészen.

Nevezetes emberek azokon kívül, kiket felyebb megírtam holtak meg: Kolosvári György és Pápai Pariz András medicinae doctorok, ez 42 arannyával a szegény Aczél uramnak elmene. A szegény Sombori Sándorné, szép ifjú asszony gyermekágyban Désen az apja Palatkai László uramnál, ugyanott ment végbe a temetési ceremonia, de Kaczkón temették. Dombi László ugyan Désen, ez háromszéki székely volt s ide kiszármazván Szolnok vármegyében v(ice)ispánságot is ért volt. Somkereki Mihály, ez az nagyanyámnak, Csegezi Juditnak szolgája volt, azután került Bánffi Farkas úrhoz szegényhez s ott elsőbben udvarbíró Bonczhidán, azután inspectori titulussa volt, jó oeconomus [a két utolsó szó felülírás korábbi, de kivakart szók helyére] ember volt szegény, ugyanazért becsülte nagyobbára mind az úr, mind az asszony, hogy magáéval együtt az urakét [az utolsó négy szó szintén hasonló felülírás] is megtudta tartani, talám fösvény ember is volt [az „is" szó későbbi beszúrás], ezelőtt egynéhány esztendővel vette volt el Széken Redmeczi Dánielnét, a ki is Bán leány volt, de csakhamar megholt, ugyancsak a Redmeczi jószágában benne maradott minthogy Redmeczi a feleségének, a felesége pedig második urának, ennek a Somkerekinek testálta volt, a haereditás pedig Vesenyei Sámuel komámé [későbbi kézzel] Fűzesen lakóé.

A juris correctión most dolgoznak bizonyos számú arra rendelt ország membrumi, úgymint: tabulae praeses gróf Nemes Ádám úr, b(áró) Sz(en)tkereszti Sámuel, b(áró) Szilágyi urak, procurator Simon és Siménfalvi, azok között kolos vármegyei főbíró Geréb Elek, melyen minden ember csudálkozik hogy adhibe áltatott oda, holott egy tisztességes deák constructiót nem tudna magától mondani, a jushoz sem sokkal tud többet Katónál [az utolsó szó felül van írva a korábban ott állt, dekivakart „lónál" szó helyett], igaz, hogy igen-igen verbosus, úgy hogy lehet mondani felőlle F l u m e n v e r b o r u m g u t t a r e r u m, ugyanazért mondta Bogáti egyszer a contumatián felőlle, hogy csak gágog mint a lúd; arra nézve, vékony reménséggel vagyok a jusnak jó correctiója iránt, ugyancsak inkább hiszem, nem az ő kegyelme eszire bízzák e. c. t. Úgy hallottam, hogy alkalmasint kidolgozták már mind az juris correctiót, mind az assessorokat, úgy azoknak salariumát s fel is küldötték ő Felségéhez ad confirmandum, s a mint hirdetik, minden órán leérkezik, erről alább, ha bizonyost érthetek, bővebben is írok.

Meghala amaz Erdélyben leghíresebb s nagyobb pénzkereső s jószágokat szerző gróf Haller György úr is, ez másfélszázezer forint árra jószágot keresett, sőt többet is; igen magának való sobrák ember vala, teljes életét világi haszontalan dolgokban s szorgalmatosságokban töltötte; de a felesége, Csáki Borbára, a ki is igen rút

termetű, nyomorék és rút ábrázatú s hasonló világon kapó, de másként okos, eszes vala, hét hónappal előtte megholt vala; így lőn vége az rettenetes haszontalan nyughatatlanságnak. Boldog uram! az ő sorsával való megelégedést a kinek engedted, hogy ez hijábanvaló világi hamar elmuló gazdagságot contemnáltam, keresse nállad amaz örökké megmaradót.

Szegény doctor Zoltán, a ki igen derék ember vala, Kolosvárt meghala, úgy Nagyodi is Vásárhelyt, és így egy esztendőnek eltelése alatt öt medicus hala meg.

A békesség is meg lőn a Prussussal igen hirtelen; a conditiókat még nem tudom, hallottam mindazonáltal, hogy a kolosvári pleba us Baló uram panaszkodott a tiszttartójának, Bocskor Jánosnak Apahidán, ki is a bátyámnak kimondotta, hogy a reformatiótól fogva a mennyi templomokat elfoglaltak a catholicusok a protestánsoktól mind viszszaadattassank — a volna egyik conditió, igaz-e vagy nem, nem tudom.

A nagy zenebona még sem szünt meg Csikban s Háromszéken a székelyek között; irtóztató dolgokat visznek végbe egyik az másikon, de kivált az úri- és nemesirend-(ben); a szegény Bornemisza Pált megakarták nyúzni, s meg is cselekedték volna, de elszaladott; a pápista papokra is felette igen haragusznak, mivel a predikálló-székből nagy esküvéssel erősítették, hogy az országból ki nem viszik, régi szabadságok megadatik e. c. t.; már annyira ment a dolog, hogy kivált nemesember és plebanus köztök meg nem maradhat. Ezen disturbium okának kikeresésére generalis Sicskovics bejött, megválik, kin sül. Mondják, hogy Olá(h)országra is ötszáz eddig általment; generalis Bukow, azt mondják, mikor neki referálták, azt felelte: „hadd menjen a huncfut, jobb népet hozok helyekbe“, de én attól felelek, hogy a sváb meglakja azt a földet miattok!

Közli: Torma Károlytól.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Anglia művelődésének története. Irta *Buckle H. Tamás.* Fordítják többen. 10 kötet. Ára füzve 13 frt 20 kr., félbőrkötésben 20 frt.

Ezen korszakot alkotó műről, mely többet ád mint a mit címe igér, — mely nem angol, hanem általános művelődés-történet; a „Figyelő“ (magyar kiadását örömmel üdvözölve) következőleg nyilatkozik: „Fölöslegesnek tartjuk e kitünő munkát bővebben ajánlani a művelt magyar közönségnek Buckle műve uj rendszert teremtett s a történetirók számára egészen uj, a XIX. század fölvilágosodott eszméihez mért irányt jelöl ki; mindent felölel, mi az emberiség szellemi fejlődésére bármi hatással van s mit az eddigi történészek, kik több ízben politikai krónikává tették a historiát, egykedvüleg mellőztek s fölöslegesnek tartottak. Egy biztos rendszeren épült, s minden részben összefüggő egyetemes történet ez, mely gazdag ismeretei, mély kutatásai s megdönthetlen igazságai folytán méltán tartatik századunk egyik legjelesebb tudományos művének. A fordítás, mely több fiatal iró tollából került ki, megfelel a mű becsének.“

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta *Áldor Imre.* 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, Turn-Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrende. Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengeren. Angol előkészületek Kossuth fogadására. Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A new-yorki sajtó banquetteje. Kosssuth toasztja. Menekülteink és a művelt külföld. London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf. Amerika. Halottak és sírkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mű érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

Párisból. Irta *Asbóth János.* Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérése. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir.) Füzve 80 kr.

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kutfők után irta *Lukácsy Kristóf.* Ára 4 frt.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta *Halász Károly.* 80 kr.

Geschichte des Temeser Banats. Von Professor *J. H. Schwicker* Zweite Ausgabe. Preis 2 fl.

„In diesem Buche wird es wohl recht klar, dass die Geschichte Oesterreichs das Spiegelbild jeder seiner einzelnen Theile sei und umgekehrt überall dieselben Strömungen und in Folge derselben Ablagerungen verschiedenen Erdreichs, darauf dann mannigfaltige Frucht emporspriest. Das anschaulichtste und verständlichste Bild hievon liefert das „Temeser Banat“; das anschaulichste weil hier auf kleinem Flecke das Nebeneinander ausserordentlich heterogener Sprache und Kulturelemente am ausgeprägtesten ist. Und das Verständlichste, weil die Bildung dieser zehnerlei Nachbarschaft uns zeitlich am nächsten liegt. Der Hr. Verf. schildert den Boden seiner Geschichtsdarstellung ebenso flüssig, wie auch die historische Erzählung des Ganzen recht angenehm, ja schwungvoll ist.“ (Allg. Literatur-Zeitung.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. *Zsilinszky Mihály* által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányu törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

A Helyszínrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása. Utazási eredmény. Irta felsőszopori *Tóth Agoston Rafael* 2. kiadás 2 ft.

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi miniszter ur megbizásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyujtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

(Lásd folytatását a boriték 4-ik old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

Archaeologiai értesítő. A m. tud. akademia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti *Rómer Flóris* stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy 3 frt.

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta *Rómer Flóris*. Második kiadás 1 frt 50 kr.

Árpás és a móriehidai szt. Jakabról címzett prépostság története Irta *Rómer Flóris*. Füzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelemmel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Römer neve rajtuk áll; azon férfiu neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönhető, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd míveltetn Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatoln kivánnak, Römer művei (ideértve „Archaeologiai értesítőjét") nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasitásssl vidéki muzeumok berendezésére. *Hampel József* által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze. „Az érdekes röpiratban találtató rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becscsel is bírnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlök közelebbi ismerettel birna, ezek nyomán meghatározhatja azokat." („Marmaros".)

Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta *Jakab Elek*, a m. t. akademia l. tagja. A vaskos kötet ára füzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapirói szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth-huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vívott két napi harc után 1849 febr. 12-én lett hadnagy, a sorban, ágyufedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzeti kormánytól dicsérő oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. főkormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki nem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harci eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állitni elé, ama dicső korszaknak oly hü és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyálfalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyü, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a műven átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kimélő és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi hü arcképe diszíti: *Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó, Vetter Antal, Gábor Áron és Csányi Ferenc.*

Államismerettan. Irta Dr. *Pisztóry Mór*. 2. kiadás 1 frt.

„Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik. — Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett művel hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát." („Jogtud. közlöny".) „Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány ujabb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!" (Pesti Napló.)

Budapest. Nyomatott Khör és Wein-nál.

II. kötet. 5. füzet. Ára 60 kr.

HAZÁNK.

TÖRTÉNELMI KÖZLÖNY.

SZERKESZTIK

ABAFI LAJOS

ÉS

SZOKOLY VIKTOR.

1884. DECEMBER.

TARTALOM:

Jancsó Benedek: Kölcsey Ferenc megyei tisztviselősége. — **Szokoly Viktor**: Kosstuh családi intézkedése Világos után. — **Melczer István**: Az 1836-iki országgyűlés történetéhez. — **Iványi István**: A tiszai határőrvidék. — **Id. Szinnyei József**: Komárom 1848—49-ben. — **Torma Károly**: Rettegi György emlékiratai. — **Abafi Lajos**: A magyar emigratió történetéhez. — **Borbély Sámuel**: Egy gúnyvers a Hora-világból. — **Tárca** A nemzeti öltözet ügyében. — Zsidók és görögök Borsodban. — Egy magyar pap üdvözlete a török szultán követéhez. — Magyarország földrajza 158 év előtt. — Milyen volt iskoláztatásunk a mult század vége táján? — Szokoly Viktor. — Történeti repertórium 1884.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

A „**Hazánk**“ havonkint egyszer jelenik meg (julius- és augusztushó kivételével).

Előfizetési ára: egész évre 6 frt., félévre 3 frt.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV. Váci-utca 1. sz.

AIGNER LAJOS kiadványai.

Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikhárd tábornok. Első kötet két színnyomattal. Ára füzve 3 frt 60 kr., félbőrkötésben 5 frt.

E művet a sajtó osztatlan tetszéssel fogadta. A „Vasárnapi Ujság“ pl. következőleg nyilatkozott az első kötetről: „Gelich, maga is részese a hadi eseményeknek, a szabadságharc történetét arról az oldaláról tette tanulmánya tárgyává, melyről eddig legkevésbbé vizsgálták: az ország fegyveres ellenállása szervezésének történetét irja meg, s katonai szempontokból kiséri az eseményeket. Most, mikor még a nagy műnek aránylag csak kisebb része, az első kötet jelent meg, nem lehet itélni az egészről, de látni lehet a munka nagy arányait, az adatok gazdagságát, és azok kritikai feldolgozását. E viharos idők eseményeit nagy tárgyilagossággal adja elő. Sok hivatalos okirat, levelezés, kormány-rendelet egész bőségben áll a szerző rendelkezésére, ugy hogy a szabadságharc hivatalos okirataira, proclamációira nézve eddigelé nincs Gelich művét megközelitő munka. Az előadás világos és tömött. A kiválóbb szereplőket rövid jellemrajzokban mutatja be Gelich az események előadása közben. Nagybecsű, hogy a magyar hadsereg összes fegyvernemét, a honvédség fokonkinti fejlődésének legcsekélyebb részletig terjedő kimutatását is oly gonddal összeállitotta. E tekintetben kútfői munka Gelich könyve. Az is helyes, hogy a honvédségnél a legapróbb osztályok parancsnokainak nevét szintén följegyzé. Bizonyára meg is találja e munka, mely a szabadságharc irodalmának egy nagy hézagát tölti be, a kellő érdeklődést.“

Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Nach archivalischen Quellen dargestellt von Dr. J. H. Schwicker. Preis 4 fl.

Die Kritik hat dieses Werk mit ungetheiltem Beifalle aufgenommen. „Der Verfasser“ (so urtheilt der Akademiker Fr. Pesty in den „Századok“) „hat auf dieses Werk sechs Jahre Arbeit verwendet; er verdient unser volles Vertrauen, denn sein Werk beruht zum überwiegensten Theil auf archivalischen Original-Daten, wo er unsere Kenntnisse sehr bereichert; ebenso wird die Ruhe und Objektivität, welche das Werk kennzeichnen, demselben einen bleibenden Einfluss sichern.“ Die „Wiener Abendpost“ erklärt, dass dieses Buch „thatsächlich eine literarische Lücke in würdigster Weise ausfüllt“; dasselbe biete „eine pragmatische und erschöpfende Darstellung aller an inneren Schwierigkeiten so reichen Phasen, welche das Verfassungsleben der Serben in Ungarn bis heute durchgemacht.“ Und die „Augsburger Allgemeine Zeitung“ begrüsst in einer längern Besprechung dieses Werk „mit reinem Behagen“ da es „zwei wesentliche Vorzüge verbinde: gründliche Sachkenntnis und viel umfassenden, unbefangenen Blick.“ In derselben anerkennenden Weise sprachen sich noch zahlreiche andere Stimmen des In- und Auslandes über obiges Buch aus.

A demokrácia Magyarországon. Irta Beksics Gusztáv. Ára 60 kr.

„Ily cim alatt jelent meg a 73 oldalra terjedő tanulmány, mely egy nagyobb történeti és politikai műnek vázlata és nyolc fejezetben taglalja a magyar polgári osztály keletkezését és fejlődését a legrégibb időktől a jelenig. Jellemzi és magyarázza a magyar közszellem irányzatait történelmünk folyamán és szellemesen mutatja ki s magyarázza azon tünetet, hogy a demokrácia nálunk nem a polgári, hanem a nemesi osztályból fejlődött, miért más jelleme van, mint a nyugati államok demokráciájának.“ (Alföld.)

Az egyetemes művelődéstörténelem vázlata. Irta György Aladár. Ára 1 frt 20 kr. „Szerző jelen műve tankönyv akar lenni a középtanodák felsőbb osztályai, a szakiskolák s különösen tanitóképezdék számára. Mint ilyen természetesen csak dióhéjba szoritott vázlatát adja a művelődéstörténetnek; de ez a vázlat oly kitünő, hogy bátran alapjául szolgálhat egy nagyobb terjedelmű, tisztán tudományos és nem csupán gyakorlati szempontból netalán készülendő munkának.“ (Prot. egyházi és iskolai lap.)

(Lásd folytatását a boritók 3-ik old.)

KOSSUTH LAJOS.

KÖLCSEY FERENC MEGYEI TISZTVISELŐSÉGE.

Kölcsey megyei tisztviselősége a megyei élet hőskorába esik. E korszak 1820 után veszi kezdetét és tart egészen 1848-ig. E korszak küzdelmei folytán keletkezett az a hit, mely az 1848-iki törvényekben szóbeli kifejezést is nyert, hogy a megyék az alkotmány bástyái. Valóban a megyék ez időben nemcsak nagy szolgálatokat tettek a magyar alkotmányosságnak, hanem annak a szó legvalódibb értelmében megmentői is voltak. Mai napság, ha a centralisatió álláspontjára helyezkedünk, ha a magyar állam megszilárdulásának feltételéül az erős centralis parlamentaris kormányt tartjuk, akkor szigorúan elitélhetjük az örökösen zajongó és tiltakozó megyéket; a modern állam fogalmával ellentétesnek tarthatjuk a középponti kormányzást megbénító megyei rendszert; de ez itéletünket nem szabad ráerőszakolni a multra. E multat történelmi álláspontról kell tekintenünk s akkor nem leszünk hajlandók kicsinyelni azt a szolgálatot, mit a vármegyék tettek a magyar alkotmánynak; akkor elfogjuk ismerni minden különösebb conservativ hajlamok nélkül is, hogy a dicasterialis kormányzat hatalmi és alkotmányellenes törekvéseivel szemben a megyei rendszerben magában volt lerakva a magyar alkotmány leghatalmasabb védelmi szervezete.

Az európai forradalmat legyőzött Ausztria absolutistikus törekvései 1817 után kezdettek kiméletlenebb alakban fellépni. Gróf Szedlniczkynek rendőrministerré való kineveztetésével kezdetét vette a legbrutalisabb rendőrállam szervezése. Az országot a külföldtől hermetice elzárták. A külföldre menést megnehezítették, a protestáns ifjaknak pedig a külföldi egyetemek látogatását egyenesen megtiltották. A külföldi könyveket, folyóiratokat és lapokat ha szabadabb szelleműek voltak, kérlelhetetlenül kitiltották. A közoktatást és a sajtót a legszigorúbb ellenőrzés alá vetették. Sőt a titkos rendőrség által még a szabadabb elveknek élőszó által társaságban való terjesztése is lehetetlenné tétetett. Szedlniczky befolyását törvényeink nyilt kijátszásával Magyarországra is rendkívüli módon kiterjesztették, mennyiben törvényeink hézagosságát a rendőri ügyekben lelkiismeretlenül kiaknázták. A helytartótanácshoz és a kormányszékekhez a király nevében rendeleteket küldöttek Metternich és rendőrministere, úgy hogy ezek kénytelenek voltak teljesíteni e rendeleteket.

A megyei rendszert is igyekeztek eredeti lényegéből kivetkőztetni és hatásában megbénítani. A függetlenebb főispánok helyét

üresedés esetén kész eszközökül szolgáló administratorokkal töltötték be. A három évenként tartandó tisztújításokat elhalasztották s az időközben üresedésbe jött tisztviselői állásokat szintén ilyen eszközül alkalmas egyéniségekkel helyettesítették. Sőt, hogy a közgyűléseket is ellensúlyozzák, elrendelték, hogy a megye székhelyén lakó táblabírák állandó sedriát képezzenek. E sedriáknak aztán kötelességük volt a kormány rendeleteit azonnal végrehajtani és csak tudomásvétel végett terjeszteni be a közgyűléseknek. Hogy az administratorok befolyásukat a közgyűlésen is biztosítsák, a kormány utasításából becsődítették e gyűlésekre az alsóbb, az úgynevezett bocskoros nemességet is, és ezek segítségével az intelligentiát leszavaztatták. Az administratorok legfőbb igyekvése volt a függetlenebb elemeket minden rendelkezésre álló eszközzel elidegeníteni és visszariasztani a közügyektől. És ez legtöbbnyire sikerült is, úgy hogy a megyei élet közel volt tönkre jutásához.

Míg azonban egyfelől alattomos háborút folytattak az alkotmány és Magyarország önállósága ellen; addig másfelől igyekeztek a törvényesség külszínével s a magyarnak hizelgő nyilatkozatokkal áltatni a nemzetet. És e célra még a király személyét sem irtóztak felhasználni. Mikor Ferenc király 1820-ban Budát meglátogatta, maga biztatta a nemzetet, hogy szeresse az őseitől örökölt alkotmányt, mert ő is szereti és igyekezni fog, hogy épségben hagyja utódára. Az ősi alkotmányhoz való ragaszkodás már csak azért is szükséges, mert „az egész világ eszelősködik“ (totus mundus stultisat).

A gyanakodó és a forradalmi mozgalmaktól idegesen félő királynak ez időben volt is oka panaszkodni a világ eszelősködésére, mert nemcsak Spanyolországban és Portugalliában tört ki a forradalom, hanem Nápolyban és Piemontban is. Az olaszországi forradalom ugyan elnyomatott Ausztria által, de a győzelem ép úgy nem volt képes megakadályozni a szabadelvű eszmék lassú, de fokozatos terjedését, mint nem a győzelemtől neki bátradott hatalom fokozódó reactionalismusa.

Hogy Magyarországon a szabadelvű eszmék, az alkotmány védelmének gondolata e szomorú időkben nem pusztultak ki véglegesen, sőt csirázásnak indultak, annak két oka van: egy külső és egy belső. A belső okot az irodalmi szellem politikai hatása képezi. Az irodalom nemcsak a nyelvet és a nemzetiséget mentette meg, hanem az ősi dicsőségnek, a mult nagyságának éneklésével a nemzeti aspiratiókat is lángra lobantotta, növelte és táplálta. Az irodalom hatása következtében a nemzet figyelme szellemi érdekei felé fordult s kezdé érezni e tekintetben a kormány intézkedéseinek lenyügöző, sőt megsemmisítő voltát. Csak egy újabb megszorító intézkedés kellett csupán, hogy a szellemi érdekeire figyelmessé lett nemzet jobbjai felemeljék tiltakozó szózatukat. Az alkalom nem is késett

sokáig, mert 1820 január 11-én bocsátotta ki a kormány azt a reactionarius rendeletét, melylyel nemcsak a külföldi politikai lapoknak, hanem a tisztán tudományos és irodalmi folyóiratoknak behozatalát is megtiltotta, kivévén egy pár reactionarius irányú folyóiratét, melyet jónak látott saját érdekében is engedélyezni s egyszersmind a belföldi sajtót is szigorúbb korlátok közé szorította.

E rendelet ellen a megyék egymásután emelték fel tiltakozó szavukat. De a nemzeti közvéleménynek leghívebb kifejezője Barsmegye volt. E megyének e tárgybeli felirata, melyet 1820 március 6-án küldött a kir. helytartósághoz, a legszebb nyilvánulata azon hatásnak, melyet az irodalmi mozgalmak tettek a politikára.

De nemcsak a belső, tisztán irodalmi hatásból származó küzdelem élén állott Barsmegye közönsége, hanem azon másik irányú politikai mozgalomén is, melyet a kormány egy alkotmányba ütköző törvénytelen rendelete provocált. A bécsi kormány már 1820-ban a nápolyi forradalom kitörte következtében tartott troppaui kongressus után jegyzék váltásba bocsátkozott a magyar udvari kancelláriával az iránt, hogy rendeletileg Magyarországon 35.000 ujoncot szedethessen. A kancellária azonban e kivánat törvényessége ellen szót emelt s kimutatta, hogy a rendelet útján való ujonc kivetés ellenkezik az alkotmánynyal és a törvényekkel és sürgette az országgyűlés összehivását. A kancellária ez emlékirata azonban sükeretlen maradt. A bécsi kormány hatalmi elbizakodásában nem akart tudni semmiféle országgyülésről, ragaszkodott a rendeleti úthoz s mindössze is csak annyi engedményt tett, hogy a 35.000 ujonc helyett megelégedett azon hátrálékok kiállításának követelésével, melyek az utolsó francia háború korából fenmaradtak.

A megyék e rendelet ellen tiltakoztak, sőt mikor tiltakozásuk nem vétetett figyelembe, némely megyék az ujoncok tényleges kiállítását egyenesen megtagadták, még a rájok küldött királyi biztos dacára is.

Sokkal nagyobb ellenhatást szült a hadi adó rendeleti úton való felemelése. A kormány ugyanis azt akarta, hogy az eddig váltópénzben fizetni szokott 5,200.000 forint ezüstpénzben fizettessék, miáltal épen 13,000.000 frtra emeltetett volna az adó. A megyék az igy felemelt hadiadó beszedését — az egy Békésmegye kivételével — mind megtagadták. A kormány azonban királyi biztosokat küldött a megyékre. E királyi biztosok aztán némely megyét megszelidítettek, de mások a királyi biztosoknak is ellenszegültek, sőt volt megye, mely elűzte a maga királyi biztosát. A királyi biztosok aztán karhatalommal tértek vissza, fegyveres erővel fogták körül a gyűléstermeket, bezárátták vagy katonák által őriztették lakásukon az ellenszegülő tisztviselőket, a tiltakozó határozatokat a jegyzőkönyvekből kitépették. Legügyesebb védelmi harcot folytatott azonban Barsmegye, melynek tisztikara a királyi biztos közelgésének

hírére lemondott. A királyi biztos megérkezése előtt tartott legutolsó közgyűlésből a királyhoz egy feliratot küldöttek. A párját ritkító szép felirat Plathy Mihály tollából származott és igazán méltó kifejezése a kor alkotmányvédő mozgalmainak.

A kormány elhatározta a passiv resistentia politikájának hőseit pörbe fogatni. Azonban a királyi közügyek igazgatója nem talált e férfiak eljárásában büntetésre méltót semmit s mikor pressionálták, hogy készítse el a vádlevelet, elkészítette, de üresen hagyta bennök az idézendő törvények helyét, melyek alapján kellett volna történnie a vád alá helyezésnek. E bátor eljárásával a királyi ügyek igazgatójá meghiúsította a hatalom terrorizáló törekvéseit.

A kormány lassanként belátta, hogy sem erőszakkal, sem alattomos eljárással nem boldogul, hogy a megyei rendszert, sem az administratorokkal, sem a sedriákkal, sem az alsóbb nemesek becsődítésével tönkre nem teheti, sőt ez utóbbiakat lassanként a nemzetiség és az alkotmányosság gondolata annyira áthatotta, hogy az ellenzék legbiztosabb támaszát rövid időn a kormánynyal szemben bennök találta meg. E meggyőződéstől indíttatva 1825. julius 3-án Bergamoban kelt legfelsőbb királyi kézirattal összehivatta az országgyűlést.

Az 1825-iki országgyűlés minden igyekvése az alkotmány körülsáncolására irányult. Főgondját ez képezte s azért conservativ volt. Magyarországnak pedig reformokra is szüksége volt. Azonban nem mondhatni, hogy ez országgyűlésen a reformok érdekében épen semmi sem történt volna. Igen is történt, mert az 1790-ben megpendített reformok kidolgozására egy regnicolaris deputatió küldetett ki. E bizottság az országgyűlés feloszlatása után is együtt maradt Pesten tartva gyűléseit. A munkálatuk közben felmerült eszmesurlódások sokat tettek arra, hogy a reformok iránti szükséglet és érzék felébredjen a nemzetben. De még több alkalom nyílott erre, mikor a bizottság által kidolgozott rendszeres munkálatokat tárgyalás végett leküldötték a megyékhez. Akarva nem akarva, ujításokról, változtatásokról kellett gondoskozni az embereknek és így az itt-ott felmerült szabadabb eszmék mind szélesebb körben terjedtek el.

De hogy a magyar nemzet a sérelmi politika teréből a reformok útjára tért, abban legtöbb érdeme gróf Széchenyi Istvánnak volt. Első nyilvános fellépte óta eltelt rövid időköz alatt egész sorát hozta létre a különféle közhasznú egyesületeknek és vállalatoknak. De úgy találta, hogy nagy tervei kivitelére egyedül a társadalmi izgatás koránt sem elégséges, azért „H i t e l“ című röpiratával az irodalom terére lépett, hol mindenesetre a legsikeresebb izgatási eszközök állottak rendelkezésre. A könyv jelentősége leginkább abban állott, hogy a politikának eddig divatos tisztán közjogi szempontokból való felfogása helyébe a nemzetgazdasági szempontokat tette.

Azonban nemcsak azt mondotta ki, hogy az örökös panasz helyett lássunk dologhoz, ügyekezzünk magunkat értelmileg és erkölcsileg kifejteni, anyagi jólétünket emelni s magánjogi viszonyainkat, melyek csak a csalónak vagy dologtalannak kedveznek megváltoztatni, hanem azt is, hogy a feladat „hazánknak minden ingadozás nélküli átvarázslata egy elkopott, félig-meddig feudalis, félig-meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő, minden álfénytől kitisztult képviseleti rendszerre."

A könyv óriási feltünést keltett, a conservativeket, a táblabirákat valóságos lázba hozta az alkotmány e kiméletlen kigúnyolása. Felelet nélkül nem lehetett hagyni. A nagy készültségű gróf Desewffy József felelt rá „A Hitel Taglalatja" című röpiratával, cáfolni igyekezvén Széchenyit a conservativek felfogásával és elveivel. Széchenyi Dessewffynek a „Világ" című röpiratával felelt, melyben már rendszeresebben és több meggyőző erővel fejtegette a „Hitel"-ben közzé tett elveit.

Míg Széchenyi könyveivel rázta fel a nemzetet álmából, addig ifjabb Wesselényi Miklós, a nagynevű idősb Wesselényi fia, a megyei gyüléseken kezdette terjeszteni a reform eszméket. Míg Széchenyi a közjogi szempontot majdnem egészen mellékesnek tekintette, addig Wesselényi a reformok mellett a közjogi szempontokat is hangsúlyozta. Az Ausztriaval való vegyes házasságunkat nem tekintette oly változhatatlan alakúnak mint Széchenyi, hanem igyekezett a hitvesi viszony fentartásával Magyarország önállóságát minden eshetőlegességgel szemben is biztositani. Wesselényi határozott ellenzéki politikus volt, míg Széchenyi szeretett a hatalommal békében élni és tervei érdekében hozza a lehetséghez képest simulni is.

Wesselényi és Széchenyi nemcsak jó barátok voltak, hanem eddigi élettörténeteiket illetőleg meglehetősen is hasonlítanak egymáshoz. Ifjú korukat mindketten távol töltötték el a közügyektől, többnyire oly foglalkozás és mulatságok közben, melyek még csak sejtetni sem engedék a szerepet, mi rájok vár. Sőt annyi bizonyos, hogy a sportban és a nővilág körében rendkivüli diadalmas szerepet játszó Wesselényi e korban kinevette volna, Kemény Zsigmond szavaival élve, a pedansokat, kik kötelességről; az ábrándozókat, kik hazáról és a májkórosokat, kik közerkölcsről és polgári erényekről beszélnek.

Széchenyi és Wesselényi Debrecenben ismerkedtek meg egymással. Együtt utazták be Európát és tanulmányoztak a nyugati nemzetgazdasági és politikai viszonyokat. Együtt érlelődött meg lelkökben az a nemes elhatározás, hogy hazájok alkotmányának reformját s nemzetök modern, igazán európai művelt nemzetté való átalakitását tehetségök szerint megindítják és vezetik. Wesselényi nem volt magyarországi birtokos, ősi birtoka Erdélyben, illetőleg a partiumban feküdt. Ez okból, hogy reform működését Magyar-

országra is kiterjeszthesse, birtokot kellett szereznie itt is. Gróf Károlyi György, hogy szándéka kivitelét megkönnyítse, lophágyi birtok részét neki adományozta s így Wesselényiből szatmármegyei birtokos lett és Szathmár megyéből Wesselényi magyarországi működésének székhelye.

E két fiatal főúr volt aztán Szatmár megyében az ellenzéknek, a későbbi szabadelvű nagy reformpártnak erős karú támasza. Vagyon, jellem, ész, hazafiság és nemes fajszeretet egyesült e két hazafiban, mely tulajdonságok nemcsak tiszteletet és népszerűséget szereztek számukra, hanem kivívták az ellenfél tiszteletét is. Gróf Károlyi részén ismerkedett meg Kölcsey báró Wesselényivel. De nemcsak Kölcsey viseltetett a két nagy név örököse iránt tisztelettel, hanem ők is rendkívül nagyra becsülték Kölcseyt. Barátságukra méltatták, politikai pályáján támogatták, sőt Wesselényi küzdőtársa, szövetségese és benső barátja is lett, kivel nemcsak levelezésbe lépett, hanem időről-időre megyei s később országgyűlési politikai actióját megbeszélte s egyetértőleg intézte.

Kölcsey 1829-ben, tehát csak kevéssel az 1830-iki országgyűlés kezdete előtt lépett hivatalába. Szatmár megye akkori politikai iránya, gróf Károlyi György befolyása következtében, már ekkor határozottan ellenzéki színezetű volt. Kölcsey első nyilvános szereplése 1827-ben kezdődött az 1825—27-iki országgyűlésről visszatérő követek üdvözlésével. Aljegyzői hivatalba lépte után számtalan alkalom nyilott aztán a nyilvános szereplésre, szónoki tehetsége érvényesitésére, mert bár csak aljegyző volt, de a már meglehetősen idős Kovács Sándor helyett minden nevezetesebb alkalomkor ő vitte a jegyzői tollat.

A főispáni székre administratorul kinevezett ifj. báró Vécsey Miklóst beigtatási ünnepén Kölcsey üdvözölte. A rendkívül rövid beszéd, bár az alkalmi szónoklatok szokott modorában van tartva, mégis eltér a közönséges alkalmi beszédektől, mert nem hizelgés, túlságos loyaliskodás teszi tartalmát, hanem az alkotmányosságtól áthatott független gondolkozású férfi öntudatos hangja cseng belőle, mikor az administrátor kitüntetésének nagyságát következő szavakkal emeli ki: „Szolga népet kormányozni, szerencsétlen rabelsőség; szabadok közt érni főhelyre, legszebb jutalma a személyes érdemnek.“

Résztvett még azon bizottság munkálataiban is, melynek feladata volt megvizsgálni az ügyet, hogy a megye székhelyének áttétele Szatmárba lehetséges-e, szükséges-e, vagy kívánatosabb, hogy N.-Károlyban maradjon? E tárgyban két beszédet tartott, egyiket a megyei közgyűlésen, a másikat pedig a bizottság ülésein. Sokkalta fontosabb volt azon beszéde, melyet 1830-ban a szatmári adózó nép állapotáról tartott. Az 59. szám alatti jegyzőkönyvhöz csatolt felterjesztés szintén az ő tollából folyt és nem egyéb, mint e beszédé-

nek rövidebb, tömörített foglalatja. E beszéd azért is fontosabb az előbbieknél, mert szorosabban összefügg két nagy reformkérdéssel: a jobbágyok sorsának és az adózásnak kérdésével. E beszédében a kérdést nem Verbőczy szemüvegével nézi, nem azt vizsgálja, hogy a felállított követelés mennyiben felel meg vagy nem a törvény betűjének, hanem statistikai és nemzetgazdasági szempontokból indulva ki bizonyítja be, hogy a kivetett adómennyiség rendkívül terhelő az adózó népre. Beszéde valóságos elemzése az akkori parasztosztály helyzetének. Minden körülményt, minden tényt felsorol, a mi csak egyszer előmozdítja a nép szegénységét, s akadályozza annak vagyonosodását, csak a jobbágyság természetéből folyó okokat nem említi, mintha a parasztság vagyonosodásának nem a robot lett volna egyik legfőbb akadálya.

E beszédében érinti a zsidókérdést is s a zsidók elszaporodását az adózó nép elszegényedése egyik okának állítja. A beszéd folyamán többször reflectál a zsidókra, így nevezetesen, mikor azt mutatja ki, hogy a pálinkafőzés nem képezi mellékjövedelmét a népnek, mert az egyedül a zsidók élelme, kik a mennyit a közteherből magukon viselnek, kétszer annyit hárítanak vissza a népre, hogy a mészárszékek és nyomorult korcsmák szintén a zsidók kezében vannak s így a nép ezekből sem húzhat jövedelmet. Jellemző mindenesetre, hogy a legfelvilágosultabb és a legszabadabb elvű emberek egyike, ki a nép sorsát igazán szívén viselte, hogy vélekedett erről a kérdésről, mely napjainkban mindkét oldalról oly szenvedélyes brutalitással tárgyaltatik. „Egy van csak, a mit még figyelembe hozni bátor vagyok. Az t. i., hogy az adózó nép szegénységének veszedelmesebb forrása nem lehet, mint a zsidók szemlátomást való szaporodása. Az 1804-iki popularis összeírás 2290 zsidó férfiat számlál, 1826-ban pedig 2872 találtatott ezen nemes megye keblében; következőleg a zsidó népesség 582 férfiúval, s ha az asszonyokat is ide számláljuk 1164 lélekkel szaporodott, még pedig azon időben, mely alatt, ha ugyan az említett összeírásokban valami tetemes hiba nem történt, a keresztyén adózó nép száma több mint 16 ezerrel kevesedett meg. Senki sincs a Tek. Vármegye itt ülő tagjai közül, a kinek a zsidók ezen szaporodására a szomszéd Galliciának sorsa eszébe ne jusson. Távol vagyok attól, hogy azon rémítésekre menjek vissza, melyeket Eisenmengernek (Eisenmenger, a Judenthum írója) s a hasonlóknak tudósításai terjesztettek el. De bátran említem azt az iszonyú rajzolatot, melyet Prof. Schulze (Ann. d. Lit. 1805) Galliciának az Izráel fiai által történt lesülyedéséről, az egész ausztriai birodalom láttára előállított. Méltán mondja ő, hogy a mely országban a zsidók megszaporodnak, az vagyoni végromlás szélén áll. S maga az a nevezetlen ugyan, de köztiszteletben álló politikus, ki a zsidókat Franciaországba visszahívatni tanácslá, világosan megintette a hozzánk hasonlókat,

mondván: nem kicsiny és szegény statusba való a zsidó, hanem nagyba és gazdagba. Itt segíti az industriát, ott megöli." (Int. de la France m. ent. I. 427. 1756.)

Egyik igen érdekes beszéde a sorsvonás tárgyában tartott beszéd. Hazánkban eddigelé a katonafogdosás dívott, mely nemcsak igazságtalan, hanem brutalis is volt. Azonkívül a katonakötelezettség a kötéllel fogottak számára nem bizonyos számú évekre terjedt, hanem addig, a míg csak bírtak szolgálni. E brutalis rendszer volt nálunk melegágya a dezentoroknak, a katonaság előtt megszökött betyároknak s okozója azon fonákságnak, hogy a katonaság nagy száma csavargókból, kóborlókból, falu roszaiból állott hogy a társadalom aljára, söpredékére bízták a haza és a nemzet, védelmét. Kölcsey humanismusa kikelt e brutalitás, e fonákság ellen s elitélte a rendszert, mely a haza védelmére szolgáló katonaságot fegyházzá alacsonyítja le. Szerinte gondolatnak is absurdum, bátorságot, lelket és hűséget várni azoktól, kik szíveikben romlottak, a hazához és a hazafiakhoz sem együttérzés, sem közérdek által nincsenek csatolva, mert a katonának polgárnak kell lenni és maradni, azon önérzéstől magasított polgárnak, hogy az egészért magát áldozatul szentelé. Csak ily katonában, csak ily katonákból álló seregben vethet a nemzet bizodalmat és reményt; ily seregre kell törekednünk, s ugyanazért mindent, a mi a katonai pályára mocskot hoz, gondosan kerülnünk.

Mindenesetre figyelemre méltó szép felfogása a honvédelmi kötelezettségnek az időben, mikor a nemzet a nemesi fölkelések üres címével megelégedve, elmulasztotta lerakni a magyar hadsereg fejlődésének feltételeit, mikor a sorkatonaságot, csak amolyan gézengúz parasztokból összetoborzott és összefogdosott zsoldosoknak tekintette a legalis nemzet. Kölcsey e beszédében a fogdosás eltörlését, a sorsvonás behozatalát és a szolgálati idő méltányos megszabását sürgeti.

Ugyancsak 1830-ban tartott még egy üdvözlő beszédet, melyet az 1830-iki koronázó országgyűlésről visszatért követek fogadásánál mondott el. Az 1830-iki országgyűlésnek azonban volt egy másik nevezetesebb mozzanata is, mely nagyobb hullámokat vert, sőt az ellenzéki szellem terjedését határozottan előmozdította. Ugyanis ez országgyűlés sem mulhatott el a nélkül, hogy a kormány ujoncozást ne kivánt volna ettől is. Az országgyűlés ugyanis nemcsak a feltétlenül szükséges 28.000 ujoncot szavazta meg, hanem később némi capacitatiók után a később kivánt 20.000-et is. E tekintetben azonban a követek között némi meghasonlás állott be. Volt ugyanis vármegye nem egy, melynek egyik követe megszavazta a 20.000 ujoncot, a másik pedig nem. A követek e meghasonlása okozta aztán, hogy a megyék ez alkalommal szorosabb vizsgálat alá vették

a követ jelentéseket, hogy lássák: vajon küldöttjeik megfeleltek-e kapott utasításaiknak vagy sem?

Szatmár megyének az 1830-iki országgyűlésen gróf Károlyi György és Csomay voltak követei. Itt is az az eset állott elé, hogy Csomay megszavazta a 20.000 ujoncot, gróf Károlyi György pedig nem. A megye rendei gróf Károlyi relatióját nemcsak éljenzéssel vették tudomásul, hanem kinyomatását is elhatározták, mig Csomay bizalmatlansági szavazatot kapott.

Gróf Károlyi követjelentését sajtó alá adták, de mielőtt megjelenhetett volna, báró Vécseyhez egy decretumot intéztek legfelsőbb helyről, hogy a kéziratot foglalja le s a nyomtatást tiltsa be. Vécsey teljesítette a felsőbb helyről nyert parancsot, de a megye rendei ebben alkotmány sértést láttak és szó nélkül nem hagyhatták. Az 1831-ik március 7-ki megye gyűlésen került szóba az ügy. A főispánhoz az ügyben Eötvös János intézett kérdést. A főispán feleletül elmondotta a történteket. Eötvös nagyon sajnálatra méltónak tartotta az ügyet, de addig hallgatást javasolt, míg a kancellária ez ügyben a megye közönségéhez nem ír. Azonban a dolog nem folyt le ily simán, báró Wesselényi épen abban a pillanatban lépett be, mikor Eötvös leült. Egy dörgedelmes szónoklatban kelt ki Csomay ellen, ki szerinte elárulta a megyét, átkot és gyalázatot kiáltott az áruló fejére s a nyomtatványok ügyében felírást javasolt a helytartó tanácshoz. Geöcz pedig a feliratot egyenesen a nádor személyéhez kívánta intéztetni. A gyűlés ezt az indítványt fogadta el és egyszersmind kimondotta határozatul, hogy ezután a követeket meg kell esketni utasításaikra. Csomay eljárása ellen óvást tettek s elhatározták, hogy ezt az óvást a következő országgyűlésen követeik által az országgyűlés napló könyvébe is beigtatják. E közben azonban Csomay mentegetődzését is felolvasták, ki azzal mentette magát, hogy a dolog nem úgy történt, mint azt az országgyűlés naplói mondják s azért azt, mi e naplókban áll, saját állításának nem fogadhatja el, egyszersmind lemondását is benyujtotta. Ekkor aztán Csomay valamelyik tisztelője az indítványozta, hogy Csomaynak szavaztassék jegyzőkönyvi elismerés. Ez indítványra újból Wesselényi felelt, hangsúlyozván, hogy a rosz hazafi nem érdemel köszönetet. A tett indítványra a fentebb említett határozat lőn a felelet. (48. jegyzőkönyv.)

A nádorhoz intézendő feliratot Kölcsey készítette el. Előadja a tényállást és kérdi, hogy miben bünös a megye, hogy ily gyors és törvényen kívül álló intézkedés végrehajtására volt szükség? Hiszen, hogy nyomtatás alá bocsátottak egy iratot, az nem lehet vétek, miután a megyének joga van nyomtatni. Talán az irat tartalma képez büntetendő dolgot? De ez is alig gondolható, mert szíveikre tett kézzel mondhatják, hogy a magyar szent koronának s az azt hordozó dicsőséges főnek, az alkotmánynak és törvényeknek

nincsenek hívebb, engedelmesebb, áldozatra és halálra készebb jobbágyai, mint Szatmár megyének közönsége. (Iksz. 565. Kötetszám 105. Ir. szám 5. 1831. korm. köztárgy.) A nádori leirat súlyosabb volt, mint gondolták, különösen a követek eljárását támadja meg, úgy nyilatkozván a jelentésről, hogy nem olyan, mint a milyennek azt a magok hivatalát méltó országgyűlési követektől várta volna, hogy abban sok a történt dolgokkal meg nem egyező, félre magyarázó s a cs. kir. Felség kimutatott kegyelme iránt tartozó köszönetet nem gerjesztő helyek találtatnak. Nem tévedünk, ha a nádori leirat élét gr. Károlyi György személye ellen intézettnek véljük.

A megye rendei a nádori itélettel szemben védelmökbe fogták újabb felterjesztésökben a követeket, kijelentvén, hogy azok, a mik a követi jelentésben foglaltattak, csak javaslatok voltak és nem bírtak határozati jeleggel: „Nem is voltak azon javallatok kötelezők, vagy kötelező erejűek s hogy csak hazafiúi indulatokból eredt, s annak idejében, ha tetszeni fog, bővebb figyelembe veendő gondolatok gyanánt vétettek: jegyzőkönyveink hitelesen bizonyítják. Így érzettünk s így érzünk mi most is, az annyiszor szóban forgott jelentés felől s következőképen annak szerzői is, a mi, cs. kir. Fenséged által kemény feddés alá vett követeink felől sem érezhetünk másképen. A mennyiben ugyanis cselekvésök módját s kinyilatkoztatott principiumaikat helyben hagytuk s jegyzőkönyvünkben nyilván kifejeztük, annyiban kötelességnek tartjuk kinyilatkoztatni, hogy mind tudományokkal, mind erkölcsiségökkel teljes megelégedésünket nyerték meg, s vétkezni csak akkor vétkeztek, ha a lángoló hazaszeretet vétetnek mondathatik. Ugyanazért őket a cs. kir. Fenséged által reájok mondott nehéz itéletre méltatlanoknak valljuk lenni.“ A megye rendei szerint a sérelem ez ügyben abban áll, hogy a megye végzése a nádor és a helytartótanács kikerülésével semmisítetett meg titokban, ismeretlen hatóság által, ismeretlen ok miatt és ezért újból is kérik a nádort, hogy jogánál fogva ne engedje meg, hogy a saját alkotmányi szabadságában álló törvényhatóságot ismeretlen bánásmóddal, meg nem szólítva, ki nem hallgatva, itélet alá vessék. (Iksz. 1625. Kötetsz. 105. Irom. 5. kötet.)

A zajosabb megyei gyülések sorát ez azonban korán sem rekesztette be. Ilyen zajos gyülések közé tartozott az is, melyben a megye rendei nem veszik tudomásul az országgyülés elhalasztását a cholera miatt, sőt sürgetik, hogy haladéktalanul megtartassék, mert időközben számtalan alkotmánysértés történt, így több I. 8-ban foglalt nemesi jog függesztetett fel, a megyékre kir. biztosok küldettek s a levéltitok megsértetett. E gyülések lelke természetesen mindig báró Wesselényi volt. Ő vezette, ő irányozta ezt a rendületlen, sőt mondhatni tekintetet nem ismerő ellenzéki politikát. De egyszersmind Wesselényinek és Kölcseynek is köszönhette Szatmár megye, hogy rövid idő alatt az ország vezérmegyei közé emelkedett.

Az 1831. március 7-én s folytatólag tartott megyei közgyűlésen alakult meg az a megyei bizottság is, melynek feladata volt az 1825—27-ki országgyűlés által kiküldött regnicolaris bizottság munkálatainak megvizsgálása s ennek alapján a követi utasítások elkészítése is e reformmunkálatok egyes pontjaira vonatkozóan. A bizottság tagjaivá választattak: gróf Károlyi György, báró Wesselényi Miklós, Isaak Sámuel, Swaitzer Gábor bányatanácsos, Eötvös János, Uray Bálint, Kende Zsigmond, Nagy Károly és Kölcsey Ferenc.

A munka, mi ez által Kölcseyre nehezedett, nem volt csekélység, mert mint maga írja Bártfaynak, a bányászati szakot kivéve, minden szakban neki kellett dolgoznia. E munkálatokban azonban Nagy Károlyban, a megyei főügyészben segítőre és támogatóra talált. Nagy Károly egyike volt azoknak az embereknek, kik csendes kis körben munkálnak, oly tehetséggel, oly tudománynyal, mely számukra a szélesebb körben való és nagyobb hatású szereplést is sikeressé tenné. Míg Kölcsey inkább status philosophiai és jogbölcseleti ismeretekkel bírt, addig Nagy Károly a tételes törvénytudomány és a közjogi ismeretek terén multa felül Kölcseyt, úgy hogy e téren Kölcsey számtalan útbaigazítást és felvilágosítást nyerhetett tőle. A rendszeres munkálatok elkészítésének érdeme e két férfiú munkásságáé. Különösen a szabadabb elvű nézetek és elvek diadalra juttatása. A reformok sarkpontját ez időben a jobbágyság, az urbér és az adó képezték. A régi magyar alkotmánynak az a része volt leginkább elavulva, mely a nemesi kiváltságokat és a jobbágyságot tartotta fenn ellentétben az idők szellemével. A reformok kérdése tulajdonképen e két ponton fordult meg s azért gondolhatni, hogy a pártok küzdelme ezekre vonatkozóan volt a legkiméletlenebb. Ez időszak, illetőleg e néhány év volt az az átmenet, mely alatt Széchenyi, Wesselényi és az irodalom közremunkálása rohamosan kifejlesztették a reformok és a szabadelvű újítások iránt való érzéket a nemzetben, úgy hogy az 1832-ki országgyűlés már megnyithatta a reform országgyűlések sorát, a korszak küzdelmei pedig e két kérdés körül kezdettek csoportosulni.

Rövid idő alatt a rendszeres munkálatok ügye annyira előhaladt, hogy nagy részét már nyomtatás alá lehetett adni. A kinyomatásra azért volt szükség, mert Kölcsey szavaival élve, a megyék párokat vártak belőle. Ugyanis a közelmult alkotmányos küzdelmei alatt szokásossá lett a megyék között, egymásnak határozataikat, feliratait megküldeni tudomásvétel vagy pártolás végett. Ez eljárás pótolta a nyilvánosság hiányát, helyettesítette a hírlapokat s lehetővé tette, hogy a megyék bizonyos fontosabb kérdésekben egyöntetüleg járhassanak el, küzdelmeikben egymást támogassák és lelkesítsék. A reformeszmék terjedésére rendkívül jó hatással volt a rendszeres munkálatok e kicserélése is, mert egyik

megyében egyik szabadelvű nézet nyert öntudatosabb kifejezést, a másikban pedig a másik, s így az itt jól formulázott reformeszme a másik megyében nagyon könnyen felkelthette, sőt szükségletté is tehette az öntudatlan, még kellő formát nem nyert reform eszméket és törekvéseket.

A nyomtatás azonban technikai és más egyéb akadályokba is ütközött. A nagy-károlyi könyvnyomtató, Görgei négy ívnél nagyobb munka elkészítése hiányos felszerelése miatt nem igen vállalkozhatott. Pestre gondoltak, de Pesten a censor imprimatur-ja nélkül egy nyomdász se mert vállalkozni ilyesmire. Az imprimaturt pedig az akkori censortól, Dreschertől nagyon nehéz kinyerni, mert ő valószínűen a megyei szabad szellemben készült írást censurálni nem meri, hanem mint Kölcsey játékszíni beszédével tette, előbb felterjeszti a kancelláriához, honnan pedig minden bizonynyal ere deti alakjából kiforgatva kerülne vissza.

A munkálatokat azonban nem kellett Pestre küldeni, mert Görgei Nagy-Károlyban felvállalta a nyomtatást. Ivet ív után szándékozott kinyomatni, s így aztán hetenként három ívet elvégezni; betűi ugyan kopottak voltak, de gróf Károlyi György ezen is segített, a mennyiben Pestről egészen új betűket rendelt a saját költségén. A nyomtatás azonban sehogy se akart megindulni. „Mert nálunk factiók támadtak írta Bártfaynak 1831 december 19-én — s ezektől féltében az ord. vice-ispány a nyomtatást megengedni nem merte, mindaddig, míg a munka valami generális gyűlésen keresztül nem megy. Ők lássák! Én sem factióktól nem félek; sem akár mint üssön ki a dolog, fejemet a falba nem verem. A ki magáét megtette, nyugalmas lélekkel teheti kezeit keblébe, bár úgy bánjanak is vele, mint máshol az Aristidesekkel és Phocionokkal bántanak. Tudnod kell, hogy én és mi, sem Aristidesek, sem Phocionok nem vagyunk ugyan nagyságra és erőre, de sorsra igen is. Egyszóval a deputationális munkákért én és Nagy Károly arattunk gyűlölséget.“

Ez időben a rendszeres munkálatokkal volt teljesen elfoglalva, de fájdalmára az ügy mindenféle akadályokba ütközött, úgy hogy nem lehetett közgyűlés elé vinni, pedig a kinyomatást az alispán a közgyűlés jóváhagyásától tette függővé. Kölcseyt február 13-án este egy baleset érte, mely hosszasabb ideig meggátolta a megkezdett munka folytatásában. Egy pohár véletlenül szétpattant, s a belőle kiugró üvegdarab balszeme felett homlokán egy másfél hüvelyknyi hosszú mély sebet vágott, mely seb bár az orvosi segitség folytán semmi nagyobb veszedelemmel nem járt, de lehetetlenné tette huzamosb ideig az írást és olvasást, sőt miután szobáját el nem hagyhatta, még a megyei közgyűlésen sem vehetett részt.

A míg így húzódott, halasztódott a rendszeres munkálatoknak közgyűlések elé terjesztése, az alatt az ellenfél is mind jobban ösz-

szeszedte magát. Az ósdiak különösen a jobbágy és az adókérdésekben kifejezést nyert szabadabb elvek ellen zúgolódtak úton-útfélen, s miután tudták, hogy e szabadabb elvű eszmék Nagy Károlytól és Kölcseytől származnak, a harag boszús kifakadásai leginkább ellenök voltak intézve. Kölcseynek, bár tisztában volt azzal, hogy mit várhat a nyilvános élet embere jutalmul a tömegtől, mégis fájt e kiméletlenség és az emberek hűtlen ingadozása, melyet épen azok részéről tapasztalt, kiktől legkevésbbé hitte volna. A fájdalom e hangjai csengenek fülünkbe 1832 március 14-ről Bártfayhoz írt levelének következő soraiból: „Fogtad hallani, hogy a Szatmár vármegyei főnótárius hivatalát lemondá, s Kölcsey helyette ki nem neveztetett. Ez aki nem nevezés igen rendes felelet a juniusi levélre, melyben a statusok, grófod felszólítására az én kineveztetésemet kérték vala; s hiszed-e hogy mind ennek az orsz. küldöttség munkáival véghez vitt dolgozásaim az okai. Most Szatmár vármegyében semmit nem hallanál egyebet, tüzes fenekedésnél gróf György, Wesselényi, Geöcz, Nagy Károly és en ellenem. Mi vagyunk tehát a megye veszedelmes emberei. S miért és mióta? Eddig legalább a megye szégyenét és kárát nem óhajtottuk. Most még Csomay is szarvakat vesz; s Kende a homo versatilis életre és halálra kötött vele szövetséget. S ez a magyar nemes charakteri vonása? Bizony, bizony mondom neked: a mohácsi nap után következő gyalázatos és forgandó élet nyomai mai napig látszanak rajtunk. De némuljunk el. Nem méltó, hogy a barátságnak szentelt sorok fekete vonásokkal undokíttassanak el. Azonban elhiheted, hogy nyugalmam egy percig sincs megháborítva. Még ifjúságom elején választottam a jegymondást: *malignum spergere vulgus*. Kevesektől, de jóktól becsültetni életem egyetlen törekedése s ezt talán elértem."

Sajatságos mindenesetre, hogy a kor küzdelmei mily lenyomó hatással voltak lelkére. Míg mi a távolból e küzdelmekben a nemzet művelődése és előhaladása ügyét látjuk folytonosan diadalmasabban kibonyolódni, addig Kölcsey a küzdelem zajában csak aljasodást, romlottságot és pusztulást látott mindenütt. Az akadályok, mikbe a nemzeti szabadelvű előhaladás ügye minduntalan beleütközött, őt pessimistává, a nemzet jövendőjében kételkedővé, sőt kétségbeesővé tették. Az 1830-iki események hatása alatt írta *Zrinyi dalát*, melyben a hont keresi, melynek szent földére, győzelemben hulla Árpád szent vére, és nem találja sehol, mert más faj állott a kihunyt helyére, mely már csak névben él csupán.

Nemcsak a rágalom, a szenvedélyes és hálátlan kifakadások sértették szívét, hanem az is, hogy ez emberek mézes szavakkal igyekeztek édesíteni keserű tettöket, sőt talán ez még inkább. A főispáni helytartó, ki Kölcseyt a lemondott Kovács Sándor helyére a rendek kérése ellenére sem nevezte ki, e keserű tettét szintén

mézes szavakkal igyekezett enyhíteni. Barátságos levelet írt, melyben meghívta magához Nagy-Bányára. „Nagy kegyesség a vicenotariusra nézve — írja Bártfayhoz említett levelében, de Kölcsey minden esetre a vicenotariusnál felebb tartja magát. Azt írám N.-Bányára, hogy mint Marquis Posa a spanyolban: úgy én a magyarban büszkeséget kivánok és bátor valék nem menni. Azoknak az uraknak legalább alkalmatosságok akadt látni és hallani egy nem mindennapi scenát.“ A rendkívül szerény jellemű Kölcseyre igen szép világot vet e tette, mennyiben tanuságot tesz azon öntudatos büszkeségről, mely neki megtiltotta a hizelgést, a kegykeresést épen úgy, mint a mások lenézését. Pozsonyi követsége idején alkalma volt megismerkedni nemcsak Széchenyivel, hanem az ország többi legelső mágnásaival is. Jól esett mindenesetre neki ezek részéről a figyelem és a becsülés tanusított jele, de épen ezért az itt tanusított nemes büszkeségénél és öntudatánál fogva nem is esik kétségbe, mikor ezek politikai magatartásáért és kinyilatkoztatott szabadelvű nézeteiért feltünő módon kerülik. Nem ingadozik egy pillanatig se hitében a nagy urak kitüntető mosolyáért és sok esetben kétes értékű barátságáért.

Lassanként azonban a rendszeres munkálatok a megyei közgyülés eleibe kerültek. Azonban a körülmények a munkálatokra nezve egy csöppet sem voltak kedvezők. Nemcsak az ellenfél gyült össze nagy erővel, hanem a munkálat pártolói közül is a legbefolyásosabb emberek hiányoztak. Gróf Károlyi György nem volt otthon, Wesselényi meg nem jöhetett, egy párbajban kapott sebe lehetetlenné tette neki a jelenlételt. A főispáni helytartó a győzelmet már egészen biztosnak hitte, mert időközben az a hír is elterjedett, hogy Wesselényi párbajban kapott sebében meghalt. A hír többnek látszott kósza hírnél, sőt annyira felöltötte a bizonyosság látszatát, hogy gróf Károlyi bélteki tiszttartója a hír hallatára a szokásos törvényes formaságok által Lophágyot, melyet Wesselényi gróf Károlyi adománya folytán élethosszig tartó joggal bírt, visszafoglaltatta. De alig volt vége a törvényes ceremoniáknak, mikor a sebéből felgyógyult Wesselényi egyszerre csak a tiszttartó nagy csodálkozására megjelent a jószágon, hogy maga nevessen legjobbat a tiszttartó túlbuzgósága által okozott komikus helyzeten.

Az administrator abban a hitben, hogy Wesselényi ellenzékeskedésétől nem tarthat, egyszersmind a tisztújító közgyülést is közelebbről kilátásba helyezte. A május 7-iki közgyülésre még Nagy Károly sem jelent meg, mert meg volt győződve, hogy Wesselényi és Károlyi György távollétében úgy se vívhatnának ki semmit. A bizottság munkálatainak védelme egészen a Kölcsey vallaira nehezedett, csupán csak Geőcz alispán támogatta feltétlenül mindenben, míg a bizottság jelenlevő másik két tagja Kende és Eötvös János csak egyben-másban, és akkor is langy melegen.

Legelőször is a bevezetést olvasta fel Kölcsey, melyben a munkálatban kifejezett elvek voltak előadva. A bevezetést azonban nem fogadták el, mert azt mondotta a többség, hogy e bevezetésben kár volt bevallani a hibákat és a hitelt emlegetni, s aztán utóvégre a küldöttségnek joga sem volt bevezetést írni. A bizottság azt kívánta, hogy a bizottság dolgozata hagyassék meg úgy, a hogy van s a közgyűlés észrevételei külön jegyzőkönyvben csatoltassanak mellé, mint Pest megyében. De e kívánságra az volt a felelet, hogy nekik Pest megye nem szab rendet, s elhatározták, hogy a bizottság munkálatait nem fogják eredeti alakjában levéltárba tenni, hanem csak a közgyűlés által átdolgozott alakban.

Így folyt ez minden egyes pontnál egész délelőtt. Az urbariumi munkálat délutánra maradt. Ezt már a főispáni helytartó csak mintegy magán conferentia alakjában kívánta tárgyaltatni. Kölcsey felolvasta a bizottság munkálatát. A megbotránkozás óriási volt, mikor Kölcsey a Hitel nyelvével a nemesség elpuhultságáról, sülyedéséről, fizetési képtelenségéről, adóelvállalásról, közös teherviselésről beszélt. Természetesen a bizottság munkálatának ez a része nem fogadtatott el. Hasztalan beszélt, hasztalan kapacitált és könyörgött Kölcsey ez értekezleten, mert a nemesség a házi adó elvállalásáról mit sem akart tudni, csupán a követek napi díjának fele fizetésébe egyezett bele. Az értekezlet után, sokan hálát adtak az administratornak, hogy elég tapintatos volt ez értekezletnek zárt és magánjelleget adni, mert ha a nagykárolyi bíró meghallotta volna felolvastatni a közgyűlésben, bizonyára kész lett volna a revolutió. Sőt a gyűlés után egyik nagybátyja egész megbotránkozva mondá: „Ocsém, az ily beszéd inkább illenék paraszthoz, mint Ond vezér unokájához!“

A gyűlés eredménye mindenesetre leverő volt a szabadelvű párt férfiaira nézve, mert így rendkívül nagy volt a kilátás arra, hogy a hozott végzéseket az országgyűlésre küldendő követeknek is utasításul adják. E körülmény rendkívül leverőleg hatott Kölcseyre: „Ezekből láthatod — írja Bártfaynak 1832. május 12-én — mi kár nekünk, hogy grófod és barátja jelen nem lehettek. Ez most visszapótolhatatlan kár. A most végzettek fognak a követnek utasításul szolgálni: s ily utasítások mellett követ lenni ki óhajt! Keservesen megbántam, hogy valaha publicum elébe léptem. A literatori pályán legalább azt önthettem papirra, a mit akartam.“

A május 7-én s folytatólag tartott közgyűlésen az administrator remélte, hogy Wesselényi nem lesz jelen s így terveit annál könnyebben kiviheti, a tisztújítást a legközelebbi közgyűlés alkalmával kilátásba helyezte. Azonban Wesselényi felgyógyulásával a főispánnak elment minden kedve a tisztújító közgyűléstől. A szeptemberi közgyűlés ideje is elérkezett, de a tisztújításnak még csak híre se volt. A közgyűlésen maga az administrator se volt jelen,

hanem egy levelet küldött, melyben a tisztújítást október 15-re tűzte ki.

Október 15-ike is elérkezett, de a tisztújítás megint elmaradt. Az elmaradás oka meglehetősen komikus körülményekkel van összekötve. A „Hazai Tudósítások“ ugyanis azt a hírt hozta, hogy báró Vécsey helyébe Isaak Sámuel udvari tanácsos fog kineveztetni főispáni helytartóvá. A hír Vécseyt egészen megrémítette, egész feje vesztetten szaladt ki Szekeresre Isaak udvari tanácsoshoz, megtudni a dolgok valódi állását. Isaak azonban az egészről még kevesebbet tudott, mint maga Vécsey, ki már a hír első hallatára ki is költözött a megyeházból: „Gonosz egy anekdota — írja Bártfaynak — de az ég irgalmazzon a földnek, melyet a gyöngék kormányoznak.“

A bizonytalanság azonban nem sokáig tartott, mert Vécsey báró csakhamar meggyőződött, hogy állása nincs megingatva, sőt eléggé szilárd. E közben a cholera miatt elhalasztott országgyűlésre megkellett választani a követeket is. A követválasztást az administrator november 6-ra tűzte ki. A rég sürgetett tisztújítást pedig november 15-re.

A követválasztási mozgalmak megkezdődtek. A feladat volt szabadelvű követeket választani s azokat hasonló utasításokkal látni el. Wesselényi maga is szeretett volna követ lenni, még pedig Kölcseyvel együtt. Wesselényinek azonban már ez időben rendkívül sok ellensége volt Szatmárban. Féltek kiméletlen ellenzéki politikájától, aztán meg nem is igen szerették, hogy az erdélyi mágnás viszi a vezérszerepet Szatmár vármegyében. Az ósdiak és a kormány emberei határozott ellenségei voltak, az ellenzékiek közül is az óvatosabbak, mérsékeltebbek nem örömest voltak követői faltörő kos politikájának. A követségtől azzal az udvarias bókkal ejtették el, hogy nagyobb hasznára fog lenni az ellenzék ügyének, ha a felső házban foglalja el helyét és áll az ellenzék élére. Egy általában különösen kormánypárti körökben szerették Wesselényit Magyarországon jövevénynek tekinteni, mire maga a nádor adta meg a példát az 1830 iki országgyűlésen, mikor Wesselényit az ujonc-kérdésben tartott heves ellenzéki beszédéért a következő szavakkal rótta meg: „e beszéd, mely inkább tévútra vezetni, mint meggyőződést eszközleni képes, csak azt bizonyítja, hogy a jövevények, mivel közügyeinkről csak felületes ismeretekkel bírnak, téves elfogultságban élnek.“

Követekül a november 6-án tartott követválasztáson Eötvös Jánost és Kölcsey Ferencet választották meg a megye rendei. Ez alkalommal két beszédet tartott: egyet a követválasztás előtt, a másikat pedig megválasztatása után. A második beszéd tulajdonképen csak egy pár szóból álló köszönet a rendek bizalmáért. Az első már terjedelmesebb, de ez sem felel meg a ma úgynevezett programm-

beszédeknek. Inkább csak egy üdvözlő s a választást megnyitó bevezető beszéd, de azért sokban igen érdekes világot vett Kölcsey alkotmányos felfogására. A legszebbnek, a legmagasztosabbnak tartja az alkotmányos rendszert, mert abban a törvényt a nemzet és a király egyetértőleg hozzák s így a törvény nem parancs, nem rendelet, hanem kétoldalú szerződés, mely mind a kettőt egyformán kötelezi: „Mi lehet elragadóbb tekintet, mint midőn király és nemzet kölcsönös frigyben lépnek fel, s egyesített jogokkal hozzák a törvényt, mely szabad embereket kötelez? E jelenet érdeke nem veszthet semmit, bár gyakran, bár naponként forduljon elő. Mert a nagynak, a felségesnek behatása győzedelmes erővel kapja meg lelkeinket. Nagy pedig és felséges gondolat, mely a törvényhozási egyesületben fekszik; ez egyesületben, hol közügy és magányos jogok, királyi hatalom és népszabadság egymást testvériesen mérséklik: ki e gondolatot teljes kiterjedésében felfogta, az érzi; mi különbség van a föld közt, melyhez valakit történet ragaszt, s a haza közt, mely a szívben él, s míg ez el nem romlott, bármi ég alatt, bármi folyók partjain élni fog . . . Isten oltalma alatt nyugszik a legszebb rendszer, melyet valaha társaságba lépő rokon nemzetségek feltaláltak. Így állottunk, mikor még elődeink fejenként harci készületben jelentek meg a Rákos melletti síkon; így állunk ma is, midőn annyi súlyedéssel fenyegető baleset között megtartva függetlenül választott képviselőinket küldjük helyettünk, hogy meghagyásainkat tiszta kebelben híven megtartsák; tekintetünket, hasznainkat s az ország és korona egymástól válhatatlan jogait a lélek minden erejével védelmezzék; jutalmokat a közelégedésben, büntetésöket a közutálatban találván. Így fogunk állani majd gyermekeinkben, unokáinkban is, mert előbb el kell a magyar névnek és népnek a földkerekségéről tűnnie, mintsem ezt a sors legbecsesebb ajándékát elveszesse; s ha egyszer elvesztette, akkor nekünk sem gyermekeink, unokáink többé nem lesznek."

Kölcsey megválasztatása után megválasztották az utasításokat készítő bizottságot is, Wesselényit azonban e bizottságból is kihagyták, mit Kölcsey nagyon fájlalt és nagy méltánytalanságnak tartott. „Itt van báró Wesselényi is tűrhető egészségben — írja Bártfaynak 1832. november 7-én — óhajtott volna követ lenni velem; de róla tudni nem akartak. Ám legyen, hiszen szabadságukban állott, hanem a méltatlanságot, hogy az instructió készítő deputatióból is kihagyassék, bizony nem kellett vala csinálniok."

Alig zajlott le a követválasztás, már is küszöben állott a tisztújítás, mely mint tudjuk november 15-re volt kitűzve. A tisztújítás reggelén jókor összegyűlt az alsóbb nemesség és izgattatva a különböző jelöltek korteseitől elkezdett rokoncátlankodni. A kicsiny és roskatag megyeház udvarán a választási actus megejtésére sátrak, asztalok és padok voltak felállítva; a dulakodó alsóbb nemesség

ezeket azonban összetörte, mit megtudva a főispáni helytartó, vonakodott megtartani a közgyűlést, azonban mikor a zaj becsillapult, mégis kitűzte a választást. A győzelem csakugyan, mint előre lehetett látni, mint Kölcsey mondja az ifjúságé, az ellenzéké lőn, menynyiben alispánokká a párt jelöltjei: Kende Zsigmond és Uray Bálint választattak. Mikor minden választás alá eső tisztviselő megvolt választva, akkor a főispán kinevezte főjegyzővé Kölcsey Ferencet, aljegyzőkke Mátay Antalt és Domahidy Gedeont. A megye rendei ez alkalommal is óvást tettek a kinevezés ellen, megakarván óvni választási jogukat, bár másfelől teljes megelégedésökre szolgált a kinevezés. Kölcsey ez alkalommal is tartott egy beszédet, melyben a lelépő tisztikar nevében a választás megkezdése előtt elbúcsúzott a rendektől. E beszédben a választás, az az önkormányzat jelentőségét fejtegeti mondván: „Szabadságot, törvényt és terheket maga adott a nemzet magának; illő tehát, hogy azokat is, kik e három nagy tárgy őrzésére, kiszolgáltatására és felosztására rendeltettek, maga választhassa. Választás a tisztviselőt a közvélemény befolyása alá rekeszti, választás a magyar nemest a közönséges ügy iránt nagyobb részvétre hevíti s időről-időre ismételve egymásután többeket vezet a kormányhoz, többeket avat a közdolgok ismeretébe, s ez által azt viszi véghez, hogy a nemzet nagy masszájának belső ereje nevekedjék s a megyei közgyűlések, mik a polgári alkotmány legerősebb alapjait teszik, az ország egészére kiterjedő fontosságokat, szakadatlanul megtarthassák. (2878. sz. jk.)

JANCSÓ BENEDEK.

KOSSUTH CSALÁDI INTÉZKEDÉSE VILÁGOS UTÁN.*)

MEGBÍZÓ LEVÉL.

Az örökké való Istennek nevében, Amen!

Miután kedves hazám szabadságharcának szerencsétlen kimenetele által szeretett hazámból kiszórittatva hontalanná lenni kénytelenít-

*) Az oroszlánszívű magyar szabadsághős, gróf Guyon Rikhárd családja bizalmából már a hatvanas években szerencsém levén N.-Szombat, Branyiszkó és számos más hely szintén mythikus herosának legbecsesebb hagyatékait megnyerhetni: a magyar történelem kedvelőivel osztozom bizonyára azon örömömben, melyet nekem föntebbi küldeményével most közelébb a hős nemes leánya, gróf Guyon Marianne úrhölgy okozott. Az itt közlött okmány két dolgot tanusít: 1-ször. Mily bizalommal viseltetett a nemzet sorsát intézője Guyon irányában, 2-szor pedig, mennyire kellett aggodnia itthon, fogságban (mert bizony az az volt,) maradt családja anyagi és erkölcsi jövője miatt. Ez okmány közlésével indiscretiót annál kevésbbé követhettem el, mert hiteles tartalma cáfolat, más felmerült ízetlen s magvatlan közlések ellenében.

Szokoly Viktor.

tettem, életemet idegen önkénytől látván függeni: kétszeresen súlyosodik reám a jövendő bizonytalanságának érzete, s kétszeresen kell, hogy érezzem a kötelességet, azon esetre, ha velem valami emberi történnék, gondoskodni azokról, kik hazám után földi üdvösségemet képezik: kedves szeretett nőmről s gyermekeimről.

És miután gróf Guyon Rikhárd tábornok, ki — miután a magyar szabadságharcnak rendíthetlen jellemű hős bajnoka volt, — most ugyan számkivettetésemnek részese, de mint született angol, dicső nemzete kormányának pártfogása által jövendőjét az enyémnél biztosítottabbnak érezi: azon megbecsülhetlen szíves ajánlatot tevé, hogy ha velem valami emberi történnék és családom ápoló gondoskodásomtól megfosztatnék, gyermekeimről atyaihoz hasonló indulattal kész leszen gondoskodni.

Azért is mindenek előtt őt kedves és kimondhatlanul szeretett nőmnek bizodalmába ajánlom, mint oly férfit, kinek jellemére, szavára s lovagias érzelmeire bármi viszontagságok között biztos hittel támaszkodhatik.

De kétszeres bánattal nehezedik szenvedő lelkemre a gondolat, hogy hűn és forrón szeretett kedves nőm összeroskadhat a tömérdek fájdalmak alatt, és szegény gyermekeim a páratlan anyának gondjaitól is megfosztva, egészen árván maradhatnak; mert családi életem példátlan boldogsága, melylyel Isten ekkorig megáldott, azt hiteti el velem, hogy valamint az én életem az övéhez, úgy az övé az enyémhez van kötve.

Azon szerencsétlen esetre tehát, ha szegény gyermekeim egészen árván maradnának, már most előre gr. Guyon Rikhárd tábornok urat mindhárom édes gyermekem (Ferenc és Lajos fiaim és Vilma leányom) gyámjává és gondviselőjévé kinevezem, (miután szegény édes anyámnak a reá nehezedett tömérdek szerencsétlenség között s élemedett, beteges koránál fogva magának is ápolóra van szüksége, nőtestvéreim pedig saját családi gondjaik miatt akadályozva vannak,) oly kikötéssel, hogy mivel kedves sógorasszonyom, szeretett nőmnek unokatestvére: Marton Antónia kisasszony, mint példátlan hűségű rokon gyermekeim iránt máris annyi önfeláldozással teljes nemeslelkűséget bizonyított, minélfogva meg vagyok győződve, hogy egy oly anyának, minő kedves drága nőm, anyai gondjait senki a földön oly mértékben nem pótolhatja mint épen ő; azért is őt, ha a gyámi kötelességben osztozni körülményei megengedendik: gróf Guyon tábornok úr gyermekeim második anyjának s ha e szívességre ajánlkozandik, a gyámi jogokban egyenlő részesének tekintve kinevezem pedig és felhatalmazom a mondott kikötéssel fentisztelt gróf Guyon tábornok urat, adván nekie ágy gyermekeim személyeinek megmentésére, nevelésére és gondviselésére, mint megmenthető s reájuk mint törvényes és természetes örököseimre szál-

landó csekély javaim kezelésére nézve mindazon jogot és hatalmat, melylyel a magyar törvény a gyámokat és gondviselőket (tutor et curator) felruházza, azon biztos reményben, hogy nemes indulata szerint viszont mindazon gyöngéd kötelességeket híven teljesítendi, melyek e minőségben reá hárulandnak.

Mint ezen felhatalmazás azon esetre is ideiglenesen értendő levén, ha a kedves gyermekeim iránti gondoskodásban én és szeretett nőm hazánktól elrekesztett távollét vagy a hitszegett, hálátlan ausztriai ház üldöző kegyetlensége következtében fogság által ideiglenesen akadályozva volnánk.

Isten és szeretett kedves nőm után e szerint gyermekeim sorsát gróf Guyon tábornok úr nemes indulatába helyezvén, mindenek felett megvárom tőle, hogyha Isten akarata szerint a megbizatást teljesíteni hivatva leszen: gyermekeimet magyarokká nevelje, s boldogtalan atyjuk tiszta példája után is szíveiket töltse el azon önzéstelen hazaszeretettel, hogy hazájukat imádják és soha és semmi viszontagságok között annak igazságos jövendője fölött kétségbe nem esve, egész életükön át legszentebb s legkedvesebb kötelességüknek ismerjék hazájuknak élni s annak jogait, szabadságát, törvényes függetlenségét és nemzeti életét védeni s javát előmozdítani.

Miről adom ezen saját-kéziratú s magán pecsétemnek kéznél nem létében hivatalos pecsétemmel is megerősített megbízó-levelemet.

Kelt számkivetésemben, Viddinben, a Törökbirodalomban, október 8-án, 1849-ben.

(P. H.) *Kossuth Lajos*
Magyarország kormányzója.

Hogy Kossuth Lajos úr, Magyarország kormányzója ezen levelet előttünk saját kezével írta és aláírta, ezennel bizonyítjuk. Asbóth Sándor alezredes, vezérsegéd. (P. H.)

I hereby witness that the above is the signature of the President Governor of Hungary, Kossuth Lajos. S. A. Longworth. (Magyarul: „Jelenlevő erősítem, hogy a föntebbi Kossuth Lajos, Magyarország Elnök-Kormányzójának a kézírása. S. A. Langworth.)

Alúlirott bizonyítom, hogy ezen másolat a méltóságos gróf Guyon Marianne úrhölgy, aranyosi lakos által előttem felmutatott, bélyegtelen eredetivel mindenben egyezik. Kelt Miskolcon, (1884.) ezernyolcszáznyolcvannegyedik évi szeptemberhó (17.) tizenhetedik napján.

Dálnoky Nagy Barnabás kir. közjegyző.

Közli: Szokoly Viktor.

AZ 1836-IKI ORSZÁGGYŰLÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

A közjogunkban jártas vissza fog emlékezni, hogy a parlamenti kormányzás behozatala előtt, a királyi előterjesztések, elhatározások, valamint a kezdeményezés jogával élő országgyűlés előterjesztéseire adni kellett válasziratok, a melyekből készültek akkor a törvények, a m. kir. udvari kancellária által fogalmaztattak.

Ezen legmagasb kormányszék azonban rendeltetése és szervezetéhez képest csak közvetítő volt, előterjesztvényeire mindenkor a fejedelem tetszvényét kelle kinyernie.

A tetszvényt az uralkodó vagy közvetlen önszántából adta meg; vagy előbb ministereit s államtanácsosait is meghallgatta; az akkori szólás szerint az elhatározás a kabinetben történt.

A m. kir. udv. kancelláriának ily eljárás mellett is időnként, de mindig csak a magyar közügyekre, nagyobb befolyása is volt, mi a fejedelemnek az ügykezelésbe való személyes befolyásától, vagy azon bizalomtól függött, melyet magának az udvari főkancellár kivívni tudott.

Mária Terézia sokszor elnökölt a kancellária tanácskozásainál. Fontosabbnak tartott tárgyakat saját előlülése alatt rendelte felvétetni. Századunk negyvenes éveiben a kancellária butorai közt ereklye gyanánt őriztetett azon egyszerű fehérre festett és kopott zöld bőrrel bevont lóca, melyen Mária Terézia beszokta várni a már megkezdett tárgy előadását, ha az ülés megnyitása után érkezett, a maga előtt felveendő ügydarab előadatása végett.

A fejedelem jelenlétében eldöntött ügyek a kabinetben többé fel nem vétettek, minek folytán a kancellária akkor több súllyal bírt.

Mondják, hogy ez a királynénak akkori kancellárja, gróf Eszterházy Ferenc iránti bizalomból credt, kinek számára épült és szereltetett fel a m. kir. udv. kancelláriának bécsi palotája, továbbá azon szigorú vizsgálat folyománya volt, melylyel az akkori referendariusok megválasztattak, s miről nagyatyámat illetőleg is családi hagyomány létezik.

Mellőzve II. Józsefnek a fennállott rendszert gyökeresen megváltoztató uralkodását; továbbá II. Lipótnak rövid, s a visszszállitásban lefolyt kormányzatát; valamint I. Ferencnek a Napoleoni háborúk élet-halálrai harcos idejét; a rendszeres kormányzás, csak I. Napoleon bukása után, a hosszabb időre beállott béke alatt, nyert megállapodott alakot.

Ezen korszakban a magyar ügyek eldöntése kivétel nélkül a kabinetbe került. A bécsi burg főőrse feletti folyosóra (Centrollor-Gang) nyíltak az államtanácsosok hivatalos szobái. Itt lehetett találni az egész monarchiából, s így hazánkból is mindazokat, kik valami előmenetelt, vagy előnyt kerestek, s pedig a legmagasb

állásúakon kezdve lefelé. Itt tartotta Ferenc császár is a köznép közül megjelentek nyilvános kihallgatását.

A szent szövetség által megállapított béke egész földrészünkön, — alig kivéve Angliát is — absolutistikus irányú volt.

Az 1812-iki országgyűlés a háborúk folytán beállott államtönk miatt felmerült, de a rendek ellenkezése miatt el nem intézett pénzügyi kérdések okából eredménytelenül oszlott el, s többé a törvényes időben ki sem iratott.

A correlatióknak nevezett azon ügyeket a kormány absolut úton rendezte és döntette el a legfelsőbb itélőszékeken is. 1822-ben az adó és ujoncozás iránt alkotmány ellenesen intézkedett.

Ezen önuralmi lépések az egész országban oly váratlan felháborodást idéztek elő, melyet sem a kiküldött királyi biztosok, sem az ellenzők közül többnek hűtlenségi perbe való idézése, el nem nyomhattak.

A döntő körök végre is belátták, hogy az okozott sérelmek csak alkotmányos úton orvosolhatók: el lőn tehát 1825-ben határozva a már 13 év óta egyszer sem tartott országgyűlés összehivása.

Új emberre volt azonban szükség, kit a közügyek élére lehessen állítani. Ilyennek szemeltetett ki a kir. udv. főkancellárrá kinevezett, s grófffá is emeltetett Reviczky Ádám.

Nem lenne érdektelen ha ezen korszakot valaki elfogultság nélkül felvilágosítaná. Autopsia útján már kevesen tehetnék ezt, mert az akkor szereplők közül alig él egy is, s ha él, a lefolyt több mint félszázad fogná akadályozni.

Nehányan még ifjúkorunkból visszaemlékezünk, mennyire feltünt azon megkülönböztető bizalom, sőt előszeretet, melylyel I. Ferenc Reviczky iránt viseltetett; holott azon fejedelem annyi megpróbáltatása után nem egy könnyen vitt valakit meghittei sorába fel, s még kevésbbé volt hajlandó, mit Reviczkynél három ízben is tett, valakinek pazarlásból csinált adósságait saját erszényéből kifizetni.

Reviczkynek sikerült sokszor a ministerek és államtanácsosok ellenébe is némely elhatározást kivívnia, pedig az ily tekintélyre emelkedett főkancellár a döntő körök előtt kedvelt egyéniség nem volt.

Már külső és tüntetően magyaros fellépése, az akkori udvari szokással ellenkező bajusz viselése, mint akkor még példátlan szabadság, visszatetszett. Magam tapasztaltam azon feltünést, midőn Reviczky Bécs utcáin vagy a Prateren végig kocsizott a bakján álló két piros huszárjával s ezek közt még egy kis magyar apróddal is. A magyar kancellár akkor igen ismert, s talán irigyelt egyén is volt, annál is inkább, mert mint új ember nem tartozott a Bécsben lakó kizáró természetű aristokratiához. Nekünk magya-

roknak azonban egyik főbb tisztviselőnknek az udvari síma kockapadlaton való tekintélyes fellépése, közvetve hasznunkra volt.

A ki ezen epochát leginkább hírta volna felvilágosítani, Wirkner Lajos, kiadta ugyan emlékiratát két nyelven is. Ez mindazáltal, tudtommal legalább, kevesebb figyelmet gerjesztett mint annak pro et contra tárgyalása megkívánta volna.

Wirknert először Reviczky alkalmazta közvetítő eszközül oly ügyködéseknél, melyeket a hatalom gyakorlók a személyes érdekek kielégítésével szoktak céljaik elérésére felhasználni. Ezen ügyködést, azon főkancellár utódai is, majdnem 1848-ig Wirknerre bízták. Az egykor Illyésházy, később báró Sina-féle pozsonyi palotában, a hol az udvari kancellária expositurája az országgyűlések alatt elhelyezve volt, sok szelid és megszelidített megyei és városi képviselő, s a bécsi titkos rendőrség tagjai fordultak meg, a beavatottak tehát érdekes adatokat szolgálhattak volna.

Magyarország közügyeinek előtérbe lépése az újabb korban, kétségtelenül az 1825-ik országgyűléstől veszi kezdetét. Ott hol különleges közjogi kérdések merültek fel, melyek miatt azokat is kelle a kormányszékekhez alkalmazni, kik az 1822-iki rendeletek ellenzésénél tevékenyen felléptek, sőt nótázás alá is vétettek. Ezek oly alkotmányos felfogást hoztak magukkal, minővel az absolutistikus hajlamú régibb államtanácsosok nem bírtak, s így a felmerült összeütközést sem valának képesek elintézni.

Ferdinánd király uralkodása alatt azonban az ügyek elintézésének módja az előbbitől eltért.

Ezen korszakban az összes birodalom, s így Magyarország ügyeire is, három férfinak volt elhatározó befolyása.

Ezek valának: Lajos főherceg, egyszersmind az értekezlet elnöke; herceg Metternich és gróf Kolowrath ministerek.

A mit ezek megállapítának, azt a fejedelem rendesen elfogadta és szentesítette, a kabinetbeli egyéb tanácsosok, sőt a gróf Sedlniczky időszakában oly nagy befolyású titkos rendőrség is, a nevezett három férfi alárendelt közegeivé váltak, s a m. k. udvari kancellária befolyása is értékcsökkenés alá esett.

A mondott három legfelsőbb intézkedő azonban sok esetben igen eltérő nézetet táplált, s csak nehezen tudott kölcsönös megállapodásra jutni.

Lajos főhercegnek, már az uralkodóhoz, valamint a dynastia tagjaihoz való legközelebbi viszonyánál fogva is, főfeladatául kelle a status quo fentartását tekinteni; arra törekedett tehát, hogy minden összeütközés, vagy az ennek folytán való erőszakos intézkedés elkerültessék, a felmerült kérdések kiegyenlítessenek, vagy legalább elodáztassanak.

Metternich herceg minden alkotmányos életet perhorrescált, s ha Magyarországban az országgyűlést a fennálló törvények kereté-

ben, a status quo fentartása miatt el is tűrte; de minden reformtól iszonyodott, abból a forradalmat, vagy legalább a demokratiát vélte keletkezni, minek meggátlására még az erőszak alkalmazásától se rettent volna vissza.

Kolowrath gróf már bizonyos vetélkedésnél fogva, mely a hatalom kezelői közt sokszor aprólékos tekintetekből is lábra kap, ministertársával sokban ellenkezett, főleg pedig akkor, midőn valami erőszakos fellépés eshetősége jutott fenyegetőleg felszínre, mert a pénzügy tartozván közvetlen intézkedési köréhez, a birodalomnak minden rendkívüli költségeskedésre való elégtelenségét, és forrásainak szűk voltát leginkább ismerte.

Ily körülmények között került ezen döntő kör elébe az 1832/6. országgyűlés előterjesztése, melyben az országos törvényeknek magyar szerkesztése, az udvari főtörvényszékeken az ügyeknek ezen nyelvű tárgyalása, s itélethozása stb. kivántatott.

Metternich herceg az előterjesztés horderejét azonnal felfogta, az abból keletkezendő reformot tehát még csirájában megelőzni kivánván, inkább az országgyűlést javukra feloszlatni, még ha az alkotmányos kormányzás helyébe az önuralmat is kellene behozni, s e végre erőszakot is alkalmazni.

A drastikus lépés Lajos főherceg céljaival megegyeztethető nem volt.

Kolowrath minister az igy fokozódható kiadásoktól is tartott, s a társával folytatott vetélkedésnél fogva sem volt könnyen hajlandó ily javaslatot elfogadni. Az utóbbi azonban versenytársával sem elmeélre nem mérközhetett, sem azon tekintélylyel nem bírt, mely Metternich herceget akkor európaszerte körül vette. Azon ellenjavaslattal lépett fel, hogy az országgyűlés feloszlatásának elhatározása előtt, tartassék meg egy újabb tanácskormány, de ezen egy vagy több oly férfi is hallgattassék meg, a kinek az országgyűlési tárgyalásokra befolyása van.

A választás nem volt nehéz. E tekintetben mindazáltal szabad legyen egy csekély eltérést közbeszúrni.

A meghallgatásra kiszemelt: gróf Mailáth Antal volt, a ki első izben az 1825/7-ki országgyülésen lépett fel, akkor a fiumei kormányszék első tanácsosa lévén. A király által meghivott mágnási tagok, az úgynevezett regalisták közül talán ő egyedül állott a kormány mérsékelt védelmezőjéül, holott az ellenzék vezére gróf Illyésházy, s annak mintegy jobb keze, s az akkor tapasztalatlan szónokok számára készült beszédek szerkesztője b. Mednyánszky Antal, a fiatal tehetséget felismerve, pártjuknak megnyerni igyekeztek; megjegyezve, hogy az utóbb nevezett később magy. k. udv. kamara elnökévé lett, Mailáthnak anyai nagybátyja is volt.

A mondott országgyülés után g. Mailáth Antal m. k. hely-

tartó-tanácsossá, s 1830-ban Zemplén vármegye főispánjává neveztetett ki, épen oda, hol akkor Kossuth Lajos kezdé meg hatalmas szárnyait emelgetni.

Midőn a kolera 1831-ben hazánkban először ütött be, Mailáth Antal királyi biztosi működése közben, nagy meglepetésére, a bécsi általános udvari kamarához hivatott, holott ő pénzügyi pályára lépni nem szándékozott.

Megnyilván nem sokára az 1832-től 1836-ig elhúzódott országgyűlés, g. Mailáth Antal már ott működött, s a főrendiháznak általában is, de főleg a fiumei kérdésekben egyik vezérszónoka volt.

Ezen országgyűlésnek mindjárt kezdetén váratlanul el lett mozdítva az akkori kir. személynök Mérey Sándor, s a bécsi döntőkörökben azon kérdés merült fel: ki neveztessék ki utódjául? Erre nézve gróf Mailáth Antal is meghallgattatott, s oda nyilatkozott, hogy a Mérey eltávozása után ideiglenesen s ildomosan elnöklő Somssich Pongrác alországbíró neveztessék ki. Somssich akkor még az elhatározással bírók előtt kevésbbé lévén ismert, abban történt a megállapodás, hogy gróf Mailáth Antal vele folytonos érintkezésben maradjon, s az ügymenet felől értekezzék, a mi csakugyan meg is történt, mert Somssich k. személynök nap, nap mellett felmászott Mailáthnak a Kochmeister házban tartott szük s meredek, majdnem lajtorjaszerű lépcsőin, mit szemtanuként írhatok, miután én gróf Mailáth unokatestvérem oldala mellett 1830-tól kezdve 1836-ig tartózkodtam, midőn magam is államhivatalnokká lettem.

Az előadottakból érthető, miért hivatott épen gróf Mailáth Antal a fentérintett értekezletre, s miért volt az ő előadása nagyobb hatással, mint ily kérdésben különben lenni szokott.

József nádor ismerte, sőt kedvező indulattal viseltetett gróf Mailáth iránt, már helytartó-tanácsbeli működésétől kezdve, a megelőzött országgyűléseken keresztül.

A bécsi körök figyelemmel kisérték országgyűlési működését.

Kolowrath gróf végre támogatására számított, benne mint az udvari kamaránál alkalmazott udvari tanácsosban, majdan közvetlenül alája rendelt hivatalnokot látván.

Mailáth meghivása, és az értekezleten való kihallgatása, minden ellenzés nélkül simán ment, és személyisége minden oldalról bizalommal fogadtatott.

Mailáth engem Bécsbe is, mint máskor, magával vitt. Az időben a közlekedési eszközök kifejletlenek lévén, oda fogadott alkalmatosságon (Landkutschen) utaztunk, s Mailáthnak a Wipplinger-utcában tartott lakásán megszállottunk.

Részletesben jegyzém fel ezeket, mert csak különös körülmények találkozása teheté, hogy valaki értesüljön oly államértekezletről, mely a következmények tanusága szerint a legnagyobb fon-

tossággal bírt, s így a történeti igazság szerinti előadást teljes mértékben követeli.

Meg kell érintenem, hogy gróf Mailáth Antal azon időben nem bírta a német nyelvbeli fogalmazást oly mértékben, hogy azt fontos tárgyak előadásánál közvetetlenül használni szerette volna. Nevelése deák volt, hivatalos pályáján Zemplénmegyében magyarul írt, onnan a fiumei kormányszéknél olaszul kelle hivataloskodnia. A helytartó-tanácsnál latinul dolgozott, s akkor a főrendi táblánál is latinul szónokolt; — mint bécsi udvari tanácsos németül rövid ideig munkálkodott még német nyelven. Legszívesebben írt deákul, mivel a latin nyelvet ritka szabatossággal, és classicitással kezelte. Ez is egyik indoka, azon fontos értekezlet lefolyásába történt beavattatásomnak.

Gróf Mailáth Antal ugyanis vélemény adásra szólíttatván fel az értekezletben; minden habozás nélkül oda nyilatkozott, hogy az országgyűlés kívánságát a magyar nyelv dolgában meg kell adni; az országgyűlés feloszlásának szándékától pedig le kell tenni.

A mint később nekünk megmondta, ezen előadás Metternich hercegre oly visszás hatást tett, hogy székéről majdnem felugrott.

Az első felindulás lecsillapodása után Mailáth engedelmet kért nézeteinek indokolására.

Minden felhozott érve a legszorgosabb itészetnek lett alávetve, s kénytelen volt tételről-tételre megfelelni. Ezalatt Metternich mindig közelebb csúsztatta karszékét, úgy, hogy végezetre a vitatkozók már egymás mellé kerültek.

A tanácskozás akkor be nem fejeztetett, hanem Mailáthoz azon kérdés intézteték, vajon merné-e mind azt a mit az értekezleten felhozott, egy írott előterjesztésbe foglalva írásban is benyujtani?

Az akkor még fiatal politikus ezen kérdésnek személyére kihatható jelentőségét, a mint később bevallá, — első pillanatban fel sem fogta, hanem azt válaszolá, hogy nem látja át mi tartóztathatná, a mit szóval kifejtett, írásban foglaltan is beterjeszteni, hiszen az értekezlet elhatározásától függ azon nézeteit helyeselni, vagy visszautasítani.

A tanácskozás befejezése után hazatérvén, testvérbátyját és engem a történtekről röviden értesített s felhítt, készüljünk hozzá, neki a meghagyott előterjesztés fogalmazásánál segédkezni, mivel a munka sürgős, s neki nem lenne ideje dolgozatát két nyelven elkészíteni, s azt a kitűzött óráig sajátkezüleg le is tisztázni.

Megbízott tehát, hogy miután ő dolgozatát latinul fogja szerkeszteni, a mint egy ívvel elkészül, azt testvérbátyja József, s míg ez dolgozik, a másikat én fordítsam németre, és így tovább, hogy ő annak utána a fordításainkat átnézve kijavíthassa és leírhassa. Így is történt.

Már csak ezen módja az eljárásnak is megfejti, hogy ha akarnám sem lennék képes azon lélekemelő dialektikával fogalmazott

emlékiratot egész terjedelmében előadni. Hiszen annak csak egyes töredéke jutott előnkbe, kik a lefordításra alkalmaztattunk.

Azóta félszázadon túl való időköz folyt le, minden egyes érvelésre visszaemlékezni amúgy se lehetne, s így azon emlékirat legfőbb, vagy legszebb indokai kezem alatt elhalaványodnának; semmi esetre pedig nem azt, hanem más valami munkálatot terjesztenék elő.

Különben is azt tartom, hogy a mi valakire titoktartás feltétele mellett bizatik, attól a megbízó halála sem oldozza fel a megbizottat, erre előbb adott engedelem nélkül, már pedig azon Memorandum nem volt közhírre-tételre szánva.

Elégnek látszott tehát azon 1836 : III. törvénycikk külső történetéhez szolgáló, s az élők közül már kevesek, vagy senki előtt többé nem ismert adatot, — ebbeli felhivásra — közölni.

Egyébiránt gróf Mailáth Antal előterjesztése teljes sikert eredményezett, mert annak benyujtása után az országgyülésnek tervbe vett feloszlatási szándék elejtetett, s a törvénybe foglaltak, a törvényhozás másik factora, a király részéről is elfogadtatott.

Ezen eredménynyel tértünk azután vissza Pozsonyba. A mint a csiga módon haladó járműben ültem, Mailáth nekem egy elmémbe mélyen bevésett, majdnem jóslatszerű tanítást adott.

„Te, mondá, nálamnál sokkal fiatalabb vagy, ha én nem, te elfogod érni ezen mostani elhatározás következményeit.

„Jegyezd meg jól, hogy a magyar törvényhozás reformja mostantól veendi kezdetét.

„Az anyanyelvnek, egy holt, habár mindenkivel közössé tehető segédnyelv helyett való alkalmazása, a magyar fajnak a többi feletit előnyét fogja eredményezni; mert a ki ezentúl a közügyekbe befolyni akar, legyen az ezen hon polgára, vagy a birodalom másik felének államférfia, annak a magyar nyelvet szintúgy meg kell tanulnia, mint eddig a latint.

„Megfogod tiz-húsz esztendő mulva látni, hogy minden bécsi bureauban az íróasztalon fog találtatni a magyar nyelvtan és szótár, e mellett azonban hallani fogod azon panaszt is, mily nehéz ilyen barbár ázsiai nyelv elsajátítása idegennek.

„A nemzeti irodalom azonban mostantól kezdve óriasilag fog emelkedni és terjedni. De a törvényhozásra is több tényező fog befolyhatni, s a kiküszöbölt holt nyelvvel a rendi alkotmány is át fog változni, a latin nyelv csak szabadalom, s zártkörű aristokratia mellett tartható fenn a közigazgatás- és törvénykezésnél, nem pedig ott hol minden honpolgár képesítetik a közügybe befolyni.

„Belátta mindezt Metternich herceg is, én is, mindamellett nézetétől ellenkezőt javasoltam.

„Az országgyülésileg működő tényezőknek kivánsága, hogy az nemzeti nyelvén történjék, oly legitim, oly a lélekkel egybeforrt

követelmény, hogy ezt elfojtani csak úgy lehetne, ha a nemzet erőszakkal leigáztatik, vagyis megfojtatik; már pedig nézetem szerint a kormány feladata, a mozgalmat okosan vezetni, nem pedig a nemzettestet botorul megölni."

Kellemesi MELCZER ISTVÁN.

A TISZAI HATÁRŐRVIDÉK.

HETEDIK KÖZLEMÉNY.

V. A szervező bizottság által felterjesztett s az előbbi közleményben részletezett legújabb tervet az udvari haditanács és az udvari kamara tagjaiból Kolonics kardinalis elnöksége alatt alakult bizottság áttanulmányozván, csak 1703-ban tavaszszal készíté el reá vonatkozólag véleményét, illetőleg határozatait „Puncta provincialia" néven. [1]) Ezek az udvari magyar kancellariával közöltetvén, ez több részben kifogást és óvást tett azon pontok ellen s az egész intézményt az ország alkotmánya és a magyar nemzet elleni sérelemnek nevezte a „Considerationes circa projectum" cím alatt tett észrevételeiben. [2])

Ezen két okirat további sorsáról nem szólnak adataink; azonban hihető, hogy ezúttal is nem sokat törődvén a kancellaria hazafias felszólalásával, keresztül vitték ama bizottság tervét és a szerint szervezték véglegesen a tisza-marosi határőrvidéket, a menynyiben a mult évben tett intézkedések még befejezésre vártak. S ez annál valószínűbb, mert ezen acták után a szervezésre vonatkozó újabb terveket nem találhatni, és erre az 1703. évi nyáron ide is elhatott Rákóczi-mozgalmak már nem is engedtek volna időt. Még csak egy adatot közöl e tárgyra az udv. haditanács jegyzőkönyve 1703-ból (protoc. registr.), a midőn t. i. aug. 8-án azt írja, hogy Schlick tábornok nem sokára le fog utazni azon célból, hogy a haditanács, a kamara és a kancellaria közös megállapodása szerint a határőrök ellátására és a robotok kijelölésére nézve intézkedjék; de vajon ez valamely újabb közös értekezlet következtében történt volna, igen kétséges; hihetőleg az említett két okirat alapján történt.

Tehát a szervezésnek 1703-ban már befejezve kellett lennie, a midőn Rákóczi e vidékre is lehozta seregét.

Befejezésül ama fentemlített két okirattal kell még megismerkednünk, melyek a végleges állapotot tüntetik fel. Ezek

---

[1]) Hofkrat. 1703. máj. Nr. 110. exp. és aug. 548 exp. csomagban 17. sz. — Vanicsek is közli I. köt. 135—137. lapján.

[2]) Hofkrat. 1703. aug. 548. expedit csomagban 18. sz. alatt.

azonban hosszabb terjedelműek lévén, csak röviden mutatjuk be tartalmukat; annál is inkább, mert az előbbi e nembeli okiratoktól lényegben nem sokban különböznek. E szerint tehát:

1. A Tisza-Maros melletti rác nemzeti gyalog és lovas militia létszáma 3854 fejben állapíttatott meg. Ezek ellátására kellett készpénzben adandó zsoldra 60.714 frt, gabonában 25.224 köböl; a német törzstisztek számára 20.648 frt. évi fizetés. Mind ennek előállítására Bács, Bodrog, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd és Torontál vármegyék évi contributiója (hadi adó) tűzetett ki. Ha és a meddig ez az ország még fejletlen állapota miatt nem volna elegendő, a hiányt a szomszéd vármegyék födözik. Az említett vármegyéktől e célra felvett pénzmennyiség az ország közadójának összegéből leirandó.

2. Minthogy a határőrvidék külön országtestet nem alkothat, az illető vármegyék hasonlóan rendeztessenek be az ország egyéb vármegyéihez. A katonák a földbirtok, ipar és kereskedés után szintén adózni tartoznak.

3. Az egyes vármegyék határai törvényesen s hitelesen megállapíttassanak, nehogy mint eddig volt, 2—3 vármegye egy falun összevesszen.

4. Hogy a vármegyék nagy száma az adózó nép vállaira fölösleges terhet ne vessen, jó volna nehányat, a melyek vagy igen kis területtel bírnak vagy melyeknek holléte sem bizonyos, egybe vonni és számukra csak egy vármegyei tisztikart adni. Így kellene egybevonni Bács és Bodrogot, így Csongrád, Csanád és Torontál vármegyéket, így Arad és Békés vármegyét.

5. A mely vármegyékben a kamara bírja a legtöbb földet, ott a király magának tartsa vissza a főispánságot és csak alispánokat nevezzen ki oda.

6. Az egyesített vármegyékben az alispánok és szolgabírák, ne mint eddig a parasztok által (?) hanem a földbirtokosok által választassanak és rendes fizetést kapjanak, de ez ne a contributióból vétessék.

7. Minthogy a rác nép nem tűri maga fölött a magyar kormányt, a király megengedte, hogy a vármegyében lakjanak ugyan, de ne a vármegyei tisztek, hanem valamely külön kir. rác bíró alatt. Szlavoniában már van egy, a Duna-Tisza-Maros közre is kell ilyent kinevezni. Ez azután a rác albírákkal és a rác nép véreivel minden egyes vármegye adóösszegéből az illető részletet a méltányosság szerint a rácok között kiveti.

8. Az albírák rácok vagy németek lehetnek, ha a számvitelben, adókivetésben és behajtásban elég ügyesek. Ezek a militia eltartására való pénzt hiány nélkül a főhadi pénztárba szállítsák.

9. A vármegyékhez jött rendeleteket a fő- vagy az alispán bontja ugyan fel, de mindjárt a rác fő- vagy albíróval közölje; a

hol az udv. csász. (?) kamara a főbirtokos, ott a kamarai főtisztviselővel; s ha valamely katona úgy forog kérdésben, még a határőri tábornokkal vagy a legközelebbi várparancsnokkal is közlendő, és így a tárgy minősége szerint közös megegyezéssel intézendők el az ügyek.

10. Mindezen tényezők együtt működjenek az adó alá való összeírásnál, hogy igazságosan és méltányosan vettethessék ki az egyesekre.

11. Minden helységben két paraszt telek vágassék ki a pap és egy telek a tanító számára, s ezek minden teher alól szabadok.

12. A török háborúk alatt e vidékekből, különösen Bihar vármegyébe menekült lakosokat, ha visszakivánkoznak, az ottani földesurak által nem akadályozhatók, hogy ezen alsó vidék ismét benépesíttessék.

13. Az előfogatok körüli visszaélések megszüntetése céljából elhatároztatott, hogy csak a csász. hadsereg málhája vitessék ingyen, minden más esetben csak igazolási jegy mellett kaphat valaki előfogatot, melyet azonnal meg is kell fizetnie a megállapított díj-jegyzék szerint, t. i. egy ló után egy mfdnyire 5 kr.

14. Az ingyenes élelmezés szokása megszüntettetett ugyan, de hogy e szerint utazhatni is lehessen, a kancellaria azon legyen, hogy alkalmas helyeken korcsmák és vendégfogadók építtessenek.

15. Az ingyen munka vagy robot a határbeli várak és katonai épületek fentartására is a határőrvidékbe vett vidékből állíttatik ki; így Szegedre Bács és Csongrád vármegye adjon 80—80 napszámot. A távolabbi helységek pénzen is válthatják meg magukat.

16. A robotra nézve Bács vármegye alsó része, Bukin-Novoszelótól Titelig bezárólag és mintegy 2 órányira a Dunától elhúzódó terület a szlavoniai ezredhez tartozik; a többi Szegedhez.

17. Ezen alsó vidékben a hidak és utak építésére és jó karban tartására a kamara fog fát és mesterembereket adni; a vármegye adjon ingyen fuvart és napszámosokat.

18. A Bács melletti erdő, mely egyetlen e vidéken, még igen gyönge; ezt mindenképen őrizni kell, és a kamara is inkább Szerémből hozzon fát.

19. A kamara intézkedjék, hogy a nép ez alsó vidékben építő fát kaphasson; hogy így többé ne földbe vájt gödrökben lakjanak, hanem rendes házakat építvén, állandóan is egy helyben maradjanak.

20. Hogy a polgárok az annyira terhes katonatartás terhe alól felszabaduljanak, célszerű lesz a szükséges helyeken kaszárnyákat építeni. A kamara adja az anyagot, a vármegye az ingyen munkásokat.

21. A csász. katonákra célszerűbb és a polgárokra nézve is könnyebb volna, ha minden katona havonkint egy fél frtot kapna

és azon maga vásárolna magának sót, gyertyát sat. apróságot (salgamum).

22. A postaközlekedés Szegeden és Aradon át vezetendő Erdélybe.

23. A rác militiának a pénzbeli fizetésen kívül kenyér helyett adandó gabona legcélszerűbben ezen vidék dézsmájából vehető; a kamara e részben a papsággal egyezkedjék.

Ezen bizottsági pontozatokra a magy. udv. kancellaria a sértett alkotmány és nemzetiség nevében nyomatékos választ adott.

Először is csodálkozását és sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy az egész tervezetben sehol egy árva szóval nem említtetik magyar határőrség; hanem csak rác s pedig épen nemzeti militia néven és német militia fordul elő; pedig a rácokat a történelem eddig megbízhatatlan, gyanus népnek hirdette. Nyilt sérelem és gyalázat ez a nemzet ellen, hogy saját hazájának határait idegen nemzetbeliek védjék, midőn pedig a magyar épen a csatatéren szerzett magának vitézsége által érdemeket. Ez által a magyar mint gyáva és ügyetlen az egész világ gúnytárgyává tétetett. Annak sincsen értelme, miért kelljen a militiára szükséges pénzt épen a magyar megyékből s miért nem inkább az országos főpénztárból venni? Ezen vármegyék ez által mintegy az ország testétől elkülönittetnek, a mi pedig a 2. ponttal is ellenkezik.

Ha a határok védelmét eddig is pl. Komáromban, Győrben a magyarok vitték, és rácok is közbe voltak keverve; itt is kellene magyar határőrséget alkalmazni, s alkalmas rác egyéneket is tiszti rangra vagy polgári méltóságokra emelni. A két nemzet elválasztása a kölcsönös bizalmatlanságot és gyűlölséget nem megszüntetni, hanem fokozni fogja. Sokat időz ezen pontnál, és szerencsétlen gondolatnak mondja a rácok olyatén rendkívüli állását, hogy a vármegyében legyenek s mégis a vármegyei hatóságtól függetlenek, sőt még önálló külön bírájok alatt. Ebből sok zavart jósol.

A következő pontokra is cáfolja azon állítást, hogy valaha parasztok vettek volna részt a vármegyei gyűléseken. A vármegyék határai régen rendben volnának, ha a vármegyék működése meg nem akadályoztatik vala. A főispánság is nem illeti a királyt, sem a leggazdagabb földesurat, hanem a kit a király e tisztre kinevez.

Alig a 11., 12., 22. és 23. pontot helyeselheti a magy. kancellaria a törvények értelmében. De hogy a vármegye ingyen munkákkal segítsen hidakat s utakat csinálni, melyek után a vámot nem ő kapja, erre a vármegye nem kényszeríthető.

Egyéb intézkedések iránt a magy. kancellaria nem táplál oly vérmes reményt, mint a bizottság; a katonaság rakoncátlansága mindig talál módot visszaélésekre és erőszakoskodásokra.....

Vajon ezen pontok újra egy közös értekezletben megvitattak-e? erre adatunk nincsen; a legfelső helybenhagyást sem

ismerjük. Az 1702. évben végzett munkálatok után a szervezés nagyobb részt be lévén fejezve, a határőrök már a következő 1703. év derekán elég alkalmat találtak a császár iránti hűségök bebizonyítására. Erről, valamint a határőrvidék további sorsáról s ezeknek az 1741. évi országgyűlési határozat alapján történt megszüntetéséről értekezésünk következő része fog szólani.

IVÁNYI ISTVÁN.

KOMÁROM 1848—49-BEN.

(NAPLÓJEGYZETEK.)

ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

IV.

AZ OSTROM KEZDETE. — BOMBÁZÁS. — A NAGY MEGROHANÁS MÁRCIUS 31-ÉN. — A CIGÁNYMEZŐN. — OSTROM ALÓL VALÓ FÖLMENTÉS.

(1849-iki március 1-től április 30-ig.)

Március 1-én. Délután a mieink előőrsre mentek, de én Schvéger-nek segítendő, honn maradtam.

Március 2-án. Vettem egy szemüveget és egy tarsolyt. — Cserna hadnagynál voltam, dohányoztunk. Estve kávéházban.

Március 3-án. Délután Piros-sal a kávéházba menet Győry Miké-vel találkoztunk; szegény igen el van keseredve, hogy hivatalát (zászlótartó volt) elveszti; én pedig elhatároztam magamat, hogy megmaradok a zászlóaljnál.

Március 4-én. Délután a mieinket visszaszorította az ellenség nagy száma; szépen láttuk a bástyáról, a mint előre nyomult a Sárkány-majorig; este felé pedig sűrűn ágyuztak a mieink a nádorvonalról, bizonyosan az ellenség vorpostjaira. — Mai parancsban jött ki, hogy La-Roche a 3-dik századhoz jön mint kezelő őrmester, Aranyossy pedig az 5-dikhez. — Az éjjel nem volt szabad lefeküdnünk. — Berkyt már hadnagyi ruhában láttam.

Március 5-én. Ma csendben voltunk. — Két lövés történt, a szigetről egy és az első várműről a másik. — Mai Értesítőben van, hogy a város ostromállapotba tétetik és Mack 7-dikre reggeli 8 órára népgyűlést hirdet a Rozália-térre. Zászlóaljunk vorpostra ment. Estefelé bementem a városba rokonimhoz és az „Aranysas"-ba.

Március 6. Cserni nevezetű ismerősömmel találkoztam, kit a győri olvasó-teremben sokszor láttam; most őrmester a 70-dik zászlóaljnál.

Március 7. A népgyűlést elhalasztották. Reggel voltam a

városban; nyakam egész nap fáj, úgy, hogy nem forgathatom. Futár érkezett Debrecenből. Egy a németek által elfogott tüzér szökött hozzánk, miután előbb 3 ágyút beszegezett.

Március 8. Reggel midőn La-Roche tiszteletét akarta mondani Rogos századosnál, ez őt négy napi elmaradásáért négy napi szobabörtönnel büntette; de alighogy ez történt, jő Palanszky és mint hadnagynak gratulált neki; el is ment aztán a 18-dik zászlóaljhoz, oda lévén kinevezve, utánna nézni, hogy miben áll a dolog. Este a városba mentem.

Március 9. Semmi különös elő nem adta magát. Délután a chevauxlegersek közül vagy nyolcan igen közel merészkedtek jönni, de vissza is mentek. Az esteli újságban pedig az áll, hogy Komárom tájékáról tisztulnak Pest felé. Délután kis executió volt, mire az egész zászlóalj kirukkolt. — Köhögésem lassan szünni kezd.

Március 10. Délelőtt régidőtől fogva ismét először voltam künn gyakorlaton, kissé elmaradtam, de ez nem tesz semmit, mert már is helyrehoztam egy részt mulasztásomat. Igen hideg volt. — Délután egy órakor vorpostokra mentünk, a 3-dik század első fele, a gutai kapun kivül a téglaházhoz, én, a fő- és alhadnagy a vágdunai hídfőhöz; a főtanya a szélső bódéban volt; mi hárman a szobában voltunk és préferanccoztunk, este pedig vacsora után ujságot olvastunk; jó helyünk volt, de éjjel nem tudtam elaludni köhögésem miatt; a játékban elvesztettem 10 frtot. Turkovics hadnagy, igen derék, mulatságos ember, kit legjobban szerettem a tisztek közt, elmegy az Attila-huszárokhoz.

Március 11. Midőn a reggeli jelentést vittem őrnagyunkhoz, kardom nem volt az oldalamon; ezért a századosunk megrótt, hogy ne uraskodva járjak, talán nincs kardom; de én azzal mentettem magamat, hogy kikölcsönöztem és nem küldték még haza. Délelőtt láttam a tegnap kiment expeditió visszatértét, nem volt sikeres. Hallottam, mily vitézül viselte magát Horváth káplárunk a téglaházi őrhelyen, t. i. két szép vadász fegyvert és kalapot szerzett gazdájától.

Március 12. Aranyossy ma írta meg saját felterjesztését Turkovics helyére; Piros őrmester pedig berukkolt a 3-ik századhoz. Jóformán el vagyunk zárva minden közlekedéstől. A jött „Közlöny"-ökből volt az Értesítőben hír táborozásunkról.

Március 13. Egy kis bajom volt az őrkiállítással, de azért mégis elmentem a városba ebédelni és Rényi-hez a fő-őrtanyára Aranyossy-val. Délután 3 órára hazaérkezvén, otthon maradtam este is. Sajtos is már nálunk hál.

Március 14. Nem volt sok dolgom, csak délben voltam faszolni Piros-sal és vele is ebédeltem. Körülbelül semmi hír; holnap nagy nap lesz és mi vorpostokra vagyunk kirendelve.

Március 15. Nekem ugyan rosz március tizenötödikém volt.

Igen csipős hideg szél fújt. Váczy főhadnagy magához hivatott, hogy jelentsem a századosnak betegségét, de pont 12 órakor, mikor kirukkoltunk, nem volt kinek jelentsem, egyedül Cserna hadnagy jött ki velünk; az 5-ik erősségnél ő a félszázaddal és Bognárral ment a szúnyog korcsma felé oda, hol mi voltunk Váczy főhadnagygyal utoljára; én pedig másik felével és a 4-ik századdal mentem a téglaházhoz a nádor-vonalon kívüli vorpostokhoz; ott midőn fölváltottuk őket, engem elszakasztva századomtól, nagy boszankodásomra, a negyedik század 24 emberével a második őrhelyre, a téglák mellé küldöttek, honnan épen tegnap egy tót átszökött az ellenséghez; eleintén fánk sem volt és nem is lett volna, ha én nem gondoskodom róla, a szél egyre dühöngött; kemény hideg volt; végre fát is szereztünk és a tűz mellé kucorogtunk és így fázva és dideregve ébren töltöttem az éjet. Értesítőt és kevés harapni valót is kaptam, de kedvem nem volt hozzá. Ujdonságul állott a lapban, hogy Palotánál ismét egy nagy ütközetet és 36 ágyút nyertünk, ezen ütközetben maga Windischgrätz is sebet kapott.

Március 16. Végre megérkezett a várva-várt reggel; már 3 órakor jöttek a pálinkás-kofák. Újságkép beszélték, hogy a várban az „Oberbeck“ a tésztát megmérgezte, saját felesége vallott reá. Tegnap pedig egy Sándor-ezredbeli tizedes, mivel az ellenséghez akart szökni, agyonlövetett. Nagysokára d. u. 2 órakor fölváltottak bennünket. Fáradtan érkeztem haza, kis levest ettem és a városba testvéremhez mentem. Lammer bátyámmal az „Arany-sas“-ba tértünk be, hol mint hallottam, igen neheztelnek a polgárok a tegnapi bálért a honvédtisztekre. Holnap Guyon megérkezik, átveendő a várparancsnokságot, garnisonnak a maga seregét hagyván itt, mi elmennénk a táborba, a mit igen szeretnék, mert ő szerintük mi itten csak henyélünk. Istenem bocsásd meg nekik az ő bűneiket, mert nem tudják, mit cselekesznek.

Március 17. Reggel már 5 órakor ágyúzást hallottunk és azóta szünet nélkül. — Midőn 9 óra tájban kimentem a sáncra, onnan láttam a mint hemzsegett a dolgozó nép a monostori elhagyott sáncokban; ezeket a mieink a sziget orráról folytonos ágyúzással igyekeztek akadályozni, de hiába, sok kárt nem tehettek bennök, mert jó helyük volt és folyton eregették rakétáikat, ritkábban a sziget orrára, de kárt nem tettek. Én szerettem volna kimenni megnézni a dolgot, de inspectióm volt, nem tehettem, hanem este felé mentem a városba, akkor is láttam az ellenség rakétáit, Szőny pedig égett, az ellenség gyújtotta fel; más kárunk nem történt, mint hogy a Sárkány majorjából egy vadász egy munkás vállát megsebesítette, de midőn tüzéreink közibök tüzeltek, elhallgattak. — Estve, mint hallom, ment ki tőlünk expeditió is. — Fölöltözve kellett hálnunk.

Március 18. Korán keltem és elmentem a reggeli jelentéssel

a dandársághoz. Az ágyú ismét folyton szólt a mi részünkről az átelleni munkásokra. Szőnyött ismét égett. — Az expeditió, mint hallom, ismét visszajött, semmi sikerrel, mert a környékbeli ellenség mind összehúzódott; csak ott meg ne fészkeljék magokat, mert ha az történnék, akkor félhetünk. — A tegnapi parancsban Piros át van téve a 3-dik századhoz mint kezelő. — Pál Ferenc inasunkon, minthogy már egészen ellustult, kiadtunk és Nemes Ignác-ot vettük helyébe. — Délután jött köriv, hogy a 37-dik zászlóalj honlevő legénysége, mert sok őrszolgálatot teljesíte, azonnal álljon ki; az volt a szándék, hogy mi átmegyünk Szőnybe, s már a váron keresztül a Dunapartra mentünk, midőn jött a rendelet, hogy menjünk vissza. — Délután csak olykor-olykor szólt az ágyú.

Március 19. Korán elkezdték az ágyúzást, már ma az ellen részéről is jöttek 18 fontosok jócskán, de semmi kárral, mert többnyire vagy az első erősség falába ütődtek, vagy előtte, vagy mellette, vagy a szélső házakba estek; mint beszélik jött 24 fontos is, de kevés. — Midőn az első és második erősség közti sáncon néztük a lövéseket, csak jöttek a kisebb golyók felénk, de mind a sáncon túl az úton szaladt végig. — Ma segítettem Piros-nak Schvéger számadásait revidiálni, miért roppantul boszankodott, de csak hagyján, hanem a 60 frt. p. teszi meg, a mit visszafizet.

Március 20. Korán elkezdték ismét, de már bombákkal; délelőtt 10 óra körül már hírül hozták, hogy a bombák sorra rontják a házakat a nádor-utcában. — Reggeli 8 órakor mentem a Rozália-térre hirdetett népgyűlésre, hol Thaly és Mack a komáromi népet hívták fel éjjeli sáncolásra a szigeten. — Délfelé már a századosunk és az őrnagy is kihordozkodtak, mert a mellettük levő házakat döntögeti a bomba; gyújtott is már, de eloltották. — Folyton szólt a bomba, a mi részünkről pedig az ágyú dörgött. — A városba nem mehettem, tehát az eredményt nem láthattam. — Délután vorpostokra mentünk ki; a mi századunk jutott az Apályi szigetre, ott egy rosz hajóban húztuk meg magunkat és tüzeltünk. — Este, midőn a jelszóért mentem be, a szúnyog-korcsmában láttam, hogy Új-Szőny erősen égett, de azt nem tudom, mi gyújtottuk-e fel, vagy az ellenség? A bomba, ágyú folyvást szólt. — Este kissé elaludtam, midőn éjfél tájban felvert az ágyúdurrogás és a roppant nagy szél; mint később meghallottam, a szigeti munkásokra ágyúzott az ellenség!

Március 21. De azért ő folytatta szünet nélkül egész nap, csakhogy valamivel halkabban, talán mivel a mieink nem viszonozták. — Midőn délután haza jöttünk, nagy hordozóskodáshoz fogtunk és áthurcolkodtunk az első századbeli őrmester-szobába. — Elmentem Lammer bátyámhoz, hol Bindernics-ék voltak. — Folyvást szólt a bomba. — Este bementem az „Arany-sas"-ba a város mintha ki volna halva, a boltok bezárva, az utcán itt-ott egy-két

ember. Az „Arany sas“-ban kívülem és két Attila-huszáron kívül senki sem volt; ennivalót csak pörkölt borjúhúst és gulyáshúst kaptunk, volt még egy kis kávé és fekete kenyér. Hazamenet a setétben nem láthattam a pusztítást. Lefekvés előtt még jókat nevettem Győry Mike tréfáin.

Március 22. Ismét szünet nélkül bombáz az ellen, még tegnap éjfél előtt 11 órakor elkezdte és azóta folytatja. — Este 6 órakor az egész zászlóalj a Rozália-térre ment; onnan, miután eltiltották a dohányzást, köhögést és különösen a lármát, elmentünk a szigetre. Midőn a Vágó-utcán mentünk, mellettünk zörgött el a bomba; a szigeten pedig, midőn megálltunk a hídra vezető úton, fölöttünk röpült a városba a bomba. Szép csendesen eljutottunk a közép szigetre, a sáncolás helyére s egy völgyben telepedtünk le; a legények fölmentek dolgozni; olykor-olykor világítva röpült fölöttünk a bomba, de ritkán pattant el. Borzadalmas volt látni fent a színen a bomba-csinálta gödröket, egy összetört 24 fontos ágyút. Azt beszélték a tüzérek, hogy különösen tegnapelőtt erősen bombáztak erre a helyre, s akkor törték össze az ágyút, de még nem haszonvehetetlen. — Hideg, setét csillagos éj volt; néma csendben dolgoztak a mieink csak itten, mert a többi más helyen sáncolt; tüzet rakni nem volt szabad. 9 óra tájban, ámbár már az ellen elhallgatott, az ó-várból szünet nélkül ágyúztak, nem tudom hova, a nélkül, hogy az ellen csak egy lövéssel is viszonozta volna. Egész éjfélig hallgatott.

Március 23. Éjfélkor elkezdtek bombázni szünet nélkül, megszámláltam, 22-öt lőttek fölöttünk a városba; eleintén ritkán, később majd mind elpattant; mi reánk kettőt lőttek, de egy sem jött felénk, hanem a Dunába esett. Ez tartott 3 óráig. Reggeli 5 órára elvégeztük a munkát és mentünk. Fáztam mint a kutya, ha kiverik, még ennyit nem álltam ki, mint az éjjel, szegény legények is sokat szenvedtek. A közép úton megálltunk, bevárandók a 4-ik századot, vártuk őket 7 óráig agyon fagyva, végre nem állhatván tovább a hideget, szakaszonként indultunk hazafelé, nehogy észbe vegyenek és ránk lőjjenek. A mint haza érkeztünk, elkezdtek bombázni s ez így tartott egész nap, én pedig aludtam. Este midőn ismét lefeküdtem, nem allhattunk, mert a bombák folytonosan, mint nappal is felénk estek le, a 3-ik vármű közelében. Később roppant tűz támadt Uj-Szőnyben és égett jó darabig. Jó ízűeket nevettünk Győrynek, mint addig, míg nem említették, hogy péntek van, aligha vesztünket nem érezzük, és — aludtunk.

Március 24. Reggelre havunk volt; a bombázást folytatták, ismét többnyire mi felénk. Szomorú idő volt, a hó is olvadni kezdett. A bombák szétdurranását halljuk folyton; a temetőkbe különösen sokat lőttek és folyvást lőnek.

Március 25. Éjfélután 2 órakor fölváltottuk az előőrsöket,

nagy volt a sár, eső és setétség. Engem visszaküldött a százados, hogy azokat, kik hon maradtak, írjam össze; összeírtam és lefeküdtem. Reggeli 7 órakor a Vághídhoz mentem, kifáradva a nagy sárban. A szélső bódénál a híd mellett volt a százados, fő- és alhadnagy, Schvégert pedig a szigetre küldték. Preferanceot játszottunk, azután beszélgetéssel meglehetősen telt el a nap; ebéddel Cserna hadnagy traktált meg. Ma hallottam, hogy futár érkezett és Gután 400 sebesült van, kiket Komáromba akartak hozni; tehát valahol körülbelöl ütközet lehetett. A bombázást rendesen folytatják; az éjjel nagy köd volt. Egyes puskalövések is hallatszottak, de nem tudom honnan; talán a vizen átjönni próbáltak.

Március 26. Reggel nem jöttek oly korán fölváltani bennünket, mint mi tettük; jóllehet az őrnagy megüzente, hogy haza mehetünk felváltás nélkül, de a százados ezt írásban kívánta látni, azért engem küldött ki a nádorvonalra, hol megkapván az írást, visszamentem, azután hazamentünk. Már akkor a bombázás javában folyt, de a mieink se vették tréfára a dolgot, hanem viszonozták erősen három felől is. Délután lefeküdtem, de midőn felkeltem, oly roszul éreztem magamat, hogy ki sem mondhatom; azután elmentünk a kihirdetett népgyűlésre, hol Mack előadta, hogy holnap este berakják a szőnyi erősség (csillagsánc) ellenében a talp-hidat; a kiknek tetszik a komáromiak közül velünk tartani, egyesült erővel átrontunk. Egy tüzér szökött át hozzánk, ki beszéli, hogy mily nyomorúság van oda át; enni valójuk kevés, nem sokan vannak és 4 bombájuk stb. Ma már bizonyosabban hallottam, hogy Guyon Nagyszombatot fölégette, Pozsonyt bevette. A népgyűlésről Lévayval elmentem a Mayer kávéházába. Az egész város ki van halva, a nádor-utcában alig látni egy pár embert, a bombák lyukai nyiladoznak az utcákon; a Mayer-kávéházban az öreg Mayer-on, két hajós-emberen és mi kivülünk senki sem volt; a nagy 120 fontos bombát a padlózatban megnéztük, de midőn fekete kávénkat, liqueurünket megittuk, elmentünk, mert zörögtek a bombák fölöttünk.

Március 27. Ma reggel a mint a bombázás elkezdődött, a mieink se henyéltek, mert az első várműből röpültek át a 18 és 24 fontosok, de az ellenség bombái is ugyancsak jól eljönnek, épen a 3-ik számú vármű előtt pattant egy el. Az ispotályt, minthogy abba barbár módra, a fehér zászló dacára, már is 200 bomba esett, a 3-ik várműbe helyezték át. Délután minthogy se Sajtos, se Aranyosy nem voltak jelen, Takács engem hitt be, a hadtest-parancsnoksághoz levelet írni; ezt elvégezvén, megszólított, hogy szeretnék-e az irodába jönni, miután látja, hogy hiba nélküli írásom van, én igennel feleltem és Aranyosy helyét nekem igérte; azután elküldött a levéllel az öreg várba a hadtesti irodába; hova menet Lévay-val, a Rozália-téren vettem Értesítőt, mely ismét

megjelen, de csak 4-ed íven és 2 kr. pp. az ára. Innen az ó-várba menet, bezzeg hallottuk fütyülni a bombákat a vár felé, csaknem mind a levegőben pattant szét; midőn a várkaputól 20 lépésnyire voltunk, egy felettünk szétpattant bomba darabja rettenetesen süvöltött felénk, én a kapunak szaladtam, de majd megjártam, mert előttem ütődött a sáncba. Kosztolányi segédjének átadtam a levelet, bizony ezen emberből nem sok hazafiság néz ki. Azután elmentem testvéremhez tiszta fehérneműért. Setét volt már, mikor hazafelé mentem; az úton találkoztam a mieinkkel, kik sáncolni mentek. A bomba csak olykor-olykor esett.

Március 28. Délre a városi főőrtanyára voltam rendelve. Ma szokás szerint a bombázást folytatták, azonban többnyire a levegőben pattantak szét. 12 órakor, midőn a főőrtanyára mentem, a bombázás megszünt és így csendben haladhattunk; ismét 4 óra tájban kezdték, ekkor azonban a mieink is erősen lődöztek, sok bomba a közelben fölöttünk pattant el. Estve Ó- és Új-Szőny égett, előbbit a mieink, utóbbit az ellen gyújtotta fel, azért, hogy világánál lássa lődözni a mieinket, kik a szigeten dolgoztak, kikre csak az éjjel 58 bombát eresztett, Istennek hála, semmi kárral. A híd készül, melyen átmegyünk expeditióra. Istenem, szabadíts meg bennünket az árulástól. Ma jó ebédem volt, de egészségem folyton gyengén áll.

Március 29. Ma már nem vették tréfára a dolgot, mert délelőtt az ágyú- és bombalövések egymást érték; később, mint hallottam, az ellenfél a szőnyi erősséget rohammal megtámadta, de a veszprémi önkéntesek erős tüzelése s három helyen való ágyúzás rájuk, visszaverte őket. Délben, mikor hazamentünk, minden csendes lett. Délután az ellen ismét elkezdte a bombázást; 4 óra tájban egy bomba a ref. templom mellett egy zsidó padlásán a szalmát meggyujtotta, a láng a ref. templomba is belekapott, elégett egészen, a harangok leestek és így a zsarnoknak kedve telt.

Március 30. Reggel 4 órakor kiálltunk előőrsökre; a mi századunk a nádor-vonal elé jutott, én a századossal a téglaházhoz mentem, kellemes idő volt. Az ágyúlövések egymást érték; este felé különösen a pozsonyi kaputól fütöttek be az ellennek. (A szőnyi erősséget ma támadta meg az ellen, nem mint írtam tegnap.) Olyan szép idő volt, hogy tüzet se kellett raknunk. Este a nagy elővigyázat miatt, én és századosom künn feküdtünk le, nem mentünk be a vártaházhoz.

Március 31. Reggel 4 órakor a mieink két vető-ágyúval, lovasokkal és három század gyaloggal szándékozták megtámadni az ellenség tanyáját, a majort, és azt fölgyújtani; azonban, okát nem tudom, talán az ellenfél nagy száma, visszavonulni kényszerité a mieinket, ámbár tartalékseregnek mi is föl voltunk állítva az országúton; a mieink 30 gránátot bocsájtottak feléjük, de mind hiában,

tavol voltak tőlük. Midőn haza érkeztem és lefeküdtem, csakhamar felköltöttek, mondván, hogy az ellenfél nagy csoportokban jő Hetény felől és meg fogja támadni a Vág felől a várat és várost. Délelőtt 10 órakor meg is kezdte a támadást minden oldalról, kivévén a nádor-vonalat; az Apalia-szigetet legjobban ostromolta, szólt az ágyú duplázva. Az Apália szigeten a puskák is ropogtak erősen; minden felől nagy puskapor füst, minden oldalról lődözés szünet nélkül. Egyszer csak jön a parancsolat, hogy rukkoljunk: kirukkoltunk; még a zászlóalj össze sem állott, midőn Zichy Ottó nyargalva jő, hogy csak siessünk, csak siessünk: azonnal indultunk; midőn a szúnyog korcsmához értünk, láttuk a mint az 5. és 6. század az Apália-szigetre küldetett; mi ott álltunk, azután a Vág töltése mellé rendeltek bennünket; szólt az ágyú, az ellenségéi csakhamar elnémultak; az Apália-szigeten folyton lődöztek. Pompás volt nézni az egész csatatért, midőn a chevauxlegerseket szétverte a golyó, ágyújokat, miután széttöretett, vontatták, a halottakat, sebesülteket hogy szedegették fel kocsikra stb. Az ellen szép számmal volt, ágyújok is sok, de mind csak 3 és 6 fontos. Nemsokára elnémult minden, csak 4 Hunyadi-patrolt és egy főtisztet láttam az ellenség felé közeledni; ez egy gyalogossal kergetelődzött, míg el nem fogta, miden már maga is jól előre haladt stb. — Délután 4—5 óra tájban hallottam, hogy csak a mi veszteségünk az Apália-szigeten hét haott és 20—25 sebesült; a halottak közt van Beőthy Zsigmond lő-, egy alhadnagy, egy őrmester és 4 közvitéz. Mi később hazamentünk, többi az Apália-szigeten maradt. Alig pihentünk egy órát, midőn parancsolják, hogy álljunk ki, de midőn a 4-ik vármű felé haladtunk, Zichy intett századosunknak, hogy vissza mehetünk. Lefeküdtem, de 11 óra tájban fölvertek bennünket Janik parancsára, de alig mentem ki, jön egy huszár, mondván, hogy lefekhetünk. Mint később hallottam, vak lárma volt az egész; a szigeten levők vadkacsákra lőttek. Az éjjel semmi sem történt, csak egy férfi, meg egy asszony kiabált át, hogy halottaikat két szekeren vitték el.

Április 1. Ma reggel a bombázás igen heves volt, de később csillapult; aludtam reggelig békeségben, midőn a többiek is hazajöttek. Szállásunk — mind a három század őrmesterei — pár nap óta ott van, hol eddig az iroda és a mi szállásunk volt. Este az egész zászlóalj kiment a Duna-szigetre tartalékba. Pompásan megcsaltuk az ellenséget, midőn az első erősség mellett mentünk át a sziget farkánál levő hídon és nem vettek bennünket észre. Midőn helyünkre értünk, lerakván fegyvereinket, megnéztem a sziget orrát (fölségesen el van sáncolva), akkor sütöttek el két 24 fontos vaságyút; a bombák csak szóltak majd 10 óráig, midőn a pokrócra lefeküdve, elaludtam és reggel szürkületkor felvert a sűrű bombázás.

Április 2. Miután felváltottak bennünket, ismét azon a hí-

don mentünk át szakaszonként, melyen jöttünk; igen csodálkoztam, hogy észre nem vettek, miután a nap is sütött. Tegnap szépen áthallottuk a szigetre, a mint rác nótát danolt az ellenség. Ma láttam, hogy lőtték keresztül a pozsonyi kaput. Annyi dolgom volt ma délelőtt, hogy sok; míg Schvéger aludt, addig én vesződtem; a százados mégis vasat igért a tizedesek miatt. Délután kissé lefeküdtem, midőn felébredtem, temetése volt az egyik elesett hadnagynak; béke hamvainak! A bombázás folytattatott. Estefelé bementem a városba, végig mentem a barátok utcáján, már látszik, hogy erre a környékre is sok bomba esett le.

Április 3. Ma már hallottam, hogy nem csak bombával, de tüzes 24 fontosokkal is lövöldöz az ellen, kiváltkép a várba, hol sok túrást tesz. Az ellen bombáit hihetőleg átvitette a Sárkánymajorjához. Ma halt meg Beőthy Zsigmond, béke hamvainak! A bombázást folytatta a német.

Április 4. Reggel 3 órakor felkeltem, mert vorpostra mentünk. Négy órakor nekem a századossal és 8 rottával a szúnyogkocsmához kellett volna mennem, de Cserna engem kikért, hogy vele mehessek. Elmentünk tehát a Kathona Zs. kertjébe, egy bódét kinyittattunk és ott tüzeltünk. Cserna, mint már többször tapasztaltam, derék, becsületes jó hazafi, szíves ember. Ebéddel vendégelt meg, elbeszélgettünk, elmulattuk az időt. Délután bátyámhoz mentem, kit szegényt, nem tudtam megvigasztalni semmiféle jó ujsággal. Visszamenet találkoztam Beőthy Károlylyal, azt állította, hogy most a katonának van legjobb helyzete, mert meghúzza magát a kazamátákban; ezt csak olyan mondhatta, ki azt nem próbálta. A Duna, Vág már kiöntött. Estefelé hallottam az örömhírt, hogy Nagy József futár megérkezett, hírül hozván seregeink közeledtét.

Április 5. nagy-csütörtök. Reggel a mint hazaérkeztem, hallottam a futár hozta híreket: a mieink Pesten vannak; jobb szárnyunk pedig Görgey-vel Esztergomnál. — Győry Miklós, ki becsületes, igazságot nyiltan kimondó magyar ember s csak ez a hibája, miért a tiszt urak többnyire gyűlölik és az őrmesterek áskálódnak ellene, de én sympathizálok vele. ma ismét szép elégtételt és igazságszolgáltatást tapasztalt. Ma hallottam, hogy engem századosom ki nem állhat, azt mondhatom, hogy én sem őt és igy quittek vagyunk; csak annyit tudok, hogy Piros és Schvéger, a kétszínűség példaképei, ellenem törnek. Ma ismét jött futár, kinél kis papirosra titkos irással ez volt irva Kossuth-tól: „Győztünk, győzünk, az ellenség fut és csatát nem vár.“ Bombázás és ágyúzás folytattatott.

Április 6. nagy péntek. Ma hallottam, hogy ismét futár jött. Görgey Nagy-Sallón, Dembinsky a Svábhegyen, Kossuth pedig Füreden van. Bombáztak és ágyúztak szokás szerint. Estve

egyszerre csak elkezdtek sűrűen golyózni, bizonyosan a szőnyi erősség felé. Délután egyszerre az ellenség is, a mieink is egy-egy ágyút összetörettek.

Április 7. Tegnap lőtték meg Davida hadnagyot a 40-dik z. aljból. A nagy híd a Dunán át végre ma reggeli 2 órakor elkészült; hihető is, hogy ma expeditió megy át, mert mi megmaradunk 48 óráig az őrségen. Bementem a városba, megnézni a föltámadást, be is mentem a templomba, mert mióta katona vagyok, nem voltam az Isten házában. Ma szintén a 4., 5. és 6. század őrmestereinél voltam több ízben, ott láttam a különbséget köztük és mi köztünk.

Április 8. Husvét napján is bombáztat a pogány, hanem csak délelőtt; délután mindkét részről megszünt a lődözés, mert mint hallottam, a mi bombáink helyéből kihajtották a németet és most más helyet keres; már a sziget közepén is van két bombánk. Mack ügye kérdés alatt áll. Egész nap honn voltam. Ma ismét egy-két gőzös állott ki a majoroknál. Egészségem jó.

Április 9. Esős ronda idő volt, de azért a bombázással nem hagyott fel az ellen. Délután a városba mentem és Münich barátommal a várba, megnézni a pusztítást; sok volt a mit láttunk, a híd két helyen leszakadva, a sáncon a fű elperzselve; megnéztük a hídat, mely a Dunán át jóformán áll. Hazamenet csupa rosz híreket hallottam: Görgey egyhamar nem jöhet, mert elleneink útját állják, Dembinski pedig fogva van. Győryn mégis diadalmaskodtak ellenei, mert degradálták címzetessé. Ma a mieink előőrsökre mentek, én honn maradtam, mert ismét számadásommal volt bajom; ezzel az Isten megvert, de csakhamar elvégeztem.

Április 10. Az egész nap csupa bolondozással telt el. Az idő rosz volt. Reggelenkint szokás szerint egy itce tejszint iszom, csakhogy ez drága: 32 kr. Estefelé a városba mentem, midőn az egész napi bombázás megszünt. Az újságban olvastam, hogy az éjjel az ellen hajóhidunknak terhelt és gyújtó-talpakat eresztett le, de tervét meghiusitottuk. Hallottam, hogy Lenkey, mint komáromi hadtestparancsnok, Guyon pedig mint várparancsnok jő.

Április 11. Pompás derült meleg nap volt délelőtt, de délután borongós. Délután 1 órakor kiállottunk munkára a Dunaszigetbe; ismét az első számnál szakaszonként mentünk át a Dunán, ekkor még nem bombázott az ellen. A mint a hídról leértünk a szigetbe, számtalan bombagödröket láttam a főúton, bombáinkat is megszemléltem, körülöttük sok volt a gödör. A mi századunk a középúton végig egész a Tiringerék kertjéig ment, ott megálltunk, itt oly sűrű volt mindkét részről az ágyúzás, hogy a füsttől alig látott az ember, egy bomba fölöttünk pattant el; innen azután elmentünk rendeltetésünk helyére, a sziget közepe felé, sáncolni; később a bombázás és ágyúzás kissé szünetelt, de kevés idő mulva újabb erővel kezdtek bombázni és ágyúzni az első számú erődből és viszont,

a mieink igen jól lőttek. Egyes emberek az ellenség részéről bátorkodtak a Duna-partig lejönni. Esti 7 órakor, midőn hazamentünk, megszünt az ágyúzás, de mihelyt honn voltunk, újra bombáztak.

Április 12. Számadásaim aláírásával bajlódtam egész délelőtt. — Ebédután nehányan elmentünk a Vágon-túli sáncokat megnézni, sétálás végett is, mert gyönyörű meleg nap volt. — A mint láttuk, az ellenség hidunkat vette célba, s mint este értesültem, egy hajót ki is lőtt. — Délelőtt strázsa-kiállításkor volt egy kis bajom. — Értesítőt vettem, a miben olvasom, hogy az ellen 8 nehéz ágyút felvitt és a lovasság lefelé huzódik, hirlelik, hogy az ellen hátrál. — Mai őrdíszletnél Lenkey tábornok látogatott meg bennünket Puky-val, századosi honvéd-atillában és nemzetőri sapkában.

Április 13. Majd egész délelőtt Turkovits hadnagyot kerestem, számadásom aláírása végett. — Bombáztak erősen. — Délután a sáncról nézem, a mint a mieink bombáztak át, mindig jól találtak. — Hallottam, hogy a német főtábor már Mócs és Igmánd közt van. — Délután gyakorlatunk volt. — Este, midőn már lefeküdtünk, a nádorvonalon kivüli puskaropogások riasztottak fel, a sáncról pedig szólt az ágyú; azonnal kirukkoltunk, felosztottak bennünket, a mi századunk fegyverben reservben maradt éjfélutánig, a többi a sáncon.

Április 14. A tegnapi puskázásnak semmi más oka nem volt, csak az ellen patrolja egy pár alvó előőrsöt elfogott, ezekre lődöztek. — 5 óra után az 1., 2. és 3. század kiment a Dunaszigetre, még pedig a csúcsára, én is velök; borús idő volt, mint tegnap este. Volt egy kis gunyhó, abban hárman meghúztuk magunkat; az eső esett, roppant alkalmatlan idő volt; megnéztem a sziget orrán a helyet, hol ma hajnalban egy tüzérnek a gránát elvitte a fejét, agyveleje még a töltő dorongon volt. — Délben, midőn ebédeltem, egyszerre csak fölöttünk fütyültek a bombák, 24 fontos golyók, gránátok süvítettek ide-oda, a pozsonyi kaputól a Monostorra, onnan pedig vissza szünet nélkül, midőn egy kartács és egy bomba elpattant fölöttünk; ez történt egész estig szakadatlanul; közülünk egy sem sebesült meg, mert nem vettek észre bennünket. — Esti 8 óra lehetett, roppant sötét volt, midőn puskalövéseket hallottunk a szigeten; azonnal kiálltunk, ámbár ez nehezen történt, mert a setétségben egymást alig láttuk; igy álltunk egy darabig, mig hirül kaptuk, hogy az ellenségtől eleregetett három malomra lőttek, melyeket ki is fogtak, de semmi sem volt bennök; hihetőleg megpróbálandók ébren vagyunk-e? Szétmentünk ismét. Később Jausz őrnagy, a szigetparancsnok is hozzánk jött és mondta, hogy az ellenség bombáit a szőnyi sáncba lehozta és onnan bombáztatta a várost; szegény komáromiak!

Április 15. Reggeli 6 órakor haza mentünk szerencsésen. A bombázást később ismét elkezdték. — Délben szintén menageban

ettem. — Délután parancsírás után meglátogattam ismerőseimet, de mily pusztulás volt mindenütt, hordozóskodtak, vagy rémülten álltak az ajtóban. A Rozália-téren és tovább is bomba-gödrök vannak. Elmentem testvéremhez; ezek már kiköltözködtek a 4. sz. erődbe s onnan a harcsási bódéba mennek; Lammer-hoz mentem, ez Izsára, Bindernics-ék pedig bódejukba költöztek; így mentem vissza, midőn Berkyék előtt találtam sógoromat és testvéremet; ezekkel a hídhoz értem, hol bagázsiájukkal együtt Harcsásra hordozóskodtak; én pedig visszamentem sógorom lakására, óráimat és naplómat magamhoz vettem, nehogy a bomba agyon üsse. Ide és a Lammer-házba még ekkor nem esett, de körülbelől hullott már, mint a Hefler-házba kilenc, egész a Berkyék házáig. — A cigánymezőn a bódéknak egész serege emelkedik.

Április 16. Reggel 6 órakor a Dunaszigetre mentem sáncolásra; felosztottuk magunk közt, egyszer én, máskor te. — Bombáztak és ágyúztak folyvást, de kivált a csillag-sáncba, hol egy tüzérhadnagy lábát lőtték el és egy másikat megsebesítettek; nálunk pedig egy pionirt agyonütött, másikat megsebesített a golyó. A sánc már egész a kocsmáig terül; bennünket nem vettek észre, csak midőn hazamenőben voltunk és egyik fegyverbe kiáltott; akkor bombáztak utánnunk, de siker nélkül. — Ma Miskovics nevű új hadnagyunk berukkolt. — Délután temetésünk lettvolna, ha a pap eljő, de nem jött el és így abban maradt; meghalt Barabás József hirtelen, természetes halállal. — Lenkey jó intézkedéseket tesz, az alarm-stanglik (vésztjelző-póznák) fenn állanak; sáncainkra pedig kaszákat helyeztek el. — Hír szerint ma éjszaka rohamnak kellett volna lenni.

Április 17. Reggel jött a parancsolat, hogy a strázsát nem fogjuk kirendelni; bizonyosan expeditióra megyünk, egyik azt állította, hogy a csillag-sáncba reservbe; másik meg, hogy a hozzánk szökött chevaueleger fog vezetni expeditióra; ezzel beszéltem, ki azt állította, hogy még három napig van az ellenségnek megengedve Komáromot ostromolni s ez idő alatt nagy erővel fog bennünket megtámadni; ő reggel szökött át lovastul a vedettákról, de tőlünk is három tót szökött át az ellenséghez. — Azt is beszélik, hogy az éjjel futár jött, ki hírül hozta, hogy Görgey a Garamnál van, de azon egy könnyen át nem jöhet az ellenség ellentállása miatt. Egy zsidóval is beszéltem, ki Győrből jött, de 14 nap előtt Pesten volt, igen jó híreket hozott, már akkor a mieink Pest körül voltak, az ellen pedig Budára húzódott és a hajó-hidat elrontotta; Győrben kevés katonaság van. Tatában beszélt Nirtit Károlylyal, ki fogva volt, de később kieresztették. — Délután parancsíráskor megtudtam, hogy a strázsa elmaradás csak egy új és könnyebb elrendelés végett volt és holnap adjuk. — A bombázás folytattatott. — Hanem már mint bizonyosat hallottam, hogy a jövő hónapra mi megyünk a szőnyi erősségbe.

Április 18. Reggel, midőn a balszárnyi őrmesterekhez mentem, hallottam, hogy megjött Palóczy kapitány mint futár Görgey táborából az ellenséges táboron keresztül; beszélte, hogy Görgeyvel jött át a Garamon, most Nagy-Sarlón van és 3 nap alatt itt lesz. — Nagy őrdíszletünk volt, melyre én is megjelentem. — Ma délelőtt, nem tudom mi okért az ellenség egyet sem lőtt; annyit tudok, hogy egy gőzösre rakodtak és midőn az elment, délben már ismét volt itt egy gőzös. — Délután 4 óra tájban igen erősen kezdett lövöldözni az ellen, később azonban fölhagyott vele. — Münich-el elmentünk megnézni a cigánymezőn készült lakásokat, egész utcák vannak fasátorokból, bementünk egy fakávéházba. — Midőn este hazamentem a mieink az első sáncból bombáztak át a két fehér ház közé a monostorra. Felmentünk a sáncra és örömmel láttuk a mint nyolc bomba a két ház közé esett a sáncba és szétpattant.

Április 19. Midőn felkeltem, roppant főfájásom volt, és ez így tart egész nap; valóságos hideglelés, mert forróságom volt és fáztam. — Délelőtt hallottam, hogy Baráth, Görgey-nek saját kezével írt levelével jött meg; ebben írja, hogy sebes lépésben jő s vagy három nap alatt itt lesz és hogy már százasokat nem kapunk, mert ő is meg Görgey is nagy summa pénzt hoztak magokkal. — Már ma és a mult éjszaka szokás szerint bombázott az ellen, noha Ferdinánd császár születésnapja volt, mert mint hallom József császár leköszönt. (?) — Délután elmentem faszolni szenet, olajat az öreg-várba; az ellenség bombái többnyire a vár fölött, közel hozzánk, pattantak el a levegőben. — Mióta Lenkey itt van, egészen más készületek látszanak Komáromban; a mostani hajóhidunknál is 8 ágyú elsáncolva; Feichtmayer háza előtt bomba van felállítva. Szegény bácsi háza megszenved. — Visszajövet elmentem Lammer-hoz, már haza jött Izsáról, csak fél napig volt ott. — Este a zászlóaljunk adott 12 embert a tüzérek mellé segítségül; ezek és a tüzérek mind a sáncon alusznak ma, mert félünk a megtámadástól; én is noha nagy forróságom van, felöltözve alszom. — Most annyira szegény vagyok, hogy épen csak a lenungomból élek és még a mellett adósságom is van.

Április 20. Ma délelőtt századonként fegyvergyakorlatunk volt, csaknem reggeltől délig. — Igen gyengén éreztem magamat, étvágyam semmi. — Délután zászlóalji gyakorlatunknál jelen volt Lenkey tábornok. — Ma egész estig ritkábban lődöztek és bombáztak; de gyakorlat után, midőn híre futamodott, hogy Guyon megérkezett két divisio huszárral, sűrűbben ágyúztak és ez tartott másnap reggelig. — Én délután gyakorlatra nem mentem ki, mert gyengének éreztem magamat. — 5 órakor Guyon nagy éljenek közt valósággal megérkezett császár-huszárokkal a fehér házhoz, zsidónak volt öltözve; az ellenségen keresztül vágván magokat, még két tiszti posztot, Szentpéteren és Hetényen elfogván, egész a Zsitváig

magokkal hoztak, azonban a víz nagy lévén, kénytelenek voltak őket elereszteni, de fegyvereiket azért elhozták; két huszárunkat a Zsitvában elsodort a víz. A megérkeztek azt beszélik, hogy Görgey, Klapka, Damjanich megütköztek Nagy-Sarlónál az ellenséggel és annyira szétverték, hogy az erdőbe szerte szaladtak s Érsekujvárig meg sem álltak; Komáromnál azonban segítséget kapván, újra össze szedik magokat. A tábor éjjel Koltán hált, innen vált el tőlök Guyon; most talán már Érsekujvártt vannak; magokkal hozzák Bakonyi generálist, kivel együtt hatalmukba kerítettek több mázsa ezüstöt és 96 font aranyat, kívüle még egy generálist és több foglyot. Olvastam Görgey proclamatióját, melyben a németeket nyilatkozásra szólítja fel, hogy a hadi foglyokkal vagy úgy bánjanak mint mi, vagy máskülönben minden fogoly főtisztet is közemberi rangba helyez, már pedig nálunk a foglyok száma háromszor annyi mint az ellenségnél. — Tegnap éjjel expeditió volt a csillag-sáncból, még pedig szerencsével, mert jelszavukat megtudván egész a sáncukba hatoltak, hol 3 bomba és egy-két ágyú volt, egy vadász őrködött, öt tüzér pedig aludt; a mi tüzéreink az ágyúkat be akarták szegezni, de egy százados az 57. z.-aljból, ezt mindenkép ellenezte, mire közte és a tüzér-főhadnagy közt lárma támadt, e miatt kénytelenek voltak visszavonulni, csak az őrt és egy tüzért hozhatták magokkal, a többi elszaladt; a kapitány fogva van. A foglyok azt beszélik, hogy nagy zavar van oda át, mert minden nap más parancsot kapnak, egyszer készülődés, másszor tüzelés parancsoltatik; az aggasztja őket leginkább, hogy sok fővezért vesztenek, különösen fájlalják a Nyárasdon elesett Geramb-ot. Mack már négy napja vason van; Majthényi tábornokot is méltatlanul gyalázta, mert ez, mint hallom, az ellenségnél egy két napig tartózkodván, az alsó táborba szökött, hol most a csikósoknak ő a tábornoka. Estve ismét cselt vetett ellenem egy ellenségem, t. i. egy patront megfordítva a gyertyatartóba tett, végét megfeketítve megpödörte, hogy este ha meg akarom gyújtani legalább is a szememet üsse ki, azt jól tudta, hogy legelőször én szoktam gyertya után nyúlni, de midőn megakartam gyújtani, észre vettem; úgy fizessen meg neki az Isten!

Április 21. A zászlóalj reggeli 4 órakor előőrsökre kiáltott; nekem a százados azt mondta, ha rosszul érzem magamat, maradjak honn és küldjem ki a még otthon maradtakat. Sötét, borongós idő volt, később eső is esett. 10 óra után magam is elmentem, a sűrű esőben elértem a második lunettebe. Zsitván a hidat készítik. Délután nagy szél kerekedett, mely sátorunkat ránk döntötte, derekamat egy kissé megroppantotta. Egész napon át jobban éreztem magamat. Délután láttuk seregünk megérkeztét, de a hid nem lévén készen, túl ütöttek tábort. Éjszakám igen nyugtalan volt. Az éjjel különösen erős volt az ellen részéről a bombázás.

Április 22. Reggelre már jött egy zászlóalj a táborból, a 42-ik a nádorvonalra; a tisztek közül néhányan nálunk telepedtek le; ez volt az úgynevezett sárospataki zászlóalj; kérdezősködtem Beöthy László-ról; épen a hadnagy, a kit kérdeztem, őrmestere volt; ez mondta, hogy egyszer csak elveszett a zászlóaljtól, már mint őrmester. Később elmentem megnézni seregünk bevonulását. A vágdunai hídon láttam már különbféle honvédet és legelőször is Zámbó Lajos barátommal találkoztam a 6-ik zászlóaljból; kimentem a táborba, már ekkor 3-ik zászlóalj átjött a Zsitván, nem várván meg a híd elkészültét; szégyen gyalázat, hogy ez csak délutánra készült el. A kik átjöttek, egy pár zászlóalj és huszárok a vágdunai erősség előtt telepedtek le; a tábori nyomorúság látszik rajtok; a főtisztek már beszállásoltattak; Damjanich tábornok bátyámnál, Klapka Kaliczáék-nál stb. Nagy az öröm a városban; noha az ellenség bombázott, fel sem vettük. Ismét találkoztam Zámbó-val, tiszt ruhában volt; ő mondta, hogy vannak oly hadnagyok is, kik nevöket se tudják aláírni. Mi pedig itt tespedünk, de mint hallom, valahára mi is elmegyünk.

Április 23. Reggel 4 órára kiálltunk a Duna szigeti előőrsre; igen szép idő volt; helyünk a régi gőzhajó-kiállásnál. Hidunkat folyvást készítik, de sokat is bombáz reá a német, hihetőleg abban látja vesztét. Ma délután nagy expeditió volt, 5 zászlóalj gyalogság, négy század lovasság és körülbelöl 12 ágyú ment a Sárkány majorhoz; rémítő szél volt, az ágyúszó alig hallatszott csak a füstje látszott; egyszerre csak hozzák a chevauxlegers-foglyokat, gyalogokat még egy tüzért, összesen 19-et még lovakat is; később a mieink is, a kik kimentek, visszajöttek. Ezen expeditió eredménye volt, hogy az ellenség, számos sebesültjeivel együtt, készen állott hídján átvonult, miután a mieink tüzét nem állhatta ki, jóllehet neki is volt 9 nagyobbféle ágyúja s a monostori ágyúk is segítségökre voltak; a hídat maga után lerontotta. A mi veszteségünk egy halott Hunyadi-huszár és négy sebesült. A mieink a csillagsáncból folyvást erősen tüzeltek az országút felé, az ellen csak olykor-olykor viszonyozta. Csallóközből is hallatszottak messzebbről ágyúlövések. Éjjel az ellen roppantul bombázta hidunkat, hihetőleg a munkásokat akarta zavarni, pedig senki se dolgozott ottan; egyszerre hatot is eresztett.

Április 24. 4 óra után vártuk a fölváltást, de bizony az nem jött. 10 óra felé jött több tiszt a táborból látogatóba, különösen egy olasz születésű honvéd-tiszt tetszett meg nekem barátságos magaviselete, bátorsága s hazaszeretete miatt, ez mondta, hogy egyenesen Olmützbe megyünk, már van 100 kocsi bomba és 20 mozsár hozzá, ostromolni fogjuk. Adná az Isten. Délután végre eljött a fölváltás; Cserna hadnagy, ki felváltott bennünket, beszélte, hogy minket nem fogadnak fel a táborba, erre minden tiszt

felkelt és úgy nyilatkoztak, hogy készebbek akkor tisztségökről lemondani s mint közhonvédek menni a táborba, hogy sem Komáromban ennyi rágalom és irigység közt maradjanak. Éljenek!!! A mint haza mentem, már hallottam, hogy őrnagyunk kieszközölte a Damjanich táborába való fölvételünket. Éljen! Azonnal, előkészületet teendő, elmentem a városba, azaz csak a Vág-Duna mellé Kalicza sógoromhoz; két pár fehérruhát vettem magamhoz. Miután a várostól hirtelen pénzt nem kaphatok, Lammer bátyám közbenjárását kértem fel, ez velem jött a polgármesterhez; sátorában találtuk őt, maga is szivesen ajánlott kölcsönt, míg a várostól kaphatnék, hanem bátyám megelőzte őt és mondta, hogy ő is adhat; adott is 100 ftot p. p. Így készen voltam az elmenetelre. A szükségeseket bevásárolván, haza mentem; ott már szinte mint biztosat beszélték, hogy holnapután vagy még holnap megyünk.

Április 25. Reggel már azt beszélték ismét, hogy itthon maradunk és május 1-jén nem a szőnyi erősségbe, hanem az öreg várba megyünk. Istenem, de sok ellensége lehet a mi zászlóaljunknak, meg nem foghatom mi okért; később hallottam, hogy elmegyünk, hanem a monostori hegy és minden más hely bevételére mi megyünk előre: mindegy csak menjünk. Délben kiálltunk előőrsre, ismét a Duna szigetre; most a régi színházkertbe jutottunk; később lengyel hadnagyunk is megérkezett és azt hozta hírül, hogy a mi, és csak is egyedül a mi zászlóaljunk megy holnapután az egész garnisonból. Éljen! Napnyugtakor elmentünk a második sánc mellé; tüzünk nem volt több kettőnél, egyike a tüzéreké, e mellé kuporodtam, alvásról azonban szó sem volt; így töltöttük az időt éjfélutánig csendesen.

Április 26. Éjfélután fél 2 órakor a városban riadót vernek; ezen boszankodtam, mert ha megakarják támadni az ellenséget, vigyázattal lesz; de az egész csak hadi csel volt, mert alig hagyták félben a riadót, már akkor a mieink a hidon túl voltak és nagy lármával ostromolták a sáncot; a puskalövések villámlottak és pattogtak folyvást, mindjárt észre lehetett venni, hogy az első sáncot már bevették, mert csakhamar azután a faluban hallatszott a lárma: „Üsd agyon a németet, csak a bombázó kutyát üssétek agyon“ stb. 3 órakor már áthallatszott a faluból: „Állj, ki vagy!“ Tehát az előőrsök a mi részünkről bírták a falut, hanem mint ezelőtt, úgy azalatt is a sziget végén a mieink puskaropogása oly sűrű volt, hogy fegyverbe álltunk; de csakhamar megtudtuk, hogy ez csak egy-két chevauxlegerre történt, kik gyáván, erre a Duna-parton, de a túlsón kerestek menedéket. Később az ellenség részéről a monostorról történt egy ágyúlövés; a Dunán egy hajó úszott és az ellenség széttört hídjából elmaradt darabok. Ezalatt már Szőnyben folyt erősen a csata. 3 óra után Szőnyön túl az első sáncban keményen szólt a puska; ostromlármájukból itélve, azt a helyet többször

megtámadták, hanem mi megfosztattunk ezen látványtól, mert 4 órakor jöttek a fölváltók. Mihelyt hazaérkeztem, a sáncról néztem az egészet. 6 óráig semmi ágyú-lövés, hanem folytonos puskázás; azután erősen ágyúztak egymásra, de már a monostoron, ez tartott egész 8 óráig, midőn ott a nemzeti lobogót kitűzték. Ezután bementem a városba, még pedig nagybátyám házához, hol az első emeletről többen nézték a csatát, mely már a térségen folyt erősen. Egyszerre 9 villanás is történt, két felől is hallatszott az ágyúzás, egyik a monostoron túl, ez közelébb volt, a másik egyenest az ácsi erdő felé, ez már messzebb hangzott; láttuk folyvást, hogyan húzódik az ellenség az ácsi erdő felé; a másik felől pedig 10 óra után megszünt az ágyúzás, hihetőleg csatlakoztak; azt is láttam, a mint siettek a municiós-kocsikkal a mieink segítségére, mint hozták a sebesülteket, egy huszárnak karja hiányzott, másikkal pipázott. Dél tájban elhagytam e helyet, egyetmást még az elmenetelre bevásároltam. A csata egész d. u. 2 óráig folyt dühösen, midőn az ellenség a budai seregből kapott nagy erőt segítségül és így az ácsi erdőbe vonult nagy veszteséggel, a mieink pedig visszajöttek a sáncokba, melyeket rohammal vettek be; főkép a vörös-sapkások tüntették ki magokat a szuronyszegzésben. Elfoglaltunk hat szép 24 fontos rézágyút, egy conikus mozsarat, foglyot ezeren fölül. Így végződött a mai csata. Erre a komáromiak visszahordozóskodtak lakásaikba. Délután egy kissé ledültem aludni, de már 5 óra után fölvertek; rukkolnunk kellett az 1-ső és 2-dik szám közti sánc mellé előőrsre; tüzet nem raktunk, pedig hűvös volt. Azért álltunk ki, mert a mieink a Csallóközből hazajöttek, az ellenség pedig nagy számban jött át. Éjfélig, pokrócba takarva, egy kissé aludtam, de éjfél után felköltöttek bennünket, azután nem is feküdtem le többet.

Április 27. Azt hallottam ismét, hogy semmi esetre se megyünk el, hanem megörvendeztetett bennünket az, midőn 4 órakor levéllel jöttek, melyben az állt, hogy táboriasan felkészülve 5 órára álljunk ki, az ó-várba megyünk. Csakhamar ki is álltunk és az ó-várban előttünk már két zászlóalj föl volt állítva, utánnunk is egy jött. Így voltunk egész 11 óráig; roppant meleg volt; az igaz, hogy leülhettünk, gulyába rakván fegyverünket. Sokat beszéltek, de különfélekép, némelyek látták volna a marsrutát, mely szerint Tatának, Fehérvárnak megyünk Pestre, mások szerint föl az ellenség után, ismét mások szerint a monostorra sat. Végre 11 óra után megindultunk nagy porban és melegben a monostorra, a legvégső tájára, majdnem az ácsi szőlőkig; elő- és végőröket kiállítván, megpihentünk; annyira-mennyire ebédeltem: kis darab komisz-kenyeret és vizet ittam reá. Alig voltunk itt két óra hosszat, midőn a tábort láttuk jönni; egy lovas hozzánk vágtat, hogy siessünk hozzájok csatlakozni; az előcsapatban voltunk és mentünk az ácsi szőlők mellett Ács felé; igen szomjaztam, de vizet nem ihatván, pálinkával

enyhítettem szomjamat; végre 6 óra után Ács előtt megálltunk és ott letelepedtünk egy kis pihenésre. Miután napnyugtakor a plenklerek visszajöttek, Ácsott nem találván semmit, visszafelé indultunk; mondták az ácsiak, hogy oly sebesen szöktek az ácsi erdőből a németek, hogy kenyereiket a lakosoknak adogatták, nem vihetvén magokkal. Az ácsi erdőn keresztül vitt útunk, hol roppant sok bombát és puskaport láttunk egy rakáson, mit nem vihettek magokkal. Az úton Guyon népünket igen lehordta, midőn némelyik roszul vitte a fegyvert, hogy már is elfáradtak. Végre 10 óra után a 3-dik sáncba megérkeztünk; az emberek oly fáradtak voltak, hogy tüzet sem raktak, hanem úgy feküdtek le; mit én is megtettem a homokban, noha fáztam, még is jóízűt aludtam.

Április 28. Nappal egész trogloditai életet éltünk; az emberek levetkőztek, hevertek, főztek és ettek, ittak; roppant meleg volt. Ma hallottam, hogy a mieink 16 ágyút és az ácsi erdőben igen sok bombát és puskaport foglaltak el. Mily élvezet volt lenézni a monostorról, hol még két nap előtt az ellenség nézett át Komáromba, most mi élveztük ezen kilátást. Ma egy schwarzgelb burokba öltözött madár, mint hallom Knezits adjutánsa, bejön az erősségbe és kérdi, vajon ez-e a boldogtalan 37. zászlóalj; mire Rogos századosunk kardjával oda ugrik és megvagdalja, hirtelen engedelmet hebegett és elment. Így vagyunk mi Komáromban. Estve tisztjeink igen határozottan beszélték, hogy még 1-sőig várnak és ha akkor se fognak Komáromból kiindulni, leköszönnek és beosztatják magukat más zászlóaljakhoz.

Április 29. Reggel kapitányomtól kikéredzkedtem, hogy Komáromba mehessek; de előbb a csillagsáncot tekintettem meg; roppantul össze van lődözve. Teller-rel találkoztam a csillagsánc mellett, hol öt akasztófa van fölállítva, egyikre mint mondják Pázmándy Dénes, kit huszárok hoztak be Kömlődről, (neje volt Puky-nál, de kihallgatásra nem méltatta), másikra Halasy, de ez még nehezen van elfogva, harmadikra Mack, ez vason van, mert az ellenséggel cimborált, negyedikre Lázár, ez is vason van, ötödikre Ghyczy van szánva. Délután 3 órakor fog ez történni. Midőn a vár mellett mentem, tudtam meg, hogy vasárnap van és a várban nagy ünnepély. Bementem és láttam, a roppant tömeget a tábornokok előtt defilirozni; ezután a tábori pap felolvasást tartott az erkélyről a közönségnek, t. i. április 14-én határoztatott az országgyűlésen a Habsburg-Lotharingiai háznak száműzetése és kitagadása a magyar trónról és minden polgári jogoktól Magyarországon: ezt már régen meg kellett volna tenni. Kossuth elnökké neveztetett ki s általa neveztetnek ki a ministerek, kik neki felelősek; a sok ármány is elolvastatott, melyet keresztül éltünk. — Délben bátyámhoz mentem, itt hallottam, hogy Damjanich eltörte két helyen a lábát a tegnapi kocsizás alkalmával.

Ebéden testvéremnél voltam, azután bátyámat kerestem fel, kinél schatullomba helyezve naplómat és óráimat átadtam neki, azon meghagyással, hogy ha elesem a csatában, tartsa meg emlékül. Megcsókolt és csak annyit mondott: vigyázz magadra! Én elfogult voltam és szó nélkül távoztam. — Midőn visszaérkeztem táborunkba, már hallottam, hogy felváltanak bennünket, de azt nem tudom, hova megyünk. — 5 óra után felváltattunk és mentünk az öreg-várba; az úton egy tiszt mondta Cserná-nak: ne félj fiú, elmentek a Sándorokkal és 57. zászlóaljjal Kosztolányi vezérlete alatt a táborba. — Így érkeztünk az ó-várba; roppant meleg volt, itt midőn fölálltunk, csakhamar kiindultunk a Kossuth-vonalra, mivel lakásunkból már ispotály lett, azért a legénység künn tanyázott; a mi szobánk még meg volt, azért behúztam magamat. — Őrnagyunk már kiadta a parancsot, hogy tábori lenungot húzunk május 1-től: egy napra közvitéz 10 krt, tizedes 20 krt, őrmester 30 krt, és így már bizonyos, hogy holnap indulunk, de merre, nem tudjuk; némelyik mondja, Selmecre, másik Győrré, harmadik Pestre. Füsty hozott egy örvendetes tudósítást, hogy Lajos (8 éves) választatott magyar királylyá, Kossuth pedig nevelőjévé; ez dicső, most már élni szeretnék, mert Magyarország szép jövőnek néz elé; azt is hallottam, hogy az ellenség Stájerba vonult sebesen, mert ott lázadás ütött ki. Olaszország pedig maga vívta ki a szabadságát. Éljenek!

Április 30. Az éjet nyugodalmasan töltöttem; gyomrom, mint estve, úgy ma sincs rendén, azért prágai cseppeket használok helyreállítására. — Valahára kaptunk parancsot, hogy esti 8 órára elindulunk, hova? Még nem tudtuk. Délben még bementem a városba, az öreg Beöthy-ékhez is, hol a bomba fölötte sok kárt tett. — Midőn ebédre mentem az „Arany sas"-ba, elő találtam Hidassy barátomat, elbúcsúztam tőle. Ettem roszul, fizettem 1 frtot p. p. — Midőn ebédről haza mentem Léva y-val, a cigánymezőn keresztül, közel a töltéshez Mindszenthy inasa elsüti puskáját, csak kevés híja volt, hogy valamelyikünket halálra nem talált a golyó. — Még kevés időm volt, azért 5 órakor bementem, tábori kulacsot és egyet-mást vettem; midőn haza jövök, ép azon a tájon, mint előbb, majd megtalált egy bizonytalan helyről kieresztett puskagolyó. Végre 7 órakor kiálltunk; sötét borús idő volt; mikor elindultunk lehetett 8 óra, a pozsonyi kapun innen megálltunk, lehettünk vagy 4 zászlóalj és 6 ágyú meg két divisió Lehel-huszár. Itt sok ideig kellett várnunk a fuvaros lovakra, csaknem 10 óráig; midőn a pozsonyi kapun át valahára elindultunk; szerencsémre borjúmat, mint más őrmester is, feltettem a kocsira s így a gyaloglás nem esett oly igen terhemre; így utaztunk az országúton; legényeink vigan voltak; én sem sokat bántam, hogy Komáromot hátunk mögött hagyhattuk egyszer. Midőn Aranyoshoz közel értünk, esni kezdett, valahára éjfél után beérkeztünk Aranyosra; bekvártélyozván bennünket, minden

házhoz jutott egy szakasz; én és többi őrmestereink a százados nejével egy kiköltözött komáromi szabóhoz jutottunk; miután egy kevés sajtot, kenyeret falatoztunk és bort ittunk, pokrócon a földre heveredtünk és aludtunk világos reggelig.

Idősb Szinnyei József.

RETTEGI GYÖRGY EMLÉKIRATAI

Anno 1763.

Hallatlan és emlékezetre méltó dolog, hogy ezen közelebb elmult 1762-dik esztendőben a mennyi csikót csikóztak, mindeniknek lófogai vannak, úgy az bornyúknak is; ezt a minap Daniel Tódor uram beszéllé Fűzesen, hogy Jabrodszki János beszéllette, hogy neki egy esztendős csikajának lófogai vannak, melyet számba sem vettem; azután csakhamar másokkal odajővén Vida Pál komámuram, beszéllé, kogy Szatmár vármegyében egy böszorkánt megsentiáztak, s midőn vette észre, hogy csak megégetik, azzal mentette meg életét, hogy ezen dolgot kijelentette; azonnal, lévén nékem is csikaim a kancák között, mindjárt megnézettem s úgy találtam; harmadnappal azután gróf Kornis Zsigmondhoz megyek Szt.-Bene dekre s beszéllém a dolgot neki s vagy két csikajának (nem levén az egész ménes ott) megnézeti, s hát úgy találja a mint mondtam, sőt ebéd felett egy kicsiny bornyúfőt hozván fel az asztalra, annak is nagy ökörfogait találtuk.

A baglyok Szebenben úgy szóllnak, mint valami vad erdőben, s a mint bizonyoson referálják, nagy bővséggel külömb-külömbféleképen szólnak.

A perceptorok interessatiója investigatiójára a guberniumtól kiküldetett volt Bálint Pál úr, ki is a Somai Sándor nem sincere viselt perceptorságában felette sok hibákat talált s gondolom, hogy abban nem maradott volna, de megbetegedvén pleuritisben Csomafáján a Csernátoni Józsefné házánál, 9 napra meghala, mindazonáltal azzal ne bízza meg magát, mert annak continuatiója leszen, ideje is, hogy lejtsen az ember, mert régen hág e. c. t.

Generalis Sicskovith az ő Felsége parancsolatjából Erdélybe 17-ma Martii 1763 beérkezett a székelyek között indult zenebonának kezdőjének vagyis okának investigatiójára; azt mondják, hogy Bukkow parádával akarta bekisértetni Szebenbe, melyet észrevévén elkerült, Bukkow is másnap kiment a maga házaihoz Frekendorfra.

8-va Aprilis indultunk Kolozsvárra [az] apahídi Horvát-résznet kiváltása végett, mivel Jobbágy-, Horvát- és Tarsoly-részre bírak tatván egész Apahída, per partes eleink a városnak zálogban ve-

tették volt, a város ismét adta az unitaria és reformata ecclaesiának, az unitaria ecclaesia részit a catholicusok a [felülírva] piaci templommal együtt elvették, az reformata ecclaesiától a város újjolag kiváltván hol egynek, hol másnak adták arendába; medio tempore Csíki István procurator, Gálfalvi Ádám és Sándor Zsigmond, kiknek mind az hárman Jobbágy András leányi a feleségek, megkínáltatják a várost a zálogos summával, nem leválván perbe kerekednek, s midőn venné észre a város, hogy in periculo forog pénzek, ultro offerálják kiadását a jószágnak, melynek kiváltására admoneáltatják is a Jobbágy leányokat, de amazok vagy azért, hogy pénz nélkül akartak volna hozzájutni, vagy a mint némelyek hirdették superadditiót vettek volna a várostól és plebanustól, interveniált az is, hogy Keczeli János és Sándor uramék qua verus Horvátianusok ezen causában ingeráltak, melyet vévén észre a fenn megírt unitarius sógorságok, abbahagyták és tovább nem folytatták; mi Keczeli uramékkal felkelvén solicitáltuk a várostól kiadását s ki is igérte s ad 10-um [korábban „8-vum" állt] bemenvén Kolozsvárra, akkor vették észre, hogy az általok liquidálandó zálogos summában ingrediál a plebanus keze alatt lévő rész is, mely summát ha leteszünk, annak is kezünkbe kell jőni; ezt ugyan nékünk nem jelentették, de a circumstantiából így jött; már most újjabban tudósítást várunk a várostól hogy bemenjünk.

Ott hallám, hogy báró Henter Dávid úr megholt; ez igaz hazafia vala s ugyanazért vénségében jubiláltaték [későbbi kézzel] mivel acerrimus defensor nobilitaris praerogativae vala a szász natió ellen.

Kemény Jánosné is megholt Sajó-Udvarhelyen; ez még jókorbéli szép asszony vala, de a mint beszéllették Dónát Justinának egy Prajner nevű quartélyban lévő német zászlótartótól fattyúban kapott fiát tartotta maga mellett s a mint Harasztoson a gazdám (kinél azelőtt ő is hált) beszéllette, egy ágyban hált; kár volt benne az az természet, de hiszem ez nem újság Erdélyben, nem is egy s kettő van aféle; nemzetére nézve francia volt, a Franciaországból kiűzetett reformatusok közzűl való volt az atyja; magát hívták Maria Wilhelmina Brudgyier; igen szép aszszony volt ifjúkorában, leányi is szépek, egyiket vette báró Bánffi Sándor úr, ketteje hajadon, de az egyik világtalan, fia nem maradott. A szegény Kemény Jánosnak jószága igen szép és sok vala szegénynek, de holtig solicitálván tisztséget Bécsben, majd minden jószágát eladta vala, szép tudományú ember vala szegény.

Gróf Bethlen Ferenc úr is megholt; ez fia volt Bethlen Sámuelnek, ki is egy testvér volt Ádámmal, Györgygyel, Farkassal, Imrével; Ádámnak fia Ádám generalis, középső, reformatus, felesége német Herbersteinné, Kewenhüller leánya, fia egy Bethlen Gábornak, a ki is nagyobb cancellarius Bécsben, sok újításokat csinált hazánk-

ban a mint mondják, úgy van-e, vagy nincs, én nem vizsgálom, látom, hogy hová-tovább annál roszszabb. Miklós, ez legkisebb, provincialis commissarius, actualis intimus consiliarius Fogaras-földe főkapitánya, ez is catholicussá lett mint Gábor, derék, nagyérdemű úriemberek s azért lettek inkább hiszem pápistákká, hogy midőn látnák, hogy olyanok állanak elé a directióra, kik is nem arravalók, a reformatusnak pedig respectussa nincs, magok pedig tam ingenio, quam industria arra termettek, nem lehet csudálni. De a szegény Bethlen Ferenc úrra térek, ez ifjúkorában igen jeles szép ember vala, az Vetési [felülírva] gyalog regimentiben hadnagy volt, az erdélyi insurgensek közt főstrázsamester, feleségét a gubernatorné, Haller Jánosné, Daniel Sófia kedvéért vette volt el, de nem neki való vala e. c. t.

18-va Marty érkezék haza Kádár János, a ki is Zsigót vitte volt be Kolosvárra a collegiumba s hozá Újhelyi Zsigmond uram levelét, melyben ir az apahídi dologról is, de a mellett azt is írja, hogy ad 16-tum virradólag az Szilvási János részeg szolgája midőn az istállóban a lámpást meggyújtva hagyta volna s maga elaluván a miá az istállóban lévő széna is meggyúlván nagy égés lett, úgy hogy hídutcában a napkelet felől való soron 18 ház elégett, elég nagy károk esett azoknak szegényeknek.

Ez az Szilvási igaz hogy jó familia, de nem magyar s nem is Scythiából jött, hanem Lengyelországból Cseszelicz nevű helységből ezelőtt jóidőkkel; mikor én tanulógyermek voltam, akkor hozták be őtet is a collegiumba s jut eszembe, hogy valami tarka szőrmateriából való heveder-öve volt, melyet akkor igen viseltek, a gyermek olyan különös geniusú lévén, az övébe kaptunk s az hol az materiát megfogtuk, minthogy igen régi volt, mindjárt a kezünkben maradott ugyannyira, hogy harmadnapra csak az alsó béllése maradott; felcseperedvén ment generalis Gyulai István úrhoz inasi szolgálatra, onnat a regimentben lett unterlieutenanttá vagyis hadnagygyá; ugyancsak derék, emberséges, jóféle katonaember; hallottam a generalist mondani, hogy soha olyan rosz szolgája nem volt, mint Szilvási, Keczeli György s „te rosz ember", úgymint abrugbányai Wass [széljegyzetben: „Vass"] Mihály, pedig e szegény Olaszországot is megjárta volt vele, különben is humanus legény volt, de unitarius, nem csuda másként, mert igen nehéz természetű ember volt a szegény generalis.

Gróf Bethlen Farkas generalis úr ő nagysága is ötödnapi betegsége után meghala 5-ta mensis May; ehez hasonló Bethlent a nap nem látott, igen jóféle, drága úriember, szép gyalog regimentje vala, melynek csak látására sem engedett licentiát ő Felsége, nem hogy a most végződött hadakozásban szolgálatot, pedig mind azt, hogy engedje meg felmenni és szolgálatot tenni, mind azt, hogy csak a

regimentjének látására legyen licentiája, [felülírva] instált ő Felségének, de egyik sem engedtetett, talám csak azért, hogy reformatus volt; ez az istenfélő kegyes úriember minden gazdagságát (a mely sok vala) collegiumoknak, szegény ecclaesiáknak s megnyomorodott s ügyefogyott papoknak testálta, csak a maros-vásárhelyi collegiumnak testált tizenhatezer forintot, még az örökös jószágát is, ha a törvény megengedte volna, nem hagyta volna az atyjafiainak, kikben semmi contentuma nem volt, mivel a kit szeretett, annak maradéka nincsen, a kiknek van, azok pápisták. Ez az drága emlékezetű úr azt mondá nékem egyszer Szebenben: „héj be jóbarátom volt nékem Retteghi Miklós, hanem kegyelmed is legyen jóbarátom", sok nyalka, cifra embereknek (minthogy sokan voltunk ebéden gróf Bethlen Imre úrnál) nem igen jól esett. Nyugossa meg az Isten lelkét az örökkévaló mennyei dicsőségben s adjon ő Felsége sok ilyen istenfélő, kegyes, jó cselekedetekben s az Isten dicsőségében s anyaszentegyháza [felülírva] dolgainak előmenetelében gyönyörködő patronusokat, szerelmes szent Fiáért. Amen.

Domokos Ferenc, districtualis provincialis commissarius is megholt, úgyszintén a szegény Monos Tamás, gubernialis secretarius is, ez mind az kettő durva székely vala, még a szegény Monos azért, hogy valami transmissiót a szebeni szászoknak ki nem adott 300 forint alól, suspendáltatott volt is ab officio [későbbi kézzel] Bukkow által.

A székelyek között indult zenebonának kikeresésére generál Sicskovics urat küldötte be az udvar, a ki is sokat lecsinált köztök s nem is az volt az ő Felsége intentiója, a mit a generalis Bukkow végbevitt, a mint ezt láttam egy rescriptumában ő Felségének; elég az, hogy ki fog B u k n i Erdélyből, adja is minden portékáját licitatión. [Későbbi kézzel] Viszszajött bizony az!

13-tia Marty 1763 fogtunk az harangunk öntéséhez, mivel elhasadott volt; a betűket s a bárány-képet zászlóstól én vágtam ki a mint tudtam; ezen harangot a szegény Becski Miklós uram hozta volt el Sajó-Keresztúrról, nem egészen a főcurátorok s consistorium híre s akaratja nélkül, mégis fenyegetnek érette, s in specie a télen Bethlen Miklós úr ő excellentiája mondotta, hogy perbe fogja az ecclaesiát érette, még a feleségem mintegy instált is ő excellentiájának, a mely talán használt is valamit. Ezen harangot öntötték volt 1409 esztendőben; inscriptiója ez volt: O r e x g l o r i e ○ v e n i c u m p a c e, mint egy tallér olyan metszésben volt mint valami oltár s két letérdepelt, hoszszú köntösű (papi) emberkép; igen szép szava volt elsőbben. N. b. Bethlen Miklós úr nagy possessor S(ajó-Kereszt)túron s azért fenyeget, osztán pápista is.

Generalis Bukkownak fel kellett menni az udvarhoz, úgyszintén Brukkenthalnak a provincialis cancellariusnak is, hogy adjanak

számot az itt végbevitt sok elegy-belegy haszontalan dolgokról. Úgy mondják, hogy Brukkenthalt szinte megütötte a guta, mikor megértette, hogy fel kell menni Bécsbe, más az, hogy a szászok is ellene vannak nyavalyásnak; igen el is ragadta volt a világ szegény fejét, mivel azt mondják, hogy egy szőnyegre tett igen cifra conapén ülve beszéllett akárkivel is, sok grófok s bárónak audientia mindenkor-nemkor a bemenetelre nem adatott, mikor bementek is, nem volt szabad a szőnyegre lépni senkinek. Bezzeg: „Fejér Mihály a király“ [1]) elmondhatták a szászok. [Későbbi kézzel: „Nagyobbra ment ennél, nem is csuda, mert okos ember az“].

A békesség meglévén, csoportonként bocsátják a lovas katonákat, ha jó a mentéje, köpenyege, fegyvere, lerántják rólla s felszámlálván hány mértföld a hazája oda, a hunnét absitozák, minden mértföldre adnak egy-egy garast. Erigy vele! Sok szegénylegények ifjúságokat katonaságban eltöltötték s már vénségekben haza csapattatnak minden consolatió nélkül. Valyon kicsoda adja ezeket az hitván tanácsokat? Bizony az Isten nem hagyja büntetetlen [későbbi kézzel] annak az embernek.

Érkezett be a Kálnoki huszár regimentje, a Portugall vasas-német regimentje, még váratik a Bethlen Ádám úr magyar-lovassa, mely azelőtt Móric nevű szegénylegényből lett generalisé volt, erigálta pedig Beleznai nevű magyarországi reformatus nemesember, de régi, jó katona öregember, kinek is testvérhúga amaz most(an) híres-neves jó haza fia s magyart szerető camerae praeses Grassalkovics úrnak felesége.

A limitrophok, vagyis unitus nationalis olá(h) militia közzül hetvenen a commandójokat, ki is egy német hadnagy volt, felvévén a passusról, épen a havastetőre felvitték, s onnat megmutatták néki Moldovát azt mondván, hogy: „ihol látod, mi odamegyünk“, annakutánna 32 arannyát elvették s halálravervén otthagyták, magok Moldovába mentek munderostól — fegyverestől. Ez is szép haszon, az unióból származott [a következő kivakart szóra későbbi kézzel felülírva] dolog.

12-ma Juny voltam Kolosvárott, vágattam eret magamon Gyulai Borbély Ferenccel, de csak egy szőrszálon maradék, hogy meg nem halék, az Isten mégis megtarta, de csak nem vagyok jól, inkább hiszem, nem viszem sokáig.

Hazajövén, találtam a militiát quartélyban szállva, a Bethlen Ádám regimentjiből egy companiát (most már swadronnak híják); kapitány Bánffi György úrfi Dersén van quartélyban, itt Palatti nevű hadnagy, Poklostelkén Szalai nevű unterlieutenant, ennek is-

---

[1]) Vonatkozás Weiss Mihály brassai királybíróra, Báthori Gábor eszes ellenfelére.

mertem hadnagykorában az apját míg volt ide be quartélyban, reformatusból lett pápista, most kapitány, öreg a mint mondják.

23-tia Juny oly iszonyú szélvész volt szerteszélylyel az országban, hogy a mostan élő emberek olyat nem értek, sok házat [felülírva: „s egyéb épületeket"] és gyümölcs-s más élőfákat is rontott le.

27-ma ejusdem szörnyű veszedelme Komárom várossának földindulás miatt úgyannyira, hogy inhabitabilissé tétettetett; sok ember veszett, csak franciscanus-barát 200, ezt jóllehet a catholicus atyafiak hazugságnak mondják, de a mely levelet írtak Neszmélyből, abban valóságnak lenni mondatik. Sok embereket csak elborított vagy az kőfalak, vagy az föld, de conchavitásban estek, mivel szózatjok kihallott, de senki feléjek menni nem mert, ha mentek volna is, lehetetlen volt szabadulásokban munkálódni; a mely emberek kiszaladhattak kertekbe s hajókra, a Dunán laktak; a Dunán egynehányszor olyatén tüzek vetették fel magokat, mint egy-egy nagy hordó. Bezzeg most szabad volt a reformatus papnak nemcsak közikbe menni, hanem isteniszolgálatot is tenni, sőt magok kiáltották: „imádkozzanak a calvinisták az ő módjok szerént érettünk", a mint hogy a temetőben nagy deszka-szint építettek s a reformatusok (de azok között sok pápisták, még papok is) mindennap háromszor könyörgést tettenek; az énekszó pedig meg nem szűnt éjjel-nappal. Én Istenem, be nagy a Te dícsőséged és hatalmad! Imhol, azelőtt való napokban ha a calvinista pap bement Komáromba (mint sok szép evangelicuslakta [városba]) s észrevették, nem irtóztak tömlöcre hányni s nagy summa pénzt húztak rajtok s úgy szabadultak szegények. A jesuita-patereknek 90 ezer forintba került pompás épületek, 17 esztendőtől fogva épülő nagy basilicájokkal együtt semmivé lett. Némely helyeken mindjárt víz ütötte ki magát, mely a mint írják, csudálatos fövenyeket hozott magával. Nagy providentiája a nagy Úristennek, hogy annyi ember között két reformatus embernél több el nem veszett. Ha elesnek mellőlled ezeren és jobbkezed felől tízezeren, mindazáltal Te hozzád nem közelget, csak a Te szemeiddel nézed, és az hitetleneknek büntetéseket meglátod, mivel hogy Te uram! én oltalmam vagy sat. A rettenetes büdös gőz miatt, mely az földből jött fel, a marhák, nem szenvedhetvén, döglenek; a Duna az alveussából kiszállott s nagy károkat tett a mezőkön. Még ennél is hallatlanabb veszedelem követte Esztergomot, az holott tűz szállott le az égből (némelyek valóságos tűzesőnek mondják lenni), iszonyú pusztítást tett mind az emberekben, mind épületekben s egyebekben.

A Zicsi-uraknak is egy kastélyok (melynek nevét meg nem tudták mondani, de ezen [fenestra] helyet meghagyom és ha végéremehetek, beírom[2])), melyben sokan gyűltek vala neminemű napnak celebratiójára s nagy vigasságban lévén, egy summában elsülyedett

[2]) De nem irta be. Valószínűleg Ó-, vagy Új-Szőnyt érti.

s mindjárt felyül öszvement a föld. Ezt az hírt midőn gróf Kornis Antalné asszonyomnak megvitték volna, olyan sírás érkezett a mustohaleányára, Kornis Kata kisaszszonyra, hogy nem tudtak vele mit tenni; én nem tudom, tudom, hogy az aszszony atyafiságot tart a Zicsi-urakhoz, de a kisasszonynak semmije sem.

A kolosvári tornyot is megcsapta egy száraz-menkő, sok kárt tett a famunkában, a templomba is beférkezett s a többi között a predikállószéket szélylyelhánta.

Keserves dolgok származának a limitrophok dolgából mind az oláhok, mind a székelyek között; az oláhok közzül sokan arestumban tartatnak, mindennap pálcáztatnak, melynek oka az, hogy mind az fegyvert, mind az uniót leakarják tenni, mivel azt mondják, hogy nem adták meg a mit igértenek, ők tudják, én nem disputálom; a székelyek, a kik fegyvert fogtanak volt, majd mind általmentek Olá(h)országra, egynehány előkelő embereket, úgymint: Borsai György uramat az udvarhelyszéki v(ice) királybirót, Bors Tamást s másokat is Szebenbe cum brachio militari arestumba vitték; úgy hallatik, hogy e praecipuis magnatibus hatot még incaptiválni akarnak, úgymint: Dániel István udvarhelyszéki, Bornemisza Pál csíki és Bethlen Pál aranyosszéki fők(irály)birák- s másokat; a jóisten tudja, mi lesz kimeneteli az ilyen dolgoknak. [Később kézzel:] Megőrizte Isten mindeniket.

Régtőlfogva nem írtam semmit, mivel a míg general Bukkow Bécsben volt, csendesség volt az országban mindenfelől és semmiféle dologban bizonyost nem hallhattunk, egy dolgot ma egyféleképen, holnap másképen referáltak.

Igen közönséges hír vala, hogy Bukkow Bécsben marad, még pedig ignominiose, de mindaddig mesterkedék Nemes Ádámmal fiastól Brukkenthallal, hogy nemcsak visszajöve, hanem hoza elég új dolgokat is be.

Elsőbben is Beszterce-vidékin a szegény megbódult oláhok közzül sokat elfogának, némelyeket megveszszőztek, némelyeket megpálcáztak, egyet felnyársoltak, mást felakasztottak, harmadiknak fejét vették, negyedikét kerékben törték meg. Ez azt mondják 114 esztendős volt s egyéb vétekkel nem vádolják, hanem a mult nyáron, midőn a generalis az unitus püspökkel, Petrus-Paulus Aron de Bisztra, közikbe kimentenek, nagy tumultuatió lett s mind a generalis, mind a wladika futva jöttek el onnat; ez az vénember úgy mondják, hogy a püspök mellé ment s mondotta néki: „fiam! hová való vagy?“, amaz felelte: „balásfalvi“, „no ha balásfalvi vagy s a királyné néked jószágot adott, eregy, menj oda, élj ott s ülj veszteg, ne háborgass minket a mi vallásunkban“, azzal a kezét megfogván egy darabig a kezénél fogva vezette, hogy az öszvebódult nép reá ne rohanjon; azután szüntelen mentek által Moldovába az oláhok. A többi között egynehány háznép felkél és

elindul; mikor már az havason lennének, az ott strásán lévő Bethlen regimentiből lévő katonák észreveszik s megkerülik, egynehányat ellövődöznek bennek, amazok is egynehány katonát megsebesítenek, egyet úgy meglőnek, hogy a melyin a pantallérján által menvén, a hátán ugyan a pantallérján megyen ki a golyóbis; ennek az olá(h)nak egy leánya [felülírva:] volt, és midőn az apja, puskáját már kilővén, a katonaság reá rohant volna egy hosszúnyelű balta lévén a fata kezében, egynehány katonát levert vele, utolyára megakadott egy fa ágában a baltája a mint egy katonához akart csapni s eltört a nyele, különben alig hiszem, hogy megbírták volna, így osztán egy vitéz katona karddal a fejét kettéhasítván megölték, kár volt megölni e. c. t., a mint mondják találtak az apjánál 300 souweran, vagy vulgo sufrin aranyat, mely teszen 900 belga-aranyat.

Mostan immár minden úton-módon azon vannak, hogy mind az unitus-oláhokkal, mind a székelyekkel a fegyvert felvétessék, a mint hogy nagy commissió tartatik Háromszéken gróf Lázár János, statuum praesidens, Bethlen Miklós, fő provinciális commissarius és consiliarius, Bornemisza Pál, csíki főtiszt, Halmágyi István, secretarius gubernialis (ezzel együtt tanultam, obscurae originis familiából való, praeterquam az apja jó literaturájú ember lévén, ifjúkorában Somlyón egy Könyves Mihály nevű harmincadoshoz akadott, ottan qua scriba úgy lakott, azután elvette Pap Katát, ki annakelőtte Bölönyiné volt, ez is székely volt, most már derék emberek Kraszna- és Középszolnokvármegyében, lett osztán v(ice)ispán Kraszna vármegyében, jó, emberséges ember volt, magam is jól ismertem, sokszor jött a szegény Bánf(f)i Farkas úrhoz, mikor Nagyfaluban voltunk; ennek az Halmágyi Istvánnak két öcsese katona, egyik ka . . . [a következő lap ki lévén szakgatva, hiányzik] . . . nem régen jött le Bécsből, [a következő hat szó a korábbi, szorgalmasan kivakartakra van felülírva] a holott is eddig nem volt, fiával Nemes Jánossal együtt [3]), magának hoza excellentiás [ez utolsó szó a korábbira, mely ki van vakarva, felüliratott] titulust, úgy is mondják, hogy provincialis cancellarius is lenne; a fiának megigérte ő Felsége ez aranyosszéki főtisztséget, mivel gróf Bethlen Pál általment tordavármegyei főispánságra [kihúzva: „mivel“] b(áró) Huszár József úr [felülírva:] pedig, a ki is tordavármegyei főispán volt, az idén megholt, már most, hogy a szegény Berzenczei úr megholt (mintha az aranyosszéki főtisztség nem felette sek lenne nékie) az marosszéki főtisztséget solicitáltatja [ez utolsó szó a korábbi, szorgalmasan kivakartra felülírva] Medve [későbbi kézzel] uram által, melyet úgy tudtam meg, hogy procurator Simon János uram lévén, odajöve b(áró) Sz(en)tkereszti Sámuel, utánna egy Keszler nevű most származott, Muszkaországban

[3]) Gróf Nemes Ádám, erdélyi királyi táblai elnökről van szó

lakott, Chinában tanult medicus, ki is akkor jött Szebenből a generalistól, s németül mondá Sz(en)t(keresz)ti úrnak: „a generalis Nemes Ádám urat, téged és b(áró) Szilágyit köszöntet s azt izente, hogy még az instantiátokat nem promoveálhatta, de a jövő postán felküldi", melylyel csak eltüzesedék b(áró) Sz(en)tkereszti. Nem állhatom meg, hogy Nemes Ádám úrról itt ne írjak valamit. Ki is igaz dolog, hogy régi, jó fam[ilia] d[e elszeg]énvedett, a minthogy vette volt is f[eleségül .... e[mber leányát .... [a lap fele (mintegy 13—14 sornyi szöveg) ki van szakítva] : ... elsőbben ítélőmester most már nem [felülírva:] csak tabulae praeses, hanem excellentissimus [felülírva:] comes, sőt azt is beszéllik, hogy ha a gubernatorság feláll, nem lesz már jószág, pedig bizony nem igen sok. A fia, Nemes János régen lett pápistává a Miske Imre leányáért, kinek is az anyja ismét Tordai-leány, de nem tudom egyféle Tordai-e a Nemes Ádámné asszony ő excellentiája atyjával, vagy nem? [Későbbi kézzel:] Marosszéki főtisztségből gubernialis consiliarius lett, dicséretesen viseli magát.

A continu(u)m judicium felálla, de nem sok köszönet vagyon benne; igaz, hogy a dolgok folynának, de ez az mi főispánunk nem a közönséges jót, hanem a maga commodumát respectalván, azon instált, hogy ne Széken, hanem Nagy-Sajón legyen, a generalis megengedte, de nehezen és csak kevés ideig, melyre nézve az kimondhatatlan rosz út és meszszeség miá az ördög sem megyen feléje, voltam magam is 15-ta, 6-ta, 8-va Januarii 1764 igen nagy sárban s alkalmatlan útban s hogy a főispán meglátott bennünket, azt kérdezte, mit keresünk? holott ő nagysága küldött levelet, hogy ad 15-tum compareáljunk. Boldogisten! e. c. t. Az tábla m(e)mbrumi ezekből áll: főbiró Apor István [....] m[ag]a felől többet állító mint k[ellene .... a]z aféle di [...., a lap fele, mint fennebb érintve volt, ki van szakítva].

17-ma et 18-va mentem, vagyis voltam Kolosvárott, requisitorium mandatumot vittem volt a conventualisokra, de ebből írta volt Farkas János nevű cancellista, az itélőmesternek, Domokos Antal úrnak sem kell vala lectázni. Ugyancsak repertoriumokat mutattak s tanáltam jó leveleket mind Retteghi, mind Somlyai, mind pedig a szüleanyám Almádi Kata nevére, már mást kell hozatnom.

Ugyanottan Kolosvárott bizonyosan hallám, hogy gróf Teleki Sándornét úgy lőtték farba, hogy az ágyékán ment ki a slét. A casus úgy esett rajta, hogy Orbón valami rostálló aszszonyok között állott s ott álltában lőtték meg, de honnét és kicsoda, nem tudják, mivel sem puskaszót, sem embert, vagy füstöt nem láttak, hihető olyan porral volt töltve a puskája, mely nem pukkant. Ezt hívják Halász Borbárának, Halász Péter leánya, ki is alacson rendből obersterségre ment volt; elsőbben vette volt el egy Tömösvári

Szilágyi Mihály nevű v(ice)colonellusi titulust nyert ember; ez az Szilágyi Mihály lakott ide be Erdélyben egynél-másnál, csizmadea mesterségével szolgálván; tudom, hogy lakott Wass Lászlónál, Naláczi Józsefnél, kinek is egy sátorát, a gyógyi feredőn lévén, casualiter a gyertyától meggyúlván, elégette, melyért arestumban is tartatott; azután szégyenletében elment s a tömösvári katonák közzé állott, és minthogy jóforma ember volt az 1740. és előtte lévő esztendőben a törökkel hadakozás lévén, ez az mostani császár Franciscus az armadára lement volt és ott experiálni akarván az ellenség megsejtette s el is fogta volna, ha ez az Szilágyi Mihály nem lett volna, ugy beszélték akkor, melyért nagy kedvébe esett Lotharingusnak annyira, hogy nemcsak v(ice)colonellusi rangot adott neki, hanem 1746. esztendőben a Franciával s Prussussal lévő háborúban ugyan a császár parancsolatjából az armadára felhivattatott s ott olyan commendónak tétettetett, mely expertusabb embert illetett volna; el is vesztette az egész commendót, mely miá nemcsak viszszabocsáttatott, hanem ha a császár nem interponálta volna magát, roszszul lett volna nyakabeli a hadi-regula szerént; különben is sutor ne ultra crepidam! Ezt az felyebbemlített Halász Borbárát ez vette volt el elsőbben, kivel sokáig lakott, minthogy meg is pénzesedett volt, a szegény Barcsai János jószágát Csórán 6000 forinton vette volt meg; meghalván osztán a szegény Szilágyi, úgy vette el Teleki Sándor, a ki is vette volt azelőtt Vitéz Erzsébetet, Vitéz György leányát. De minthogy excessivus és perversus ember volt, roszszul élt vele holtig, de ez ráncbaszedte volt gróf uramat, igen éles nagy nyelvű, nagy haragú, magát férfi módon viselő, kemény aszszony lévén; ám vegye hasznát; jobb lett volna aszszonyi szép szemérmetességgel s istenfélőül magát viselni. Még ugyan nem holt volt meg. [Későbbi kézzel:] Meggyógyult, de a gróf arestumban vagyon.

Meghala a szegény Újhelyi András Némában, ki is jó literaturájú, jó procuratori ember vala, de csudálatos természetű; ez, a mint a hír folyt felőlle, olyan ember volt, hogy az apja kimenvén Magyarországra ottan megtelepedett s meg is házasodott, vévén el ennek az anyját, medio tempore megholt s maradtak valami levelecskéi, ez minthogy jól tanult volt, azon leveleket kezéhez vette s Erdélybe jött s cancellariára állott s hivatta magát Körmendinek, Rettegről származván pedig ki az apja, ottan just keresett, de azon az úton nem boldogulhatott, minthogy mostohaapja volt az az innét Rettegről kiszármazott ember s csak azért mondta magát annak fiának lenni, hogy inkább nemesember lehessen, azután hivatta magát Újhelyinek, most utolyára csak Retteghinek, de nem familiámból való; Kádár Zsigmond jó nemesember leányát vette vala el.

Istennek kegyelmességéből éltelék ez az 1763-dik esztendő is. Mit írjak iránta, alig tudom, mivel mind az időknek, mind az

dolgoknak állhatatlanságát, változandóságát egyszer sem tapasztaltam úgy és olyan formán. A mi a dolgokat illeti, a mint felyebb is fogtam említeni, sokféleképen változtak. A mint megírtam, a mit győztem, az idők is úgy folyának, hogy némely helyen szárazság volt, némely helyen pedig elég a termés is, ahoz képest néhol bővön termett búza, törökbúza, mint a Szamos melyékin; széna szintén úgy, mert a mi földünken elég van; a Mezőségen s a Nagy-Szamos mellett kevés bor, a Szilágyban egész a Marosig kevés és savanyú, a Küküllők melyékin bőv és jó; gyümölcs az egész Mezőségen a hol csak volt vagy egy gyümölcsfa, nagy bővséggel termett, nállunk s az egész Szilágyban nem volt, hanem Giro(l)tban oly bőv volt, kivált a szilva, hogy majd az ágak letördelődztek a termés miá; itt ezen a plágán soholt sem volt.

Ebben az esztendőben lőn meg a békesség a Prussussal, minekutánna ab anno 1756 hadakozott a mi Felséges királynénkkal Maria Theresiával. A békesség punctumit láttam három-, vagy négyféleképen is, de melyik legyen igaz, senki sem tudja, nincsen is, a mint veszem észre, senkinek arra igen nagy gondja. Elég az, hogy mi békességet látunk személyünkre nézve — Istené a dicsőség; a victória sem tudatik kijé, mert némelyek azt mondják, hogy maradt ő Felségének is egy darab, némelyek azt mondják, hogy a Prussus részéről többen vesztek, némelyek azt, hogy a mienkről esett több, erősítik, de ez maradjon ebben, [későbbi kézzel] csak mi maradhassunk meg békességben.

Ezen esztendőben csak felálla a protectionale quantum, melyet egynehány esztendőtől fogva húzunk-halasztunk s megadni nem akartunk; ez olyan quantum, hogy gróf Lázár János statuum praesidens, nagy tudományú, hírű-nevű (de a mint general Bukkow hallom, hogy mondja, a s t u t i s s i m u s) mind ő Felségénél, kinek használ senki annyit [nem] vette, hogy magának annál is nagyobb meritumot és respectust szerezzen ő Felsége előtt, azt kezdé projectálni, hogy a conventiós cselédek adhatnak bizonyos taxát ő Felsége számára a királyi protectióért, melyet ugyan protectionale quantumnak nevezének, de a lőn belőlle, hogy nemcsak az conventiósokra, hanem a conventió nélkül való jobbágy-cselédekre is reájok vetik, sőt a contribuens népnek akár fia, akár leánya legyen 15 esztendőn túl, meg kell adni a 18 xrt, hanem sok instantiánkra elengedett ő Felsége az fejérnép quantumából 6 [korábban „4“ volt írva] xrt; ezen újjítását Lázár János úrnak mintha nem tudták volna, hogy ő excellentiája projectuma, sokan szemtőlszembe mondották, hogy az Isten verje meg, a ki azt az projectumot tette e. c. t.; már most azon esküszik, hogy meg sem gondolta, hogy a legyen belőlle, mert ő excellentiája csak a conventiósokat akarta abbahúzni, neki pedig talám egy sincs; Máté Isák is mondotta, mikor efelett diskuráltak együtt: „bizony úgy kegyelmes uram! de nem tudom Jankó úrfiból leszen-e

statuum praesidens e. c. t.", a zágori szászok is azt mondották volt Kornis Zsigmond gubernátornak, mikor egy darab határjokat Kórodhoz akarta foglalni: „kegyelmed gubernét uram nagy sas, Krod [voltaképen Rodt, Zágor német neve] kicsin fészek, nem tugyunk mi Frenc uramból lesz-e gubernét, vagy nem, de bizony mink a miénk határ nem engedunk", — nem is lett gubernét (a) jámbor, emberséges úriember szegény, sőt a Küküllő vármegyei főispánságból is kitették; voltak szegényben alávaló dolgok is, mert azt mondják, hogy egy csomó dohányért szolgabírónak tette az embert, igaz-e, vagy nem, nem disputálom; különben nekem jó uram.

Nagy égijelek, úgymint nagy verességek látszottak az egen észak felé [felülírva:] novemberben, melyet gyermekségemtől fogva nem láttam, akkor pedig nevezték volt aurora borealisnak.

Ebben az esztendőben holt meg a saxoniai elector és lengyel király Fridericus Augustus; igen régi ember volt. A királyság felett nagy zenebona vagyon, mert a muszka egyet, a mi királynénk mást akarnának betenni, a respublicának egy része pedig már tett is egy Csetericzki [későbbi kézzel az üresen hagyott helyre] vagy Saturinczki nevű nagy birodalmú palatinust, kinek magának is a mint mondják vagyon 30 ezer embere, evangelicus úgy hirdetik.

Nekem ezen esztendő egészségemre nézve elég szerencsétlen volt, mivel harmadidén a quartanába esvén, abból hirtelen kivétettem magamat, annak utánna sok egy s más nyavalyák, úgymint icterus, vagyis sárgaság, lienteria s egyéb spasmodica affectiók, s csaknem hypocondriaca melancholiába estem, most sem vagyok jól, de ugyancsak doctor Benedek János [korábban „Mihály" volt írva] uram curája által jobbacskán vagyok, de a régi statusomtól meszsze estem mindenképen; azt hagyom azért tanácsul, hogy az ilyen 4-ednapi hidegből senki magát ne siessen kivenni s ne is cselekedje magától, vagy ne minden inexpertus medicussal fogja dolgát mint én Mérki Borbély Gáborral fogtam, s ő is gondolatlanul érvágással, purgatióval megfojtá bennem; igaz, hogy én magam is voltam oka, mert azelőtt, ifjabbkoromban még, esztendeig lelvén a negyednapi hideg, megijedtem volt, hogy most is el nem áll addig róllam, sok dolgaim s ide s tova való járásim lévén pedig úgy gondolkoztam, hogy ha magamon hagyom, sem dolgaimat, sem útaimat nem folytathatom; de már úgy meggyógyultam, [felülírva:] hogy sem dolog, sem járás nem kell, csak épen hogy Istenem jóvoltából még élek, de semmihez kedvem nincsen, talám utolsó végem is közel vagyon, hacsak Ő Felsége boldogtalanságra jutandó házamat s neveletlen gyermekeimet nem tekénti s kegyelmesen régi egészségemet érdemem s reménségem kívül meg nem adja.

Ezen esztendőben jöve kezünkbe Apadhídának, hogy már

felerészé, melyet Bank Pál szerzett volt, kinek leányát vette volt Jobbágy Benedek, ennek egy leányát vette volt Egresi Kelemen, ebből jövünk Horvát, Tarsoly familiák le, a Horvátból Keczeli uramék s az én feleségem s mások is megszámlálhatatlanok; adtunk érte 3000 forintot, ez az városnál volt, de a mely része a plebanusnál vagyon többire a plebanusok mind a faluban, mind a mezőn elfoglalták, penig ők egy pénz nélkül jutottak hozzá akkor, mikor a piaci templomot az unitariusoktól elvették.

Vége lőn ezen esztendőnek rettenetes nagy záporesővel, árvízzel és szélvészszel.

A szegény létai papnak, Németi Sámuelnek ily fatuma esett, hogy a szolgálóját inpr(a)egnalván, a szülésnek ideje eljött, melyet midőn a pap észrevett volna kénszergette, hogy őtet ki ne adja, hogy az ő dolga, de a leány nem akarta, bemenvén azért hozzája, egy kést beleütött nem tudván, hogy a leány elküldött bábáért, ki is beérkezvén látta a földön fetrengeni s hírt adván a papnak, azt mondotta a pap, hogy szégyenletében cselekedte; ugyancsak megfogatták feleségestől; examináltatván külön-külön, tömlöcre akarták küldeni, kinek mondotta felesége: „uram! ha tudja ked vétkét, ne raboskodtasson engemet oknélkül", azzal megfordulván megvallotta s feje vétetett s kerékre tétetett; így könyörgött: „Uram! ha az emberek törvénye szerént ily kéményen büntettetem, mennyivel érdemlek [a lap homlokán jegy alatt folytatva:] nagyobbat a Te törvényed szerént, de bocsásd meg énnekem én Istenem! e. c. t."

Közli: TORMA KÁROLY.

A MAGYAR EMIGRATIÓ TÖRTÉNETÉHEZ.

1. *Vetter Antal levele Szemere Bertalanhoz.*

London, 1854. február 7-én.

Édes barátom! Ma volt szándékom Párisba menni, hogy valahára elmenetelemet Törökhonba sürgessém, hogy ha úgy lehetne, mint én azt kívánom: de mivel a „Times"-ből látom, hogy az osztrák politika oda működik, hogy mind ő, mind pedig a porosz, az angol és francia részére kész hajolni, s így a török mellett működni, — tervemet, hogy Párisba menjek, még felfüggesztettem. Nekem az egész dolog nem tetszik, és minden nap jobban meggyőződöm arról, hogy részünkre, az úgynevezett „rebellistákra" kevesebb a kinézés, s a török követek naponta jobban vonakodnak szolgálaton kívüli tiszteket alkalmazni, és minden esetre bizonyos, hogy részünkre, ha a politika nem változik, igen kevés, vagy semmi kinézés az alkalmazásra nem marad. Konstantinápolyban jelenleg

300 tiszt vár az alkalmazásra, és a mint én tudom, ott is, úgy mint itt, veszekednek és civódnak azon, hogy melyiknek van nagyobb multja, és intrigálnak egymás ellen, hogy csak egy sem kapjon alkalmazást; úgy hiszem pedig, hogy ezen módon senki hazáját meg nem fogja menteni.

Ide mellékelve küldöm Zerffinek egy correspondentiáját Kossuthtal, melyet nekem küldött egy levéllel, melyet szintén idezárok. Ebből átláthatod, mit lehetne nyernünk, hogy ha közelítenénk hozzája, — itélj magad.

Őszinte barátod *Vetter.*

2. *Zerffi Gusztáv levele Vetter Antalhoz.*

Bayswater, 1854. febr. 3-án.

Igen tisztelt altábornagy úr! Habár még nincs is szerencsém az ön személyes ismeretségéhez, mégis bátorkodom önt, jelenünk és jövőnk érdekében, a következő tényekről értesíteni, s önnek Kossuthtal közelebb folyt levelezésemet másolatban megküldeni.

Kétséget sem szenved, hogy a jelen viszonyok úgy alakulnak, hogy minden szabadérzelmű magyar reményeket táplálhat elnyomott hazájáért. Hogy az emigratió mostani helyzete e reményeket csökkenti, az minden belátással bíró hazafi előtt szintén világos. Az átkos viszály, mely bizonyos emberek nevetséges arrogantiájából ered, és mely szabadságharcunk legszebb erőit szétforgácsolta, hazánk hátrányára ismét érvényre jutott. Szolgalelkű elv, azt hinni, hogy egyes ember a tömegekre jobban hathat, mint sokak felelős működése, még ha heterogen erőkből állanak is. Az Alpha road-clique [1]) az előbbi elvnek hódolt és főnökével mindig egy niveaura helyezkedett Miklós cárral s a legmennyeibb ország uralkodójával. Nem tekintve azt a nevetséget, melyet volt kormányzónk ez állásával szent ügyünkre háramlik, az a magyar függetlenségi harcban magukat kitüntetett összes katonai és civil-erőknek hathatós együttműködését nemcsak hogy lehetetlenné tette, hanem teljesen megakadályozta. Hogy a dolgok ilyetén állásának minden derék férfit fájdalmasan kellett érintenie, azt minden magyar keble bensejében érzi. Mit nem lehetett volna tenni anyagi tekintetben külföldön az emigratióért, mint testesületért, és politikai irányban jól vezetett propaganda által a hazáért, ha az emigratió összes erői szellemileg s anyagilag egyesülten a közös ellenséggel, valamint a külföldi kormányokkal szemben mint egy férfi működtek volna.

Ezt a meggyőződést az emigratióban való négyévi tapasztalásom mind inkább megerősítette, és még most is rendületlenül ragaszkodom hozzá.

---

[1]) Kossuth lakott: Alpha road 21.

Igen természetes volt tehát, hogy készségesen fogadtam azon nyilatkozásokat, melyeket az utóbbi időben Kossuth ismeretes hivője, Benkőné asszony előttem tett. Benkőné többször jelenté ki előttem, mennyire fájlalja Kossuth az emigratió meghasonlott voltát, és mily szívesen nyujtaná kezét a kibékülésre, ha ellenei részéről biztos eredményre számíthatna. Benkőné továbbá azt is mondá, hogy a Kossuth-féle cliquet nagy szerencsétlenség érte az által, hogy bizonyos Varga Istvánban megbízván, őt kiegyezés céljából Yerseyre küldék Perczel, Thaly, Fülöpp és Halászhoz, — Varga pedig Kossuthot minden irányban megcsalta. A Magyarországra vonatkozó nyilatkozásokat Varga az idevaló cs. k. követnek Colloredonak árulta el, — úgy mond, — minek folytán legközelebb Magyarország fővárosában mintegy 40 férfit tartóztattak le. Yerseyre való küldetésére nézve pedig Varga jobbnak látta volna oda el sem menni, hanem egy ideig a Cityben bujkált, mások szerint Edinburgba utazott. Kossuth — úgy mond, — mindenben szerencsétlen, és ha oly emberre akadna, a ki független önállóság mellett annak a hivattatásnak akarná magát szentelni, hogy az emigratióban meghonosult meghasonlást kiegyenlítse, az a haza iránt a legnagyobb érdemeket szerezhetné.

Ez eszmék tökéletesen megfeleltek legbensőbb meggyőződésemnek, s ennélfogva arra határoztam el magamat, hogy az emigratiónak Kossuthtal való kibékítése céljából óvatosan megkisérlem az első lépést. Előre kijelentettem azonban Benkőnének, hogy azt még lehetőnek sem tételezem fel, hogy az emigratiónak immár oppositionális többségétől — melyhez majdnem minden katonai és szellemi capacitások tartoznak — bármi első lépés várható legyen, hanem hogy az első lépést a kibékülésre Kossuthnak kellene tennie, a mire az — Benkőné állítása szerint — könnyen rábírható lenne, ha az okokat kellőleg kifejtenék előtte.

Mi volt tehát természetesebb, mint hogy az idecsatolt levelet intéztem Kossuthhoz, melyben csupán személyes találkozást kértem, rámutatván az emigratióban lábra kapott meghasonlásra, s arra, hogy hazánkra csak úgy várhat jövő, ha a külföldön történt pártszakadás később a hazában polgárháborút nem idézne elő.

Nagyban kiábrándított engem Kossuth válasza, melyet szintén idecsatolok.

Eddigelé Kossuth csupán szóbelileg igyekezett az emigratió iránti haragját és nem diplomatikus csekélylését kifejezni; — a hozzám intézett válaszában azonban már az emigratiót nem sokkal többnek tekinti a semminél, és még a kibékülés eszméjétől is minden fontosságot elvitáz.

Hogy Kossuth levele után nem tartottam érdemesnek, a legkegyesebben megadott engedélyt, nála tisztelegheti — igénybe venni, az magától értetik.

Független állásomban, azon meggyőződésben, hogy az egésznek talán szolgálatot tehetek — megkisérlettem egy lépést, melynek eredménye semmi egyéb, mint mindenkit arra a meggyőződésre kényszeriteni, hogy Kossuth az emigratió tagjai közt való egyet értést egyáltalában nem tartja fontosnak.

Megkülönböztetett nagyrabecsüléssel vagyok alázatos szolgája,

Zerffi Gusztáv.

3. Zerffi Gusztáv Kossuth Lajoshoz.

Bayswater 1854 jan. 28.

Tisztelt kormányzó úr!

Négyszer volt szerencsém ez életben Önnel személyesen értekeznem, mindenkor hazai történetünk s becses élete legérdekesb s mintegy eldöntő pillanataiban. Először midőn hazánknak a legdicsőbb jövő csillaga az isaszeghi csata megnyerése után feltűnt. Másodszor, midőn e csillag egy honáruló ármányai által sötét gyászba borittatott; akkor Komáromból siettem ön színe eleibe Szegedre és egyike voltam a legelső hírmondók között, kik az akkori összeesküvés veszedelmeire figyelmeztették hazánk akkori hatalmas főnökét. Harmadszor Widdinben, hol szerencsés voltam szeretett neje életéről Önnek hiteles tudósitást hozni. S negyedszer, midőn kutayai fogságából kiszabadulván, a hon, a jövő, s a szabadságnak ismét visszaadva Frankhon akkor szabad, ma elnyomott földjére — Marseilleben — kilépett. Akkor a kibékülés olajágát hoztam, de nem voltam szerencsés, hogy siker koronázta volna lépésemet. A viszály köztünk csak nagyobbá lett — a meghasonlás csak mélyebb, s minden komoly hazafi vérző szívvel látta hazánk dicső szabadsághősei nagyobb részét személyeskedésekben a jövőnek tartozó működéseiket elpazarlani. A világ eseményei oly fordulatot vettek, melyben hazánknak nem csak lehet jövője, de kell, hogy legyen, s lehet bizonyosan, ha köztünk a viszály magva kiirtatik s ha ismét egy nagy eszme: a haza felszabadítása közös munkálatra képes bennünket búzdítani. A világ jövője új fordulatot vesz, oly fordulatot, melyet kormányzó úr lángesze előre látott; a régi állapot rabszolgalétele e tizenegyedik órájában — ötödször fordulok Önhöz egy kéréssel: engedje meg, hogy ismét személyesen értekezhessem kormányzó úrral, mert bizony még fontosb közleni valóim vannak, mint az említett négy első pillanatban. Tudom, hogy elég rágalmazóm volt; tudom, hogy sokszor az árulók soraiba vetettek áskálódó gyanusitóim; ez volt oka annak, hogy visszahúzódva csak a mindennapi kenyérkeresésnek éltem; de most a haza hi, — a haza jövője. E haza s ön tulajdon érdekében kell, hogy szóljak most önnel s meg vagyok győződve, hogy kihallgatást fogok nyerni.

Benkőné asszonyság, ki e levelet kormányzó úrnak személye-

sen által adja, válaszát is szívesen fogja velem közölni. Magamat ajánlva maradok

mély tisztelője
Zerffi Gusztáv.

4. Kossuth Lajos Zerffi Gusztávhoz.

London, jan. 30.

Hogy önt okom van személyes elleneim közzé számítani, annak eredeti bizonyítványait bírom.*) Azonban mivel nekem semmi személyes célom nincs, nekem személyesen a világon senki sem használhat és senki sem is árthat, azért én ilyenekkel nem gondolok. S a ki velem szólani akar, ajtómat nyitva találja s kihallgatást, ha csak azt kiván valaki, vagy őszinte választ, ha alkalmat ad reá: ellenségemtől mint barátomtól nem szoktam megtagagni. Azért ha ön látogatásával meg akar tisztelni, szolgálatjára állok. Rendesen 11-tól 2 óráig.

Hogy a magyar menekülteket aprólékos ambitiócskák viszályra szaggatták: a becsületes kebelnek fáj, de hogy a magyar menekültek egyetértése jövendőt csináljon a hazának, vagy viszálkodása azt megrontsa: azt egyáltalában nem hiszem. A nemzettől függ az uram, melynek mi csak szolgái lehetünk s nem egyebek. Mindent tenni a nemzetért, mit tehetségünk szerint tehetünk, kötelességünk; de saját fontosságunkat túl nem becsülni, e kötelesség teljesítésének feltétele. Én így tekintvén az emigrátiót magammal együtt s irányt elveimből, a tevékenységi feladatot nemzetem akaratából merítvén, én a mint senkivel nem veszekszem az emigrátióban, úgy senkivel sem is alkuszom. Mert sem ön-elvem, sem a nemzet akarata nem lehet az emigrátióbani alkuk tárgya. Kiengeszteléseken nem hiszek, soha sem őszinték. Diplomata is nem egyéb. Nem keresek semmit magamnak, tehát nem is vadászok barátokat, s hazánk ügyét oly nagy vágásokban járónak tudom, hogy az apró intrigácskákat a nemzeten kívül fontosaknak nem tartom.

Hazafiúi indulattal

kész szolgája
Kossuth Lajos.

A Szemere Attila úrnál lévő eredetikből közli Abafi Lajos.

*) Ez eredeti bizonyítványok Bangya volt ezredeshez írt nehány levelemből állnak, melyeket amaz egyéb hozzá intézett levelekkel is Szemerének rája bízott kéziratával együtt Kosssuth Lajos kezeibe szolgáltatott, hogy ezáltal annak bizalmát megvásárolja.

EGY GÚNYVERS A HORA-VILÁGBÓL.

Most midőn az erdélyi Hora-lázadás százados évfordulóját a románok itthon és a szomszédban titkon és nyilvánosan emlékünnepélyekkel ülik meg, s a lapok élénken foglalkoznak e pórlázadás szörnyű eseményeivel, tán nem lesz érdektelen, ha bemutatom az alább közlött költeményben egyikét ama verseknek, melyek abban a szomorú időben a Hora-lázadásra vonatkozva irattak, s melyek föltehetőleg számosak, de nincsenek még összegyűjtve.

Az itt közlött gúnyvers egy birtokomban levő egykorú kézirati gyűjteményben van meg, s a három lázadó vezér közül Krisán Györgynek, ki tudvalevőleg, börtönében kivégezte magát, bűnhődését tárgyalja.

A birtokomban levő gyűjteményben, a most közlöttel együtt, 9 darab költemény van összeírva, melyek közül 7 magyar nyelvű, s mind a Hora és társai kegyetlenségét tárgyalják; 2 azonban román nyelvű, gúnyvers: egyik Hora és Kloska fejedelemségéről s a másik Rotugul popáról írva.

Költői becsük e verseknek nincs, s az eseményeket sok szóval, terjengősön, de kevés költői lendülettel tárgyalják; technikájuk is igen kezdetleges; s legföljebb az az érdemök van, a mi a Tinódi históriás énekeinek, hogy t. i. a történeti eseményeket híven és sok részletességgel tárják fel, s így a történetírás számára megbízható adatokat nyújtanak.

Hogy mind egy szerző művei-e e versek, vagy többen írták azokat, e felől egyelőre nem tudok véleményt nyilvánítani; de úgy sejtem, hogy bár csak egyetlen versnél, a gyűjteményben sorrendileg a negyediknél, van megnevezve szerzőül Hidi József, valószínűleg ő írta mindeniket.

A Krisánra vonatkozó vers a következő:

Krisán Zurgy példás epitafiumja.

Kiki mint vétkezik, akként büntettetik,
És oly büntetésre teste tétettetik,
Példa Zurgy, ki sokat felmészároltatott
De sok darabokra ő is vagdaltatott.

Nem igen régiben kézrekeríttetett,
Fejérvárt egyedül tömlöcbe tétetett,
Ott egyedül lévén búsult, tusakodott,
Maga életéről ekként gondolkodott:

Mintsem elevenen hóhérok kardjára
Jusson, inkább megyen pokol kapujára,
Azonnal gatyája kötőjét kihúzá
Körülköté nyakát, az ördög vivé rá.

Két végét madzagnak ekként egybe köté,
Egy romlott téglára részire tekeré,
Mind addig kínozza, tekeré nyakára
Míg lelkét testéből ő is kikínozá.

Igy nem adhaták meg jutalmát bűnének,
Mert őmaga leve gyilkosa éltének;
De így meghalva is ezen istentelen,
Sok gonosz tétiért, nem marad sértetlen.

Mert akasztófához testét kihurcolák
És ott darabonként hóhérok koncolák;
Egész testtel hozák fel Abrudbányára,
Honnét felosztották faluk határára.

Tevék Abrud s Bucsum határok közibe
Egy részét fejével karó tetejére;
Még Körpényesre is egy része vitetett,
Karóra tették ott, mert ott neveltetett.

Kőrösbe egy részét testének vitették
És ezen helyeken fel is függesztették,
Hol sok magyarokat Kőrösön ölették,
Sokakat még élve el is temettették.

Kivált egyik része tagjának karón csüng —
Mesztákenben templom ajtója előtt függ,
Mert ezen templomban volt a megegyezés,
Magyar ellen való siralmas végezés.

Igy fizete meg Zurgy Plutónak lelkével,
Sok gonoszságáért hollóknak testével.
Talán már eszerint róla példát vesznek,
Oláhok hasonló támadást nem tesznek.

Ha tesznek, az ördög mind elviszi őket,
S hamuval megtölti tetűszín bőrüket.

BORBÉLY SÁMUEL.

TÁRCA.

A nemzeti öltözet ügyében Hunyad vármegye 1790. juniushó 2-án Déván tartott közgyűlésében a következő határozatot hozta: „Mivelhogy mind nemes Magyarországon, mind pedig Erdélynek részeiben, nevezetesen azon célból, hogy a veszedelmes pompázásnak és a köntösbeli pazarlásnak vége lehessen, és hogy a nemesség magát, valamint szintén belső magaviselésének, úgy külsőképen is másrendű emberektől megkülönböztethesse: az egyforma köntösnek nemét felállították ezen vármegye karai és rendei egyenlő végezésből Meghatározták, hogy minden nemes embernek mentéje, dolmánya (zekéje) és nadrága (magyar nadrága), a szegényebb rendűeknek dolmány helyett kék lajblija legyen; az öregebbek hosszabb mentét is viselhet-

nek, az ifjabbak rövidet sárga gombokkal és pikkelyekkel; a kinek tetszik, arany zsinórral; a kinek értéke nem engedné, kék zsinórral; a hosszabb menték kék készülettel, a prém fekete legyen, akár bárányból, akár vidra, fejtett nyest vagy görény. A kinek dolmányhoz öve lenne, legyen veres, a csákó fekete; a kinek tetszeni fog, aranynyal megékesítve; a társalynak mezeje veres, rajta a vármegye címere, a fekete holló, orrában levő sárga gyűrűjével; csizma, fekete."

Zsidók és görögök Borsodban. Borsodban 1787-ben összesen 136,684 lélek volt, köztük 2,273 zsidó; 1814-ben összesen 166,321 lélek volt, köztük 5,232 zsidó, 9,490 görög, 359 orosz, 4,126 lutheránus, 65,947 katholikus és 81,167 református. Már 1817-ben tünt fel a zsidók aránytalan szaporodása. A consiliumnak 1783-ki, 1793. és 1796-ban megerősített rendelete szerint a zsidó lakosság arányához képest népiskolák állíttassanak, és ha két hónap alatt alkalmas zsidó tanítót nem állítanak ki a községek: illendő fizetéssel keresztények alkalmaztassanak; fizetése a tolerantiális taksával aránylag kivetendő. A házi tanítók tartása pedig tiltatik. — A nemegyesült görögök, ámbár 1817-ben Borsod megye népességének 1/463. részét teszik is, mégis speculatiójuk után Miskolcon, a megye közepén a legszebb házakat, a legjobb szőllőket, szántóföldeket és réteket bírják, s egy nemzet sem hághat nyomukba sem pompára, sem az életnek kényére nézve, sőt méltán feltehetni rólok, hogy ezen maroknyi léleknek erszényében vagyon csaknem az egész hegyaljai, borsodi, hevesi, abaúji kereskedés). Bárány Péter, Tudományos Gyüjt. 1817. IX. 49.)

Egy magyar pap üdvözlete a török szultán követéhez. A török szultánnak Bécsbe küldött rendkívüli követe 1835-ben lerándult Esztergomba is, hol akkor Magyarország legnagyobb gavallérja, Rudnay primás tölté be a hercegprimási széket. A követnek Esztergomban való nagyon ünnepélyes fogadtatásáról történeti adatok nincsenek kezeink közt, de van egy ívrétű, megtört, balfelén latin, jobb felől arab szövegű, igen díszesen kiállított — „Pestini, Typis Josephi Beimel" s a latin szöveg alatt: „In Dorog (Esztergom mellett), die 28. Julii 1835." keltezéssel ellátott nyomtatvány birtokunkban, mely annak tanuja, hogy a törökök követét több százados atyafiságos ellenségeskedésünk dacára nem csak az egyházfejedelmi magyar vendégszeretet, de a magyar tudományosság is díszszel fogadta és üdvözölte. Az ívrétű latin s arab üdvözlő-irat szövege ugyanaz. Érdekes az üdvözlés bevezetése, mely így szól:

„Michael Reviczky, sacerdos catholicus turcicum Ferik Achmed Basa salutat." (Reviczky Mihály katholikus pap üdvözli a török Ferik Achmed basát).

Hogy az, kihez Reviczky Mihály, az esztergomi egyházmegyéhez tartozó dorogi pap üdvözlő verseit írta, csakugyan török rendkívüli követ, kitünik mindjárt a költemény ezen két első sorából:

„O! Tu extraordinarie sultani Ablegate,
Tu! pupilla procerum, et Divani praecipuam decus!"
(Oh Te a szultánnak rendkivüli követe,
Te, az elődök szemefénye, a Divánnak különös szemefénye).

Közli: *Sz. V.*

Magyarország földrajza 158 év előtt. Lipcsében 1726-ban „Gleditsch fia" kiadásában megjelent az ó és új földrajz kivonata német nyelven, rövid kérdésekben, 16-todrét kiadásban, 1094 oldalon, néhány ó- s néhány újkori térképpel. Ezen földrajzot a nagyszombati főiskolában is tanították. A mű előszava Hamburgból van keltezve, szerzője azonban magát meg nem nevezi. E földrajz Magyarországgal a 743. oldaltól kezdve a 756-dik oldalig foglalkozik s mert ránk nézve érdekes lehet tudni: miként ismerheté meg másfél év-

század előtt hazánkat az akkori művelt külföld s miként ismertették jezsuita tanáraink azt itthon, azért e részt következőkben teljesen közöljük:

I. Hol fekszik a magyar királyság? kérdezi szerző. A Duna mindkét oldalán fekszik; igen nagy s tele van szép városokkal és erődökkel, e mellett termékeny és népes. Balról az ausztriai tartományok határolják; felül a lengyel királyság, jobbról Erdély és Szerbia, alul Szlavónia. Magyar- és Lengyelország közt vannak a nagy Kárpát-hegységek, benyúlva egészen Erdélybe, melyeket a lakosok egyik helyen másként neveznek, mint a másikon.

II. Kié a magyar királyság? Ezelőtt Magyarországnak saját királyai voltak egészen 1526-ig, mikor is az utolsó törvényes magyar királyt Mohaznál (így!) a törökök megölték. Nos, nem volt más örököse Anna nővérén kívül, ki I. Ferdinándhoz, V. Károly öcscseurához ment férjhez. És így jutott akkor a szép ország az osztrák-ház birtokába. Ez nem tetszett a török császárnak, ki százhatvan év óta mindent elkövetett ezen fontos királyságot a kereszténység kezeiből kiragadni. Odáig is jutott, hogy a törökök a kereszténveknél többet bírnának benne, míglen a kegyelmes Isten 1683. óta a keresztények fegyvereit annyira megáldotta, hogy a törökök most már mitsem bírnak benne. Így tehát a magyar királyság mai napság a római császáré, ki Ausztria főhercege, ki itt katholikus vallását mindenütt elterjesztette, bár itt-ott még igen sok lutheránus és református van benne. Magyarországon 1703-ban Ragoczy (így!) fejedelem lázadást keltett, mely csak 1711-ben csillapittatott le.

III. Miként van Magyarország felosztva? A Duna közepén foly keresztül s az országot két részre osztja. Azon rész, mely a Duna fölött a lengyel határokig terjed Felső-Magyarországnak, Hungaria Superior neveztetik. Az a rész, mely a Dunától lefelé a Dráva-folyóig nyúlik: Alsó-Magyarországnak, Hungaria Inferior neveztetik. Mindkét rész grófságokra vagy ispánságokra (latinul: Palatinatus) oszlik, ezek a közönséges térképeken azonban nincsenek pontosan följegyezve s azért csak a nevezetesb városokat és erődöket jegyezzük meg.

IV. Mi említésre méltó van Felső-Magyarországon? 1-ször Pozsony, latinul Posonium; azelőtt Magyarország fővárosa volt s csak egy mértföldnyire fekszik az osztrák határtól. A mellette fekvő hegyen váracs van, melyben 1687-ben Józsefet s 1712-ben VI. Károlyt koronázták meg magyar királylyá. A lutheránusok e városban még élvezik azt a szabadságot, hogy predikátort tarthatnak. 2. A Csalóköz-sziget (latinul: Schutia), a Duna által képeztetett s nem igen nagy; rajta nincs egyéb említésre méltó, mint Comorra (Komárom) vára, kitünő királyi vár a Duna mellett, ott, hol a Vág-folyó beléje ömlik. Ezt a várat I. Ferdinánd kezdé építeni és sohasem jutott török kézre. — Érsekújvár, l. Neoselium vagy Neuheuselium, kicsiny, de kitünő erőd. 1663-ban bevették a törökök, azonban 1685-ben ostrommal ismét visszafoglaltatott, 1710-ben a lázadóktól (t. i. Rákóczi hiveitől) egyesség útján került vissza. — Lipótvár, l. Leopoldinum, innen nem messze, a Vág folyó mellett fekszik s rendezett erőd. — Nagy-Szombat, l. Tirnavia, szép szabad királyi város, rónaságon fekszik, meglehetősen nagy s meglehetősen erődített. Nevezetes gymnasiuma van. — Nota bene: E körül néhány meglehetősen nagy város fekszik, milyenek: Trencsén, Zólyom és különösen Körmöcbánya, mert a körmöci aranyok innen veszik nevüket. — Nyitra, l. Nitria, püspöki város, igen erős vára van, a hely azonban ronda. — Parckan (Párkány), némely térképen Gockernnek is nevezik; ezen erőd Esztergommal szemben fekszik. — Nógrád, l. Novigradum, igen erős hely, mely 1685-ben császári kézbe jutott. — Hatvan, l. Hatuanum, azon város és erőd, melyet a császáriak 1685-ben elégettek és leromboltak. — Vác, l. Vacium, város és erőd 1684-ben kegyelemre kellett magát megadnia. A Duna mellett, Sz.-Endre szigete átellenében fekszik. — Eger, németül Erlau, l. Agria, nagy város, szép erőddel. 1687-ben hosszú ostromzárlat után, éhség

által kényszerítve kellett magát megadnia. 1710-ben a malcoutentusoktól, azaz az elégületlenektől vétetett vissza. — Eperjes sz. kir. város, a lengyel határoktól nem messze, 1685-ben egyesség útján a császár kezébe jutott. Itt ezelőtt igen híres lutheránus gymnasium volt. — Kassa, l. Cassovia, Magyarország felvidékének egyik legjobb városa. — Tokaj, l. Tockaeum, hitvány hely a Tisza mellett. Erőde sem considerabel — mint szerző mondja. 1684-ben önként megadta magát. Különben az isteni tokaji bor nem ismeretlen. — Mongatsch, (így!) rendkívül erős, a legmagasabb sziklán fekvő erőd; Tököly legjobb s végső fészke volt, hol kincseit s nejét elhelyezte, mindazáltal 1688-ban két évig tartott ostromzár után császári kézre jutott. — Szathmár meglehetősen nagy, de roszul épült, erőde azonban kitünő. — Gyula, N.-Váradtól nem messze eső város és erőd. A város jelentéktelen, erőde azonban figyelemre méltó. — N.-Várad, közel az erdélyi határokhoz s általában Erdélyhez tartozónak számítják is, tekintélyes királyi vár. — Debrecen innen nincs messze. Ez Magyarország legnagyobb városa, hatalmas kereskedést űz, gymnasiuma hírneves, házai azonban nyomorultak. Lakosai jobbadán reformáltak. Mellette a Szamos folyik (?) — Zolnock (így!) város a Tisza mellett, várral. — Pest, Buda fővárossal szemben, közönséges hely, 1686-ban bevették a császáriak. — Segedin (Szeged), meglehetős kereskedő város a Tisza mellett. — Zentha, ettől nem messzire fekszik; 1697-diki nagy ütközetéről hiressé vált. — Temesvár, l. Temesvaria, a természet és művészet által erődített város, hatalmas váracscsal, 1552-ben török kézre került. Az 1699-dikei karlócai békekötés folytán a Duna, Tisza és Maros folyók közt elterülő jó darab tartomány a török kézen hagyatott, 1716-ban azonban heves ostromlás után, egyezkedés útján visszakerült. — Arad város és vár annakelőtte a kereszténységnek hatalmas erődje volt, nincs messze Temesvártól s a Maros mellett fekszik. — Salankemen, (Zalánkemény), l. Salaukemenum, a Duna mellett fekvő városka, hol bádeni Lajos herceg 1691-ben a törökök ellen remek győzedelmet aratott.

V. Mi említésre méltó van Alsó-Magyarországon? 1. Oedenburg, magyarul Sopron, l. Sopronium; igen kicsiny, azonban vannak falai, bástyái és árkai s e mellett igen népes; körüle külváros terül el, szintén falak és árkokkal körülvéve. Míg a törökök Budát bírták, Magyarország alsó részének fővárosa vala. — 2. Győr, l. Arabo vagy Jaurinum, a Rába folyó mellett fekvő rendkívül erős vár, nem messze a Csalóköztől. Az előbbi században sohasem került török kézre; itt püspök is székel. — 3. Esztergom, l. Strigonium, a Duna mellett ott fekszik, hol ebbe a Garam folyó ömlik; ez érseki várost várral, 1683-ban a császáriak bevették. — 4. Vicegrad, l. Vicegradum, középszerű város hatalmas várral. A város 1684-ben rohammal, a vár azonban egyesség útján jutott a császáriak kezére. — 5. Ofen, l. Buda, a Duna partján, Magyarország igazi fővárosa, 1551-ben török kézre került. Ezután néhányszor hiába ostromolták, azonban 1686-ban rohammal bevétetett. Itt vannak a hírneves fürdők és a remek borok. E helyet 1710-ben a döghalál sújtotta. Buda mellett fekszik egy sziget, melynek neve Raetzeu-Morck, l. Insula Sanctae Margaretae, (Margitsziget). — 6. Székes-Fehérvár, l. Alba-Regalis, csupa mocsár közt fekszik s ép ezért kitünő erőd. 1688-ban hosszas ostromzár után vétetett be. Ezt nem kell a másik Fehérvárral összetéveszteni. — 7. Canischa, l. Canisia, nem messze Sz.-Fehérvártól, mert köztük csak egy nagy tó, a Balaton, l. Lacus Volcea terül el. E hely hasonlíthatlanul erős volt. 1600-ban árulás folytán a törökökéé lett. 1664-ben hiábán ostromoltatott, végre hosszas ostromzárlat után 1690-ben bevétetett s az erődítési művek leromboltattak. — 8. Sz.-Gothárd, Kanizsa és Győr közt, a Rába mellett fekvő zárda, mely arról nevezetes, hogy ennek környékén 1664-ben a keresztények hatalmas győzelmet vívtak ki a törökökön, mire a húsz éves békekötés még azon évben létrejött. — 9. Pápa, Sz.-Fehérvártól nem fekszik messze; nyilt hely, jó erőddel. — 10. Sz.-Márton nincs tőle messze, igen magas és igen erős váracs. — 11. Szigeth, l. Sigetum, vízzel van körülvéve s azért

igen erős. 1566-ban török kézre került, midőn gróf Serini (Zrinyi) a várparancsnok odáig jutott kétségbeesésében, hogy magát a török seregen keresztül akarja vala vágni, mi közben minden övéivel felkoncoltatott. Két évig tartott ostromzár után a hely 1689-ben ismét a császáriaké lett. — 12. Pécs, l. Quinque Ecclesiae, ódon város, jó erőddel, 1686-ban meg kellett magát adnia a császáriaknak. — 13. Mohács, a Duna mellett, csekély hely, de nagyon is nevezetes azon szerencsétlen ütközetről, melyben 1526-ban Lajos, az utolsó magyar király sok ezer kereszténynyel együtt elhullott. 1687-ben a keresztények e vidéken — viszonzásul — fényes győzelmet arattak. — 14. Kalocsa a Duna mellett, csekély helység ugyan, de van érseke. (E szó kövér betükkel van nyomtatva).

Ezután hasonló modorban következik Szlavonia, Horvátország, Dalmátia és Erdély, Szerbia földrajzi és statistikai ismertetése Boszniáéval együtt. Közleményünk e rovatban túlhosszúra nem nyúlhatván, csupán Kolozsvár leírását adjuk. E szerint Kolozsvár a magyar határoktól nem fekszik messze; igen művelt város; lakosai jobbadán magyarok, vannak azonban németje is. Ezelőtt főtemplomuk itt a socianusoknak (unitáriusoknak) volt s gymnasiumok vagy collegiumok, 1716-ban azonban templomukat át kellett adniok a katholikusoknak. A reformátusoknak is híres collegiumjok van itt, sőt a jezsuitáknak egyetemük is van.

Commentárt e földrajzi kivonathoz nem csatolok, mert mindenki áthatja belőle: mily hatás alatt s hogy csak a római sz. birodalom pártosa írhatta. S ilyetén földrajzot tanítottak hazai főiskoláinkban.

Egy tényt azonban nem hagyhatok figyelmeztetés nélkül. Ez az, hogy a névtelen szerző a magyar királyság alkatrészeiül: Magyarországot, Erdélyt, Szlavoniát, Horvátországot, Dalmátiát, Szerbiát és Boszniát sorolja föl. A magyar birodalmat ugyan a Habsburgok örökös tulajdonának tekinti, de a magyar korona integritását esze ágába sem jut megsértenie.

Közli: *Szokoly Viktor.*

Milyen volt iskoláztatásunk a mult század vége táján? Egészen német, még a magyar szellemű piaristáknál is. Egy N.-Szombatban, a kir. egyetem betűivel nyomott füzetke, mely első betűjétől az utolsóig német, erről hű tükröt nyújt elénk. A címlap — természetesen szintén németül — így hangzik:

„Jegyzéke azon tantárgyaknak, a melyekből Johannes Nepomucenus Edler von Ürmény a „nemzeti“ iskola IV. évfolyamának Nyitrán, a kegyesrendieknél történt befejezte után otthon megvizsgáltatott. 1787. junius. (Heumonat.) Nyomatott saját költségén.“

E szerint a nagynevű magyar a nyitrai „nemzeti“ iskolában tanult 1-ör. Hittant, németül; 2-or. Bibliai történeteket, németül; 3-or. Az Evangelistákat, németül; 4-er. Számtant, németül; 5-ör. Német helyesírást; 6-or. Német nyelvtant, és 7-er. A latin nyelv elemeit, németül. Egyebet semmit.

A milyen leverő ezen II. József célzatait magán viselő kép, annyira üditő azon Pesten, 1835-ben, a szerző-tanár megnevezése nélkül nyomatott röplap, melyet itt alább egész terjedelmében közlünk nemcsak mint nyelvészeti, hanem különösen mint kulturtörekvési adatot.

Az érdekes iratka szerzője bizonyára piarista; schematismus azon korból nem levén kezeim közt, másra bízom a derék anonymus felkutatását.

A nyomtatvány szövege ez:

„Búcsúfia a' pesti magyar Nevendékek' számára barátjoktól Május első napjaiban 1835 ajánlva.

Edes Kisdedim! Jól tudom, hogy szeretett Tiéitektől, az úgy nevezett Búcsújárásbóli visszatértükkor, ajándékot szoktatok várni. Én sem feledhetélek

el titeket. Im'! a' húsvéti piros tojás után, Búcsúfiát nyujtok. Azon idegen szovakot t. i., mellyeket csak nem naponkint nyelvetüken forgattok, t. K. E. szerkezésébül, a' szükségre 's kiejtésre figyelvén, veletük magyarosítva közlöm Magyar Hon' serdülő reményei! a' mi szent, arra kérlek, úgy tegyétek sajátotokká ezeket, hogy legalább a' mi elhunytunk után, a' késő unokáknak, a' ti magzatjaitoknak, emlőkbül szivott Örökségük legyen! Mirül midőn buzgóságtok kezeskedik, Kisfaludy Sándor ama Nemzeti Éneke közt:

„Táplálj Isten! elméinkben,
Szíveinkben, míveinkben
Megegyező értelmet,
Összehangzó érzelmet."

Éljetek!! legforróbban óhajtom.

* * *

Ájnriktung = Bútor; Almáriom = Szökrény; Ámbót (szólót, ternót) = Kettőst (egyes, hármost) p. o. nyertem; Annális = Évkönyv; Ária = Énekdall; Árkus = Iv; Astronomus = Csillagász; Barometer = Légmérő; Czájg = Szövet; Czug = Huzam; Czuspájsz = Ázalék, Főzelék; Czvibak = Kétszersült; Delikát = Izletes, finom; Etikette = Udvariság; Fabrika = Gyár; Familia = Család, Háznép; Fásli = Polya; Fátum = Baleset; Feleség, Hites = Nő, Hölgy; Fertály = Negyed; Fiáker = Bérkocsi v. kocsis; Flaszter = Kövezet (utczán); Flegma = Hanyag; Flota = Fuvolya; Folyó viz = Folyam; Font = Mérleg; Fontos (tárgy) = nyomos; Formál = Alakit, Képez; Fortély = Csel; Früstököhni = Reggelizni; Fundamentum = Alap; Gájszt = Szellem; Gárdista = Testőr; Genius = Nemtő; Geografia = Földleirás; Golyobis = Gömb; Gouvernante = Nevelőné; Grammatika = Nyelvtudomány; Granárium = Gabonás, Magtár; Hármonia = Összhang; Haza = Hon; Imposztor = Csalárd, Álnok; Interesse = Érdek; Ispotál = Kórház; Istáp = Gyámol; Jus = Jog; Kaszárnya = Katonalak; Kirurgus = Seborvos, Sebész; Klima = Égalj; Komédia = Vígjáték; Komisz = Aljas; Kommisszio = Bizomány; Kommót = Kényelmes; Konczeptus = Észfogat; Konczert = Hangverseny; Kóperta = Boríték; Kostolni = Izlelni; Krónika = Történetírás; Kuglizni = Tekézni; Kurázsi = Bátorság; Kurir = Hirnök; Kvátir = Szállás; Kvodlibet = Egyveleg; Lájbli = Mellény; Linea = Vonal; Lotteria = Szerencsejáték; Lózsé = Páholy, Színerkely; Lukszus = Fényüzés; Manövr = Táborzat, Hadforgás; Masina = Gépely, Műszer; Massza = Tömeg; Matéria = Anyag; Merkölni = Jelezni; Minutum = Percz, Perczenet; Módi = Divat; Nájgir = Kiváncsi; Neczöl = Reczéz; Orsester = Hangászkar (személy), Hangakar (hely); Pallérozott = Mivelt; Pantlika = Szalag; Paraplé = Esernyő: Parazol = Napernyő; Páskvil = Gúnyirat; Passzabl = Türhető; Passzio = Szenvedély; Patika = Gyógyszertár; Penzli = Ecset; Pintér = Bodnár, Kádár; Plajbász = Rajzón; Planta = Növény; Planum = Terv; Poéta = Költő; Pohár = Serleg, Kupa; Policzáj = Rendőrség; Politirozott = Fényzett, Simított; Princípium = Elv; Probálni = Kisérteni; Prokátor = Ügyvéd; Pucz = Pipere; Pulzus = Üter; Ráta = Részlet; Regement = Ezered; Regula = Szabály; Ritka = Gyér; Románcz = Regény; Rubrika = Rovat; Smakol = Izlik; Smukk = Ékszer; Spekelni = Tüzdelni; Spektákulum = Látmány; Spion = Kém; Spongya = Szivacs; Spórol = Takarít; Stikköl = Himez; Stokk = Emelet; Strapáczio = Veszödség; Strázsa = Őr; Strimfli = Harisnya; Stuczer = Nyalka, Piperőcz; Summa = Öszvet; Szála = Terem: Szálvéta = Asztalkendő; Szukcesszor = Utód; Tant = Nagynéne; Tapet = Szőnyeg; Tariff = Árjegyzék; Teátrom = Játékszin; Thermometer = Hévmérő; Tirannus = Zsarnok; Titulus = Czim; Traditio = Hagyomány (szóbeli, egyházi értelemben); Trakta = Lakoma; Treffer = Nyerő; Tutor = Gyámatya; Überschlag = Árszámolat; Vasmacska = Horgony; Virtus = Erény; Wattirrzott = Béllett; Wézen (ens) = Lény (valóság); Witz = Eszme; Zofa = Pamlag.

Jegyz. Ezeket megtanúlván kedvesim! igyekezzetek a' ból, búl, böl, bül,

ról, rúl 's a' t. végzetű hatodik esethez járúlni szokott való szovat i utóraggal elmellőzni. P. o. Istentől való, Gyermekről való, Irásban való helyett: Istentőli, Gyermekről, Irásbani kifejezésekkel élni. Tovább: az igék' hajtogatásiban: andok, endek 's a' t. végzetü Jövendő idő kellemetesebb, mint a' Németet utánozó fog. P. o. A' fogát kihuzandják, szebb, mint: a' fogát kifogják húzni.

Lássuk most egy rövid rajzolatban csak ezen néhány szovak magyarosításának is szükségét. Nemde? sokszor irtatok igy:

„Tantom! a' Familiáról való iuformatiója interesszált. Kommissziója szerint a' titulált Fábrikákból a' Czájgot és pántlikákot, szintugy a' modis Ájnriktungakot is küldöm. A' tariff spórolásra tanít. — Kvartirom most kommót, 's a' strapáczió' próbálása mellett is passzabl vagyok. Passziom van a' m. Grammatikára, 's ennek réguláiban, minden minutumban, pallérozom magamot."

Ha igen, ezután igy jobbítsátok meg:

„Nagynéném! a' Háznépről értesítése érdekelt. Bizománya szerint a' czimzett Gyárokból a' szövetet és szalagokat, szintúgy a' divatos Bútorokat is küldöm. Az árjegyzék takarékosságra tanít. Szállásom most kényelmes, 's a' vesződség kisértete mellett is türhetően vagyok. Szenvedélyem van a' m. Nyelvtudományra, 's ennek szabályaiban, minden perczben mívelem magamot."

'S igy tekéletesedünk lassankint. Adja Isten!!

Közli: *Szokoly Viktor.*

Szokoly Viktor. e lapok szerkesztő-társa egyéb irodalmi elfoglaltsága s a fővárostól való távolléte miatt, ezennel kilép a szerkesztőségből.

Történeti repertórium 1884.

(Negyedik közlemény.)

Ábrányi Kornél, ifj. Tréfort reminiscentiái. P. Napló 282. sz.

Arad színészettörténetéből. (Német színészet.) Aradi Hirlap 218. sz.

Aradi augusztusi napok 1849. és 1884-ben. Egy kis honvéd. Szegedi Hiradó 202. sz. — A tizenhárom. Aradi Hirlap 210. sz.

Bach minister kisasszony napja. Huszonhét év előtt. Bud. Hirlap 248. sz.

Békésmegye tudósítása 1836. és 1837. évekről. —y—y. Békés 13. és köv. sz.

Bismarck otthona Friedrichsruhban. P. Hirlap. 273. sz. Egyetértés 273. sz.

Boér Miklós. Vay József báró Sobriról. P. Hirlap 294. sz.

Chernel Kálmán. Huszárvitézség 1849-ben. Vasárn. Ujság 27. sz.

Császka György talárban és pongyolában. Bud. Hirlap 260. sz.

Dalműszínház (m. kir.) megnyitása napján. (K.) Főv. L. 227—228., Egyetértés 267—268., Bud. Hirlap 267—268., P. Napló 267—268., P. Hirlap 268. — Ünnepélyéhez. M. Állam 268. sz. — Megnyítása és a magyar opera története. Nemzet 268. sz.

Degré Alajos. Visszapillantás a m. kir. dalműszínház megnyitásakor. B. Podmaniczky Frigyes, Erkel Ferenc, Szilágyi Lajos és Ybl Miklós arck. és négy fresko képpel. Ország Világ 39. sz.

Demonstrációs időkből. Bud. Hirlap 266., 269—271. sz.

Dudás Ödön. Báró Zesner ezredes eleste 1848. Vasárn. Ujs. 28. sz.

Egerváry P. Ödön. Egy magyar trubadur. — Benza életéből. Bud. Hirlap 241. sz.

Feleky bucsúja a Nemzeti színháztól. Egyetértés 266. sz.

Feszl Frigyes épitész. Nekr. Vasárn. Ujs. 31. sz.

Főrendiház ülésterme 1848-ban. Vasárn. Ujság 26. sz. képpel.

Gáspár András 1848—49-iki honvédtábornok. 1804—1884. Életrajz. Vasárn. Ujság 32. sz. arck.

Gellért Jenő. A fóti szüret egykor és most. Bud. Hirlap 278. sz.

Görgey Arthur rehabilitációja. A nagy-sarlói ütközet és Görgey. Egy 1848—49-iki tüzér. — Nyilatkozat. Hevesm. honvédek egylete. Mednyánszky Sándor, jegyző, Csiky Sándor, elnök. Független. 240. sz. — Dr. Döry. Költők a fegyverletételnél. Eger, aug. 19. U. ott 341. sz. — Felhívás. Kralovánszky László 48-iki honvédszázados. — A budapesti honvédegylet közgyülése. U. ott 242. sz. Egyetértés 242. sz. — Görgey ügye. Keresztszegi Lajos. 1848—49-iki honvéd-százados. Függetl. 243. sz. — Görgey dolgában. Mikár Zsigmond. P. Hirlap 244. sz. — Miért áruló? K. J. Függetl. 244. sz. — Néhány szó 1848—49-iki honvédtársaimhoz. Mikár Zsigmond. U. ott. 245. sz. — Adat Görgey árulásához. Ács Ignác 1848—49-iki tüzér. Görgey Arthur I—III. Sz. K. Gombán 1850. jan. 17-én. Függetl. 246. sz. — Episod G. A. életéből. U. ott 246. sz. 1849. aug. 13-án. Egy volt honvéd táborkari százados. U. ott 247. sz. — A fegyverletétel. Sarosy Gyula költeménye. Vasvári Kovács József 1849-iki honvéd közharcos. U. ott 248. sz. — Görgeyvel beszélgetés. Egyetértés 248. sz. — G. ügye. Orczy Gyula 1848—49-iki honvéd-százados. — A borsodm. honvéd-egylet határozata. Függetl. 250. sz. — Esztergomi honvédegylet. P. Hirlap 250. sz. Egyet. 250. sz. — Verhovay Gyula. — A nyiregyházi honvéd értekezlet. Kralovánszky L. 48-iki honvéd-százados. Függetl. 251. sz. — G. pártütése a kormány ellen. Irámffy József 1848—49-iki tüzértiszt. — Válasz a „Ketten“ aláírással. Mikár Zsig. U. ott 252 sz. — Görgey Arthur. Fack Gedő 1848—49-iki százados a 2-dik huszárezrednél. Függetl. 253. sz. — Az a könycsepp. B. R. U. ott 253. sz. — Verhovay Gyula. U. ott 254. sz. — Mikár Zs. úrnak. Egy volt cs. kir. tiszt. U. ott 255. sz. — A Dohus-kastélybeli jelenet. Egy volt honvéd-táborkari százados. — Mikár házalása. — Nagy-Kikindai honvéd-egylet határozata. Függetl. 256. sz. — G. védekezése. A. A — A budapesti honvéd-egylet határozata. S.-A.-Ujhely, őszelő 10. Matolay Etele 1849-iki volt honvéd-százados. Függetl. 257. sz. — Aradi honvéd-egylet és nagy-kikindai honvéd-egylet határozata. Egyetértés 257. sz. — Az aradi honvéd-egylet határozata. U. I. Függetl. 258. sz. — Válasz Irámffy József úrnak. Mikár Zs. U. ott 259. sz. — Bohus-féle kastélyban. Zambelly Lajos 1848—49-iki honvédezredes. U. ott 260. sz. — Görgey-ügy. P. Napló 260. sz. — Válasz G. válaszára. — Mit várt G. az árulásáért? W. J. 1848—49-iki honvéd-tüzér főhadnagy. Függetl. 261. sz. — Görgey-ügy. Kralovánszky L. 48-iki százados. U. ott 262. sz. — Mi történt Aradon aug. 10-én és 11-én 1849-ben? Mi történt Világoson a Bokus kastélyban aug. 12-én 1849. Egy volt honvéd-táborkari százados. — A Rikán belőli honvéd-egylet tagjaihoz. Kovachich Horváth Ign. 1848—49-iki honvéd-alezredes. U. ott 263. sz. — Klapka Görgeyről. Felhívás a jász-ker. honvéd-egyletnek igazolt tagjaihoz! Urhegyi Gyula, jegyző. Halmay József, elnök. — Egy kérdés Mikár úrhoz. Munkács, szept. 22-én. Irámffy József. U. ott 264. sz. — A fegyverletétel hatása Komáromban. U. ott 265. sz. — Klapka Görgeyről. Emlékirata I. kötetéből. U. ott 266. sz. — Rehabilitálók. Egy régi honvéd. U. ott 267. sz. — Klapka tábornok levele Báthory-Schulz 1848-iki honvéd-ezredeshez. P. Napló 271. sz. — Báthory-Schulz Bódog újabb nyilatkozata. Függetl. 268. sz. — A Rikán belőli honvéd-egylet határozata. K.-Vásárhely, szept. 23-én. K. Horváth Ignác, elnök, honvédhuszár-alezredes. U. ott 268. sz. — A rehabilitációhoz. Egy honvéd-tüzértiszt. U. ott 269. sz. — 1849. aug. 10-én és 12-én Aradon. Egy volt honvéd-táborkari százados. U. ott 270. sz. — Görgey sebe. U. ott 271. sz. — Válasz Klapka Gy. cikkére. U. ott 272—273. sz. — G. jellemléhez. G. diktátorságát tudató kiáltvány. U. ott 274. sz. — Kossuth levele. Egy volt honvéd-táborkari százados úrnak. Egy régi honvéd. U. ott 275. sz. — Nyilt levél Báthory-Schulz Bódog, 48-iki honvéd-ezredes régi bajtársamhoz Esztergomban. Klapka György. P. Hirlap 275. sz. — Görgey és Guyon. Dapsy Sámuel. — Klapka tábornok és a Függetlenség. A szabolcsmegyei 48-as honvédegylet nyilatkozata. — Válasz. A budapesti 1848—49-iki honvéd-egylet választmánya. U. ott 277. sz. — A Görgey-ügyhöz. Egyetértés 278. sz. — Görgey merényletterve Kossuth ellen. Függetl. 278. sz. — Egy régi honvédnek. Egy

volt honvéd-táborkari százados. — A jászkerületi honvéd-egylet határozata. U. ott 278. sz. — Körösztszeghy volt 48—49-iki honvéd-százados levele. — A csillagsánci jelenet. Irámffy József 48—49-iki tüzértiszt és 70—73. gyalog főhadnagy levele. Munkács, okt. 5-én. — Egy 48-as honvéd-törzstisztnek. Egy volt honvéd-táborkari százados. U. ott 279. sz. — Nevezetes jelenet Kossuth és G. között. Függetl. 280. — Elakarta-e G. fogatni Kossuthot? Mikár Zs. —. „A volt honvéd-táborkari századosnak." Egy régi honvéd. U. ott 281. sz. — Mikár Zs. úrnak. — Egy régi honvédnek. Egy volt táborkari százados. U. ott 282. sz. — Thomstorff Ágost. — Határozati javaslat. Id. Krudy Gyula. 203. honvéd-zászlóalji százados. U. ott 283. sz. — Thomstorff. Egy volt honvéd-táborkari százados. U. ott 285. sz. — Léteztek-e alszázadosok az 1848—49-iki hadseregben. Mikár Zs. — Radetzky Görgeyről. U. ott 286. sz. — A „lopott ágyú". Ács Ignác. U. ott 287. sz. — Rendelet Kossuth elfogatására. Egy törzstiszt. U. ott 288. sz. — Felhívás. Sződy József 1848—49-iki huszár-hadnagy. U. ott 293. sz. — Az ellenmozgalom. U. ott 294. sz. — A kik elcsépelt szalmát dolgoznak. Borsodm. L. 75. sz.

Hora-lázadás történetéből. Nemzet 257. sz.

Hőke Lajos. Tarnóczy Kázmér. Egyet. 282. sz.

Jancsó Benedek. Özv. Cserey Jánosné szül. Zathureczky Emilia. Ország Világ 42. sz. arck.

Kazaly Imre. Neszveda István, philomelai felszentelt püspök. Váczi Közl. 19. sz. arck. — Peitler Antal János jubilaris püspök. (1859—1884.) M. Állam 168—169. sz.

Kholeraról (Egy és más a —) Vasárn. Ujság 28—33. sz.

Kelemen (XVI.) pápának a jezsuitákat eltörlő bullája. Prot. Egyh. és Iskolai Lap 36—39. sz.

Kerékgyártó Elek, dr. Egy epizod a szabadságharc történetéből. (Mező-Csát feldulása.) Vasárn. Ujság 30. sz. — Színházaink történetéhez. Adatok a borsodmegyei levéltárból. Nemzet 258. sz.

Keszler József. Makart. Nemzet 275. sz.

Kiss Lajos. Belgrád bevétele. Végvidék 21—22. sz.

Klapka György tábornok levele a szerkesztőhöz. Bp. 1884. okt. 6. P. Napló 276. sz.

Krob Pál Zalam. tanfelügyelő. Nekr. Vasárn. Ujság 27. sz.

Kuncz Adolf, dr., csornai új prépostról. M. Állam 240. sz.

Lewin Jakab, a budapesti keresk. akadémia igazgatója. Nekr Vasárn. Ujság 31. sz.

Liszt Ferenc királydala. P. Napló 267. sz.

Madarász József emlékirataira. Irányi Dániel. Egyetértés 261, 263. sz.

Maderspach Franciska levele. Ruszkabánya, 1848. szept. 18-án. Függetl. 276. sz.

Makart János. Életrajz. 1841—1884. Bud. Hírl. 275. Egyet. 274, 275. Főv. L. 234. Columbus. Függetl. 275. P. Hirlap 275. sz. — M. halála. P. Napló 274. Nemzet 274. sz.

„Marczali Henrik. Magyarország története II. József császár korában. II. kötet. Bp. 1884". Ism. Acsády Ignác. P Napló 282. sz. Egyet. 282. sz.

Márki Sándor. II. József Oroszországban. Aradi Hirlap 214. sz. — Lenkey életéből. P. Napló 254. sz.

Meiszner emlékirataiból. Egy német forradalmár a magyar forradalmárokról. P. Hirlap 249. sz.

Miske Imre báró élet- és jellemrajza. Szabadság (Székesfehérvár) 74. sz.

Nagy Péter temetése. Egyetértés 260. sz.

Nendtvich Károly, a zuránvi kerület képviselője. (Új emberek XC.) Bud. Hirlap 250. sz.

Ney Ferenc. Nemzetőri napjaimból. Emlékezés 1848-ból. Bud. Hirlap 288. sz.

Október 6-dika. Budapest 276. sz.

Októberi diploma előtt. Scitovszky és Benedek. Bud. Hirl. 275. sz. — Az októberi diploma után. Apró demonstrációk. U. ott 276. sz. — Nem fizetünk, restorálunk. U. ott 278—279. sz. — Pompery tüntetései. U. ott 280. sz. — Arany idők, vas napok. U. ott 286. sz. — Az egri nők és Bartakovics ersek. U. ott 289. sz. — Októberi diploma után. U. ott 295. sz.

Opera (Magyar-) multjából. A Schodelné aera. V. Vasárn. Ujság 26—28. sz.

Oroszország és Magyarország. Nemzet 275. sz.

Pulszky Ferenc. Gróf Viczay Mihály. († 1831.) Vasárn. Ujság 28. sz. arck.

Sgalitzer Gyula. Makart. Bécs, okt. 5-én. P. Napló 276. sz.

Sibrik Antal. szarvaskendi, honvédezredes. Nekr. Vasárn. Ujs. 26. sz.

Steller Antal. Losonc egy szép napjáról. Emlékszobor leleplezése 1877. márc. 24-én. Főv. L. 229. sz.

Szabó Geza. Ócsa veszedelme. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 34—35. sz.

Szabó Gyula, dr. Adatok a Hóra-lázadás történetéhez. M. Polgár 230. sz. — A Marczibányi-féle alapítvány. M. Polgár 208—209. sz.

Szana Tamás. Munkácsy és Benczur. Főv. L. 210. sz.

Sziklay János Blaha Luizáról. Bud. Hirlap 285. sz.

Szomaházy István. Az 1797-iki inszurrekció. Mutatvány kéziratban levő nagyobb munkából. P. Napló 244. sz.

Sztupa György. Élet és jellemrajz. Nemzet 249. sz. P. Napló 249. sz. P. Hirlap 250. sz. Egyetértés 250. sz. Főv. L. 212. sz.

Tarnóczy Kázmér életrajza. P. Napló 282. sz. Egyetértés 282. sz.

Tornai. A régi jó időből. Bihar megye 1797. Szabadság (Nagyvárad) 233. sz.

Urházy. Mozaik báró Wesselényi Miklós élet- és jellemrajzához. A Kiss Károlyhoz írott leveleiből. Szilágy 42. és köv. sz.

Ülések (Az első —) régen Molly. Aradi Hirlap 228. sz.

Várnai B. Sándor. Egy véres lap a választások történetéből. (Nagy-Kállói 1836. követ-választás.) Vasárn. Ujs. 26. sz.

Várszínház megnyitása. Főv. L. 234. sz. P. Napló 275. sz. Nemzet 275. sz. Egyet. 275. sz. Bud. Hirlap 275. sz. P. Hirlap 275. sz.

Verhovay Gyula. Október 6-dika. Függetl. 276. sz.

Vértanuk életrajza. Függetl. 276. sz.

Vizváry Gyula 25 éves évfordulója. Nemzet 254. sz. — Magyar művész negyed században át. Bud. Hirlap 254. sz.

Wächter Frigyes, Szeben megye volt főispánja. Nekr. Vasárn. Ujság 18. sz.

Wesselényi Miklós arcképe 1848-ból. —a—r— Vasárn. Ujság 26. sz. arck.

Idősb Szinnyei József.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

AIGNER LAJOS kiadványai.

Anglia művelődésének története. Irta *Buckle H. Tamás.* Fordítják többen. 10 kötet. Ára füzve 13 frt 20 kr., félbőrkötésben 20 frt.

Ezen korszakot alkotó műről, mely többet ád mint a mit címe igér, — mely nem angol, hanem általános művelődés-történet; a „Figyelő" (magyar kiadását örömmel üdvözölve) következőleg nyilatkozik: „Fölöslegesnek tartjuk e kitünő munkát bővebben ajánlani a művelt magyar közönségnek Buckle műve uj rendszert teremtett s a történetirók számára egészen uj, a XIX. század fölvilágosodott eszméihez mért irányt jelöl ki; mindent felölel, mi az emberiség szellemi fejlődésére bármi hatással van s mit az eddigi történészek, kik több ízben politikai krónikává tettók a historiát, egykedvüleg mellőztek s fölöslegesnek tartottak. Egy biztos rendszeren épült, s minden részben összefüggő egyetemes történet ez, mely gazdag ismeretei, mély kutatásai s megdönthetlen igazságai folytán méltán tartatik századunk egyik legjelesebb tudományos művének. A fordítás, mely több fiatal iró tollából került ki, megfelel a mű becsének."

Vázlatok a magyar emigratió életéből. Hiteles forrásokra támaszkodva irta *Áldor Imre.* 10 képpel. 1 frt 20 kr.

Tartalom: Orsova, Turn-Severin, Kalafat, Viddin. A bujdosók menetrende. Sumlai napok. Mily élet folyt Kihutahiában. Az internálás vége. A tengeren. Angol előkészületek Kossuth fogadására. Körút Angolországban. Az angol sajtó és a közvélemény. Az amerikai sajtó. Kossuth emlékirata. Utazás Amerikába, fogadtatás, körút. Lola Montez. Lengyelek bizottsága. Osztrák bizottság. A new-yorki sajtó banquetteje. Kosssuth toasztja. Menekülteink és a művelt külföld. London, Páris, Hamburg, Brüssel, Genf. Amerika. Halottak és sírkövek mindenfelé. — Ezen vázlatos tartalomjegyzékből is kitünik e mű érdekessége; történeti értékét azonban még növeli az is, hogy számos eddig magyarban még nem közlött adatokat és iratokat tartalmaz.

Párisból. Irta *Asbóth János.* Második kiadás. (Tartalom: Napoleon napja. A crinolin. Mlle Thérése. Jardin Mabille. A Louvre gyüjteményei. Rouge et Noir.) Füzve 80 kr.

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti kutfők után irta *Lukácsy Kristóf.* Ára 4 frt.

A hadművészet történelme. Bernek munkája után irta *Halász Károly.* 80 kr.

Geschichte des Temeser Banats. Von Professor *J. H. Schwicker* Zweite Ausgabe. Preis 2 fl.

„In diesem Buche wird es wohl recht klar, dass die Geschichte Oesterreichs das Spiegelbild jeder seiner einzelnen Theile sei und umgekehrt überall dieselben Strömungen und in Folge derselben Ablagerungen verschiedenen Erdreichs, darauf dann mannigfaltige Frucht emporspriest. Das anschaulichtste und verständlichste Bild hievon liefert das „Temeser Banat": das anschaulichste weil hier auf kleinem Flecke das Nebeneinander ausserordentlich heterogener Sprache und Kulturelemente am ausgeprägtesten ist. Und das Verständlichste, weil die Bildung dieser zehnerlei Nachbarschaft uns zeitlich am nächsten liegt. Der Hr. Verf. schildert den Boden seiner Geschichtsdarstellung ebenso flüssig, wie auch die historische Erzählung des Ganzen recht angenehm, ja schwungvoll ist." (Allg. Literatur-Zeitung.)

Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. *Zsilinszky Mihály* által. Ára 1 frt 20 kr.

Monographiákban fölötte szegény irodalmunkban nem lehet eléggé elismerni és pártolni egyes önfeláldozó tudósaink ily irányu törekvését. A legmelegebben ajánljuk tehát a derék, és az irodalomban előnyösen ismert szerző e művét minden, a hazai történelem iránt érdeklődő figyelmébe.

A Helyszínrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása. Utazási eredmény. Irta felsőszopori *Tóth Agoston Rafael.* 2. kiadás 2 ft.

Ezen jeles mű, melyhez hasonlót az összes külföldi irodalmak nem képesek fölmutatni, eredménye egy utazásnak, melyet a tudós szerző a közlekedésügyi miniszter ur megbizásából Közép-Európában tett, és a melynek fölötte érdekes eredményeit itt nyujtja az olvasónak, ki sokkal többet találand benne, mint a mennyit címe igér.

(Lásd folytatását a boriték 4-ik old.)

AIGNER LAJOS kiadványai.

Archaeologiai értesítő. A m. tud. akademia archaeologiai bizottságának közlönye. Szerkeszti *Rómer Flóris* stb. I—IX. kötet számos ábrával. Egy-egy 3 frt.

A Bakony. Természetrajzi és régészeti vázlat. Irta *Rómer Flóris*. Második kiadás 1 frt 50 kr.

Árpás és a mórichidai szt. Jakabról czímzett prépostság története Irta *Rómer Flóris*. Füzve 1 frt.

A föntebbi három munkára figyelmeztetjük a régészettel és történelemmel foglalkozókat. Legjobb ajánlat azokra nézve az, hogy Rómer neve rajtuk áll; azon férfiu neve, kinek lángbuzgalmának és kitartó vasszorgalmának köszönhető, hogy hazánkban a régészet országszerte kezd míveltetni. Azok részére pedig, kik e fontos tudományba csak némileg is behatoln kívánnak, Rómer művei (ideértve „Archaeologiai értesítőjét") nélkülözhetlen segédkönyvek.

A szabolcsmegyei muzeum. Rövid utasitásssl vidéki muzeumok beren dezésére. *Hampel József* által. Ára 40 kr.

E füzet megérdemli, hogy minden a régészettel foglalkozó megszerezze. „Az érdekes röpiratban találtató rajzai a nevezetesb tárgyaknak azzal a becscsel is birnak, hogy ha egyik-másik olvasónknak ilyes leletek volnának birtokában, a nélkül, hogy felőlök közelebbi ismerettel birna, ezek nyomán meghatározhatja azokat." („Marmaros".)

Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta *Jakab Elek*, a m. t. akademia l. tagja. A vaskos kötet ára füzve 4 frt, félbőrkötésben 5 frt 40 kr.

Iró államszolgálatát s hirlapírói szép állását elhagyva gr. Batthyány fölhivására, mint Kossuth-huszár közharcos 9 hónapon át szolgált, a Piski mellett vivott két napi harc után 1849 febr. 12-én lett hadnagy, a sorban, ágyufedezeten szolgálta végig a nagy nemzeti harcot, Bemtől érdemjele, a nemzeti kormánytól dicsérő oklevele van. Csak azon csatákat irja le, melyekben részt vett, a miket látott, vagy résztvevőktől, bajtársaitól hallott, vagy hiteles adatokból olvasott. Bem irodájából, Kurz irásai közül, Vetter altábornagytól, gr. Mikó és a kir. főkormányszék titkos levéltárából, b. Vay, Csányi, gr. Batthyány és Szemere, több kormánybiztos hagyatékából oly iratokat bir, a miket soha senki nem használt. Ily gazdag anyagkészlettel volt képes amaz évek politikai és harci eseményeinek oly titkos okait fedezni fel, menetét, válságos fordulatait s a vezérférfiak közötti viszonyt úgy állítni elé, ama dicső korszaknak oly hű és a közvetlenség jellegét magán viselő képét adni, a mi másoknak egyáltalában nem állott módjában. E műben sok oly részlet van, mely egészen új s a szereplők maguk megvallották, hogy nem tudták. S mert hiteles, becsök annál nagyobb. Az előadási modor könnyű, természetes, világos, irálya tiszta, magyaros, vonzó, a műven átvonuló szellem szabad, hazafias, mégis kimélő és méltóságos, az itéletek igazságosak és indokolva vannak. A könyvet 9 jeles hadvezér és államférfi hű arczképe diszíti: *Bem, Klapka, Gál Sándor, gr. Bethlen Gergely, gr. Mikó, Vetter Antal, Gábor Áron és Csányi Ferenc.*

Államismerettan. Irta Dr. *Pisztóry Mór*. 2. kiadás 1 frt.

„Az egész dolgozat szerző szorgalmáról és nagy olvasottságáról tanuskodik. — Pisztóry úr művének leginkább azért örülhetünk, mert az általa tervezett művel hasontartalmu munkát magyar nyelven még nem birunk. — A hazai közönség örömmel fogadhatja az ily szorgalommal és forrás tanulmánynyal irt munkát." („Jogtud. közlöny".) „Terjedelmesebb államtudományi munka ez, mely a tudomány ujabb mozzanatait és a legujabb államtudományi termékekre figyelemmel van és az államtudományi ismeretekkel foglalkozó kezdőnek igen hasznos tájékozásul szolgál!" (Pesti Napló.)

Budapest. Nyomatott Khór és Wein-nál.